

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

123. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2010. 3. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bagi Zoltán PhD, főlevéltáros, Csongrád Megyei Levéltár, egyetemi oktató, Szegedi Tudományegyetem; *Balla Tibor* PhD, alezredes, a bécsi Kriegersarchiv Mellett Működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője; *Csikány Tamás* az MTA doktora, alezredes, tanszékvezető egyetemi docens, ZMNE; *Farkas Katalin* PhD, középiskolai tanár, mb. előadó, ELTE Olasz Nyelv- és Irodalom Tanszék; *id. Frivaldszky János* ny. mérnök; *Hadfi Órs Tamás*; *László*, az MTA doktora, igazgató, Hadtörténelmi Intézet; *Hermann Róbert* PhD, igazgató, Hadtörténelmi Közlemények; *Kovács István* CsC, tudományos főmunkatárs, MTA Történettudományi Intézet, *Miskolczi Ambrosus*, az MTA doktora, tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE BTK; *Ormos István* CsC, tanszékvezető egyetemi docens, ELTE BTK; *Oroszi Antal* CsC ny. ezredes; *Pete László* PhD, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem; *Pete László* PhD, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem; *Solymosi József* PhD, főlevéltáros, Hadtörténelmi Levéltár, *Urbán Aladár*, az MTA doktora, professzor emeritus, ELTE BTK; *Veszprémy László*, az MTA doktora, igazgató, Hadtörténelmi Intézet; *Végh Ferenc* PhD, tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Bognár Katalin* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Cinkóczi Botondné* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Igazgató: Hermann Róbert
Felelős szerkesztő: Hausner Gábor
Szerkesztő: Kincses Katalin Mária

Szerkesztő bizottság:

Ágoston Gábor, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztő bizottság elnöke), Holló József, Horváth Miklós, Lenkefi Ferenc, Lugosi József, Markó György, Okváth Imre, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, Erwin A. Schmidl, Vladimir Segeš, Szakály Sándor, Székely György, Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-46, E-mail: hkszerk@gmail.com
Elektronikus változat: www.epa.oszk.hu/hk

Kiadja:

a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250. Telefon: 325-16-00, Fax: 325-16-04

A kiadásért felel Holló József PhD, ny. altábornagy, a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum főigazgatója.
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 2400,- Ft, negyedévre 600,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-63-00).

További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben, valamint a Hadtörténelmi Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

TANULMÁNYOK

URBÁN ALADÁR

HADIFOGLYOK MAGYARORSZÁGON 1848 UTOLSÓ NEGYEDÉVÉBEN

1848 októberének első hetében részben véres összeütközések, részben a harc nélkül ki-kényszerített fegyverletétel következtében több mint 10 000 horvát fogoly került a magyar hatóságok kezére. A katonai vezetők és a kormánybiztosok jelentései közölték a saját és az ellenséges veszteségeket, a zsákmányolt fegyverek mennyiségét. Többnyire rögzítették, hogy a foglyokat hova szállították, de nincs áttekintésünk a további fejleményekről. Az alábbiak ezt kísérlik meg, amennyiben azt az információk vagy az iratok hiányossága lehetővé teszi. Tanulmányunk ismertetni kívánja a hadifoglyokkal való bánásmódot, elhelyezését, a legénység munkára fogását, a tisztekkel való megkülönböztetett bánásmódot.¹

Október első hetének eredményei

Székesfehérvár

A pákozdi kudarc után Jellačić visszavonult Székesfehérvárra, s másnap három napos fegyverszünetet kötött. Mivel feladta elképzelését, hogy megkísérelje a továbbvonulást Buda felé, október 1-jén megindította csapatait Győr irányába. Fehérvárról Jellačić 1140–1200 főnyi helyőrséget hagyott, részben az ott felhalmozott készletek és a hadikórház védelmére, részben, hogy az bevárja Roth tábornok Szlavóniából indult hadoszlopát.² Hadhalmy Pál, Fehérvár polgármestere október 4-én jelentette Csány László kormánybiztosnak, hogy az előző napon a felkelt nép 1154 horvátot és 7 tisztet lefegyverzett. (Arról nem ír, hogy ez nem ment fegyveres összeütközés nélkül.) A polgármester azt is jelentette, hogy az 1154 foglyot még aznap reggel erős nemzetőri kísérettel Budára indították.³ A hírről értesülve a Honvédelmi Bizottmány még aznap *Nyílt rendelet*-ben utasította a budai nemzetőrséget, hogy három százada azonnal induljon a szállítmány elé, s ott, ahol

¹ Mindkét harcoló félnek a hadifoglyokkal való bánásmódjáról áttekintést nyújt *Gyalóky Jenő*: A világháború előtti korszakok. In: Hadifogly magyarok története. Szerk.: *Baja Benedek, Lukinich Imre, Pilch Jenő és Zilahy Lajos*. Budapest, [1931.] I. k. 22–39. o.; *Hermann Róbert*: A szabadságharc hadtörténete 1848–1849. Budapest, 2001. (A továbbiakban: *Hermann* 2001.) 88–89. o.

² *Varga János*: Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén. Budapest, 1953. 147–154. o.; *Erdős Ferenc*: Forradalom és szabadságharc Fejér megyében 1848–1849. Székesfehérvár, 1998. 272–273. o.; *Magony Imre*: Székesfehérvár nemzetőrsége 1848. Székesfehérvár, 1998. 38–39. o.

³ Görgey István: 1848 júniusától novemberéig. Okmánytár 1848. szeptember 23. – október 16. Összeállította és jegyzetelte: *Katona Tamás*. Budapest, 1980. (A továbbiakban: *Görgey – Katona* 1980.) 298–299. o. A továbbiakra lásd még Fehérvár bizottmányának október 3-i üléséről készült jegyzőkönyvét! Közli: *Görgey – Katona* 1980. 282–288. o. Az országgyűlés által a táborba küldött kormánybiztosok október 6-án 1254 Fehérváron elfogott horvát foglyot jelentettek. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén I. Kossuth Lajos Összes Munkái XIII. S. a. r.: *Barta István*. Budapest, 1952. (A továbbiakban: KLÓM XIII.) 92. o.

érik, a foglyok őrizetét átvegyék és Budára kísérik. A hajóhíd budai hídfőjéhez érve jelentésük megérkezését. A Bizottmány rendelkezik az őrzés helyéről.⁴ A fehérváriak sikeréről Pázmány Dénes, a képviselőház elnöke még aznap, október 4-én beszámolt az országgyűlésnek, ahol – a jegyzőkönyv szerint – jelentette, hogy „Fehérvárnál 400, más helyeken pedig 1100 horvát fogoly jutott kezünkre”, akiket biztos kísérettel ide szállítanak, „őket Budavár erősítésének [helyesebben a Buda körüli sáncolásnak] munkájára használandó”.⁵ Az érkező horvát foglyokról gróf Török Bálint, a hadügyminisztérium polgári-gazdászati osztályának vezetője, október 6-án értesítette Pest város hatóságát, hogy a másnap érkező és a pesti Újépületben elhelyezendő 1500 (!) hadifogolyhoz egy polgári biztost kirendelve, a térparancsnokság közreműködésével számolja meg nem név szerint, hanem rendfokozatonként a foglyokat.⁶ Október 7-én már elkészült a bródi 7. határőrezrednek az Újépületben őrzött XIII–XVIII. századából származó foglyok *Számjegyzéke*. Eszerint a foglyok között volt négy kapitány, két főhadnagy, öt alhadnagy, egy orvos, hat őrmester, 27 tizedes, 42 altizedes, 11 dobos, 11 tisztizolga, 1096 közlegény, összesen 1205 fő.⁷ A Fehérvárott történetekhez hozzátartozik, hogy a Honvédelmi Bizottmánynak intézkednie kellett a horvátoktól elszedett fegyverek összegyűjtéséről.⁸

Nagykanizsa

A kanizsai események a Fehérvárott történetekkel egyidejűleg estek. A Jellačićnak Horvátországgal való összeköttetését szolgáló erős helyőrséggel ellátott várost a Vidos József és Pusztelnik Henrik által vezetett magyar erők október 4-én készültek megtámadni. Október 3-án kora délután azonban egy részeg horvát katona garázdálkodása, illetve a magyar erők érkezésének jelzésére kiállított horvát dobosok magatartása miatti gyanakvás – és az elmúlt hetek súlyos sérelmei – elszánt fellépéshez vezettek. A dobosokat megtámadták, s aki nem adta meg magát, azt agyonverték. A népfelkelés gyorsan kibontakozott, megtámadtak minden idegen katonát, s megölték azokat is. A félrevert harangok miatt a pánikba esett helyőrség egyik része megadta magát, a másik elmen-

⁴ MOL R 16 Budai nemzetőrség iratai 1848. (A továbbiakban: Budai nemzetőrség ir.) Iktatószám nélküli, hónapok szerint rendezett iratok az OHB-től, a HM-től, a BM-től, vagy a Rendőri Hivaltól érkezett rendeletek, átiratok, eredeti tisztázatok. Közli: *Urbán Aladár: Az Országos Honvédelmi Bizottmány kezdeti tevékenysége dokumentumok tükrében*, 1848. szeptember 30. – október 7. *Hadtörténelmi Közlemények*, 107. (1994.) 4. sz. (A továbbiakban: *Urbán* 1994.) 103. o. 56. dokumentum.

⁵ Az 1848/49. évi népképviselési országgyűlés. Szerk.: *Beér János – Csizmadia Andor*. Budapest, 1956. (A továbbiakban: *Népképviselési.*) 262. o. *Közlöny*, 1848. október 6. A Fehérvárott foglyul ejtett 400 horvátból Csány László kormánybiztos jelentett Pázmány Dénesnek, az országgyűlés elnökének, hogy ezeknek Budára küldését elrendelte. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) H 2 A Honvédelmi Bizottmány iratai (a továbbiakban OHB) 1848:2103. KLÓM XIII. 82–83. o. Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. S. a. r.: *Hermann Róbert*. Budapest, 1998. (A továbbiakban: Csány iratai.) I. k. 345–347. o. A 400 ill. 1200 horvát fogolyra lásd A fehérvári bizottmánynak a 3. jegyzetnél idézett jegyzőkönyvét!

⁶ Budapest Főváros Levéltára. Pest város levéltára. Közigazgatási iratok. (A továbbiakban: Pesti közig.) 1848:207. *A Közlöny* 1848. október 7-én jelentette a foglyok megérkezését.

⁷ A létszám 8 tiszti lovással, 3 beteggel és 6 huszárral (!) együtt összesen 1222. Keresztes Károly biztos jelentése. Pesti közig. 1848:207. *A Kossuth Hírlapja* október 13-án a Fehérvárról hozott foglyokról jelentve 1154 és 400 főnyi létszámról, 5 főtisztről és a tisztiállomány összetételéről részletesen jelentett.

⁸ Madarász László nyílt rendelete Kállay Ödön kormánybiztoshoz. 1848. október 16. OHB 1848:1143. A város november 16-án kelt jelentése: OHB 1848:3256.

kült. A főtéri vendéglőben foglyul ejtettek 7 főtisztet és egy főüzért.⁹ Vidos József október 4-én Pázmány Déneshez küldött jelentésében 10 fogságba esett tisztról és 200 körüli fogolyról jelentett.¹⁰ Sárközy Albert kormánybiztos október 10-én 7 elfogott tisztról és 60 közkatonáról számolt be a Honvédelmi Bizottmánynak.¹¹ Egy, az eseményekkel foglalkozó tanulmány szerint: „A horvát foglyokat Zalaegerszegről tovább szállították Szombathelyre, a tisztek közül 9 főt Rohoncon helyeztek el. A legénységi állományúak közül 55 főt 1848 november végén – miután letették az esküt, hogy nem harcolnak Magyarország ellen – hazaengedtek Horvátországba.”¹² Egy jelentésből tudjuk, hogy az elfogott tisztek között egy-egy százados, alszázados, térszázados, főhadnagy és négy elsőosztályú hadnagy volt.¹³ A foglyok hazabocsátására már korábban történt intézkedés, mert Csertán Sándor zalai kormánybiztos már október 10-én megkapta az utasítást, hogy az idősebb foglyokat a mellékelt szöveg alapján letett eskü után szigorú őrizettel a határig kísértesse és a hazájukba utasítsa. De addig szigorú őrizet alatt tartsa őket. Készítse el a névsorukat, s a másolatot terjessze fel.¹⁴ Ugyanakkor egyáltalán nem valószínű, hogy a rendeletet ezekben a kritikus napokban valóban végre is hajtották. Zala megyébe ekkor újabb horvát támadástól tartottak, október 15-én pedig megérkezett Perczel Mór ezredes dandárja a megyébe, s két nap múlva felszabadította a Muraközt, azaz a foglyok hazaengedése helyett a magyar sereg éppen újabbakat ejtett.

Bárándpuszta

Jellačić hadműveleti tervében fontos szerep jutott volna annak a Drávát szeptember 21-én Szlavóniából Roth vezérőrnagy parancsnoksága alatt közeledő 9000 főnyi hadoszlopnak, amely a Pécs-Dombóvár útvonalon haladt. Ez október 4-én ért Székesfehérvár előterébe, amelynek horvát helyőrségét a felkelt nép az előző napon lefegyverezte. A tábornok számára világossá vált, hogy a fősereggel nem tud egyesülni. Ezért elhatározta, hogy visszatér Szlavóniába ugyanazon az útvonalon, amelyen előnyomult. Elhatározását megerősítette, hogy október 4-én Görgei Tácnál huszárjaival rajtaütött a hadoszlop immár visszavonuló elővédjén, amely másnap reggel 1500 emberével Bárándpusztánál ellenállás nélkül megadta magát.¹⁵ Az esetről Perczel Mór jelentett a Honvédelmi Bizottmánynak október 5-én déli 12 órakor. Beszámolt arról, hogy aznap reggel Roth bekerített „előcsapata” belátva reménytelen helyzetét, 1500 ember és 11 tiszt egyetlen lövés nélkül megadta magát. A tiszteknek a nemzetgyűlés további rendelkezéséig meg-

⁹ Hermann Róbert: Egy népfelkelés anatómiája. Nagykanizsa felszabadítása 1848. október 3-án. In: *Hermann Róbert: A Drávától a Lajtáig*. Budapest, 2008. (A továbbiakban: *Hermann 2008.*) 152–153. o.

¹⁰ Nagykanizsa és környéke 1848–1849-ben. Okmánytár. S. a. r.: *Hermann Róbert és Molnár András*. Nagykanizsa, 2000. (A továbbiakban: Nagykanizsa.) I. k. 233–235. o. Az október 3-i események részletes leírásával.

¹¹ OHB 1848:1045.

¹² *Hermann 2008.* 159. o.

¹³ Hertelendy ny. cs. kir százados a soproni kerületi főhadbiztossághoz. Rohonc, 1848. október 10. Nagykanizsa, I. k. 259–260. o. Megadja a tisztek nevét és ezredüket, valamint az elfogott tiszteknek járó békeállományi illetmény összegét.

¹⁴ OHB 1848:1081. Az eskü szövege: KLÖM XIII. 139. o.

¹⁵ *Hermann 2001.* 137–138. o.

engedte, hogy megtartsák kardjukat. „Mi részemről azon oknál is fogva történt – indokolta –, hogy a többi Roth-féle seregnek lefegyverzése – már ekkor mozgalmaimnál fogva bizton számítek – annál biztosabban és lehető vérvimérettel; és ami fő, idő nyéréssel eszközöltethessék.”¹⁶ Perczel jelentését az országgyűlés október 6-i délutáni ülésén ismertették. Az elnök a foglyok létszámának közlésén túl azt emelte ki, hogy ha Roth tábornok serege a fegyvert nem teszi le, a magyar csapatok október 6-án megtámadják.¹⁷ Pázmándy még aznap tájékoztatta Csány Lászlót Perczel sikeréről, a foglyok számáról. Arról tudósított, hogy Roth Philippovič tábornokot küldte parlamenterként, de annak nem volt felhatalmazása, hogy a fegyverletételről tárgyaljon. Perczel hat órai gondolkodási időt adott, különben megtámadja a horvátokat, s azt üzenté, hogy felakasztatja a két tábornokot. Mindezek nincsenek Perczel levelében. Az értesülések nyilván Balogh János beszámolójából származnak.¹⁸ A foglyok érkezésének napján, október 7-én Mészáros Lázár hadügyminiszter emlékeztette a Honvédelmi Bizottmányt, hogy a tegnapelőtt érkezett 1161 horvát fogoly Egerbe szállításáról született határozat, s most újólág érkezett 1500 fő. A foglyok fegyveres őrzése a nemzetőrségnek igen nagy terhet jelent, ezért el kell őket szállítani. Azonban nem lehet őket Egerbe küldeni, s Felső-Magyarországra sem. a „tót elem” miatt. Kéri tehát a bizottmány állásfoglalását.¹⁹

Ozora

Perczel október 5-én délben kelt levele után Tácon, a főhadiszálláson felkereste őt Philippovič vezérőrnagy, Roth tábornok megbízottja, hogy a Szlavóniába történő visszavonulás feltételeiről tárgyaljon. Perczel azonban feltétel nélküli megadást követelt, amire Philippovič nem volt felkészülve, s arra megbízása értelmében nem is lehetett. A sikertelen tárgyalás után a horvátok az esti órákban megindultak dél felé, útjukban Kálóz helysége nál egy felszedett híd állta útjukat, s a lakosság bátor fellépése: lövöldözése miatt visszahúzódtak. A horvát erők csak október 6-án reggel vonultak be Kálózra, s folytatták útjukat Dég irányába – hátuk mögött Perczel és Görgei komoly erőt képviselő alakulataival. Roth hadoszlopát Ozora előtt a Sió-csatorna felszedett hídja állította meg, valamint a túlsó oldalon álló Tolna megyei nemzetőrség. Reménytelen helyzetét látva Roth tábornok október 7-én reggel a fegyverletétel mellett döntött.²⁰ Perczel október 7-én Ozorán

¹⁶ OHB 1848:879. *Közlöny*, 1848. október 8. Perczel jelentése, hogy az 1500 foglyot Foster őrnagy parancsnoksága alatt álló kunok kíséretében Adonynak indította. *Görgey – Katona* 1980. 306–309. o. A *Kossuth Hírlapja* október 8-án jelentette, hogy a foglyok hajón érkeztek Pestre.

¹⁷ Népképviselői, 266. o. A levelet Balogh János képviselő hozta, akit a főtáborból futárként küldtek Perczel seregéhez. Beszámolt az eseményekről és bemutatta az egyik zászlóalj fekete–sárga lobogóját. *Kossuth Hírlapja*, 1848. október 7. Perczel jelentését ismertetése után azonnal nyomdába adták, s talán még aznap megjelent dátum nélkül, ill. a „Tác október 5. déli 12 óra” címmel. Perczel sk. aláírása mellett Madarász László és Sembery Imre bizottmányi tagok neve is szerepel rajta. MOL R 32 1848/49. évi nyomtatványok.

¹⁸ A levél utal a futárra, akinek az a véleménye, hogy Roth megadja magát. KLÖM XIII. 99–100. o. *Görgey – Katona* 1980. 312–314. o. Perczel fenyegetése miatt (hogy ti. a két tábornokot fel fogja akasztatni), az OHB azt üzenté, hogy ne alkalmazzon rögtönítélő hatalmat. Dátum nélküli fogalmazvány Perczel levele mellett. OHB 1848:879. A levél Perczel ezredesnek szól, akinek rangját ekkor írták le először.

¹⁹ MOL H 2 Kossuth-Polizei-Akten. (A továbbiakban: KPA.) 143. A hajón érkezett 1500 foglyot és 11 tisztet az Újépületbe vitték. A napokban Egerbe szállítják őket – szól a tudósítás. *Kossuth Hírlapja*, 1848. október 8.

²⁰ *Hermann* 2001. 158–159. o.

kelt jelentésében összefoglalta az előző levél óta történeteket, s hogy az éhező és fáradt ellenséget a vérontás elkerülése érdekében fegyverletétre szólította fel. „Mi minden této-vázás és alku nélkül – szól a jelentés – egy pár szó parancsra megtörténvén, két generális Roth és Filippovich, 3 stabális és mintegy 50 tisztt; továbbá 12 ágyú a töltés szekerekkel, 5 zászló, végre 7500 közkatonára és altisztt a mai napon elfoglaltatott és fogollyá tétetett.” A két tábornoktól elvették a kardot, a tisztek megtarthatták azt. A tiszteket a Zrínyi csapat egy századának kíséretében Pestre rendelte. A 7500 közkatonát – hacsak az országgyűlés másként nem rendelkezik – azért, hogy tartásuk az államnak költséget ne jelentsen, „de azért is, hogy illy bánásmód által ők nemzetünk nagy lelkiségéről meggyőződhetve leköteleztessenek, már holnap szoros őrizet alatt Slavoniába visszakisértetem.” – írja.²¹ Az országgyűlés október 8-i ülésén megint több információ hangzott el, mint amit Perczel jelentett. A jegyzőkönyv szerint Pázmándy elnök a következőket mondta: „Midőn a két generális elfogatott, mintegy 50 tisztt, kik között három tábornoki tisztt is van, egy körbe állva, a fekete-sárga színű tisztoveket magoktól azzal eldobálták, hogy illy szín alatt többé szolgálni nem fognak. A 7500 főből álló elfogott sereg azt nyilatkoztatván, hogy a hadjárásra kényszerítve volt, Perczel Mór a tiszteket kivévén – ezen elfogottakat megeskettette, hogy Magyarország ellenében harcolni soha sem fognak, hazájokba visszaindította.”²² Perczel a foglyokkal kapcsolatos tervét levelében „ha csak a nemzetgyűlés mást nem parancsol” formulával említette, míg Pázmándy már mint befejezett tényként számolt be a foglyok hazaengedéséről. A Honvédelmi Bizottmány azonnal reagált. Mivel Perczel már elvonult haderejével, október 9-én a térségben illetékes Batthyány Kázmér baranyai főispánhoz és kormánybiztoshoz fordultak. A horvát és szlavón foglyok – „egyébiránt polgártársaink” – hazatérését a törvény és az igazság szellemében úgy tartják lehetségesnek, ha előtte ünnepélyesen leteszik a mellékelt szövegű esküt az alkotmányra. „Azt hisszük – nyilatkozta a Bizottmány nevében Szemere Bertalan, a levél fogalmazója – hogy e szellemi kapocs megkötése nélkül ne menjenek haza, s ha mint rabok kinszerítve [!] jöttek ide, mint szabad polgárok újjászületve térjenek vissza övéikhez. Mindenesetre a körülmény nekik czélszerűen és bőven megmagyarázandó.”²³ Batthyány Kázmér október 10-én este válaszolt és közölte, hogy „a Roth-féle többezernyi foglyot, amely hír szerint 6500 fő, Pécssett visszatartja.” (Vagyis a foglyok Pécsre érkezését várja, s nincs biztos tudomása létszámukról.) A foglyokat a kormánytól sürgöny útján várt világos utasításig visszatartja, ellenkező esetben a Mohácson rendelkezésére álló hajóval és uszályokkal Pestre szállítja.²⁴ Kossuth október 12-én válaszolt Batthyánynak. Utasította, hogy vizsgálja meg, nincsenek-e a foglyok között lázítók és bujtogatók, s helyezze őket szoros őrizet alá. Válogassa ki a tehetetlen, öreg és családos embereket, ezeket eskesse meg az alkotmányra és hogy soha Magyarország ellen fegyvert nem fognak. Írassa össze nevü-

²¹ OHB 1848:997. *Közlöny*, 1848. október 14. *Görgey – Katona* 1980. 322–324. o. A két tábornok és a tisztek hajóval október 12-én érkeztek Pestre. *Kossuth Hírlapja*, 1848. október 12.; A szabadságharc története napi krónikákban. (1848) Egybeszedte *Kéry Gyula*. Budapest, 1899. (A továbbiakban: *Kéry* 1899.) 555. o.

²² Népképviselői, 272–273. o.

²³ KLÖM XIII. 138–139. o. Az eskü szövege: „Én N.N. esküszöm a királynak hűséget, a törvénynek és alkotmányának engedelmisséget, kijelentvén és fogadván, hogy a magyarok és horvátok közti testvéri és közös szabadságon és a nemzetiségek egységben tartásán alapuló szövetséget minden erőmből fenntartani szívesen és teljesen erőmből igyekszem.” Szemere fogalmazványa.

²⁴ MOL H 92. Az Országos Nemzetőrségi Haditanács iratai. Általános iratok. (A továbbiakban: ONöHt) 1848:5300.

ket, lakhelyüket, s bocsássa őket haza, de halálbüntetés terhe alatt tiltsa meg, hogy Eszék felé induljanak, illetve közelítsenek. A többi fogollyal azonban közölje, hogy mindaddig foglyok maradnak, amíg Horvátország és Szlavónia folytatja fegyveres tevékenységét az ország ellen, s amíg a törvény iránti engedelmességre vissza nem térnek.²⁵ Nem ismerjük, hogy miként hajtották végre Kossuth rendelkezését, de kérdéses, hogy az maradéktalanul megvalósult volna. Ismerjük ugyanis a Pécsről fegyver nélkül elbocsájtott 4. és 5. bródi határőrezred altisztjeinek nyilatkozatát, amelyről a jegyzőkönyvet 1848. október 23-án Vinkovcén vettek fel. Eszerint az altiszteket és a legénységet 700 nemzetőr kísérte Pécsre, ahol egy pihenőnapot kaptak. Másnap a főtéren ünnepi mise volt, majd négy négyszöget (Quarré) formáltak a foglyokkal, s a püspök minden egyes négyszögnek buzdító szentbeszédet tartott. Elmondta, hogy ők és a magyarok mindeztideig barátok voltak. Ezt követően megeskették őket, hogy soha többé ellenségként nem lépnek fel Magyarországon ellen. A beszámoló szerint a fegyveresektől körülvéve, egyesek félelmükben letették az esküt, míg mások nem. Véleményük szerint ez a kikényszerített eskü nem köti őket, és készen állnak, hogy egy bátor vezetővel bármely pillanatban visszatérjenek.²⁶ A hadifoglyok oszlopa 5–6 napig vonulhatott Pécsre, így a kormánybiztos bizonyára megkapta Kossuth október 12-én kelt utasítását. Az altisztek beszámolójában azonban nem esik szó arról, hogy nevük és lakhelyük szerint jegyzékbe vették volna őket, ami a nagy tömeg miatt hosszú, fáradságos és erős őrizetet kívánó munka lett volna. A névsorok hiányában az esküjüket érvénytelennek tartó határőrök a fenyegetően beígért halálbüntetés kockázata nélkül térhettek volna vissza fegyveresen Magyarországra.

A hazaküldött foglyok megesketésével kapcsolatban tudjuk, hogy a horvát katonai hatóságok az általuk letett esküt tiszteletben tartották. Jellačić arra utasította Dahlen altábornagyot, hogy a hazabocsátott alakulatok egy részét küldjék Laibachba, két zászlóaljat tartsanak vissza Szlavóniában; hiszen ha a magyarok benyomulnának Szlavóniába, akkor a magyarok lennének a támadók, s erre a konvenció nem terjed ki.²⁷

Horvát hadifoglyok Pesten és Budán

A Fehérvárnál és Bárádon ejtett foglyokat Budára küldték, az Ozoránál fogságba esett tiszteket Pestre szállították. Később is érkeztek fogolyszállítmányok, amelyeknek elhelyezése és őrzése elég sok gondot okozott, így a Honvédelmi Bizottmány igyekezett azokat továbbszállítani. A két város között törekedtek a terheket megosztani, de a kisebb létszámú Buda nemzetőrségére arányosan nagyobb teher hárult. (A vidékre küldött foglyok kérdésével külön alfejezetben foglalkozunk.)

²⁵ OHB 1848:1001. KLÖM XIII. 172. o. Kossuth a fegyverviselésre alkalmasak visszatartását, s „ezen foglyokat az ide rekesztett arányban rendeltük dislocaltatni” – írta. Ezt a rendeletet nem ismerjük, de végrehajtásáról sincsenek ismereteink.

²⁶ Von der Revolution zur Reaction. Quelle zur Militärgeschichte der ungarische Revolution 1848–49. Bearbeitet von Robert Hermann, Thomas Klečka u. s. w. *Budapest–Wien*, 2005. 57–61. o. A jegyzőkönyv részletesen leírja szeptember 19-től a hadjárat eseményeit. A helytörténetírás szerint a foglyok október 11-én érkeztek Pécsre, s Batthyány Kázmér az ünnepélyes eskütétel után hazaengedte őket. *Kopasz Gábor: A baranyai nemzetőrség szerepe 1848–1849-ben*. In: *A Baranya Megyei Levéltár évkönyve*, 4. Szerk.: *Szita László*. Pécs, 1973. 78. o.

²⁷ Hermann 2008. 98. o.

A foglyok elhelyezése Pesten

Mivel a katonai vezetés a fogoly tisztek őrzésére a budai várat tartotta alkalmasnak, az alföldi toborzóútvjáról visszatért Kossuth már másnap, október 8-án utasította Kiss Miklós nemzetőri őrnagyot, hogy az Újépületben lévő 6 fogoly tisztet „nagyobb biztosításul tétesse át ön Budára és vegye azokat is... felelőssége alá.”²⁸ A nemzetőri őrnagy hatáskörét meghaladó rendelet korrekcióját másnap a Madarász László és Szemere Bertalan által aláírt rendelet korrigálta, amelyben az Újépület laktanya parancsnokát utasították, hogy az oda beszállított fogoly horvát tiszteket tüstént adja át Kiss Miklós őrnagy és parancsnoknak.²⁹ A *Kossuth Hírlapja* október 12-én tudósított arról, hogy Roth, Philippovics és Ozoránál fogságba esett tisztársai előző nap hajnalban gőzhajóval érkeztek Pestre (ti. itt volt hajóállomás) és a budai kaszárnyába szállították őket.³⁰

Hunkár Antal, Veszprém megye főispánja és kormánybiztosa október 12-én jelentette, hogy aznap küld Győrbe 183 horvát foglyot azzal a meghagyással, hogy gőzösön küldjék őket Pestre. Egyben átküldött 303 előfogatos szolgálatra kényszerített volt jobbágyot 337 lóval és 137 szekérral, hogy azokat a további rendelkezésig Győr megye lássa el.³¹ Az október 13-án érkezett foglyokról Antun Josipovic, Zágráb megye elmenekült főispánja és a horvát foglyok ügyében alkalmazott hadbiztos október 14-én azt jelentette a Bizottnáynak, hogy van közöttük egy határőrvidéki tiszt, két orvos és egy „dühös illir pap”. A tisztekre nézve javasolta, hogy szállítsák őket Budára a többi tiszthez, az orvosokat és a papot pedig külön kell őrizni, hogy a legénységet ne lázithassák fel, mert az Újépületben igen gyenge az őrizet. Josipovic arra hívta fel a figyelmet, hogy a foglyok között van 4 turopolyai (túrmezei) közvitéz, akit erőszakkal kényszerítettek szolgálatra. Ezek jobb ellátást érdemelnek, s ha volna valami kereseti forrásuk, szabadon kellene őket engedni.³² Josipovic jelentése alapján a Bizottnáynak utasítására Hajnik Pál, az Országos Rendőri Hivatal igazgatója *Nyílt rendeletben* hagyta meg az Újépületben a horvát foglyokra ügyelő kapitánynak, hogy a név szerint megnevezett határőrségi tisztet, a két orvost és a papot adja át Toldy Lipótnak, a budai vár nemzetőrsége segédtisztjének.³³ Josipovic tevékenységéről a *Kossuth Hírlapja* jelentette „Fővárosi újdonságok” rovatában, hogy ő először beszédet tartott a foglyoknak, majd egyenként kihallgatta őket. A vallomások nagy része betanított volt: nem raboltak, nem gyilkoltak. De az altisztek elmondták, hogy raboltak, ha nem akartak éhen halni, mert nem kaptak fizetést.³⁴

²⁸ OHB 1848:905. Budai nemzetőrség ir. Kiss Miklóst már ekkor megbízták azzal, hogy a budai várban őrizze a hadifogoly tiszteket. Kossuth is úgy írt, hogy az újonnan érkezetteket, „azokat is” vegye őrizet alá.

²⁹ OHB 1848:927. Budai nemzetőrség ir. Az OHB rendelete tehát nem jelöl létszámot.

³⁰ *Kossuth Hírlapja*, 1848. október 12. *Kéry* 1899. 555. o. A horvát tisztek átvételéről már október 8-án megszületett a rendelkezés. Pest-budai nemzetőrök 1848-1849. Dokumentumok a fővárosi nemzetőrség történetéhez. S. a. r.: *Czaga Viktória és Jancsó Éva*. Budapest, 2001. (A továbbiakban: Pest-budai nemzetőrök.) 125. o.

³¹ OHB 1848:1028. Hunkár megjegyezte, hogy a szolgálatra kényszerített fuvarosok nem tekinthetők hadifogolynak.

³² KPA 330.

³³ Budai nemzetőrség ir. Kiss Miklós még aznap jelentette az OHB-nak, hogy a nevezett foglyokat a budai gránátos laktanyában (a Hadtörténeti Intézet és Múzeum mai épületében) „biztos őrizet alá” helyezte. Pest-budai nemzetőrök, 77. o.

³⁴ KH 1848. október 20.

Az iratok hiánya miatt a Pestre érkező foglyokról a sajtóban megjelent hírek nem mindig ellenőrizhetők, *A Kossuth Hírlapja* október 15-én arról tudósított, hogy tegnapelőtt (vagyis 12-én) mintegy 150 horvát foglyot hoztak Pestre, tegnap ismét 600 főt. A tudósítás arról is beszámolt, hogy a város elhelyezési gondját tovább növelte, hogy megérkezett Szegedről 480 olasz fogoly, akiknek kiszabadulásáról Kossuth rendelkezett, s akiket a tudósítás szerint a tábori kórházban helyeztek el.³⁵ Zlinszky István, Fejér megye első alispánja október 26-án értesítette Pest megye alispáni hivatalát, hogy aznap Székesfehérvárról mintegy 1200 horvát fogoly indul nemzetőrök kíséretében, s a Lovasberény–Gyuró–Törökbálint útvonalon, 29-én érkezik Törökbálintra. Ott Pest megye gondoskodik a foglyok átvételéről, ellátásáról, s arról, hogy nemzetőrök kíséretében Pestre szállítsa őket.³⁶ Ez a csoport azonos lehetett azzal az 1300 főnyi szállítmánnyal, akikről Kossuth írt Beöthy Ödön kormánybiztosnak november 2-án, beszámolva Perczel Mór sikereiről a Muraközben, s megjegyezve, hogy az 1300 foglyot Perczel Pestre küldte, de sokakat elengedett.³⁷ A város zsúfoltságának enyhítése érdekében a Honvédelmi Bizottmány november 8-án értesítette Debrecen városát, hogy Pestről 1100 horvát foglyot szállítanak oda.³⁸

A fővárosi hatóságoknak rövidesen újabb elhelyezési gondjai adódtak. Október 28-án Mészáros Lázár jelentette a Bizottmánynak, hogy Vácról megérkezett a 2. oláh határőrezred zászlóalja, amelyet az Újépületben helyeztek el. Mivel ott horvát foglyok és cseh tűzerek is vannak „egy bekövetkező eset elkerülésére” máshova kellene őket elhelyezni.³⁹ A Bizottmány nevében Nyáry Pál másnap intézkedett, utasította a hadügyminisztériumot és Hajnik Pál rendőrigazgatót, hogy keressen új szálláshelyet a románoknak.⁴⁰

³⁵ KH 1848. október 15. Az érkezési dátumok kiszámításánál azt vettük figyelembe, hogy az október 15-i felhívást feltehetőleg az előző napon fogalmazták. Így jön ki az említett két nap. A 388 olasz (12 beteg visszamaradt) október 10-én érkezett vonaton Szolnokról Pestre. *Urbán Aladár*: Kossuth Lajos és a szegedi olasz foglyok kiszabadítása 1848 októberében. In: *Urbán Aladár*: Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 őszén. Budapest, 2009. 263. o.

³⁶ Pest megye levéltára. Alispáni elnöki iratok 1848. Horvát foglyok.

³⁷ OHB 1848:2067. KLÖM XIII. 336. o. (A létszámok, mint láttuk, nem pontosak, hanem többnyire kerekítettek.) Perczel csapatai október 17-én Letenyénél és Kotorimál ejtették ezeket a, többnyire horvát népfelkelőkből álló foglyokat. *Hermann Róbert*: Perczel Mór első honmentő hadjárata. (Zalai Gyűjtemény 36/II.) Zalaegerszeg, 1995. 23., 24., 26. o.

³⁸ OHB 1848:2567. Időközben öreg foglyokat engedtek el őrség kíséretében, nehogy a dülások miatt elkeveredett lakosság megtámadja őket.

³⁹ OHB 1848:1885. A román 17. (2. oláh) határőrezred 1. zászlóalja július 22-én indult el Naszodról a délvidéki hadszíntérre. Miután már útközben kiderült róluk, hogy nem akarnak harcolni a részben szerb határőrökből álló szerb fölkelők ellen, augusztus közepén Szegedről hajón Szolnokra, onnan vasúton Pestre, majd Váczra, onnan pedig hajón Pozsonyba küldték őket. Pozsonyból két század augusztus 20-án Sopronba, a megmaradt négy század 21-én Lipótvárba indult. Október 7-én a lipótvári várórség más alakulataival együtt ez az alakulat is elfogadta az október 3-i uralkodói rendeletet. Október 14-én – miután a környékbeli magyar nemzetőrség körülfogta az erődöt – Jeszenák János báró, Nyitra megyei kormánybiztos felszólítására a tisztikar szóbeli fogadalmat tett, hogy nem harcol Magyarország ellen, mire Jeszenák beleegyezett abba, hogy a négy század elhagyja az erődöt, s magyar területen átvonulva, visszatérjen ezredkerületébe. Október 23-án érkeztek Váczra, ám itt nem voltak hajlandók esküt tenni a magyar alkotmányra, mire 24-én vasúton Pestre szállították őket. Kossuth október 30-án, majd november 9-én Hrabovszky János báró, altábornagyot, a budai főhadparancsnokság vezetőjét szólította föl a határőrök lefegyverzésére. *Urbán Aladár*: Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála. Budapest, 2007. 260–261. o.; *Spira György*: Kossuth és a Vág mellékéről hazatérni próbáló grancsárok 1848 őszén. *Korunk*, 2002/4. 103–115. o.

⁴⁰ MOL H 75 Hadügyminisztérium általános iratok. (A továbbiakban: HM) 1848:9041. OHB 1848:1885. A románokat Budán, valószínűleg a Háromnyúl laktanyában szállásolták el.

A zászlóalj nem akarta letenni az esküt, s Kossuth, aki ebben az ellenszegülésben a „kormány lealáztatását” látta, október 30-án utasította a hadügyminisztert, hogy Hrabovszky főparancsnokkal tegye meg a szükséges intézkedéseket a zászlóalj lefegyverzésére.⁴¹ A türelmetlen Kossuth november 12-én magának Hrabovszkynak írt, s tart-hatatlannak tartotta, hogy ez az ellenséges katonai fegyveres erő az ország szívében tar-tózkodjék. Felszólította a Honvédelmi Bizottmány nevében, hogy ezt az engedetlen alakulatot még aznap „bár minő eszközzel fegyvereztesse le”, s ezután tekintsék őket hadifogolynak.⁴² November 14-én a hadügyminisztérium azt az utasítást kapta, hogy mi-előtt a fővárosban tartózkodó székely zászlóalj visszaindulna Erdélybe, azt kell felhasz-nálni a román zászlóalj lefegyverzésére. Kossuth erről már szólt a székelyekkel.⁴³

A román határőrszászlóaljat Lipótvár biztonsága érdekében távolították el. Hasonló történt Munkács várának nem magyar legénységű helyőrségével. A Bereg megyei nem-zetőrség őrnagya, Eötvös Tamás október 14-én jelentette Kossuthnak, hogy a Galíciába vezető utakat ellenőrző munkácsi vár helyőrsége ellenséges magatartást tanúsít, továbbá a térséget Galícia felől betörés fenyegeti. Kossuth október 18-án az eddigi megyei toborzóbiztost, Szintay Jánost nevezte ki a térség teljhatalmú kormánybiztosának azzal, hogy gondoskodjék a megfelelő védelmi intézkedésekről.⁴⁴ Kossuth egyidejű megkere-sésére Mészáros Lázár október 17-én arra szólította fel Hrabovszky főhadparancsnokot, hogy intézkedjen: Munkács vára fogadjon be nemzetőrséget.⁴⁵ A vár megtartását Szintay jelentése szerint komolyan fenyegette a 9. (Hartmann) gyalogezred Máramarosból érke-zett mintegy 500 főnyi alakulata, amely úgy jelent meg Munkácson, hogy erről a megyét előre értesítették volna.⁴⁶ Mivel ezt a katonaságot a megye és a város nem volt hajlandó ellátni, az végül eltávozott Galícia felé.⁴⁷ Megkönnyítette a kormánybiztosok dolgát, hogy időközben Laube őrnagy, a vár parancsnoka felajánlotta szolgálatait és a várat a Honvédelmi Bizottmány rendelkezésre bocsátotta.⁴⁸ Szintay november 2-án jelentette a Bizottmánynak, hogy a munkácsi vár 263 főnyi cseh és lengyel katonaságát a vár bizto-sítása érdekében Podhering és Porosháza (?) helységekre rendelte.⁴⁹ Szintay november 6-án azt az utasítást kapta, hogy küldje őket Pestre. Egyidejűleg a hadügyminisztériumot is értesítették, hogy amint a vár korábbi helyőrsége megérkezik, intézkedjék azok Komá-romba szállításáról.⁵⁰ November 7-én a maga hatáskörében Nyáry Pál is intézkedett, hogy a 263 főnyi cseh és lengyel katonaságot Komáromba kell szállítani.⁵¹ Másnap a

⁴¹ OHB 1848:1924. KLÖM XIII. 314–315. o.

⁴² Hadtörténelmi Levéltár. Generalkommando. Präsidiale. (A továbbiakban: GK Präs.) 1848:715. OHB 1848:2785. Répásy Mihály tábornok november 15-én jelentette, hogy a román zászlóalj négy századát az Üllői úti laktanyában lefegyverezték. OHB 1848:3649.

⁴³ KLÖM XIII. 452. o.

⁴⁴ OHB 1848:1269.; KLÖM XIII. 239–240. o.

⁴⁵ MOL Generalkommando. P. szekció, 1848-1-20.

⁴⁶ KLÖM XIII. 255. o.

⁴⁷ *Lehoczky Tivadar*: Bereg megye és a munkácsi vár 1848–1849-ben. Munkács, 1899. 64–65. o.

⁴⁸ *Kéry* 1899. 578. o.

⁴⁹ OHB 1848:2465.

⁵⁰ OHB 1848:2435.

⁵¹ MOL H 82 HM biztossági osztály. (A továbbiakban: HM bizt.) 1848-10-1093. Az értesítést a komáromi vár parancsnoka is megkapta, aki november 14-én tiltakozott az említett katonaság odaszállítása ellen. HM bizt. 1848-10-1161.

hadügyminisztérium Pest városának „közönségét” értesítette a 263 főnyi katonaság érkezéséről, meghagyva, hogy amint az említettek megérkeznek, azt jelentsék, s egyben gondoskodjanak elhelyezésükről és ellátásukról, amíg Komáromba történő elszállításuk megtörténik.⁵² Nincs pontos adatunk arra, hogy Munkács korábbi helyőrsége mikor érkezett Pestre, de a Honvédelmi Bizottmány december 8-án utasította a honvédelmi minisztériumot, hogy a cseh és lengyel foglyokat (!) az Újépületből máshová helyezze.⁵³

Visszatérve a Pesten őrzött horvát foglyokra, azok két ízben is folyamodtak hazabocsátásért. A válasz mindkét esetben az volt, hogy kérésük „jelen körülmények között” nem teljesíthető.⁵⁴ A zsúfoltság adta az ötletet a honvédelmi minisztériumnak, hogy november 25-én javasolja: a lovasságnál szolgált és magyarul is tudó horvát foglyokat alkalmazzák a fogatolt tüzérségnél. November 29-én a Bizottmány egyetértőleg nyilatkozott, de kikötötte, hogy hat honfi mellett csak egy ilyet alkalmazzanak, s azok is minél távolabb legyenek egymástól.⁵⁵ A horvát foglyok elhelyezésének zsúfoltságát jól mutatja Mészáros Lázárnak december 8-án a Bizottmányhoz intézett jelentése, amely szerint az Újépületben a 40 főre méretezett szobában 120 ember van. Mivel ez növeli a járványveszélyt, azt javasolja, hogy az épületben csak a tüzérek maradjanak.⁵⁶ A foglyok száma még növekedett, mert Kossuth december 23-án arra utasította a hadügyminisztériumot, hogy a Pesten lévő és esküt nem tett osztrák tüzéreket a Jászkun-kerület különböző helységeibe kell szállítani.⁵⁷ Az Újépület zsúfoltságának megszüntetése ezekben a feszült és válságos napokban lassan haladt. Lukács Dénes őrnagy, az épület parancsnoka december 25-én javasolta a horvát foglyok elszállítását, hogy a honvédeknek és a honvéd tüzéreknek elég helyük legyen.⁵⁸ A német (osztrák) tüzérek haladéktalan elszállítására Kossuth december 31-én utasította Madarász Lászlót, a Rendőri és Postaosztály vezetőjét, aki 1849. január 1-jén intézkedett, hogy a tiszteket Debrecenbe, a legénységet Szegedre szállítsák.⁵⁹

⁵² Pesti közig. 1848:267. A levél a város megnyugtatóására közli, hogy Komárom erődje már értesítést kapott a katonaság érkezéséről. Egyben lehetségesnek tartja, hogy a fővárosi térparancsnoksággal egyetértésben azok „célszerű” alkalmazását. Vagyis ezek a katonák nem foglyok. Kossuth november 19-én megkérdezte a HM-et, hogy ezek nem tennének-e esküt és nem szolgálnának-e? HM bizt. 1848-10-1172.

⁵³ OHB 1848:4466.; KLÖM XIII. 689. o. A HM rendeletben fordult a (már megszervezett) hadkerületi parancsnokságokhoz, hogy előzetes bejelentés nélkül ne küldjenek foglyokat vagy katonákat Budapestre, mert azok elhelyezése időnként nagy nehézségeket okoz. KLÖM XIII. 690. o.; *Közlöny*, 1848. december 16. A HM-et Görgői is váratlan fogolyszállítmánnyal lepte meg. Mészáros november 13-án jelentette az OHB-nek, hogy Görgői Pozsonyból Simunich táborából elfogott foglyokat küldött Pestre. Az OHB válasza: úgy kell velük bánni, mint a horvát foglyokkal. OHB 1848:3392.

⁵⁴ OHB 1848:3179, 3437.

⁵⁵ OHB 1848:3805.

⁵⁶ OHB 1848:4501. Az irat külzetén Csernátoni Lajos elnöki titkár december 14-i megjegyzése, hogy utasították az egészségügyet.

⁵⁷ OHB 1848:6345.; KLÖM XIII. 863. o. Ezek a komáromi várból biztonsági okból elszállított tüzérek, akiknek ügyében december közepén Kossuth levelezést folytatott a hadügyminisztériummal és Majthényi István tábornok várparancsnokkal. OHB 1848:6040, 6026.; KLÖM XIII. 748., 802–803., 812. o. Kossuth december 20-án intézkedett a Komáromból eltávolított tüzérek pótlásáról. KLÖM XIII. 820. o.

⁵⁸ OHB 1848:6767. Mellette a HM december 26-i felterjesztése az ügyről.

⁵⁹ KLÖM XIV. 28. o. (jegyzet)

Horvát foglyok Budán

Budán is hamar megtörtént a horvát foglyok számbavétele. Kiss Miklós, a budai nemzetőrség (a Pest megyei I. zászlóalj) őrnagya október 7-én utasítást kapott a Honvédelmi Bizottmánytól, hogy „a budai fogházban” lévő horvát foglyokat rögtön írassa össze. A rendelkezés a foglyokat három csoportba kívánta osztani: 1. családostok, idősek, katonai szolgálatra alkalmatlanok, „vagyis hitványak”; 2. akik katonák voltak, vagy annak alkalmasak; 3.) „a miveltség, és amennyire lehet, a szellemi érzelmiségük meghatározása.”⁶⁰ Másnap megszületett Kiss Miklós megbízása, hogy a megérkező Roth és Philippovics tábornokokat mint hadifoglyokat vegye át, s személyesen felel azért, hogy azok meg ne szökjenek, vagy az ellenség kémeivel kapcsolatba ne kerüljenek.⁶¹

Kiss őrnagy október 9-én benyújtotta a Honvédelmi Bizottmánynak a budai Háromnyúl kaszárnyában lévő horvát foglyok jegyzékét, ami „egy maga mellé vett tolmács” segítségével a legnagyobb gonddal készült. A mellékelt táblázatos kimutatás név szerint sorolja a tiszteteket: egy századost, két főhadnagyot, egy alhadnagyot, egy élelmezési segédet és egy katonai biztost. Az őrmesterektől lefelé 1160 főt számláló állományt a megadott három csoportba osztva ezredek szerint és név szerint tüntetve fel azokat. Értelmezve az eredeti rendelet homályos 3. kategóriáját 110 személyt sorolt föl név szerint, akik gyanúsak és őrizet alatt tartandók.⁶² Október 10-én a Bizottmány nevében Nyáry Pál figyelmeztette Kiss Miklóst, hogy hivatalos jelentés szerint a horvát fogoly tisztet a tilalom ellenére minden engedelem nélkül „a városban ide s tova szabadon járnak”, a kiszabott órán túl is elmaradnak. Utasították az őrnagyot, hogy szigorúan ügyeljen a hadifoglyokra, s azoktól, akik engedelem nélkül kimennek vagy kinn maradnának, kardjukat vegye el. Külön felhívták a figyelmet Haas kapitányra, akitől kardját vétesse el, s az elene emelt rablási és zsarolási panaszok miatt rendeljen el ügyében vizsgálatot.⁶³

A horvát foglyok létszámának és összetételének megismerése után lehetőség nyílt a nem harcoló (*non combattans*) személyekkel való foglalkozásra: dönteni elbocsájtásukról vagy felhasználásukról. Mészáros Lázár október 11-én jelentette a Bizottmánynak, hogy a Fehérvárról hozott személyek között a katonai élelmezési osztály két hivatalnoka, egy sütőmester, két fősütő és öt segédsütő van. Mivel a sütőszemélyzetből hiány van, ezt a 12 személyt mint nem harcolókat „czélszerűen szolgálatba kellene állítani”. Főleg, ha a sereg-nél tábori kemencéket állítanak fel. Mivel a komáromi vár létszámát szaporítani kell, az öt segédsütőt egy szállítmánnyal Komáromba kellene küldeni.⁶⁴ Kossuth másnap úgy értett egyet az előterjesztéssel, hogy a Fehérvárról érkezett „péksemmel” itt helyben használják. Egyben közölte, hogy az öt péksegéd ügyében már intézkedett.⁶⁵ A nem harcolók ügyében tehát elvi döntés született. Ennek értelmében október 15-én gróf Török Bálint, a

⁶⁰ OHB 1848:807.; Budai nemzetőrség ir. A levél aláírása az ezekben a napokban szokásos formula: „A miniszterelnök távollétében az országos honvédelmi bizottmány tagjai”. Aláírók Nyáry Pál és Madarász László.

⁶¹ OHB 1848:902.; KLÓM XIII. 134. o.

⁶² KPA 151.; Pest-budai nemzetőrök, 73. o.

⁶³ OHB 1848:952.; Budai nemzetőrség ir. Haas kapitány akkor követte el a neki felrótt bűncselekményeket, amikor a horvát utánpótlási oszlopot megtámadó, s a kocsikon szállított sebesülteket lemészároló pinchehelyiek ellen vezetett büntető expedíciót.

⁶⁴ HM bizt. 1848-10-927.

⁶⁵ HM bizt. 1848-10-956. A péksegédek Komáromba szállítására: OHB 1848:1011.

hadügyminisztérium biztossági (polgári gazdasági) osztályának igazgatója levélben utasította Kiss őrnagyot, hogy a gránátos laktanyában beszállásolt horvát hadifoglyok között lévő három, név szerint megjelölt katonai tisztviselőnek, míg az egyidejűleg kelt levélben Hajnik Páltól, az országos rendőrség igazgatójától a Pesten lévő foglyok között található két fő és öt segédsütőnek – mint nem harcolóknak – a fogságból való elbocsátását várta. A tisztviselőket a budai főparancsnokságnak, a sütőket a pesti élelmezési hivatalnak kell átadnia. A tisztviselőktől a laktanyából való távozás előtt írásbeli nyilatkozatot kellett aláírni, s azt Kiss őrnagynak a budai főparancsnoksághoz kellett eljuttatnia.⁶⁶

Kiss őrnagyot a Honvédelmi Bizottmány október 13-án figyelmeztette, hogy a hír szerint a hadifoglyoknál jelentős pénzmennyiség van. Ezért a visszaélések elkerülése érdekében utasította, hogy minden pénzt szedjen össze tőlük, s azt „a törvényes kormány rendeletéig” elvegye.⁶⁷ Az őrnagy erre válaszolva, október 14-én részletes jelentésben számolt be a Budán a József bástyára épült József laktanyában (ma: Táncsics Mihály u. 9.) őrzött horvát tisztokról, a velük való bánásmódról. A pénzekkel kapcsolatban jelentette, hogy a legénységtől és a kardjuktól megfosztott tisztektől átvételükkor azonnal elvette a pénzt. A 16 tiszttől és a legénységtől elvett pénzösszeg mindösszesen 3581 ft. (Erről név szerinti táblázatos kimutatást mellékelte.)⁶⁸ A jelentés hozzátette, mivel a bizottmány „a fogoly tiszteknek meghatározott havi díjat még nem utaltak, napi kiadásaik fedezésére ”időrül-időre” utal nekik néhány forintot. A továbbiakban beszámolt arról, hogy Roth és Philoppovic tábornokoktól, Haas kapitánytól és a kardjuktól megfosztott tisztektől irományaikat elvették, azokat a budai városkapitány jelenlétében megvizsgálta, s elzárva magánál őrzi. Különösebb információt nem talált azokban, de nyoma van annak, hogy a tábori orvosokat Windisch-Grätz küldte Prágából. A továbbiakban a jelentés felsorolja a különböző, tiszték által írt nyilatkozatokat, s mivel ezek fogságban készült irományok voltak, megjegyezte, hogy „csak egyenes megkeresésre és bejelentett célra” ad írószert és papírt. Az október 10-i, 952. sz. bizottmányi rendelettel kapcsolatban közölte, hogy annak vétele óta „az örökkel jól ellátott katonai laktanyát” egyetlen tiszt sem hagyta el. Az említett rendeletben szereplő Haas kapitánnyal kapcsolatban jelentette, hogy azt társaitól elkülönítve magánfogságba vetette, s ellene az eljárást saját elnöklete alatt, egy helyőrségi hadbíró és három nemzetőr részvételével már le is folytatta. A jelentés végül közölte, hogy a tiszték közül többen magyar szolgálatba kívánnak lépni, hogy a tiszték lovainak ellátása nagy gondot jelent (tartásuk költséges, az istálló messze van), s kívánatos, hogy a pincehelyi gazdák mielőbb visszakapják lovaikat. Befejezésül Kiss Miklós megemlíti, hogy Philippovicnak egy Somogy megyei, barcsi születésű magyar kocsisa van, akinek elbocsátása semmi nehézséget nem jelent, annál is inkább, mert a tábornok eladta lovait Adonyban, így tehát kocsisra nincs is szüksége.⁶⁹

⁶⁶ HM bizt. 1848-10-956.

⁶⁷ OHB 1848:1033.

⁶⁸ OHB 1848:1581. A névsor élén Roth és Philoppovic vezérőrnagyok, Fligely tábornoki őrnagy (aki még szeptember 28-án esett fogságba), Lovetto és Haas századosok, akik szintén Ozoránál lettek foglyok. (A névsor egy novemberi kimutatáson megtalálható: Pest-budai nemzetőrök, 84. o.)

⁶⁹ OHB 1848:1581. A teljes szöveget közli: Pest-budai nemzetőrök, 75–77. o. A jelentéshez mellékelte „számszerinti kimutatás” két vezérőrnagyot, két alezredest, két őrnagyot, 19 századost, 21 főhadnagyot, 37 alhadnagyot, 2 hadbiztost, egy élelmezési biztost, egy számvevőt, négy alorvost, összesen 90 személyt sorol fel. A lovakról szóló kimutatás névszerint sorolja azok tulajdonosait, megjegyezve, hogy hatot Pincehelyen rabol-

Haas kapitány ügye mellett másik kapitány ellen is folyt vizsgálat, aki azonban nem vett részt katonai cselekményekben. Kállay Ödön kormánybiztos jelentette, hogy letartóztatta Karl Fritz kapitányt, a fehérvári katonai nevelde parancsnokát, aki ellen „feladás” történt, hogy Jellačićnak Pest-Buda környékét ábrázoló térképet adott volna át. Október 13-án Madarász László fogalmazta a választ, helyeselve a letartóztatást, s a Bizottmány nevében utasította a kormánybiztost, hogy a kapitányt szoros őrizet alatt Pestre szállíttassa.⁷⁰ Mivel a foglyot polgári hatóság szállította a fővárosba, ügye Hajnik Pál rendőrigazgatóhoz került. Ő október 16-án átküldte Budára Kiss Miklós őrnagyhoz, hogy „amíg a feladást megvizsgálják, valamelyik katonai laktanyában mint foglyot szoros őrizet alatt tartassa”.⁷¹ Mészáros december 4-én felvilágosítást kért Kiss Miklós (akkor már) alezredestől, hogy Fritz Károly kapitány, aki ellen a vádak nem bizonyosodtak meg, miért van még fogságban. Az eljárásról haladéktalanul jelentsen.⁷² Kiss Miklós másnap válaszolt, hogy a minisztérium a főparancsnokságtól kapott jegyzékre elbocsátotta az illetőt, de ő az elbocsátást további parancsig megtiltotta. Közölte, kéri a Honvédelmi Bizottmánytól, hogy foglyok elbocsátásáról őt eleve értesítsék.⁷³ Október közepén egyébként a Pesten történtek mintájára Budáról is bocsátottak el nem harcolókat. Október 15-én Mészáros Lázár név szerint kérte a gránátos laktanyában lévő három katonai tisztviselő és egy sütőmester elbocsátását, mert ezekre a fővárosban szükség van.⁷⁴ A *Kossuth Hírlapja* október 17-én önkényes „szabadságolásról” számolt be, miszerint a budavári „új kaszárnyából” (a gránátos laktanyából) egy fogoly minden nehézség nélkül látogatta meg a vízivárosi laktanyában fogolytársait, s csak a véletlenül múlt, hogy kijöve telekor egy nemzetőr elfogta. A lap aggodalmát fejezte ki a történetek miatt, mivel elképzelhetőnek tartotta, hogy a várból egyet leküldenek az alsó laktanyába, hogy kravalt csináljon, s az így keletkezett zűrzavarban a több száz várbeli fogoly könyvek lebírhatja az őket őrző 17 nemzetőrt.⁷⁵

A bárándi fegyverletétel hírére a képviselőház elnöke már utalt arra, hogy a horvát hadifoglyokat a budai sáncolásnál kell felhasználni. A Honvédelmi Bizottmány erről csak október 20-án döntött. Nyáry Pál ekkor utasította Kovách György alezredest, a pest-budai nemzetőrség főparancsnokát, hogy a munkálatok során a foglyok kellő őrizetéről gondoskodjon. Egyben közölte, hogy a budai hatóságokat felszólították a napidíjak megállapítására.⁷⁶ Buda városának tanácsulése október 23-án foglalkozott a kérdéssel. Válaszukban azt közölték a Bizottmánnyal, hogy véleményük szerint a sáncolásnál alkalmazott foglyok esetében a napidíjat 4 krajcárról 8 krajcárra, a napi egy adag kenyeret két

tak. A lovak ügyével Kossuth is foglalkozott. MOL H 15 BM rendőri osztály 1848-22-37, 39. Az OHB november 7-én elrendelte a lovak eladását. OHB 1848:2482.

⁷⁰ OHB 1848:1038.

⁷¹ Budai nemzetőrség ir.

⁷² OHB 1848:1843. Uo. A hatásköri vitát az OHB november 22-én eldöntötte, leszögezve, hogy a horvát foglyokkal kapcsolatos rendeleteket Kiss alezredes fogja végrehajtani.

⁷³ Budai nemzetőrség ir. Október 19-én a Kiss Miklóst helyettesítő Sztankovics Károly kapitány jelentette az OHB-nek, hogy a nevezetteket a szükséges nyilatkozat aláírása után átadta a főhadparancsnokságnak és az ottani élelmezési intézetnek. Név szerint felsorolva: Pest-budai nemzetőrök, 75. o.

⁷⁴ Budai nemzetőrség ir.

⁷⁵ KH 1848. október 17. A tudósítás teljes szövege: *Kéry* 1899. 570. o.

⁷⁶ Budai Nemzetőrség ir.

adagra kellene növelni.⁷⁷ Mivel a sáncolás a lakosság részvételével folyamatos volt, abba bekapcsolódni nem volt nehéz. Október 24-én Albert Ferenc nemzetőri százados és az erődítési munkák parancsnoka arra szólította fel a budai nemzetőrség ideiglenes parancsnokát, hogy másnap 100 horvát foglyot 25 töltött fegyverrel ellátott nemzetőr kíséren az óbudai városházához, honnan a munkahelyre és vissza gőzösön fogják őket szállítani.⁷⁸ Naponta 100–100 foglyot rendeljen ki, s ha minden Budán lévő fogoly részt vett a munkában, úgy a pestieket fogja igénybe venni.⁷⁹ A százados október 26-án már naponta 200–200 horvát foglyot igényelt.⁸⁰ A *Kossuth Hírlapja* ezekben a napokban adott hírt a sáncolási munkákról, hogy a Budán maradt horvát foglyok egy része Albert nemzetőri százados felügyelete alatt dolgozik. A százados felelős azért, hogy a foglyok kezébe olyan szerszám ne kerülhessen, amivel zavart okozhatnak. Ezért csak kosarazásra és talicskázásra használják őket.⁸¹ A foglyok őrzése, kísérése nagy terhet jelentett Buda város nemzetőrségének. Ezért október 30-án elszállításukat kérték azért is, mert a városban alakuló honvéd zászlóaljat a zsúfolt laktanyák miatt horvátokkal együtt kell elszállásolni, „ami nemcsak czélszerűtlen, de veszélyes is”. A Honvédelmi Bizottmány még aznap válasszolt, s közölte, hogy a foglyokat rövid idő alatt vidéken fogják elhelyezni.⁸²

A horvát foglyok tömeges budai elszállítására nem találtuk meg az intézkedést. A Honvédelmi Bizottmány december 12-én utasította Kiss Miklós alezredest, hogy a kórházban lévő Antolek hadifogoly kispap továbbra is szigorúan őrizendő; 11 név szerint megnevezett magyar személy Komáromba szállítandó; Oranich Mihály és Schlagen Lukács „útlevéllel elbocsájtandó”.⁸³ A foglyokat egyelőre nem szállíthatták el, mert Krajnik Imre, a közmunka- és közlekedési minisztérium tanácsosa november 20-án felszólította Pest megye „közönségét”, hogy az óbudai vámnál lévő utat javíttassa meg – ha másként nem, horvát foglyokkal –, mert az út rossz állapota az óbudai ruházati bizottmányból történő szállítmányokban nagy kárt okoz.⁸⁴ Válaszról vagy intézkedésről nem tudunk.

A hiányzó adatok miatt pontos ismereteink nincsenek, de a jelek szerint november végén Budáról több hadifogoly horvát tisztet engedtek el. Kiss Miklós alezredesnek a

⁷⁷ OHB 1848:1719.; Közcsend és közbátorság Budán, Pesten és Óbudán 1848–1849-ben. S. a. r.: *Czaga Viktória és Jancsó Éva*. (A továbbiakban: Közcsend.) 1998. 123. o.

⁷⁸ Budai nemzetőrök ir. A sáncolás kezdetének időpontjával nehezen egyeztethető össze, hogy Stáhly Ignác főorvos már október 24-én arról jelentett az OHB-nak, hogy a Budán őrzött horvát foglyok kiéhezettek, sílányul ruháztak, átázottak, akiket Kiscellbe kellene áthelyezni. Az OHB október 25-i válaszában ezt stratégiai megfontolásból nem tartotta lehetségesnek. Utasította a főorvost, hogy ellenőrizze a foglyok állapotát. Stáhly október 28-án jelentette, hogy ellenőrizte a vizivárosi Háromnyúl laktanyát, illetve a Szt. Flórián katonai kórházat. Az utóbbiban mindent rendben talált. A Háromnyúl laktanyában mintegy 740 fő van minden ágy, szalmazsák vagy szalma nélkül – ez utóbbi tetves voltuk miatt veszélyes is volna. Több katona megbetegedett, ami az átázás (eső, sár, vizes földön lefekvés) miatt történt. Egyesek megtagadták a munkát, mire nem kaptak húst, ami további ingerültséghez vezetett. Minderre: OHB 1848:1648. 1648. október 28-án Mészáros ajánlotta, a foglyoknak adjanak fehérneműt, mert a sáncoláson lerongyolódtak. Az OHB másnap elrendelte, hogy adjanak nekik egy-egy pár „fehér ruhát”. OHB 1848:1892.

⁷⁹ Budai nemzetőrség ir.

⁸⁰ OHB 1848:1822

⁸¹ *Kossuth Hírlapja*, 1848. október 26.

⁸² OHB 1848:1979. Mellette Waldheim János polgármester beadványa. Fővárosi Leéltár. Buda város levéltára Tanácsi levelezés 1848:1022.

⁸³ OHB 1848:2808.; Budai nemzetőrök ir.

⁸⁴ Pest megye Alispáni elnöki ir. 1848.

már ismert probléma okozott gondot, hogy őt, mint a foglyok őrzőjét, s az aktuális létszám nyilvántartóját nem értesítették időben. Október 27-én azzal a kéréssel fordult a Honvédelmi Bizottmányhoz, hogy a fogoly tisztek szabadulási papírjáról előre értesüljön, ne csak akkor, amikor azt felmutatják.⁸⁵ Novemberben egyébként megkezdődött a Budán őrzött tisztek vidékre szállítása. (Erre még visszatérünk.) Valószínűleg a katonai események késztették arra a kormányzatot, hogy foglalkozzon a még Budán őrzött fogoly tisztekkel. December 21-én Madarász László, a hónap elején megszervezett Rendőri és Postaosztály vezetője fordult Kiss Miklós alezredeshez. Levelében a budai várban Roth és Philippović, tovább Fligely, valamint a többi fogoly „mikénti tartásáról” kívánt biztos tájékoztatást. A jelentésben arra várt választ, hogy melyik épületben őrzik ezeket a foglyokat, hány szobájuk van, miként élelmezik, kik őrzik őket és ez az őrzés biztonságos-e, kiknek van engedélyük a kijárára és ez kinek a kíséretében történik.⁸⁶ Kiss alezredes jelentését nem ismerjük, de a „miként tartásról” feltett kérdésre nyilván közölte, hogy a tisztek a hadügyminisztérium által október 18-án megállapított havi illetményt kapják. Madarász a jelentéshez mellékelte illetménytáblázatot megküldte a Bizottmány-nak, vélelmezve, hogy az összeg az államnak súlyos teher, s egyikükre sem kell többet költeni, mint amennyit az élelmezésük megkíván.⁸⁷ A javaslatot a Honvédelmi Bizottmány megtárgyalta, s december 29-én Madarász arra utasította Kiss Miklóst, hogy a tisztek illetményét a felére szállítsa. Egyben figyelmeztette, hogy ügyeljen a József lakatnyában lévő horvát foglyokra.⁸⁸

Horvát foglyok vidéken

A Székesfehérvárnál elfogott, valamint a Bárádon a fegyvert letevő horvátokat a fővárosba szállították. Az Ozoránál magukat megadó tiszteket Budán helyezték őrizet alá, a legénységet és az altiszteket – mint ismertettük – Pécsre kísérték, s nagyrészüket az eskü után elengedték. A visszatartani szándékoltt létszámról és a Kossuth által rendelt diszlokációjáról nincsenek ismereteink. Láttuk, hogy Nagykanizsáról Komáromba kerültek foglyok, s a töredékes adatok szerint később is kerültek foglyok ebbe a fontos erődbe. A Pest-Budát tehermentesítő fogolyszállítványok legénységéből és altisztekből álltak. A budai várban őrzött tisztek elszállítására csak közvetlenül az ellenség közeledését megelőzően került sor. Így a kétféle csoporttal történeteket külön kíséreljük meg áttekinteni.

A legénységi állomány vidékre szállítása

A főváros tehermentesítése érdekében elszállított foglyok részben Egerbe, de többségükben a Tiszán túlra kerültek. Ez utóbbiak közül egy nagyobb csoportot a Tiszaszabályozás munkálatainál hasznosították. Az alábbiakban a helyszínek szerint tekintjük át a fejleményeket.

⁸⁵ OHB 1848:3441. Az OHB másnap ugyanezen a számon utasította a HM-et, hogy kötelessége előzetesen jelezni az elbocsájtást. Ezt közölte Kiss alezredessel is.

⁸⁶ MOL H 95 Rendőri és Postaosztály iratai. (A továbbiakban: RPK és az iratok iktatásakor használt betűjelzése.) 1848:386.

⁸⁷ OHB 1848:6913. A HM október 18-i rendelete a hadifogoly horvát tisztek havi illetményéről: 1848:1298.

⁸⁸ RPK 1848:611. Irónnal írott levél. Mellette a kimutatás a kifizetett illetményekről. RPK 611. Irónnal írott levél. Mellette a kimutatás a kifizetett illetményekről. Népképviselési, 265. o.

Eger

Október 6-án az országgyűlés délelőtti ülésén az elnök bejelentette, hogy a Fehérvárról Budára szállított 1150 horvát fogoly elhelyezése az őrzésre nem alkalmas kaszárnyában történt, így a város tanácsa kijelentette, hogy a város erősítésében továbbra is kiveszik részüket, így azt a horvát foglyok nélkül is folytatják. Mivel ezek mellett a munkálatok mellett a foglyok őrzése erős szolgálatot igényel, az elnök közölte, hogy a Honvédelmi Bizottmány a foglyok Egerbe szállításáról döntött.⁸⁹ A Bizottmány még aznap kibocsátotta a *Nyílt rendeletet*, amely Csiky Sándort, a város országgyűlési képviselőjét utasította, hogy az Egerbe szállítandó 1500 (!) horvát hadifogoly biztos elszállításáról és őrzéséről a megyei és városi hatóságokkal egyetértőleg intézkedjék.⁹⁰ Ugyancsak ezen a napon rendelkezett Török Bálint (akinek osztályához tartozott az útrendek összeállítása), hogy Pest megye gondoskodjon, hogy a Budáról 8-án induló 1161 horvát fogoly a kirendelt nemzetőrség fedezete alatt 10-én Hatvanba érkezzen, ahol a további kísérést a Heves megyei nemzetőrség látja el, a szállítmányt már Budától kísérő biztos vezetésével.⁹¹ A fogolyszállítás ügyével a Nemzetőrség Haditanács is foglalkozott, amely a főváros nemzetőrségét utasította, hogy a foglyok kíséretére rendeljen ki őrséget. Hatvanban Heves és Külső-Szolnok megye nemzetőrsége látja majd el a feladatot.⁹² A végrehajtást azonban valami késleltette, mert a *Közlöny* tudósítója október 26-án jelentette, hogy Egerbe aznap érkeztek meg a horvát foglyok, s mivel elhelyezésükre nem volt megfelelő hely, a trinitáriusok elhagyott templomába szállásolták el őket.⁹³ A beszállásolás nem volt jó megoldás. November 3-án Puky Miklós hevesi alispán jelentette, hogy 796 embert egy raktárnak használt volt templomban őriznek, amelynek levetője döglletes, betegségeket okozhat. Kérdezi: dolgoztathatja-e a foglyokat? A Bizottmány november 7-én válaszolt, felhatalmazta a megyét, hogy a foglyokat tápláló élelmezés mellett dolgoztassa.⁹⁴ Puky november 18-án azt jelentette, hogy az egri nemzetőrök hanyagul látják el az őrszolgálatot, de esküdtszék elé nem lehet őket állítani, mert az esküdtszék rendre nem ül össze.⁹⁵ A Bizottmány november 25-én utasította Nádosy Sándor ezredest, a Haditanács elnökét, hogy intézkedjék: ha az esküdtszéket nem lehet összehívni, „a kicsapongó nemzetőröket” polgári törvényszék elé kell állítani.⁹⁶ Almásy Pál megyei kormánybiztos december 12-én Egerből jelentette, hogy Kassa elestének hírére 4000 nemzetőrt indított el. Mi történjék az ott őrzött horvát foglyokkal? A lakosság fél, hogy bajt okoznak.⁹⁷ Kossuth december 20-án válaszolt: „A horvát foglyok maradjanak

⁸⁹ Népképviselési, 265. o.

⁹⁰ OHB 1848:877. Pest megye lt. Alispáni elnöki ir. 1848. A Csiky Sándornak adott nyílt rendeletet közli: *Urbán* 1994. 111. o. 76. dok.

⁹¹ Pest megye lt. Alispáni elnöki ir. 1848.

⁹² ONöHt 1848:4960. A rendelkezés valójában az OHB-től származik, mert a fogalmazvány külzetén Nyáry kézjegye található.

⁹³ *Közlöny*, 1848. november 1. A foglyok elszállítására lásd: *Kéry* 1899. 579. Csiky Sándor kormánybiztos november 1-jén számolt el. OHB 1848:2010.

⁹⁴ OHB 1848:2474. Puky kérdésére az OHB hozzájárult, hogy 5 altiszt becsületszóra naponta néhány órára eltávozzon: OHB 1848:5903.

⁹⁵ OHB 1848:3759.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ OHB 1848:5903. Az iratot közli: *Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai*. (I. kötet: megalakulásától az 1849. január 4-i kassai vereségig.) S. a. r.: *Dér Dezső és Hajagos József*. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 9.) Eger, 2002. (A továbbiakban: *Dér – Hajagos* 2002.) 67. o.

csak Egerben, Eger ne féljen. Arra nem megyen az ellenség semmi esetben, s ha már Egerben sem tarthatnók a foglyokat, Pesten még kevésbé.”⁹⁸ A foglyok elhelyezésével a várost sikerült megnyugtatni. Almácssy december 25-én jelentette, hogy „az előbb Egerben volt foglyok jelenben Gyöngyösön tartatnak”.⁹⁹

Tisza-szabályozás

Október 11-éről ismerünk egy feljegyzést (ülésjegyzőkönyvet), amely kimondja, hogy a horvát foglyok egy részét, 1230 főt a Tiszadobi Társulat rendelkezésére kell bocsátani, a többi marad Pesten, az Üllői úti laktanyában, míg továbbiakat Egerbe kell szállítani.¹⁰⁰ A fenti határozat megvalósítása érdekében a Honvédelmi Bizottmány október 16-án értesítette Hajnik Pált, a rendőrség osztályigazgatóját, hogy a Budán, a Háromnyúl kaszárnnyában és Pesten, az Újépületben összesen 3313 horvát fogoly van, akiket az országban szét kell osztani. Ezért 1250 főt a Zemplén és Szabolcs megyében a Tiszadobnál működő Tisza-szabályozáshoz fogják küldeni, melyről a hatóságot sürgősen értesíteni kell. A feljegyzés a továbbiakban azt mondja, hogy Egerbe további 600 főt kell küldeni, a hadi szabadosokat (szlobodnyákokat) útlevéllal haza kell bocsátani, s a 300 fuvarost szintén. Az itt maradó foglyokat pedig az Újépületben kell elhelyezni.¹⁰¹ (Hajniknak az értesítést a fogolyszállítás és a szabadon bocsátások miatt küldték. Szabolcs és Zemplén megyét a Bizottmány egyidejűleg értesítette, közölve, hogy 1250 horvát hadifoglyot küldenek gátépítésre, akiknek őrizetéről a megye nemzetőrségének kell gondoskodnia.)

A tervezet akkor öltött végleges formát, amikor október 18-án a Bizottmány értesítette a Tiszavölgyi társulat alelnökét és igazgatóját az 1250 hadifogoly átengedéséről. A meghatározott feltételek szerint a társaságnak kell gondoskodnia a foglyok elhelyezéséről, őrzéséről, amelyhez a hatóságok biztosítják a nemzetőrséget; a társaság feladata az elhelyezés és az élelmezés biztosítása; utóbbi az átadás után a társaság pénztárából történik.¹⁰²

A foglyok elszállításáról Hajnik Pál, a rendőri hivatal igazgatója intézkedett. Október 19-én közölte Madarasi Lászlóval, Pest megye alispánjával, hogy 21-én 1250 bródi hártárrt fognak Miskolcra szállítani a Tisza-szabályozási igazgatóság rendelkezése alá, valamint 713 ogulini foglyot, akik Egerbe kísérendők. A szállítmány biztosítására 300 gyalogos és 20 lovas nemzetőr szükséges. Intézkedjék, hogy ez a létszám október 21-én déltájban Gödöllőn készen álljon, s hogy gondoskodjon a foglyok ellátásáról és továbbszállításáról.¹⁰³ Az így biztosított munkaerő alkalmazásának anyagi feltételeit Kossuth tisztázta a Tisza-szabályozási Társulathoz november 7-én intézett levelében. Mindenekelőtt közölte, hogy a fővárosból el akarják távolítani a foglyokat, s munkára fogásukkal csökkenteni akarják az állam terheit. Utasította a társulatot, hogy a lehető legnagyobb létszámot alkalmazza, s anélkül, hogy ez számára túl nagy teher legyen, „a kiérdemelt

⁹⁸ OHB 1848:5803.; KLÖM XIII. 823. o.

⁹⁹ MOL HM Ált. 1848:12551. Közli: KLÖM XIII. 852. o.; *Dér – Hajagos* 2002. 179–180. o.

¹⁰⁰ KPA 671. A feljegyzést Térey Ignác, az OHB elnöki irodájának fogalmazója készítette.

¹⁰¹ OHB 1848:1105. Mellette Szabolcs megye levele, amelyben segítséget kér a gátépítéshez.

¹⁰² OHB 1848:1129.

¹⁰³ Pest megye lt. Alispáni elnöki ir. 1848.

munka helybeli béreseinek beszámíttassék, s ebből élelmezésök fedeztessék s az állomány kármentesíttessék”. A szükséges pénzüsszeget a pénzügyminisztérium utalja, ami a társulatnak kölcsönként adatik.¹⁰⁴

November 12-én a fővárosból újabb fogolyszállítmány indult a Tisza felső vidékére. November 11-én Hajnik Pál rendőrigazgató utasította a budapesti nemzetőrség főparancsnokságát, hogy másnap reggel ötkor legyen 200 töltött fegyveres nemzetőr a budai Háromnyúl laktanyánál, ahonnan 1100 horvát foglyot kell Pestre a vaspályához kísérni.¹⁰⁵ Egyidejűleg megkapta a *Nyílt rendeletet* Molnár György, Terézváros országgyűlési képviselője, hogy mint kormánybiztos kísérje az 1100 foglyot a Felső-Tisza vidékére, gondoskodva azok őrzéséről, szállításukról és élelmezésükről.¹⁰⁶ Antun Josipović hadbiztos november 12-én jelentette, hogy aznap reggel a Háromnyúl laktanyából 816, az Újépületből 340, összesen 1156 horvát foglyot a szolnoki vonaton rendeltetési helyére szállítottak. Az Újépületben még 193 fő maradt, s vannak még betegek Pesten és Budán.¹⁰⁷ Szabolcsban egyébként az egészségtelen elhelyezés vagy az élelmezés miatt a foglyok között kiütött a kolera. Erről jelentett november 14-én Degenfeld Imre, a megye főispánja. November 19-én a Honvédelmi Bizottmány a betegek elkülönítését ajánlotta, s egyidejűleg felszólította Pólya Ferenc főorvost, a kolerabizottság elnökét, hogy tegye meg a szükséges intézkedéseket.¹⁰⁸ Mivel a kolerás megbetegedéseknek a rossz időjárás is oka lehetett, november 14-én megszületett Kossuthnak Frank Antalhoz, az alsó-tiszai Tisza-szabályozási Társaság szabolcsi osztályigazgatójához intézett rendelete. Ez megállapította, hogy a beállott téli hideg miatt a foglyok élelmezése és elszállásolása más eljárást igényel. Lépjen kapcsolatba Szabolcs, Zemplén és Borsod megye főispánjaival, illetve kormánybiztosaival, s részvételükkel rendezze úgy a foglyok elszállásolását, hogy azokat a lakosok között kellő arányban felossza, s „katonai módon szállásoltassanak”. Így kell eljárni, mert az emberiség nem engedi, hogy ilyen időben a hadifoglyok csűrökben, istállókban legyenek elszállásolva. Élelmezésükről a továbbiakban az állam gondoskodik.¹⁰⁹

A Tisza mentén folyó eseményekkel párhuzamosan szállítottak horvát foglyokat a Szamos szabályozására is. A Honvédelmi Bizottmány november 7-én közölte Szatmár városával, hogy „a körülmények úgy kívánják”, miszerint horvát foglyokat szállítsanak oda, akiket a Szamos szabályozásánál alkalmazzanak. Mintegy 5–600 foglyot küldenek, s a város (nyilván külön megbízólevélben megnevezett) tanácsosát megbízzák, hogy a megye és a város részvételével szervezze meg ezeknek a foglyoknak az élelmezését, szállítását és biztos őrizetét. A rabok alkalmazására és az élelmezési költségekre az utasítást a közlekedési és közmunkaügyi minisztériumtól fogja kapni.¹¹⁰

¹⁰⁴ OHB 1848:2479.; KLÖM XIII. 369. o.

¹⁰⁵ Budai nemzetőrség ir.

¹⁰⁶ OHB 1848:2651. A rendelet szövege szerint az utazási (pihenési) állomásokról a közmunka és közlekedési minisztérium intézkedik.

¹⁰⁷ OHB 1848:2868.

¹⁰⁸ OHB 1848:3233.; KLÖM XIII. 501. o.

¹⁰⁹ OHB 1848:2982. Kossuth a levélben hangsúlyozta, hogy számít a katonai beszállással terhelt, de az ellenségétől távol élő lakosság hazafias érzelmeire.

¹¹⁰ OHB 1848:109.

A választ Kovács Lajos miniszteri osztályfőnök (a minisztérium tényleges vezetője) adta meg. Az utasítás azonban nem volt elég világos, mert november 22-én a Bizottmány áttette az említett munkálatokat a helyszínen irányító igazgató levelét Kovács Lajosnak, mivel az utasításokat általánosnak tartotta, s a levelében feltett kérdésekre választ várt.¹¹¹ Nyilván ez az értesülés is szerepet játszott abban, hogy Kovács Lajos, mint képviselő még ezen a napon az országgyűléstől kért engedélyt néhány nap eltávozásra, hogy a térségben lévő több, mint 3000 horvát fogoly ügyeinek intézését személyesen intézhesse.¹¹² Kovács tervezett utazása előtt a Honvédelmi Bizottmányban – talán az ő javaslatára – szóba kerültek a kialakult helyzetben a foglyokkal kapcsolatos intézkedések. November 28-án Kovács Lajos részletesen utasítást kapott a költségek elszámolásáról, elhelyezéséről (ha lehet laktanyában vagy középületben, ha nem, „katonai módon” beszállásolva), az őrzésről (ha a helység nemzetőrsége nem kellő létszámú a hatóság intézkedjen), s az élelmezésről (ha zord az idő, a foglyok napi élelme másfél font kenyér és fél font hús).¹¹³ December 9-én a közlekedési minisztérium elnöki irodája értesítette Hajnik Pál rendőri igazgatót, hogy a Tisza-szabályozáshoz szállítandó 400 hadifogoly távoli vidékre történő eljuttatása a téli időben nehézséggel és költségekkel jár. Ezért a minisztérium úgy döntött, hogy a foglyokat a hevesi társulat (Tisza) Roff helységében folyó munkálatokhoz alkalmazzák. Az érintetteket már értesítették. Kérik, intézkedjék, hogy a vasúton szállított 400 foglyot Szolnokok fogadják, őrzésükről rendelkezzenek. Intézkedjen, hogy 13-án Törökszentmiklósig (ahol éjszakáznak), majd Roffig kíséretükről és élelmezésükről gondoskodjanak.¹¹⁴ A fővárosból az utolsó fogolyszállítmányról december 26-án intézkedett a Honvédelmi Bizottmány. A hadügyminisztériumból Török Bálint osztályigazgató ekkor fordult felvilágosításért, a rendőrség vezetőjéhez. Aznap kapták az utasítást, hogy az Újépületben lévő foglyokat Szabolcsba kell szállítani, de sem az időpontot, sem a létszámot nem adták meg.¹¹⁵ A rendelkezés hiányossága a kapkodás kétségtelen jele.

Debrecen

Ismereteink szerint Debrecenbe először november 8-án szállítottak Pestről 1100 horvát foglyot a Törökszentmiklós-Karcag-Szoboszló útvonalon.¹¹⁶ Szatmárnémeti városa november 30-án jelentette a Honvédelmi Bizottmánynak, hogy a nagybányai tábor „feloszlása” miatt a november 27-én hozzájuk szállított 800 horvát foglyot másnap Debrecenbe szállítják. A nagyszámú fogoly őrzése a nemzetőrségnek nagy teher, amellet az ellenség támadása esetén a 800 fegyveressel gyarapodik. A jelentés szerint a foglyok december 7-én már Debrecenben lesznek.¹¹⁷ Egy december 2-án Szatmárból kelt jelentés-

¹¹¹ OHB 1848:3417.

¹¹² MOL N 70 Az 1848/49. évi országgyűlés iratai. 2A №.684b. A kérelem a gyakorlattól eltérően nem szerepel a Népképviselési jegyzőkönyvében.

¹¹³ OHB 1848:3848.

¹¹⁴ MOL H 31 Közlekedési minisztérium elnöki ir. 1848:352. A foglyokat az Újépületből szállították. Pest-budai nemzetőrök, 309. o.

¹¹⁵ RPK 1848:545.

¹¹⁶ OHB 1848:2567.

¹¹⁷ OHB 1848:4343.; OHB 1848:4727.

ből megtudjuk, hogy a foglyok Pestről november 18-án érkeztek Debrecenbe, s a jelentést tevő azokból 770 főt vett át. A nagybányai tábor szétverése, a két bányaváros feladása után a katonaság maradéka Szatmárba menekült. A hatóság és a lakosság aggódott a foglyok miatt, s a Bizottmány úgy rendelkezett, hogy a foglyokat december 1-jén vissza kell szállítani Debrecenbe.¹¹⁸

Kossuth december 6-án utasította a várost, hogy a másnap odaérkező foglyokat helyezze el és számukra a napi 4 krajcárt és a kenyéradagot biztosítsa.¹¹⁹ December 6-án a Honvédelmi Bizottmány külön is írt Debrecennek, hogy gondoskodják a másnap Szatmárnémetiből érkező 880 (!) horvát fogoly elhelyezéséről és előírás szerinti ételmezéséről.¹²⁰ Debrecen honvédelmi bizottmányának elnöke december 8-án jelentette a 780 (!) fogoly megérkezését. A múltkori szállítmányból visszamaradt 49 főből meghalt 11 és elszökött egy személy, maradt 37 fő, így jelenleg összesen 817 horvát fogoly van a városban. Továbbszállításuk kívánatos, mert (mint a mellékelt beadvány elsorolja) a nemzetőreik jobbik része a harctéren, a másik minden pillanatban indulásra kész, a város számos újonc ellátásával terhelt. Az itthon maradt polgárok éjjel-nappal örködéssel vannak elfoglalva, így a foglyok tartása számukra lehetetlen. Kéri a Honvédelmi Bizottmány intézkedését.¹²¹ A városnak ezt a kis gondját az országos esemény: a kormány Debrecenbe költözése oldotta meg. A hely- és élelemhiány miatt a Bizottmány 1849. január 9-én úgy rendelkezett, hogy 100 foglyot a megye Komádi nevű helységébe, 300 főt Nagykárolyba, 200–200 főt pedig a Békés megyei Füzesgyarmatra, illetve Szeghalomra kell szállítani.¹²²

Szeged

A Kikindáról Szegedre hozott szerb foglyok Komáromba szállítása és az olasz foglyoknak Kossuth által elrendelt szabadulása után a szegedi várban volt férőhely. Kihasználásáról keveset tudunk. Nyáry Pál október 25-én küldte át a honvédelmi minisztériumnak a Szegeden lévő horvát altisztek folyamodványát, hogy azzal kapcsolatban, mint tárcájához tartozó ügyről intézkedjék. A minisztérium a budai főparancsnoksághoz továbbította azt, melyből kiderül, hogy a korábban Pesten volt horvát altisztek zsoldjuk kifizetését sürgették.¹²³ Mivel altiszteket külön nem szállítottak, nyilván volt a városban legénységi állományú horvát fogoly is. Egy november 24-án érkezett jelentésben Korda János, a szegedi nemzetőrőség őrnagya a Nagybecskerekéről hozott 41 szerb (politikai) fogolyról és 96 horvát hadifogolyról jelentett.¹²⁴ Utóbbiak azonban a városba szállított horvát tisztek voltak.

¹¹⁸ OHB 1848:4727. A jelentést Sztankóczi András tanácsos, a foglyok kíséréseivel megbízott készítette. Itt található a foglyokra november 22–26. között fordított kiadások tételes elszámolása.

¹¹⁹ OHB 1848:4343.; KLÖM XIII. 65. o.

¹²⁰ OHB 1848:4343. Mellette Szatmárnémeti november 30-i közgyűlésének jegyzőkönyve, amelyből kiviláglik, hogy a várost 5–6 mfre megközelített ellenség miatt Teleki Sándor kormánybiztos javasolta a 800 fogoly elszállítását.

¹²¹ OHB 1848:5333. A város beadványával a HM bizt. 1848-24-546. szerint december 24-én foglalkoztak, de intézkedésről nem tudunk.

¹²² Kossuth Lajos Összes Művei XIV. S. a. r.: *Barta István*. Budapest, 1953. (A továbbiakban: KLÖM XIV.) 79., 158. o.

¹²³ HM bizt. 1848-10-1062.; OHB 1848:3769.

¹²⁴ OHB 1848:3769.

Győr

Győr városa a Duna mellett alkalmas hely volt, hogy innen foglyokat hajóval könnyűszerrel lehessen Pestre küldeni. Hunkár Antal kormánybiztos október 12-én jelentette Pápáról, hogy 183 horvát foglyot, akiket Komáromba nem fogadtak be, Győrbe küldte, hogy gőzhajóval Pestre szállítsák azokat. Ugyancsak küldött előfogatos szolgálatra kényszerített 303 volt jobbágyot, 137 szekeret és 337 lovat.¹²⁵ Lukács Sándor kormánybiztos október 13-án jelentette, hogy a Hunkár által küldött 498 foglyot aznap gőzhajón Pestre küldi.¹²⁶ Lukács október 15-én jelentette, hogy azokat a horvát foglyokat, akiket Veszprém megye főispánja küldött, tegnapelőtt Pestre küldte. Egyben arról tudósított, hogy újabb 300 fogoly érkezett, s kérdés, mit teygen velük? Ha a Bizottmánynak nincs szándékában elbocsátani azokat, hatalmazza fel, hogy dolgoztathassa őket.¹²⁷ Lukács Sándor már másnap megkapta a felhatalmazást, hogy a foglyokat útsínálásra, vagy a vízfolyások tisztítására használja.¹²⁸ A kormánybiztos október 27-én jelentkezett, s a korábbi hadifoglyok mellé további 300-at kért.¹²⁹ A Bizottmány október 31-én intézkedett a kért létszám eljuttatásáról.¹³⁰ A foglyok további sorsáról egyetlen adatunk van: Görgei Artúr vezérőrnagy, a feldunai hadtest parancsnoka november 27-én utasította Lukácsot, hogy a Győrben lévő horvát hadifoglyokat azonnal szállíttassa Pestre.¹³¹

Komárom

A komáromi erőd a pesti Újépület, valamint a szegedi és az aradi vár mellett jelentős szerepet játszott az ún. államfoglyok őrzésében.¹³² 1848. május 28-án a hadügyminisztérium javasolta a főhadparancsnokságnak, hogy az elítélteket a komáromi várba szállítsák.¹³³ Nem tudjuk, hogy ez milyen mértékben történt meg, de a foglyok elhelyezési lehetőségéről érdeklődő igazságügy-minisztériumnak Mészáros Lázár július 1-jén azt válaszolta, hogy Komárom erődjébe több polgári fogoly már nem fér.¹³⁴ A pozsonyi antiszemita zavargások miatt elítéltek esetében a hadügyminisztérium július közepén hajlandó volt kivételt tenni, de azokat a hadügyminiszter augusztus 31-én kelt jelentése sze-

¹²⁵ OHB 1848:1028. Az előfogatos szolgálatra kényszerített személyek szabadon-bocsátásáról már volt szó. A kocsikról és a lovakról az OHB-nak október 13-án Hunkárhoz intézett rendelete: OHB 1848:1028.; KLÓM XIII. 182. o.

¹²⁶ KPA 223. Közli: *Hermann Róbert*: Győr város és megye hadtörténete 1848–49-ben. Győr, 1998. (A továbbiakban: *Hermann* 1998.) 167. o.

¹²⁷ OHB 1848:1164. Közli: *Hermann* 1998. 171. o.

¹²⁸ Uo.

¹²⁹ OHB 1848:1960. Közli: *Hermann* 1998. 175–177. o. A levélhez mellékelte névsor szerint a győri főtanoda épületében őrzött foglyok száma 268 fő volt.

¹³⁰ OHB 1848:1960.

¹³¹ Közli: *Hermann* 1998. 202. o.

¹³² Az 1848. első félévi kimutatás a négy helyen őrzött foglyokról GK T. szekció 1848-6-24/3. Aug. 18-i jelentés szerint a komáromi várban 103 civil és katonai foglyot őriztek. Valójában ezek az alább említendő, Szegedről szállított szerb foglyok, akiknek összetételéről a várparancsnokságnak ekkor még nem voltak ismeretei. HM 1848:956. MOL H 67 Igazságügyminisztérium. Álladalmi titkári ir. 1848-49-1.

¹³³ MOL H 75. Hadügyminisztérium, kiadványok. (A továbbiakban: HMK.) 1848:41)

¹³⁴ HM 1848:956. MOL H 67 Igazságügyminisztérium. Álladalmi titkári ir. 1848-49-1.

rint végül nem tudták befogadni a várba.¹³⁵ A román határőrszázlój magatartása miatt mégis kerültek polgári foglyok Komáromba. Geropoldi tőrőrnagy augusztus 14-én Szeged városához intézett jelentésében jelezte aggodalmát, hogy az oláh ezred 1. zászlóaljának parancsmegtagadása miatt fennáll a veszély, hogy a várban őrzött 83 kikindai szerb foglyot kiszabadítják.¹³⁶ A város közgyűléséből a polgármester még ezen a napon jelentette a belügyminisztériumnak, hogy a foglyokat saját felelősségükre Kiskunfélegyházán át Pestre szállítják.¹³⁷ Az elhatározás futár útján még aznap elérte a fővárost, mert Batthyány Lajos ezen a napon már intézkedett. A miniszterelnök futár útján meghagyta Kecs-kemétnek, hogy a Szegedről érkező szerb foglyokat Ócsáig kísérjék. Ugyancsak augusztus 14-én jelezte Komárom parancsnokának, hogy f. hó 16. táján Pestről 103 foglyot kísérnek oda, s hogy azok számára megfelelő helyet biztosítson, ami lehetővé teszi a szoros és biztos őrizetet.¹³⁸ A szállítás zavartalanul történt, s a *Kossuth Hírlapja* jelentette, hogy „százegynéhány” szerb foglyot a Pest megyei nemzetőrség két százada augusztus 17-én az Argo gőzösn kísért Komáromba.¹³⁹ A foglyok elszállítása azonban olyan gyorsan történt, hogy egyidejűleg nem küldték velük a cselekedeteiket és büntetésüket igazoló iratokat. A belügyminisztérium már augusztus 15-én felvilágosítást kért Vukovics Sebő kormánybiztostól és Torontál megye főispánjától „a kikindai város rablás fő részeseiről”, akiket a megyei fogházból Szegedre szállítottak minden lajstrom, illetve minden iromány nélkül.¹⁴⁰ Augusztus 19-én a hadügyminisztériumból Török Bálint fordult Batthyány Lajoshoz, a 17-én Komáromba szállított alvidéki rabok ügyében, akiknek elhelyezéséről gondoskodtak, de kérdéses, hogy miként bánjanak velük.¹⁴¹ A hadügyminisztérium mellékelte Friedrich Wilhelm Mertz altábornagy, komáromi várparancsnok levelét, aki még a foglyok érkezése előtt kívánt felvilágosítást, hogy a 103 fogollyal miként kell bánni. Ennek alapján Batthyány augusztus 27-én levélben fordult Szemere Bertalanhoz, s arra kért felvilágosítást, hogy az említett foglyok katonák-e vagy civilek, hogy mi okból és mi módon kerültek fogságba, s hogy elítélték-e őket, vagy „még per alatt vagynak”¹⁴² Szemere augusztus 31-én a Vukovics által megküldött jegyzőkönyvek és névsorok alapján válaszolt. Eszerint az említett foglyok polgári személyek, az első és második jegyzéken szereplők nem a délvidéki lázadással, hanem egyéb bűncselekmények miatt kerültek letartóztatásba, a harmadik jegyzék szereplői a kikindai vérengzés részesei, akik felett a Csernovics Péter biztos által felállított megyei törvényszék már intézkedett.¹⁴³ Az iratokból világos, hogy a Szegedről szállított foglyok által okozott helyszűke miatt nem fogadták be a pozsonyi elítélteket.

¹³⁵ GK R. szekció 1848-26-12. MOL H 15 Belügyminisztérium rendőri osztály ir. (A továbbiakban: BM rend.) 1848-1-432, 527. A foglyokat sáncmunkára szánták volna. Szükségességüket bizonyítja, hogy Kossuth november 11-én meghagyta a HM-nek hogy a vár erősítésére Fejér és Esztergom megyéből toborozzanak napszámosokat. OHB 1848:2085.; KLÓM XIII. 409. o.

¹³⁶ BM rend. 1848-1-514.

¹³⁷ Uo.

¹³⁸ MOL OHB 1848:495. Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. S. a. r.: *Urbán Aladár*. II. k. Budapest, 1999. 1065. o.; *Kossuth Hírlapja*, 1848. augusztus 22., 26.; PH 1848. augusztus 24.

¹³⁹ OHB 1848: 501. Pest városa ugyanezen a napon kapott értesítést, hogy készüljön fel a foglyok Komáromba szállítására.

¹⁴⁰ *Kossuth Hírlapja*, 1848. augusztus 11., 26.; PH 1848. augusztus 24.

¹⁴¹ BM rend. 1848-1-515, 517.; ONöHt 1848. 2927.

¹⁴² OHB 1848:970.

¹⁴³ KPA 186.

Amilyen részletes adataink vannak a Komáromba szállított 103 szerb foglyról, anynyira hézagosak az ismereteink az erődben elhelyezett horvát foglyokról. Ismerjük a Honvédelmi Bizottmánynak október 11-én Halasy Ede komáromi kormánybiztoshoz intézett tájékoztatást, amely szerint a Vidos József által elfogott és Komáromba küldendő 1100 horvát hadifogoly továbbszállítására akkor küldik a gőzhajót, ha azok megérkeztek.¹⁴⁴ Willax Antal pápai polgármester október 12-én kelt név szerinti jegyzéke szerint 303 foglyot szállítottak Komáromba.¹⁴⁵ A sajtó tudósítása szerint Perczel Letenyénél 700 foglyot ejtett, akik feltehetően a komáromi várba kerültek.¹⁴⁶ Amikor Josipović hadbiztos november 12-én jelentett az aznap reggel Szolnokra szállított foglyokról, közölte, hogy az Újépületben maradt a még név szerint felsorolt 193 fő, akik szigorú őrizetet érdemelnek.¹⁴⁷ A Bizottmány még aznap utasította Kiss Miklós őrnagyot, illetve a hadügyminisztériumot, hogy gondoskodjon nevezettek Komáromba szállításáról.¹⁴⁸ A Komáromba szállított nem horvát foglyok száma tovább gyarapodhatott a Bizottmánynak november 25-én a hadügyminisztériumhoz intézett utasítása következtében, amely szerint a Sopron és Vas megyei esküt nem tett nyugdíjas tisztek Komáromba kísérendők.¹⁴⁹ November 30-án Mészáros Lázár kérte a Bizottmánytól, hogy a Komáromban lévő száz „rác” foglyot szállítsák el.¹⁵⁰ Kossuth egyetértett s december 2-án azt kérdezte, hogy hova lehet őket elhelyezni.¹⁵¹ Mészáros december 5-én a foglyok Esztergomba szállítását javasolta. Kossuth 12-én ezzel egyetértett, de leszögezte, hogy a foglyokat nem laktanyában, hanem az esztergomi fogházban kell elhelyezni, mivel „nem hadifoglyok, hanem elítélt rabok”.¹⁵² A szerb foglyok elszállítása alapján azt gondolhatjuk, hogy az Újépületből Komáromba szállított horvát foglyok az erődben maradtak.

Fogoly tisztek vidékre szállítása

A fogoly horvát tiszteket a budai várban, a József laktanyában őrizték. Felügyelőjük az első pillanattól Kiss Miklós őrnagy, illetve alezredes volt. Vidékre szállításuk november 7-én vetődött fel, amikor a Honvédelmi Bizottmány értesítette a honvédelmi minisztériumot, hogy a Budán őrzött horvát tiszteket – Roth, Philippović és Fligely kivételével – Szegedre szállítják. A parancs értelmében 10-én délután a szükséges nemzetőri felügyelet alatt „gőzkocsikon” Szolnokra viszik őket, s másnap reggel a menetrend szerint induló gőzhajóval Szegedre utaznak.¹⁵³ A szállítás időpontja úgy látszik módosult, mert

¹⁴⁴ OHB 1848:970. Az 1100 horvát erős túlzásnak tűnik, hiszen a Nagykanizsánál ejtett foglyok száma a legmagasabb adat szerint sem haladta meg a 210 főt.

¹⁴⁵ OHB 1848:2868.

¹⁴⁶ Uo.

¹⁴⁷ OHB 1848:3760..

¹⁴⁸ OHB 1848:4102. Három fogoly, aki a büntetését kitöltötte, kiszabadult.

¹⁴⁹ OHB 1848:3760.

¹⁵⁰ OHB 1848:4320.

¹⁵¹ OHB 1848:4777.

¹⁵² KLÖM XIII. 730. o.

¹⁵³ OHB 1848:2478. A rendelet meghagyta a HM-nek, hogy értesítse Szeged városát és az ottani térparancsnokságot. Közli: *G. Tóth Ilona: Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc szegedi dokumentumai a*

Kiss Miklós őrnagy 11-én kért utasítást az itteni „közel száz horvát tisztek” 13-án esedékes felkészítésével kapcsolatban. Az egyik kérdés az volt, hogy a tisztek megtarthatják-e vagy sem kardjukat, mert ez határozza meg a kíséret létszámát. További kérdés: mi legyen a tisztek lefoglalt pénzével, illetve, hogy Karl Haas kapitány, aki ellen a pinchelyi zsarolás (ti. Pinchely község 1848. október 1-jei feldúlása) miatt vizsgálat folyik, itt maradjon-e?¹⁵⁴ A válasz még aznap megérkezett, miszerint a tisztek megtarthatják kardjukat, Haas kapitány pedig továbbra is Budán marad.¹⁵⁵ A tisztek elszállítása az új időpontban megtörtént. Szolnokon azonban nem volt rendelkezés az átvételükről. Így a helyi kormánybiztos intézkedésére a foglyokat egy Óbecsére induló honvédszászlóalj parancsnoka, Rudics Mihály százados vette át.¹⁵⁶ A Szeged történetét levéltári források alapján feltárt Reizner János szerint a tisztek létszáma 96 fő volt.¹⁵⁷ A tisztek ellátása nem lehetett megfelelő (főleg, ha a várban helyezték el őket), mert november 23-án Mészáros Lázár Kiss Ernő tábornok által láttamozott kérelmeket juttatott el a Honvédelmi Bizottmányhoz.¹⁵⁸ Másnap a Bizottmány nevében Nyáry Pál válaszolt, s kérte a minisztériumot: tegye meg a szükséges intézkedést, hogy ezek a foglyok „Szegeden is olly tartásban részesüljenek, különösen egészségi tekintetben, mint Budán részesültek”.¹⁵⁹

A Honvédelmi Bizottmánynak a fővárosban tartózkodó, esküt nem tett cs. kir. Katonatisztek elszállításáról is gondoskodnia kellett. Majthényi ezredes, Komárom parancsnoka szeptember 30-án jelentette, hogy a 62. Thurszky gyalogezrednek az erődben lévő tisztjei megtagadták az esküt.¹⁶⁰ Ezek Pestre kerültek, s az Újépületben helyezték el őket, de nem mint foglyokat. Madarász László, mint a rendőrség vezetője december 12-én jelentette, hogy a tisztek változatlanul nem akarják az esküt letenni.¹⁶¹ Kossuth másnap hosszan reagált a beadványra. A hadügyminisztériumhoz intézett utasításában szóvá tette, hogy a Pesten tartózkodó Thurszky tisztek állami épületben vannak elhelyezve, miközben sem esküt nem tettek, sem nyilatkozatot nem adtak. Elrendelte, hogy azoknak, akik az esküt megtagadják, tiszti állomásukat és fizetésüket meg kell szüntetni. Azoknak az esküt nem tett tiszteknek, akik az országot el akarják hagyni, az nem engedhető meg. Tőlük az ilyenkor szokásos nyilatkozatot (reverzálist) kell kérni, számukra ideiglenes lakhelyet kell kijelölni, s kapják az egyszerű tiszti fizetésüket. Az esküt nem tett tisztek semmiféle állami épületben vagy kaszárnnyában nem tartózkodhatnak, így az Újépületet el kell hagyniuk, mert az itteni tiszti lakásokra a honvédtüzérek tisztikarának lesz szüksége.¹⁶²

Csongrád Megyei Levéltárban. (Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXVIII. Szerk.: *Blazovich László*.) Szeged, 2000. 231. o.

¹⁵⁴ OHB 1848:2782.; Budai nemzetőrség ir.

¹⁵⁵ Uo.

¹⁵⁶ Stern Móric nemzetőr százados november 17-én kelt jelentése. Budai nemzetőrség ir.; Pest-budai nemzetőrség, 81–82. o. (Stern Móric volt a Lamberg gyilkosság délutánján a hajóhid budai hídfőjét őrző nemzetőrök parancsnoka.)

¹⁵⁷ *Reizner János: A régi Szeged. I. A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden.* Szeged, 1884. I. k. 176. o.; *Veress D. Csaba: A szegedi vár.* Budapest, 1996. 149. o.

¹⁵⁸ OHB 1848:3579.

¹⁵⁹ HM bizt. 1848-10-1062. A HM november 27-én utasította a szegedi térparancsnokságot az OHB rendeletének végrehajtására. Uo.

¹⁶⁰ OHB 1848:2384.

¹⁶¹ OHB 1848:5328.

¹⁶² OHB 1848:5328.; KLÖM XIII. 724. o.

A rendelkezést egyelőre nem hajtották végre. Mészáros Lázár december 20-án megküldte az esküt nem tett 29 tiszt nyilatkozatát, amely szerint hajlandók kötelezni magukat, hogy elbocsátásuk esetén (vagyis ha elhagyhatják az országot) Magyarország ellen nem fognak harcolni.¹⁶³ Az elfogadhatatlan ajánlatra Kossuth azonnal válaszolt. Utasította a hadügyminisztériumot, hogy a tiszteket az Újépületből ki kell telepíteni. Amennyiben köztük magyarok vannak, „azonnal foglyokká teendők, és mint foglyok tekintendők”. Ha az idegenek becsületszóval és írásbeli nyilatkozattal kötelezik magukat, hogy Magyarország ellen két évig nem szolgálnak, „s a jelen kormány ellen sem szóval, sem tettel semmit el nem követnek”, úgy azonnal magyar helységbe szállítandók, hogy fizetéssel és „rendőri fegyelem” alatt éljenek. A határozat végrehajtására Kossuth egyidejűleg utasította a minisztériumot és a rendőrséget.¹⁶⁴ A hadügyminisztérium még aznap, december 20-án javasolta a rendőri hivatalnak, hogy a 29 tisztből 15 főt Debrecenbe, nyolcat Kecskemétre és ötöt Jászberénybe szállítsanak.¹⁶⁵ A rendőrség december 21-én nem helyeselte a tisztek nagy csoportban együtt történő elhelyezését, ezért a volt tisztek közül nyolc fő Debrecenbe, nyolc Kecskemétre, hét Nagykőrösre és hat Jászberénybe szállítását javasolta. Közölte, hogy erre másnap reggel 7-kor kerül sor, s a pesti térparancsnokságot értesítették, hogy megtegye a szükséges intézkedéseket.¹⁶⁶ December 24-én a budai József laktanya nemzetőri hadnagy felügyelője az ott őrzött, név szerint felsorolt 13 Thurszky-tisztről tett jelentést.¹⁶⁷ Nem ismerjük az említett tisztek mindegyikének sorsát. December 29-én Madarász közölte Josef Mitis pesti térparancsnokkal, hogy másnap délután 4-kor öt név szerint felsorolt tiszt jelentkezik (!) a rendőri hivatalnál, s őket Szolnokra fogják szállítani.¹⁶⁸ Az elszállítás időpontja december 31-re (!) volt kitűzve, mint erről a rendőrség ugyancsak 29-én a hadügyminisztériumot értesítette, megjegyezve, hogy a tiszteket aznap vonaton Szolnokig, majd Debrecenbe szállítják.¹⁶⁹ December 30-án a vaspálya igazgatósága megkapta a rendelkezést, hogy másnap az első vonattal hadifoglyokat fog szállítani Ceglédig, illetve Szolnokig.¹⁷⁰ Még 29-én megkapta Szász János alezredes, a pest-budai nemzetőrség új főparancsnoka a rendőri hivatal felkérését, hogy december 31-én reggel 6 órára rendeljen 12 nemzetőrt a József laktanyához, akik a vaspályán egy rendőrtiszt felügyeletével foglyokat kísérnek Ceglédig, illetve Szolnokig.¹⁷¹

Különösen őrzött hadifogoly tisztek

A budai vár József laktanyájában három szigorúan őrzött magasrangú fogoly volt: Fligely tábornokari őrnagy, Roth és Philippović vezérőrnagy. Az őrzésükért felelős Kiss Miklós őrnagy 1848. november közepén tizenkét pontból álló rendszabályt állított össze

¹⁶³ OHB 1848:6001. Mellette a tisztek nyilatkozata.

¹⁶⁴ OHB 1848:6001.; KLÖM XIII. 814. o.

¹⁶⁵ RPK 1848:412.

¹⁶⁶ RPK 1848:385. A Ceglédhez és Kőrösre intézett nyílt rendelet arról intézkedik, hogy a Kőrösre szánt foglyokat kocsin kell odaszállítani.

¹⁶⁷ Budai nemzetőrök ir. Kunhegyi János hadnagy jelentése.

¹⁶⁸ RPK 1848:609.

¹⁶⁹ PRK 1848:610.

¹⁷⁰ RPK 1848:636.

¹⁷¹ RPK 1848:608.

a foglyok őrzésével kapcsolatos teendőkről. A személyeket illetően a legfontosabbak: a kapun egyetlen tisztet sem szabad kiengedni; a fogoly tisztekhez csak Kiss Miklós írásos engedélyével szabad valakit bebocsátani, de a látogatás az örök jelenlétében történjen; a foglyoknak iratot vagy tárgyat nem szabad adni (kivéve a *Pesther Zeitungot*) a parancsnok tudta nélkül; ugyancsak a legszigorúbb feltételek mellett tilos azoktól bármit átvenni. Fligeli őrnagynak engedélye van, hogy Doppler Károly úrtól fuvolaleckét vegyen. A fogoly tisztek szabad levegőn a kaszárnya udvarán és a mellette lévő bástyán lehetnek napi egy órányit, egy nemzetőr kíséretében. Egyszerre csak egy tiszt hagyhatja el szobáját. Ezért az őrparancsnok naponta a foglyok kívánsága szerint osztja be az időt. A fogoly tisztek szobájának külső ajtaját éjszakára be kell zárni. A tisztek tisztiszolgái a szükséges tárgyak és élelmiszerek beszerzésére lehetőleg egyszerre és csak örök kíséretében mehetnek. A szolgálak, ha gyanúsak, megvizsgálandók, hogy nincs-e náluk valami szükségtelen tárgy. Az őrparancsnok megkapja a fogoly tisztek névsorát, s minden reggel 9-kor jelent Kiss Miklósnak.¹⁷² A fentiek szemmel láthatóan a kiemelt fontosságú foglyok őrzésének szabályozására készültek.

Anton Fligely

Fligely, a Jellačić seregében szolgáló tábornoki őrnagy szeptember 28-án délután indult Jellačić jelentésével a Budán tudott Lamberg altábornagyhoz. Útjára nyílt rendelettel, egy határőr és egy horvát tábori postás kíséretében utazott a Budára vezető úton. Kocsija nem a Velencei-tó északi partján húzódó postautat követte, hanem a déli parton a Kápolnásnyék-Baracska úton jutott el Martonvásárig. Fehérvárról kiindulva már Kisfaludnál találkozott magyar előőrsökkel, de azok továbbengedték. (Ezt nemcsak a tapasztalatlanság magyarázza, hanem az is, hogy a magyar sereg élén Móga altábornagy és Holtsche vezérőrnagy is császári egyenruhát hordtak, így Fligely megjelenése nem keltethetett feltűnést.) Az őrnagy Kápolnásnyéken lovakat váltott, majd Martonvásárra érkezve a különböző fegyvernemek katonáit látta, s azt hitte, hogy a magyar főhadiszálláson van. „Egy huszártiszthez fordulva érdeklődött, hol találja a főhadiszállást, s hogy Lamberg altábornagy megérkezett-e már? A tiszt közölte vele, hogy a főhadiszállást már maga mögött hagyta, s hogy Lamberg még nem érkezett meg. Fligely erre ismét lovat akart váltani, hogy tovább utazzon Budára.” Ekkor azonban fenyegető tömeg vette körül, hogy megakadályozza az őrnagy továbbutazását. Egy huszártiszt és a helyszínen tartózkodó egyik kormánybiztos úgy döntött, hogy védőőrizettel visszaküldik őt a velencei magyar főhadiszállásra. A Fligelyt kísérő tisztnek és a kormánybiztosnak, de a főhadiszállás tisztjeinek és a többi kormánybiztosnak is az volt a véleménye, hogy az őrnagyot – mint Jellačić futárát – nem engedhetik szabadon, mivel az előőrsök hibájából látta a magyar erők elhelyezését. Ezért úgy döntöttek, hogy fogolyként Budára küldik. Hermann Róbert feltételezi, hogy Fligely útközben valóban felderítést végzett, mert nem valószínű, hogy egy tapasztalt vezérkari tiszt eltéved. Főleg – tegyük hozzá – miután térképekkel kellőképpen el volt látva. Az, hogy nem a Budára vezető kijelölt postauton akart utazni, világossá teszi, hogy nem kívánt az azt elfoglalva tartó magyar táboron áthaladni. Nem hadikövetnek tekintette magát, hanem futárnak, aki a király által kinevezett, min-

¹⁷² Budai nemzetőrök ir. Dátum nélkül.; Pest-budai nemzetőrök, 140. o.

den magyarországi fegyveres erő főparancsnokának visz üzenetet. Ezt mutatja martonvásári viselkedése is, amikor Lamberg megérkezéséről tudakozódott, s amikor nemleges választ kapott, tovább akart indulni. A magyar álláspont jogos Fligely letartóztatását illetően, mert ha ő a magyar főhadiszállásra igyekezett, feltételezve, hogy Lamberg ott van, akkor legkésőbb, amikor lovakat cserélt, jeleznie kellett volna úti célját. Mivel az ellenség táborából érkezett, a hadiszokás szerint csak bekötött szemmel folytathatta volna útját, s akkor, a hadijog szerint, védett személyként került volna a magyar főhadiszállásra.¹⁷³

Nem tudjuk, hogy Fligelyt mikor szállították Budára, a kormánybiztosi jelentést nem ismerjük. Ha ez megtörtént is szeptember 28-án este, a Lamberg gyilkosságát követő zűrzavarban nem biztos, hogy a toborzótújáról előző este visszatért Kossuthhoz eljutott a híre, hogy Fligelyt a fővárosba szállították. Szeptember 29-én délelőtt Pázmándy elnök arról tájékoztatta a képviselőket, hogy a Honvédelmi Bizottmány egy óra előtt nem tud megjelenni az ülésen, így azt elnapolta. Az egykor megkezdődött tanácskozáson Kossuth beszámolt Pozsony és a főváros védelméről, a Bizottmány határozatáról, hogy az államtitkárokat is meghívják az ülésekre, és ismertette az országgyűlés nevében általa fogalmazott nyilatkozatot Lamberg haláláról.¹⁷⁴ Fligely elfogásáról azonban nem szólt semmit. Ugyanakkor a Honvédelmi Bizottmány nevében szeptember 29-i dátummal nyilatkozatot fogalmazott az ügyről, ami már másnap megjelent a *Pesti Hírlapban*. Bevezető sorai: „Fligelli [ez korabeli írásmód] vezérőrnagy [ti. vezérkari őrnagy] Jellačić táborából elfogtván, mint fogoly Budára kísértetett. A képviselőház honvédelmi bizottmánya, s maga a képviselőház is azt határozá, hogy vele, mint hadi fogollyal kell bánni.”¹⁷⁵ Szeptember 30-án Kemény Dénes államtitkár azt közölte Csány László kormánybiztos-sal, hogy a rendőrség átvizsgálta Fligely bőrládáját, s abban talált 22 stratégiai jelentőségű iratot futár útján küldi.¹⁷⁶ Október 1-jén Házmán Ferenc belügyi államtitkár levélben figyelmeztette a Bizottmányt, hogy Fligely szabadon érintkezik egyes személyekkel, így Sebes Károly kapitánnyal, „ki a közvéleményben császári embernek tartatik”. Ha szorosabb őrizet szükséges, ő Kiss Miklós őrnagyot ajánlja.¹⁷⁷ Madarász László, a Bizottmány tagja még ezen a napon utasította Kiss Miklóst, hogy felelőssége mellett Fligelyt „a legszorosabb őrizet alatt” tartsa, s a vele való szólás csak a Bizottmány engedélyével történhet.¹⁷⁸ Az őrizet nem lehetett elég szoros, mert Kovách György ezredes, a pest-budai nemzetőrség főparancsnoka október 13-án arról kért felvilágosítást Kiss Miklóstól, hogy miként történhetett, miszerint Sebes kapitány iratokkal ment be Fligelyhez, s amikor a dolgot az őrnagy gyanúsna találta, benyitott, s német beszélgetést hallott, majd a kapitány az őrt kiutasította.¹⁷⁹

¹⁷³ Hermann Róbert: Pákozdi kérdőjelek. In: *Hermann* 2008. 80–82. o. A Fligelyre vonatkozó információk a bécsi Kriegsarchív Fligely hagyatékából. „Egy hadfi a Fejér megyei táborból” arról tudósított, hogy Fligely a posta után érdeklődött. A lovak cseréje miatt feltehetően a postaállomást kereste. *Kossuth Hírlapja*, 1848. október 3.

¹⁷⁴ Népképviselői, 256–257.; KLÖM XIII. 48–52. o.

¹⁷⁵ KLÖM XIII. 52. Az állásfoglalást a kötet a *Közlöny* október 1-jei száma alapján közli. Megjelent plakátként is. A PH csak úgy előzhette meg a hivatalos lapot, ha a szöveget Kossuth környezetéből ide juttatták, nyilván Kossuth tudtával. A lap időben megkapta a kéziratot, mert a 30-i szám címloldalán háromhasábos szedésben publikálta azt. (Kossuth az országgyűlés ülése után eltávozott, s folytatta toborzótújtját.)

¹⁷⁶ MOL H 12 Belügyminisztérium nem iktatott iratok. (22. doboz)

¹⁷⁷ OHB 1848:801.

¹⁷⁸ Budai nemzetőrség ir. A levél másik aláírója Pálffy János, a képviselőház alelnöke, aki a szöveg végén sk. odáírta: „a vele való bánás pedig ezután is teljesen illedelmes legyen”.

¹⁷⁹ Budai nemzetőrök ir. Pest-budai nemzetőrök, 127–128. o. Kiss Miklós OHB-hoz intézett jelentését nem ismerjük.

Fligely október 15-én levélben fordult a Bizottmányhoz azt kérve, hogy időközönként biztos őrizet alatt a szabad levegőre mehessen.¹⁸⁰ Kiss Miklós október 16-án terjesztette fel Fligely levelét, 18-án a Bizottmány választmánya meglátogatta az őrnagyot, s engedélyezte számára a sétát. Fligely ekkor az írószerek engedélyezését kérte, mire azt a választ kapta, hogy kérését előterjesztik a Bizottmánynak. Másnap, október 19-én a Kiss Miklóst helyettesítő Sztankovics Károly százados az erre adandó választ sürgette.¹⁸¹ Még aznap megkapta a választ, amelyben arra utasították, hogy Fligely őrnagy „semmi néven nevezendő írószerrel, legyen az rajzón, penna vagy bármi ki ne szolgáltatassék”.¹⁸² A tilalom nem sokáig tartott. Hajnik Pál rendőrigazgató november 6-án a Bizottmány előző napi rendeletére hivatkozva utasította Sztankovits századost, hogy biztosítsa Fligelynek a rajeszközők minden akadályoztatás nélküli használatát, s gondoskodjon ezekről az eszközökről.¹⁸³ November elején a hatóságok Móga altábornagy kérésére foglalkoztak a Fligelynél talált térképek hollétével. Ezt a megkeresést november 1-jén a Bizottmány intézte a honvédelmi minisztériumhoz.¹⁸⁴ A feleletet Sebes Károly tőrőrnagy adta meg, aki szerint Fligely érkezésekor még aznap este Gombos László alezredes és Jászay Antal belügyi titkár Halzl János hadbíró alezredes jelenlétében átvizsgálták az őrnagy poggyászát, s a térképeket Jászay nyugta ellenében átvette.¹⁸⁵ November 5-én Kemény Dénes belügyi államtitkár jelentette, hogy Fligely őrnagy irataiból „a hadjáráshoz használható” 29 iratot futár útján megküldték Csány kormánybiztosnak.¹⁸⁶ Úgy tűnik, hogy Kemény október 1-jei intézkedését ismertette újól, s nem nyilatkozott a Jászay által átvett térképekről.

November végén Fligely a Bizottmány engedélyével Kiss alezredes jelenlétében levelet írt, amelyben azt kérte, hogy cseréljék ki Ivánka Imre ezredessel. Azt állította, hogy őt is parlamenterként tartóztatták le.¹⁸⁷ Kossuth kijelentette Kiss Miklóshoz intézett utasításban, hogy erről nem tud, de azt javasolta, hogy Eötvös József királyi jogügyigazgató és Sebes őrnagy jelenlétében hallgassák meg Fligelyt, s szólítsák fel, hogy dokumentumokkal igazolja: őt mint Jellačić parlamentert fogták el.¹⁸⁸ Nem ismerjük a bizottság jelentését, de annak tartalmáról nem lehet kétségünk. Kossuth december 11-én Csányhoz intézett levelében szinte felkiált: „Fligellit nem adjuk ki.”¹⁸⁹

December 15-én Kiss alezredes újabb feladatot kapott: a budaméri vesztés ütközet után elfogott Anton Scudier tábornoki századost küldték az alezredes őrizete alá azzal,

¹⁸⁰ KPA 268. Kültetén rávezetve: „Már megengedtetett a küldöttség által”. (Október 18.)

¹⁸¹ Minderről lásd: Pest-Budai nemzetőrök, 78–80. o.

¹⁸² OHB 1848:1342. Mellette Sztankovits százados október 19-én kelt levele.

¹⁸³ Budai nemzetőrség ir. Hajnik egyben azt is meghagyta, gondoskodjon arról, hogy Fligely, Philippović és a többi fogoly szobáját fűtsék.

¹⁸⁴ OHB 1848:2008. HM 1848:9238. Keresetét Móga október 27-én Parndorfból küldött levele indította el. OHB 1848:2071.

¹⁸⁵ OHB 1848:2255. November 4-én az OHB utasította a BM-et, hogy az említett térképeket küldje meg.

¹⁸⁶ MOL H 9. Belügyminisztérium elnöki ir. 1848:979.

¹⁸⁷ Ivánka letartóztatásának részleteire lásd Pulszky levelét: KLÖM XIII. 303. o. Fligely tehát értesült erről az esetről.

¹⁸⁸ OHB 1848:4572. Budai nemzetőrség ir. Fligelynek ez a november végén írott levele Bécsben hagyatékában található. Lásd A 170. jegyzetnél említett munka 81. oldalának jegyzetét!

¹⁸⁹ KLÖM XIII. 708. o.

hogy az illetőt kellően elzárva tartsa, senkivel se érintkezessen.¹⁹⁰ A Budán őrzött fogoly tisztokról szólva, már említettük, hogy Madarász László december 21-én elsősorban Roth, Philippovic és Fligely „miként tartása iránt” érdeklődött.¹⁹¹ Madarász december 21-én Fligelyvel kapcsolatban fontos intézkedést tett. Megküldte Debrecennek Fligely személyleírását, aki mint „a hazára veszélyes, káros egyén” szoros felügyeletet érdemel. Az utasítás szerint minden más fogolytól külön, elzárva tartandó, szabad kijárást csak minden 5. nap engedélyezhető fél órára, de csak olyan helyen, ahol senkivel sem találkozhat. Minden írószert, vagy más eszközt, amivel tudósítást adhat, el kell tőle venni. A tartás költségeit az állam fizeti.¹⁹² Említettük már, hogy december 21-én Madarász a Budán őrzött tisztek fizetését arra a szintre javasolta csökkenteni, amennyi a napi élelmezéshez kell. A levélnek azonban van egy Fligelyt érintő részlete. Ezek szerint a fogoly őrnagy mindenféle írószerekkel, rajzszerekkel és papírral rendelkezik a Bizottmány november 5-i rendelete értelmében, de a többi fogolynál is van írószer és tinta, s ezek a posta szerint Horvátországgal leveleznek. Végül meglehetősen kései felfedezésként hozzátette, hogy a foglyok ablakain nincsen rács.¹⁹³ Kossuth még aznap utasította a hadügyminisztériumot, hogy a fogoly tisztek fizetését a felére kell szállítani.¹⁹⁴

Fligely elszállítására december 29-én történt meg a tényleges intézkedés. Ezen a napon utasította Madarász Kiss alezredest, hogy a Honvédelmi Bizottmány rendeletére Fligely őrnagyot a budai várból még azon az éjszakán 9–10 óra között a legnagyobb titokban Pesten „az úgy nevezett József új épület kaszárnyájába” kell szállítani, ahol az épület parancsnoka a foglyot nyugta ellenében átveszi. Madarász nyomatékuhozátette: „az egész dolog a legmélyebb titokban és kellő óvatossággal történjék”.¹⁹⁵ A kényes feladatot Madarász Nagy Péter rendőrtisztre bízta, aki ugyancsak december 29-én *Nyílt parancsot* és részletes utasítást kapott. A feladata „bizonyos fogolynak Debrecenbe szállításáról” szól, s a szövegben nem szerepel Fligely neve. Az utasítás szerint az indulás december 30-án a meghatározott időpontban „vaspályán” Szolnokig. Szolnokról a továbbszállítás a Törökszentmiklós–Karcag–Kisújszállás–Nádudvar–Szoboszló útvonalon Debrecenig, „mindenütt az az állomány által nyugtatványozandó előfogaton”. A rendőrtisztnak a fogollyal egy kocsiban kell utaznia, egy szobában szállásolnia, hogy senki a fogollyal ne beszéljen, hogy vele senki ne beszélhessen, tőle semmit át ne vegyen, vagy neki valamit átadjon. A rendőrtiszt az állomásokon gondoskodik a teljesen biztonságos őrizetről, amiért a nemzetőrök napi 8 krajcárt kapnak. A rendőrtisztnak arról is gondoskodnia kell, hogy az általa kísért fogoly személyéről, és céljáról a legkevesebbet se tudják. Végül Debrecenben a fogoly átadásáról igazolást kér, s útvjáról jelentést készít.¹⁹⁶ Nagy Péter rendőrbiztos 1849. január 3-án jelentette Debrecenből, hogy a foglyot előző

¹⁹⁰ OHB 1848:5666. Budai nemzetőrség ir. Scudiert december 12-én Irányi Dániel kormánybiztos küldte Pestre. *Dér – Hajagos* 2002. 70–71. o. Az elfogás körülményeire lásd: *Kovács István*: „Mindvégig veletek voltunk.” Lengyelek a magyar szabadságharcban. Budapest, 1998. 118–124. o.

¹⁹¹ RPK 1848:386. Budai nemzetőrség ir.

¹⁹² RPK 1848:622. Rendkívüli esetben azonnal, egyébként 30 (!) naponként várt jelentést.

¹⁹³ RPK 1848:570.; OHB 1848:6913.

¹⁹⁴ OHB 1848:6913. Madarász már december 25-én utasította Kiss alezredest, hogy a fogoly tisztek fizetését a felére csökkentse, s tőlük minden írószert vegyen el.

¹⁹⁵ RPK 1848:623. Budai nemzetőrség ir.

¹⁹⁶ RPK 1848:627.

napon átadta a városnak (mellette az igazolás), és közölte, hogy a fogoly „egész úton békével, becsületesen viselte magát”.¹⁹⁷ Fligely végül fogoly maradt 1849. július végéig, amikor egy vizsgálóbizottság véleménye alapján a magyar hadügyminisztérium elrendelte szabadon bocsátását.¹⁹⁸

Karl Roth és Nikolaus Philippović

Láttuk, hogy az Ozoránál fogságba esett Roth és Philippović vezérőrnagyokat október 8-án, még Pestre érkezésük előtt Kiss Miklós nemzetőri őrnagy őrizete alá rendelték, mint hadifoglyokat. A gondos őrizetre vonatkozó utasítást október 11-én a Honvédelmi Bizottmány nevében Madarász László megismételte azzal, hogy a tiszteket „illő eljárás alatt tartsa”, de ügyeljen arra, hogy – különösen a két „tábormok” – senkivel se kerülhessen érintkezésbe.¹⁹⁹ Október 7-i levelében Perczel Mór utalt arra, hogy a „két generálist” mint „a magyar nemzet és ország vétkes megtámadásának fő részeseit és indítóit” megfosztotta oldalfegyverüktől.²⁰⁰ Ennek szellemében október 12-én Kossuth Roth és Philippović ellen hazaárulás és a hon ellenségeivel való szövetkezés miatt a Bizottmány nevében bűnvádi eljárást rendelt, amelynek lefolytatására Kóczán József országos közvándló részvételével vegyes bizottságot küldött ki.²⁰¹

A honvédelmi minisztérium október 16-án utasította a Nemzetőrségi Haditanácsot, hogy „az elfogott tábormokok felett vizsgálatot tartó törvényszékhez honvéd tiszteket nevezzen ki.”²⁰² Kóczán József október 19-én és 23-án benyújtott véleményében nem helyeselte Madarász utasítását, aki Görgeinek Zichy Ödön elleni eljárását javasolta. Hivatkozott a Fligely elfogásával kapcsolatos közleményre, s kifejtette, hogy nem ok az eljárásra a közvélemény követelése.²⁰³

Az ügy október 22-én a parlament elé került, s Barthos Ede képviselő úgy vélte, a Honvédelmi Bizottmány maga dönthet arról, mit akar tenni a foglyokkal. Majd Deák Ferenc szólalt fel, s Barthos felszólalását pártolva kifejtette: nem biztos, hogy célszerű a foglyokkal a törvény betűje szerinti szigorúsággal bánni, „mert az ilyen első lépés egy iszonyú láncolatot húzhat maga után logikai következetesség szerint mind egyik, mind másik oldalról, és midőn az első lépést megteesszük, ne felejtjük Magyarországnak, és el ne felejtjük Spanyolorzágnak régi történetét”. A képviselőház úgy határozott, hogy Kossuth visszatértéig a tárgyat tartsák függőben, mert az ilyen ügyek amúgy is az OHB, mint a végrehajtó hatalom köréhez tartoznak.²⁰⁴ A közvélemény szerint „Deák logikája” mentette meg Rothot és Philippovićot a statáriumtól.²⁰⁵

¹⁹⁷ RPK 1849-1-458

¹⁹⁸ Hermann 2008. 81. o.

¹⁹⁹ Budai nemzetőrség ir.

²⁰⁰ OHB 1848:997. Közli: Görgey – Katona 1980. 322–324. o.

²⁰¹ *Közöny*, 1848. október 13.; *Pap Dénes*: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. 1848–1849. II. k. Pest, 1869. 135. o.; KLÖM XIII. 173. o.

²⁰² HM 1848:8370.

²⁰³ KPA 747. Kossuth rendelete másnapján átkutatták a József laktanyában Roth és Philippović poggyászát, de az ott talált iratokból semmi sem derült ki.

²⁰⁴ Deák Ferenc beszédei. S. a. r.: *Könyi Manó*. II. k. Budapest, 1903.² 347–349. o.; Népképviselési, 288. o.

²⁰⁵ *Kéry* 1899. 598.

Október 22-én Török Bálint a hadügyminisztérium nevében az alábbiakat közölte a budai főhadparancsnoksággal: „Roth és Philippovié tábornokok mint honarúlok éllemezése iránti az országos honvédelmi bizottmány akként határozott, hogy ezek becsületes és tisztességes tartással láttassanak ugyan el, de havi illetményben nem részesíttethetnek.”²⁰⁶

A *Kossuth Hírlapja* november 5-én a „Fővárosi ujdonságok” rovatában arról adott hírt, hogy Roth és Philippovié érthetetlen kedvezmény következtében kószáltak a városban. Kiss Miklós azonban „észrevette a dolgot”, s most már csak a kaszárnya udvarán sétálhatnak.²⁰⁷ Ezért született tehát a már ismertetett szabályzat, s az első helyen a rendelkezés, hogy a kapun senkit sem szabad kiengedni. Az iratokban a két tábornokkal kapcsolatos információt több, mint másfél hónapig nem találtunk. December 25-én Madarász utasította Gróffy Sándor rendőrfogalmazót, hogy vizsgálja meg az apja letartóztatásának hírére budai szállásáról megszökött Philippovié mérnökkari kapitány holmiját, s ha olyan irományokat talál, amelyek a rendőri hivatalt érdekelhetik, úgy azokat szolgáltatassa be.²⁰⁸ December 29-én nemcsak Debrecen kapott utasítást arra vonatkozólag, hogy miként kell az oda szállítandó Fligelyvel bánni, hanem ugyanezen a napon és azonos iktatószám alatt Madarász irodájából Kecskemét „Scudier Antal hadifogoly, Szeged Philippovié Miklós hadifogoly, valamint Nagyvárad Roth Károly hadifogoly” odaszállításáról.²⁰⁹

A három gondosan őrzött hadifogoly szállításáról rendelkező utasítás december 30-án meghagyta Kiss alezredesnek, hogy azokat titokban, fedeles kocsiban a Lánchíd budai hídfőjéig kell szállítani, a hídon gyalog kelnek át, odaát ismét fedeles kocsiban az Újépületbe kell vinni őket, ahonnan másnap a rendőri tisztviselők átveszik és rendeltetési helyükre szállítják őket. A foglyok külön időben, külön kocsin és poggyász nélkül utaznak.²¹⁰ Ugyancsak december 30-án, az előző intézkedés kiegészítéseként született a rendelet, amelyben utasították Mitisz őrnagy térparancsnokot, hogy még aznap este legkésőbb négy óráig „a József újépületben” három szobát ágyneművel fűtessen be, s intézkedjék, hogy a ma este szállítandó Scudier, Roth és Philippovié hadifoglyokat nyugtatóvány ellenében átvegyék, s holnap reggel hatig őrizzék, amikor is azokat rendőri tisztviselők átveszik és rendeltetési helyükre kísérik.²¹¹ Ennek a három hadifogolynak a továbbszállításáról nincsenek ismereteink. Első lépésben őket is Debrecenbe szállíthatták, majd tovább Nagyváradra. A város biztonsága érdekében Kossuth 1849. február 8-án úgy rendelkezett, hogy a horvát foglyokat Fligely, Roth, Philippovié és Scudier kivételével Szatmárba kell szállítani.²¹²

²⁰⁶ MOL GK R. szekció 1848-102-4. Madarász id. december 21-i rendeletét a jelek szerint nem hajtották végre.

²⁰⁷ *Kéry* 1899. 609.

²⁰⁸ RPK 1848:508.

²⁰⁹ RPK 1848:629. Egyidejűleg két százados Nagykovácsra, továbbiak Ceglédreállításáról született döntés. RPK 1848:629–630. Az említett foglyok elszállításának hírére Binder ezredes, a pesti laktanyák felügyelője és a vár parancsnoka azt javasolta, hogy a nevezettek elszállításával várják meg, amíg ők a számadással (?) elkészülnek! RPK 1848:628.

²¹⁰ RPK 1848:640. Madarász megjegyzése a fogalmazvány külzetén: „Ugy hogy ma este kísértessenek át az Újépületbe tartván [őket] magánosan”. Budai nemzetőrség ir.

²¹¹ RPK 1848:640.; Budai nemzetőrség ir.

²¹² KLÖM XIV. 371–373. o.

Summary

During the first week in October 1848 more than ten thousand Croatian captives fell into Hungarian captivity, as a result of clashes or forced capitulation. The study examines the less discussed question of what happened to these prisoners.

The first prisoners were taken at Székesfehérvár where Lieutenant General Jellačić, having signed an armistice a day after the battle at Pákozd on 29 September, marched through via Győr. The Croatians left behind to protect the supply and the field-hospital were disarmed after a minor resistance by the dwellers of Székesfehérvár on 3 October and 1100-1200 of them were taken prisoners. In the mean time, the dwellers in Nagykanizsa (Zala County) attacked the soldiers providing reinforcement for the Croatians, killing some of them and capturing the others. Ten officers and two hundred soldiers fell into captivity. The garrison left behind by Jellačić in Székesfehérvár had also been given the task to wait for the column sent from Slavonia to join the Croatian main body and lead by the generals Roth and Philippović. This column arrived near Fehérvár on 4 October. The advance guard of 1500 men was forced to lay down the arms by Hungarian forces at Báránd puszta (Fejér County) on 5 October. The main body, retreating towards Slavonia, was surrounded and forced to lay down the arms without any fight on 7 October at Ozora (Tolna County) by Mór Perczel and Artúr Görgei, including the generals and the officers, 7500 junior officers and soldiers. The prisoners captured at Fehérvár and Báránd puszta were transported to Pest, the ones taken at Ozora were escorted to Pécs, and after their vow of not taking up arms against Hungary again they were let go home.

The prisoners arriving in the capital were accommodated in Pest and Buda. They were kept at the Neugebäude in Pest, and then transported to Buda where they were lodged at the Barracks Háromnyúl and at the Grenadier Barracks in the Castle. The officers were imprisoned separately at the Joseph Barracks in the Castle. At the end of October groups of prisoners were ordered to do the entrenchment around Buda days on end. The town being crowded, the prisoners were transported partly to Eger, partly to work at the canalization of the rivers Tisza and Szamos. The latter ones were at the end of November transported to Debrecen, and then to Nagyvárád. The officers from Buda were escorted to Szeged where they got accommodation at the castle there.

Three prisoners at Buda were kept with special attention. One of them was Corps Major Frigely who had set off for Buda as Jellačić's messenger on 28 September to meet Lieutenant General Lamberg, commander-in-chief of all military forces in Hungary. The two generals of the Slavonian Croatian column, major generals Roth and Philippović were confined separately at the Joseph (bastion-)barracks. They were allowed to keep their servants but all other contacts were forbidden. They could take a walk every day on the barracks' bastion, individually and escorted by a guard. On 31 December the police transported them hastily and in strictest confidence separately to Debrecen. After the government's moving to Debrecen they were taken to Nagyvárád.

Dans la première semaine d'octobre de 1848, plus de dix mille Croates furent capturés par les Hongrois à l'issue d'affrontements et de redditions forcées. L'étude examine le sort réservé à ces prisonniers, ce qui est une question jusqu'alors peu étudiée.

La première capture de prisonniers eut lieu à Székesfehérvár où le général de division Jelačić signa l'armistice le lendemain de la bataille de Pákozd du 29 septembre avant de prendre la route vers Győr avec son armée. Les 1100 à 1200 Croates, qui restèrent à Székesfehérvár pour défendre l'hôpital militaire et les provisions stockées dans la ville, furent désarmés par la population le 3 octobre sans qu'ils puissent opposer une résistance majeure. Au même moment à Nagykanizsa (dans le département de Zala), la population attaqua les troupes de relève des Croates dont les soldats furent tués ou capturés. Dix officiers et deux cents soldats tombèrent ainsi en captivité. La garnison laissée à Fehérvár par Jelačić eut également la mission d'attendre la colonne en provenance de Slavonie sous la direction des généraux Roth et Philippović laquelle devait rejoindre le gros de l'armée croate. Cette colonne arriva près de Fehérvár le 4 octobre. Le lendemain, les forces hongroises forcèrent son avant-garde de 1500 personnes à déposer les armes au hameau de Báránd (dans le département de Fejér). Le gros de l'armée qui rebroussa chemin vers la Slavonie – des généraux, des officiers et 7500 sous-officiers et soldats – fut encerclé le 7 octobre à Ozora (dans le département de Tolna) par Mór Perczel, Artúr Görgei et le peuple soulevé avant d'être forcé à rendre les armes sans combat. Les personnes capturées à Fehérvár et au hameau de Báránd furent transférées à Pest, tandis que celles capturées à Ozora furent escortées à Pécs avant d'être relâchées à condition de jurer de ne plus prendre les armes contre la Hongrie.

Les prisonniers arrivés dans la capitale furent gardés à Pest dans le Bâtiment neuf avant d'être transférés à Buda dans deux casernes. Les officiers furent gardés à part dans la caserne Joseph du château de Buda. Fin octobre, certains groupes de soldats prisonniers reçurent l'ordre de participer à la construction des remparts élevés pour la défense de Buda. En raison de la surpopulation de la ville, les prisonniers furent ensuite transférés à Eger ou dans la région des rivières Tisza et Szamos où ils participèrent à la régularisation des eaux. Ces derniers furent transférés à Debrecen fin novembre avant d'être envoyés à Nagyvárad. Les officiers furent escortés de Buda à Szeged où ils étaient installés dans le château fort de la ville.

Trois officiers furent gardés à Buda avec un soin particulier. Le commandant de l'état major Frigely qui partit pour Buda le 28 septembre comme estafette de Jelačić en vue d'y rencontrer le général de division Lamberg nommé commandant en chef des troupes de Hongrie. Les deux autres, les généraux de brigade Roth et Philippović, généraux de la colonne croate de Slavonie furent gardés séparément dans la caserne Joseph dite le bastion. Ils purent conserver leurs ordonnances, mais ils ne pouvaient pas avoir d'autres contacts. En présence d'un gardien, ils avaient droit à une promenade quotidienne sur le bastion de la caserne. Le 31 décembre, la police les transféra séparément à Debrecen avec hâte et dans le plus grand secret. Après le déménagement du gouvernement à Debrecen, ces prisonniers furent envoyés à Nagyvárad.

In der ersten Oktoberwoche 1848 kamen – teilweise als Folge von Zusammenstößen, teilweise infolge von erzwungenen Waffenniederlegungen – mehr als zehntausend kroatische Gefangene in ungarische Gefangenschaft. Die Studie möchte einen Überblick über die bislang wenig untersuchte Frage geben, was mit diesen Gefangenen geschehen ist.

Die erste Gefangennahme ereignete sich in Székesfehérvár (Stuhlweißenburg), und zwar dort, wo Feldmarschallleutnant Jellačić infolge der Schlacht von Pákozd vom 29. September und infolge des am darauf folgenden Tag geschlossenen Waffenstillstandes mit seinem Heer in Richtung Győr (Raab) zog. Die zurückgebliebenen Kroaten, die die in Székesfehérvár angehäuften Bestände und das Militärhospital verteidigten, wurden am 03. Oktober von der Bevölkerung nach geringem Widerstand entwaffnet, und es wurden 1100-1200 Gefangene genommen. Zugleich stürmte die Bevölkerung in Nagykanizsa (Großkirchen, im Komitat Zala) die den kroatischen Nachschub sichernden Soldaten, tötete sie teilweise, bzw. nahm sie gefangen. Es gerieten zehn Offiziere und zweihundert Soldaten in Gefangenschaft. Eine weitere Aufgabe der von Jellačić in Székesfehérvár zurückgelassenen Garnison war es, auf den aus Slawonien unter der Leitung der Generäle Roth und Philippović kommenden Kriegszug – der sich dem kroatischen Hauptheer hätte anschließen müssen – zu warten. Dieser Kriegszug kam am 04. Oktober in das Vorfeld von Székesfehérvár. Die Vorhut, 1500 Mann, wurde am 05. Oktober von den ungarischen Kräften bei Báránpusztá (Komitat Fejér) zur Waffenniederlegung gezwungen. Das nach Slawonien umkehrende Hauptheer, die Generäle und Offiziere, 7500 Unteroffiziere und Soldaten wurden am 07. Oktober bei Ozora (Komitat Tolna) von Mór Perczel und Artúr Görgei, sowie dem aufständischen Volk umstellt und kampflös zur Waffenniederlegung gezwungen. Die bei Székesfehérvár und Báránpusztá Gefangengenommenen wurden nach Pest gebracht, die bei Ozora Gefangengenommenen nach Pécs (Fünfkirchen) begleitet, wo sie geloben mussten, keine Waffen gegen Ungarn zu ergreifen, und danach nach Hause zurückkehren durften.

Die in die Hauptstadt gebrachten Gefangenen wurden in Pest und Buda (Ofen) untergebracht. In Pest wurden sie im Újépület (Neugebäude) verwahrt und kamen dann nach Buda. Hier waren sie in der Kaserne Háromnyúl, bzw. in der Burg, in der Granatenkaserne in Haft. Die Offiziere wurden in der Josephkaserne in der Burg gesondert verwahrt. Aus der Mannschaft wurden Ende Oktober tagelang Truppen zum Wallbau abkommandiert, der Buda schützen sollte. Infolge der Überfüllung der Stadt wurden jedoch die Gefangenen teilweise nach Eger (Erlau) und teilweise zur Regulierung der Flüsse Theiß und Samosch abtransportiert. Diese Letzteren kamen anschließend Ende November nach Debrecen (Debreczin) und von dort später nach Nagyvárad (Großwardein). Von Buda wurden die Offiziere nach Szeged (Szegedin) begleitet, wo sie in der dortigen Burg untergebracht wurden.

Drei Gefangene wurden in Buda unter besonderen Vorkehrungen verwahrt. Generalstabsmajor Frigely, der am 28. September als Bote von Jellačić nach Buda kam, um Feldmarschallleutnant Lamberg zu suchen, der zum Oberkommandanten sämtlicher Streitkräfte in Ungarn ernannt worden war. Zudem die beiden Generäle der kroatischen Kriegszüge von Slawonien, Generalmajore Roth und Philippović, die gesondert in der Joseph-(Bastei-)Kaserne verwahrt wurden. Sie durften ihre Diener behalten, sonst jedoch zu Niemandem Kontakt halten. Sie hatten täglich die Möglichkeit, in Anwesenheit eines Wächters und einzeln in der zur Kaserne gehörenden Bastei zu spazieren. Am 31. Dezember wurden sie von der Polizei eilends und in aller Stille nach Debrecen begleitet. Nachdem die Regierung nach Debrecen gezogen war, kamen sie nach Nagyvárad.

В первой неделе октября 1848 года в результате сражений, а отчасти вынужденной капитуляции в венгерском плену оказалось более десяти тысяч военнопленных хорватов. Автор статьи намерен проанализировать до сего времени недостаточно изученный вопрос о том, что случилось с этими пленными.

Первые пленные были взяты в городе Секешфехервар, где после сражения при Пакозде 29 сентября после заключения перемирия на следующий день генерал Елашич вместе со своей армией отошел в направлении к городу Дьёр. Оставшихся хорватов, защищавших накопившееся в Фехерваре продовольствие и военный госпиталь, население города после небольшого сопротивления разоружило и 1100-1200 человек взяло в плен. Одновременно с этим в городе Надьканижа (комитат Зала) население города напало на войско, обеспечивавшее пополнение хорватов, и противник отчасти был уничтожен, а отчасти взят в плен. В плен было взято десять офицеров и двести солдат. Гарнизону, оставленному Елашичем в Секешфехерваре, была поставлена задача дожидаться там военную колонну, прибывающую из Славонии под командованием генералов Рот и Филиппович, они должны были присоединиться к главной хорватской армии. Названная военная колонна 4-го октября прибыла в предместье города Секешфехервар. 5-го октября аванпост этой колонны в составе 1500 человек венгерские силы в степи Баранд (комитат Фейер) принудили к капитуляции. Главные силы, повернувшие обратно в Славонию, в том числе генералов и офицеров, 7500 сержантов и рядовых 7 октября у Озора (комитат Тольна) Мор Перцель и Артур Гёргеи, при поддержке восставших жителей, окружили и без боя принудили к капитуляции. Военнопленные, сдавшиеся в Секешфехерваре и Баранде, были вывезены в Пешт, а оказавшиеся в плену у Озора, были препровождены в Печ, где они должны были дать клятву никогда больше не выступать с оружием в руках против Венгрии, после чего были отпущены домой.

Военнопленные, прибывшие в венгерскую столицу, были размещены в Пеште и Буде. В Пеште их охраняли в так называемом Новом Здании, затем они были отправлены в Буду. Здесь они охранялись в казарме Харомнбул („Три зайца”) и в Крепости – в Гранатовой казарме. Офицеры содержались отдельно – в крепостной казарме Йожефа. В конце октября группы из состава рядовых были командированы на строительство быстоинов, воздвигавшихся для обороны Буды. Однако по причине большой скученности и тесноты города военнопленные были транспортированы отчасти в город Эгер, а отчасти на работы по регулированию рек Тисса и Самош. Эта группа военнопленных в конце ноября затем была переведена в Дебрецен, а оттуда позднее – в Надьварад. Из Буды офицеры были препровождены в город Сегед, где их разместили в местной крепости.

Троих военнопленных в Буде охраняли с особой предосторожностью. Штабс-майор Фригели, который 28 сентября отправился в Буду в качестве связного Елашича, чтобы нанести визит генерал-лейтенанту Ламбергу, назначенному главнокомандующим всех венгерских вооруженных сил. Два генерала славонской военной колонны (генерал-майоры Рот и Филиппович) охранялись отдельно друг от друга в башенной казарме Йожефа. Им разрешили содержать при себе прислугу, но кроме этого они не могли общаться ни с кем другим. Они ежедневно могли каждый в одиночку совершать прогулку по бастиону, относившемуся к башенной казарме, в сопровождении охранника. 31 декабря полиция поспешно и в строжайшем секрете сопроводила их секретно в Дебрецен. После того, как правительство переехало в Дебрецен, пленные генералы были переведены в Надьварад.

FARKAS KATALIN

**PERCZEL MÓR ÉS A HONVÉDEGYLETI MOZGALOM
KIBONTAKOZÁSA
(1867–1868)**

Perczel hazatérése az emigrációból

Perczel Mór tábornok majdnem 18 évi száműzetés után, 1867 nyarán tért vissza Magyarországra.¹ Július 17-én indult Brüsszelből, és Bécsen keresztül vasúton érkezett hazájába. Július 21-én Győrött, majd Komáromban is ünneplő tömeg várta a pályaudvaron. Komáromból Pest felé a Dunán folytatta útját, az öt szállító hajó július 27-én kötött ki a fővárosban. Az emigrációból nem egészen egy évvel korábban hazatért jó barát, a tudós szerzetes, Rónay Jácint így írta le fogadtatását: „Midőn... Perczel Móricz családjával Komáromból gőzhajón Pestre érkezett, tömérdek népség várta a Duna-parton: a véletlen engem is odavezetett, s értesülvén az ünnepélyes lelkesedés okáról, maradtam, hogy a régi bajtársamat láthassam, s ha lehető, a haza földjén üdvözölhessem. A gőzös kikötött, ott állt Perczel Móricz a fedélzeten, a brüsszeli találkozás óta most láttam először. Alig hogy a deszka-hidat fölvetették, egykori még élő honvédtársai fölkarolták, s vitték embervállon. Közel álltam, Perczel az első pillanatra rámismert, leküzdé magát az eleven pedestálról, s megölelt; a sokaság bámult, hogy az ünneplő tábornok pap kebelére borul. (...) Hívei fölkarolták ismét, s vitték a Lánchíd tέρre.”² Másnap Perczel szűkebb hazája, Tolna megye felé vette az irányt. A hírlapok tudósításai arról számoltak be, hogy útközben minden hajóállomáson – Dunavecsén, Dunaföldváron, Pakson és Kalocsán – ünnepélyes üdvözlésben volt része, a part menti falvak lakossága pedig a Kossuth-indulót harsogva és mozsárgyúkat sütögetve fejezte ki örömét és tiszteletét. Július 29-én szintén lelkes tömeg várta a tábornokot Szekszárdon, ahol a megyegyűlésre is ellátogatott. Végül szülővárosába, Bonyhádra utazott: itt, ugyancsak sajtóhírek szerint, tízezer főnyi tömeg köszöntötte őt.³

Az 1848–1849-es szabadságharc egy másik, emigrációból visszatérő tábornoka, Klapka György néhány héttel később, 1867. augusztus 15-én – *A Honvéd* című lap tudósítása szerint – „észrevétlenül” érkezett Pestre, a helyi honvédegylet küldöttsége csak néhány órával később sietett hozzá üdvözölni őt. Noha gimnáziumi tanulmányainak egykori színhelyén, Szegeden díszes fogadtatásban volt része, az ő hazatérése kapcsán lelkesen ünneplő tömegekről, mint Perczel esetében, nem olvashatunk a lapokban.⁴ Még

¹ Jelen tanulmánnyal kapcsolatos tanácsaikért és észrevételeikért köszönetet mondok Hermann Róbertnek és Bona Gábornak.

² Rónay Jácint: Napló. (Válogatás.) S. a. r. és az utószót írta: *Hölvényi György*. Budapest–Pannonhalma, 1996. 354–355. o.

³ Perczel hazatéréséről: Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) R 90. Kossuth-gyűjtemény, 4756. Ludvigh–Kossuth, 1867. július 18.; *Gustav Kuppis*: Biographie des Honvéd-Generals Moritz Perczel von Bonyhád. Pest, 1868. 88–89. o.; *A Honvéd*, 1867. 1. sz. (augusztus 5.), 1867. 2. sz. (augusztus 12.); *Magyar Ujság*, 1867. 98. sz. (július 30.) Ludvigh szerint Perczel 2000 forintot kapott az útra, amit a honvédek gyűjtöttek. MOL R 90. 4755. Ludvigh–Kossuth, 1867. július 11.

⁴ *A Honvéd*, 1867. 4. sz. (augusztus 26.). Klapka valószínűleg maga sem kereste az alkalmat a látványos ünneplésre, amiben szerepe lehetett az általa vezetett poroszországi magyar légió 1866-os trencsényi betörésének, egyfelől annak kudarca, másfelől az uralkodó rosszállása miatt.

kevésbé mondható ez el az októberben Magyarországra érkező Vetter Antal altábornagról.⁵ Perczel látványos népszerűsége tehát mindenképpen magyarázatot érdemel. Perczel a szabadságharc idején kétségtelenül kedvelt volt katonái körében.

A fiatal lapszerkesztő és történész, Szilágyi Sándor ezt azzal magyarázta 1850-ben kiadott művében, hogy sokszor étkezett együtt katonáival, jó megjelenésű, remek szónerővel megáldott vezető volt, aki gyakran osztott kitüntetésekkel. Ráadásul rendszeresen kereste az alkalmat szereplésre, és személyiségéből adódóan el is várta a nyilvános elismerést.⁶ 1867-es „diadalútjának” legfontosabb oka mégis az volt, hogy már hazatérte előtt világossá tette: hajlandó az éppen akkoriban kibontakozó honvédegyleti mozgalom élére állni és személyével nagyobb súlyt biztosítani annak. A szintén Brüsszelben élő emigráns újságíró, Ludvig János arról értesítette Kossuth Lajost, hogy Perczel az egyetlen tábornok, akihez a honvédek fordulhatnak, bár Klapka és Vetter után is érdeklődtek, az ő hazatérésükről azonban akkor még nem voltak biztos hírek.⁷ A budapesti honvédegylet, ami ideiglenesen az ország honvédegyleteit összefogó központi testületként is működött, 1867. június 23-án elnökévé választotta Perczelt.⁸ Nem sokkal később ugyancsak az elnöki tisztség vállalására kérte fel az akkor még Brüsszelben tartózkodó tábornokot a tatai, a Tolna megyei és a Komárom megyei honvédegylet is.⁹ Perczel a felkéréseket elfogadta.

A hazájába visszatérő tábornok azonban nemcsak katonaként, hanem politikusként is újra közéleti szerepet kívánt vállalni. A zalaegerszegi választókerületben 1867. augusztus 1-jén tartott időközi választáson országgyűlési képviselővé választották. A választási jegyzőkönyv tanúsága szerint „a szünni nem akaró, ’s egyedül hangoztatott Perczel Mór viharos éljenzése eléggé bizonyítja azt, hogy ellenjelölt nem létező, a közbizalom ötét óhajtja megválasztani.”¹⁰ Munkáját a törvényhozásban szeptember végén kezdte meg, a Deák-párt tagjaként. Kormánypárti szerepvállalása meglepő fordulatnak tűnhet – és tűnt is számos kortársa szemében –, a reformkorban, valamint a forradalom és a szabadságharc idején mutatott radikális ellenzéki, illetve baloldali fellépéseinek ismeretében. Döntésének megértéséhez éppen ezért érdemes megvizsgálni annak előzményeit.

Perczel Mór 1811-ben született, népes földbirtokos családban. Ismert, hogy a Perczel-gyerekek nevelője Vörösmarty Mihály volt, ugyanakkor Mór tanult a pesti piarista gimnáziumban is. 16 évesen, 1827-ben hadapród lett a császári sereg 5. (Rousseau) tüzérezredében, három évvel később azonban egy lengyelbarát szervezkedés miatt hadbírótság elé állították. Végül kegyelmet kapott, de a sereget elhagyta, és hamarosan a Tolna me-

⁵ *A Honvéd*, 1867. 11. sz. (október 14.), 1867. 13. sz. (október 28.) Vetter Antalt a pozsonyi ifjúság köszöntötte fáklászenével.

⁶ *Szilágyi Sándor*: A magyar forradalom férfiai 1848/49-ből. Pest, 1850. 38–55. o.

⁷ MOL R 90. 4755. Ludvig–Kossuth, 1867. július 11.

⁸ Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár és Irattár (a továbbiakban: HL) VI. 14. (Az 1848/49-es Honvédegyletek Országos Egyesületének Központi Választmánya 1867–1924) 1. d. A buda-pesti honvédegylet közgyűlésének jegyzőkönyve, 1867. június 23.

⁹ MOL R 90. 4755. Ludvig–Kossuth, 1867. július 11.; Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (a továbbiakban: OSzK Kézirattár) Fond 89/191. Perczel Mórhoz intézett üdvözlő iratok, meghívások stb. 1867–1868.

¹⁰ OSzK Kézirattár, Fond 89/191.; *Adalbert Toth*: Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn 1848–1892. München, 1973. 298. o.; *Ruszoly József*: Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon 1861–1868. Az 1848. évi pozsonyi V. és kolozsvári II. törvények gyakorlata kormányhatósági és hazai helyhatósági levéltári források alapján. Szeged, 1999. 151. o.

gyei közéletben vállalt szerepet. Kezdetben konzervatív, majd radikális ellenzéki nézeteket vallott. Vezércikkeket írt a *Pesti Hírlap*ba, levelezett Kossuth Lajossal, védegyletet szervezett Tolna megyében, az 1843–1844. évi országgyűlésen Tolna megye ellenzéki követe volt és tevékenyen részt vett az Ellenzéki Párt megalapításában. 1848 áprilisában a Belügyminisztérium rendőri osztályának osztályigazgató tanácsosa lett, nemsokára pedig a pesti rendőri alosztály vezetője. Júniusban a bonyhádi és a budai II. választókerületben is képviselővé választották. Utóbbit elfogadva a baloldal katonai szakértőjeként lépett fel a törvényhozásban, és hevesen ellenezte az itáliai hadszíntérre a császári seregeknek küldendő segély megszavazását. Miután erre mégis sor került, tiltakozásul lemondott kormányzati tisztségéről.¹¹

A szabadságharc alatti katonai pályafutása azzal vette kezdetét, hogy Josip Jellačić támadását követően, 1848. szeptember 16-án Batthyány Lajos miniszterelnök – Kossuth javaslatára – megbízta őt a Bécsből érkezett, illetve Pesten toborzandó önkéntesekből alkotott Zrínyi szabadcsapat vezetésével. Perczel még nem rendelkezett tiszti ranggal, amikor a szabadcsapat élén szeptember 22-én elindult a székesfehérvári táborba, mivel az Országos Honvédelmi Bizottmány csak október 6-án nevezte ki őt ezredessé. Október 7-én Ozoránál a népfelkelők támogatásával fegyverletételre kényszerítette Jellačić tartalék hadosztályát, és több mint hatezer foglyot ejtett. November 1-jén tábornokká lépett elő. Ő volt az egyetlen a szabadságharc tábornokai között, aki semmilyen elméleti katonai képzettséget nem szerzett korábban, ráadásul magasabb katonai ranggal sem rendelkezett a szabadságharc előtt, katonai karrierje tehát igen gyorsan ívelt felfelé. Októberben felszabadította a Muraközt a horvát csapatok megszállása alól, decemberben az Országos Honvédelmi Bizottmány parancsára észak felé indult, hogy a feldunai sereggel egyesüljön, 1849 januárjában Pestről távozva a Tisza felé vonult vissza. Márciusban Szegeden átvette a IV. hadtest parancsnokságát, ettől kezdve júniusig a Délvidéken harcolt a szerbek ellen. Júliusban Kossuth a IX. és a X. hadtestből, valamint a lengyel légióból alakított közép-tiszai hadsereg fővezérévé nevezte ki.

Perczel szabadságharc alatti katonai és politikai tevékenységét ösztönös tehetség, erős küldetésstudat és indulatos kirohanások jellemezték. Politikus- és tisztársaival több esetben is éles összetűzésbe került. Különösen Görgei Artúr tábornok tetteit bírálta hevesen, és úgy érezte, Kossuth méltatlanul szorítja őt vele szemben háttérbe. Mivel nem értett egyet a főváros harc nélküli feladásával, 1849 januárjában levélben megfenyegette az Országos Honvédelmi Bizottmányt és az országgyűlést, hogy szétkergeti őket, tervét azonban, Csány László kormánybiztos baráti hangú levelének hatására, végül mégsem váltotta valóra. Július 29-én, amikor Szegedre érve megtudta, hogy testvérét, Miklóst, az aradi vár parancsnokát letartóztatták, az összevont miniszter- és haditanácsra berontva több jelenlévőt is főbelövetéssel fenyegetett meg. Noha Kossuth korábban a honvédsereg fővezérévé történő kinevezését fontolgatta, az említett botrányos jelenet után a minisztertanács a közép-tiszai sereg éléről is leváltotta őt. Ezt követően déli irányba indult,

¹¹ Perczel életrajzi adataihoz lásd: *Kosáry Domokos*: Perczel Mór feljegyzései. *Századok*, 1937. 7–8. sz. 304–322.; *Salacz Gábor*: Perczel Mór emlékirataiból. *Vigilia*, 1958. 4. sz. 204–212. o.; *Hermann Róbert*: Perczel Mór. In: Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Szerk.: *Pálmány Béla*. Budapest, 2002. 669–673. o. Ismeretterjesztő jellegű mű: *Kuppis*: i. m.; *Kolta László*: Perczel Mór élete és munkássága. Bonyhád, 1963.

Józef Bem tábornok felszólítására részt vett a temesvári csatában, majd augusztus 16-án török területre lépve elhagyta az országot.¹²

Szilágyi Sándor 1850-ben a következőket írta róla: „rögeszméje volt, hogy az ellene szőtt ármányok daczára a hazát ő mentendi meg.”¹³ Többször hangoztatta a meggyőződését, hogy a Zrínyi szabadcsapat megszervezésével valóban ő mentette meg a hazát, magát tekintette első hadszervezőnek, és sérelmezte, hogy a közvélemény mégis Kossuthot ünnepelte ezért. Kossuth Görgeivel kapcsolatos árulási vádjai pedig csak megerősítették őt tábornoktársáról és a kormányzó vezetési hibáiról alkotott véleményében. Nem sokkal a világosi fegyverletétel után, Vidinben agyonlövésssel fenyegette meg Kossuthot, és bár 1850 februárjában a török kormány családjával együtt őt is Kütahyába internálta, nem tartott kapcsolatot a volt kormányzóval.¹⁴ Törökországot 1852-ben hagyta el, és egy időre Londonban telepedett le. 1853-ban a Jersey-sziget keleti partjainál fekvő Grouville-be költözött feleségével és gyermekeivel.¹⁵ Kossuth, hibái ellenére jó hazafinak és tehetséges katonának tartotta Perczelt. Ezt az is bizonyítja, hogy amikor 1859-ben, majd 1866-ban komolyan felmerült az Ausztria elleni újabb szabadságharc lehetősége, számított a tábornok szakértelmére. 1859-ben a piemonti magyar légió szervezésével és vezetésével kívánta megbízni őt, de Perczel sérelmezte, hogy a Magyar Nemzeti Igazgatóság nélküle alakult meg, és ráadásul öccse nem szerepelt a légióba meghívandó tisztek közt. Indulatos viselkedésével hamar ki is zárta magát a szervezésből.

1866-ban a porosz–olasz–osztrák háború kirobbanásakor a volt kormányzó Torinóba hívta az akkor már Brüsszelben élő Perczelt. Perczel azonban az adott helyzetben meglehetősen furcsa, támadó hangvételű levelet írt Kossuthnak. Osztotta a volt kormányzó nézetét, hogy a „porosz ügy” jó alkalmat teremthet Magyarország felszabadítására, és ebben részt is kívánt vállalni. Ugyanakkor megismételte a véleményét, mely szerint 1848–49-ben ellenségei méltatlanul szorították őt háttérbe, és az együttműködés feltételül szabta, hogy Kossuth legalább utólag ismerje el az ő „óriási, a történelemben példáját nem lelő önfeláldozását”. Nemcsak a szabadságharc alatt őt ért állítólagos sérelmeket vetette a volt kormányzó szemére, hanem azt is, hogy a magyar emigráció vezetője 1866-ban nélküle tárgyalt Firenzében az olasz vezetőkkel. A továbbiakban ráadásul felháborodását fejezte ki, amiért az olasz lapok rendszeresen „generálisként” írtak a semmilyen katonai

¹² Perczel szabadságharc alatti tevékenységéhez (a fentiek mellett) lásd: *Hermann Róbert*: Kossuth és Perczel nézeteltérése 1849 januárjában. Perczel Mór tábornok eltűnt levele az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1986. 2. sz. 313–326. o.; *Hermann Róbert*: Perczel Mór első honmentő hadjárata. (Zalai Gyűjtemény 36/II.) Zalaegerszeg, 1995.; *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. (Harmadik átdolgozott, javított kiadás.) Budapest, 2000. 182–184. o.; *Erdődy Gábor*: „Én csak fákllyatartó voltam”. Kossuth Lajos, a magyar polgári forradalom és szabadságharc irányítója. Budapest, 2006. 107., 153., 154. o.; *Hermann Róbert*: Kossuth és a magyar hadügy 1848–49-ben. In: Kossuth Lajos, a „magyarok Mózes”. Szerk.: *Hermann Róbert*. Budapest, 2006. 166–167. o.; *Csorba György*: „Hazaszeretet kényszeríti csillapítani magány keserűségem”. Perczel Mór naplója (1851–1852). *Hadtörténelmi Közlemények*, 2007. 3. sz. 942–974. o.; *Hermann Róbert*: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára.) Budapest, 2007. Különösen 68–70., 318–323. o.; *Urbán Aladár*: Perczel Mór és a Zrínyi szabadcsapat. In: *Urbán Aladár*: Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára.) Budapest, 2009. 45–75. o.

¹³ *Szilágyi*: i. m. 55. o.

¹⁴ *Lukács Lajos*: Magyar politikai emigráció 1849–1867. Budapest, 1984. 39., 61. o.

¹⁵ OSzK Kézirattár, Fond 89/195. (Jersey sziget kömetzetes térképe). Itt az szerepel, hogy a Perczel-család 1851-től lakott a szigeten, de ez az adat téves.

ranggal nem rendelkező Kossuthról.¹⁶ Sérelmeit a volt kormányzóval való személyes találkozás csak tovább mélyítette, így végül ezúttal sem vett részt a szervezésben.¹⁷

1867 nyarán, amikor világossá vált, hogy hazatér, Ludvigh megpróbálta őt kibékíteni Kossuthal. Igyekezett rávenni a világkiállítás miatt Párizsban időző volt kormányzót, hogy legalább egy napra látogasson el Brüsszelbe.¹⁸ Kossuth azonban nem tett eleget a kérésnek, mert Perczel korábbi magatartása után minden bizonnyal méltóságon alulinak tartotta volna, hogy ő nyújtson békejobbot. Végül Ludvighon keresztül mégis küldött néhány üdvözlő sort a hazainduló tábornoknak. Utóbbi döntésében szerepet játszhatott Ludvigh érve, hogy a Deák-párti politikusok a visszatérő nevesebb emigránsokat megpróbálják magukhoz édesgetni, és sokat ártana a nemzet ügyének, ha a volt honvédek mozgalmának leendő vezetőjét is megnyernék maguknak. Ludvigh ugyanakkor meg volt győződve, hogy Perczel „a legbecsületesebb hazafi”, és a következőket írta Kossuthnak: „Figyelmeztettem és kértem, hogy valamiképpen scissiót ne okozzon, mert az által nem csak az ügynek, hanem önmagának és múltbani jóhírének a legtöbbet ártana, mert akármi véleményben is legyen magáról, a nép csak egy nevet ismer. Megígérte, hogy más zászlót nem fog tartani, mint a múltat; hozzátette, hogy rajta nem fog múlni, a történeteket a feledékenységnek átadni.”¹⁹

Ludvigh később mégsem adta át Kossuth üdvözlését Perczelnek. A tábornok ugyanis időközben ismét dühösen kikelt a volt kormányzó, illetve egyes magyarországi szélsőbaloldali politikusok ellen, mert a honvédek 1867. július 7-én tartott országos gyűlésüket Kossuth megéljenzésével zárták. Bár a jelenet egyértelműen megmutatta, mennyire kevésbé képes Perczel elfojtani Kossuthtal szemben érzett gyűlöletét, Ludvigh még a tábornokkal történt utolsó brüsszeli találkozása után is biztosra vette, hogy az nem fogja megtagadni „a 49^{diki} zászlót”.²⁰

Ludvigh, és a hazájába visszatérő Perczel tiszteletére Kossuth-indulót éneklő emberek tehát egyaránt a függetlenségi eszmék képviselőjét látták a szabadságharc tábornokában. Ugyanez elmondható a Perczel hazatéréséről lelkes beszámolóban tudósító, függetlenségi szellemű *Magyar Ujságról*,²¹ és a tábornokot augusztus 30-án, a buda-pesti honvédegylet elnökévé történt beiktatása alkalmából üdvözlőbeszéddel köszöntő szélsőbaloldali képviselőről, Vidacs Jánosról is.²² Pedig 1867-es hazatérése után Perczel országgyűlési és honvédegyleti tevékenységét – Ludvighnak tett ígérete ellenére – egyaránt Kossuthal szemben táplált gyűlölete határozta meg. Könnyen elképzelhető, hogy a Deák-párt egyik vagy másik politikusa valóban megkörnyékezte Perczelt, erről azonban

¹⁶ Kossuth iratai VI. Történelmi tanulmányok. S. a. r.: *Kossuth Ferenc*. Budapest, 1898. Perczel–Kossuth, 1866. június 15. 343–348. o.

¹⁷ Perczel 1859-es és 1866-os magatartásáról: *Irányi Dániel*: Megjegyzések Perczel Mór beszédére. *Magyar Ujság*, 1868. 96. sz. (április 25.), 1868. 97. sz. (április 26.); *Kosáry*: Perczel Mór, i. m. 318–319. o.

¹⁸ MOL R 90. 4751. Ludvigh–Kossuth, 1867. június 24.

¹⁹ MOL R 90. 4755. Ludvigh–Kossuth, 1867. július 11.

²⁰ MOL R 90. 4756. Ludvigh–Kossuth, 1867. július 18. A július 7-i honvédgyűlés zárásakor történt események részletesebb leírását lásd a *Politikai harc a honvédegyleti mozgalom vezetésében: a 'Vidacs–Mikár-ügy'* című fejezetben.

²¹ *Magyar Ujság*, 1867. 98. sz. (július 30.) „...a főváros népe a közös ügyes politika mesterkedése daczára is megismeri a nemzet és a nép valódi hú fiát” – írta a *Magyar Ujság* Perczel pesti fogadtatása kapcsán.

²² HL VI. 14. 1. d. A buda-pesti honvédegylet bizottmányi ülésének jegyzőkönyve, 1867. augusztus 30.

jelenlegi ismereteink szerint nem tanúskodnak források. Mindenesetre Perczel döntéseiben mindig nagy szerepe volt személyes érzelmeinek, így erős rábeszélésre talán nem is volt szükség ahhoz, hogy a kiegyezést támogatókhoz csatlakozzon.

Érdekes módon úgy tűnik, hogy elhatározásáról sokáig – talán az országgyűlésben 1867. szeptember 30-án történt bemutatkozásáig – csak szűkebb környezete tudott. Ehhez tartozott Rónay Jácint is, aki így írt naplójában az éppen hazaérkező tábornokról: „Célom, mondá Perczel Móricz lelkesedésében nem egyszer, célom: A Kossuth-kultuszt hazánkban megtörni! – Szegény barátom, vagy nem ismeri, vagy nem akarja elismerni a körülmények hatalmát. Csalódni fog, s a keserű csalódás feldúlandja szíve békéjét, mely a számkivetésben oly sokszor állt már az örvény szélén! – Az országházban rokonszenve a jobb oldalon volt; a múlt emlékei a bal oldalra vitték; egyedüli ellenei a szélső balon ültek!”²³ Rónay igen jól mérte fel a valós helyzetet, így nem meglepő, hogy jóslatának beigazolásához egy év sem kellett. A honvédegyleti mozgalom, melynek gyökerei 1861-ig nyúltak vissza, a kiegyezést megelőzően mind tevékenységén, mind tagjain keresztül erősen kötődött a szélsőbaloldalhoz, ami eleve magában hordozta a Perczellel való összeütközés lehetőségét.

Honvédegyletek a kiegyezés előtt

A szabadabbá váló politikai légkör 1861-ben átmenetileg lehetővé tette, hogy a szabadságharc egykori katonái segélyegyletekbe tömörüljenek. Elsőként a pesti honvédegyelőző egylet alakult meg 1861. január 20-án a Vadászkiirt fogadóban, a nemzeti ellenzék kedvelt találkozóhelyén. Korelnöke Rohonczy Lipót huszárezredes, pénztárosa Vidacs János százados, jegyzője Gánóczy Flóris százados lett. A honvédegyelet bizottmányában többnyire tekintélyes egykori tisztek kaptak helyet: Szathmáry Mihály ezredes, Kászonyi József ezredes, Szekulits István ezredes, Gelich Richárd őrnagy, Földváry Albert alezredes, Clementis Gábor alezredes és Sebes Emil őrnagy.²⁴ Az egylet nyilvánosan vállalt feladata volt, hogy gyűjtést rendezzen a rászoruló honvédek, illetve a szabadságharcban részt vettek özvegyei, árvái számára, a munka nélkül maradt egykori katonáknak pedig segítsen munkát találni. Február 13-án a Nemzeti Színház zenés segélyestet rendezett a pesti honvédegyelet javára, ami nyilvánvalóan alkalmat nyújtott a hazafias eszmék erősítésére, ezért Ferenc József rosszallását fejezte ki, és utasította a kormány szerveket, hogy a jövőben ne engedélyezzenek hasonló rendezvényeket.²⁵

A pesti honvédegyelet megalakulása nyomán országos mozgalom bontakozott ki, vidéken, az egyes megyékben is létrejöttek honvédegyletek, legtöbb közülük február és március folyamán, az ország keleti-északkeleti felében. Néhány be is jelentette működését a pesti honvédegyeletnek, ez azonban nem vált általános gyakorlattá. A megyei honvédegyletek, ha példának is tekintették a pestit, minden esetben helyi kezdeményezésre,

²³ *Rónay*: Napló, i. m. 355. o.

²⁴ HL VI. 15. (Békés megyei Honvédegyelet) 39. d.; *Honvédek könyve I. Történelmi adat-tár az 1848-diki és 1849-diki magyar hadjáratból*. Szerk.: *Vahot Imre – Gánóczy Flóris*. Pest, 1861. 150–161. o. Vö.: *Szabad György*: Forradalom és kiegyezés választóján 1860–1861. Budapest, 1967. 279. o.; *Szakács Margit*: Vidacs János politikai pályafutása. *Folia Historica*, I. (1972.) 107. o.

²⁵ MOL D 185. Magyar Királyi Udvari Kancellária, elnöki iratok. 1861:201.

spontán módon alakultak meg, amit eltérő alapszabályaik is bizonyítanak. Egyes helyeken csak volt honvédtisztek lehettek az egyeslet tagjai, míg másutt egy meghatározott segélyösszeg befizetése volt a tagság feltétele.²⁶

Annak ellenére, hogy a szervezés nem egy központból indult ki, a honvédegyletek intenzív kapcsolatot áptak egymással, és egyértelműen igényt mutattak az összefogásra. A pesti honvédegylet jegyzője, Gánóczy egy Vahot Imrével együtt szerkesztett kiadványsorozat segítségével igyekezett közös fórumot és egyúttal nyilvánosságot teremteni a honvédegyleti mozgalom számára. A *Honvédek könyvének* végül három kötete jelent meg 1861-ben, amelyek elsősorban volt honvédeknek a szabadságharcra kapcsolatos visszaemlékezéseit, csataleírásokat tartalmaztak, de közzétették az aradi várfogságot viselt katonák névsorát (ugyancsak visszaemlékezések alapján), valamint Gánóczy a pesti honvédegylet megalakulásáról írt beszámolóját. A honvédegyletek pontos számáról Gánóczy a *Honvédek könyvének* első kötetében még nem tudott nyilatkozni, de reménykedett abban, hogy a második kötetben már megteheti ezt. Végül erre sem került sor, azonban éppen Gánóczy fenti kijelentése miatt valószínűsíthető, hogy a pesti honvédegylet megpróbált egyfajta központként működni és adatokat gyűjteni a többi egyesletéről.²⁷ Összefogásra felszólító körlevelet intézett Sáros megye is a többi honvédegylet felé.²⁸

Az összefogásnak és a központi irányítás megteremtésének egy nyilvánosan nem hangoztható gyakorlati célja is volt. A honvédegyletek megalakulása szükségképpen maga után vonta a volt honvédek összeírásának igényét, ami viszont lehetőséget teremtett az újabb szabadságharc előkészítésére. Mindez egybevágott az emigrációs kormány szerepét betöltő Magyar Nemzeti Igazgatóság szándékaival. Kossuth március 17-én azt az utasítást küldte haza, hogy a megyei honvédegyletek szövetkezzenek egymással, rendeljék alá magukat egy pesti központi bizottságnak, írják össze a hadra fogható honvédek és a segély fejében egyeseknek adjanak titkos megbízatást. Egyúttal ígéretet tett arra, hogy az emigránsok is igyekeznek anyagi támogatást keresni a honvédegyletek számára.²⁹

Kossuth azért tartotta különösen fontosnak a hadseregszervezést, mert a külpolitikai helyzet Magyarország szempontjából 1860 szeptemberében kedvező irányba változott, a magyar emigráció vezetői ekkor érték el legígéretesebb diplomáciai sikerüket. Camillo Cavour, a Szárd-Piemonti Királyság miniszterelnöke, és a Magyar Nemzeti Igazgatóság

²⁶ Jelenleg 21 honvédegylet 1861-es működéséről van tudomásunk, de a tényleges szám ennél lényegesen nagyobb is lehet. A Hadtörténelmi Levéltárban megtalálhatóak a Békés (HL VI. 15. 39. d.) és a Torna (HL VI. 18. 42. d.) megyei egyeslet 1861-es iratai. A Békés megyei honvédegylet levéltára tartalmazza Sopron, Győr, Abaúj, Sáros, Borsod, Szepes, Szatmár, Csanád, Krassó és Kolozs megyék egyesleteinek alapszabályát is. A Somogy megyei egyeslet alapszabálya az Országos Széchényi Könyvtárban (A Somogy megyei Honvédségélyező Egyeslet alapszabályai. Kaposvár, 1861.), a Zala és a Tolna megyei pedig az érintett megyék levéltárában találhatóak. A Máramaros megyei egyeslet megalakulásáról az alelnök, Várady Gábor emlékirataiban olvashatunk. (*Várady Gábor*: Hulló levelek. I–II. Máramarossziget, 1892. II. k. 196. o.) Hont és Esztergom megyék, valamint a Jász terület egyesleteiről Mikár Zsigmond 1868-ban kiadott honvéd sematizmusa tesz említést. (*Mikár Zsigmond*: Honvéd sematizmus vagy is: 1848/9-ki honvédseregből 1868-ban még életben volt főtiszteknek névkönyve. Pest, 1869.) A bajai és a Nógrád megyei honvédegylet 1867-ben a fővárosi honvédegyletnek beszámolt megalakulásáról, és utalt arra, hogy már 1861-ben is működött. (HL VI. 14. 1. d.)

²⁷ Honvédek könyve, i. m. 150–161. o.

²⁸ HL VI. 15. 39. d.

²⁹ *Kossuth Lajos*: Irataim az emigrációból III. A remény és csapások kora. 1860–62. (A továbbiakban: KLI III.) Budapest, 1882. 602–603. o. Kossuth–Klapka, 1861. március 20.

három tagja, Kossuth, Klapka és Teleki László Torinóban megállapodást írt alá a két nemzet katonai és politikai együttműködéséről egy esetleges Ausztria elleni háborúban. A torinói politikus ilyen módon igyekezett biztosítani országát, attól tartott ugyanis, hogy az osztrákok megtámadják Piemontot, miközben annak seregei, Giuseppe Garibaldi Róma elleni támadásának megakadályozására délre vonulnak. A megegyezés értelmében közös háborús célnak tekintették Magyarország függetlenségének kivívását, és ígéretet tettek arra, hogy nem kötnek különbékét. A háború kirobbanása után az olaszországi magyar légió és egy Dalmáciában partra szálló 30–40 ezer fős olasz segélyserg támogatva volna a magyarországi harcokat, miközben román és szerb területről is nyomultak volna be a katonák az országba.³⁰

Az emigráns vezetők azonnal tájékoztatták a velük 1859 eleje óta kapcsolatban álló titkos magyarországi szervezet, a pesti központi bizottmány tagjait a kedvező fejleményekről.³¹ Teleki az éppen nála járó Tisza Kálmánon keresztül utasította a bizottmányt arra, hogy igyekezzenek megnyerni a magyarországi nemzetiségeket a szabadságharc ügyének és küldjenek mihamarabb egy hadi szakértőt külföldre, hogy most már a katonai szervezés részleteiről is tárgyalhassanak. A fegyverkezésre és a nemzetiségek körében folytatandó propagandára a Magyar Nemzeti Igazgatóság a piemonti kormánytól kapott pénzből 100 ezer frankot küldött Magyarországra az emigrációban élő Károlyi Györgyné Zichy Karolina grófnő egyik fiával, Károlyi Gyula gróffal.³²

Időközben az olasz kormány alkalmazásában álló és az olasz–magyar katonai törekvések egyeztetésével megbízott Vetter haditervet dolgozott ki.³³ Az emigráns vezetők október végére várták a pesti központi bizottmány általuk ismert két katonai szakértőjének egyikét, Beniczky Lajos alezredest vagy Maróthy János huszárszázadost. Végül a bizottmány egy új tagja, Ivánka Imre ezredes indult külföldre, és csak november 13-án érkezett Zürichbe, ahol Telekivel tárgyalt, majd továbbutazott Londonba, hogy Kossuth-tal és Vetterrel is egyeztessen.³⁴ Ivánka egy névsort adott át az emigránsoknak, amelyen a hadseregszervezésben részt vevő 20 tiszt neve és működési területük (személyenként

³⁰ *Szabad*: Forradalom és kiegyezés, i. m. 114–125. o.

³¹ Az említett szervezet tagjai voltak: Almásy Pál, Komáromy György, Csáky Tivadar gróf, Tisza Kálmán, Podmaniczky Frigyes báró, Beniczky Lajos és Maróthy János. A csoporthoz lazábban kötődtek a gróf Károlyi-testvérek, Sándor és Ede is. *Farkas Katalin*: A Magyar Nemzeti Igazgatóság magyarországi kapcsolatai (1859–1862). *Századok*, 2006. 3. sz. 635–670. o.

³² A pénz beküldését Pulszky Ferenc intézte. MOL R 90. 3598. Kossuth–Ludvig, 1861. január 21.; MOL R 295. Klapka György iratai, 22. t. Pulszky–Klapka, 1860. szeptember 20., uo. Pulszky–Klapka, 1860. szeptember 27.; KLI III. 44–46., 77–78. o.

³³ Vetter Antal altábornagyot Kossuth 1859 decemberében ajánlotta Luigi Carlo Farini figyelmébe, aki az emiliani tartományok kormányzójaként a magyar légió Bethlen Gergellyel Emiliába jött tagjainak, a „Piacenzai Huszároknak” a katonai felettése volt. Kossuth eredetileg az Olaszországban létrehozandó idegenlégió parancsnokának ajánlotta Vettert, de az végül nem alakult meg. Vetter ehelyett 1860. december 12-én az olaszországi magyar légió főfelügyelője lett, és később ebben a minőségében súlyos hatásköri vitába keveredett a magyar légió parancsnokával, a Türr bizalmasának számító Sréter Lajossal. MOL R 90. 2947a. Kossuth–Farini, 1859. december 16. Közli: A Kossuth-emigráció olaszországi kapcsolatai 1849–1866. Szerk.: *Nyulásziné Straub Éva*. Budapest, 1999. 347–348. o., magyar fordításban: *Kossuth Lajos*: Irataim az emigrációból II. A villafrancai béke után. Budapest, 1881. 346–348. o. Vö.: *Lukács*: A magyar politikai emigráció, i. m. 160–162. o.; *Lukács Lajos*: Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei 1860–1867. Budapest, 1986. 61. o.

³⁴ MOL R 90. 3450. Teleki–Kossuth, 1860. november 7.; MOL R 295. 22. t. Teleki–Klapka, 1860. november 19., uo. Teleki–Klapka, 1860. november 27.; KLI III. 187–191. o.

néhány megye) volt feltüntetve.³⁵ Egyúttal ismertette a szervezés lehetőségeit, aminek alapján Kossuth és Vetter arra a megállapításra jutott, hogy a harcok kezdetekor egy 80 ezer fős hadsereg és 14 ezer lóra számíthatnak. A hadsereget hat hadtestre (vági, ipoly-sajói, felső-tiszai, alsó-tiszai, rába-murai és balatoni) osztották és megállapodtak a további katonai egységek számában is. Az erdélyi seregről nem beszéltek, az ennek szervezéséért felelős Klapka ugyanis keleti útja miatt nem tudott jelen lenni a találkozón. A két tiszai hadtest az erdélyi sereggel, a balatoni a Dráva felől érkező olasz segélysegéggel, a rába-murai pedig a Muraköz irányából várható itáliai magyar légió egységeivel is összeköttetésben állt volna. A megbeszélés eredményéről Vetter értesítette Cavourt és Luigi Carlo Farini hadügyminisztert.³⁶ Részben a szervezés költségeire szolgált a Károlyi Gyulával beküldött 100 ezer frank, amely mellé decemberre Kossuth még 50 ezer frankot, egy hónappal a háború kitörése előttre pedig 15 napi zsoldra és ellátásra elegendő pénzt ígért, hogy elkerüljék az esetleges fosztogatásokat. Ivánkát utasították az emigráció vezetői, hogy az év végéig készítsen pontos hadrendet, vagyis rá várt az a feladat, hogy a katonai egységekbe beossza a beszervezett vagy beszervezendő embereket.³⁷

A hadrend 1860 végéig nem készült el, de 1861 elején Ivánkának kapóra jött a honvédegyeleti mozgalom kibontakozása. Rendőri értesülések szerint a pesti honvédegyelőző egyesület vezetése az alakuló ülés utáni első megbeszélésre őt is meghívta. Ám amikor az egyik tag az eredeti céloknak megfelelően az általános honvédösszeírást sürgette és aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy elégedetlenek lesznek azok, akik „magasabb dolgokkal megbízva a névsorokat kívánják”, Ivánka leintette őt, mondván, erről nem szabad beszélni.³⁸ A jelenetből nyilvánvaló, hogy Ivánka, még ha a besúgóktól tartva óvatosan is, de megpróbálta a honvédegyeket felhasználni a hadrend elkészítéséhez, hiszen várható volt, hogy rajtuk keresztül idővel hozzájuthat a hadra fogható tisztek és esetleg közkatonák névsorához.³⁹ Nem tudjuk, tevékenysége járt-e valamilyen eredménnyel, ugyanis a központi bizottmány márciusban feloszlott, tagjainak többsége – köztük Ivánka is – az áprilisban megnyíló országgyűlésen, a Határozati Párt tagjaként, törvényes keretek közt kívánt politizálni, tehát egyértelműen feladta a szabadságharc szervezésének gondolatát.

A honvédegyelet azonban folytatták a titkos szervezést, amit elsősorban besúgói jelentések bizonyítanak. A rendőrség gyanította, hogy a pesti honvédegyelőző egyesület a még hadra fogható honvédek összeírását is célul tűzte ki, ezért kezdettől fogva figyelte

³⁵ A listán szereplő tisztek: Szerdahelyi Imre őrnagy, Beniczky Lajos ezredes, Máriássy János ezredes, Földváry Károly ezredes, Földváry Sándor ezredes, Virágh Gedeon őrnagy, Posta Ferenc alezredes, Maróthy János százados, Kis Pál százados, Komáromy György százados, Asbóth Lajos ezredes (tábornok), Damaszkín János, Mukits Ernő hadnagy, Bezeredy Lajos alezredes, Döry Lajos százados, Hollán Ernő ezredes, Kürthy István ezredes, Ádám Ferenc, Pap Lajos alezredes, Ivánka Imre ezredes. MOL R 295. 8. t. Vö.: *Farkas: A Magyar Nemzeti Igazgatóság*, i. m. 648–653. o.

³⁶ MOL R 90. 3436. Leveleskönyv 18. sz. Közli: A Kossuth-emigráció, i. m. 428–432. Magyar fordításban: KLI III. 193–199. o.; MOL R 90. 3494. Vetter–Kossuth, 1860. december 6.

³⁷ KLI III. 187–191. o.; KLI III. 191–193. o. Kossuth–Teleki, 1860. november 27.

³⁸ *Szabad: Forradalom és kiegyezés*, i. m. 280. o.

³⁹ Móricz Pál Ivánkáról írott életrajzában megemlíti, hogy Ivánka osztotta keretekbe a honvédegyelet által összeírt személyeket és kijelölte parancsnokaikat. *Móricz Pál: A magyar országgyűlési pártok küzdelmei a koronázástól a Deák és balközép pártok egybeolvadásáig 1867–1874*. I. k. Budapest, 1892. 62. o. Móricz minden bizonnyal Ivánkától szerezte értesüléseit, amelyek azonban nem biztos, hogy helytállóak. Valószínűbb, hogy az Ivánkának tulajdonított szervezés csak terv volt, de nem valósult meg.

azt, amiben segítette, hogy a pesti honvédegyelet bizottmányának két tagja, Gelich őrnagy és Szekulits ezredes is besúgó volt.⁴⁰ A honvédegyelet közös szervezetének létrehozása végül valószínűleg megtörtént, ugyanis a rendőrségi források szerint a pesti honvédegyelettel egy „honvédelmi bizottmány” állt kapcsolatban, amely felszólította a többi honvédegyeletet a tisztek és altisztek összeírására és a névsorok Pestre küldésére. A rendőrség értesülése szerint a névsoroknak augusztus 21-ig kellett a fővárosba érkezniük.⁴¹ A szervezés kibontakoztatására azonban már nem volt idő, mert az országgyűlés feloszlása után a honvédegyelet további működését megtiltották. A pesti honvédegyelet előre értesítette a többi a várható feloszlásról, így azok még időben elrejtették pénzüket és irataikat. A fővárosiak által összegyűjtött pénz a pénztáros, Vidacs János gyárának számlájára került, míg más helyeken – a rendőrség értesülései szerint – nőegyletekbe mentették át a vagyont.⁴² A honvédegyelet feloszlása után még hónapokig folytak nyomozások azok tevékenységével kapcsolatban. A nyomozások következtében került sor az 1862 májusában Vidacs János lakásán tartott házkutatásra, amely azonban semmilyen eredményt nem hozott.⁴³

Az egyletek hivatalos megszűnése ellenére a tagok kapcsolatai és az általuk összegyűjtött pénz is fontos szerepet játszott a következő évek titkos függetlenségi mozgalmaiban. 1863 tavaszán, a lengyel felkelés kirobbanása után Vidacs János kapcsolatba lépett Kossuthal, akitől forradalmi bizottmány létrehozására és hadseregszervezésre kapott utasítást. Későbbi fejleményekből rekonstruálható, hogy a szervezést a volt pesti honvédegyelet vezetőinek körében indította el. Közülük a bizottmány tagja lett Sebes Emil őrnagy, továbbá valószínűleg Clementis Gábor alezredes, Gelich Richárd őrnagy és Szathmáry Mihály ezredes. A Pesten működő csoport kísérletet tett vidéken élő, feltehetően szintén volt honvédegyeleti tagok bevonására. Ésszerűnek tűnik, hogy az anyagi fedezetet legalábbis kezdetben a volt pesti honvédegyeletnek a Vidacs-gyár számláján őrzött pénzéből biztosították, de egy későbbi vád szerint gyűjtést is rendeztek. A rendőrség néhány hónap után leleplezte tevékenységüket, az elfogott Vidacsot és Sebest azonban végül bizonyítékok hiányában szabadon engedték.⁴⁴

Kossuth 1863 őszén az akkor még fogságban lévő Vidacs által megkezdett szervezés továbbvitelére kérte fel Nedeczky Istvánt, ezért nem meglepő, hogy az „Almásy–Nedeczky-féle összeesküvésnek” nevezett, de inkább Beniczky és Nedeczky nevéhez köthető függetlenségi mozgalom számos résztvevője is honvédegyeleti tag volt 1861-ben. Ugyanez az 1866-os porosz–olasz–osztrák háború idején kibontakozó szervezkedésekről is elmondható. A hatóságok értesülései szerint ekkor Zemplén, Abaúj, Gömör, Torna, Heves, Borsod és Szabolcs megyékben újjáalakultak a honvédegyelet, Pesten pedig minden valószínűség szerint újrakezdte működését a Vidacs János által 1863-ban létre-

⁴⁰ MOL D 185. 1861: 90., 120., 201. Vö.: *Deák Ágnes: Államrendőrség Magyarországon a Schmerling-provizórium időszakában. Századok*, 2008. 3. sz. 754–755. o.

⁴¹ MOL D 191. Magyar Királyi Helytartótanács, elnöki iratok. 1861:8157.

⁴² Mikár Zsigmond 1867 augusztusában, *A Honvéd* című lap első számában arról értesítette a segélyért folyamodó volt honvédeket, hogy legfeljebb az a néhány egyesület tud nekik adományt juttatni, amelyeknek 1861-ből maradt egy kis pénztökéje. A buda-pesti honvédegyelet nem tartozott ezek közé. *A Honvéd*, 1867. 1. sz. augusztus 5.

⁴³ MOL D 185. 1861:646., 740. Vö.: *Szakács: Vidacs János*, i. m. 109. o.

⁴⁴ *Farkas Katalin: A rendőrség és a magyar függetlenségi szervezkedések (1859–1866). Aetas*, 2006/4. sz. 55–60. o.

hozott bizottmány.⁴⁵ Vidacsnak 1867 elején fontos szerepe volt a Kossuth és Szilágyi Virgil által Olaszországban szerkesztett, és titokban Magyarországra csempészett *Negyvenkilencz* című lap terjesztésében is, amihez talán szintén igénybe vette egykori honvédegyleti társai segítségét. Néhány hónappal később a honvédegyletek már törvényes keretek közt is folytathatták működésüket.⁴⁶

*A honvédegyleti mozgalom kezdetei a kiegyezés után:
szervezeti keretek és működés*

A dualizmus korában működő honvédegyletek többsége a kiegyezési törvény országgyűlési elfogadása utáni hónapokban, 1867 tavaszán és nyarán jött létre, az egyletek megalakulásának folyamata azonban egészen 1868 nyaráig elhúzódott. Sok helyütt először ideiglenes jelleggel, honvéd-segélyegyletet alapítottak, amely csak hetekkel vagy hónapokkal később jelentette be végleges megalakulását, akkor már szélesebb körű tevékenységet végző honvédegylet néven. Egyes egyletekben az első hónapok után szakadás következett be. A Jász, a Nagykun és a Kiskun kerület kezdetben közösen alapított honvédegyletet, amely 1868 elején a túl nagy területet érintő nehézkes közlekedés miatt három külön szervezetté alakult át. A buda-pesti honvédegyletből kiváló tagok *Buda főváros és Óbuda honvédegylete* néven hoztak létre új egyletet 1867 júniusában. Ezt az anyagegylet vezetősége „egy pár egyén viszketegségével” magyarázta, és bajtársi összefogásra szólított fel, később azonban tudomásul vette az új szervezet működését.⁴⁷ Ugyancsak a buda-pesti honvédegyletből vált ki a monori 1867 szeptemberében, Udvarhelyszék pedig 1868 nyarán hozott létre az Felső-Fehér megyeitől független egyletet.⁴⁸

1867-ben elsőként az országban a buda-pesti honvédegylet jött létre. Ennek előzményeként a későbbi jegyző, Mikár Zsigmond főhadnagy⁴⁹ lakásán 1867. március 21-én összegyűlő pesti és budai honvédtisztek emlékiratot intéztek a magyar országgyűléshez, amelyben a volt honvédek, valamint az elhunyt honvédek özvegyeinek és árváinak sorsáról való gondoskodás szükségességére hívták fel a figyelmet. Április 6-án ideiglenes bizottmányt hoztak létre azzal a céllal, hogy a sajtó felé képviseljék a honvédsegélyezés ügyét, és tájékoztatást adjanak a segélyre igényt tartóknak. Maga az egylet közvetlenül nem foglalkozott segélyezéssel, csak felkarolta annak ügyét. A bizottmány 25 rendes, valamint 10 póttagból állt, és a feltehetőleg már az 1861-es pesti honvédegyletben is szerepet vállaló Nagy Jenő ezredest⁵⁰ választották meg elnökké. A buda-pesti honvédegylet

⁴⁵ Farkas: A rendőrség és a magyar függetlenségi szervezkedések, i. m. 60–69. o.

⁴⁶ Farkas Katalin: „Az erős akarat nem ismer akadályt”. A „Negyvenkilencz” című lap története. *Századok*, 2008. 3. sz. 719–720. o.

⁴⁷ HL VI. 14. 1. d. Az ideiglenes központi választmány ülésének jegyzőkönyve, 1867. július 14.; *A Honvéd*, 1867. 16. sz. (november 18.) A buda-pesti honvédegylet közgyűlésének jegyzőkönyve, 1867. november 10.

⁴⁸ A honvédegyletekre vonatkozó adatok forrása: Mikár: Honvéd schematismus, i. m.

⁴⁹ Mikár Zsigmond (1826 vagy 1827–1906) Arad megyei, görög katolikus vallású, román származású család tagja volt. A szabadságharc alatt a feldunai hadtestben harcolt. A buda-pesti honvédegyletnek 1867-ben századosként lett alapító tagja és jegyzője. 1868-ban és 1890-ben adta ki névkönyveit a szabadságharc még életben lévő tisztjeiről. *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848–1849. évi szabadságharcban. II. k. Budapest, 1998. 491. o.

⁵⁰ Nagy Jenő (1811–1874) a Kazinczy Ferenc baráti köréhez tartozó debreceni ügyvéd, Nagy Gábor fia volt. A pozsonyi katonai nevelőintézetben végzett, majd a császári seregben szolgált. A szabadságharc jelentős

végleges megalakulására 1867. június 23-án került sor. Ekkor kérték fel elnöküknek Perczel Mórt, miután Nagy Jenő ezredes „elfoglaltsága miatt” felmentését kérte. Választottak két alelnököt Beniczky Lajos alezredes⁵¹ és Horváth János⁵² ezredes személyében, továbbá egy főjegyzőt (Mikárt), két aljegyzőt, egy pénztárnokot, egy ellenőrt, valamint egy 30 rendes és 15 póttagból álló bizottmányt.⁵³

Mikár főhadnagy állítása szerint az ország többi honvédegylete a buda-pesti példájára jött létre. Ez nem feltétlenül igaz, hiszen sok helyütt az 1861-es egylet alakult újjá. Azonban tény, hogy a fővárosi egylet kezdettől fogva központi szerepet játszott: számos más honvédegylet jelentette be a buda-pestinek megalakulását, és több ezek közül min-tául is használta annak alapszabályát. A buda-pesti honvédegylet pedig rendszeresen tá-jékoztatta üléseiről a vidékieket.⁵⁴ Formailag azonban minden honvédegylet önálló szer-vezetként működött.

Az 1867 tavasza és 1868 nyara közötti időszakban összesen 87 honvédegylet alakult meg, amelyek közül 64 egy-egy megye, kerület, vagy szék területére kiterjedő hatáskör-rel rendelkezett, 23 pedig városi (egy város és a környező települések honvédeit tömörít-ő) honvédegyletként működött. Torda megye és Aranyosszék, valamint Hunyad megye, Zaránd megye és a Szászföld közös egyletet tartott fenn. Sajátos helyzet alakult ki Pest megyében, ahol megyei szintű honvédegylet nem jött létre, itt működött azonban a leg-több városi egylet, szám szerint kilenc (Buda-Pest, Buda és Óbuda, Abony, Cegléd, Ka-locsa, Kecskemét, Monor, Nagykőrös és Vác városokban). A városi egyletek túlnyomó többségét az Alföldön alapították.⁵⁵ Nem jött létre honvédegylet a Szepességben, Dobo-

részében a Délvidéken harcolt, az V. hadtest egyik hadosztályának parancsnoka lett. A fegyverletétel után ha-lálra, majd 18 év várfogságra ítélték. 1856-ban kegyelemmel szabadult az olmtüzi börtönből. A kiegyezésig gőzhajózási hivatalnokként dolgozott. *Bona*: Tábormokok, i. m. 535. o. Feltehetőleg már az 1861-es pesti hon-védegyletnek is tagja volt, és részt vett a Vidacs János által kezdeményezett 1863-as függetlenségi szervezke-désben, majd az ún. „Almásy–Nedeczky-féle összeesküvésben” is. Utóbbi miatt le is tartóztatták. *Farkas*: A rendőrség és a magyar függetlenségi szervezkedések, i. m. 55–64. o.

⁵¹ Beniczky Lajos (1813–1868) Zólyom megyei nemes, megyei tisztviselő, ellenzéki politikus a reform-korban. 1848 májusában a felső-magyarországi bányavárosok királyi biztosa lett, októberben kormánybiztos, novemberben pedig Zólyom–Hont–Bars és Turóc megyék nemzetőrségének főparancsnoka. 1849 elején a feldunai hadtesthez csatlakozott. A fegyverletétel után halálra, majd 20 év sáncfogságra ítélték. 1856-ban ke-gyelemmel szabadult Kufsteinből, és a Mátra-vidéki bányatársaság hivatalnoká lett Pesten. *Bona*: Tábormokok, i. m. 237–238. o. 1861-ben a Határozati Párt országgyűlési képviselője volt. 1860–1861-ben a Magyar Nemzeti Igazgatósággal kapcsolatban álló titkos függetlenségi szervezkedésben vett részt, 1863–1864-ben pedig ő irá-nyította az ún. „Almásy–Nedeczky-féle összeesküvésnek” a Klapka–Csáky–Komáromy-féle emigráns csoport-hoz kötődő tagjait. Letartóztatása után alaptalanul, de sikeresen igyekezett meggyőzni a hatóságokat arról, hogy az általa vezetett szervezkedés feje Almásy Pál volt. Ennek ellenére őt is halálra, majd 20 év várfogságra ítélték, 1867-ben azonban kegyelmet kapott. *Farkas*: A Magyar Nemzeti Igazgatóság, i. m. 637–655. o.; *Far-kas*: A rendőrség és a magyar függetlenségi szervezkedések, i. m. 55–64. o.

⁵² Horváth János (1815–1875) Pozsony megyei család tagja, a császári seregben szolgált, majd a szabad-ságharc kitörése után részt vett a Jellačić elleni harcokban. Később a feldunai hadseregben szolgált. A fegyver-letétel után halálra, majd 18 év várfogságra ítélték. 1855-ben kegyelemmel szabadult Olmützből, és vasúti pénztárnok, majd egy biztosítótársaság hivatalnoká lett. *Bona*: Tábormokok, i. m. 386–387. o. Nagy Jenőhöz hasonlóan tagja volt az 1861-es pesti honvédegyletnek, részt vett a Vidacs által kezdeményezett 1863-as füg-getlenségi szervezkedésben, majd az ún. „Almásy–Nedeczky-féle összeesküvésben” is. Utóbbi miatt őt is letar-tóztatták. *Farkas*: A rendőrség és a magyar függetlenségi szervezkedések, i. m. 55–64. o.

⁵³ HL VI. 14. 1. d.; *A Honvéd*, 1867. 1. sz. (augusztus 5.), 1867. 5. sz. (szeptember 2.) Vö.: *Mikár*: Honvéd schematismus, i. m. 21–22. o.

⁵⁴ HL VI. 14. 1. d.; *A Honvéd*, 1867. 6. sz. (szeptember 9.)

⁵⁵ A következő településeken működtek városi egyletek: Abony, Baja, Battonya, Buda-Pest, Buda és Óbuda,

ka megyében, a Kővár vidékén, és természetesen Horvátország területén sem. Viszonylag későn, 1867 nyara után alakult honvédegylet a Felvidék több megyéjében (Szepes, Trencsén, Turóc, Árva, Ugozca), és ezek általában az átlagosnál kisebb taglétszámmal működtek. Ugyancsak kisebb volt az átlagosnál Liptó, Hunyad–Zaránd–Szászföld, Kraszó megyék és a Fogaras vidékének honvédegylete. Az említett adatok egyértelműen mutatják a szervezés nehézségeit vagy sikertelenségét a nemzetiségek által sűrűn lakott területeken. Ezzel összefüggésben azt is meg kell jegyezni, hogy a fenti törvényhatóságok többsége a szabadságharc idején nem rendelkezett saját honvéd alakulattal, és újoncozás ezeken a helyeken csak kényszorsorozás útján, vagy egyáltalán nem történt.

1868 őszén a legtöbb honvédegyletnek, a tiszteket és a közkatonákat is beleértve 250–500 olyan tagja volt, aki igazolni tudta szabadságharcos múltját. Kiugróan magas, négyezer fő feletti taglétszámmal működött a buda-pesti és az 1848 őszén kibontakozó székelyföldi ellenállás katonáit tömörítő Rikán belüli (háromszéki) honvédegylet. Ötszáz főnél több honvéd volt tagja a dunántúli megyék egyleteinek is, fontos azonban megjegyezni, hogy itt – egy kivételtől (Tata) eltekintve – nem működtek városi egyletek. 250 főnél kisebb taglétszámmal működött a már említett nemzetiségi többségű területek egyletein kívül néhány városi egylet is.⁵⁶ A honvédegyletek szervezeti felépítését és működését az általuk elfogadott alapszabály írta körül. Ennek értelmében élükön elnök állt. A szabadságharc tábornokai közül négyen vállaltak honvédegyleti elnöki tisztséget: Perczel Mór, Pikéthy Ágoston (Pighetti Gusztáv, Temes), Gáspár András (Bihar) és Klapka György (Buda-Pest, 1867 őszétől). Általánosságban elmondható, hogy a legtöbb elnök törzstiszti rangot töltött be a honvédseregben, csak a kisebb egyleteket vezették ennél alacsonyabb rangú tisztek. Egyes honvédegyletek tiszteletbeli elnököt is választottak, e tekintetben különösen Perczel, Klapka és Vetter volt népszerű. Az elnökök munkáját alelnök, illetve alelnökök is segíthették. Az egylet ügyeit intéző bizottmány, a taglétszámtól függően, néhány vagy akár néhány tucat főből is állhatott. A tagok a közgyűlésen további tisztségviselőket (jegyző, pénztárnok, ellenőr, ügyész, orvos), illetve egy-egy konkrét ügyben meghatározott ideig működő bizottságokat vagy küldöttségeket is választottak. A bizottmányi üléseket a legtöbb helyen az elnök szükség szerint hívta össze, de egyes egyletek bizottmánya havi vagy heti rendszerességgel ülésezett. A közgyűlést, amelyen minden tagnak joga volt részt venni, többnyire szintén szükség szerint hívta össze az elnök, de számos egylet tartotta közgyűlését háromhavonta, a megyegyűlések időszakában. Az ülések és gyűlések helyszínéül általában a megye- vagy városháza valamelyik terme szolgált, de kaszinóban vagy fogadóban is tartottak hivatalos összejöveteleket. A közgyűlések nyilvánosak voltak, így nemcsak az egylet tagjai lehettek rajta jelen, olykor a nagyszámú közönség is figyelemmel kísérte az eseményeket.⁵⁷

A honvédegyletek elsődleges feladatuknak tartották, hogy igazolást bocsássanak ki a szabadságharcban részt vett katonák számára. Erre azért volt szükség, mert így lehetett

Cegléd, Debrecen, Gyöngyös, Hódmezővásárhely, Kalocsa, Kecskemét, Körmöcbánya, Monor, Nagyikinda, Nagykőrös, Nagyszében, Szabadka, Szeged, Szentés, Tata, Törökbecse, Vác, Zenta. *Mikár*: Honvéd schematicismus, i. m.

⁵⁶ A honvédegyletekre vonatkozó adatok forrása: *Mikár*: Honvéd schematicismus, i. m. Fontos megjegyezni, hogy Mikár a könyv összeállításakor még sok honvédegylet taglétszámáról nem értesült.

⁵⁷ HL VI. 14. 1. d.; 42. d. Vö.: *Mikár*: Honvéd schematicismus, i. m. Az egyes honvédegyletek működésére vonatkozóan számos adat található továbbá a korabeli lapokban is, pl.: *A Honvéd*, 1867. 2. sz. (augusztus 12.), 1867. 3. sz. (augusztus 19.), 1867. 5. sz. (szeptember 2.); *Századunk*, 1868. 41. sz. (február 19.); *A Nép Zászlója*, 1868. 19. sz. (május 9.), 1868. 30. sz. (július 25.)

bizonyítani a honvédegyleti tagságra és a segélyre való jogosultságot, és később ez tette lehetővé, hogy országos szintű összeírást készítsenek a honvédekről. Igazolást mindenkinek a lakóhelyén működő honvédegylet adott ki saját hatáskörében, a külföldön élő honvédek igazolását pedig a buda-pesti honvédegylet vállalta magára. A tisztek személyazonosságuk igazolása mellett tiszti kinevezési okmányukkal, vagy ennek hiányában a szabadságharc alatt megjelenő hivatalos *Közlöny* kinevezésüket közlő számával bizonyíthatták honvéd mivoltukat. Gondot jelentett azonban, hogy a tisztek egy része és a közkatonák többsége semmilyen hivatalos irattal nem rendelkezett szabadságharc alatti tevékenységéről. Ezekre az esetekre a buda-pesti honvédegylet azt az ajánlást adta ki, mint egységesen követendő gyakorlatot, hogy az egyletek fogadják el, ha az illető el tudja mondani parancsnokai nevét, a fontosabb csatákat, amelyekben részt vett, illetve megemlíti egyéb „érdekes körülményeket”, és két igazolt honvédtársa tanúskodik mellette. Az igazolás kiadásáról jegyzőkönyvet vettek fel. A buda-pesti honvédegylet egyúttal arra is kérte a többi, hogy írják össze a hősi halált halt vagy a szabadságharc után elhunyt honvédek neveit.⁵⁸

A honvédegyletek legfontosabb feladatuknak a segélyezés ügyét tekintették. Ez részben azt jelentette, hogy összegyűjtötték és továbbították az illetékes kormányzerveknek a segélyezendő adatokat. Ugyanakkor ők maguk is rendeztek gyűjtéseket, különösen az 1868-as farsangi időszakban, amikor egymást érték az országban a jótékonyági céllal rendezett honvédbálok. Az így összegyűjtött pénzt általában – a később még részletesen tárgyalandó – Országos Honvédsegélyező Alapnak küldték el, de esetenként közvetlenül helyben fordították segélyezésre.⁵⁹

A pénzgyűjtés nemcsak a nyomorgó honvédek és családtagjaik megsegítését szolgálta, hanem a szabadságharc emlékének ápolását is. Számos honvédegylet nem sokkal megalakulása után tervbe vette, hogy emlékművet, szobrot állít a függetlenségi háború valamely nevezetes helyi eseményének, személyiségének, illetve a mártírhaltalt halt bajtársaknak. A buda-pesti honvédegylet a Buda 1849. tavaszi ostroma idején elesett honvédeknek, a Rikán belüli Gábor Áronnak, a Hunyad megyei pedig a piski csatának akart emléket állítani, – hogy csak néhány példát említsünk.⁶⁰ Emellett az egyleti tagok időről időre tisztelegtek az elesett bajtársak sírjainál, ünnepélyes keretek közt megemlékeztek a forradalom és szabadságharc fontosabb helyi vagy országos jelentőségű évfordulóiról és

⁵⁸ *A Honvéd*, 1867. 2. sz. (augusztus 12.), 1867. 3. sz. (augusztus 19.) Vö.: *Mikár*: Honvéd schematicus, i. m. (Előszó). A buda-pesti honvédegyletekhez számos panasz érkezett, hogy egyes vidéki egyletek nem fogadják el, ha valaki csak szóban, két tanúval tudja igazolni honvéd mivoltát. Mikár arra kérte a többi egyletet, ezekben az esetekben is adjanak ki igazolást. *A Honvéd*, 1867. 12. sz. (október 21.) Felhívta a figyelmet arra is, hogy mindenki honvédeknek tekinthető, aki 1848–1849-ben a hazáért harcolt, bármilyen név alatt tette is ezt. *A Honvéd*, 1867. 9. sz. (szeptember 30.)

⁵⁹ A segélyezésről és a jótékonyági bálokról a korabeli lapok számos alkalommal beszámoltak. Pl.: *A Honvéd*, 1867. 4. sz. (augusztus 26.), 1868. 15. sz. (április 13.); *Századunk*, 1868. 16. sz. (január 21.), 1868. 30. sz. (február 6.), 1868. 39. sz. (február 16.); *A Nép Zászlója*, 1868. 5. sz. (február 1.), 1868. 10. sz. (március 7.); *Vasárnapi Ujság*, 1868. 16. sz. (április 19.)

⁶⁰ Mikár 1868-ban megjelent művében, az egyes honvédegyletek bemutatásánál számos adatot közölt az akkor még többnyire csak tervezett emlékművekről. *Mikár*: Honvéd schematicus, i. m. Beszámolókat közöltek a korabeli lapok is, pl.: *A Nép Zászlója*, 1868. 9. sz. (február 29.); *Vasárnapi Ujság*, 1868. 22. sz. (május 31.), 1868. 30. sz. (július 26.), *A Honvéd* pedig Honvéd-emlék rovatában számolt be rendszeresen a szabadságharchoz kötődő emlékművek avatásáról és megemlékezésekről.

ereklyeként gyűjtötték a háborúhoz kapcsolódó tárgyakat.⁶¹ Több helyütt lépéseket tettek honvédtiszti iskola felállítására érdekében is.⁶²

A honvédegyletek ugyanakkor nem elégedtek meg a helyi jellegű tevékenységgel, hanem mozgalmukat egymással összefogva, országos szintre kívánták emelni. Ebben élen járt a buda-pesti egylet, amely 1867. július 7-re országos honvédgyűlést hívott össze. A találkozó helyszínéül a Nemzeti Múzeum és a Nemzeti Színház közötti területen található régi fűvészkertben épült cirkusz szolgált, amelyet nemzeti zászlókkal és babérokoszorúkkal díszítettek fel erre az alkalomra. A gyűlést, amelyen *A Honvéd* túlzónak tűnő állítása szerint 62 honvédegylet⁶³ küldöttei és az érdeklődő közönség vett részt, délután 4 órakor nyitotta meg annak elnöke, Beniczky Lajos alezredes. A küldöttek megfogalmazták, hogy mozgalmuk célja „a honvédek erkölcsi, szellemi és anyagi állapotának javítása”. Határoztak arról, hogy következő gyűlésükön alapszabályt fogadnak el és központi választmányt hoznak létre. Az alapszabály tervezetének kidolgozását, valamint a központi választmánnyal kapcsolatos közösen viselendő költségek felmérését a buda-pesti honvédegylet bizottmányára bízták, amelyet ideiglenes központi választmánnyá neveztek ki. Elfogadták Bethlen Olivér gróf, alezredes⁶⁴ javaslatát, hogy *A Honvéd* címmel hivatalos lapot indítsanak, Mikár Zsigmond főhadnagyot pedig saját kérésére megbízták egy honvéd névjegyzék elkészítésével. Végül megállapodtak arról, hogy következő gyűlésüket október 6-án, Aradon tartják.⁶⁵

A belügyminisztérium azonban a kormány és az uralkodó elleni tüntetésektől tartva szeptember 13-án kelt rendeletében betiltotta a tervezett gyűlést,⁶⁶ amit az akkor már Perczel által irányított vezetés tiltakozás nélkül tudomásul vett.⁶⁷ Az újabb hivatalos találkozót a tábornok javaslatára október 28–29-re, Budára hívták össze. A Krisztinavárosban, a Horváth-kertben található budai nyári színparkban tartott gyűlésen ezúttal 56 egylet küldöttei jelentek meg.⁶⁸ A közönséget is magában foglaló tömeg a hírlapi tudósi-

⁶¹ Pl.: *A Honvéd*, 1867. 2. sz. (augusztus 12.), 1867. 5. sz. (szeptember 2.), 1867/11. sz. (október 14.); *Vasárnapi Ujság*, 1868. 12. sz. (március 22.) Az ereklyék egy részét a honvédegyletek az 1867. júliusi, majd októberi országos gyűlésükön átadták a központi vezetésnek. *A Honvéd*, 1867. 8. sz. (szeptember 23.), 1867. 14. sz. (november 4.)

⁶² *Századunk*, 1868. 25. sz. (január 31.), 186. 47. sz. (február 26.); *A Honvéd*, 186. 15. sz. (április 13.)

⁶³ *A Magyar Ujság* 60 honvédegylet részvételéről tudott. *Magyar Ujság*, 1867. 80. sz. (július 9.) A 62-es, illetve 60-as szám más források ismeretében meglepően magasnak tűnik. A buda-pesti honvédegylet 1867. június 23-án tartott választmányi ülésén Zsurmay Lipót ezredes, az országos gyűlést előkészítő bizottság helyettes elnöke arról számolt be, hogy az országban addig 35 egylet alakult meg, és öt volt „alakulófélben”. HL VI. 14. 1. d. Mikár adatai szerint 1867. július 7-ig 42 honvédegylet alakult meg véglegesen, és 12 ideiglenesen. *Mikár*: Honvéd schematicus i. m. Az 1867 októberében tartott gyűlésen 53, az 1868 májusában tartott gyűlésen pedig 56 egylet küldöttei jelentek meg.

⁶⁴ Bethlen Olivér gróf (1825–1892): A bécsi hadmérnöki akadémián tanult, a császári seregben szolgált, majd jogi vizsgát tett, és gyakornok lett a nagyszabenyi kincstári hivatalnál. A szabadságharc idején végig az erdélyi hadműveletekben vett részt, 1849-ben Bem törzskarának tagja lett. A fegyverletétel után hadbírósság elé állították, majd 1850-ben amnesztiát kapott. *Bona*: Tábornokok, i. m. 248–249. o.

⁶⁵ *Magyar Ujság*, 1867. 80. sz. (július 9.); *A Honvéd*, 186. 7. sz. (szeptember 16.), 186. 8. sz. (szeptember 23.)

⁶⁶ „Már maga a hely s az idő, amelyre az kitűzetett, annak olynemű tüntetés színét kölcsönzik, amely a régi sebeket újra feltéphetné, a kölcsönös bizalmat megingathatná, s könnyen ellentűntetésekre szolgáltatathatna okot.” – idézte a belügyminisztérium indoklását *A Hon* 1867. szeptember 16-i számában. Idézi: *Vajda János*: Politikai röpiratok. S. a. r.: *Miklóssy János*. (Vajda János összes művei. VI.) Budapest, 1970. 535. o.

⁶⁷ HL VI. 14. 1. d.

⁶⁸ Mikár adatai szerint eddig az időpontig 69 egylet alakult meg véglegesen, 6 pedig ideiglenesen. *Mikár*:

tások szerint óriási volt. A gyűlést Perczel ünnepélyes hangvételű beszéddel nyitotta meg, amelyben az alapszabály elfogadását és a vezetőség megválasztását jelölte meg legfontosabb feladatként. Ezekre a két nap folyamán sor is került. Klapka Perczelt ajánlotta az Országos Honvédegylet központi választmánya elnökének, amit a küldöttek egyhangúlag, éljenzések közepette fogadtak el. Az első alelnök Klapka, a második Beniczky, a harmadik Horváth János ezredes lett, országos főjegyzővé pedig Mikárt választották. Az országos vezető tisztségek betöltői tehát a buda-pesti honvédegyletből kerültek ki. Ugyanez elmondható a másnap megválasztott 30 fős központi választmány tagjainak többségéről is.⁶⁹ Ezt részben a fővárosi egylet kezdeményező szerepe, valamint tekintélyes és nagy számú tagsága magyarázza, részben pedig az a gyakorlati ok, hogy a vidéki honvédek nehezen tudtak volna megjelenni a Pesten, a havonta akár többször is megtartandó választmányi üléseken. (A fenti választásokkal összefüggésben megváltozott a buda-pesti egylet vezetőségének összetétele: az elnök Klapka, a két alelnök Gorove Antal őrnagy és Szekulits István ezredes, a jegyző pedig Füzesséry Géza főhadnagy lett. Tiszteletbeli elnökké választották Perczelt, és tiszteletbeli főjegyzővé Mikárt.)⁷⁰

Az országos gyűlés elfogadta, hogy a központi választmánnyal kapcsolatban felmerülő kiadásokhoz minden egylet taglétszámának arányában járul hozzá,⁷¹ továbbá, hogy közös költségen tisztí iskolákat létesítenek, és országos emlékművet állítanak Pesten az elesett, Aradon pedig a kivégzett honvédek tiszteletére. Megállapodtak arról is, hogy két emlékiratot intéznek az országgyűléshez a honvédségélyezés és az önálló honvédsereg felállításának ügyében.⁷²

Az országos honvédgyűlésről a sajtó is beszámolt, legnagyobb terjedelemben természetesen az időközben elindult *A Honvéd* című lap foglalkozott vele, amely az első magyar katonai folyóirat volt. Bethlen Olivér alezredes 1867. június 25-én kötött szerződést Heckenast Gusztávval egy „nempolitikai tartalmú hadtudományi és történelmi heti szaklap” indításáról. A megállapodás tartalmazta, hogy a kiadó a példányszámtól függően osztalékot fizet Bethlennek a szerkesztői kiadásokra, továbbá a központi honvédegyletnek is, de 1500-nál kevesebb előfizető esetén a félév végén megszüntetheti a lapot.⁷³ Az augusztus 5-én megjelenő első szám vezércikkében Bethlen leszögezte, hogy a haza, a király és az alkotmány védelme minden katonára szent kötelessége, amivel jelezte a kiegyezési rendszerhez való lojalitását.⁷⁴ Ennek megfelelő hangnemben közölt állásfoglalásokat és javaslatokat az ak-

Honvéd schematismus, i. m. *A Honvéd* tudósítása szerint 51 egylet 156 képviselője volt jelen. *A Honvéd*, 1868. 14. sz. (november 4.) A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött honvédegyleti iratok között azonban megtalálható az 56 egylet küldötteinek névjegyzéke: HL VI. 14. 1. d.

⁶⁹ *A Honvéd* előbb részletesen beszámolt a gyűlésről 1867. 14. számában (november 4.), majd hivatalos kivonatot közölt annak jegyzőkönyvéből az 1867. 15. számában (november 11.). A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött dokumentumok közt csak a gyűlés előkészítésére vonatkozó iratok, és a résztvevők névjegyzéke található meg. HL VI. 14. 1. d.

⁷⁰ *Mikár*: Honvéd schematismus, i. m.

⁷¹ A buda-pesti honvédegylet tagjaiból alakult bizottság még 1867 szeptemberében elkészítette „a központi igazgató választmány szervezetének és ügyvezetésének évi költségeire” vonatkozó tervet. A 4 szobából álló szállás bérleti díját és fenntartását évente 3241 forintban állapította meg. HL VI. 14. 1. d.

⁷² A segélyezéssel kapcsolatos, az 1867. március 21-én kelt dokumentummal tartalmilag megegyező, és a kormánnyal szemben lojális hangvételű emlékirat egy példánya megtalálható Perczel iratai közt. OSZK Kézirattár, Fond 89/191.

⁷³ HL VI. 14. 1. d.

⁷⁴ *A Honvéd*, 1867. 1. sz. (augusztus 5.)

tuális katonai kérdésekkel, elsősorban a honvédségélezéssel és az önálló honvédsereg felállításával kapcsolatban. Ugyanakkor megjelentetett hadtörténeti jellegű írásokat is, különösen a szabadságharc időszakára vonatkozó visszaemlékezéseket, továbbá a haditechnika fejlődését és más nemzetek hadseregeit bemutató cikkeket. Mivel *A Honvéd* a honvédegyleti mozgalom hivatalos lapja volt, folyamatosan nagy teret szentelt az egyletek működésével kapcsolatos híreknek, amiben nagy szerepe volt a lapot Bethlen Olivérrel közösen szerkesztő Mikárnak. A főszerkesztő már az első számban, a *Honvéd-ügy* című rovatban elkezdte visszamenőleg közölni a mozgalom addigi történetét az ahhoz kapcsolódó hivatalos iratokkal együtt. A későbbiekben pedig folyamatosan megjelentette a pesti bizottmány, majd a központi választmány, illetve esetenként más honvédegyletek üléseinek jegyzőkönyvi kivonatát, és hivatalos közleményeket, felszólításokat fogalmazott meg a központi vezetés nevében. *A Honvéd* ezzel a honvédegyletek közti kapcsolattartás legfontosabb eszközévé vált.

Jelentős terjedelemben foglalkozott a honvédegyletek ügyeivel az Egyenlőségi Kör közlönyeként 1868. január 1-jétől megjelenő *Századunk* című lap is. Ez nem meglepő, mivel a '67-es alapon álló, haladó liberális eszméket követő Egyenlőségi Kör elnöke és egyben a lap vezére a honvédegyleti mozgalomban is tevékeny szerepet vállaló Klapka György volt.⁷⁵ Az újság az *Ujdonságok* című rovatban rendszeresen közölt híreket a honvédegyletekről, a honvédségélezés és az önálló honvédsereg kérdésével pedig több cikkben is foglalkozott.

A Deák-párti *Pesti Napló* és a balközéphez kötődő *A Hon*, ha nem is ilyen gyakorisággal és részletességgel, de szintén figyelemmel kísérte a honvédegyleti mozgalom alakulásának fontosabb mozzanatait, és a *Századunk*hoz hasonlóan rokonszenven tudósított Perczel tevékenységéről. A szélsőbaloldali lapok, így az 1867 májusában induló *Magyar Újság* és az 1868 elejétől megjelenő *A Nép Zászlója*, a függetlenségi háború szellemiségével szorosan összefüggő, fontos nemzeti kérdésnek tekintették a honvédek ügyét, ezért természetesen nagy gyakorisággal számoltak be arról.

A honvédegyleti mozgalom alakulása tehát a kiegyezés után egyre szélesebb közönséget elérő sajtó megkerülhetetlen témájává vált. A honvédeknek szükségük is volt a polgári közvélemény minél erősebb támogatására, a szó anyagi és politikai értelmében egyaránt. A magánszemélyek által felajánlott segélyek nagyban hozzájárultak számos honvéd, illetve honvédözvegy és honvédárva nyomorának enyhítéséhez. A sajtónyilvánosság emellett segített két, az országos politikában megjelenő kérdés, a honvédségélezés és az önálló honvédsereg ügyének előmozdításában.

A honvédségélezés és az önálló honvédsereg kérdése

A Mikár Zsigmond főhadnagy lakásán összegyűlt buda-pesti honvédek által 1867. március 21-én megfogalmazott, és három nappal később az országház elnökének átadott „Emlékirat” sürgette a szabadságharcban megsebesült és munkaképtelenné vált katonák, az elesettek özvegyei és árvái, valamint a harcban való részvétel miatt állásukat vagy nyugdí-

⁷⁵ A magyar sajtó története. I–II. Főszerk.: Szabolcsi Miklós. Szerk: Kosáry Domokos, Németh G. Béla. Budapest, 1979–1985. II/2. k. 134–135. o. A fejezet szerzői: Gergely András, Veliky János.

jukat veszített honvédek állami megsegítését.⁷⁶ Az irat „a nemzetgyűlés 1848-as ígéretére” hivatkozott. Pontos jogszabályt azonban sem ekkor, sem később nem említettek a honvédek, ami aligha lehet véletlen. Az 1848:XXXIII., a magyar hadseregről rendelkező törvény nyolcadik bekezdése valóban tartalmazta a következőket: „Mindazon közvitési és hadtiszi egyének illő jutalmazásáról, kik a hon szolgálatában az ellenség előtt magokat kitüntették, vagy élelmük megszerezhető benuulás miatt tehetetlenekké lettek, valamint az elhullottak családjairól az álladalom gondoskodik.”⁷⁷ A törvényt az országgyűlés augusztus 29-én elfogadta, szentesítésére azonban soha nem került sor. Helyette, hogy meg lehessen kezdeni a Jellačić betörése miatt sürgetővé vált toborzást, az országgyűlés szeptember 12-én Kossuth javaslatára határozatot fogadott el a fenti törvény uralkodói szentesítés nélküli életbe léptetéséről.⁷⁸ Ez azonban csak a hadi érdemeket szerzett katonák jutalmazását tartalmazta, a munkaképtelen honvédekről, illetve az elesettek rászoruló családtagjairól való gondoskodást már nem.⁷⁹ Az emlékiratban megfogalmazott kérés jogi szempontból tehát vitatható volt, azonban a szabadságharc számos nyomorgó egykori katonája és családtagjaik, valamint a honvédek helyzetének javítását nemzeti ügynek tekintő közvélemény 1867-ben egyértelműen elvárta az országgyűléstől a kérdés rendezését.

1867. március 27-én a szélsőbaloldali képviselők a fenti emlékirattal nagyjából egybecsengő törvényjavaslatot nyújtottak be az országgyűlésben, amely kötelezte volna a kormányt, hogy megfelelő költségvetési források biztosításával az elesettek özvegyeiről és árváiról adományokkal, a rokkanttá és munkaképtelenné vált honvédekről nyugdíjjal, a munkaképesekről pedig a felállítandó honvédseregben vagy más országos hivatalban való alkalmazással gondoskodják. Figyelemre méltó, hogy az indítványt csak a még szervezetileg a Balpárthoz tartozó, de éppen ekkoriban az önállósodás útjára lépett 14 szélsőbaloldali képviselő írta alá, tehát a baloldali ellenzék sem volt egységes ebben a kérdésben. A kormánypárti többség pedig leszavazta a törvényjavaslat tárgyalását, és nem adott érdemi választ a buda-pesti honvédek emlékiratára sem.⁸⁰ Ennek a magatartásnak a pénzügyi megfontolásokon túl egyértelmű politikai üzenete volt: a kiegyezés megkötésére készülő kormányzat nem kívánta magára vállalni az egykor a függetlenségi háborúban részt vett katonákról való állami gondoskodás felelősségét.

Sajátos módon az uralkodó pár nagyvonalú gesztusa segített legalább részben oldani a feszültséget, Ferenc József és Erzsébet királyné ugyanis a koronázás alkalmával a nemzettől koronázási ajándékként kapott 100 ezer aranyat felajánlotta a honvédségélyezés céljára. Ezt követően a belügyminisztérium még 1867 júniusában elrendelte, hogy a helyhatóságok írják össze a segélyezendőket.⁸¹ Az országban közben sorra alakultak a

⁷⁶ *A Honvéd*, 1867. 1. sz. (augusztus 5.)

⁷⁷ Az 1848/49. évi népképviselési országgyűlés. Szerk.: *Beér János*. Budapest, 1954. 570–571. o.

⁷⁸ *Hermann*: Kossuth hadserege, i. m. 17. o.

⁷⁹ Az 1848/49. évi népképviselési országgyűlés, i. m. 573–574. o. Kossuth ugyanakkor a *Magyarország népeihez* című, az általános népfelkelésről szóló, 1848. december 22-i felhívásában a következőket ígérte: „1. vagy becsületes ellátás holtig 2. vagy 10 hold örökös földbirtok, 3. vagy 1000 pengő forint.” *Közlöny*, 1848/198. (december 25.)

⁸⁰ *A Honvéd*, 1867. 3. sz. (augusztus 19.) Vö.: *Szabó Csilla*: A politikai elit függetlenségi ellenzékének szervezeti formálódása Magyarországon az 1860-as években: a '48-as párt megalakulása. *Századok*, 1999. 3. sz. 537–538. o.

⁸¹ *A Honvéd*, 1867. 1. sz. (augusztus 5.), 1867. 2. sz. (augusztus 12.) *A Honvéd* első számában Mikár még

honvédegyletek, elsősorban éppen a segélyezés előmozdításának céljából. Gyűjtéseket szerveztek, igazolásokat állítottak ki a volt honvédek számára, és ha közvetlenül nem tudtak támogatást adni, a helyhatóságokhoz irányították őket. Az utóbbiaktól a kormányhoz augusztustól érkeztek be az egységes szempontok szerint összeállított adatokat tartalmazó névsorok, amelyekben feltüntették többek közt a volt honvéd „testi fogvatartását”, akkori állását és vagyoni állapotát.⁸² A honvédegyletek azonban – a hozzájuk forduló kérelmezők nagy számára és nehéz körülményeire való tekintettel – lassúnak érezték az ügyintézkést, ezért Klapka javaslatára az országos központi választmány augusztus 27-én úgy döntött, hogy küldöttséget meneszt a kormányhoz a segélyezés azonnali megkezdésének követelésével.⁸³

Nem tudjuk, hogy a honvédegyletek fenti sürgetésének hatására vagy attól függetlenül, mindenesetre a Belügyminisztériumon belül szeptember 5-én létrejött „a volt honvédek rögtöni segélyezése végett kirendelt bizottság”. Elnöke Tóth Vilmos belügyminisztériumi államtitkár lett,⁸⁴ „tollvivője” Aschermann Ferenc ezredes, honvédelmi minisztériumi államtitkár,⁸⁵ és munkájában részt vett Gombos Gusztáv pénzügyminisztériumi államtitkár is. A hivatalnokok mellett volt honvédtisztek, többnyire a buda-pesti honvédegylet bizottsági tagjai – Hauser Károly alezredes, Vay László gróf, őrnagy,⁸⁶ Szathmáry Mihály ezredes, Gorove Antal őrnagy⁸⁷ – szintén helyet kaptak a bizottságban, így a honvédegyleti mozgalom központi vezetősége ellenőrzést tudott gyakorolni a segélyek szétosztása felett. A bizottság szeptember folyamán összesen 10 ezer forint azonnali segílyt utalt ki 336 kérelmező között, fejenként 10–50 forintos összegekben. A segílyt kérők nagy számára való tekintettel októberben újabb 5000 forint szétosztására került sor,

arra szólította fel a szabadságharc egykori katonáit, hogy ne írassák fel magukat a pesti városkapitányságon a belügyminisztériumi rendelet értelmében vezetett névjegyzékbe, mert katonáknak csak a honvédelmi minisztérium adhat utasítást. Később azonban már *A Honvéd* is tudomásul vette ezt a gyakorlatot.

⁸² MOL K 57. Belügyminisztériumi Levéltár. Honvédszegélyező Alap. I. cs.

⁸³ HL VI. 14. I. d.

⁸⁴ Tóth Vilmos (1832–1898) Temes megyei köznemesi családból származott, 1861 és 1879 között a Felirati, a Deák-, majd a Szabadelvű Párt képviselője volt. 1865-ben az országgyűlés jegyzője, 1867-ben belügyminisztériumi tanácsos, majd államtitkár, 1871 és 1873 között belügyminiszter, 1879 és 1895 között a közös Állami Számvevőszék elnöke, 1896-ban pedig a Főrendi Ház elnöke lett. *Szimyei József*: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. k. Budapest, 1891–1914. XIV. k. 448–449. o.

⁸⁵ Aschermann Ferenc (1821–1893) Német anyanyelvű erdélyi családból származott, hadnagyi rangot ért el a császári seregben. A szabadságharcban Kiss Ernő, majd Dajanich János tábornok mellett harcolt, majd 1849 áprilisától a hadügyminisztériumhoz osztották be. A háborút Komárom várparancsnokaként fejezte be, ezt követően hazatért Erdélybe. A kiegyezés után a magyar hadügyminisztériumban dolgozott, 1871-től pedig a szegedi honvéd hadkerület parancsnoka lett. Vezérőrnagyként nyugalmazták 1888-ban. *Bona*: Tábornokok, i. m. 210. o.

⁸⁶ Vay László gróf (1823–1884) A sárospataki református kollégiumban végzett, majd hadnagy lett a császári seregben, ahonnan 1846-ban kilépett, és ezt követően birtokán gazdálkodott. A szabadságharcot századosként fejezte be, de az országból történt kimenekülése után Kossuth Sumlán őrnaggyá léptette elő. Nyugat-Európában élt, ahonnan 1855-ben tért haza. Az 1869-ben megalakuló magyar királyi honvédség tisztje lett, ezredesként nyugalmazták 1874-ben. *Bona Gábor*: Századosok az 1849/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 2008–2009. II. k. 512–513. o.

⁸⁷ Gorove Antal (1822–1881) örmény–magyar származású földbirtokos, ügyvéd, Bihar megye aljegyzője. A szabadságharc idején többek közt a Perczel Mór által vezetett közép-tiszai hadseregben is szolgált zászlóalj parancsnokként. 1849 végén besorozták a császári seregbe, ahonnan 1858-ban szerelt le. 1861-ben Nagyváradi városkapitányává választották. 1869-től ő is a magyar királyi honvédség tisztje lett, 1877-ben ezredesként nyugalmazták. *Bona*: Tábornokok, i. m. 358. o.

ezúttal 585 fő között. A bizottság ugyanakkor sietett leszögezni, hogy ez az egyszeri, azonnali segély senki számára nem jelenthet jogalapot a jövőre nézve.⁸⁸

A kormány tehát, nyilvánvalóan azért, hogy legalább átmenetileg valamelyest csillapítsa a honvédegyletek által képviselt és bátorított kérelmezők tömegét, hajlandó volt az uralkodói ajándék mellé időközben összegyűlt magánadományok egy töredékét azonnali segélyezésre fordítani. A fontosabb kérdést azonban az jelentette, milyen elvek szerint használják fel az összeg nagyobbik részét. A honvédegyletek határozottan elutasították az összeg egyszeri szétosztására irányuló kormányzati szándékot, helyette a pénzalap tőkésítését és honvéd-takarékpénztárak létrehozását sürgették, mert így nézetük szerint a kamatokból lehetett volna biztosítani a segélyezést.⁸⁹ A *Honvéd* 1867 augusztusában közölte is a *Haza* magyar életbiztosító-bank ajánlkozását, melyet a pénzügyintézet nevében többek közt Pulszky Ferenc alelnök írt alá.⁹⁰

Időközben a miniszterelnökségen belül felállították a Honvédsegélyező Alap Hivatalát, mely a segélyezés alapelveinek kidolgozását kapta feladatául. Tagjai részben azonosak voltak az azonnali segélyeket osztó bizottságéval, vagyis itt is jelen volt az érintett három minisztérium egy-egy hivatalnoka, valamint több, a honvédegyletek központi választmányában tevékenykedő volt honvédtiszt. Elnökké Kandó Kálmán miniszteri tanácsost⁹¹ nevezték ki. A hivatal az 1867. december 27-én kelt, *Alapszabályok* címet viselő iratban fogalmazta meg javaslatait Andrassy Gyula gróf miniszterelnök és honvédelmi miniszter számára. A javaslat – nyilván a hivatal munkájában részt vevő honvédtisztek nyomására – elvetette az egyszeri szétosztás lehetőségét, ugyanakkor megállapította, hogy az összeg kamatai nem biztosítanak elegendő forrást a nagyszámú rászoruló rendszeres segélyezésére. Köztes megoldásként azt javasolta, hogy az alap maradjon a kormány kezelésében, mert így elkerülhetőek a magántársaságok által felszámolt költségek, és a pénz életjáradék formájában történő kiszolgáltatását ajánlotta. A dokumentum számításokat nem tartalmazott, nem is tartalmazhatott, hiszen sem a segélyezendőek számát, sem a magánadományokból folyamatosan növekvő összeg nagyságát nem ismerték pontosan. Az élethosszigan folyósítandó járadékok biztosításával azonban a kormány nyilvánvalóan arra kötelezte volna magát, hogy előbb-utóbb esetleg költségvetési forrásból kell kiegészítenie az alapot. A hivatal által kidolgozott alapszabályok pontosan meghatározták a segélyezendőek körét is: eszerint igényt nyújthattak be a keresetképtelen, rokkant, vagy 60. évüket betöltött vagyontalan honvédek; az elhunyt honvédek vagyon nélkül hátramaradt özvegyei, ha özvegyek maradtak, és házasságukat 1849. október 4., vagyis Komárom kapitulációja előtt kötötték; valamint a honvédek hátrahagyott árvái, ha magukról

⁸⁸ MOL K 57. 9. cs.

⁸⁹ HL VI. 14. 1. d. a buda-pesti honvédegylet közgyűlésének jegyzőkönyve, 1867. június 23.; *A Honvéd*, 1867. 2. sz. (augusztus 12.).

⁹⁰ *A Honvéd*, 1867. 4. sz. (augusztus 26.).

⁹¹ Kandó Kálmán (1811–1888) református birtokos családból származott, a reformkorban ügyvédi oklevelet szerzett. 1848 júniusában az első népképviseleti országgyűlés képviselőjévé választották, a kormánypárti többséghez tartozott. Ugyanezen év októberétől a belügyminisztérium megbízásából tábori biztosként működött a főszeregnél. 1850-ben a hadbíróóság felmentette, ezután birtokán gazdálkodott. 1861-ben az országgyűlés felirati párti képviselője lett. A 67-es bizottság tagjaként részt vett a kiegyezési tárgyalásokban, bizalmas kapcsolat fűzte Deák Ferenchez és Andrassy Gyulához. 1867 és 1875 között volt a miniszterelnökségen miniszteri tanácsos. Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja, i. m. 421–422. o.

„testi vagy lelki fogyatkozás” miatt, illetve koruknál fogva⁹² nem tudtak gondoskodni. A hivatal munkatársai egy korábbi ülésük döntése értelmében azt is javasolták, hogy a kitulandó összeg megállapítása kizárólag a kérelmezőnek a honvédseregben betöltött rangja alapján történjék, és beterjesztették az erre vonatkozó arányszámokat is.⁹³

A javaslatot minisztertanácsi ülésen vitatták meg, majd kormányrendeletet adtak ki, amit Ferenc József 1868. január 28-án jóváhagyott. A rendelet a leglényegesebb ponton eltért a fenti javaslattól, mivel a Honvédalapban összegyűlt pénz „egyszer s mindenkorra” történő szétosztásáról rendelkezett. A kormány tehát kitartott eredeti elképzelése mellett, és nem ment bele olyan, a rászoruló volt honvédeknek és családjuknak rendszeres juttatást biztosító megoldásba, amely hosszabb távon a költségvetést is megterhelhetné. Egyéb tekintetben elfogadta a hivatal ajánlásait, azzal a kiegészítéssel, hogy segélyre jogosultnak mondta ki a honvédsereg orvosait, hadbíráit, élelmezési biztosait, számtisztjeit és katonakovácsait is. A kérelmeket 1868. február 28-ig lehetett benyújtani a helyhatóságoknál a megfelelő igazolások csatolásával.⁹⁴

A Honvédalapban összegyűlt pénz pontos összegét nem ismerjük, a hírlapi tudósítások egymásnak ellentmondóan 100 ezer és 250 ezer forint közé tették az 1867 márciusa és decembere közt befolyt magánadományokat. Azt mindenesetre több lap is megjegyezte, hogy a magánemberek adakozásából befolyt összeg lényegesen alacsonyabb volt az uralkodó pár koronázási ajándékánál.⁹⁵ Ugyanakkor 1868 első hónapjaiban jelentős adakozások történtek. Nemcsak a korábban már említett jótékonyági célú honvédbáloknak köszönhetően növekedett az alap, hanem a főrendek adományai⁹⁶ és az egyes hírlapok szerkesztőségébe érkezett felajánlások is gazdagították azt.⁹⁷ A közvélemény mégis egyre türelmetlenebbé vált a kormányzati ügyintézés lassúsága és a hiányos tájékoztatás miatt. Januárban egy buda-pesti honvédegyületi közgyűlésen az egyik jelenlévő honvéd egy küldöttség felállítását indítványozta, amelynek feladata lett volna, hogy tájékozódjon a Honvédalap felől. Az indítványt végül azért vetették el, mert az illetékes hivatalban is szerepet vállaló Vay László őrnagy megnyugtatóan közölte, hogy már csak az uralkodó jóváhagyására várnak.⁹⁸ A *Honban* Jókai Mór február 11-én nyílt levelet intézett a belügyminiszterhez, amelyben leírta, hogy 200 éhező honvéd fordult újabban hozzá segélyért, de mivel a szerkesztőségbe beérkezett adományokat korábban 242 kérelmező közt szétosztották, nem tudott nekik semmit adni. A levélben éppen ezért kérdőre vonta a minisztert a segélyek elmaradása miatt.⁹⁹ A *Nép Zászlója* néhány nappal később azt vetette a kormánypárt tagjainak szemére, hogy miközben a szabadságharc számos volt katonája él méltatlanul nyomorúságos körülmények közt, az uralkodó pártól kapott 100 ezer arany

⁹² A fiúk 20, a hajadon lányok 24 éves kor alatt tarthattak igényt koruknál fogva segélyre. MOL K 57. 9. cs.

⁹³ MOL K 57. 9. cs. A megállapított arányszámok szerint egy tábornok 12-szer akkora segélyben részesülhetett, mint egy közkatona.

⁹⁴ MOL K 57. 9. cs. A volt honvédeknek hatósági bizonyítványt kellett benyújtaniuk honvéd voltukról és rangjukról, hatósági főorvosi bizonyítványt rokkantságukról vagy anyakönyvi kivonatot életkorukról, továbbá a vagyontalanságukat igazoló hatósági bizonyítványt.

⁹⁵ *A Honvéd*, 1867. 20. sz. (december 16.); *Századunk*, 1868. 33. sz. (február 9.), 1868. 51. sz. (március 1.)

⁹⁶ *Századunk*, 1868. 48. sz. (február 27.)

⁹⁷ *A Hon*, 1868. 34. sz. (február 11.), 1868. 75. sz. (március 31.); *A Nép Zászlója*, 1868. 10. sz. (március 7.)

⁹⁸ *Századunk*, 1868. 12. sz. (január 16.)

⁹⁹ *A Hon*, 1868. 34. sz. (február 11.)

még mindig „használatlanul hever”.¹⁰⁰ A honvédségialap hivatal végül már 1868 februárjában elkezdte kiutalni a pénzeket, és a keret 1870-ben történt kimerüléséig folytatta munkáját.

A másik, honvédeket érintő politikai kérdés az önálló magyar honvédsereg felállításának ügye volt 1867–1868-ban. Az uralkodó 1867. február 20-án nemcsak miniszterelnökké, de egyben honvédelmi miniszterre is kinevezte Andrassy Gyulát. Az önálló magyar honvédelmi minisztérium létrehozása a kiegyezési tárgyalások eredménye volt, és magában hordozta azt a tervet, hogy Magyarország valamilyen formában saját hadsereggel rendelkezzen. Ennek megfelelően az államjogi kiegyezésről szóló 1867:12. törvény-cikk 11. bekezdése meg is említi a „magyar hadsereget”, mint „az összes hadsereg kiegészítő részét”. Az osztrák hadvezetés azonban eleinte mereven elzárkózott minden olyan törekvéstől, amely a birodalom egységét katonai kérdésekben megbonthatta. Franz John altábornagy, osztrák hadügyminiszter egy nappal Andrassy kinevezése előtt rendelkezést adott ki arról, hogy a hadsereg egyetlen része sincs a magyar Honvédelmi Minisztérium alá rendelve. Az általános hadkötelezettség bevezetésének időszerűsége viszont új véderőtörvény elfogadását tette szükségessé, amihez a magyar országgyűlés jóváhagyására is szükség volt. Ferenc József ezért számolt azzal, hogy engedményeket kell tennie a magyar kormánynak, és hajlott a tárgyalásokra. A kompromisszum megkötése nem tűnt könnyűnek, hiszen olyan megoldást kellett találni, amely egyszerre biztosította a birodalmi egységet és a magyar önállóságot is a hadsereg kérdésében.¹⁰¹

Az önálló magyar hadsereg kérdése 1867 tavaszán–nyarán lényegesen kevésbé foglalkoztatta a honvédegyletek tagságát, mint a sokkal inkább gyakorlati problémákat felvető és sürgős megoldást kívánó segélyezés ügye. Igazán hangsúlyossá csak Perczel hazatérte után vált ez a téma a honvédegyleti mozgalom történetében. A tábornok személyes elkötelezettsége az ügyben több forrásból is kitűnik. Az 1867. október 28–29-én tartott országos honvédegyleti megnyitó beszédében kijelentette, hogy a honvédegyleti mozgalomnak nemcsak a segélyezés, de az önálló magyar hadsereg megszervezésének előmozdítása is a célja. Nem sokkal később pedig felhívást tett közzé, amelyben arra kérte honvéd képviselőtársait, hogy vitassák meg közösen a honvédseregre vonatkozó törvényjavaslat indítványozását. A november 17-én az Országház épületében tartott értekezleten összesen 32 képviselő vett részt. Megállapodtak, hogy Perczel és Klapka a nevükben meg fogja kérdezni a kormányt, szándékában áll-e törvényjavaslatot betérjeszteni a magyar hadsereg kérdésében. A szélsőbaloldali Várady Gábor őrnagy kiegészítő javaslatára azt is eldöntötték, hogy ha nemleges választ kapnak, akkor ők dolgoznak ki és nyújtanak be a tárgyban törvényjavaslatot.¹⁰² Perczel december 4-én intézett interpellációt Andrassyhoz, amire a miniszterelnök azt felelte, hogy a kormány a kiegyezési törvénynek megfelelő javaslatot fog betérjeszteni.¹⁰³

¹⁰⁰ *A Nép Zászlója*, 1868. 7. sz. (február 15.)

¹⁰¹ Az önálló magyar honvédsereggel kapcsolatos tárgyalásokról: *Móricz Pál*: A magyar királyi honvéd 1868–1918. Budapest, [1929.] 16–24. o.; Magyarország hadtörténete két kötetben. Szerk.: *Liptai Ervin*. Budapest, 1985. II. k. 19–20. o.; *Bencze László*: Andrassy Gyula gróf és a magyar biztonság. 1860–1870. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1990. 4. sz. 71–79. o.; *Balla Tibor*: A magyar királyi honvéd lovasság. Budapest, 2000. 15–20. o.

¹⁰² *A Honvéd*, 1867. 17. sz. (november 25.), 1867. 18. sz. (december 2.).

¹⁰³ *Bencze*: Andrassy Gyula, i. m. 71–79. o.

A hadügy kérdéséről 1868. január 29. és március 16. között egy 18 tagú, osztrák tábornokokból és magyar honvédtábornokokból álló bizottság tárgyalta Bécsben. A magyar delegációnak Perczel is tagja volt. Ezt követően, április 18. és május 29. között nyolc konferenciát tartottak Budán a két kormány képviselői, Ferenc József elnökletével. Az említett tárgyalások során körvonalazódott a megállapodás: a közös hadsereg mellett magyar honvéd és osztrák Landwehr alakulatok létrehozásáról döntöttek. A magyaroknak tett engedményként Ferenc József elfogadta, hogy a honvédsereg vezényleti nyelve a magyar legyen, és beleegyezett a nemzeti egyenruha és zászló használatába is. A magyar kormánynak ugyanakkor tudomásul kellett vennie, hogy a magyar hadsereg mindössze gyalogságból és lovasságból fog állni, újoncokra csak a közös hadsereg igényeinek kielégítése után kerülhet sor és főparancsnokát az uralkodó nevezi ki. A javaslatot a magyar kormány 1868. június 12-én jóváhagyta, majd benyújtotta a képviselőháznak. A képviselőház 15 tagú honvédelmi bizottságot választott, melynek nevében július 20-án Perczel a javaslat elfogadását ajánlotta. A képviselőház kormánypárti többsége augusztus 8-án, a főrendi ház pedig három nappal később szavazta meg a véderőről, a honvédségről és az önkéntes népfelkelésről szóló három törvényjavaslatot. November folyamán az osztrák törvényhozás két háza is elfogadta az ezeknek megfelelő törvényjavaslatokat, Ferenc József pedig december 5-én szentesítette, így megkezdődhetett a magyar honvédség szervezése.¹⁰⁴

Politikai harc a honvédegyleti mozgalom vezetésében: a „Vidacs–Mikár-ügy”

A honvédegyletek nem politikai szervezetekként jöttek létre, elveik szerint pártpolitikai megfontolásoktól függetlenül igyekeztek képviselni a szabadságharc egykori katonáinak ügyét. A gyakorlatban azonban kezdettől fogva érzékelhető volt a mozgalomban a politikai nézetkülönbségekből fakadó feszültség. Sokat sejtet erről az 1867. július 7-én tartott országos honvédgyűlést záró jelenet, amelyről a függetlenségi szellemű *Magyar Ujság* számolt be. Egy honvéd szót akart emelni azért, „akinek a honvéd nevet köszönhetik”, a gyűlést vezető Beniczky azonban rendre intette, megjegyezve, hogy „a katonai téren maradjunk”. Kállay Ödön szélsőbaloldali országgyűlési képviselő mégsem hagyta szó nélkül a dolgot, és jelezte, hogy meg kell emlékezni „a haza legnagyobb fiáról, ki még mindig a hontalanság kenyereét eszi”. A honvédek és a közönség válaszul hangosan éltetni kezdték Kossuthot.¹⁰⁵

A politikai ellentétek Perczel hazatérte, majd az országos központi vezetés végleges megalakulása után még inkább elmélyültek. A mozgalom irányításában fontos szerepet játszó honvédtisztek mindegyikének politikai elkötelezettségét nem ismerhetjük, azokról azonban biztos állítást tudunk megfogalmazni, akik ekkor, esetleg néhány évvel korábban vagy később országgyűlési képviselők voltak. Érdeemes tehát ebből a szempontból megvizsgálni az 1867. október 28–29-én tartott országos gyűlésen megválasztott vezetés összetételét. Az elnök, Perczel és első alelnöke, Klapka¹⁰⁶ éppen ebben az évben lett De-

¹⁰⁴ Balla: A magyar királyi, i. m. 18–20. o.

¹⁰⁵ *Magyar Ujság*, 1867. 80. sz. (július 9.) Ez volt az a jelenet, amely kiváltotta az ekkor még Brüsszelben tartózkodó Perczel Kossuth és a szélsőbal elleni újabb dühkitörését. Lásd a *Perczel hazatérése az emigrációból* című fejezetben.

¹⁰⁶ Toth: Parteien und Reichstagswahlen, i. m. 271. o.

ák-párti országgyűlési képviselő. A második alelnök, Beniczky ekkor már nem volt tagja a törvényhozásnak, de az 1861-es országgyűlésen a Határozati Párt képviselőjeként vett részt,¹⁰⁷ és az 1860-as évek titkos szervezkedéseiben játszott szerepét ismerve tudható, hogy személyes kapcsolatai a balközéphez kötötték. A 30 tagú központi választmány két tagja, Vidacs János százados¹⁰⁸ és Patay István ezredes¹⁰⁹ a szélsőbaloldal országgyűlési csoportjához tartozott, míg egy harmadik, balázsfalvi Kiss Miklós százados¹¹⁰ a balközép képviselője volt.

A választmány három további tagja, Clementis Gábor alezredes,¹¹¹ Sréter Lajos ezredes¹¹² és Rákóczy János¹¹³ a következő, 1869-ben megnyíló országgyűlésen lett képviselő, mindannyian a szélsőbal által alapított '48-as Párt politikusaként. Dulovics Ernő hadnagy pedig 1872-től a Balközép Párt képviselőjeként vett részt a törvényhozásban.¹¹⁴ Feltűnő tehát, hogy míg a mozgalom két legrangosabb vezetője a dualista rendszer híve volt, addig a választmányban túlsúlyban voltak a kiegyezést ellenző vagy kritikával fogadó politikusok.

Ehhez hozzá kell még tennünk, hogy a tagság körében Kossuth nyilvánvalóan óriási népszerűségnek örvendett. A kormánypárt számára tehát a két tábornok személye jelentette a biztosítékot arra nézve, hogy a honvédegyleti mozgalom nem válik a kiegyezési rendszerre veszélyes szervezetté. Perczel és Klapka maga is feladatának tekintette, hogy a honvédeket távol tartsa a kossuthi eszméktől, ezért igyekeztek hangsúlyozni a mozgalom politikai semlegességét, és elkerülni a politikai véleménynyilvánításra alkalmas helyzeteket.¹¹⁵

¹⁰⁷ Uo. 225.; *Ruszoly*: Országgyűlési képviselő-választások, i. m. 81.

¹⁰⁸ *Toth*: Parteien und Reichstagswahlen i. m. 337.; *Ruszoly*: Országgyűlési képviselő-választások, i. m. 412–414. o.

¹⁰⁹ *Toth*: Parteien und Reichstagswahlen, i. m. 297. o.; *Ruszoly*: Országgyűlési képviselő-választások, i. m. 326–327. o. Patay István (1808–1878): Szabolcs megyei földbirtokos család tagja, a bécsi hadmérnöki akadémián tanult, majd a császári seregben szolgált, ahonnan 1833-ban hadnagyként kilépett. 1848 szeptemberétől a Szabolcs megyei önkéntes nemzetőr zászlóalj parancsnoka. Görgei, illetve Perczel parancsnoksága alatt részt vett a Jellačić elleni harcokban. A szabadságharcot a Délvidéken összpontosított főszerepben fejezte be, ahol Bem ezredessé léptette elő. A fegyverletétel után bujkált, majd birtokán gazdálkodott. *Bona*: Tábornokok, i. m. 556. o.

¹¹⁰ *Ruszoly*: Országgyűlési képviselő-választások, i. m. 231., 233. o. Kiss Miklós (1820–1879) Komárom megyei földbirtokos családból származott, a reformkorban Pest megye aljegyzője, majd szolgabírája volt. A szabadságharcban fősászadosi rangot ért el, azt követően pedig birtokán gazdálkodott. 1861-től négy választáson is Kecskemét országgyűlési képviselőjévé választották, majd jászkun főkapitány, később Jász-Nagykun-Szolnok megye főispánja lett. *Bona*: Századosok, i. m. 554. o.

¹¹¹ *Toth*: Parteien und Reichstagswahlen, i. m. 271. o.

¹¹² Uo. 315. o. Sréter Lajos (1811–1875): nógrádi földbirtokos család tagja, századparancsnoki rangot ért el a császári seregben. A szabadságharcban súlyosan megsérült, jobb karját amputálták. A világios fegyverletétel után emigrációban élt, az olaszországi magyar légió huszárezredének ezredese lett. 1867-ban – Perczelhez hasonlóan – Brüsszélből tért haza. *Bona*: Tábornokok, i. m. 632. o.

¹¹³ *Toth*: Parteien und Reichstagswahlen, i. m. 305. o. Rákóczy 1861-ben is indult az országgyűlési választásokon, de akkor alulmaradt a Felirati Párt jelöltjével szemben. *Ruszoly*: Országgyűlési képviselő-választások, i. m. 56. o. Rákóczy János (1821–1878) ügyvéd, a reformkorban aljegyző Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében. 1848-ban a Kossuth vezette pénzügyminisztérium titkára lett, 1849 áprilisában pedig miniszteri tanácsos. A fegyverletétel után emigrált. Hazatérte után, 1861-ben Pest megye főjegyzője lett. *Szimyei*: Magyar írók, i. m. XI. k. 490. o.

¹¹⁴ *Toth*: Parteien und Reichstagswahlen, i. m. 241. o. Dulovics Ernő (1829–1885): A szabadságharc előtt a selmeci kincstári ügyészi hivatalnál volt gyakornok. 1849 tavaszán csatlakozott Görgey Ármint különítményéhez, 1850 és 1853 között a császári seregben szolgált. *Bona*: Hadnagyok, i. m. I. k. 342. o.

¹¹⁵ Perczelnek és Klapkának a honvédegyleti mozgalomban játszott szerepéről rövid ismertetést közöl: *Gratz Gusztáv*: A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918. I–II. k. Budapest, 1934. I. k. 50. o.;

A honvédegyleti mozgalom kibontakozásakor azonban több olyan kérdés is felmerült, amelynek megválaszolása során elkerülhetetlenek voltak a politikai nézetkülönbségekből adódó viták. A segélyezés ügyének megoldása például aligha nyerhette el a szélsőbal-tetszését. Miközben törvényjavaslatukat az országgyűlés meg sem tárgyalta, a honvédegyletek képviselőiben többen is részt vettek annak a hivatalnak a munkájában, amely végül tudomásul vette, hogy a kormány nem fogja az ország költségvetéséből rendszeres juttatásban részesíteni a nyomorgó honvédeket, hanem nagyrészt az uralkodó pár adományából juttat nekik meglehetősen csekély mértékű segélyt. Az önálló honvédsereg létrehozásával kapcsolatban Perczel által képviselt irányvonal szintén nem tükrözte a honvédegyletek központi vezetésében kialakult többségi véleményt. A tüzérség és a műszaki alakulatok hiányát még a balközép is sérelmezte az országgyűlésben,¹¹⁶ a szélsőbaloldaliak pedig már azon is felháborodtak, hogy a magyar országgyűlés hatáskörébe tartozó kérdést Bécsben, közözügyi tárgyalásokon vitatták meg.¹¹⁷ Mindezek mellett a politikailag ugyan önmagát semlegesnek valló, de a kormánypárthoz feltűnően lojális *A Honvéd* hangneme, vagy az 1867. október 6-ra, Aradra meghirdetett országos honvédgyűlés betiltásának tiltakozás nélküli elfogadása is visszatetszést szülhetett a kossuthi eszmékhez kötődő honvédek körében. Utóbbit sejteti az is, hogy az október 6-án kivégzett mártírokról számos honvédegylet gyászmisével emlékezett meg, az aradi gyászmisére pedig az ország több különböző egyletéből érkeztek küldöttek.¹¹⁸

Az 1867 őszen egyhangúlag országos elnökké választott Perczel a szabadságharcban szerzett érdemei miatt mégis jelentős tekintélynek örvendett a honvédek körében, ezért a tevékenységét nyilvánvalóan rossz szemmel néző szélsőbaloldali választmányi tagok sem mertek támadást intézni közvetlenül ellene.¹¹⁹ Célpontjuk inkább az a Mikár Zsigmond főhadnagy lett, aki országos főjegyzőként és *A Honvéd* társszerkesztőjeként hűségesen és hathatósan támogatta Perczel törekvéseit. A *Magyar Ujság* tudósítása szerint, amikor az 1867. október 28–29-én tartott országos honvédgyűlésen Stettner Tamás főhadnagy, buda-pesti választmányi tag¹²⁰ felvetette az addig a fővárosi honvédegylet és egyben ideiglenes központi bizottság jegyzőjeként tevékenykedő Mikár országos főjegyzővé választását, Somogyi Pál hadnagy¹²¹ az alapszabályok felolvasatására tett javaslatot. Perczel mégis elrendelte a szavazást, és Mikár főjegyzővé választását végül

Pach Zsigmond Pál: A dualizmus rendszerének első éve Magyarországon. In: *Pach Zsigmond Pál*: Történelemszemlélet és történettudomány. Budapest, 1977. 405. o.

¹¹⁶ *Balla*: A magyar királyi, i. m. 20. o.

¹¹⁷ *A Honvéd*, 1868. 16. sz. (április 20.) A Beniczky elnökletével összeülő országos központi választmány Perczel lépéseit elítélő április 8-i nyilatkozatának részletesebb tárgyalását lásd a következő fejezetben.

¹¹⁸ *A Honvéd*, 1867. 11. sz. (október 14.)

¹¹⁹ Perczel hazatérte, majd országos honvédegyleti elnökké választása után számos üdvözlő levelet kapott, a debreceni, az Abauj és a Kolozs megyei egylet tiszteletbeli választmányi taggá, a szegedi és a Vas megyei pedig tiszteletbeli elnökké választotta. OSZK Kézirattár, Fond 89/191. A tábormokot 1868 első hónapjaiban Szegedre, majd Nyíregyházára és Debrecenbe is meghívták a honvédek, és mindenütt lelkes tömeg fogadta. *Századunk*, 1868. 6. sz. (január 9.), 1868. 42. sz. (február 20.), 1868. 49. sz. (február 28.), 1868. 68. sz. (március 21.); *A Honvéd*, 1868. 2. sz. (január 13.)

¹²⁰ Stettner Tamás (1829–1885) pápai diákként 1848 tavaszán állt be az 1. honvédzászlóaljhoz. A fegyverletétel után besorozták a császári sereghez, 1853-ban leszerelték. *Bona*: Hadnagyk, i. m. III. k. 186. o.

¹²¹ Somogyi Pál (1814–1891) Somogy megyei földbirtokos, jogot végzett, a szabadságharc befejezésekor a komáromi várparancsnoksági irodán szolgált. *Bona*: Hadnagyk, i. m. III. k. 165. o.

négy-öt ellenszavazat mellett a többség támogatta.¹²² A Perczel mellett a későbbiekben is rendíthetetlenül kitartó szegedi honvédegyelet küldöttei az országos gyűlés után arról számoltak be egyletük választmányi tagjainak, hogy egyesek a honvédséget „a politica terére kívánják vezetni”, és ezért meg akarták buktatni Mikárt.¹²³ A fentiek a további fejleményekkel együtt nyilvánvalóvá teszik, hogy a Mikár félreállítására irányuló törekvés a szélsőbaloldali érzelmű választmányi tagoktól indult ki.

Mikár nem nyugodott bele az őt ért sérelembe, és 1867 novemberében kutatni kezdett az ügyvédként praktizáló Somogyi Pál hadnagy után a pest városi törvényszék és a királyi tábla iratai közt. Nem sokkal később pedig szintén egyfajta „magánnyomozásba” kezdett a pesti takarékpénztárnál Vidacs János pénzügyeit illetően. Ennek előzményeként meg kell említeni, hogy a buda-pesti honvédegyelet közgyűlése 1867. június 23-án háromtagú bizottságot állított fel az 1861-es pesti honvédegyelet számadásának megvizsgálására. A bizottság júliusban megállapította, hogy az akkori egyleti pénztáros, Vidacs több pénzt költött a honvéd ügyre, mint amennyit a választmány kiutalt számára, ezért a további számadás felelőssége alól felmentették, és köszönetet mondtak neki. Mikár, úgy tűnik, mégis abban reménykedett, hogy talál valami kompromittáló adatot Vidaccsal kapcsolatban, ám törekvése nem járt sikerrel. Ugyanakkor több honvédtársának elmesélt egy általa is csak hallomásból ismert híresztelést, amely szerint Vidacs 1866-ban jelentősebb összeget kapott Poroszországból, és azzal később nem tudott elszámolni.¹²⁴ Az igazság ezzel szemben az volt, hogy Vidacs 1866-ban és 1867-ben valóban kapott külföldről pénzeket, de nem Poroszországból, hanem Kossuth Lajostól.¹²⁵ A volt kormányzó soha nem kérdőjelezte meg Vidacs elszámolásait, és más források sem adnak okot arra, hogy a titkos szervezkedésekkel saját életét és szabadságát többször is kockára tevő szélsőbaloldali politikusról a kapott összegek magáncélú felhasználását feltételezzük. A szóbeszéd mindenesetre eljutott Vidacs fülébe is, aki 1868. január 6-án a honvédegyelet országos központi választmányának ülése elé vitte az ügyet, visszautasítva a gyanúsítást.¹²⁶

Az említett ülésen Perczel megállapította, hogy mivel a vita személyes természetű, nem tartozik a választmány hatáskörébe, és a vizsály „lovagias” elintézését javasolta az

¹²² *Magyar Ujság*, 1867. 174. sz. (október 29.)

¹²³ OSzK Kézirattár, Fond 89/209. Központi Honvéd Választmány felosztatásával kapcsolatos iratok 1867–1868. A szegedi honvédegyelet 1868. április 5-én tartott választmányi ülésének jegyzőkönyvéhez csatolt kísérőlevel. A szegedi honvédegyelet elnöke, Fluck Ferenc főhadnagy, a szabadságharc alatt Szegeden, a 3., majd a 122. honvédszászlóaljnál teljesített szolgálatot. *Bona: Hadnagyk*, i. m. I. k. 409. o. 1867-ben és 1868-ban egykori parancsnokához, Perczelhez írt leveleit bizalmas, baráti hangnem jellemzi. OSzK Kézirattár, Fond 89/209.

¹²⁴ HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegyelet bizottságának jelentése a Mikár-ügyről, 1868. március 12.; OSzK Kézirattár, Fond 89/209. Mikár–Perczel, 1868. március 22.; *A Honvéd*, 1868. 11. sz. (március 16.) Az országos központi választmány ülésének jegyzőkönyve, 1868. február 10.

¹²⁵ Vidacs 1866 júniusának végén, tehát a porosz–olasz–osztrák háború idején, meglátogatta Kossuthot Olaszországban, majd hazatérése után „lázító” kiáltványokat nyomtatott és terjesztett Pesten. Kossuth a háború vége után is azon fáradozott, hogy pénzt juttasson be az országba Vidacsnak, mert tőle remélte leginkább, hogy erős mozgalmat szervez a szélsőbaloldali körökben. Vidacs 1867. február 10-re tüntetést szervezett a pesti belvárosban, amire végül nem került sor, de ugyanazon a napon „forradalmi” plakátok jelentek meg egyes fővárosi házak falain. *Farkas: „Az erős akarat...”*, i. m. 702., 703., 719. o. Kossuth 1867 nyarán a *Magyar Ujság* „szellemi emelésére” küldött pénzt Magyarországra, de azt Vidacs a pesti polgármester-választás előkészületeire költötte. MOL R 90. 4769. Szilágyi Virgil–Kossuth, 1867. augusztus 18.

¹²⁶ *A Honvéd*, 1868. 11. sz. (március 16.) Az országos központi választmány ülésének jegyzőkönyve, 1868. február 10. Vidacs Mikár ellen tett panaszát csak ekkor, a Perczel távollétében tartott február 10-i ülésen iktatták.

érintett feleknek.¹²⁷ Mikár ezek után párbajra hívta ki Vidacsot, arra hivatkozva, hogy az, befolyásával visszaélve, a honvédegyetek nyilvánossága elé vitt egy magántermészetű nézeteltérést. Segédjeként Vay László és Gorove Antal őrnagyokat nevezte meg, akikről a honvédség-nyilvánosság hivatalban betöltött tisztségük alapján sejthető kormánypárti elkötelezettségük. Vidacs két segédje ugyanakkor a függetlenségi eszmékhez kötődő Nagy Jenő és Sréter Lajos ezredesek voltak. Vidacs, mivel „honvédbecsületében” érezte sértve magát, továbbra is ragaszkodott a honvédegyleti vizsgálathoz, ezért visszautasította a párbajt, amire így nem került sor.¹²⁸

Vidacs követelésének engedve Beniczky Lajos alelnök február 10-re összehívta a központi választmány ülését. Ekkor sem Perczel, sem Klapka nem tartózkodott Magyarországon. Előbbi a már említett közösügyi tárgyalásokon vett részt Bécsben, utóbbi pedig még decemberben elutazott Franciaországban élő családjához.¹²⁹ Bethlen Olivér február 7-én kétségbeesett levélben értesítette Perczelt a fejleményekről, és arra kérte a tábornokot, hogy vagy tiltsa be az utasítása nélkül összehívott gyűlést, vagy „körvonalazza annak működési körét”.¹³⁰ A forrásokban nincs nyoma annak, hogy Perczel bármelyikre is kísérletet tett volna. Az ülést Beniczky azzal a megállapítással nyitotta meg, hogy Perczel hosszabb időre távozott, de az elnökséget mégsem adta át, ezért most a választmány többségének akaratából gyűltek össze. Az ülésen részt vevők ezek után határozatban szólították fel a tábornokot, hogy legközelebbi elutazása előtt adja át az elnöki jogkört valamelyik alelnöknek. A határozatot el is küldték Perczelnek Bécsbe.¹³¹

Az 1867 nyarán létrejött központi ideiglenes választmány hetente kétszer, állandó időpontokban ülésezett, majd az októberi országos honvédgyűlés után megalakult országos központi választmány november 8-i döntése szerint „az ülések összehívása... Perczel Mór tábornok úr belátására bízott”.¹³² Az alapszabály ugyanakkor kimondta, hogy az elnök akadályoztatása esetén az alelnökök is elláthatják az elnök teendőit.¹³³ Az ülést összehívó Beniczky szerepe a „Vidacs–Mikár-ügyben” mindenestre furcsának nevezhető. A szélsőballal nem rokonszenvező honvéd alezredest feltehetőleg nem pártpolitikai szempontok vezették, amikor alelnöki hatáskörét felhasználva teret engedett Vidacs és társai törekvésének. Perczel egy valószínűleg jóval később keletkezett feljegyzésében azt állította, hogy Beniczkyt Andrassy bérelte fel ellene.¹³⁴

¹²⁷ HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegylet bizottsági ülésének jegyzőkönyve, 1868. február 13. *Pesti Napló*, 1868. 76. sz. (április 1.) Perczel 1868. március 29-én tartott beszédének teljes közzélése.

¹²⁸ HL VI. 14. 2. d. Gorove Antal és Vay László nyilatkozata, 1868. február 9.; OSzK Kézirattár, Fond 89/209. Mikár–Perczel, 1868. március 22.

¹²⁹ HL VI. 14. 1. d. A buda-pesti honvédegylet választmányi ülésének jegyzőkönyve, 1867. december 19.

¹³⁰ OSzK Kézirattár, Fond 89/32. Bethlen–Perczel, 1867. február 7.

¹³¹ *A Honvéd*, 1868. 11. sz. (március 16.). Az országos központi választmány ülésének jegyzőkönyve, 1868. február 10. A Hadtörténelmi Levéltárban 1868-ból csak a buda-pesti honvédegylet bizottsági üléseinek és közgyűléseinek jegyzőkönyvei találhatóak meg. Az országos központi bizottsági üléseinek jegyzőkönyveit vagy jegyzőkönyvi kivonatait csak a korabeli sajtóból, elsősorban *A Honvéd* című lapból ismerjük, ezért hivatkozásainkban ezt tüntettük fel.

¹³² HL VI. 14. 1. d. A központi ideiglenes választmány ülésének jegyzőkönyve, 1867. július 14.; Az országos központi választmány ülésének jegyzőkönyve, 1867. november 8.

¹³³ *A Honvéd*, 1868. 16. sz. (április 20.) A magyar haza honvédegyeteihez. A központi választmány nyilatkozata. Pest, 1868. április 8.

¹³⁴ Beniczky Perczelhez intézett, 1868. március 24-én kelt rövid levelére a tábornok két megjegyzést írt rá.

A még saját párttársában is ellenséget látó tábornok gyanúját azonban semmilyen más forrás nem támasztja alá. A valósághoz talán közelebb áll az a feltételezés, hogy a honvédek mozgalmában annak 1867 tavaszi kibontakozása óta vezető szerepet játszó Beniczkyt inkább személyes ambíciói vezérelték, mert magát Perczelnél alkalmasabbnak érezte a honvédegyletek irányítására.¹³⁵

Az 1868. február 10-én tartott ülésen Mikár csak annyit ismert el az ellene felhozott vádakból, hogy valóban nyomozott a pesti takarékpénztárnál Vidacs, mint az 1861-es egylet pénztárnoka ellen. Az ülésen részt vevő választmányi tagok ezután felfüggesztették Mikárt főjegyzői állásából, és nyolc napot adtak neki, hogy egy öttagú bizottság előtt tisztázza magát.

A bizottság tagjai Horváth János ezredes, Patay István ezredes, Nagy Jenő ezredes, Földváry Albert alezredes és Vay László őrnagy voltak.¹³⁶ Patay, Vidacs szélsőbaloldali képviselőtársaként vett részt az országgyűlés munkájában, Földváry, Horváth és Nagy pedig már az 1861-es pesti honvédegyletben is szerepet vállaltak. Utóbbi kettő ráadásul Vidacshoz hasonlóan, illetve vele együtt részt vett az 1860-as évek titkos függetlenségi mozgalmában.¹³⁷ A vizsgálatot folytató öt személy közül tehát egyedül Vay állt Mikár mellett, így nem meglepő, hogy a bizottság végül Vidacsnak adott igazat.¹³⁸ Javaslatukra a központi választmány felszólította a felfüggesztett főjegyzőt, hogy adja át az országos központi honvédegylet hivatalos iratait és pecsétjét, valamint az általa őrzött honvédereklyéket. Miután Mikár ezt megtagadta, a választmány február 27-én tartott ülésén végleg felmentette őt országos főjegyzői tisztségéből. A főjegyzői teendőik ellátásával ideiglenesen Barsy József hadnagy aljegyzőt bízták meg.¹³⁹

Bethlen Olivér még Mikár felmentésének napján levélben értesítette Perczelt a történetről. Egyúttal véleményét is kifejtette arról, hogyan lehetne szerinte „ezen elmérgese-

Az egyikben Perczel azt állította, hogy Beniczkyt és Horváth Jánost Andrassy bérelte fel ellene. A másik szerint Beniczky, eltűnésének napján, vagyis 1868. július 16-án éppen Andrassynál volt „titkos misszió”, és Thaisz Elek, Pest rendőrkapitánya látta őt bérkocsiban a Lánchídon. A köztük lévő szoros összefüggés miatt valószínű, hogy a két, valóság tartalmát tekintve erősen kétséges megjegyzés egyszerre keletkezett. Mivel Thaiszt Perczel „akkori főkapitánynak” nevezi, a szöveg 1885 után íródhatott. OSzK Kéziratár, Fond 89/191. Beniczky–Perczel, 1868. március 24.

¹³⁵ Beniczky szerepének utólag különösen tragikus színezetet adott 1868 nyarán történt elrablása és meggyilkolása. Egy névtelen levélben egy haldokló honvéd találkozóra hívta, hogy fontos okmányokat adhasson át neki. Emiatt július 16-án Budára ment. A Lánchíd budai hídfőéig elkísérte a központi választmány akkori jegyzője, Dulovics Ernő is, onnan azonban az őt ott váró férfival ment tovább, és többé nem tért vissza. A rendőrség, amely egy névtelen levél nyomán kezdettől fogva politikai gyilkosságra gyanakodott, már másnap keresni kezdte, több honvédtisztet is kihallgattak, a nyomozás azonban nem járt sikerrel. Végül halászok találták meg holttestét szeptember 30-án, a Csepel-szigetnél, Tököl határában. Valószínűleg megfojtották, és holttestét a Dunába dobták, a tettest vagy tetteseket azonban nem sikerült felkutatni, így az indítékra sem derült fény. Temetését október 4-én Újpesten tartották. *Steier Lajos*: Beniczky Lajos élete, működése, halála. Magyarország újabbkori történetének forrásai. Budapest, 1924. 119–127. o. Beniczky rejtélyes halála különösen kellemetlen helyzetbe hozhatta Perczelt, és tovább nehezíthette közéleti szerepvállalását.

¹³⁶ *A Honvéd*, 1868. 11. sz. (március 16.) Az országos központi választmány ülésének jegyzőkönyve, 1868. február 10.

¹³⁷ *Farkas*: A rendőrség és a magyar függetlenségi, i. m. 57. o. A későbbiekben mind a négyen aláírták a Perczelt elítélő nyilatkozatokat. (Lásd a következő fejezetben.)

¹³⁸ *A Honvéd*, 1868. 12. sz. (március 23.) Az országos központi választmány ülésének jegyzőkönyvi kivonata, 1868. február 22.

¹³⁹ *A Honvéd*, 1868. 10. sz. (március 9.). Az országos központi választmány ülésének jegyzőkönyve, 1868. február 27.

dett és gúny tárgyává vált szerencsétlen ügyet minden további perpatvar és hírlapi polémia nélkül megoldani”. Azt javasolta, hogy a tábornok nevezzen ki egy öttagú bizottságot, amely ítéletével lezárná a vitát.¹⁴⁰ Úgy tűnik azonban, hogy Perczel bécsi tartózkodása alatt nem kívánt a kérdéssel foglalkozni. Pedig a fejleményekről Mikár is beszámolt neki. A főjegyző egyik levelében „a központi választmány czége alatt tanácskozó néhány személyes ellenségének” tulajdonította leváltását, és egyoldalú eljárásról, valamint bosszúról írt. Egyúttal vitatta, hogy a választmány egy részének joga lenne leváltani őt.¹⁴¹ Az ellene felhozott vádakát később azzal utasította el, hogy azok részben magántermészetű, személyes ellentéteket vittek a választmány elé, részben pedig nem bizonyíthatók. A Somogyi elleni nyomozásról saját állítása szerint senkinek sem beszélt. Vidacs pénzügyei utáni kutakodásait pedig azzal próbálta menteni, hogy azok semmilyen eredménnyel nem jártak. Egyúttal megjegyezte, hogy Vidaccsal való személyes – az állítólagos poroszországi pénzekkel kapcsolatos –, nézeteltérését ő Perczel javaslatának megfelelően párbajjal akarta elintézni.¹⁴² A központi választmány jegyzőkönyveit és pecsétjét elküldte Bécsbe a tábornoknak, az ereklyéket pedig a Nemzeti Múzeumban helyezte letétbe.¹⁴³ Így hiába jelent meg március elején lakásán Patay vezetésével és rendőri erősítéssel egy honvédegyleti küldöttség, Mikár csak a tértivevényeket adta át nekik.¹⁴⁴

Időközben a buda-pesti honvédegylet, melynek Mikár tiszteletbeli jegyzője volt, szintén vizsgálni kezdett az ügyben. Ennek vezetésében azonban többségben voltak a kormányhoz és Mikárhoz közel álló honvédek, ezért szinte azonnal vita alakult ki köztük és az országos központi választmány közt. A Klapka távollétében, Gorove Antal őrnagy, alelnök vezetésével február 13-án – tehát Mikár felfüggesztése után három nappal – tartott bizottmányi ülésen a buda-pesti honvédegyletet a központi választmányban képviselő két tag egyike, a Mikárt 1867 októberében országos főjegyzőnek ajánló Stettner Tamás főhadnagy beszámolt az országos vezetés döntéséről. Helytelenítette, hogy a központi választmány ülését Perczel utasítása nélkül hívták össze, és a tábornok korábbi véleményére hivatkozva elítélte Mikár felfüggesztését. Mindezek miatt tiltakozásul társával, Komáromy Lajos hadnaggyal együtt lemondtak központi választmányi képviselőségükről. A buda-pesti honvédegylet bizottmánya pedig ezek után úgy döntött, hogy hivatalosan kéri a központi vezetéstől a Mikár ügyében keletkezett összes iratot.¹⁴⁵ A fővárosi egylet választmánya csak február végén kapta meg a kért iratokat, ami miatt megütközését fejezte ki, mert szerintük azokhoz azonnal, külön kérés nélkül hozzá kellett volna jutniuk.¹⁴⁶ Az

¹⁴⁰ OSzK Kézirattár, Fond 89/32. Bethlen–Perczel, 1868. február 27.

¹⁴¹ OSzK Kézirattár, 89/209. Mikár–Perczel, 1868. március 8.

¹⁴² OSzK Kézirattár, Fond 89/209. Mikár–Perczel, 1868. március 22.

¹⁴³ OSzK Kézirattár, Fond 89/209. Mikár jelentése Perczelnek, 1868. március 22. A leváltott főjegyző tételen felsorolta az ereklyéket: 7 db honvédszászló, 6 db honvédszalag, 1 db zászlókorona, 40 db pecsétnyomó, 1 db tábori pénztári ládakulcs, 1 db bélyegvas.

¹⁴⁴ Uo. Fond 89/209. Mikár–Perczel, 1868. március 22. (Mikár több levelet, illetve jelentést is írt Perczel számára 1868. március 22-i keltezéssel.)

¹⁴⁵ HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegylet bizottmányi ülésének jegyzőkönyve, 1868. február 13.

¹⁴⁶ HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegylet bizottmányi ülésének jegyzőkönyve, 1868. február 20. Az országos központi választmány nevében Horváth János és Barsi József 1868. február 16-án levélben jelezték a budapestieknek, hogy az iratok kiadásáról a legközelebbi ülésük fog dönteni. HL VI. 14. 2. d.

országos központi vezetés viszont amiatt háborodott fel, hogy a buda-pestiek egy hatáskörükön kívül eső kérdésben akarnak állást foglalni.¹⁴⁷

A buda-pesti honvédegylet választmánya a Mikár ellen felhozott vádak megvizsgálására február 27-én jelölt ki bizottságot, amely március 12-re készült el jelentésével.¹⁴⁸ A bizottság megállapította, hogy a poroszországi pénzekkel kapcsolatos vád személyes ügy, a takarékpénztári nyomozás nem járt eredménnyel, a Somogyi utáni kutatással pedig Mikár kötelességét teljesítette, mert a honvédbecsületet érintő kérdésekben el kell járni.¹⁴⁹ A fővárosi honvédegylet ezért megerősítette Mikárt tiszteletbeli jegyzői minőségében, és egyúttal rábízta az egyleti iroda vezetését.¹⁵⁰

A politikai harc folytatása: Perczel ellehetetlenülése

Perczel, miután hazatért Bécsből, március 25-re összehívta az országos központi választmány ülését. Megnyitó beszédében elmondta, hogy elutazása előtt több választmányi taggal is beszélt arról, hogy „a currens dolgok praesidentialiter fognak elintéztetni”. Éppen ezért kérte az elnökség átadásának elmaradását rögzítő határozat törlését a jegyzőkönyvből. Közlése szerint Mikár beadta neki lemondását,¹⁵¹ és arra kérte a választmányt, fogadják ezt el, mert így nem kényszerül arra, hogy a korábbi felmentés jogszerűségét vitassa. Amikor azonban megpróbálta jegyzőkönyvbe vetetni Mikár lemondásának elfogadását, a főjegyzőt korábban felmentő tagok hevesen tiltakoztak. A jelenlévő 24 honvédtisztből 16 megszavazott egy határozatot, amely kimondta, hogy nem a tábornok parancsszava, hanem a választmány többsége dönt a kérdésekben. Ezt azonban Perczel nem engedte jegyzőkönyvvezetni. A kis híján tettelegességgig fajuló ülés végül botrányba fulladt, és eredménytelenül zárult.¹⁵² Az esemény mégis a honvédegyleti mozgalom vezetésében korábban is meglévő feszültségek felszínre kerülése miatt kibontakozó háború fontos állomásának tekinthető. Ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy a vita túllépett a Vidacs–Mikár-ügyön, és Perczel, valamint a szélsőbaloldali, vagy valamilyen okból hozzájuk csatlakozó választmányi tagok közti hatalmi harccá szélesedett.

Másnap, március 26-án 16 választmányi tag levélben követelte Perczeltől, hogy hívjon össze újabb központi választmányi ülést „sürgős teendőik elintézésére”.¹⁵³ A tábor-

¹⁴⁷ *A Honvéd*, 1868. 12. sz. (március 23.) Az országos központi választmány ülésének jegyzőkönyvi kivonata, 1868. február 22.

¹⁴⁸ HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegylet bizottsági üléseinek jegyzőkönyve, 1868. február 27. és március 12.

¹⁴⁹ HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegylet bizottságának jelentése a Mikár-ügyről, 1868. március 12.

¹⁵⁰ OSzK Kézirattár, Fond 89/209. Mikár–Perczel, 1868. március 22.

¹⁵¹ Mikár az egyik 1868. március 22-én kelt levelében valóban felajánlotta Perczelnek a főjegyzői tisztségről való lemondását. OSzK Kézirattár, Fond 89/209. Mikár–Perczel, 1868. március 22.

¹⁵² *A Honvéd*, 1868. 14. sz. (április 6.); *A Hazánk* tudósítása az ülésről.; *A Honvéd*, 1868. 16. sz. (április 20.) A magyar haza honvédegyleteihez. A központi választmány nyilatkozata, Pest, 1868. április 8. Az előbbi tudósítás Perczel irányába részrehajló, az utóbbi nyilatkozat viszont a tábornokot elítélő választmányi tagoktól származik. *A Hazánk* Perczel józan, békülékeny hangnemét emeli ki, és a választmányi tagokat, elsősorban Rákóczy Jánost teszi felelőssé az indulatok elszabadulása miatt. A nyilatkozat ezzel szemben Perczel „asztalverésben és parancsszavakban kitörő indulatrohamairól” ír. Az ülésen Beniczky nem vett részt, mert mint egy nappal korábban jelezte Perczelnek, a „felföldi” vasútvonallal kapcsolatos tanácskozáson kellett részt vennie. OSzK Kézirattár, Fond 89/191. Beniczky–Perczel, 1868. március 24.

¹⁵³ OSzK Kézirattár, Fond 89/209. A központi választmány–Perczel, 1868. március 26. Az aláírók: Nagy

nek azonban nem tett eleget a felszólításnak, mert nyilvánvalóan tisztában volt azzal, hogy a vele szemben ellenséges közegben nem fogja tudni keresztülvinni akaratát. Éppen ezért inkább a buda-pesti honvédegylet március 29-én tartott közgyűlésén fejtette ki álláspontját. Meglehetősen hosszú és csapongó beszédében, amelyet feltehetőleg igen zaklatott kedélyállapotban írt, magára és az egész honvédegyleti mozgalomra nézve is súlyos következményekkel járó kijelentéseket tett. Bevezetesként a hazáért hozott áldozatait és a 18 évi száműzetés gyötrelmeit ecsetelte, még arra is kitért, hogy szegény ember és 13 élő gyermek apja.¹⁵⁴ Kijelentette, hogy amióta hazatért, igyekezett a békét fenntartani a honvédegyleti mozgalmon belül, és egyúttal küzdött az önálló honvédsereg felállításáért. Röviden utalt a Vidacs–Mikár-ügyre, és arra, hogy bécsi tartózkodása idején a választmány igaztalanul róta őt meg, mert ő szükségtelennek ítélte bármilyen ülés összehívását. A beszéd második felében világossá tette, hogy Mikár felmentésének és az ő megtámadásának véleménye szerint politikai okai voltak. Egyértelműen a szélsőbaloldalra hárította a felelősséget, és közölte: „itt igenis Kossuth személye van a játékban”. Ennek ürügyén pedig hosszasan taglalta Kossuth múltbeli „bűneit” „a leggyengébb és legnyomorultabb kormányzónak” nevezve őt. Elmondta például, hogy miközben ő fáradtságot nem kímélve sereget szervezett a szabadságharc kirobbanásakor, és felvette a küzdelmet Jellačić katonáival, addig Kossuth Szegedre menekült.¹⁵⁵ Az emigrációs időszakra rátérve azt állította, hogy Vidinben a volt kormányzó jött hozzá bocsánatot kérni, majd Kossuth állítólagos pénzügyi visszaéléseit részletezte. Utalt az angliai bankóperre, valamint az olasz és a porosz kormánytól kapott, és szerinte elpazarolt pénzekre. Később azt is a volt kormányzó szemére vetette, hogy visszautasította a „béke emberének”, Deák Ferencnek a feléje nyújtott jobbát, elítélte a szélsőbalhoz kötődő demokrata köröket, majd ismét visszatért Mikár felmentésének körülményeire. Végül kijelentette, hogy felosztatja a honvédegyletek országos központi választmányát, mert azon belül olyan ellentétek alakultak ki, amelyek ártanak a honvédügynek.

A beszédet folyamatos közbekiabálások kísérték, ami miatt Perczel, és a közgyűlésen elnöklő Gorove Antal önmagy többször is rendre utasította a hallgatóságot. A jegyzőkönyv tanúsága szerint a jelenlévők közül Patay, Rákóczy, Dienes Lajos, Vidacs és Nagy Jenő tiltakoztak Perczel döntése ellen, mert úgy gondolták, a választmány felosztatásához csak az országos gyűlésnek van joga. Vitatták azt is, hogy a fővárosi egyletnek bármiféle jogköre lenne ebben az ügyben. A buda-pesti honvédegylet közgyűlése, Gorove indítványára, általános többséggel mégis elfogadta a tábornok bejelentését. A „Pesti Napló” beszámolója szerint a gyűlés résztvevői végül megéljenezték, és a vállukon vitték ki Perczelt.¹⁵⁶

Jenő, Nizsalovszky Andor, Dulovics Ernő, Sréter Lajos, Patay István, Földváry Albert, Clementis Gábor, Virág Gedeon, Rákóczy János, Degré Ignác, Sántha Péter, Vidacs János, Somogyi Pál, Dienes Lajos, Kühnel Ignác, Kiss Miklós.

¹⁵⁴ Perczelnek néhány héttel korábban született egy fia. *Pesti Napló*, 1868. 62. sz. (március 14.) Ugyanezen év június 4-én 22 évesen, tüdőbajban meghalt Irma nevű lánya. *A Nép Zászlója*, 1868. 23. (június 6.)

¹⁵⁵ Kossuth 1848 szeptemberének utolsó és októberének első napjaiban Csongrád megyében volt toborzó-körúton, amelynek hatására több tízezer népfelkelő csatlakozott a sereghez. Kossuth azzal is számolt, hogy ha Jellačić elfoglalja a fővárost, Szeged központtal folytathatják az ellenállást. *Erdődy*: „Én csak fátklyatartó voltam”, i. m. 130. o.; *Hermann*: Kossuth és a magyar hadügy, i. m. 162. o.

¹⁵⁶ HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegylet közgyűlésének jegyzőkönyve, 1868. március 29.; *Pesti Napló*, 1868. 76. sz. (április 1.) Perczel beszédének teljes közlése.

Április 2-án Perczel egy, az előbb ismertetett beszédénél lényegesen higgadtabb hangvételű és összeszedettebb kiáltványt adott ki „A magyarországi összes honvédegyletekhez”. Ebben megismételte a feloszlítás tényét, és indokolta is azt. Kifejtette, hogy az országos központi választmány egy része saját politikai céljait szem előtt tartó, és a honvédség ügyére nézve káros eljárást folytatott, amit ő hazafiatlan cselekedetnek tart. Éppen ezért semmisnek nyilvánította a központi választmány február 10. után hozott döntéseit, és felkérte a buda-pesti egylet bizottmányát, hogy hívjon össze országos honvédegyület. Végül kijelentette, hogy ő továbbra is a honvédség ügyét kívánja szolgálni.¹⁵⁷

A központi választmány többsége természetesen nem nyugodott bele Perczel jogilag amúgy is vitatható döntésébe, ezért Beniczky április 4-re összehívta ülésüket. A megjelenetek visszautasították a feloszlítást, és úgy határoztak, hogy május 4-re országos honvédegyületet hívnak össze.¹⁵⁸ Április 8-án ennek értelmében tettek közzé sajtónyilatkozatot, melyben kifejtették, miért tartják elfogadhatatlannak Perczel lépéseit. Felszólították az ország honvédegyleteit, hogy ezentúl Beniczkyvel tartsák a kapcsolatot, és vegyenek részt az országos honvédegyülésen, mert csak az dönthet a központi választmány további sorsáról.¹⁵⁹

A honvédegyleti mozgalom vezetésében dúló háború mind a volt honvédek, mind a polgári közvélemény körében óriási nyilvánosságot kapott, miután a *Pesti Napló* és a *Századunk* – tehát két Perczellel rokonszenvező lap –, közölte a tábornok március 29-én elmondott beszédét.¹⁶⁰ A hirtelen megnövekvő érdeklődésről a *Századunk* a következőképpen írt: „Perczel beszéde a fővárosban roppant szenzatiót okozott. Nyomdánk valóságos ostrom alatt volt, s a reggel nyomtatott tömeges példányok alig másfél óra alatt kelttek el”.¹⁶¹ A függetlenségi *Magyar Ujság* cikkírója is megjegyezte, igaz meglehetősen gúnyos hangnemből, hogy Perczel beszédét április első napjaiban „úton-útfélen osztogatták”.¹⁶² Természetesen más tekintetben is tetten érhető volt az egyes lapok politikai elkötelezettsége és a honvédegyleti vita tálalása közti kapcsolat. A *Pesti Napló* és a *Századunk* viszonylag kis terjedelemben foglalkozott a kérdéssel, és került Perczel beszédének és lépéseinek értékelését. Ehelyett inkább beszámolt a tábornoknak küldött támogató nyilatkozatokról, illetve arról, milyen lelkes fogadtatásban volt része az április elején Székesfehérvárra és Veszprémbé látogató Perczelnek.¹⁶³ A *Hon* április 2-án cikket közölt Perczel beszédéről, amelyben a szerző elismerte ugyan a tábornok érdemeit, de el-

¹⁵⁷ OSzK Kézirattár, 89/198. *Perczel Mór*: A magyarországi összes honvédegyletekhez. 1868.

¹⁵⁸ *A Honvéd*, 1868. 14. sz. (április 6.)

¹⁵⁹ *A Honvéd*, 1868. 16. sz. (április 20.) A magyar haza honvédegyleteihez. A központi választmány nyilatkozata, Pest, 1868. április 8. Az aláírók: Beniczky Lajos, Horváth János, Nagy Jenő, Nizsalovszky Andor, Dulovics Ernő, Sréter Lajos, Patay István, Földváry Albert, Clementis Gábor, Virág Gedeon, Rákóczy János, Degré Ignác, Sántha Péter, Vidacs János, Somogyi Pál, Dienes Lajos, Kiss Miklós, Hauser Károly, Toldy Lipót, Sebő Antal, Muhoray Béla, Adamy Rezső, Barsy József (ideiglenes jegyző), Kühnel Ignác (Buda és Óbuda honvédegyletének képviselőjében), továbbá három vidéki honvédegyleti küldött (Szentkereszty Zsigmond, Csiky Sándor és Tuczenhaler Lajos). Az ekkor 29 tagból álló országos központi választmánynak tehát 22 tagja írta alá a nyilatkozatot.

¹⁶⁰ A beszédet követő napok sajtóvisszhangjáról lásd még: Vajda János összes művei, i. m. VI. k. 541–545. o.

¹⁶¹ *Századunk*, 1868. 76. (április 1.)

¹⁶² *Magyar Ujság*, 1868. 79. (április 4.)

¹⁶³ *Pesti Napló*, 1868. 79. sz. (április 4.), 1868. 81. sz. (április 7.), 1868. 82. sz. (április 8.); *Századunk*, 1868. 79. sz. (április 4.), 1868. 80. sz. (április 5.), 1868. 83. sz. (április 9.), 1868. 87. sz. (április 15.), 1868. 93. sz. (április 22.)

ítélte Kossuth megtámadását, „fájdalmasnak” nevezve az ügyet.¹⁶⁴ *A Nép Zászlója* igen jelentős terjedelemben foglalkozott a honvédegyletek vezetésében kirobbant harccal, és a legkevésbé sem kímélte Perczelt. Nagy számban jelentetett meg Perczelt elítélő, többnyire a vidéki honvédegyletektől érkezett leveleket, nyilatkozatokat, és idézte az éleclapokban róla megjelent gúnyos versikéket.¹⁶⁵

A szintén szélsőbaloldali *Magyar Ujság* április 5-én kivonatokat közölt Perczel beszédéből,¹⁶⁶ továbbá április 1-én, április 4-én és április 10-én vezércikkekben foglalkozott az eseménnyel.¹⁶⁷ A cikkek végén aláírás nem szerepel, de az első két esetben feltételezhetjük, a harmadikban pedig – mivel az önálló röpiratként is megjelent – biztosan tudjuk, hogy a szerző Vajda János volt. Vajda természetesen elítélte Perczel Kossuth elleni „merényletét”, és április 10-én közölt cikkében az egész nemzet, a nemzeti múlt meggyalázásaként értékelte azt. Egyértelművé tette, hogy a tábornokot a Deák-párt eszékezőnek tartja, ezért nemcsak Perczel személyét, de a kormányt is támadta írásában. Többször visszatérően hangsúlyozta, hogy mekkora károkat okoz ez az esemény Magyarország külföldi megítélésében.¹⁶⁸

Külön figyelmet érdemel a honvédegyletek hivatalos lapjának, *A Honvédnek* a magatartása. A Perczelt korábban feltétel nélkül támogató szerkesztő, Bethlen Olivér alezredes¹⁶⁹ – nyilván tekintettel a lapot vele együtt szerkesztő Mikárra is – egy ideig jobbnak látta hallgatni a központi vezetésben kialakult helyzetről. A központi választmány ülésének jegyzőkönyveit vagy annak kivonatait korábban rendre közlő lap március 9-én csak Horváth János alelnök határozott kérésére kezdte el ismertetni a Vidacs–Mikár-ügyre vonatkozó hivatalos iratokat. Az addigi hallgatást Bethlen Horváthhoz írott nyílt levelében indokolta: kifejtette, hogy a honvédugyre károsnak tartja a bajtársak közt kialakult viszálykodás nyilvánosság elé tárását.¹⁷⁰ Ennek ellenére a továbbiakban, vélemény hozzáfűzése nélkül, visszamenőleg közölte a központi választmány és a buda-pesti bizottmány februári üléseinek jegyzőkönyveit. Ugyanígy járt el a márciusban és áprilisban a honvédegyleti mozgalommal kapcsolatban keletkezett hivatalos iratokkal is.¹⁷¹

Április elején maga Kossuth is értesült Perczel ellene indított támadásáról. A beszéd pontos tartalmáról azonban csak a hónap közepén szerzett tudomást, amikor az akkor még emigrációban élő Simonyi Ernő elküldte neki a *Pesti Napló* április elsejei számát. Simonyit erre a szívességre a szintén Kossuth bizalmi köréhez tartozó emigráns, Irányi Dániel¹⁷² kérte fel, aki ekkor már egy ideje igyekezett rávenni a volt kormányzót, hogy ő

¹⁶⁴ *A Hon*, 1868. 77. sz. (április 2.)

¹⁶⁵ *A Nép Zászlója*, 1868. 15. sz. (április 11.), 1868. 16. sz. (április 18.), 1868. 18. sz. (május 2.) Az éleclapok közül a *Ludas Matyi* 1868/14. (április 5.) és a *Bolond Miska*, 1868/15. (április 12.) száma közölt gúnyverset Perczetről.

¹⁶⁶ *Magyar Ujság*, 1868. 80. sz. (április 5.)

¹⁶⁷ *Magyar Ujság*, 1868. 76. sz. (április 1.), 1868. 79. sz. (április 4.), 1868. 84. sz. (április 10.)

¹⁶⁸ Vajda János összes művei, i. m. VI. k. 223–231. o.

¹⁶⁹ „Mindig igyekszem az általam követett irányban működni, és előttem az utat egyenetni” – írta Bethlen Perczelnek 1868. január 27-én. OSzK Kézirattár, Fond 89/32.

¹⁷⁰ *A Honvéd*, 1868. 10. sz. (március 9.)

¹⁷¹ Az említett eseményektől aligha függetlenül a központi választmány számvizsgálatot kezdeményezett *A Honvédnél*. Uo., 1868. 10. sz. (március 9.)

¹⁷² Simonyi Ernőt 1868 áprilisában, Kossuth ajánlására, a német-üröghi választókerület országgyűlési képviselőjévé választották. Irányi Dánielt 1867 novemberében, majd 1868 novemberében, szintén Kossuth ajánlá-

maga cáfolja meg hírlapi cikkben Perczel ellene felhozott vádjait.¹⁷³ Kossuth ezt elutasította, feltehetőleg azért, mert aligha tudta volna elkerülni a Perczel esetében is visszatetszést keltő „öndicsőítés” látszatát. Még a Perczel-beszéd tartalmának megismerése előtt beszámolót írt Irányinak a tábornoknak az emigráció időszakában vele szemben tanúsított magatartásáról. Irányi ezeket az ismereteket felhasználva írta meg a *Magyar Ujság* április 25-i és 26-i számában megjelent kétrészes cikkét. Ebben visszautasította a volt kormányzó pénzkezeléssel kapcsolatos állítólagos visszaéléseinek vádját, majd kitért Perczel 1859-ben és 1866-ban mutatott viselkedésére, amely lehetetlenné tette a tábornok részvételét a magyar függetlenség kivívását célzó szervezkedésekben.¹⁷⁴

Kossuth április 17-én ugyancsak Irányinak küldött hosszú jegyzeteiben pontról pontra leírta álláspontját a Perczel beszédében az ő szabadságharc alatti magatartásával kapcsolatban elhangzott vádakra.¹⁷⁵ Ezek az érvek Áldor Imrének, *A Nép Zászlója* szerkesztőjének 1868 megjelent, *Kossuth és Perczel* címet viselő könyvében kerültek a nyilvánosság elé.¹⁷⁶ A könyv legnagyobb részét Áldor Kossuth védelmében írt vitairata teszi ki. A szélsőbaloldali lap szerkesztője kivonatossan közölte Perczel általa „hírhedtnek” nevezett beszédét, majd válaszolt annak a szabadságharc időszakára vonatkozó állításaira. Részletesen, korabeli dokumentumokat idézve kifejtette például, miért hamis az az állítás, hogy a honvédsereget Perczel, és nem Kossuth teremtette. Ugyancsak hosszasan taglalta Perczelnek a szabadságharc alatt elkövetett hadvezetési hibáit, szembeállítva azokat Görgei tehetségével. Írásában többször is minősítette mind Perczel, mind Kossuth személyiségét. A volt kormányzót egyebek mellett „nemes lelkűnek”, a haza „utolsó napszámosának” és „lángelmű vezérnek” nevezte,¹⁷⁷ miközben Perczelről megállapította, hogy „érdemei daczára sem oly nevezetes egyéniség, ki a dolgok menetére elhatározó befolyással lehetett volna ’48-ban, vagy lehetne most ’68-ban”.¹⁷⁸ Már könyve elején is utalt arra, hogy a tábornok valójában csak eszköz azok kezében, akik magukhoz édesgették, majd felszították gyűlöletét.¹⁷⁹ Ezzel legalább részlegesen felmentette Perczelt, és kimondatlanul is a kormányon lévőkre hárította a felelősséget a honvédegyleti mozgalom vezetésében kirobbant harc miatt. A műhöz Áldor két függelék is csatolt: Irányinak a *Magyar Ujság*ban megjelent cikkét,¹⁸⁰ valamint a honvédegyletek országos központi választmányának április 8-i nyilatkozatát.¹⁸¹

sára, Pécs országgyűlési képviselőjévé választották meg. Hazatérvén mindketten a szélsőbal által alapított ’48-as Pártban folytatták pályafutásukat. *Szabó Csilla*: Függetlenségi elvek – gyakorlati kompromisszumok. Irányi Dániel, Simonyi Ernő és Helfy Ignác emigráció utáni beilleszkedése. *Valóság*, 1993/10. sz. 55–56. o.

¹⁷³ MOL R 90. 4946. Irányi–Kossuth, 1868. április 6., 4952. Irányi–Kossuth, 1868. április 11., 4972. Irányi–Kossuth, 1868. április 16.

¹⁷⁴ *Magyar Ujság*, 1868. 96. sz. (április 25.), 1868. 97. sz. (április 26.) Vö.: *Kosáry*: Perczel Mór, i. m. 320–321. o.; *Szekfű Gyula*: Az öreg Kossuth 1867–1894. In: Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára. Szerk.: *I. Tóth Zoltán*. I–II. k. Budapest, 1952. II. k. 360. o. Irányi már korábban válaszolt Perczel demokrata körökkel kapcsolatos vádjaira. *Magyar Ujság*, 1868. 84. sz. (április 10.)

¹⁷⁵ MOL R 90. 4957. Kossuth–Irányi, 1868. április 17. (Jegyzetek.)

¹⁷⁶ *Áldor Imre*: Kossuth és Perczel. Pest, 1868.

¹⁷⁷ Uo. 16., 47–48., 63. o.

¹⁷⁸ *Áldor Imre*: Kossuth és Perczel. Pest, 1868. 52. o.

¹⁷⁹ Uo. 1–5. o.

¹⁸⁰ Uo. 68–86. o.

¹⁸¹ Uo. 86–94. o.

Kossuth hívei tehát Perczel több túlzást és csúsztatást tartalmazó, és a közvélemény többsége által minden bizonnyal botrányosnak tartott beszéde után igyekeztek a nyilvánosság eszközeivel lehetetlenné tenni a tábornok további honvédegyleti működését. A honvédegyleti mozgalmon belül ugyanakkor többen is békíteni próbáltak. Klapka a buda-pesti honvédegylet bizottmányának április 14-i ülésén arra kérte a többi honvédegyletet, hogy ne küldjenek képviselőket a május 4-i országos gyűlésre, vagy ha mégis, fogadják el a központi választmány feloszlását. Az egyik jelenlévő indítványára ugyanakkor belegyezett, hogy kérjék fel Perczelt elnöki működésének felfüggesztésére.¹⁸² Bethlen Olivér alezredes, *A Honvéd* pusztán tényközlésekre vonatkozó addigi gyakorlatát megtörve, április 20-án cikket közölt *Kossuth és Perczel* címmel. Ebben méltatta ugyan a tábornoknak a szabadságharc alatt szerzett érdemeit, majd a kiegyezés után az önálló honvédsereg ügyében tett erőfeszítéseit, de elítélte Kossuth személyét „gyalázó” kijelentéseit. Azt javasolta, hogy a honvédegyletek továbbra is ismerjék el Perczelt vezetőjüknek az önálló honvédsereg kérdésében, és nyilatkoztassák ki, hogy szervezeteik nem politikai klubok, a tábornok pedig hagyjon fel a „Kossuth elleni agitatioval”.¹⁸³ Április 27-én Vetter Antal szintén *A Honvéd* című lapban megjelent cikkében azt ajánlotta, hogy a honvédegyletek válasszanak egy öttagú, magas rangú tisztekből álló bizottságot, amely a továbbiakban érdekeiket képviseli.¹⁸⁴ Bethlen, Klapka és Vetter egyaránt felhívta a honvédek figyelmét arra, hogy meglehetősen szerencsétlennek tartják az önálló magyar hadsereg tervének tárgyalása közben kirobbant viszályokat, ezért azok minél hamarabbi lezárására szólítottak fel. A figyelmeztetés nem volt alaptalan, hiszen a honvédsereg felállítására irányuló törekvéseket egyaránt gyengítette a honvédegyleti mozgalom egységének megbomlása, illetve Perczel személyes kudarca.

A honvédegyleti mozgalom jövőbeni egységének és irányításának sorsa alapvetően a honvédegyletek döntésein múlott. Az ország egyletei április folyamán tartott bizottmányi üléseiken foglalkoztak a honvédegyleti mozgalom vezetésén belül kialakult helyzettel. Határoztak arról, hogyan viszonyulnak a Mikár-ügyhöz, Perczel beszédéhez és a központi választmány feloszlásához, illetve képviseltetik-e magukat a május 4-re összehívott országos gyűlésen. Számos egylet elküldte jegyzőkönyvét Perczelnek, a Beniczky vezetése alatt álló központi választmánynak, továbbá a sajtóban is közzétette álláspontját. A rendelkezésre álló iratok alapján elmondható, hogy háromféle álláspontot különböztethetünk meg. A Perczel mellett egyértelműen kiálló egyletek többnyire azzal érveltek, hogy a központi választmány a Mikár-ügyben túllépte hatáskörét, mert személyes természetű ügyet tárgyalt, és ráadásul az országos gyűlés által választott főjegyzőt nem volt joga leváltani. Egyesek azt is hangsúlyozták, hogy a központi választmány nem hatalom, csak „közvetítő közeg”, és utaltak a szélsőbaloldali választmányi tagok politikai színezetű törekvéseire.¹⁸⁵ Az egyletek egy másik csoportja viszont elítélte Perczel Kos-

¹⁸² HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegylet ülésének jegyzőkönyve, 1868. április 14. Klapka februárban visszatért Magyarországra, majd márciusban Szabadkára utazott a tervezett Duna–Tisza-csatorna ügyében, ezért nem vett részt a buda-pesti honvédegylet március 29-i közgyűlésén sem. *A Honvéd*, 1868. 10. sz. (március 9.) Április 14-én levélben jelezte Perczelnek, hogy az aznapi fővárosi honvédegyleti ülésen békíteni próbál majd, és éppen ezért a távolmaradást ajánlotta tábornoktársának, aki ezt a jegyzőkönyv tanúsága szerint meg is fogadta. OSzK Kézirattár, Fond 89/78. Klapka György Perczel Mórhoz. Klapka–Perczel, 1868. április 14.

¹⁸³ *A Honvéd*, 1868. 16. sz. (április 20.)

¹⁸⁴ *A Honvéd*, 1868. 17. sz. (április 27.)

¹⁸⁵ OSzK Kézirattár, Fond 89/209.

suth elleni kirohanását, és azt hangsúlyozta, hogy a tábornok önkényesen járt el, amikor feloszlatta a központi választmányt.¹⁸⁶ Számos honvédegyelet ugyanakkor nem kívánta elkötelezni magát egyik vagy másik oldalon, hanem inkább a mozgalom megosztottságának felszámolását sürgette.¹⁸⁷

Azt, hogy az ország honvédegyletei milyen arányban képviselték az említett álláspon-
tokat a jelenleg ismert források alapján nehéz megállapítani. Leginkább a jórészt Perczel
iratai közt fennmaradt, többségében a tábornokot támogató 12 egyesület nyilatkozatát is-
merjük, ez azonban – a későbbi fejlemények tükrében – biztosan nem tekinthető jellem-
ző véleménynek a honvédek körében. A Beniczkyhez küldött iratokról csak közvetett
adataink vannak, a sajtóban pedig sokszor pontatlan, egymásnak és más forrásoknak el-
lentmondó hírek jelentek meg. Nehezíti az arányok megállapítását az is, hogy az egyes
egységeken belül is viták dúltak, és többféle álláspont ütközött egymással. A honvédegy-
letek állásfoglalásáról jóval világosabb, és a mozgalom szempontjából döntő jelentőségű
képet adott a május 4-én megtartott országos honvédegyűlés.

1868. május 4-én ismét a budai nyári színpadon tartották a honvédegyeleti mozgalom
rendkívüli országos gyűlését, amelyre 53 egyesület küldte el képviselőit. A nyitóbeszédet tartó
Beniczky a tárgy ismertetése után arra kérte a jelenlévőket, hogy a gyűlés levezetésére vá-
lasszanak más elnököt, mert ő személyes érintettsége miatt nem akarja befolyásolni a dön-
tést. A küldöttek Máriássy János ezredest bízták meg ezzel a feladattal. Minthogy többnyire
a Beniczky vezette központi választmányt támogató egyesületek képviseltették magukat a
gyűlésen, a beszédek is a Perczelt elítélő érvek határozták meg. A jelenlévők túlnyomó
többsége – 47 egyesület küldöttei – végül úgy határozott, hogy a honvédegyletek központi vá-
lasztmánya az augusztus 20-ra összehívandó országos tisztújító gyűlésig ideiglenesen
Beniczky vezetése alatt folytatja munkáját. Ehhez az állásponthoz később további tíz, az
országos gyűlésen magát nem képviseltető egyesület csatlakozott.¹⁸⁸ Az 1868. május 4-ig
megalakuló összesen 84 honvédegyeletnek a Beniczky-féle vezetést támogató 57 nagyjából
a kétharmadát jelenti. Érdemes azonban azt is megjegyezni, hogy 1867 októberében csak
56 egyesület vett részt az országos központi honvédegyelet megalakításában, és ezután 1868.
május 4-ig még további 11 honvédegyelet alakult meg.¹⁸⁹ Az említett számokból látható,
hogy Perczel egyértelműen alulmaradt a központi választmánnyal folytatott harcban, és
1868 májusára kiszorult a honvédegyeleti mozgalom irányításából.

*

Jelen tanulmány célja az volt, hogy bemutassa a '48-as honvédegyeleti mozgalom dua-
lizmus kori történetének első évét, amelyet leginkább a vezető, Perczel Mór személye
tett egy önálló fejezetté. Megállapítható, hogy az megszervezte, nagy számban és viszony-

¹⁸⁶ *A Nép Zászlója*, 1868. 15. sz. (április 11.); *Magyar Ujság*, 1868. 88. sz. (április 16.), 1868. 96. sz. (április 25.); *A Honvéd*, 1868. 17. sz. (április 27.), 1868. 18. sz. (május 4.)

¹⁸⁷ *A Honvéd*, 1868. 17. sz. (április 27.), 1868. 18. sz. (május 4.)

¹⁸⁸ *Századunk*, 1868. 104. sz. (május 5.); *A Nép Zászlója*, 1868. 19. sz. (május 9.); *A Honvéd*, 1868. 19. sz. (május 11.). Bethlen Olivér *A Honvéd* e számában arra kérte a gyűlésről távol maradt egyesületeket, hogy a mozgalom egységének megőrzése céljából csatlakozzanak a többségi állásponthoz.

¹⁸⁹ Az adatok forrása: *Mikár*: Honvéd schematismus, i. m.

lag gyorsan megalakuló honvédegyetek, összesen sok tízezres tagságukkal jelentős társadalmi erőt képviseltek a korszakban. A mozgalmat részben az a gyakorlatias szándék keltette életre, hogy az 1848–49-es szabadságharc rászoruló egykori katonáinak, valamint a hősi halált halt honvédek özvegyeinek és árváinak méltányos megélhetését biztosítsák. A volt honvédeket ugyanakkor nemcsak ez, hanem a szabadságharc és az elhunyt bajtársaik emlékének ápolása iránti igény is közösséggé formálta. A helyi kezdeményezésre alakult egyletek 1867 nyarán és őszén fokozatosan országos szervezetet építettek ki, amelyben az irányító szerepet a fővárosi honvédek játszották. A bárki által látogatható gyűlések és megemlékezések, valamint a sajtó biztosították a nyilvánosságot a mozgalom számára. A lapok rendszeresen beszámoltak a honvédegyleti eseményekről, és ezzel egyfelől felkeltették, másfelől pedig tükrözték a polgári közönség érdeklődését. A volt honvédek törekvései egyértelműen nemzeti ügygé váltak a kiegyezés után.

Az Andrássy-kormányt azonban kellemetlen helyzetbe hozta a gyorsan erősödő honvédegyleti mozgalom. Óriási támogatottsága miatt kénytelen volt figyelembe venni annak követeléseit, amelyeket ugyanakkor nem teljesíthetett maradéktalanul a kiegyezési rendszer veszélyeztetése nélkül. A segélyezéssel és az önálló magyar honvédsereg felállításával kapcsolatos döntésekbe végül sikerült bevonni a honvédegyetek Deák-párthoz hű vezetőit, ami segítette a kompromisszumos megoldások elfogadtatását. További veszélyt jelentett viszont a kormány számára, hogy a mozgalom esetleg az éppen ekkor önálló párttá alakuló, függetlenségi elveket valló szélsőbaloldali társadalmi bázisává válik. Ez ellen főként az országos központi vezetés első emberének, Perczel Mórnak a személye jelenthetett biztosítékot. Perczelt – akár megpróbálták őt rábeszélni a Deák-párt vezetői, akár nem – egyértelműen Kossuthal szemben érzett gyűlölete vitte a kiegyezési rendszer támogatóinak táborába. Ugyanakkor, mint később kiderült, éppen ez tette alkalmatlanná feladata teljesítésére.

Perczel, az 1880-as években írt feljegyzéseiben „pacifikatorként” és „arbitratorként” jellemezte ekkori önmagát.¹⁹⁰ A békebírói szerep eljátszását azonban nemcsak érzelmektől vezérelt természete tette lehetetlenné. Nem segítette őt az sem, hogy a honvédegyleti mozgalom vezetésében, annak 1867 októberében történt megválasztása után sajátos, a feszültségeket eleve magukban rejtő politikai viszonyok alakultak ki. Miközben a budapesti honvédegyletben egyértelműen a kormánypárt hívei kerekedtek felül, az Országos Honvédegylet központi irányításában többségbe kerültek a kiegyezési rendszerrel, és így magával Perczellel is szemben álló tagok. Utóbbiakhoz sorolhatóak a szélsőbaloldali és balközép párti politikusok, valamint mindazok, akik a kiegyezés megkötését megelőző években Vidacs Jánossal együtt részt vettek a pesti honvédegylet megalakításában, illetve azt követően titkos függetlenségi szervezkedésekben. Erejüket növelte, hogy feltehetőleg személyes okokból, Beniczky Lajos alelnök is támogatta törekvéseiket.

A Mikár Zsigmond félreállítására irányuló lépések önmagukban látszólag még nem, vagy legalábbis nem közvetlenül Perczel ellen irányultak. Az országos főjegyző felmentésének módja mégis egyértelművé tette, hogy a központi választmányi tagok egy része valójában a tábornok meggyengítésének céljával indított támadást. A Mikárral szembeni vizsgálat Perczel távollétében és kifejezett szándéka ellenére történt, és a választmány

¹⁹⁰ Kosáry: Perczel Mór, i. m. 320. o.

még ráadásul meg is róttá az elnököt, amiért az Bécsbe való távozása előtt nem ruházta át jogkörét valamelyik alelnökre. Mindez azonban valószínűleg kevés lett volna a honvédek körében rendkívüli népszerűségnek örvendő Perczel ellehetetlenítéséhez, ha a tábornokot nem ragadják el indulatai. Azzal, hogy a központi választmány többségével folytatott vitáját 1868. március 29-én mondott beszédében Kossuth ellen fordította, egy magánál is népszerűbb személyt támadott meg. Beszéde hatalmas visszhangot keltett mind a honvédek, mind a polgári közvélemény körében, amit a szélsőbaloldali sajtó fel is használt hiteltelenné tételéhez.

Ludvigh János, 1867 júniusában, nem sokkal Perczel Brüsszelből történt távozása előtt a következőket írta Kossuthnak: „Ha ellened kikel, csak önmagának árt, de azért még is botrány lesz.”¹⁹¹ Ludvigh tehát Rónay Jácinthoz hasonlóan előre sejtette a Perczel érzelmeiben rejlő veszélyeket, visszatartani azonban egyikük sem tudta a tábornokot attól, hogy vihart kavargjon a honvédegyleti mozgalmon belül, és végső soron magát zárja ki annak vezetéséből.

KatalinFarkas

MÓR PERCZEL AND THE DEVELOPMENT OF THE HONVÉD SOCIETIES (1867–1868)

Summary

The study presents the first year of the developing Honvéd societies in Hungary, after the 1867 Austrian-Hungarian Compromise.

Following the Compromise, many Honvéd societies were formed nationwide in a number of counties and towns by former officers and soldiers of the 1848-49 War of Independence. The societies provided aid for the Honvéd soldiers in need, and for the family members of deceased soldiers, and they kept the memory of the War and of the killed comrades alive.

The Honvéd societies, each keeping its own independence, established a national central management in October 1867; and chose Mór Perczel, a general returning home from exile, as its head. Perczel, an MP of the government party, fought for the establishment of an independent Hungarian army in the name of the Honvéd societies. This goal, though with some compromises, was reached in the next few years to come. The Honvéd societies had a military magazine titled 'A Honvéd' as well.

Political tensions among the Honvéd societies had been present from the beginnings. The majority of the members and the central committee supported Lajos Kossuth and his ideas of independence, while the two most distinguished leaders of the societies, Perczel and György Klapka, head of the society in Budapest, were supporters of the Compromise. The government endeavored to restrain the societies through them. The differences between Perczel and the central committee lead to a conflict in spring 1868. After many previous criticizing, the impulsive general attacked Kossuth in a speech, and his words generated extensive press reaction. The majority of the Honvéd societies condemned Perczel's behaviour, leading eventually to the general leaving the organization.

¹⁹¹ MOL R 90. 4751. Ludvigh–Kossuth, 1867. június 24.

Katalin Farkas

MÓR PERCZEL ET L'ESSOR DU MOUVEMENT ASSOCIATIF DES HONVEDS (1867–1868)

Résumé

L'étude présente la première année du mouvement associatif des Honveds qui prit son essor après la signature en 1867 du Compromis austro-hongrois.

Créées dans de nombreux départements et villes de Hongrie, les associations de Honveds réunirent d'anciens officiers et soldats de la guerre d'indépendance de 1848–1849. Les associations avaient pour mission de fournir une aide financière aux Honveds nécessiteux et aux proches des soldats défunts, ainsi que de cultiver la mémoire de la guerre d'indépendance et des compagnons d'armes morts pour la patrie.

Tout en conservant leur indépendance, les associations de Honveds mirent en place en octobre 1867 une direction nationale sous la houlette du général Mór Perczel qui rentrait de l'émigration. Comme député du parti au pouvoir, Perczel lutta, au nom du mouvement associatif des Honveds, pour la levée d'une armée hongroise indépendante, ce qui finit par se réaliser dans les années suivantes au prix de certains compromis. Le mouvement associatif des Honveds avait même sa propre revue militaire « Le Honved ».

Toutefois le mouvement était miné dès le début par des tensions politiques. Alors que la majorité des adhérents et du comité central sympathisait avec Lajos Kossuth et ses idées d'indépendance, les deux dirigeants les plus influents du mouvement, à savoir Perczel et György Klapka, le responsable de l'association de Budapest furent des adeptes du Compromis. Le gouvernement les utilisa pour maîtriser le mouvement. Au printemps 1868, les différends entre Perczel et le comité central conduisirent à l'affrontement. Dans un discours, qui fit grand bruit dans la presse, le général impétueux attaqua la personne de Kossuth qu'il avait déjà souvent critiquée avant. La plupart des associations de Honveds condamnèrent l'attitude du général Perczel qui finit par être écarté du mouvement.

Katalin Farkas

MÓR PERCZEL UND DIE ENTFALTUNG DER HONVÉD-VEREINSBEWEGUNG (1867–1868)

Resumee

Die Studie stellt das erste Jahr der Geschichte der Honvéd-Vereinsbewegung vor, die sich nach dem österreichisch-ungarischen Ausgleich des Jahres 1867 in Ungarn entfaltete.

Nach dem Ausgleich wurden landesweit in zahlreichen Komitaten und Städten Honvéd-Vereine gegründet, deren Mitglieder die einstigen Offiziere und gemeinen Soldaten des Freiheitskampfes von 1848/49 waren. Die Vereine sahen es als ihre Aufgabe an, den bedürftigen Honvéds, sowie den Familienmitgliedern der gefallenen Soldaten Hilfe zukommen zu lassen und das Andenken des Freiheitskampfes, sowie ihrer den Heldentod erlittenen Kameraden zu wahren.

Die Honvéd-Vereine schufen unter Wahrung ihrer Eigenständigkeit im Oktober 1867 eine landesweite zentrale Führung, an deren Spitze der aus der Emigration heimkehrende Mór Perczel kam. Perczel kämpfte als Abgeordneter der Regierungspartei im Namen der Honvéd-Vereinsbewegung für die Aufstellung einer selbständigen ungarischen Honvéd-Armee, was in den folgenden Jahren – zwar mit Kompromissen, aber – erfolgte. Die Honvéd-Vereinsbewegung verfügte unter dem Titel „A Honvéd“ (Der Honvéd) auch über eine Militärzeitschrift.

Innerhalb der Honvéd-Vereinsbewegung waren politische Spannungen von Anfang an charakteristisch. Die Mehrheit der Mitgliedschaft und des Zentralkomitees sympathisierte mit La-

jos Kossuth und den von ihm vertretenen Unabhängigkeitsideen. Dagegen gehörten die beiden angesehensten Leiter der Bewegung, Perczel und György Klapka, der den Verein in Budapest leitete, zu den Anhängern des Ausgleichs. Die Regierung versuchte durch sie die Bewegung im Zaum zu halten. Die Gegensätze zwischen Perczel und dem Zentralkomitee führten jedoch im Frühjahr 1868 zu einem Konflikt. Der hitzige General griff in einer Rede den von ihm bereits früher oft kritisierten Kossuth an; Seine Ausführungen erfuhren ein riesiges Echo in der Presse. Die Mehrheit der Honvéd-Vereinsbewegung verurteilte das Verhalts Perczels, was schließlich dazu führte, dass der General aus der Bewegung gedrängt wurde.

Каталин Фаркаш

ПЕРЦЕЛЬ МОР И РАЗВЕРТЫВАНИЕ ДВИЖЕНИЯ ОБЩЕСТВА ХОНВЕДОВ (1867-1868 ГГ.)

Резюме

Автор статьи показывает первый год истории движения общества хонведов, развернувшееся после австро-венгерского компромисса 1867 года.

После компромисса по всей Венгрии во многих комитатах и городах создавались общества хонведов, членами которых стали бывшие офицеры и рядовые солдаты, участники освободительной борьбы 1848–49 годов. Эти общества считали своей задачей оказание помощи нуждавшимся хонведам, а также членам семей погибших военнослужащих, поддерживали память о событиях 1848–1849 годов, бережно хранили память героически погибших своих боевых товарищей.

Общества хонведов, сохраняя свою самостоятельность, в октябре 1867 года создали всевенгерское центральное управление, во главе которого был назначен вернувшийся из эмиграции Мор Перцель. Как депутат государственного собрания от правительственной партии Перцель от имени движения хонведов боролся за формирование самостоятельной венгерской хонведской армии, что и было осуществлено в последующие годы, правда ценою некоторых компромиссов. Движение хонведских обществ выпускало даже свой собственный военный журнал под названием „Хонвед”.

Однако с самого момента возникновения внутри движения хонведских обществ существовала политическая напряженность. Большинство членов общества и центрального комитета симпатизировало Лайошу Кошут и провозглашенным им идеям независимости до тех пор, пока два самых авторитетных руководителя движения Перцель и возглавлявший Будапештское общество хонведов Дьердь Клапка признавали себя сторонниками компромисса. Правительство с их помощью старалось держать на тормозах все движение. Однако противостояние между Перцелем и центральным комитетом весной 1868 года привело к столкновению. Вспыльчивый по натуре генерал в одной из своих бесед совершил нападки на личность Кошута, которого он и ранее часто критиковал. Речь генерала вызвала бурную реакцию. Большинство хонведских обществ осудило поведение Перцеля, что в конечном итоге привело к выходу генерала из движения.

HERMANN RÓBERT

A BEM–PETŐFI KÖRKÉP (ERDÉLYI KÖRKÉP)*

Barangolás a had- és művészettörténet határán

Az esemény

1849. február 9-én József Bem vezérőrnagy csapatai a piski ütközetben megállították az Anton Puchner altábornagy vezette cs. kir. csapatokat. Bem az elmúlt két hétben súlyos kudarckokat szenvedett: január 21-én visszaverték Nagyszeben alól, majd február 4-én csapatai csaknem katasztrofális vereséget szenvedtek Vízaknánál. Az ezt követő, Piskiig, illetve Dévágig tartó visszavonulás során – amikor „négy nap dörgött az ágyú” – csapatai jelentős részét elveszítette. A piski győzelemmel azonban elhárult a katasztrófa veszélye. Sőt, Bem került ismét lépéselőnybe. Puchner, aki Piski után nem érezte megvertnek magát, Alvinc, Szászpíán, Szászsebes és Péterfalva között állította fel csapatait, s abban reménykedett, hogy Bem besétál az így kifeszített hálóba. Bem azonban keresztülhúzta számítását. Február 10-én villámgyorsan az Alvincen lévő cs. kir. Stutterheim-dandárra vetette magát, azt a gyulafehérvári várba üzte, majd Medgyesre indult, hogy Puchnert megkerülve, innen támadjon Nagyszeben felé.¹

Bem február 15-én érte el Medgyest, rövidesen pedig Gál Sándor ezredes friss székely csapatai is ide érkeztek. Bem már a Nagyszeben elleni újabb támadás gondolatával foglalkozott, amikor Észak-Erdélyből lehangelő híreket kapott.²

Karl Urban ezredes különítménye 1849. február 6-án Marosénynél (Marosborgónál) rajtaütött az ottani magyar helyőrségen, s több száz foglyot ejtve, lövegeket zsákmányolva tért vissza Bukovinába. Urban sikerén fellelkesülve, Ignaz Malkowski altábornagy, a bukovinai cs. kir. csapatok parancsnoka elhatározta, hogy megkísérli megsemmisíteni az Észak-Erdélyt védő magyar csapatokat. Malkowskinak kb. 10 000 ember állt rendelkezésére, 20 löveggel. Az Észak-Erdélyt védő Riczkó Ignác ezredesnek összesen talán harmadennyi csapata volt. A cs. kir. csapatok élén haladó Urban ezredes dandára február 12-én érkezett Borgóprundra, majd Jádíg nyomult előre. Riczkó Besztercéről Királynémetire és Szeretfalvára vonta vissza seregét. Urban február 18-án Királynémetinél megtámadta és megverte Riczkó csapatait. Az ütközetben Riczkó halálos sebesülten fogságba esett. A magyar veszteség a halottakon kívül 250 fogoly és három löveg volt. A visszavonulókat a Mieczyslaw Woroniecki őrnagy vezette lengyel légió fedezte. A magyar csapatok maradványai Désen és Szamosújváron foglaltak állást.³

* Az írás első, jegyzetek nélküli, rövidebb változatát lásd: A Bem–Petőfi körkép (Erdélyi körkép). In: *Basics – Csákváry* 2009. 40–54. o.

¹ Kovács Endre 1954. 352–382. o.; Kovács Endre 1979. 107–138. o.; Hermann Róbert: A piski ütközet (1849. február 9.). In: *Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái*. Szerk.: Hermann Róbert. Budapest, 2003. 170–190. o.

² Kovács Endre 1954. 382–385. o.; Kovács Endre 1979. 139–142. o.

³ Kovács Endre 1954. 385–387. o.; Kovács Endre 1979. 142–143. o.; Heydte 1863. 271–274. o. – Urban jelentését közli: *Von der Revolution*, 224–225. o.

Bem a történekekről értesülve, félretette a Nagyszeben elleni támadás tervét, s február 23-án Beszterce felé indult. Wilhelm von Hammerstein-Equord báró, altábornagy, galíciái főhadparancsnok ugyanezen a napon elrendelte Malkowski csapatainak Bukovinába történő visszavonulását, mert attól tartott, hogy ha a magyarok Máramaros megyéből betörnek Galíciába, nem tud velük szemben erőket felállítani, s leváltással fenyegette Malkowskit, ha nem teljesíti parancsát.⁴ Az utóvédet Urban ezredes dandára alkotta. Bem február 26-án elfoglalta Besztercét, majd február 27-én megtámadta és Bukovinába űzte Urban dandárát. Ezt követően 4000 főt hagyott hátra a határ őrzésére Tóth Ágoston alezredes parancsnoksága alatt, majd visszatért Medgyesre.⁵

Közben Puchner a piski és alvinci ütközeteket követően szinte letargiába esett. Közel egy hétig várt, hogy megírja hivatalos jelentését Alfred zu Windisch-Grätz herceg, tábornagnak, a cs. ki. csapatok fővezérének a vízaknai és alvinci ütközetek közötti egy hét eseményeiről, s nem volt lelkiereje ahhoz, hogy egy végtében lediktálja a beszámolót: február 15-én a február 4–8. közötti sikerek krónikáját mondta tollba, s csak másnap volt annyi ereje, hogy a piski és alvinci ütközetekről beszámoljon; bár ez utóbbiból sem derült ki, hogy a piski ütközetet elveszítette.⁶ Úgy érezte, a sors ismét igazságtalan volt vele. Eddigi vesztesége 1600 fő volt, ebből 1000 főt a kórházakban ápoltak – írta; – katonái vérével zsákmányolt 21 löveget. Bemnek Vízakna után 3000 embere és két ágyúja volt, „s abban a pillanatban, amikor őt megsemmisíteni hitte”, egyetlen magyarországi segélyerő megerősítette őt, veszteségei két-háromszorosát pótolta, miközben Puchner erői napról napra csökkentek, „s ilyen körülmények közepette a legragyogóbb kivívott győzelem – mármint közelebbi következményeiben – igazi vereség lesz”. Úgy tudta, Bemnek most van 6–8000 embere és 25–30 lövege, ezért mindaddig nem akart támadni, amíg erősítéseket nem kap.⁷ Segítséget kért Windisch-Grätztól és a temesvári főhadparancsnokságtól egyaránt.⁸ Tisztjei korábban hiába próbálták meg rábeszélni arra, hogy azonnal támadjanak, ám február 28-án – Malkowski támadásáról értesülve – végre megmozdult, s megindult északnak. Szándéka az volt, hogy megtisztítja a Küküllő völgyét, Medgyesnél megveri Bemet, majd elfoglalja Marosvásárhelyt. Arra kérte Malkowskit, hogy ő maga is Besztercéről Marosvásárhelynek vegye útját.⁹

Március 1-jén Bem Medgyesre érkezett. Másnap, március 2-án Kiskapusnál megindult a cs. kir. támadás, amely kezdetben sikeres volt, de aztán a magyar csapatok visszafoglalták korábbi állásaikat. A kemény küzdelemben mindkét fél komoly veszteségeket szenvedett, s a magyar tüzérség csaknem egész lőszerkészletét ellőtte.

⁴ Hammerstein–Malkowski, Lemberg, 1849. február 23. 226/p. Másolat. KA AFA Karton 1825. HA. u. W-G. 1849-2-239 ½ a.

⁵ Kovács Endre 1954. 387–391. o.; Kovács Endre 1979. 143–147. o. A történekekre lásd még Csány László teljhatalmú országos biztos jelentéseit, közli őket: Csány 1998. II. k. 205–206., 215. o. Malkowski jelentését közli: Von der Revolution, 237–238. o.

⁶ Puchner–Windisch-Grätz, Nagyszeben, február 15. és 16. 826/op. KA AFA Karton 1825. HA. u. W-G. 1849-2- 145 ½.; 166 ½. Az előbbi közli Von der Revolution, 221–222. o.

⁷ Puchner–Windisch-Grätz, cs. kir. Hadügyminisztérium, Nagyszeben, 1849. február 22. 249/p. KA AFA Karton 1825. HA. u. W-G. 1849-2-214 ½.; uo. Karton 1826. 1849-3-113 ½.

⁸ Puchner–Windisch-Grätz, Nagyszeben, február 16., 17. 826/op. KA AFA Karton 1825. HA. u. W-G. 1849-2-166 ½.; 177 ½. A temesvári főhadparancsnoksághoz intézett február 13-i átiratát közli: Von der Revolution, 214–215. o.

⁹ Puchner–Malkowski, Nagyszeben, 1849. február 28. 213/op. KA AFA Karton 1826. HA. u. Windisch-Grätz. 1849-3-164a.

Március 3-án Puchner valamennyi csapata a csatamezőre érkezett, s érezhető erőfölény birtokában támadott. A magyar csapatok kezdetben jól állták a tüzet, de a cs. kir. tüzérség egyre komolyabb veszteségeket okozott a magyar tüzérségnek. Puchner balszárnya visszaszorította a magyar jobbszárnyat, mire a tüzérség is kénytelen volt visszahúzódní. Bem megpróbálkozott csapatai átcsoportosításával, ám Puchner gyalogsága rövidesen áttörte az így meggyengült magyar hadközeget, mire Bem elrendelte a visszavonulást. Este felé Bem erősítéseket kapott, amelyek megállították a cs. kir. Előnyomulást. Bem erre támadást rendelt el, de ezt az ellenséges gyalogság elhárította, majd menekülésre kényszerítette a magyar gyalogságot. Bem ezek után kénytelen volt Segesvár felé visszavonulni.¹⁰

Puchner most azt tervezte, hogy több irányból indított támadással bekeríti és megsemmisíti Bem csapatait. Abban reménykedett, hogy Malkowski Bukovinából betörve, elfoglalja Marosvásárhelyt, s ezzel leköti a székelyföldi magyar erők egy részét is. Bem Segesvárott újabb és újabb erősítéseket kapott, s ismét a Nagyszeben elleni támadást tervezte. Puchner március 6-án indította meg csapatait, s úgy tervezte, hogy a Medgyes–Segesvár közötti úton csak egy kisebb különítményt indít el August von Heydte őrnagy vezetésével, míg a többi csapataival dél felől megkerülve támadja meg Segesvárt. Heydte különítményének az volt a feladata, hogy a Berethalom–Váldhíd–Erzsébetváros–Holdvilág–Dános útvonalon nyomuljon Segesvár felé, s tüntető támadással hitesse el, hogy a cs. kir. főerők arról közelednek. Maga Puchner a főerőkkel a Riomfálva–Bürkös–Szentágota–Hégen–Apold–Segesd útvonalon indult meg Segesvár felé. A tervnek egy, de igen komoly hibája volt: túlzottan sok volt benne a bizonytalansági tényező. Ha Malkowski nem támad, ha a megkerülő (fő)oszlop elkésik, ha Bem észleli a bekerítést, az egész terv kútba eshet.¹¹

Heydte március 7-én el is érte Dánost, végre is hajtotta a tüntető támadást, de aztán vesztég maradt, pontosabban, március 7-ről 8-ra virradó éjjel Puchner utasítása alapján Dánosról a Holdvilág–Erzsébetváros–Szászsáros útvonalon át Besére vonult, hogy a Segesvár elleni támadás alkalmával fedezze a főoszlop balszárnyát. Miután Puchner rendeltére Medgyest három gyalogszázad szállta meg, Heydtének pedig egy sorgyalog zászlóalja, két század határőre, öt század segesvári nemzetőre s másfél század lovasa volt, ha eredeti pozíciójában marad, Medgyes felé visszavonulva viszonylag jelentős akadályt képezhetett volna Bem útjában. Így azonban a Medgyes–Segesvár–Nagyszeben útvonal lényegében fedezetlen maradt.¹² Puchner megkerülő oszlopa ugyanis az úttalan utakon, a rettenetes időjárás viszonyok közepette alaposan elkésett, s március 8-án még csak Hégenig, illetve Apoldig jutottak a dandárjai. A csapatok kimerültsége miatt Puchner pihenőt engedett csapatainak, s a Hégenben lévő dandárok csak 9-én reggel, az Apoldon lévő elővédi dandár pedig ezek beérkezése után, aznap délben indult meg Segesvár felé. Az elővédi dandár csak az esti órákban, a másik két dandár pedig csak 10-én éjjel 2-kor, illetve hajnali 4-kor vonult be az akkor már üres Segesvárra.¹³

¹⁰ Heydte 1863. 277–289. o.; Kovács Endre 1954.; Kovács Endre 1979. 142–157. o. Puchner jelentését közli: Von der Revolution, 252–253. o.

¹¹ Gyalókaty 1931. 52–57., 60–67. o.; Kovács Endre 1979. 157–159. o.

¹² Heydte 1863. 290–293. o.; Gyalókaty 1931. 63–64., 67. o.

¹³ Heydte 1863. 295–300. o.; Gyalókaty 1931. 64–67. o.

Bem március 8-án értesült az ellenség bekerítő hadműveletéről, s utasította csapatait, hogy kétnapi élelemmel lássák el magukat.¹⁴ Másnap pedig kiadta a parancsot: „Most pedig megyünk Nagyszebenbe.”¹⁵ Az éj folyamán Berethalomig vonult, 10-én reggel pedig elfoglalta Medgyest, ahonnan a cs. kir. helyőrség elmenekült. Puchner első csapatai március 9-én este, maga Puchner 10-én éjjel vonult be az üres Segesvárra. A cs. kir. fővezér rémülten tapasztalta, hogy a lehető legrosszabb következett be: Bem a nyitva hagyott Segesvár–Medgyes úton egyenesen Nagyszeben felé tart. Március 10-én éjjel 11 órakor meg is indította csapatait Bem után. A kérdés az volt, hogy a magyar sereg képes lesz-e az üldözők beérkezése előtt elfoglalni Nagyszebent, vagy megsemmisül a védősereg és az üldözők gyűrűjében.¹⁶

Bem Medgyesen kb. ezer főnyi utóvédet hagyott hátra, majd serege március 11-én éjjel 1 órakor érkezett Nagyselykre, s némi pihenés után folytatta útját Szelindekre. Itt szétszórta egy kozák csapatot, majd délután 4 órakor Nagyszeben elé ért. A sereg 53 óra alatt 85 kilométert tett meg, kipihentnek tehát egyáltalán nem volt mondható. Bemnek – Gyalókay Jenő számításai szerint – kb. 7500 katonája volt, a várost védő sereg létszáma legfeljebb 5000 fő lehetett. Ugyanakkor a védelmet irányító Alois Pfersmann von Eichthal altábornagy és Grigorij Jakovlevics Szkarjatyin ezredes kissé túlzott önbizalommal kezdtek az összecsapásba, a város védőműveit nem szállták meg, a falakon lévő tüzérséget sem használták.

Bem szokása szerint irtózatossá tüzérségi tüzet zúdított a város előtt felálló ellenséges csapatokra. Ezt az orosz gyalogság viszonylag jól állta. Szkarjatyin rohamra küldte kozákjait a magyar jobbszárny ellen, de a magyar tüzérség kartácstüze menekülésre kényszerítette őket. Bem folyamatosan tolta előre zászlóaljait, lovasságával pedig az oroszok visszavonulását veszélyeztette. Az orosz sereg megroppant, s este 7 óra tájban visszavonult a város falai közé.

A magyar csapatok gyilkos küzdelem után elfoglalták a sáncokat és a külvárosokat, de az oroszok által védett felsővárosba nem tudtak betörni. Bem egy időre szüneteltette a támadást, közben tüzérségével gránátokat vetetett a városra. Már-már arra gondolt, hogy másnapra halasztja el az ostromot, amikor Bethlen Gergely alezredes vezetésével megérkezett Bem tartalék dandárja, soraiban a 11. honvédszászlóaljjal. „Őrnagy úr, akar-e ma Nagyszebenben aludni?” – kérdezte Bem az alakulat parancsnokától, Bethlen Olivéértől. „Igen, s a zászlóaljammal ugyanez a kívánság” – felelte Bethlen. „Nos, hát menjen rohamra a zászlóaljával, s álljon fel a téren” – mondta Bem, mintha mi sem lenne természetesebb.¹⁷ Az erősítés birtokában Bem újabb rohamot rendelt el, amit a védők egyre nehezebben álltak. Szkarjatyin elrendelte a visszavonulást, s az oroszokhoz a cs. kir. csapatok is csatlakoztak. A szövetségesek este 10 órára kiürítették Nagyszebent és Nagytalmácsra vonultak vissza. Az oroszok az ütközetben 250, a magyarok 150 főt veszítettek.¹⁸

¹⁴ Nagy 1896. XXXIV. o.

¹⁵ *Czetz* 1850. 238. o.; *Czetz* 1851. II. k. 298. o.

¹⁶ *Gyalókay* 1931. 64–65., 68–70. o.; *Kovács Endre* 1979. 159–160. o.

¹⁷ *Szigethy* 1868. 79–80. o.

¹⁸ Az ütközetre lásd: *Heydte* 1863. 296–300. o.; *Artur Adamovics Nyepokojcsickij: Az erdélyi hadjárat orosz szemmel* 1849. Ford. és s. a. r.: *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 1999. 33–36. o.; *Ivan Ivanovics Oreusz: Oroszország háborúja a magyarok ellen 1849-ben*. Ford., s. a. r. és bev.: *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 2003. 90–91.

Puchner seregének zöme március 12-én Újegyházáig, elővédje Alzenig (Alcináig) halt. Maga Puchner Alzenben értesült Nagyszeben elestéről. A hírbe szabályosan belebe-tegedett, s a parancsnokságot Kalliány József vezérőrnagynak adta át. Kalliány elképze-lése az volt, hogy Szkarjatyinnal összefogva, visszafoglalja Nagyszeben. Ezért csapatait 13-án Felekre és Fenyőfalvára indította.

Bem Nagyszebenben felszerelte csapatait, s magához vonta a Medgyesen lévő utóvé-det. Erősítéseket kapott Kolozsvárról is, úgy hogy serege rövidesen 14–15 000 főt szá-mált. A Kalliány rendelkezésére álló erő, az oroszokkal együtt még mindig 17 000 sorka-tona volt, ide nem számítva a gyulafehérvári várórséget és a román népfölkelőket. Szkarjatyin a Vöröstoronyi-szorosban állt 4200 fővel, Nikolai von Engelhardt vezérőr-nagy pedig Brassónál 4800 fővel. Az oroszokra azonban csak védelmi harcban lehetett számítani.

Bem némi helyőrséget hagyott hátra Nagyszebenben, majd Bánffy János ezredes ve-zetésével egy dandárt indított a Vöröstoronyi-szorosban lévő Szkarjatyin ellen. Czetz Já-nos dandára azt a feladatot kapta, hogy foglalja el a feleki hidat, s vágja el az ott lévő cs. kir. különítmény összeköttetését Szkarjatyinnal. Március 15-én ez meg is történt. Ezen a napon a Bem által vezetett Bánffy-dandár a Vöröstoronyi-szorosot védő, az oroszok utó-védjét alkotó cs. kir. csapatokat támadta meg, s kiszorította őket Erdélyből. Március 16-án már az egész itteni orosz–osztrák erő Havasalföldön táborozott.

Március 16-án Czetz dandára elérte Fogarast. Kalliány Brassótól nyugatra csoportosí-totta csapatait. Rövidesen azonban üzenetet kapott Engelhardt vezérőrnagytól, a brassói orosz csapatok parancsnokától, amelyben az közölte, hogy ha a sajátjánál nagyobb erő fenyegeti, vissza kell vonulnia Havasalföldre. (A Székelyföldről ekkor ugyanis már kö-zeledtek Beke József és Szabó Nándor alezredes csapatai.) Kalliány erre Brassó közvet-len környékére vonta vissza csapatait, s elhatározta, hogy az oroszokkal együtt védi a vá-rost. Amikor azonban Engelhardt meglátta az agyonhajszolt, kimerült cs. kir. csapatokat, közölte, hogy mindenképpen visszavonul Havasalföldre, s követelte, hogy Kalliány en-nek biztosítása érdekében szállja meg két dandárral a Tömösi-szorosot. Kalliány eleget is tett a kívánságnak, ezzel viszont meggyengítette Feketehalomnál álló főerőit.

Március 19-én itt került sor az újabb összeütközésre. Czetz tüzérsége visszaverte a cs. kir. gyalogság támadási kísérleteit, s miután a Bem vezetésével érkezett erősítés megtör-te a cs. kir. balszárny ellenállását, a cs. kir. sereg visszavonult Brassóba. Az üldözés so-rán a cs. kir. csapatok súlyos veszteségeket szenvedett. Március 20-án a szövetségesek kiűrtették Brassót, s visszavonultak a Tömösi-szoros felé. Bem még aznap megszállta a várost, s intézkedett a visszavonulók üldözéséről.¹⁹

Március 21-én Beke József alezredes és Szabó Nándor őrnagy különítménye beérte a cs. kir. csapatokat, s alaposan megkeserítette a hideg, havas, jeges időben amúgy is kín-keserves visszavonulást. Ugyanezen a napon August Heydte őrnagy különítménye a Törösvári-szoroson át hagyta el Erdélyt.

o.; *Gyalóky* 1930/b. 389–397. o.; *Gyalóky* 1931. 70–80. o.; *Kovács Endre* 1979. 160–165. o. Az ütközetről szóló cs. kir. hadijelentéseket közli: *Gyalóky* 1930/a. 204–206. o.; *Von der Revolution*, 259–260. o.

¹⁹ *Gyalóky Jenő*: A tömösi ütközet 1849. március 21-én. *Századok*, 63. (1929.) 239–256. o.; *Gyalóky* 1931. 105–124. o. Kalliány jelentését közli: *Von der Revolution*, 267. o.

Brassó elfoglalása után Bem visszatért Nagyszebenbe, mert olyan híreket kapott, hogy Szkarjatyin ismét megpróbál betörni. Március 28-án megtámadta a Vöröstoronyi-szorosban lévő veszteglőháznál állomásozó orosz különítményt, s Havasalföldre üzte.²⁰

Ezzel Erdély – a gyulafehérvári erőd, a dévai sziklavár és a román fölkelők kezén lévő Érchegység kivételével – a magyar csapatok kezére került. Bem diadalaiért megkapta a Magyar Katonai Érdemrend I. osztályát és az altábornagyi rangot.

A siker kétségkívül imponáló volt, hiszen Bem úgy érte el azt, hogy közben a vele szemben álló cs. kir. és orosz csapatok erőfölényben voltak. Igaz, a cs. kir. hadvezetés az oroszokra csak védelmi harcokban számíthatott, de ezt Bem nem tudhatta. Villámgyors mozdulataival megosztotta és részenként verte meg Puchner, majd Kalliány csapatait, s a medgyesi vereség után alig két hét alatt tökéletesen megfordította a hadi helyzetet. A cs. kir. hadvezetés ugyanakkor teljesen fejét vesztette, s noha a csapatok a tőlük elvárható kitartással verekedtek, a parancsnokok kapkodásának következményeit csupán enyhíteni tudták, jóvátenni nem.

A megalkotás

Az 1848–49. *Történelmi Lapok* 1897. augusztusi, 15–16. száma, a *Különfélék* című rovatban adott hírt arról, hogy „a Bem–Petőfi körkép tulajdonosai még 1896 elején elhatározták, hogy az 1848-49-iki szabadságharc ötvenedik évfordulójára művészi színvonalon álló körképet festetnek meg”, s erre megnyerték Margitay Tihamér, Vágó Pál, Spányi Béla és Jan Styka festőművészeket. Kiindulási alapul elfogadták Stykának, a „Kosciuszko-körkép egyik mesterének” Nagyszeben bevételét ábrázoló vázlateit, „melynek középpontjai voltak Petőfi és Bem, a szabadságharc két legendaszerű hőse”. A tudósítás szerint a körkép alap gondolata tehát Stykéé, „de megalkotásában s az egyes csoportok megoldásában lényeges rész jutott a magyar művészeknek is, kik Stykével együtt a helyszínén tanulmányozták a fölvételt”. A tudósítás szerint a körkép azon része, ahol Bethlen Gergely vörössipkás honvédei és Kiss Sándor huszárjai oldalba támadják az oroszokat, Vágó Pál alkotása; a feszület környékén lévő csoport, „hol a honvédek egy ágyút vonszolnak a töltésre”, Margitay Tihaméré. Zygmunt Rozwadowski „e csoportok nagyban való festésében” működött közre. A tájképet Spányi Béla „jóformán egymaga” festette meg, de segítségére volt Wiwiórski lengyel festő is. A levegős és felhős részeket Leopold Schönchen, illetve Tadeusz Popiel festették.²¹ A tudósítás tehát lebegtetni a megrendelő személyét.

Sokkal részletesebb tudósítást közöl a lap 1897. szeptemberi száma, Szana Tamás tollából, a *Magyarország* című lap nyomán. Ebből megtudjuk, hogy Styka „értette, áttanulmányozta szabadságharcunk történetét, s hónapokat töltött Magyarországon, hogy nagy művének megkezdése előtt népünk lelkületével és szokásaival megismerkedjék. S amikor ekképpen teljesen beleélte magát a magyar gondolkozásmódba, kiváló magyar művészeket toborzott maga mellé, hogy közös erővel és lángolással alkossák meg a magyar szabadságharc körképét, *Szeben ostromát*, vagy mint a művész nevezni szereti,

²⁰ A további eseményekre lásd: *Gyalókay* 1931. 81–130. o.; *Kovács Endre* 1979. 165–175. o.

²¹ *Különfélék. 1848–49. Történelmi Lapok*, 6. (1897.) augusztus, №. 15–16. 128. o.

Bem és Petőfi apoteózisát.” A tudósítás felsorolja az alkotókat, hozzátéve, hogy rajtuk kívül másoknak is jutott szerep, „kiknek ecsetjét több vagy kevesebb ideig foglalkoztatta a magyar hősiesség dicsőítése”. Közülük, folytatja a tudósítás, „a legérdekesebb alak tagadhatatlanul Weisz lovag a közös hadsereg egyik nagy műveltségű századosa, ki szabad óráiban szenvedélyes képíró, s mint ilyen, Szeben ostromának megfestésénél is részt kért magának”. Weisz versenyt dolgozott a többiekkel, „s majd egy magyar huszárt, majd egy gyalogos nyalka alakját vetette vászonra a legrokonszenvesebb buzgólkodással”. A tudósítás külön kiemeli, hogy a festők nem szűkölködtek modellekben sem: „a magyar csataképhez a legnagyobb előzékenységgel szolgáltatott fegyvereket, katonákat és lovakat az osztrák tisztikar.”²²

A *Vasárnapi Újság* 1898. évi 11. számában ismét Szana Tamás közölt ismertetést a körképről. Ez utóbbi szintén nem szól arról, hogy ki volt a kezdeményezője a körkép megfestetésének. Szana szerint Styka hálás volt azért a figyelemért, amiben a magyar közvélemény a Kosziczko-körképet részesítette, s „a nagyhatású lengyel körkép után magyar körképet festett, melynek tárgya szabadságharcunk egyik legfényesebb eseménye: Nagy-Szeben ostroma”. Styka nemcsak „jeles művész, de igaz hazafi is”, s benne „a magyar nemzet iránt érzett meleg rokonszenv s az élénk hazafias érzés egyesült, hogy a a legújabb körképet ne csak érdekes látványossággá, hanem egyúttal értékes és tanulságos művészi alkotássá is tegye”.

A továbbiakból megtudjuk, hogy Styka „azok közé a művészek közé tartozik, kik valósággyal beleélik magokat tárgyukba, s addig nem fognak az alkotás nagy munkájához, míg minden legkisebb részletet gonddal és szeretettel át nem tanulmányoztak”. A festő tehát „egész kis könyvtárt olvasott össze a magyar szabadságharcra vonatkozó munkákból; múzeumokban, ereklyetárakban fölkutatta az egykorú öltözékeket, fegyverzeteket; meghallgatta a nagy események még életben lévő tanúit, s kétszer is ellátogatott a helyszínére, hogy ottan gondos tanulmányokat tegyen, részletekre is kiterjeszkedő vázlatokat készítsen”. Ezt követően kérte fel munkatársaiul „az élénk előadásban jártas” Margitay Tihamért, aki azonban betegsége miatt rövidesen kénytelen volt abbahagyni a munkát, „a geniális Vágó Pált”, valamint „újabb tájképfestész[et]ünk egyik mesterét”, Spányi Bélát.

Styka több mint egy évig „valóságos kétlaki életet folytatott”. Rövid lemergi pihenő után „már ismét Szebenben, Brassóban vagy Budapesten találtuk, mert nyugtalan természetű és művészi ambíciója nem engedte, hogy mindaddig egy helyben maradjon, míg nagy feladatának minden részlete tisztán nem állott szeméi előtt”. Eleinte azt tervezte, hogy a képet Budapesten festi meg, „de aztán családi körülményei miatt abban állapotott meg magyar barátaival, hogy ezek menjenek ő hozzá Lembergbe, s ott dolgozzanak”. Szana, aki Lembergben napokig gyönyörködött „a lelkes munkában”, úgy vélte, hogy Styka, Vágó és Spányi „egész lelküket adták oda, hogy a hazafias lelkesedés tüzét sugárzó, marandó értékkel bíró művet teremthessenek”, s a kép „nem egyszerű, pillanatnyi hatásra számított panoráma, hanem egyike a legszebb modern kori történelmi festményeknek”.²³

A körképről 1898-ban a Werbőczy Könyvnyomda Részvénytársaság által kiadott, szerző nélküli füzetke bevezetője szerint „a megújult hőszi kornak” jubiláris ünnepén, „az ünneplő hangulatból jött létre a Bem–Petőfi körkép”. A királyi többes számban írott

²² Szana 1897. 135. o. Az eredeti tudósítás a *Magyarország* 1897. szeptember 28-i számában jelent meg.

²³ Szana Tamás: Bem és Petőfi. Az új körkép. *Vasárnapi Újság*, 1898. №. 11. 178–179. o.

szöveg szerint „az 1848–49-iki szabadságharc valamely kimagasló jelenetét akartuk óriási vásznon megeleveníttetni”. A választás nehéz volt, ezért azt „rábíztuk” a festőkre, akik „a szabadságharc két legkedveltebb alakját, Petőfi Sándort és »Bem apót« akarták egy mozgalmas körkép centrumai gyanánt bemutatni”. A bevezető közli, hogy a körkép megfestésével Stykát, Vágót és Spányit „bíztuk meg”; Styka rátermettségét a Kosciuszko-körkép bizonyította, Vágó „igaz magyaros művészetét mindannyian ismerjük”, Spányi pedig „régóta legjelesebb tájképfestőink közé tartozik”. A művészek a feladathoz „leglelkiismeretesebben és minden művészi tudásuk felhasználásával láttak hozzá”. Többször is leutaztak Nagyszebenbe, hogy a csatateret és tájképet tanulmányozzák. „Az ütközet egyes részleteinek megfestésénél felhasználtak nemcsak a bevételről minden forrásmunkát, hanem fölkeresték az ütközetben részt vett öreg honvédeket is, és azoknak elbeszélése alapján készítették el a helyszínén a vázlatot.”²⁴

A magyarországi hírlapi tudósítások több tekintetben is ellentmondóak, illetve hiányosak. Így egyikükből sem derül ki, hogy ki volt a megrendelő fél. (Az újabb, az interneten megjelent leírások szerint a magyar kormány, ennek azonban semmi nyoma nincs.) Gyáni Gábor kutatásaiból tudjuk, hogy a Lembergi Körképtársaság az Aréna (ma Dózsa György) út és a Nagy János (ma Benczúr Gyula) utca sarkán egy magántelken felállított rotundában állította ki 1896–1897-ben a Kosciuszko-körképet. Ezt a rotundát vette át 1898-ban Pártos Gyula építész, a kor nevezetes körkép-vállalkozója. Pártos, miután megalapította a Pártos és tsai Körképtársaságot, 1897-ben rendelte meg Stykától a nagyszebeni ütközetet ábrázoló körképet. A vállalkozás Pártos Körképtársaságának 140 000 koronájába került, s mint később kiderült, nem sok hasznot hozott.²⁵

Az 1848–49. *Történelmi Lapok* 1897. évi tudósítása, illetve a „katalógus” bevezetője alapján úgy tűnik, hogy a művészek felkérése együttesen és egyszerre történt; ellenben Szana cikke azt sugallja, mintha a megrendelés Stykának szólt volna, s ő kérte fel a többieket. Szana cikke szerint a képnek nemcsak a koncepciója származott Stykától, de ő végezte el egyedül a megalkotáshoz szükséges kutatómunkát is. Az 1848–49. *Történelmi Lapok* 1897. évi tudósítása, illetve a „katalógus” bevezetője szerint viszont a kutatómunkában, és a helyszíni bejárásban Styka és a magyar művészek közösen vettek részt.

Az érdekelték közül Vágó néhány levelében, illetve egy Kossuth Ferenchez intézett, 1901-ben megjelent nyílt levélben foglalkozott a kép keletkezéstörténetével. Noha Vágó nem volt híján a művészi öntudatnak, és soha nem tudta eléggé hangsúlyozni saját szerepét és festői nagyságát, visszaemlékezése alapján a fenti sajtótudósításoknál sokkal pontosabb képet kapunk a mű születéséről és a munka menetéről. Eszerint a vállalkozó körkép-társaság először Jan Stykával és Margitay Tihamérral szerződött, és Styka maga mellé vette Rozwadowskit is. Miután azonban Margitay beteg lett, a körkép-társaság Vágóhoz fordult, „hogy a körképen az ütközetet a harcászati szempontoknak és katonai bírálatnak megfelelően” oldja meg. „Az előzetes tárgyalásoknál az én szavam döntötte el, hogy a szabadságharc melyik ütközete a legalkalmasabb a körkép megfestésére – folytatja Vágó. Én ilyenül kettőt jelöltem meg, az egyik volt Magyarországon Budavár visszavétele, a másik Erdélyben a nagyszebeni ütközet. Ennél a választásomnál nem jött számba más tekintet, mint a művészileg megoldható és a hadászati érthető. Egy kör-

²⁴ Bem–Petőfi körkép, 1898. 3–4. o.

²⁵ Gyáni 1995. 96–97. o. – Köszönöm Gyáni Gábornak, hogy erre az adatra felhívta a figyelmemet.

kép megfestésére olyan ütközetet kellett keresnünk, amelynek egy egységes kimagasló hadmozdulata dönti el az ütközet sorsát, és amely egy nagy látványban összpontosítható, és amellyel az ütközet kimenetele érzékeltethető. E kitűzött célt legjobban a fenti két ütközet szolgálta. A többi ütközet hadmozdulatai annyira szét voltak szórva, és hadállásaik annyi változáson mentek át, hogy a művészi érthetőség kedvéért vagy a történeti hűség-től, vagy a tér arányaitól el kellett volna térni és hazudni kellett volna.”²⁶

Vágó szövegében csupán egyetlen ellentmondás van: ha ő maga Margitay „kidőlése” után került a vállalkozásba, hogyan vehetett részt a kép témáját véglegesítő megbeszélésen? Valószínűbb, hogy már Stykáké eldöntötték a körkép témáját – amire a sajtótudósítások is utalnak, s amit a körképet bemutató „hivatalos” kiadvány bevezetője sem zár ki; s Vágóra „csupán” a katonai hitelesség megteremtése maradt. Erre mutat az is, hogy a város előtti hídrohamot ábrázoló képrészletet Margitay Tihamér festette meg, sőt, ennek egy, némileg eltérő perspektívájú vázlata (?) önálló alkotásként ma is megtalálható a Hadtörténeti Múzeumban.²⁷

Vágó emlékezése szerint „A körkép-társaságnak az volt a kívánsága, hogy a körképen a magyar lengyel testvériség jusson kifejezésre, tehát Bem tábornok valamelyik győzelmes ütközetét fessük meg. Mivel pedig ezáltal a kép főalakjává egy lengyel nagyság válik, ennek ellensúlyozására mellé egy magyar nagyságot, Petőfit erőszakolták oda. Ezt én elejétől fogva olyan feladatnak tartottam, melytől az ecsetnek őrizkednie kell. Végére is, hosszas tárgyalások után a nagyszebeni ütközet megfestésében állapotunk meg, és komolyan hozzáláttunk a munkához. Áttanulmányoztunk minden magyar kútfit, bejártuk Erdélyt. Összeszedtük a nagy idők még élő tanúit, és bejártuk velük a csatater minden zegét-zugát, minden csapat helyét.” Vágó szerint Bécsbe is elutaztak, „ahol nagy előzékenységgel rendelkezésünkre bocsátották a háborús irattár [azaz a Kriegsarchiv – H. R.] adatait. Ettől kezdve mintha csak egy láthatatlan hatalom intézte volna az ügyünket, a munkánk haladt, mint a karikacsapás.”²⁸

Ilyen előtanulmányok után, 1897. április 20-án kezdték meg Lembergben, Stykának a Kilinski-parkban épült körképtermeiben a munkát. A munkában „hasznos munkatársak voltak” Zygmunt Rozwadowski, Michał Wiwiórski, Leopold Schönchen, illetve Tadeusz Popiel is.²⁹ Vágó szerint „a nagy lelki vajúdas alaktalan tömegéből gyorsan elkezdett alakot öltetni a koncepció”. S ekkor valami egészen különös dolog történt. „Elkövetkeztek a kivétel részletei, és nekünk katonára, lóra és felszerelésre, egyszóval modellre lett szükségünk. És soha nagyobb előzékenységgel és melegebb szívességgel magyar hazafias vállalat nem találkozott, mint ez a rebellis körkép a közös hadsereg részéről. A [császári és királyi – H. R.] Hadügyminisztérium, melyet a kívánságunkról értesítettek, postafordultával parancsot küldött a 12-es huszárezrednek, hogy ha kell egy század, és ha szükség van rá, az egész ezred az utolsó emberig álljon rendelkezésünkre.”³⁰ Egy gyalog-

²⁶ Vágó József 2003. 107–108. o.

²⁷ Közli: Hajdu – Kajetan 1980. 110. kép. (A kötetnek nincsenek oldalszámái.); Magyarország hadtörténete. Főszerk.: Liptai Ervin, szerk.: Borus József. I. k. Budapest, 1985. 426. kép. A jelenetnek egy szűkebb kivágatú, de sem a körképpel, sem pedig a Hadtörténeti Múzeumban őrzött képpel nem azonos „színvázlatát” közli: Bródy – Jókai – Rákosi 1898. 208. o.

²⁸ Vágó József 2003. 108. o.

²⁹ Bem–Petőfi körkép, 1898. 4. o.

³⁰ A dolog érdekessége, hogy a 12. huszárezredet a Jászkunságból, tehát Vágó szűkebb pátriájából állított-

század parancsnoka, a mostani Weiss őrnagy Pozsonyban, a magyar századával megjelent a körkép épülete előtt, tisztelgett, és rendelkezésemre bocsátotta a századát a hadmozdulatok kivitelezésére.” Vágó szerint a lemergi helyőrség tisztjei nap-nap után keresték fel e készülő körképet, és érdeklődtek a munka iránt. Amikor pedig a festők hálájukat és elragadtatásukat fejezték ki szívességükért, a tisztok – Vágó szerint – kijelentették, hogy „a Felséges Úr egyenes parancsa, hogy a hadsereg a magyar nemzet érdekeivel szemben a lojalitás tekintetében határt ne ismerjen. S mi szívesen engedelmessünk ezen parancsnak, mert imponál nekünk a magyar nemzet királyhűsége, és mert mi a magyar nemzetben a Monarchia súlyát és a trón fő támaszát látjuk a jövőben.”³¹

A körképről később kiadott füzetből tudjuk, hogy melyik részletet ki vagy kik festették. A füzet bevezetője nem említi Margitay Tihamért a közreműködők között, de a reprodukciók egyikén (Székelyek rohama a híd ellen) az ő neve is szerepel. Ugyanakkor Vágó Pál egy későbbi levelében arról ír, hogy „A Bem–Petőfi körképet 11 hónap vajúdás után én vettem kezembe, és egyik állványról a másikra ugrálva, néhány nap alatt 70–80 méter területet rajzoltam át, s két hónap alatt, amelynek csak az utolsó hetében segített *Rozwadowski, s eközben mellettem vált igazi művésszé, tökéletesen elkészíttem.*”³² A leírások szerint a 15 méter magas és 120 méter hosszú kép szeptemberre készen volt, s „speciális magyar volta dacára is”, október–november folyamán Lembergben több mint húszezren nézték meg.³³ (A kép 15 méteres magasságáról szóló adat a fennmaradt részletek alapján erős túlzásnak tűnik.)

Az 1848–49. *Történelmi Lapok* 1898. februári, 3. száma a *Különfélék* című rovatban közölte, hogy a Bem–Petőfi körkép megérkezett Budapestre, s már el is kezdték a felállítását a Kosciuszko-körkép épületében, „úgy, hogy a március 11-kére (a szebeni csata évfordulójára) tervezett megnyitás biztosítva van”.³⁴ A vállalkozást itthon Edvi Lajos, a Népszínház sokoldalú, vállalkozó szellemű igazgatója irányította.³⁵ A körkép azonban nem váltotta be a hozzá fűződő reményeket: a napi bevételek már az első évben sem fedezték „a nagy regie kiadásokat”. 1899-ben a rotundát be is zárták, s 1900-ban a körképet le is bontották. Pártos utóbb, 1902-ben azt kérte a fővárosi tanácstól, hogy időközben lebontott rotundáját felállíthassa a Városligetben, ahol is tíz évre szóló mutatóvanyosi en-

ták ki. – Kérészemre dr. Balla Tibor alezredes, az Osztrák Hadilevéltár Mellett Működő Állandó Magyar Hadilevéltári Kirendeltség vezetője utánanézett annak, hogy van-e valamilyen nyoma a cs. és kir. hatóságok illetén közreműködésének, de a Kriegsministerium 1896–1897. évi iratainak sem az elnöki, sem az általános sorozatában nem talált ezzel kapcsolatos iratot. Szívességéért ezúttal mondok köszönetet.

³¹ Vágó József 2003. 108–109. o. Vágó hasonló módon nyilatkozott a történetekről egy 1904 októberében Jászapátiból Korongi Lippich Elekhez írott levelében is: „Én a hadsereg osztrák részének kiváló alakjaival vagyok összekötötésben, s a hadsereget megtanultam becsülni azért a szellemért, amelyet az utóbbi években higgadt előkelő magatartásával demonstrál örökös bántalmakkal szemben. Onnan tudom, hogy ez őfelségének a legszigorúbb akarata, hogy így legyen. A mi Bem–Petőfi körképünket a bécsi hadügyminisztérium tüntetőleg támogatta, s közben előkelőségek olyan enuntiatiókat tettek, amelyeknek a mai politikánkat irányítani kellene. Azt mondták pl., hogy a hadsereg szemében a királyhű magyar nemzet a monarchia legfőbb támasza és súlypontja a jövőben. Na, mi alaposan lecáfoltuk a jó embereket. – Mert eltekintve attól, hogy igazunk van-e vagy sem, taktikánk kétségtelenül hibás, ha az alkotmányra veszélyes.” OSzK Kt. Levelestár Vágó Pál levelei Korongi Lippich Elekhez.

³² OSzK Kt. Levelestár Vágó Pál levelei Korongi Lippich Elekhez. Jászapáti, 1901. február 4.

³³ Bem–Petőfi körkép, 1898. 4. o.

³⁴ Különfélék, 1848–49. *Történelmi Lapok*, 1898. február. №. 3., 24. o.

³⁵ Vágó József 2003. 113. o. (Békés István: Egy elveszett körkép emléke. *Műterem*, 1958/3. 24–25. alapján.)

gedélyhez szeretett volna jutni. Az ügy lassan jutott döntési fázisba, ám Pártos 1904-ben végül maga állt el a szerződés aláírásától.³⁶

Vágó egy 1901-ben Kossuth Ferenchez intézett levelében amiatt panaszkodott, hogy a képről a magyar sajtó nem vett tudomást, és hírt is csak „fizetésért volt hajlandó közölni”. Szerinte a nagy munka „alkotóinak sem elismerést, sem kenyeret nem hozott, de igenis egy fényes, ragyogó emléket, amellyel élni és meghalni gazdaggá teszi az embert”.³⁷ Ha mindezt lefordítjuk köznapi nyelvre, a vállalkozás anyagilag nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Maga Vágó is szem elől veszíthette a művet, mert levelében arról ír, hogy „remélhetőleg ez a körkép, ez a nagy vászon azóta régen megsemmisült, és darabokban porlik”, s így őt sem érheti az a vád, hogy reklámot csinál neki.³⁸

Így nem csoda, hogy utóbb, 1907-ben Styka, miután állítólag nem sikerült megállapodnia a fővárossal arról, hogy állandó kiállítóhelyet és anyagi háttérrel biztosítson a körképnek, visszavitte azt Lembergbe, ahol feldarabolta, s a darabokat egyenként szignálva, áruba bocsátotta. A képet csak az 1980-as években „fedezték fel” újra, azóta a tarnóvi Városi Múzeum folyamatosan próbálja megszerezni a fennmaradt részleteket.³⁹

A körképek megítélése máig is ellentmondásos. Az újabb szakirodalom egy része aféle vásári látványosságnak tekinti őket, amelyeket a mozi megjelenése szorított ki s tett a nagyközönség számára érdektelenné.⁴⁰ Mások hangsúlyozzák, hogy e körképek jelentős részét az adott korszak profi, sokszor élvonalbeli művészei festették, s így azok művészeti értéket is képviselnek. A nagyszebeni körkép sorsa mintha az előbbi álláspont híveit igazolná. Ugyanakkor tudjuk, hogy – éppen a Feszty-féle „A magyarok bejövetele” körkép restaurálása kapcsán – a világ különböző körképeit őrző múzeumok, intézmények között komoly nemzetközi együttműködés jött létre, s 1998 óta a körképeke őrző intézmények világszövetsége is megalakult. Sőt, a körképek többsége máig is rengeteg látogatót vonz.⁴¹

Mi lehetett hát a nagyszebeni körkép kudarcának oka? Nos, a fentebb említett tényezőkhöz kívül alighanem az is, hogy a kép fővárosban „helyidegen” volt és maradt. A körképek ugyanis csak ott igazán sikeresek, ahol a helyszínhez kapcsolódó eseményt mutatnak be. Nem véletlen, hogy a Feszty-körkép Ópusztaszeren máig látogatók tömegeit vonzza, s a többi európai és amerikai helyszínen is népszerűségnek örvendenek ezek az alkotások. Itt ugyanis kiegészítő részei az adott emlékhelyhez kapcsolódó egyéb látvá-

³⁶ Gyáni 1995. 97. o.

³⁷ Vágó József 2003. 106. o.

³⁸ Uo. 106–107. o.

³⁹ A körképre lásd *Alicja Majcher-Węgrzynek*: Erdélyi panoráma. In: Erdélyi panoráma. Panorama Siedmiogrodzka – Transylvanian Panorama. Szolnok, 2000.; Vágó József 2003. 92–115. o. (Szana Tamás cikkének, a körképet bemutató füzetnek, Vágó Pál Kossuth Ferenchez intézett nyílt levelének és Békés István cikkének alapján.); *Benedek* 1998. 53–56. o., rövidített változatát lásd: Vágó Pálné 2006. 34–35. o.

⁴⁰ *Kovács Ákos*: Két körkép. Budapest, 1997.; Gyáni 1995. 96–97. o.; *Bak János*: Merengések a Feszty-körképről. Megjelent a *Beszélő* 2000. novemberi számában. Az internetes változatot használtam, a <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/00/11/02bak.htm> linkről. (A letöltés dátuma: 2010. augusztus 12.)

⁴¹ *Trogmayer Ottó*: A magyarok kalandos bejövetele. A Feszty-körkép történetének egykori és mai buktatói az ideiglenes városligeti faépülettől a mai panorámaösvényig. *Múzeumcafé*, 2010. június – július. 33–38. o. Vö.: Hogyan lehet korszerűen, de szakmailag hitelesen bemutatni a 21. században a Feszty-körképet? *Tokovics Tamás, Bereczky Loránd, Szentkirályi Miklós, Velebits Lajos* írása. Uo. 28–32. o.

nyosságoknak. Önmagukban nem állnak tehát meg, ahogy a nem első vonalbeli művészeti alkotások többsége sem képes éveken keresztül önmagában arra, hogy látogatókat vonzzon. A nagyszebeni körkép kudarcának oka is ez volt: az ábrázolt esemény helyszínétől távol, kiegészítő programok és egyéb látnivalók híján előbb-utóbb el kellett vesztítenie érdekességét.

„A nagyszebeni körkép” és a negyvennyolcas csataképek hagyománya

A kép témaválasztása valóban mesteri volt, hiszen a mű úgy idézte meg 1848–1849 emlékét, hogy nem volt osztrákellenes tendenciája. E tekintetben persze nem egészen példa nélkül álló a kor művészetében. Ez az időszak a történeti festészet másodvirágzásának kora, s a korábbi, témájukat a magyar közép- és kora újkorból merítő festmények után 1867-et követően immár nem volt akadály annak, hogy a történeti tárgyú festmények között megjelenjenek a Rákóczi-szabadságharcot vagy 1848–1849-et ábrázoló képek is.

Ám ha megnézzük ez utóbbiakat, azt látjuk, hogy a legritkábban szerepelnek rajtuk osztrákok. Greguss Imre úgy festette meg az 1849. március 5-i szolnoki ütközetet, hogy azon (szemből) csak a rohamra induló vörössapkásokat s a háttérben elégedetten mosolygó Damjanich János tábornokot látni,⁴² s hasonló módon örökítette meg Asbóth Lajos honvédezedést a június 20-i peredi csatában.⁴³ Szintén ő festette meg havas mezőben Bemét és Petőfit (amint a számunkra nem látható ellenséget nézik, s közben egy román paraszt tartja a lovaikat),⁴⁴ illetve e honvédtábor.⁴⁵ Révész Imre örökítette meg a honvédtáborban verset író Petőfit.⁴⁶ Baky Albert a piski ütközetet ábrázoló képén a harcra siető magyar sereget és Bem apó sziluettjét festette meg, ismét csak az ellenség nélkül.⁴⁷ Roskovics Ignác a vízaknai ütközetből azt a jelenetet örökítette meg, amikor a 14 éves Thán Károly megsebesül – ismét csak ellenség nélkül.⁴⁸ De még Vágó Pál egyik legnevezetesebb festményén, az 1906-ban alkotott *Budavár bevétele* című képén is jobbra csak a rohamozó honvédeket látni, a várvédőket nem. (Láttuk, Vágó már a körkép festése idején felvetette Buda bevételét alternatív témaként.⁴⁹)

Kevesen voltak olyan merészek, mint Thorma János, aki hihetetlen precizitással és döbbenetes erővel örökítette meg kilenc aradi vértanú kivégzését.⁵⁰ És természetesen nem feledkezhetünk meg az olyan szembántóan hatásvadász munkákról sem, mint Juszó Béla *Lovas gerillák harca osztrák vértésekkel* című alkotása, amelyen karikás ostorral lesújtó, foga között kardot tartó huszárt ugyanúgy láthatunk, mint kiegyenesített

⁴² Reprodukcióját és leírását lásd: Cs. Kottra 1999. 68., 120. o.

⁴³ Közli: Bródy – Jókai – Rákosi 1898. 274. o.

⁴⁴ Közli: Bródy – Jókai – Rákosi 1898. 188. o.; Hajdu – Kajetán 1980. 111. kép.

⁴⁵ Közli: Bródy – Jókai – Rákosi 1898. 322. o.; Hajdu – Kajetán 1980. 114. kép.

⁴⁶ Petőfi-Album. Adatok, okmányok és képek Petőfi Sándor diadalútjáról. H. n., é. n. Színes melléklet.

⁴⁷ Leírását lásd: Cs. Kottra 1999. 12. o. Közli: Hermann Róbert: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001. 216. o.; Hermann Róbert: Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái. (Nagy Csata.) Budapest, 2004. 165. o.

⁴⁸ Közli: Bródy – Jókai – Rákosi 1898. 162. o.

⁴⁹ Lásd: Vágó Pálné 2006. 43. o.

⁵⁰ Lásd: Murádin Jenő: Thorma János 1848-as képei. Kiskunhalas, 1998.

kaszával vagdalkozó harcfít.⁵¹ A lovas gerillák tevékenységének hatása alól még az ellenség ábrázolását kerülni törekvő Greguss Imre sem tudta kivonni magát, amikor két lovas gerilla és két osztrák könnyűlovas (svalizsér) küzdelmét festette meg.⁵²

Sőt, még az 1848–49-es témájú olajnyomatok (Talpra magyar!;⁵³ „Megadjuk!”,⁵⁴ Az aradi tizenhárom vértanú;⁵⁵ Guyon a nagyszombati ütközetben;⁵⁶ Kossuth [meg nem történt] imája a kápolnai csataterén;⁵⁷ Bem átveszi a Magyar Katonai Érdemrend I. osztályú kitüntetését;⁵⁸ Kossuth búcsúja Orsovánál⁵⁹) többsége is az ellenség ábrázolása nélkül idézte meg a szabadságharc emlékét.⁶⁰

A kevés kivétel közé tartozott a négy aradi vértanú agyonlövését ábrázoló kép.⁶¹ No, és itt is kísértettek a lovas gerillák, akiknek a cs. kir. lovassággal folytatott küzdelmét szintén olajnyomaton ábrázolták.⁶² Az oroszokkal ezúttal sem tettek kivételt, aminek ékes példája az a litográfia, amelyen a segesvári ütközetben lovon (!) rohamot vezető Petőfit alulról döfi le egy muszka dzsidás.⁶³

⁵¹ Közli: Cs. Kottra 1999. 120–121. o.

⁵² Közli: Bródy – Jókai – Rákosi 1898. 185. o.

⁵³ Közli: Kossuth Lajos 1802–1894. Kossuth Lajos és kortársai. Szerk.: Hermann Róbert. Budapest, 2002. 132. o. Leírja: Haász – Kunics – Megyeri 1999. 228. o.

⁵⁴ Közli: A Batthyány-kormány emlékalbuma. Írták: Basics Beatrix, Csorba László, Erdődy Gábor, Hermann Róbert, Pallós Lajos. Budapest, 1999. 49. o. Leírja: Haász – Kunics – Megyeri 1999. 229. o.

⁵⁵ Közli: A forradalom polgári arca Vas megyében – The Bourgeois Aspect of Revolution in Vas County. Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága. Szombathely, 1999. 127. o. Leírja: Haász – Kunics – Megyeri 1999. 227. o.

⁵⁶ Közli: Bródy – Jókai – Rákosi, 1898. 138. o., téves felirattal: Gulyás – Szathmáry 2009. 70. o.

⁵⁷ A több változatban fennmaradt olajnyomat egyik változatát közli: Bródy – Jókai – Rákosi 1898. 198. o. Egy másik példányát közli és leírja: Haász – Kunics – Megyeri 1999. 229–230. o.

⁵⁸ Közli: Bródy – Jókai – Rákosi 1898. 211. o., színesben: Gulyás – Szathmáry 2009. 72. o.

⁵⁹ Közli és leírja: Haász – Kunics – Megyeri 1999. 225–226. o. Két más változatát is közli: Bródy – Jókai – Rákosi 1898. 360–361. o.

⁶⁰ Ezekre az ábrázolásokra lásd még: Basics Beatrix: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc hősei és eseményei emléklapokon. In: Történelem és emlékezet. Művelődéstörténeti tanulmányok a szabadságharc 150. évfordulója alkalmából. Szerk. és az előszót írta: Kriza Ildikó. Budapest, 1999. 234–239. o.; Pozsony Ferenc: A történeti emlékezet képei Zabolán. In: uo. 241–246. o.

⁶¹ Közli: Bródy – Jókai – Rákosi, 1898. 381. o. A kép alapjául szolgáló, az aradi Ereklyemúzeum gyűjteményébe tartozó festmény reprodukcióját lásd: Kovách Géza: Az emlékező város – 150 – Október 6. Arad, 1849–1999. Arad, 1999. I. képmelléklet.

⁶² Eredetije tulajdonomban, reprodukciójával eddig nem találkoztam.

⁶³ Reprodukcióját közli: Rubicon, 1998/3. 30. o. – Megjegyzendő, hogy az „ellenség nélküli” negyvennyolcas csatakép hagyománya 1945 után – ellenkező előjellel – folytatódott. Ék Sándor például úgy festette meg Bemét és Petőfit a segesvári ütközetben, hogy a képen nincsenek rajta az oroszok. Hajdu – Kajetán 1980. 112. kép. A kép eredeti címe „Bem és Petőfi a segesvári csatában” volt; utóbb azonban többen is rájöttek, hogy a kép Petőfit lovon ábrázolja, holott Petőfinék Segesvárnál nem volt lova. A hivatkozott kiadványban a cím már „Bem és Petőfi a nagyszabeni csatában”; ezzel meg az a gond, hogy Petőfi sem lovon, sem ló nélkül nem vett részt egyik nagyszabeni ütközetben sem. Az elsőnél, január 21-én még nem volt az erdélyi táborban; a másodiknál, március 11-én Kolozsvárott volt; a harmadiknál, augusztus 5–6-án pedig már halott volt. A kép jelenleg „Petőfi és Bem” címmel az Országgyűlés Külügyi Bizottságának üléstermében található. Ennek alapján egy újabb, jópofáskodó írás szerzője azon tanakodik, hogy a kép a piski, a kökősi vagy a segesvári ütközetet ábrázolja-e, majd végül Kökös mellett dönt, mondván, hogy „a csatajelenetben látható ágyúk sora... csakis Kökösre utalhat, lehet, ott látjuk kettejüket így együtt utoljára.” Amivel csupán egyetlen gond van: az 1849. július 2-i kökősi ütközetben sem Bem, sem Petőfi nem volt jelen. Petőfi a fővárosban volt, Bem pedig Besztercén tartózkodott. Csapody Miklós: Mit üzen ma Kossuth Lajos? Korunk, 12. (2001.) 11. sz. 94–96. o.

„A nagyszzebeni körkép” ugyanakkor lehetőséget adott arra, hogy a mind a (galíciai) lengyel, mind a magyar közvéleményben élő oroszellenes érzelmeket táplálja. Noha tudjuk, hogy a nagyszzebeni ütközetben cs. kir. csapatok is részt vettek,⁶⁴ a képen felismerhető módon csak orosz katonákat láthatunk. Érdekes megjegyezni, hogy az effajta ábrázolásmódnak megvolt a maga hagyománya a lengyel művészetben is. Elég ha arra gondolunk, hogy Jan Matejko történeti tárgyú képeinek jelentős része az orosz-, kisebbik része a poroszellenes politikai és katonai hagyomány szellemében készült; osztrákellenes alkotást viszont nem találunk köztük. Matejko *Báthori Pszkov előtt* című festménye⁶⁵ pedig párhuzamba állítható Vágónak a *Magyarok Kijev előtt* című 1882. évi képével.⁶⁶ (Vágónak egyébként Matejko volt a művészi ideálja.⁶⁷)

A negyvennyolcas körkép témáját tehát – részint a megrendelő egyenes igényei, részint a festők politikai beállítottsága, illetve a korszakban érvényes, 1848–1849-re vonatkozó ábrázolási „szabályok” miatt – úgy kellett kiválasztani, hogy az

1. 1848–1849 egyik sikeres összecsapását örökítse meg;
2. szimbolizálja a magyar–lengyel barátságot;
3. ne legyen osztrákellenes célzata;
4. legyen viszont oroszellenes éle.

A négy „követelmény” együttes érvényesítése nehéz feladat volt; főleg az 1. és 3. szám alattiakat volt nehéz összeegyeztetni. Gyakorlatilag nem jöhetett szóba olyan összecsapás, amelyben a magyarok és az osztrákok kerültek szembe egymással, azaz a főhadszintér valamennyi magyar sikere, köztük a tavaszi hadjárat győzelmei, eleve kiestek. Az 1. és 2. követelményt a szóba jöhető ütközetek és csaták egy részénél (például a március 5-i szolnoki győzelemnél) még össze lehetett volna hozni, de a 3. követelmény eleve kiejtette őket.

Maradtak a mellékhadszínterek, azon belül pedig Erdély, ahol Bem, mint lengyel tábornok, valóban sikeres hadvezér volt; magyarok harcoltak a keze alatt; hadseregében volt egy lengyel légió; csapatai pedig szembekerültek az oroszokkal is. (A Délvidéken aratott magyar sikerekben a lengyeleknek – Bem bánási hadjáratát kivéve – nem volt komoly szerepük; a felső-magyarországi hadszíntéren pedig 1849 júniusa után a magyar és lengyel csapatok nem vívtak sikeres ütközetet az orosz intervenciók hadakkal.)

Már csak meg kellett találni azt a jelentős sikert, amelynek ábrázolásánál a négy követelmény összeegyeztethető volt. E tekintetben gyakorlatilag a március 11-i nagyszzebeni győzelem volt az egyetlen, amely szóba jöhetett. Bem korábbi győzelmei mindegyikét a cs. kir. csapatok ellen vívta ki; a nyári hadjáratban ugyan többször is rákényszerítette akaratát Lüders gyalogsági tábornokra, az erdélyi orosz intervenciók erők parancsnokára, de jelentős és tartós hatású győzelmet egyetlen egyszer sem aratott az oroszok fölött. A március 11-i nagyszzebeni győzelem viszont az erdélyi hadjárat fordulópontja volt, s néhány napon belül elvezetett az osztrák–orosz csapatok teljes kudarcához.

⁶⁴ Gyalóky 1931. 72–73. o.

⁶⁵ Janusz M. Michałowski: Matejko. A művészet világa. Budapest–Varsó–Berlin, 1979. 12. kép. (A kiadványban nincsenek oldalszámok.)

⁶⁶ Közlését lásd: Vágó Pálné 2006. 16. o.

⁶⁷ „Tíz Matejkót óhajtok hazámnak és én is egy akarok lenni a tíz közül.” Idézi: Benedek 1998. 56. o.

Csakhogy volt néhány bökkenő. Az egyik az, hogy Bemen kívül – jelen ismereteink szerint – viszonylag csekély számú lengyel vett részt Nagyszében visszavételében, hiszen az erdélyi lengyel légió igazi szervezése csak 1849 áprilisában kezdődött meg. A nagyszébeni ütközetről szóló, 1897-ig megjelent magyar és osztrák feldolgozások egyike sem szól arról, hogy az erdélyi lengyel légió ott lett volna Nagyszében bevételénél; igaz, arról sem, hogy nem volt ott.

A másik bökkenő pedig az volt, hogy a lengyel Bem mellé kellett egy magyar pár is, aki magyar oldalról is mintegy megszemélyesíti a két nemzet barátságát. Ez pedig az erdélyi hadjáratban nemigen lehetett más, mint Petőfi Sándor. Petőfi az erdélyi hadjárat több összecsapásában is részt vett (Szelindek, Vízakna, Szászsebes, Szászváros, Medgyes), de ezek – leszámítva a szelindekit – mindegyike vesztes ütközet volt, s Bem mindegyiket a cs. kir. csapatok ellen vívta.⁶⁸

A nagyszébeni ütközet addigi ábrázolásai viszonylag szabad kezet adtak a festőknek a téma kidolgozásában. Noha az ütközetről eddigi ismereteink szerint több ábrázolás is készült, ezek mindegyikét a szokásos csatakép-toposzok jellemzik, s általában ugyanazokat az elemeket variálják. Többnyire a csapatait rohamra küldő Bem látható rajtuk, sematikus vagy elmosódott városképpel, s mindenfajta egyénítés nélküli csataábrázolással.⁶⁹

⁶⁸ Megjegyzendő, hogy pl. maga Kossuth úgy tudta, hogy Petőfi már az első, január 21-i nagyszébeni ütközetben is ott volt; lásd erre 1882. szeptember 2-án Helfy Ignáchoz írott levelét. A vonatkozó részt idézi: *Pándi Pál*: Petőfi és Kossuth. In: *Uő*: Első aranykorunk. Budapest, 1976. 616–617. o.

⁶⁹ Ezek a következők:

1. Ismeretlen mester litográfiája, 1849. Közli: *Gracza* III. k. 421. o.; *Hajdu – Kajetán* 1980. 119. kép.; *Rózsa György – Spira György*: Negyvennyolc a kortársak szemével. Budapest, 1973. 301. o.; *Chrzanowska* 1983. 157. o.; *Kincses Katalin Mária*: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc korabeli ábrázolásokon. Politikai és hadi eseményekről készült metszetek és litográfiák. A Hadtörténelmi Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményének műtárgykatalógusa. Die Revolution und der Freiheitskampf 1848/49 auf zeitgenössischen Darstellungen. Schnitte und Lithographien über politische und Kriegereignisse. Kunstobjektkatalog der Kunsthistorischen Sammlung des Kriegshistorischen Museums. Budapest, 2010. 133. o.

2. Ennek a.) variánsát közli: *Cs. Kottra* 1999. 119. o. (olajjal festett órákép) és *Hermann* 2004. 193.; b.) variánsát közli: *Závodszky Géza – Hermann Róbert*: Nemzet születik. Magyarország története 1815–1849. (Új Képes Történelem.) Budapest, 1997. 86. o.

3. Josef Lanzedelly litográfiája, 1849–1850. Közli: *Gracza* III. k. 309. o.; *Bródy – Jókai – Rákosi* 1898. 165. o. (Tévesen a január 21-i nagyszébeni ütközet ábrázolásaként.); Kossuth zászlaja alatt. Írások a szabadságharcról. Szerk.: *Lukácsy Sándor*. Budapest, 1951. (Képmelléklet.); *Chrzanowska* 1983. 157. o.

4. Sharles litográfiája, 1849–1850 körül, közli: *Chrzanowska* 1983. 156. o.

5. Blumberg Lajos litográfiája, valószínűleg 1867 után. Közli: *Gracza* II. k. 415. o.; *Chrzanowska* 1983. 158. o.; *Carl Göllner*: Die siebenbürger Sachsen in den Revolutionsjahren 1848–1849. Bukarest, 1967. 229. o. (A függőhíd ábrázolása alapján ő állapította meg, hogy a kép 1860 utáni.)

6. Gustav Kühn színezett fametszete, 1849. Közli: *Angelika Iwitzki*: Europäische Freiheitskämpfe. Das merkwürdige Jahr 1848. Eine neue Bilderzeitung von Gustav Kühn in Neuruppin. Berlin, 1994. 139. o.

Megjegyzendő, hogy *Bródy – Jókai – Rákosi* 1898. 209–210. o. is közöl két csataképet, ám ezek közül az első az Armeé-Bulletin sorozatnak az 1849. február 7-i szászsebesi ütközetet ábrázoló képe, a másik pedig a július 23-i sepsiszentgyörgyi ütközet ábrázolása.

A források

Ha az 1898-as „katalógus” bevezetőjének hihetünk, Styka és társai „Az ütközet egyes részleteinek megfestésénél felhasználtak (...) a bevételről minden forrásmunkát...” Erre Vágó emlékezésében is ráerősít: „Összeszedtük a nagy idők még élő tanúit, és bejártuk velük a csatatér minden zegét-zugát, minden csapat helyét.” Sőt, ha hihetünk neki, még az osztrák Hadilevéltár (Kriegsarchiv) vonatkozó anyagát is látták.⁷⁰

No, de mik voltak ezek a források? Ami a hadijelentéseket illeti, Bem hármat is írt aznap, egyet Kossuthnak, egyet Gál Sándor ezredesnek, egyet pedig Csány Lászlónak, Erdély teljhatalmú országos biztosának.⁷¹ Bem hadijelentéseiről Gyalókay Jenő, az erdélyi hadjárat történetét talán legjobban ismerő hadtörténész meglehetősen sommás véleményt fogalmazott meg: „Bem akkori környezetében nem akadt senki, aki értelmes, szabatos és kimerítő hadijelentést tudott volna fogalmazni. Azok, akik ezeket írták, nem húztak határvonalat a nyilvánosságna szánt, alapjukban véve semmitmondó 'Hőferjelentések' [utalás az első világháborúban kiadott hivatalos, kevésbé informatív cs. és kir. hadijelentésekre] és a kormánynak szánt hivatalos tudósítások közé. Összekeverték őket anélkül, hogy a katonai szempontból valóban fontos mozzanatok felismerték és kellően méltányolták volna. Sok ilyen jelentés csak az általános frázisok körében mozog, s alig van benne a hadtörténet kutatóját valóban érdeklő részlet. – Bem nem tulajdonított valami nagy fontosságot ezeknek a tudósításoknak, amelyek az ő aláírásával jelentek ugyan meg, de bizonyosan nem az ő fogalmazása alapján.”⁷² Nos, Gyalókay véleményét csak osztani tudjuk, ugyanis e hadijelentésekből gyakorlatilag semmi nem derül ki az ütközet részleteiről.

Az osztrák hadijelentések már valamivel informatívabbak, bár a magyar mozdulatokról ezek is inkább csak általánosságokat tartalmaznak.⁷³ Valamivel részletesebb Josef Rästle századosnak, a 46. sorgyalogezred (korábban 16. határőr gyalogezred) tisztjének néhány évvel későbbi visszaemlékezése.⁷⁴ Az orosz hadijelentések sem voltak egészen hozzáférhetetlenek, hiszen azok egy része már 1851-ben megjelent egy angol hivatalos kiadványban.⁷⁵

A korabeli sajtóban viszonylag kevés tudósítás jelent meg Nagyszeben bevételéről, azt leszámítva, hogy a lapok közölték Bem hadijelentésének kivonatát. Az erdélyi hadsereg félhivatalos lapja, a *Honvéd* közölte egy szemtanú beszámolóját, amely a résztvevő alakulatok közül a 11. honvédzászlóalj, valamint a 6. és 8. huszárezred századait említi.⁷⁶

A Debrecenben megjelenő *Alföldi Hirlap* hasábjain egy K. betűvel jelölt névtelen tudósító adott részletes leírást Nagyszeben visszavételéről. Az illető saját, meg nem neve-

⁷⁰ Vágó József 2003. 108. o.

⁷¹ Bem–Kossuth, Nagyszeben, 1849. március 11. este 11 óra. MOL OHB 1849:3421.; Bem–Csány László, uo., ua. este ¾ 12. uo 1849:3443.; Uő–Gál Sándor, uo., ua. KA, Nachlässe. b/639. Nachlaß von der Heydte. 1. Handakten. (Másolat.)

⁷² Gyalókay 1931. 3–4. o.

⁷³ Pfersmann altábornagy két jelentését közli: *Gyalókay* 1930/a. 204–206. o.

⁷⁴ Teschen, 1852. április 6.: Skizze des siebenbürgischen Revolutionsfeldzuges vom Jahre 1848 und 1849. KA AFA Karton 1924. AK. i. Sb. 1849-13-78.

⁷⁵ Correspondence Relative to the Affairs of Hungary 1847-49; presented to Both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, 15 August 1850. London, 1851. 174–176. o.

⁷⁶ *Egy szemtanú*: Csatamezei reminiscentiák III. rész. *Honvéd*, 1849. március 24. №. 74. 289–291. o.

zett alakulatán kívül a 11. honvédszászlóalj, a torontáli önkénteseket (később 72. honvédszászlóalj), valamint a 37. gyalogezred 3. zászlóalját (később 74. honvédszászlóalj), a 10. huszárezredi századokat s általában a székelyeket említette meg. A tudósító egyébként Kiss József, az 55. honvédszászlóalj hadnagya volt.⁷⁷ Egy számmal később a március 22-én Nagyszebenbe érkező Dobozy István tudósított röviden a nagyszebeni ütközetről, gyakorlatilag minden konkrétum nélkül.⁷⁸

A nyomtatott elbeszélő források közül a festők bizonyára használták Czetz Jánosnak, Bem vezérkari (táborkari) főnökének két változatban is napvilágot látott visszaemlékezését. Czetz először 1850-ben Hamburgban, a Hoffmann und Campe kiadónál tett közzé egy kötetet Bem erdélyi hadjáratáról, majd ennek a tavaszi hadjárat végéig terjedő részét jelentette meg a Klapka Györggyel közösen írott, de Klapka neve alatt megjelent kétkötetes összefoglalóban némileg rövidített és átdolgozott formában 1851-ben.⁷⁹ (Az 1850. évi munka 1862-ben lengyel fordításban, 1868-ban magyar fordításban is megjelent, de a nyomda ördöge – vagy a fordító gondatlansága – jóvoltából a Nagyszeben bevételét tárgyaló 11. fejezet egyszerűen kimaradt a magyar változathoz.⁸⁰)

Czetz első munkájával egy időben jelent meg Lipcsében a később tragikus véget ért Pataky (Piringer) Mihály rövid összefoglalója. Pataky – ellentétben Czetzcel – nem vett részt az ütközetben, mert alakulatával, az 50. honvédszászlóaljjal csak március 12-én vagy 13-án vonult be Bem főoszlopához.⁸¹ Munkájában meglehetősen rövideggel és általánosságban ír csak Nagyszeben bevételéről.⁸²

A magyar kormányzat által az erdélyi hadsereg tábori történetírójául kinevezett Kővári László 1861-ben jelentette meg Erdély 1848–49-es történetét tárgyaló összefoglalóját. Kővári láthatólag igyekezett becsületesen teljesíteni feladatát, s Czetz munkája mellett saját anyaggyűjtésére, vélelmezhetően szemtanúi beszámolókra is támaszkodott a nagyszebeni ütközet leírásánál. Így a résztvevő alakulatok között a 6., 8. és 10. huszárez-

⁷⁷ K.: Vöröstorony, mart. 18. *Alföldi Hirlap*, 1849. március 29. №. 28. 100. o. A tudósítás ugyanis csaknem szó szerint azonos Kiss azznap szüleihez írott levelével, közli: *Kemény* 1991. 156–158. o.

⁷⁸ *Dobozy István*: Szeben, mart. 23. *Alföldi Hirlap*, 1849. április 1. №. 29. 102–103. o.

⁷⁹ *Czetz* 1850.; *Czetz* 1851. II. k. – Mailáth János gróf 1853-ban megjelent összefoglalójában a nagyszebeni ütközet leírása után sajnálkozva jegyezte meg, hogy a történetíró számára nem áll rendelkezésre olyan munka, amely császári szempontból világítaná meg az erdélyi hadjárat eseményeit, s így egyedül Czetz elfogult munkájára van utasítva. *Johann Mailáth*: Neuere Geschichte der Magyaren von Maria Theresia bis zum Ende der Revolution. Zweiter Band. Die Revolution 1848 und 1849. Geschichte der Magyaren. Fünfter Band. Regensburg, 1853. 201–202. o. Vö.: uo. 319–320. o. Mailáthnak igaza volt, hiszen a Windisch-Grätz téli hadjáratát bemutató, 1851-ben megjelent összefoglaló egyáltalán nem, a francia nyelvű félhivatalos osztrák munka – amit egyébként maga Czetz is használt – fél oldalban foglalta össze Nagyszeben bevételét. *Esquisse de la Guerre de Hongrie en 1848 & 1849*. Traduite de L'Almanach Militaire Autrichien. Vienne, 1850. 55–56. o. A Mailáthéval egy időben megjelent összefoglaló kompilációban három mondat foglalkozik az ütközettel, az is láthatólag Czetz alapján. *Emanuel Krtschek*: Der Italienische und Ungarische Krieg 1848–1849. Im Auszuge aus den besten Werken. Olmütz, 1853. 205–206. o. Szintén Czetz alapján ír *Philipp Korn*: Neueste Chronik der Magyaren. Geschichtliche Darstellung der Zustände, des Lebens und Wirkens der Ungarn in und außerhalb ihrer Heimath, von der Zeit der russischen Invasion in Ungarn und Siebenbürgen bis auf die gegenwärtigen Tage. Zweiter Band: Die Russen in Ungarn und die Ungarn in Deutschland. Hamburg und New-York, 1852. 6–9. o., ill. *Alois Carl Wiesner*: Der Feldzug der Ungarn gegen die Oesterreicher und Russen im Jahre 1848/49. Chur, 1854. 186–191. o.

⁸⁰ *Czetz János*: Bem erdélyi hadjárata 1848–49-ben. (Ford.: *Komáromi Iván*.) Pest, 1868.

⁸¹ *Czetz* 1850. 248. o.; *Czetz* 1851. II. k. 306. o.

⁸² *K. M. Pataky*: Bem in Siebenbürgen. Zur Geschichte des ungarischen Krieges 1848 und 1849. Leipzig, 1850. 53–54. o.

redi századokon, a 11. honvédszászlóalj, a 37. gyalogezred 3. zászlóalján és a székeleyeken kívül megemlíti a 72. (nála tévesen 62.) honvédszászlóaljat és a bécsi légiót is.⁸³

Kőváriával egy időben jelent meg Asbóth Lajos honvédezredes munkája, amely részint saját emlékiratait, részint az aradi várban raboskodó honvédtisztek által írott utólagos hadműveleti összefoglalók kivonatos és átdolgozott magyar fordításait tartalmazta. A nagyszebeni ütközet rövidke és téves dátumú leírásában csupán a 11. honvédszászlóaljat, a 37. gyalogezred 3. zászlóalját, valamint az 1. székely zászlóaljat említi.⁸⁴

Az osztrák szerzők közül az ezredtörténetek írói foglalkoztak hosszabb-rövidebb terjedelemben a nagyszebeni ütközettel.⁸⁵ Az első komoly osztrák összefoglaló August von Heydte őrnagy tollából 1863-ban látott napvilágot. Heydte igen lelkiismeretes feltáró munkát végzett: a bécsi Hadilevéltárban máig megvannak azok a „kérdőívek”, amelyeket az 1850-es években az erdélyi hadieseményekben részt vevő cs. kir. katonatiszteknek kiküldött, illetve azok a visszaemlékezések, amelyeket az illetőktől begyűjtött.⁸⁶ Heydte azonban a cs. kir. csapatok dicsősége foglalkoztatta csak, így a nagyszebeni ütközet leírásánál Bemén és Bethlen Gergelyén kívül egyetlen magyar résztvevő nevét sem írta le, s egyetlen magyar alakulatról sem emlékezik meg. Futólag említi csupán, hogy Josef Benigni von Mildenburgot, a *Siebenbürger Bote* szerkesztőjét a városba benyomuló Kossuth-huszárok (azaz a 15. huszárezred katonái) saját lakásában lelőtték.⁸⁷

A lengyel szerzők közül József W. Rucki, a szatmári önkéntes zászlóalj katonája írt Nagyszeben bevételéről, azonban a szöveg Czetz egyszerű kivonatolása, ugyanis Rucki – mint ez emlékiratából kiderül – nem vett részt az ütközetben.⁸⁸

Czetz mellett a legrészletesebb leírást Szigethy Miklós, az ütközetben a 11. honvédszászlóalj századosa, később őrnagya és parancsnoka hagyta ránk. Az ő emlékirata már a kiegyezés után, 1868-ban látott napvilágot. Szigethy szerint március 9-én Bem Bethlen Gergely vezetésével egy dandárt különített ki, amely a 11. honvédszászlóalj kívül egy magyarországi és egy székely zászlóaljból, a 6. huszárezred századaiból, valamint 4 hatfontos ágyúból állott. Ez a dandár Muzsnán, Kiskapuson és Szelindeken át március 11-én este érkezett meg Nagyszeben alá, s ennek a dandárnak a bevetése döntötte el az ütközet a magyarok javára. Szigethy a saját alakulatán kívül a 37. gyalogezred 3. zászlóalját, egy székely zászlóaljat, a debreceni vadászokat említi még a táma-

⁸³ *Kővári László*: Erdély története 1848–49-ben. Pest, 1861. 200–201. o.

⁸⁴ Asbóth Lajos emlékiratai az 1848-iki és 1849-iki magyarországi hadjáratból. 2. kiadás. Pest, 1862. II. k. 44–45. o.

⁸⁵ *Andreas Graf Thürheim*: Geschichte des k. k. achten Uhlanen-Regimentes Erzherzog Ferdinand Maximilian. Wien, 1860. (1848–1849-ben 3. könnyűlovasezred) 192–193. o.; *Johann Edler von Nahlik*: Geschichte des kais. kön. 55. Linien-Infanterie-Regimentes Baron Bianchi. Brünn: 1863. 201–203. o. (1848–1849-ben 63. gyalogezred); *Julius Beran*: Die Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Freiherr von Merkl Nr. 55. Beszterce, 1909. (uez.) 233–234. o.; *Maximilian Maendl*: Geschichte des K. und K. Infanterie-Regiments Nr. 51. Klausenburg, 1899. Bd. II. 377–378. o.; *Karl von Blažeković*: Chronik des k. k. 31. Linien-Infanterie-Regimentes, gegenwärtig Großherzog Friedrich Wilhelm von Mecklenburg-Strelitz. Wien, 1867. 553. o.; *Wilhelm Bichmann*: Geschichte des k. u. k. Infanterieregiments Nr. 62. dermalen Ludwig Prinz von Bayern von seiner Errichtung 1798 bis 1880. 1. Auflage, Beszterce 1880.; 2. Auflage Beszterce, 1909. 238–239. o.

⁸⁶ KA AFA Karton 1923-1924. AK. i. Sb. 1849-13.

⁸⁷ *Heydte* 1863. 297–299. o.

⁸⁸ *József W. Rucki*: Bem v Siedmiogrodzie i w Banace. Lwow, 1866. 134–135. o. (Köszönöm Kovács Istvánnak, hogy a vonatkozó rész tartalmát megismertette velem.) Életrajzát lásd: *Kovács István* 2007. 434–435. o.

dók között.⁸⁹ Ebben az alakulatban szolgált Wass János főhadnagy, aki szintén megírta a 11. honvédszászlóalj krónikáját, de a nagyszebeni ütközetnél csak a saját egységének szerepére koncentrált.⁹⁰

Jakab Elek, aki a 15. (Mátyás) huszárezredben szolgált, 1880-ban jelentette meg emlékiratát. Jakab nem volt szemtanúja a nagyszebeni ütközetnek, mert osztályával együtt a Perczi Mihály alezredes parancsnoksága alatt Medgyesre kikülönített hátvédhez osztották be.⁹¹ Ennek ellenére ő is röviden foglalkozik az ütközetrel. Leírásán észrevehető Szigethy memoárjának hatása, de ő a részt vevő alakulatok közül a 11. honvédszászlóaljon, a 37. gyalogezred 3. zászlóalján, a debreceni vadászokon, egy székely zászlóaljon kívül megemlíti még az 55. honvédszászlóaljat, valamint a kolozsvári háromfontos úteget is.⁹² Egy másik Mátyás-huszár visszaemlékezéséből azonban tudjuk, hogy az ezred egy része ott volt Nagyszeben bevételénél.⁹³

Szintén ebben az évben jelentek meg Mezei Józsefnek, az egyik magyar úteg tüzérének visszaemlékezései a *Vasárnapi Ujság* hasábjain. Mezei gyakorlatilag Czetz leírását követte, az ütközettről inkább csak általánosságokat írt.⁹⁴

Az 1860–1897 közötti összefoglalók szerzői közül Horváth Mihály egyértelműen Czetz elbeszélését követte a nagyszebeni ütközet elmondásnál. Wilhelm Rüstow, Szeremlei Samu, Gelich Rikárd és Breit József Czetz munkáján kívül támaszkodtak Heydtéére, illetve (Rüstow-t leszámítva) Kővári Lászlóéra is.⁹⁵ A körképről kiadott katalógus szerzője a csataleírásnál egyértelműen Czetz munkáját használta; leszámítva a 27. (másutt 24.), illetve a 73. honvédszászlóalj említését.⁹⁶

⁸⁹ Szigethy 1868. 78–82. o. A zászlóalj egyik katonájának március 13-án Nagyszebenből írott levele szerint a 11. honvédszászlóalj, a debreceni vadászok, egy székely zászlóalj és hat löveg alkotta a dandárt, s Pretaj [Paratáj] községnél tértek le az útról. Lászlófalvi Velics Lajos levele szüleikhez, Nagyszeben, 1849. március 13. Másolata birtokomban.

⁹⁰ Wass 1876. 541–542. o. Az emlékezés néhány évvel korábban kötetben is megjelent: Szerény vázlata a Kolozsvárt 1848-dik évben alakult 11-dik honvédszászlóalj történetének Wass János zászlóaljbéli főhadnagytól. Brassó, 1872.

⁹¹ Ehhez a osztályhoz volt beosztva két másik visszaemlékező is. *Dercsényi* 1896. 117–121. o.; *Imreh* 2003. 158–160. o.

⁹² *Jakab* 1880. 485–488. o.

⁹³ *Lenkefi* 1993. 145–172., 167–168. o. Lásd még: Bíró Sámuel huszár tizedes feljegyzéseiből. A szöveget válogatta és magyarázza: *Létay Lajos. Utunk*, XXIV. (1969.) 30. sz. július 25. 6–8. o. Valószínűleg ehhez a csapathoz tartozhatott Szentkatolnai Bíró Lajos is. *Nyárády Gábor*: Elfelejtett írás Bem tábornok erdélyi hadműveleteiről. Szentkatolnai Bíró Lajos emlékezései. *HK*, 106. (1993.) 2. sz. 123. o.

⁹⁴ *Mezei* 1880. 287. o.

⁹⁵ *Wilhelm Rüstow*: Geschichte des ungarischen Insurrectionskrieges in den Jahren 1848 und 1849. Zürich, 1861. Bd. II. 5–6. o.; *Wilhelm Rüstow*: Az 1848–1849-diki magyar hadjárat története. II. k. (Ford.: *Áldor Imre*.) Pest, 1866. 7–9. o.; *Horváth Mihály*: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. I. kiadás. II. k. Genf, 1865. 367–369. o.; *Szeremlei Samu*: Magyarország krónikája az 1848 és 1849. évi forradalom idejéről. I–II. k. Pest, 1868. 78–79. o.; *Gelich Rikárd*: Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben. III. k. Budapest, é. n. 86–89. o.; *Breit József*: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. II. k. Budapest, 1930.² 157–159. o. (Első kiadása: 1897.)

⁹⁶ Bem–Petőfi körkép, 1898. 6–8. és 14. o. A reprodukció alatti magyarázó szövegen a 24. zászlóalj szerepel.

Az ütközetben részt vett magyar csapatok

Czetz a Bem alatt február végén Medgyesen állomásozó csapatok közül a következőket sorolja fel:

<i>Gyalogság</i>	
<i>Alakulat</i>	<i>Létszám</i>
37. (Máriássy) gyalogezred 3. zászlóalja (később 74. honvédszászlóalj)	800
4. honvédszászlóalj	400
11. honvédszászlóalj	900
1. székely zászlóalj (a medgyesi ütközet előtt hazament)	1000
55. honvédszászlóalj	800
72. (Czetznél előbb 7., később 62.) torontáli honvédszászlóalj	800
Szatmári önkéntes zászlóalj, később 88. honvédszászlóalj	260
31. honvédszászlóalj négy százada	400
Aradi mozgók	200
Négy székely zászlóalj	2000
A medgyesi ütközet leírásánál megemlíti még ezen kívül a 24. honvédszászlóaljat is.	?
<i>Összesen</i>	<i>7560+⁹⁷</i>

<i>Lovasság</i>	
<i>Alakulat</i>	<i>Létszám</i>
A 6. (Württemberg) huszárezred két százada	300
A 8. (Koburg) huszárezred két százada (a medgyesi ütközet után Segesvárott csatlakoztak)	300
A 10. (Vilmos) huszárezred egy százada	120
A 15. (Mátyás) huszárezred négy százada	400
Bihari önkéntes lovasság két százada (a medgyesi ütközet előtt elmentek Marosvásárhelyre)	300
A 11. (Székely) huszárezred két százada (Segesvárott állomásoztak)	300
<i>Összesen</i>	<i>1720</i>
<i>Gyalogság és lovasság összesen</i>	<i>9280+?</i>
<i>Tüzérség</i>	<i>36–42⁹⁸</i>

Czetz a nagyszebeni ütközet leírásánál ezek közül konkrétan a 37. gyalogezred 3. zászlóalját, a 11. honvédszászlóaljat, általában székely gyalogságot, a 6. huszárezred két századát, valamint a 8. és 10. huszárezredi századokat említi. A szereplők közül Kiss Sándorról és Bethlen Gergelyről ír.⁹⁹

⁹⁷ Czetznél tévesen 9760.

⁹⁸ A lövegek számát jelöljük. – *Johann Czetz*, 1850. 222–224., 227–228. o.; *Johann Czetz*, 1851. II. k. 289–290. o.

⁹⁹ *Czetz* 1850. 241–243., 248. o.; *Czetz* 1851. II. k. 300–301., 306. o.

Gyalókay Jenő, a szabadságharc erdélyi eseményeinek talán legjobb ismerője hívta fel a figyelmet arra, hogy a nagyszebeni hadműveletben részt vevő alakulatokról Bem ekkortájt vezetett parancskönyve is hasznos, s Czetzéivel nem teljesen egyező adatokat tartalmaz.¹⁰⁰ 1849. március 2–12. között a következő alakulatokról van említés a parancskönyvben:¹⁰¹

4. honvédszászlóalj	március 4., 5.
11. honvédszászlóalj	március 5., 7., 8.
24. honvédszászlóalj	március 2., 5.
27. honvédszászlóalj	március 4., 5.
31. honvédszászlóalj	március 7.
32. honvédszászlóalj	március 7.
Torontáli (később 72.) honvédszászlóalj	március 4., 8.
37. gyalogezred 3. zászlóalja (később 74. honvédszászlóalj)	március 5., 8.
14. (1. székely határőr) ezred 2. zászlóalja (később 77. honvédszászlóalj)	március 5., 8.
14. (1. székely határőr) ezred 3. zászlóalja (később 78. honvédszászlóalj)	március 7., 8.
14. (1. székely határőr) ezred 4. zászlóalja (később 79. honvédszászlóalj)	március 8.
1. székely honvédszászlóalj (15. [2. székely] határőr gyalogezred 1. zászlóalja, a későbbi 83. honvédszászlóalj?) ¹⁰²	március 7.
10. (Vilmos) huszárezred	március 7.
11. (Székely) huszárezred	március 7.
15. (Mátyás) huszárezred	március 7., 8.
Ugocsai önkéntes csapat	március 7.
Erdélyi szabadcsapat	március 8.
Felsőbányai önkéntes csapat	március 8.

Az itt felsorolt alakulatok listája több ponton is eltér Czetz listájától. Egyéb forrásból tudjuk, hogy a 4. honvédszászlóalj 1–4. századát Bem március elején hátrahagyta Marosvásárhelyen, hogy az oda érkezett 800 udvarhelyszéki újoncot begyakorolják.¹⁰³ Az alakulatnak ez a része csak március 27-én, Marosvásárhelyről indult el Nagyszebenbe.¹⁰⁴ Az 5–6. századot, amelyek kb. 260–260 főből, összesen 520 főből álltak, Csepy Ferenc százados vezetésével Marosvásárhelyről Gálfalvára, majd 3-án Medgyesre indította.¹⁰⁵

¹⁰⁰ *Gyalókay* 1931. 59–60. o. Gyalókay feltünteti a lengyel gyalogos légiót, erről azonban az első említés március 21-én van az általa hivatkozott parancskönyvben. *Nagy* 1896. XLII. o. Említi a szatmári önkénteseket (később 88. honvédszászlóalj); ez is március 21-én szerepel először, uo. XLI. o.; a 6. (Württemberg) huszárezredet; ez szintén március 21-én szerepel, uo. XXXVIII. o.; és az aradi mozgó csapatot, ezt viszont nem találtam.

¹⁰¹ *Nagy* 1896. XXIX–XXXV. o. Nagyjából ugyanezeket sorolja fel Bemnek 1849. március 7-én Segesvárott kelt tiszti előléptetési előterjesztése is. MOL HM Ált. 1849:6007.

¹⁰² *Nagy* 1896. XXXII. o. Turóczy Józsefet említi az alakulatnál, aki a 15. (2. székely) határőr gyalogezred tisztje volt. Ennek az ezrednek az 1. zászlóalja lett később a 83. honvédszászlóalj. Vö.: *Bona* 2009. II. k. 482. o.

¹⁰³ *Huszár* III. k. 2^v.

¹⁰⁴ Csabai számvevősegéd jelentése, Déva, 1849. április 16. MOL HM Ált. 1849:10940.

¹⁰⁵ *Huszár* III. k. 2–3. f.

Az 5–6. század tehát ott volt Medgyesnél, majd Segesvárra vonult vissza, ahonnan március 9-én Bem főoszlopával együtt indult Nagyszeben felé. Bem az alakulat 6., Adler százados vezette századát március 11-én hátrahagyta Nagyselyken azzal, hogy ha Puchner serege odaérkezne, harcolva vonuljon vissza Szelindek felé, s egyesüljön az ott hátrahagyott csapattal. Az 5. századot ugyanazon a napon Szelindeken hagyta hátra Huszár Ferenc hadnagy vezetésével. Ezek aztán ott is maradtak március 27-ig.¹⁰⁶ A 11. honvédszászlóalj részvétele teljesen egyértelmű; gyakorlatilag az egyetlen alakulat, amelynek részvételéről valamennyi leírás szól. A 24. honvédszászlóalj részvételéről Kúthy (Kuthy) Emilnek, a zászlóalj hadnagyának visszaemlékezéséből tudunk.¹⁰⁷

A 27. honvédszászlóalj két századát még 1849. február 4-én a vízaknai ütközetben vágta el Bem seregétől, ez február végén Medgyesen csatlakozott vissza. Az alakulat többi századát Bem még a február 9-i piski ütközet után Nagyváradra indította. Az említett két század április elején Marosvásárhelyről Bem utasítására Zaránd megyén át indult Magyarországra, s április 10-én egyesült a másik négy századdal.¹⁰⁸

A 31. honvédszászlóalj március végén a besztercei dandár/hadosztály állományába tartozott,¹⁰⁹ s az alakulat fennmaradt kitüntetési előterjesztéseiből is úgy tűnik, hogy nem voltak ott a nagyszebeni hadműveletben.¹¹⁰ A 32. honvédszászlóaljról maga Czetz írja le, hogy csak a nagyszebeni ütközetet követően csatlakozott a sereghöz.¹¹¹ Az 55. honvédszászlóalj részvételét Jakab Elek emlékiratán kívül a zászlóalj egyik tisztjének, Kiss József hadnagynak a levele is megerősíti. Ebből tudjuk, hogy a torontáli önkéntes zászlóalj, a későbbi 72. honvédszászlóalj is ott volt a város bevételénél; amit egyébként – mint láttuk – Kővári László is említ.¹¹² A 37. gyalogezred 3. zászlóaljának, a későbbi 74. honvédszászlóaljnak a szereplése is több forrással alátámasztott.¹¹³

A forrásokban szám nélkül említett székely zászlóaljak közül Gál Sándor február 26-án Csikszeredában kelt létszámkimutatásában a 14. határőr gyalogezred 2., 3. és 4., illetve a 15. határőrezred 2. és 3. zászlóaljáról (a későbbi 77., 78., 79., 84. és 85. honvéd-

¹⁰⁶ Uo. 35–36., 63–64. f.

¹⁰⁷ *Kúthy Emil*: Az Életidőm és tapasztalatom jegyzék könyve 1848-tól egész mostanig. Íram Maximilián szigetében Junius hó 19-én 1850. Dobák Géza tulajdona.

¹⁰⁸ *Hermann Róbert*: Az abrudbányai tragédia 1849. Hatvani Imre szabadcsapatvezér és a magyar–román megbékélés meghíúsulása. Budapest, 1999. 100. o.; Jasits őrnagy jelentése a hadügyminisztériumhoz, Mehádia, 1849. június 28. MOL HM Ált. 1849:31275.

¹⁰⁹ Puhl Ignác őrnagy jelentése a hadügyminisztériumhoz, Beszterce, 1849. márc. 25. MOL HM Ált. 1849:9552. Vö. még: *P. Szathmáry Károly*: 1848–49-diki emlékeim. In: *Tóth Kálmán* (szerk.): A honvédménház könyve. Pest, 1870. 175. o.; *P. Szathmáry Károly*: Emlékeim. Szilágysomlyó, 1884. 81. o.; *Irmédi-Molnár László*: Felsőszopori Tóth Ágoston honvédezzredes, a XIX. századbeli magyar térképezés úttörőjének élete és működése. A „Térképészeti Közlöny” 8. számú külömfüzete. Budapest, 1938. 104. o.

¹¹⁰ 1849. április 23. Beszterce. A kitüntetettek tényleírásai. MOL H 147. Vegyes iratok. 12. doboz, 19. tétel. A felsorolt ütközetek között a következők szerepelnek: Szeben (1849 január 21.), Dés, Szelindek, Vízakna, Szászsebes, Szászváros, Piski, Borgóprund.

¹¹¹ *Czetz* 1850. 241–243., 248. o.; *Czetz* 1851. II. k. 300–301., 306. o.

¹¹² Megemlíti még a 11. honvédszászlóaljat, a 37. gyalogezred 3. zászlóalját, valamint a 10. huszárezred századait. *Kemény* 1991. 156–158. o.

¹¹³ Czetz alapján ír róla: *Hegyesi Márton*: A Máriássy-zászlóalj 1848–49-ben. Nagyvárad, 1891. 11–13. o.; *Edmund Finke*: Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Nr. 37. Erzherzog Joseph. II. k. Wien, 1896. 970–971. o.

zászlóaljokról) azt közölte, hogy „ezek Bem tábornok úr rendelkezése alá tartoznak”.¹¹⁴ Március 8-án pedig már azt jelentette Csány Lászlónak, hogy hat általa szervezett zászlóalj szolgál már Bem alatt, négy a 14., kettő pedig a 15. határőrezredből.¹¹⁵ Ez azonban nem azt jelenti, hogy az illető zászlóaljak ténylegesen Bem közvetlen parancsnoksága alatt szolgáltak, csupán azt, hogy már a harctérre indították őket. Így Gál Besztercére indulandó alakulatként jelezte február 26-án a 14. határőr gyalogezred 1. zászlóalját, a későbbi 76. honvédszászlóalj is.

A 14. határőr gyalogezred 2. zászlóaljáról, a későbbi 77. honvédszászlóaljról tudjuk, hogy részt vett a nagyszebeni ütközetben. Debretzy Mózes és Geley András főhadnagy emberei az elsők között hatoltak be a sáncokba, s három löveget foglaltak el az oroszoktól.¹¹⁶

A 14. határőr gyalogezred 3. zászlóalját (a későbbi 78. honvédszászlóalj) Bodola Lajos, a Bethlen-különítmény mellé beosztott üteg parancsnoka említi visszaemlékezésében.¹¹⁷ A zászlóalj történetének a tisztikar tagjainak személyes közlésein alapuló összefoglalója szerint az alakulat Segesvárott kapott 500 udvarhelyszéki újoncot, s Bem Erzsébetváros elhagyása után négy századát abból a célból különítette ki, hogy a Medgyesről Nagyszeben felé tartó cs. kir. helyőrség útját elvágja. (Egy század Segesvárott, egy pedig valószínűleg a főoszlopnál maradt.) Az alakulat azonban „a feneketlen márciusi sárban” nem tudta végrehajtani ezt a feladatot, s Medgyestől valószínűleg a főoszlop nyomán haladva, március 11-én este érkezett Nagycsűrre, majd az éjjeli rohamban a téglavetőknél, tehát nyugat felől az elsők között tört be a városba.¹¹⁸ (Ugyanakkor érdekes, hogy a zászlóalj fennmaradt kitüntetési előterjesztéseiben a február 4-i szentpéteri és a március 19-i feketehalmi ütközetek közötti időszakból egyetlen harci cselekményre sem találunk utalást.¹¹⁹)

A 14. határőr gyalogezred 4. zászlóalja, a későbbi 79. honvédszászlóalj négy százada Pap Vilmos őrnagy vezérletével a Medgyesén hátrahagyott helyőrséghez tartozott.¹²⁰ A 15. (2. székely) határőr gyalogezred 1. és 2. zászlóalja, a későbbi 83. és 84. honvédszászlóalj márciusában Borgóprundon állomásozott, tehát a besztercei hadosztály/dandár kötelékébe tartozott.¹²¹

¹¹⁴ MOL HM Ált. 1849:5905., uo. OHB 1849:2710.

¹¹⁵ Közli: *Németh* 2008. 154. o.

¹¹⁶ Lásd Tompos Gergely százados, zászlóaljparancsnok 1849. június 30-án Frányován kelt kitüntetési előterjesztését, amelyben nyolc tisztet és legénységi állományú személyt javasolt kitüntetni Nagyszeben bevételében játszott szerepükért. MOL HM Ált. 1849:26421. Ezek – miután az oroszok a saját lövegeiket kimentették – az oroszok által védett cs. kir. lövegek lehetnek.

¹¹⁷ *Z. Bodola* 1895. 138. o.

¹¹⁸ *Imets F. Jánkó*: Csíkszék (ma Csíkmegye) 1848/9-iki hadi történetéből. A Székely Mívelődési és Közgazdasági Egyesület negyedik évkönyve 1879-re. (Az Egyesület Központi Választmánya megbízásából szerkesztette *Buzogány Áron* egyl. titkár.) Budapest, 1880. 58–59. o., s ennek alapján *Endes Miklós*: Csík-, Gyergyó-, Kászsónszékek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig. Budapest, 1937. 289–290. o.

¹¹⁹ Kabos Károly őrnagy kitüntetési előterjesztései, Orsova, 1849. június 14. MOL H 147. Vegyes iratok. 12. doboz, 14. tétel. – Kabos egyik korai életrajza – magának Kabosnak a közlései alapján – a nagyszebeni ütközetben való részvételéről is szól. *Egervári Ödön*: Magyar királyi honvéd törzstisztek albuma. Pest, 1870. 133–134. o.

¹²⁰ Lásd erre Pap Vilmos 1850. április 12-i kihallgatási jegyzőkönyvét. KA AFA Karton 1924. AK. i. Sb. 1849-13-111a. Hazai Ferenc százados 1849. június 5-én kelt kérvényében arról ír, hogy 1849. február második felétől az alakulat két százada a moldvai határszélen, négy százada Bem alatt szolgált. MOL HM Ált. 1849:22652. Az alakulat négy századát említi egy ismeretlen magyar honvédtiszt visszaemlékezése is. KA AFA Karton 1924. AK. i. Sb. 1849-13-67. 16. és 18. Vö.: *Bona* 2000. 554. o. (Pap Vilmos életrajza.)

¹²¹ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirtattár. Az aradi Csány-levéltárról készült másolatok.

Ugyanakkor figyelemreméltó, hogy Bem az ütközetről Kossuthnak írott jelentésében határozottan arról ír, hogy az ellenséget új székely újoncaival („mit meinen neuen Szekler-Rekruten”) verte vissza a városfalakig.¹²² Gálnak pedig arról írt, hogy „az ön székelyei különösen jól viselték magokat, és a máj nap eldöntésére igen sokat tettek”.¹²³ Mezei József tüzér visszaemlékezése szerint Bem két újonc székely honvédszászlóalját hosszú vonalban, háttal a városnak (!) úgy állított fel, hogy az ellenség ne láthassa, miszerint azok csak ásóval és kapával vannak felszerelve.¹²⁴ A 11. honvédszászlóalj egyik századosa említi még a 81. honvédszászlóalj (a 14. határőr gyalogezred 6. zászlóalj) is; ennek alakítását azonban csak 1849 áprilisában kezdték meg csíki újoncokból.¹²⁵

A szatmári önkéntesek, a későbbi 88. honvédszászlóalj medgyesi szereplését több forrás is megerősíti, azonban ezt követően az alakulatról hallgatnak a források.¹²⁶ Feltételezhető, hogy az alakulat a medgyesi ütközet után elszakadt a magyar seregtől, esetleg Bem ezt is beosztotta a hátrahagyott medgyesi utóvédbe.¹²⁷

A lovassági alakulatok közül a 6., 8., 10. és 15. huszárezredek egyes századainak részvételéről vannak adataink.¹²⁸ A Bihar megyei lovas nemzetőrök valóban nem voltak a főoszlopnál: az alakulat egyes részeit Bem 1849. február végén–március elején Désre, Rettegre, Szamosújvárra, Kolozsvárra, Tordára, Balázsfalvára, Marosújvárra, Medgyesre és Vámosgálfalvára különítette ki; a törzs Marosvásárhelyen volt.¹²⁹ A különféle önkéntes és vadászalakulatok közül a több forrásban is említett debreceni vadászok (azaz az 1. honvéd vadászvezred 5–6. századának) részvétele bizonyítható.¹³⁰ A Czetz által említett

VIII. csomag, 47. irat. Létszámkimutatás a borgóprundi őrségről, 1849. március 18.; *Demeter Lajos*: 1848–49-es feljegyzések. (Forrásközlés.) In: *Határvidék 1762–1918.* 2. k. Szerk.: *Demeter Lajos*. Sepsiszentgyörgy, 2006. 214–216. o. (Farkas Ignác honvéd főhadnagy, majd százados feljegyzései.)

¹²² Bem–Kossuth, Nagyszeben, 1849. március 11. éjjel ¼ 12 óra. MOL OHB. 1849:3421. Közli: *Nagy László – Rohonyi Gábor – Tóth Gyula* (szerk.): *Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához.* II. k. (A vonatkozó részt összeállította *Barta István*.) Budapest, 1955. 168–169. o.

¹²³ Bem–Gál Sándor, uo., ua. *Kriegsarchiv, Nachläße.* b/639. Nachlaß von der Heydte. 1. Handakten. (Másolat.) Közli: *Németh* 2008. 58. o.

¹²⁴ *Mezei* 1880. 287. o.

¹²⁵ *Ferenczy Ferenc*: 1849. március 11. Piski, Nagyszeben. 1848–49. *Történelmi Lapok*, 1892. 33–34. o.; *Boér János*: A 81. honvédszászlóaljról és Czech tábornokról. 1848–49. *Történelmi Lapok*, 1895. 24. o. Az adat valószínűleg a 77. honvédszászlóaljra vonatkozik, ugyanis Endes József, a 81. honvédszászlóalj későbbi parancsnoka ekkor még a 14. határőr gyalogezred 2. zászlóaljában, a későbbi 77. honvédszászlóaljban szolgált. *Bona* 2000. 320. o.

¹²⁶ *Czetz* 1850. 232. o.; *Czetz* 1851. I. 293. o.; *Szigethy* 1868. 74. o. Az alakulat egyik századosa, Bartha János utóbb három összecsapást emelt ki önéletrajzi levelében: Nagyszeben, 1849. január 21., Medgyes, március 3., Segesvár, július 31. OSZK Kt. Fol Hung. 1368. *Dudás Ödön*: A magyar hadsereg tisztikara, 36–39. ff.

¹²⁷ Az alakulatról a következő említés 1849. április elejéről származik, amikor a szatmáriak két százada váltotta fel a Vöröstoronyi-szorosban addig őrködő három vadászszázadot. *Sarkady László*: A verestoronyi események. In: *Vahot Imre – Gánóczy Flóris* (szerk.): *Honvédek könyve. Történelmi adat-tár az 1848-ki és 1849-iki magyar hadjáratból.* III. k. Pest, 1861. 54–55. o.

¹²⁸ A 6. huszárezredre lásd Károlyi Miksa alezredes kitüntetési leírását, Kolozsvár, 1849. június 7. MOL HM Ált. 1849: 26404. A 8. huszárezredi századokra lásd Egy szemtanú: *Csatamezei reminiscenciák* III. rész. *Honvéd*, 1849. március 24. №. 74. 291. o. A 10. huszárezredre az elbeszélő forrásokon kívül lásd még Nagy István főhadnagynak, az ezredesi 1. század parancsnokának 1849. július 3-án Franyován kelt kitüntetési előterjesztését, MOL HM Ált. 1849:26421.

¹²⁹ Lásd erre Gencsy Pál őrnagynak, az alakulat parancsnokának Bihar megye bizottmányához intézett jelentését. MOL OHB 1849:4085. Közli: *Hegyesi* 2000. 260–263. o.

¹³⁰ Lásd erre: *Hegyesi Márton*: Az 1. honvéd vadászvezred. *Hazánk*, VII. k. 1887. 141–142. o.; *Hegyesi* 2000. 135–136. o.

aradi s a parancskönyvben szereplő ugoicsai és erdélyi önkéntes és szabadcsapatok szereplése bizonytalan. A felsőbányai önkéntes csapatról tudjuk, hogy a szatmári önkéntesekkel együtt szolgált. A bécsi légió szerepléséről az alakulat egyik nyilatkozata számolt be.¹³¹ Ugyanakkor van olyan adatunk, amely szerint a légió egy része csak az ütközet után néhány nappal vonult be Nagyszebenbe.¹³²

A Nagyszeben bevételében részt vett alakulatok

<i>Bem főoszlopa</i>				
<i>Csapat</i>	<i>Gyalog- század</i>	<i>Lovas- század</i>	<i>Fő</i> ¹³³	<i>Löveg</i>
37. sorgyalogezred 3. zászlóalja	6		800	
24. honvédszászlóalj	6		?	
55. honvédszászlóalj	6		800	
72. honvédszászlóalj (Torontáli önkéntes mozgó nemzetőr zászlóalj)	4		533	
14. határőrezred 2. zászlóalja (később 77. honvédszászlóalj)	5		712 ¹³⁴	
14. határőrezred 3. zászlóalja (később 78. honvédszászlóalj)	1		132 ¹³⁵	
Bécsi légió	1		?	
8. huszárezred		2	300	
10. huszárezred		1	120	
15. huszárezred		1	100	
Tüzérség			?	26–32 ¹³⁶

¹³¹ A bécsi legio. *A Honvéd.* 1849. március 28. №. 77. 303. o.

¹³² *Székely* 1893.

¹³³ A létszámokat külön nem jelzett esetekben a Czetz által a medgyesi ütközet előtti időszakra megadott becsült adatok alapján adtam meg. *Czetz* 1850. 222–224., 227–228. o.; *Czetz* 1851. II. k. 289–290. o.

¹³⁴ Gál Sándor 1849. február 26-i létszámkimutatása alapján. MOL OHB 1849:2710.; HM Ált. 1849:5905.

¹³⁵ Gál Sándor 1849. február 26-i létszámkimutatása szerint az alakulat létszáma 790 fő volt; ha egyenlő századlétszámokkal számolunk, akkor az egy század nagyjából ennyi emberből állott. MOL OHB 1849:2710.; HM Ált. 1849:5905.

¹³⁶ *Czetz* 1850. 223. o. szerint Bemnek a medgyesi ütközet előtt 36–42 lövege volt, de ebből az ütközetben csak 30 vett részt. *Czetz* 1851. II. k. 286. o. összesen 36 lövegről szól, amelyek közül 30 volt ott Medgyesnél. Puchner 1849. március 7-i hadijelentése szerint ezek közül hat löveget a március 2–3-i medgyesi ütközetben leszereltek. KA AFA Karton 1826. HA. u. W-G. 1849-3-52 1/2. Ezt a magyar források is megerősítik. Lásd: *Tóth* 1905. 40. o. Ezek szerint maradt 36 működőképes löveg. Miután a cs. kir. csapatok nem zsákmányoltak löveget Medgyesnél, feltételezhető, hogy a leszerelt lövegeket is kimentették, s elképzelhető, hogy Segesvárott újra mozgásképesé tették. Bem 4 löveget hagyott hátra Medgyesén, 2 löveget Segesváron, s 4 löveget osztott be Bethlen Gergely különítményéhez. Azaz, 36 működőképes löveggel számolva, maradt 26 lövege; ha a leszerelteteket is rendbe hozták, 32 lövege.

<i>Csapat</i>	<i>Gyalog- század</i>	<i>Lovas- század</i>	<i>Fő</i>	<i>Löveg</i>
[A tüzérségen belül a következő ütegekről vannak adataink:]				
Szatmár megyei honvéd üteg ¹³⁷			?	6
kolozsvári háromfontos üteg ¹³⁸			?	4
?-féle üteg ¹³⁹			?	
<i>Összesen</i>	29	4	3497+?	26–32

<i>Bethlen Gergely alezredes különítménye</i>				
<i>Csapat</i>	<i>Gyalog- század</i>	<i>Lovas- század</i>	<i>Fő</i>	<i>Löveg</i>
11. honvédszászlóalj	6		350 ¹⁴⁰	
1. honvéd vadászrezd 5–6. százada (debreceni vadászok)	2		?	
6. huszárezred ¹⁴¹		2	300	
1. székely hatfontos üteg ¹⁴²			?	4 ¹⁴³
<i>Összesen</i>	8	2	650+?	4

¹³⁷ *Mezei* 1880. 287–288. o.

¹³⁸ Az üteg 1849. február 6-án Karl Urban ezredes marosényi (marosborgói) rajtaütése alkalmával elvesztette két lövegét. *Timár Károly*: A kolozsvári 3 fontos ágyúüteg története 1848–49-ben. *1848–49. Történelmi Lapok*, 1892. 143–144. o. Nagyszebeni szereplését említi: *Jakab* 1880. 487. o. Az üteg egyik főtüzérének dátum nélküli levele szerint az ütegből csak egy löveg maradt meg, s ezzel vonultak Nagyszeben alá. Kömőtsy József levele özv. Kömőtsy Mártonnének, Nagyszeben, 1849. március 30. (?) Hadtörténeti Múzeum, Kéziratos Emlékanyag. 72.362.1./KE.

¹³⁹ *Tóth* 1905. 43–45. o. A leírás gyakorlatilag Czetz szövegét ismétli.

¹⁴⁰ Velics Lajos 1849. március 13-án Nagyszebenben kelt levele szerint a zászlóalj létszáma 300 fő volt a nagyszebeni ütközet után. (Másolata birtokomban.) *Wass* 1876. 540–542. o. szerint a megyesi ütközet előtt 450, az ütközet után 350 fő volt, s Nagyszeben bevétele után 900 udvarhelyszéki újonccal töltötték fel. (A száz főnyi megyesi veszteség hihető, hiszen a zászlóalj csak a tisztek közül 11 sebesültet veszített.) *Szigethy* 1868. 79., 82., 84. o. szerint még felvonulás közben, Szelindeken kaptak 800 fegyvertelen újoncot, akiket Nagyszeben bevétele után az ottani raktárkészletekből fegyvereztek fel.

¹⁴¹ Ezt az alakulatot Czetz és Kővári Bem főoszlopánál említi. *Czetz* 1850. 241–242. o.; és *Czetz* 1851. II. k. 300.; *Kővári* 1861. 200. (A Bem-Petőfi körkép, 1898. 8. egyenesen azt állítja, hogy ez a csapat elfoglalt volna négy orosz löveget Nagyszebennél, holott az oroszok valamennyi lövegüket kimentették.) *Szigethy* 1868. 78. o. ellenben azt állítja, hogy Bethlen Gergely oldalvédjénél voltak. A szintén Bethlen különítményénél lévő Velics Károly levelében, illetve Bodola Lajos visszaemlékezésében egyáltalán nincs szó arról, hogy lovasságuk is lett volna (ami azért nehezen elképzelhető.) A kérdést eldönti Szalay Elek visszaemlékezése, amely szerint a 15. (Mátyás) huszárezredi osztály Bem főoszlopánál volt, azaz a 6. huszárezredi századok ez esetben Bethlennél voltak. *Lenkefi* 1993. 167–168. o.

¹⁴² *Bodola* 1895. 138. o.; *Bodola Lajos*: A muszkák kiűzése a vöröstoronyi szoroson az 1848–49-iki hadjárat végén. *Képes Folyóirat, A Vasárnapi Ujság füzetekben*, 1889. 6. k. 175. o.

¹⁴³ Velics Lajos 1849. március 13-án Nagyszebenben kelt levele szerint 6, *Szigethy* 1868. 78. o. szerint 4 löveg. *Bodola* 1895. 138. o. egyértelműen négy löveget említ; az üteg másik két lövege a Segesvárott hátrahagyott helyőrséghez volt beosztva. Lásd még: *Nagy* 1896. 70. o. *Kővári* 1861. 190. o. nyolc löveget említ.

<i>Kabos Károly őrnagy különítménye</i>				
<i>Csapat</i>	<i>Gyalog- század</i>	<i>Lovas- század</i>	<i>Fő</i>	<i>Löveg</i>
14. határőrezred 3. zászlóalja (később 78. honvédszászlóalj)	4		527 ¹⁴⁴	
<i>Mindösszesen</i>	<i>41</i>	<i>6</i>	<i>4674+?</i>	<i>30–36</i>

A hátrahagyott csapatok

<i>Medgyesen</i> ¹⁴⁵				
<i>Csapat</i>	<i>Gyalog- század</i>	<i>Lovas- század</i>	<i>Fő</i>	<i>Löveg</i>
14. határőrezred 4. zászlóalja (később 79. honvédszászlóalj) ¹⁴⁶	4		573 ¹⁴⁷	
15. huszárezred		2	200	
7. (Kress) könnyűlovasezred fél százada ¹⁴⁸		1/2	?	
Tüzérség			?	
<i>Összesen</i>	<i>4</i>	<i>2 1/2</i>	<i>773+?</i>	
<i>Segesvárott</i> ¹⁴⁹				
72. honvédszászlóalj (Torontáli önkéntes mozgó nemzetőr zászlóalj)	2		267	
14. határőrezred 2. zászlóalja (később 77. honvédszászlóalj)	1		142 ¹⁵⁰	

¹⁴⁴ Gál Sándor 1849. február 26-i létszámkimutatása szerint az alakulat létszáma 790 fő volt; ha egyenlő századlétszámokkal számolunk, akkor a négy század nagyjából ennyi emberből állott. MOL OHB 1849:2710.; HM Ált. 1849:5905.

¹⁴⁵ Peretzi Mihály őrnagy parancsnoksága alatt. *Czetz* 1850. 240. o.; *Czetz* 1851. II. k. 299. o. (Mindkét helyen 1500 főnyi különítményről beszél, amit *Gyalóky* 1931. 69. o. – joggal – erős túlzásnak tart.); *Jakab* 1880. 485. o. (átveszi *Czetz* létszámadatát); *Dercsényi* 1896. 117. o. (tévesen Bethlen Gergelyt nevezi meg a különítmény parancsnokaként.); *Imreh* 2003. 158. o.

¹⁴⁶ L. erre Pap Vilmos 1850. ápr. 12-i kihallgatási jegyzőkönyvét. KA AFA Karton 1924. AK. i. Sb. 1849-13-111a.

¹⁴⁷ Gál Sándor 1849. február 26-i létszámkimutatása szerint az alakulat létszáma 859 fő volt. Ha a hat század létszáma nagyjából egyenlő volt, akkor a négy századé összesen ennyi lehetett. MOL OHB 1849:2710.; HM Ált. 1849:5905.

¹⁴⁸ *Egy szemtanú*: Csatamezei reminiscenciák III. rész. *Honvéd*, 1849. március 24. №. 74. 290. o.; *Dercsényi* 1896. 117. o.

¹⁴⁹ A különítmény összetételére lásd Bem március 8-án kelt napiparancsát, közli: *Nagy* 1896. XXXIV. o. A különítményt Szilágyi Sámuel alezredes vezette. Ez a helyőrség rövidesen Balavásárra vonult vissza. *Nagy* 1896. 70. o.; *Seres András*: Szemtanúk vallomásai az 1848–49-es szabadságharcról. H. n., 1992. 12. o. (Közép-Ajtai Veres Sándornak, a 15. huszárezred katonájának visszaemlékezése). Lásd még egy ismeretlen honvédtiszt emlékezését. KA AFA Karton 1924. AK. i. Sb. 1849-13-67. 17.

¹⁵⁰ Gál Sándor 1849. február 26-i létszámkimutatása alapján. MOL OHB 1849:2710.; HM Ált. 1849:5905.

<i>Csapat</i>	<i>Gyalog- század</i>	<i>Lovas- század</i>	<i>Fő</i>	<i>Löveg</i>
14. határérezred 3. zászlóalja (később 78. honvédszászlóalj)	1		132 ¹⁵¹	
A 15. huszárezred egy százada ¹⁵²		1	100	
1. székely hatfontos üteg ¹⁵³			?	2
<i>Összesen</i>	<i>4</i>	<i>1</i>	<i>641</i>	<i>2</i>
<i>Nagyselyken</i>				
4. honvédszászlóalj 6. százada ¹⁵⁴	1		260?	
<i>Szelindeken</i>				
4. honvédszászlóalj 5. százada ¹⁵⁵	1		39	
<i>Ismeretlen diszlokációjú alakulatok</i>				
Szatmári önkéntes mozgó nemzetőrök (később 88. honvédszászlóalj)	2		260	
Aradi mozgó csapat	1		200	
11. huszárezred ¹⁵⁶		2	300	
<i>Összesen</i>	<i>3</i>	<i>2</i>	<i>760</i>	
<i>Mindösszesen</i>	<i>13</i>	<i>5½</i>	<i>2473+?</i>	<i>6</i>

Összesítés

<i>Csapat</i>	<i>Gyalog- század</i>	<i>Lovas- század</i>	<i>Fő</i>	<i>Löveg</i>
Bem főoszlopa	29	4	3497+?	26–32
Bethlen Gergely alezredes különítménye	8	2	650+?	4
Kabos Károly őrnagy különítménye	4		527	
Pereczi Mihály őrnagy különítménye Medgyesen	4	2½	773+?	4

¹⁵¹ Gál Sándor 1849. február 26-i létszámkimutatása szerint az alakulat létszáma 790 fő volt; ha egyenlő századlétszámokkal számolunk, akkor az egy század nagyjából ennyi emberből állott. MOL OHB 1849:2710.; HM Ált. 1849:5905.

¹⁵² Nagy 1896. 70. o. szerint a különítmény lovasság a 6. és a 15. huszárezred egy-egy szakaszából állott, a fentebb hivatkozott napiparancs viszont a 15. huszárezred egy századát említi.

¹⁵³ Bodola 1895. 138. o.; Nagy 1896. 70. o.

¹⁵⁴ Huszár Ferenc III. k. 37. f.

¹⁵⁵ Uo.

¹⁵⁶ Erről az alakulatról egyedül egy – igen sok képzelt elemet tartalmazó – munka állítja hogy részt vett Nagyszében bevételében. E munka szerint a székely huszárok a német légióval [!] együtt vonultak be a városba. Adolph Streckfuß: Der Freiheits-Kampf in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849. Die Ereignisse im Jahre 1849 nebst einer Geschichte der Kriege in Ungarn, Italien, Schleswig-Holstein und Baden, so wie des deutschen Parlaments im Jahre 1848. Erster Theil. Der Freiheitskampf in Ungarn. Berlin, [1850–1851] 529. o.

<i>Csapat</i>	<i>Gyalog- század</i>	<i>Lovas- század</i>	<i>Fő</i>	<i>Löveg</i>
Szilágyi Sámuel alezredes különítménye Segesvárott	4	1	641	2
Nagyselyki különítmény	1		260?	
Szelindeki különítmény	1		39	
Ismeretlen diszlokációjú alakulatok	3	2	760	
<i>Mindösszesen</i>	<i>54</i>	<i>11½</i>	<i>7147+?</i>	<i>36–42</i>

A szemtanúk

Az 1898-as „katalógus” bevezetője szerint a festők „fölkéresték az ütközetben részt vett öreg honvédeket is, és azoknak elbeszélése alapján készítették el a helyszínén a vázlatot. Pütkösti őrnagy – Bem hadsegéde – Fritsch, a XI. zászlóalj őrnagya, Nagy Sámuel székely őrnagy, Szöllősy István, Szabó Lajos marosvásárhelyi késműves és mások szívesen adták meg kérdéseikre a felvilágosítást.”

Nem tudjuk, hogy megnevezettekén kívül kik voltak a szemtanúk, ám maga az a tény is beszédes, hogy a bevezető megemlíti közöttük név nélkül egy olyan volt honvédet, aki az ütközet reggelén maga készítette el Petőfi reggeliét – azét a Petőfiét, aki aznap Kolozsvárott tartózkodott.¹⁵⁷

De a név szerint említett szemtanúkkal is vannak gondok. Pütkösti Gergely őrnagy (1822–1912), Bem hadsegéde az ütközet napján betegszabadságon volt Szentkatolnán. Nem volt tehát szemtanúja Nagyszeben bevételének, s Bem csak március 18-án osztotta be az erdélyi hadsereg főparancsnokságához.¹⁵⁸ Testvére, Pütkösti Pál még 1848. november 6-án Radnótnál esett a cs. kir. csapatok fogságába, s éppen a március 11-i nagyszebeni ütközet után szabadult ki; ám ő 1868. február 10-én meghalt Homoródkarácsonyfalván.¹⁵⁹

„Fritsch, a XI. zászlóalj őrnagya” nem létező személy. A honvédseregben volt ugyan egy Frits (1848-ig Fritsch) Gusztáv Adolf nevű őrnagy, aki 1819-ben született az Alsó-Fehér vármegyei Zalatnán, s 1836-tól hadapródként, 1846-tól alhadnagyként szolgált a cs. kir. 31. (Leiningen) gyalogezredben, majd 1848. október 19-én főhadnaggyá nevezték ki a 24. honvédzászlóaljhoz. Október 22-én megszökött az időközben hazavonultatott 31. gyalogezredtől, és bevonult a 24. honvédzászlóaljhoz, amellyel november végétől részt vett a bánsági harcokban. Ezt a zászlóaljat Damjanich János vezérőrnagy 1849. február elején Aradról több más alakulat mellett Bem segítségére küldte, de Frits ekkor már nem itt, hanem a 61. gyalogezred 3. és a 62. gyalogezred 2. zászlóaljának a honvédsereghez csatlakozott részeiből szervezett zászlóaljnál (a későbbi 122. honvédzászlóaljnál) szolgált, továbbra is a Délvidéken, s közben, 1849. február 6-án századossá nevezték ki. A tavaszi hadjárat idején a Damjanich vezette III. hadtest táborkaránál szolgált, 1849.

¹⁵⁷ Bem–Petőfi körkép, 1898. 3–4. o.

¹⁵⁸ *Lehoczky – Pütkösti* 163. o.; *Pütkösti Gergely: Czetz János tábornokról és a 11-ik székely huszár ezredről. 1848–49. Történelmi Lapok*, 1894. 41–42. o.; *Bona* 2000. 587. o.

¹⁵⁹ *Bona* 2000. 587–588. o.

május 30-án őrnaggyá nevezték ki a Nagysándor József vezérőrnagy vezette I. hadtest táborkarához. 1849 augusztusában a Damjanich vezette aradi várórség tagjai között találjuk táborkari tisztként, s a vár augusztus 17-i feladásakor került orosz fogságba, ahonnan megszökött. 1850. január 26-án a sumlai táborban alezredesként tartották nyilván. 1864-ben Iszkander bej néven ezredes volt a török hadseregben, s 1881-ben a törökországi Diarbekirben halt meg. Nem volt tehát a 11. zászlóalj őrnagya, 1848–1849-ben nem szolgált Erdélyben, s a körkép festésekor már 16 éve nem élt.¹⁶⁰

A 11. honvédszászlóalj parancsnokai sorrendben a következők voltak: Bíró (Richter) Ede (1806–1871), Bánffy János (1817–1852), Inczedy Sámuel (1811–1893), Bethlen Olivér (1825–1892), Szigethy Miklós (1824–1904).

Bírót 1848. szeptember 23-án nevezték ki az alakulat őrnagyává. Miután azonban Nagyszebenben állomásozó cs. kir. alakulatától nem bocsátották el, nem tudott bevonulni a zászlóaljhoz. 1849. január 16-án a cs. kir. hatóságok ideiglenesen nyugalmazták, miután nem volt hajlandó a honvédsereg ellen harcolni. Nagyszeben bevétele után szolgálatra jelentkezett Bemnél, aki április 4-én őrnagyi rangban kinevezte egy Marosvásárhelyen alakuló zászlóalj parancsnokává. Június 22-én a 88. honvédszászlóalj parancsnoka volt a nagyszebeni hadosztály fenyőfalvi, majd vöröstoronyi dandárjánál. Július 20-án az orosz csapatok a dandár többi csapatával együtt Havasalföldre szorították. A körkép festésekor 26 éve volt halott.¹⁶¹

Bánffy szintén 1848. szeptember 23-tól volt a zászlóalj századosa, s Bíró távollétében a parancsnoka, november 21-én nevezték ki az alakulat őrnagyává, december 20-tól már alezredes és dandárparancsnok volt, 1849. április 7-én pedig ezredes. Ő sem volt ott Nagyszeben bevételénél, mert különítményével csak március 12-én vagy 13-án ért a városhoz.¹⁶² A körkép festésekor 45 éve halott volt.¹⁶³

Inczedy Sámuel 1848. június 19-étől volt a pozsonyi 4. honvédszászlóalj századosa, alakulatával előbb a Délvidéken, december közepétől az erdélyi hadszíntéren szolgált. December 20-án nevezték ki a 11. honvédszászlóalj őrnagyává, március 3-án a megyesi ütközetben megsebesült, s nem vett részt Nagyszeben bevételében. Március 13-án alezredessé léptették elő, júniustól a dési dandár parancsnoka volt, a nyári hadjáratot a beszercei hadosztály kötelékébe küzdötte végig. A körkép festésekor már négy éve nem volt az élők sorában.¹⁶⁴

Bethlen Olivér kilépett cs. kir. hadnagyként 1848. június 19-én került főhadnagyi rangban a debreceni 10. honvédszászlóaljhoz, de nem vonult be az alakulathoz, hanem Kolozsvárott kezdte meg egy önkéntes csapat szervezését. Az ebből megalakult 11. honvédszászlóaljhoz augusztus 3-án hivatalosan is áthelyezték, s itt lett szeptember 23-án százados. Bem a megyesi ütközetet követően nevezte ki az alakulat parancsnokává, s

¹⁶⁰ Bona 2000. 343–344. o.

¹⁶¹ Bíró Ede–Bartha Jánosné, Nagyszeben, 1849. április 14. Közli: *Deák Imre*: 1848, ahogy a kortársak látták. A szabadságharc története levelekben. Budapest, [1942.] 349–352. o. Lásd még: Bona 2000. 254. o.

¹⁶² Lásd erre 1849. március 10-én este 10 órakor Gálfalváról Bemhez írott levelét. MOL R 14. József Bem iratai. 4. tétel, dátum szerint. Lásd még: *Gyalóka* 1931. 68. o. Azt, hogy nem volt ott Nagyszebennél, egyébként már *Csetz* 1850. 248. o. megírta.

¹⁶³ Bona 2000. 229. o.

¹⁶⁴ Bona 2000. 401–402. o.

március 13-án kapott őrnagyi rangot. Április első napjaiban elrendelték a zászlóaljtól, a szabadságharcot alezredeként fejezte be. 1892-ben halt meg, tehát a kép megalkotásakor már öt éve nem élt.¹⁶⁵

Szigethy (Szigethi, Szigethy) Miklós 1848-ban alhadnagyként szolgált a 16. (orláti román) határőrezredben. 1848. november 6-án nevezték ki a 11. (kolozsvári) honvédszászlóalj főhadnagyává, 1849. február 3-án lett százados. A zászlóalj parancsnokságát április elején, Gyulafehérvár alatt vette át, s Bem április 8-án léptette elő őrnaggyá. (A hadügyminisztérium már március 30-án őrnaggyá nevezte ki.) Ezt követően a szabadságharc végéig ő volt az alakulat parancsnoka. A körkép festésekor még élt.¹⁶⁶

A többi szemtanú közül Nagy Sámuel (1817–1903) 1848 szeptemberétől volt a maroszekei önkéntes mozgó nemzetőrszászlóalj szervezője, október 10-től századosa. 1849. január 13-án honvédszászados lett alakulatában, amely később a 87. honvédszászlóalj nevet kapta. Az alakulat nagy része és maga Nagy Sámuel azonban nem vett részt Nagyszében visszavételében. Március 10-én az alakulat négy százada még Vámosgálfalván volt Bánffy János alezredes különítményében,¹⁶⁷ s a márciusi harcokban először Feketehalomnál, március 19-én került tűzbe.¹⁶⁸ (Nagy egyébként nem volt őrnagy, csupán százados.) Ugyanakkor egy visszaemlékezés szerint az alakulat egy része mégis ott lett volna a város bevételénél.¹⁶⁹

Szóllósy István valószínűleg azonos azzal a 12. honvédszászlóalji tizedessel, akinek az alakulat krónikáját is köszönhetjük. Ő még 1897–1898-ban is élt – azonban sem ő, sem az alakulata nem vett részt a nagyszébeni ütközetben; 1849 márciusában a Borgói-szorosnál szolgált.¹⁷⁰

Szabó Lajos nevű honvédtisztből viszonylag sok volt, de közülük összesen ketten szolgáltak Erdélyben. Szabó Lajos őrnagy (1814–1895) egy négy századból álló önkén-

¹⁶⁵ Bona 2000. 248–249. o.; Szigethy 1868. 76. és 85. o.

¹⁶⁶ Bona 2000. 660–661. o.; Szigethy 1868. 85. o. MOL HM Ált. 1849:19159.; Nagy 1896. LIII. o. (tévesen Szigethi Sándor néven); Molnár B. Lehel: Szigety Csehi Miklós önéletrajza. In: A szent szabadság oltalmában. Erdélyi unitáriusok az 1848–1849-i magyar forradalomban és szabadságharcban. Szerk.: Gaál György. Kolozsvár, 2000. 345–349. o.

¹⁶⁷ Bánffy János–Bem, Vámosgálfalva, 1849. március 10. MOL R 14. Józef Bem iratai. 4. tétel, dátum szerint.

¹⁶⁸ Bona 2009. II. k. 138. o.; A 87. zászlóalj története s adatok K. Nagy Samu honvéd-szászados életéből. 1848–49. *Történelmi Lapok*, 1895. 2–5. o.; Szász Gerő: Voltam-e én hadnagy, vagy nem? 1848–49. *Történelmi Lapok*, 1895. 133–136. o. Ez utóbbi cikk szerint a zászlóalj a következő összeapásokban vett részt: Dés, Királynémeti, Vizakna (?), Freck (Felek), Feketehalom. Nem említi nagyszébeni részvételüket a zászlóalj parancsnokának visszaemlékezése sem. Tolnay Gábor: Reminiscenciák. In: Bem-Album. A Bem-nővérek javára szerkesztette Kerekes Sámuel. Marosvásárhely, 1881. 155–156. o.

¹⁶⁹ Vóts József, volt honvédtiszt emlékirataiból. In: Honvédek könyve. Új folyam. Kiadja és szerkeszti Vahot Imre. Pest, 1867. 209. hasáb. A visszaemlékezés szerint március 12-én indultak el Segesvárról Medgyesen és Szelindeken át Nagyszében felé, s útközben Szelindeknél (Stolzenburg) és Vizaknánál (Salzburg) is elűztek egy-egy orosz csapatot. A támadó oszlop azonban nem járt Vizaknán 1849 márciusában. (Hacsak nem a szerző Nagycsűrrel téveszti össze Vizaknát.) Továbbá a szerző Brassóban megkérte alakulata Tury nevű századosát, hogy helyeztesse át őt a sorsyálgáshoz, ami meg is történt. A probléma csupán az, hogy a 87. honvédszászlóaljnak nem volt ilyen századosa, sőt, az erdélyi haderőben sem szolgált ilyen. Elképzelhető, hogy a illető azonos Thury Gergellyel, a 15. határőrezred 4. zászlóalja (86. honvédszászlóalj) főhadnagyával, ám ő nem volt százados, s a hadnagyi kinevezését is csak március végén kapta. Bona Gábor, 1999. III. k. 341. o. A többi Thury/Thury, Turi csak hadnagy volt. Az egyetlen Tury nevű honvédszászados, Tury József az 1. huszárezredben szolgált. Bona 2009. II. k. 483. o. – Ettől függetlenül elképzelhető, hogy a zászlóalj két százada valóban a támadó hadoszlopnál volt, s csak az ezt követő napokban egyesült a beérkező másik négy századdal.

¹⁷⁰ Szóllósy 1897. 5–6., 21–23., 34–36., 52–53., 74–75., 82–83. o.

tes csapat parancsnoka volt Aranyosszéken, de alakulata mindvégig ebben a törvényhatóságban harcolt a román felkelők ellen.¹⁷¹ Szabó Lajos hadnagy (?–?) a 11. honvédszászlóaljban szolgált, de a február 9-i piski ütközetben megsebesült, s csak később, felépülése után tért vissza a hadsereghez, ahol május 31-én hadnaggyá nevezték ki a 134. honvédszászlóaljhoz.¹⁷² Következésképpen egyikük sem lehetett szemtanúja a március 11-i ütközetnek.

A kép szereplői – személyek és alakulatok

A körképen szereplő személyek közül Bem esetében teljesen egyértelmű, hogy ott volt az ütközetben, hiszen ő maga vezette azt. Petőfiről már szoltunk: a költőről tudjuk, hogy a március 2–3-i medgyesi ütközet után, amikor a magyar sereg Ebesfalván át Erzsébetvárosra vonult vissza, megbetegedett. Segesvárott március 7-én szabadságot kapott Bemtől, és Marosvásárhelyen, Szászrégenen, Tekén, Bethlenen, Désen és Szamosújváron át Kolozsvárra utazott. Március 10-én érkezett meg oda, s 15-én hajnalban indult útnak Debrecenbe, ahová késő este érkezett meg.¹⁷³ Ha csak egy-két órával később indul, ő vihette volna Debrecenbe Nagyszeben bevételének hírért, amely március 15-én hajnali fél háromkor érkezett Kolozsvárra.¹⁷⁴

De tudhatták-e ezt Stykáké? A Petőfi-irodalom ugyan már ekkor is (túl)burjánzott, de nyilván egyetlen történeti festőtől sem várható el, hogy hírlapok tömkelegét tanulmányozza át – főleg, ha már készen áll a koncepció. (Vágó, ha hinni lehet visszaemlékezésének, eleve ellenezte Petőfi szerepeltetését.¹⁷⁵) Az 1888–1895 között megjelent *Petőfi-Muzeum* című folyóiratból nagyjából össze lehetett volna rakni a költő 1849-es útvonalát, ám a korszakban hozzáférhető életrajzok nem voltak egyértelműek e tekintetben. Zilahy Károly szerint Petőfi a Mészáros Lázárral történt 1849. februári debreceni affér után visszatért Bemhez; 1849. márciusi újabb debreceni útját egyáltalán nem regisztrálja.¹⁷⁶ Ugyanezt ismétli meg a kortárs Vahot Imre rövidke életrajza is.¹⁷⁷ Fischer Sándor (Alexander

¹⁷¹ Bona 2000. 641. o.

¹⁷² Bona 1999. III. k. 214–215. o.; *Szilágyi Farkas*: Alsófehér vármegye 1848–49-ben. Nagyenyed, 1898. 418–419. o.

¹⁷³ Az utazás rekonstruálását lásd: *Bözödi György*: Petőfi egy napja. In: *Dávid Gyula* (szerk.): 1848. Arcok, eszmék, tettek. Bukarest, 1974. 277–287. o.

¹⁷⁴ Lásd erre Csány László aznapi hirdetményét, közli: *Csány* 1998. II. k. 232. o.

¹⁷⁵ *Vágó József* 2003. 108. o. Felvetődik a kérdés, hogy miért kifogásolta Vágó Petőfi szerepeltetését? Életrajzírója – úgy tűnik – azt feltételezi, hogy Vágó az uralkodó iránti lojalitástól vezettetve ellenezte ezt. Vágó azonban egy későbbi levelében nagy tisztelettel nyilatkozott Petőfiről: „Nekem tényleg ellenszenves egy mozgalom, amely Petőfi nevével egy idegen célt szolgál, nekem Petőfi szentség, amely nem szereti a hypokrisi tömjénfüstjét. Ha mágnások szolgálják Petőfi dicsőségét, akkor azt kell várnunk, hogy az ő hódolatuk őszinteségét óriás, vagy legalább Petőfihez méltó anyagi áldozattal demonstrálják. – Mi piktorok, kik eszméinket abból a levegőből szíjjuk, amely Petőfi dalaiból, az ő csudaszíve dobbanásaitól visszhangoz, mi igazi fiai, örökösei vagyunk az ő hagyatékának, ő bennünk él tovább. Hogy hallgatunk, az természetes. Mit csinálna ő ma? Mi, akik egész lelkünkkel szolgáljuk az ő nevét, kiknek egész élete az ő kultusza tüzeiben hamvad el, másoktól várjuk, hogy mellette anyagi áldozatokkal tüntessenek.” Vágó Pál levelei Benczúr Gyulánéhoz, [1908?] március 7. OSzK Kt. Levelestár. Jómagam úgy vélem, hogy Vágó esetleg tudhatta, hogy Petőfi nem volt ott az ütközetben.

¹⁷⁶ *Zilahy Károly*: Petőfi Sándor életrajza. Pest, 1864. 146–147. o.

¹⁷⁷ *Vahot Imre*: Petőfi Sándor élete és művei. Budapest, é. n. 54. o.

Fischer) előbb németül, majd magyarul megjelent biográfiája is hasonlóképpen fogalmaz. Eszerint a Mészáros-affér után „A hadjárat folyama alatt végig ott találjuk a költőt az agg tábornok oldalán.”¹⁷⁸ A költő első modern értelemben vett, 1896-ban, tehát egy évvel a kép megfestése előtt megjelent életrajzában viszont Ferenczi Zoltán már egyértelműen tisztázta Petőfi 1849. márciusi útvonalát, illetve legalább is azt, hogy nem lehetett ott Nagyszebennél március 11-én.¹⁷⁹

Nem volt ott Nagyszeben bevételénél a költő barátja, a körképen szintén megfestett Egressy Gábor sem. Egressy 1848. december végéig Szeged város kormánybiztosaként működött,¹⁸⁰ azt követően azonban 1849. március végéig alig van róla adatunk.¹⁸¹ Mészáros Lázár emlékiratában őt hibáztatja amiatt, hogy a Vetter Antal vezette főserg Cibakházáról kiinduló támadási kísérlete kudarcba fulladt, mivel ő hozott olyan híreket a főhadiszállásra, hogy Nagykőrösön 40 000 cs. kir. katona állomásozik; Mészáros azonban Egressy Gábort összetévesztett Egressy Sámuellel Pest vármegye tiszti főügyészével.¹⁸²

Van azonban egy némileg bizonytalan datálású adatunk arról, hogy Egressy 1849 márciusában maga is Kolozsvárott volt, sőt, ő vitte el Petőfit Krizbay Miklósék házához.¹⁸³ Egressy fia, Ákos emlékirata szerint március végén indultak toborzóra Borsod megyébe, ahol Egressy Gábor a Szemere Bertalan által március 16-án meghirdetett felső-magyarországi védsereg borsodi osztályát szervezte.¹⁸⁴ Március 28-án egy általa aláírt nyugta tanúsága szerint Miskolcon volt.¹⁸⁵ (Végső soron azt sem zárhatjuk ki, hogy Egressy Petőfivel együtt hagyta el Kolozsvárt.)

1849 márciusában tehát sem Petőfi, sem Egressy nem volt ott Nagyszeben bevételénél. Tudjuk azonban, hogy júliusban Petőfi Egressy társaságában utazott Bemhez, de Marosvásárhelyen, július 30-án elváltak útjaik; Egressy ott maradt, Petőfi pedig Bemhez csatlakozva indult a harctérre. (Petőfi Egressyt bízta meg, hogy még el nem készült egyenruháját fizesse ki, s vigye utána.) A segesvári ütközet után, amikor Bem visszaérkezett Marosvásárhelyre, Egressy csatlakozott hozzá, s augusztus 5–6-án ott volt a nagyszeben–nagycsúri ütközetekben, amikor Bem a segesvári vereség után Lüders háta mögött ismét elfoglalta Nagyszeben.¹⁸⁶

¹⁷⁸ *Alexander Fischer: Petőfi's Leben und Werke. Eingeführt von Maurus Jókai. Leipzig, 1889. 540. o.; Fischer Sándor: Petőfi élete és művei. Előszóval ellátta Jókai Mór. Németből fordította Tolnai Lajos. Budapest, 1891. 37. o.*

¹⁷⁹ *Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. III. k. Budapest, 1896. 323–324. o.*

¹⁸⁰ *Körtvélyes Ágnes: Egressy Gábor iratai az Országos Levéltárban. (Színháztörténeti Füzetek 16. sz.) Budapest, 1957.*

¹⁸¹ Kossuth 1849. január 4-én értesítette Csány László kormánybiztosot, „hogy Egressy Gábor kormánybiztos 500 főre menő szabad csapatjával e hold 6-dikán Pestre érkezik”. Kossuth Lajos összes munkái. XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. S. a. r.: *Barta István*. Budapest, 1953. *Rakodczay* 1911. I. k. 419. o. szerint Egressy a főváros feladásáról Cegléden értesülve, a csapatot visszavezette Szegedre.

¹⁸² Mészáros Lázár emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja *Szokoly Viktor*. II. k. Pest, 1867. 153–155. o. A tévedésre lásd: Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re. S. a. r. *Katona Tamás*. Budapest, 1982. 22–24. o. Mészáros állítását már Egressy életrajzírója is kétségbe vonta, de Vukovics emlékiratainak állításait is fenntartással kezelte, mert Egressy Ákos egy leveléből úgy tudta, hogy Egressy Sámuel „az egész forradalmat birtokára félrevonultan élte át.” *Rakodczay* 1911. I. k. 420–422. o.

¹⁸³ Hory Béla cikke Krizbay Miklósné emlékei alapján, lásd: *Hatvany* II. k. 634–635. o.

¹⁸⁴ *Egressy Ákos: Emlékeim az 1848–49-dik évi szabadságharcz idejéből. Budapest, [1893.] 90–91. o.*

¹⁸⁵ MOL H 111. Szemere Bertalan kormánybiztosi iratai. 1. doboz, 1. tétel.

¹⁸⁶ Egressy Gábor törökországi naplója 1849–1850. (Reprint kiadás. Az utószót írta *Steinert Ágota*.) Budapest, [1997.] 6–7. o.

A körkép Bem törzskarából a következő személyeket örökítette meg: Czetz János, Pünkösti Gergely, Teleki Sándor, Dobay József, Dionizy Zarzycki, Kemény Farkas, Hrabovszky György.¹⁸⁷ Rajtuk kívül szerepel a képen András Pál Rafael, Bethlen Gergely, Bánffy János, Edward Dzwonkowski, Inczedy Samu, Franciszek Ksawery Łos, Kiss Sándor, Károlyi Miksa.

A felsoroltak közül bizonyíthatóan ott volt Czetz János, Bethlen Gergely, Kiss Sándor és Károlyi Miksa. András Pál Rafael az erdélyi hadsereg egyik tábori lelkésze volt, s egyik életrajzának utalása szerint ő is ott volt az ütközetben.¹⁸⁸

A többi felsoroltak közül Pünkösti Gergely – mint láttuk – nem volt ott Nagyszebennél március 11-én – ott volt viszont augusztus 5–6-án.¹⁸⁹ Nem volt ott Teleki Sándor sem, aki március 7-én Petőfivel együtt, Segesvárnál hagyta el Bem táborát, s onnan Nagybányára ment.¹⁹⁰ Noha Teleki Sándortól sem volt idegen, hogy olyan eseményeket is szemtanúként írjon le, amelyekben nem vett részt (például a július 31-i segesvári ütközetet); Nagyszeben bevételéről soha nem állította, hogy jelen lett volna ott.¹⁹¹

Nem volt ott Dobay József sem; március 15-én Beszterce környékén volt, s korábbi alakulatát, a 31. honvédszászlóaljat ezekben a napokban már Puhl Ignác őrnagy vezette.¹⁹² Nem volt ott Kemény Farkas sem, aki ezekben a napokban Kolozsvárott tartózkodott, mint az ottani körzet katonai parancsnoka.¹⁹³ Nem lehetett jelen Bánffy János sem, aki március 10-én este 10 órakor Vámosgálfalváról tudósította Bemet, hogy a parancsnoksága alatt lévő csapatok a legjobb esetben Medgyesig jutnak másnap, s legfeljebb 13-án érnek Szelindekre. Ő maga, folytatta, Bem utasításának megfelelően siet a főhadiszállásra.¹⁹⁴ Szintén nem volt ott Inczedy Sámuel, hiszen ő a március 2–3-i medgyesi ütközetben megsebesült, s átadta az alakulat parancsnokságát Bethlen Olivérnek.¹⁹⁵

A lengyelek közül Dionizy Zarzycki (1821–?) 1848 májusában lépett ki a cs. kir. hadseregből, 1849. január 22-től volt az erdélyi hadseregben szolgáló 4. honvédszászlóalj századosa, de Bem táborkarában szolgált.¹⁹⁶ Elvileg ott lehetett március 11-én Nagysze-

¹⁸⁷ *Szana* 1897. 135. o. szerint Lisznai Kálmán is szerepelt volna a képen. A Bem–Petőfi körkép, 1898. megfelelő oldalain azonban az ő nevét már nem találjuk. Lisznai egyébként az ütközet napján bizonyíthatóan Debrecenben volt, mert aznap kért valamilyen alkalmazást Kossuthtól. Lisznai Kálmán–Kossuth Lajos, Debrecen, 1849. március 11. MOL OHB 1849:3178.

¹⁸⁸ *K. Weress Sándor*: Rafi bácsi. Emlékezés András Pál Rafaelre. 1848–49. *Történelmi Lapok*, 1893. 62–63. o. Vö.: *Zakar Péter*: A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. Budapest, 1999. 119. o.

¹⁸⁹ *Lehoczky – Pünkösti* 163. o.

¹⁹⁰ *Hatvany* II. k. 631–633. o.; *Dienes* 1958. 116–119. o.; *Csetri Elek*: Teleki Sándor 1848–49-ben. *Aetas*, 1992/1–2. 206. o.

¹⁹¹ *Teleki Sándor*: Utolsó találkozásom Petőfi Sándorral. In: Teleki Sándor emlékezései. S. a. r.: *Görög Lívia*. (Magyar Századok.) Budapest, 1958. 204–212. o. Vö.: *Dienes* 1958. 521. o. 36. jz.

¹⁹² Lásd erre Borosnyói (helyesen: Borosnyai) Pál hadnagy tudósítását, *Honvéd*, 1849. március 19. №. 69. 279. o.

¹⁹³ *Csány* 1998. II. k. 219. és 234. o. – Kemény részvételét nem említi a jobbára saját adatain alapuló életrajza sem. *Sketches in Remembrance of the Hungarian Struggle for Independence and National Freedom in the Years 1848, 1849, 1850 & 1851*, Written by Several Hungarian Refugees, Ed. by *J. C. Kastner*, Late Hungarian Captain, Editor of different Historical and Artistical Works, and Lecturer on Modern History. And respectfully Dedicated by him to the British Nation. London and Glasgow, 1853. 355–381. o.

¹⁹⁴ Bánffy–Bem, Gálfalva, 1849. március 10. este 10 óra. MOL R 14. József Bem iratai. 4. tétel, dátum szerint.

¹⁹⁵ *Bona* 2000. 401–402. o.; *Szigethy* 1868. 76. o.

¹⁹⁶ *Kacnelson – Kovács* 1993. 148. o.; *Bona* 2000. 721. o.; *Kovács István* 2007. 560. o.

bennél. Bem március 29-én léptette elő s nevezte ki a lengyel légió őrnagyává.¹⁹⁷ Miután április 8-án Bem a Magyar Katonai Érdemrend III. osztályával is kitüntette, valószínűsíthető, hogy voltak harctéri érdemei.¹⁹⁸

Bizonyosan nem volt ott viszont Edward Dzwonkowski (1824–1887), aki 1848 novemberétől szolgált a magyarországi lengyel légióban, s december 26-ától honvéd főhadnagy volt. 1849 januárjától a bácskai hadszíntéren szolgált, márciustól táborkari századosként. Július elsejétől őrnagy volt a tartalék hadtest, majd a közép-tiszai hadsereg táborkaránál; a szabadságharc végén kimenekült, azaz soha nem jár Erdélyben.¹⁹⁹

Még kevésbé valószínű Franciszek Ksawery Łos (1796–1875) jelenléte. Łos alezredesi rangban volt az erdélyi lengyel légió lovasságának főszervezője, azonban csak 1849 májusában szökött át Galíciából Magyarországra, s csak június második felében utazott Felső-Magyarországról Erdélybe, ahol július elején Besztercén jelentkezett Bemnél. Nagyszebent távolról sem láthatta, mert alakulatával együtt Észak-Erdélyben maradt a szabadságharc végéig.²⁰⁰

De akkor hogyan állhatott össze a névsor? Mint láttuk, Petőfi szerepeltetése „művészi döntés” vagy megrendelői igény eredménye volt. Valószínűsíthető, hogy a lengyelek esetében ugyanez az „egyensúly-igény” működött. Zarzycki az egyetlen, akinél legalább valószínűsíthető, hogy az ütközet idején Bem mellett tartózkodott. Edward Dzwonkowski egyike volt a galíciai politikai és gazdasági élet legkiválóbb lengyel személyiségeinek; az ő szerepeltetését ez magyarázhatta (bár az továbbra is érthetetlen, hogy miért éppen a 24. honvédszászlóalj élére került a képen.) Franciszek Ksawery Łos esetében talán az dönthetett, hogy haláláig Lembergben élt, és Styka esetleg személyesen ismerhette.

A magyarok esetében nehezebb a kérdésre választ adni. Ugyanakkor figyelemreméltó, hogy a megörökített személyek közül Andrási Pál Rafael, Egressy Gábor, illetve Hrabovszky György kivételével mindegyikük neve szerepel Bem azon, április 8-án kiadott rendeletében, amelyben az általa adományozott III. osztályú Magyar Katonai Érdemrendben részesültek névsorát közölte.²⁰¹ Azaz, elképzelhető, hogy az alkotók ezt a „forrást” használták, feltételezve, hogy akit Bem kitüntetett, az nyilván ott volt (lehetett) Nagyszeben bevételénél.

Hasonlóképpen nem mentes a kérdőjelektől a képen szerepeltetett alakulatok kiválasztása. Az alakulatok közül a festők megörökítették a lengyel légió dzsidasait (ulánusait), a 6. (Württemberg), a 8. (Koburg) és a 10. (Vilmos) huszárezred századait, a 11., 24. és 73. honvédszászlóaljat, valamint egy bécsi légionistát is.

Ezek közül a 11 és 24. honvédszászlóalj jelenléte bizonyítható, a 73. honvédszászlóalj viszont ekkor a Beszterce környékén hátrahagyott csapatok között szolgált.²⁰²

¹⁹⁷ MOL OHB 1849:5405. [HM 1849:9390.]; Nagy 1896. XVII. o.

¹⁹⁸ Közli: *Kövári* 1861. 168–170., 387–388. o.

¹⁹⁹ *Bona* 2000. 115. o.; *Kovács István* 2007. 149–150. o. Rajta kívül még két Dzwonkowski szolgált a honvédseregben: József Dzwonkowski százados volt Klapka mellett; Władisław a 16., majd a 10. huszárezredben szolgált, s századosként halt hősi halált az 1849. június 13-i csornai ütközetben. Azaz, ők sem jártak Erdélyben. *Kovács István* 2007. 150. o.; *Bona* 2009. I. k. 308. o.

²⁰⁰ *Kacnelson – Kovács* 1993. 154–156. o.; *Bona* 2000. 484. o.; *Kovács István* 2007. 326–327. o.

²⁰¹ Közli: *Kövári* 1861. 168–170. o. *Pap* 1868. II. k. 387–388. o.

²⁰² *Thoroczkay* 29. o.

A lovas alakulatok közül a 6., 8 és 10. huszárezredek századainak részvételét több forrás is megerősíti. A lengyel dzsidások viszont biztosan nem vettek részt az ütközetben, hiszen az alakulatot jószerevével szervezni sem kezdték el.

Ennél is érdekesebb azonban, hogy van egy olyan alakulat, amelyet ugyan minden csataleírás megörökít, ugyanakkor mégsem került rá a képre. Ez pedig a 37. sorgyalogezred 3. zászlóalja. Ennek okait csak találgathatjuk, de valószínűleg ugyanaz az „1867 mintájú” negyvennyolcasság/negyvenkilencesség rejlik mögötte, mint az egész kép koncepciója mögött. Ugyanis ez a zászlóalj a cs. kir. hadsereg egyik magyar kiegészítésű alakulata volt, azaz szerepeltetése azt jelképezte volna, hogy a birodalom egységén örködni hivatott haderő 1848–1849-ben kettészakadt a magyar nemzeti és a birodalmi érdekek konfliktusában; azaz, eszküszegővé lett. Noha Bem a február 9-i piski ütközet utáni napokban elrendelte, hogy az alakulat a cs. kir. oldalon harcolóktól való megkülönböztetés végett fesse feketére keresztszíjait, s a cs. kir. egyenruhát viselő tisztjei cseréljék ki azokat honvéd egyenruhákra,²⁰³ az alakulat legénysége továbbra is a hagyományos cs. kir. egyenruhát viselte. Azaz, a csataképen megjelent volna a cs. kir. mundér – még ha nem is az ellenség, hanem a honvédek soraiban.

Melyik nagyszebeni ütközet?

Ezek után joggal vetődik fel a kérdés, kik voltak azok a szemtanúk, akiket Styka és társai meghallgattak? Vagy pontosabban: melyik nagyszebeni ütközetről hallgatták ki a szemtanúkat? A képen megfestett 73. honvédzászlóalj ugyanis nem volt ott a március 11-i nagyszebeni ütközetben, de ott volt augusztus 5–6-án a nagyszeben–nagygyűri ütközetben.²⁰⁴ Részt vett az augusztus 5–6-i harcokban a 12. honvédzászlóalj is, amelyben a festők által állítólag kikérdezett Szöllősy István is szolgált.²⁰⁵ Ott volt Pünkösti Gergely őrnagy is.²⁰⁶ Elképzelhető tehát, hogy a kép festésénél egyszerre örökítették meg a március 11-i győztes, és az augusztus 5-i győztes, majd 6-án elveszített ütközet résztvevőit.

Az elmondottak alapján tehát a kép minden „katonai és harcászati korrektsége” ellenére sem tekinthető a 1849. március 11-i nagyszebeni ütközet hiteles rekonstrukciójának. Részint több, részint kevesebb annál. A tájkép és az egyenruhák hitelessége nem járt együtt a történeti hitelességgel – még a kor ismeretanyagának alapján sem. A kép inkább a magyar–lengyel (fegyver)barátság és történelmi egymásrautaltság szép allegóriája, a közös – és a XIX. század végén birodalmi szinten aktuális – oroszellenes hagyományok felelevenítése.

²⁰³ *Makray Aladár*: Bauer őrnagy, Bem tábornok főhadsegédének hagyományai 1848–1849-ből. Pest, 1871. 186. o.

²⁰⁴ *Thoroczkay* 43–46. o. Az ütközetben részt vevő alakulatok közül a következőket sorolja fel: 12., 31., 73., 83., 123. (tévesen 124.) honvédzászlóalj, vadászok, 10., 11. és 15. huszárezred századai. Egyéb forrásból tudunk még a 72. és 84. honvédzászlóalj szerepléséről is. A régi Erdély. Bisztray Károly negyvennyolcas honvédtiszt emlékirata. S. a. r. és bev.: *Bisztray Gyula*. Budapest, é. n. 371. o. (A kiszedett és kötésre váró kötet példányainak nagy része 1945-ben megsemmisült, lásd erre: *Bisztray Gyula*: Nagyapám emlékirata. In: Könyvek között egy életen át. Budapest, [1976.] 303–351. o. Egy bekötött példányát lásd OSzK Kt. Quart. Hung 4116. Egy részük azonban elkerülte a megsemmisülést, ugyanis Kuczsa Péter barátomnak, illetve nekem is van belőle bekötött példányom.) Vö. még: *Lehoczky – Pünkösti* 164–166. o.; *Nagy* 1896. 89–91. o.; *Gyalóky Jenő*: Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán. Budapest, é. n. 134–144. o.

²⁰⁵ *Szöllősy* 1897. 74–75. és 82. o.

²⁰⁶ *Lehoczky – Pünkösti* 164–166. o.

Ugyanúgy nem „hiteles” ábrázolás, mint Feszty Árpád hasonló műfajú képe, *A magyarok bejövetele*. Míg azonban Feszty és társai esetében a történeti források szűkössége, illetve e források mindenfajta filologizálástól mentes szó szerinti értelmezése tette lehetővé, hogy az alkotók szabadon engedjék a fantáziájukat, *Az erdélyi körkép* esetében a közvetlen és közvetett megrendelői és társadalmi igények írták felül a forrásokból kirajzolódó képet. (Ennyiben eltér az olyan, szintén „kortársi”, ti. nagyszámú forrás alapján megalkotott, művészileg semmivel sem jobb körképektől, mint az 1815-ös waterloo-i vagy az 1863-as gettysburgi csatát megőrkítő, egyébként máig álló művek.)

Az alkotók védelmére szóljon azonban az, hogy magának a nagyszabású ütközetnek az első tudományos rekonstrukciói is csak több mint harminc év múlva láttak napvilágot; s hogy azok szerzője, Gyalóky Jenő sem volt képes a jóval tágabb forrásbázis alapján az ütközet történetének valamennyi problémáját – például a magyar haderő összetételét, vagy az ütközet egyes szakaszait – megnyugtatóan tisztázni.²⁰⁷ És – amint ez tanulmányunkból is látszik – e kérdések eldöntéséhez újabb – jelenleg még remélhetőleg csak lappangó – források előkerülésére volna szükség.

²⁰⁷ *Gyalóky* 1930/a. 181–189., 204–206. o.; *Gyalóky* 1930/b.; *Gyalóky* 1931. 73–86. o.

RÖVIDÍTÉSEK

AFA	Alte Feldakten
AK. i. Sb.	KA AFA Armeekorps in Siebenbürgen unter Puchner, Clam-Gallas und Gedeon
<i>Basics – Csákváry</i> 2009.	„Ilyen tavasz csak egy volt életemben”. A dicsőséges tavaszi hadjárat, 1849. Kiállítási katalógus. Szerk.: <i>Basics Beatrix</i> és <i>Csákváry Ferenc</i> . Budapest, 2009.
Bem–Petőfi körkép, 1898.	Nagy-Szeben bevétele 1849. márczius 11-én. Bem–Petőfi körkép. Festette <i>Styka Jan, Vágó Pál</i> és <i>Spányi Béla</i> . [Budapest, 1898.]
<i>Benedek</i> 1998.	<i>Benedek Katalin</i> : Vágó Pál és a Bem–Petőfi körkép. <i>Magyar Művészeti Fórum</i> , 1998/1.
<i>Bona</i> 1999. III. k.	<i>Bona Gábor</i> : Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. III. k. P–Zs. Budapest, 1999.
<i>Bona</i> 2000.	<i>Bona Gábor</i> : Tábormokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. 3., átdolgozott, javított és bővített kiadás. Budapest, 2000.
<i>Bona</i> 2009. I–II. k.	<i>Bona Gábor</i> : Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 2009.
<i>Bródy – Jókai – Rákosi</i> 1898.	<i>Bródy Sándor – Jókai Mór – Rákosi Viktor</i> : Ezernyolczszáz-negyvennyolcz. Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz története képekben. Budapest, 1898.
<i>Chrzanowska</i> 1983.	<i>Paulina Chrzanowska</i> : Wizerunki Generala Bema. Tarnów, 1983.
<i>Czetz</i> 1850.	<i>Johann Czetz</i> : Bem’s Feldzug in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Hamburg, 1850.
<i>Czetz</i> 1851. II. k.	<i>Georg Klapka–[Johann Czetz]</i> : Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. II. Bd. Leipzig, 1851.
<i>Cs. Kottra</i> 1999.	„Fényesebb a láncnál a kard”. Emlékkiállítás az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára. Szerk.: <i>Cs. Kottra Györgyi</i> . Írta <i>Kedves Gyula</i> , <i>Cs. Kottra Györgyi</i> , <i>Ságvári György</i> , <i>Basics Beatrix</i> , <i>Kovács S. Tibor</i> , <i>Lugosi József</i> . Budapest, 1999.
<i>Csány</i> 1998. II. k.	Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. S. a. r.: <i>Hermann Róbert</i> . (Zalai Gyűjtemény 44.) II. k. Zalaegerszeg, 1998.
<i>Dercsényi</i> 1896.	<i>Dercsényi Kálmán</i> : Bem tábornok téli hadjárata 1848/49-ben Erdélyben. Budapest, 1896.
<i>Dienes</i> 1958.	<i>Dienes András</i> : Petőfi a szabadságharcban. (Irodalomtörténeti Könyvtár 3.) Budapest, 1958.
<i>Gracza</i> III. k.	<i>Gracza György</i> : Az 1848–49-iki magyar szabadságharcz története. II–III. k. Budapest, é. n.

- Gulyás – Szathmáry* 2009. „Ilyen tavasz csak egy volt életemben...” A dicsőség napjai. Kiállítássorozat a dicsőséges tavaszi hadjárat 160. évfordulójára. Szerk.: *Gulyás Katalin* és *Szathmáry István*. Szolnok–Kiskunfélegyháza–Székesfehérvár, 2009.
- Gyalókey* 1930/a. *Gyalókey Jenő*: A nagyszzebeni és vöröstoronyi harcok 1849 március havában. *HK*, 1930.
- Gyalókey* 1930/b. *Gyalókey Jenő*: A nagyszzebeni ütközet (1849. március 11.) *Budapesti Szemle*, 219. (1930.)
- Gyalókey* 1931. *Gyalókey Jenő*: Az első orosz megszállás és Erdély felszabadítása (1849. januárius 31. – március 28.) Budapest, 1931.
- Gyáni* 1995. *Gyáni Gábor*: Hétköznapi Budapest. Nagyvárosi élet a századfordulón. A város arcai. Városháza, [Budapest,] 1995.
- HA. u. W-G. Hauptarmee unter Windisch-Grätz
- Haász – Kunics – Megyeri* 1999. *Haász Gabriella – Kunics Zsuzsa – Megyeri Anna*: 1848–1849 relikviái Zala megye múzeumaiban. In: A szabadságharc emlékei Zalában 1848–1849. Szerk. *Béres Katalin*. (Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága.) 2., javított, bővített kiadás. Zalaegerszeg, 1999.
- Hajdu – Kajetán* 1980. *Hajdu István – Kajetán Endre*: Csataképek. A magyar hadtörténelem a festészet és a grafika tükrében. Budapest, 1980.
- Hatvany* II. k. *Hatvany Lajos*: Így élt Petőfi. S. a. r. stb.: *Kiss József*. II. k. Budapest, 1967.²
- Hegyesi* 2000. *Hegyesi Márton*: Bihar vármegye 1848–1849-ben. S. a. r.: *Ruszoly József*. (Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 24.) Debrecen, 2000.
- Heydte* 1863. [August von Heydte:] Der Winterfeldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Von einem österreichischen Veteranen. In: Der Revolutionskrieg in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Bd. I. Leipzig, 1863.
- HK* *Hadtörténelmi Közlemények*
- HM Ált. MOL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok.
- Huszár* III. k. *Huszár Ferenc*: Honvédelet. Nagysurány, 1870. OSzK Kt. Qut. Hung 2133. III. k.
- Imreh* 2003. *Imreh Sándor*: Visszaemlékezés az 1848–1849. évi szabadságharcra Erdélyben. S. a. r.: *Pászti László*. (Nemzeti Téka.) Budapest, 2003.
- Jakab* 1880. *Jakab Elek*: Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re. Budapest, 1880.
- KA Kriegsarchiv, Wien
- Kacnelson – Kovács* 1993. *Dora Kacnelson – Kovács István*: Edmund Slaski emlékirata és az erdélyi lengyel légió. *HK*, 106. (1993.) 2. sz. 138–175. o.

- Kemény* 1991. *Kemény János*: Kiss József levelei, 1847–1849. *HK*, 104. (1991.) 4. sz. 140–162. o.
- Kovács Endre* 1954. *Kovács Endre*: Bem József. Budapest, 1954.
- Kovács Endre* 1979. *Kovács Endre*: Bem a magyar szabadságharcban. Budapest, 1979.
- Kovács István* 2007. *Kovács István*: A lengyel légió lexikona, 1848–1849. Az 1848–1849. évi magyar forradalom és szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzai. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 10. k.) Budapest, 2007.
- Kővári* 1861. *Kővári László*: Okmánytár az 1848–49-ki erdélyi eseményekhez. Pest–Kolozsvár, 1861.
- Lehoczky – Pütkösti* *Lehoczky Tivadar*: Szabadságharcunk történetéhez. Pütkösti Gergely volt honvédőrnagy emlékiratából. (Hazánk. Szerk.: *Abafi Lajos*. X. k.) H. n., é. n.
- Lenkefi* 1993. *Lenkefi Ferenc*: Szalay Elek visszaemlékezései 1848–49-re. *HK*, 106. (1993.) 1. sz. 145–172. o.
- Mezei* 1880. *Mezei József*: Visszaemlékezések a szabadságharcra. *Vasárnapi Ujság*, 1880.
- MOL Magyar Országos Levéltár, Budapest
- Nagy* 1896. *Nagy Sándor*: Háromszék önvédelmi harca 1848–49. – Okmánytár Háromszék önvédelmi harcához. Kolozsvár, 1896.
- Németh* 2008. *Németh György*: Gál Sándor honvédezredes 1848–1849-es tevékenysége. (Bibliotheca Transsylvanica 58.) Csíkszereda, 2008.
- OHB MOL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai
- OSzK Kt. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára
- Pap* 1868. II. *Pap Dénes*: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848–1849. II. k. Pest, 1869.
- Rakodczay* 1911. I. k. *Rakodczay Pál*: Egressy Gábor és kora. I. k. Budapest, 1911.
- Szana* 1897. *Szana Tamás*: Szeben ostroma. (A legujabb magyar körkép.) *1848–49. Történelmi Lapok*, 6 (1897.) szeptember, №. 17–18.
- Székelly* 1893. *Székelly Gergely*: Hetvenhárom év itthon. Brassó, 1893.
- Szigethy* 1868. [*Szigethy Miklós*]: Adatok a XI. zászlóalj történetéhez, tekintettel az erdélyi 1848–49-ki eseményekre. Egy honvéd magánjegyzetei. Kolozsvár, 1868.
- Szöllősy* 1897. *Szöllősy István*: A XII. önkéntes honvédszászlóalj működése az erdélyi hadjáratban. *1848–49. Történelmi Lapok*, 1897.
- Thoroczkay* *Thoroczkay Sándor*: A 73. honvédszászlóalj története 1849-ben. (Hazánk. Szerk.: *Abafi Lajos*. VIII. k.) H. n., é. n.
- Tóth* 1905. *Tóth Márton*: Szabadság-harcztéri emlékeim. Nagybánya, 1905.

- Vágó József* 2003. *Vágó József: Vágó Pál festőművész 1853–1928.* Budapest, 2003.
- Vágó Pálné* 2006. „Világsiker prolongálva.” „A festő-Petőfi”. Vágó Pál (1853–1928). Almanach Forrásközlő Hírnök. Szerk. *Dr. Vágó Pálné.* Budapest, 2006.
- Von der Revolution, 2005. Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49. Bearb. von *Róbert Hermann, Thomas Kletečka, Elisabeth Gmoser* und *Ferenc Lenkefi.* Hrsg. von *Christoph Tepperberg* und *Jolán Szijj.* Wien–Budapest, 2005.
- Wass* 1876. *Wass János: A XI. honvédszászlóalj. Történeti Lapok.* Szerk.: *K. Papp Miklós.* III. k. 1876.
- Z. Bodola* 1895. *Z. Bodola Lajos: A Székely ágyúk története. 1848–49. Történelmi Lapok,* 1895.

Róbert Hermann

THE BEM–PETŐFI CYCLORAMA (TRANSYLVANIAN CYCLORAMA)

Wandering on the Borderline of Military and Art History

Summary

The study examines the authenticity of the cyclorama portraying the siege of Nagyszeben (Sibiu) on 11 March 1849, painted in 1897–1898 by Jan Styka and his company. The paper presents the events leading to the siege of Nagyszeben, the birth of the idea of the cyclorama, and the process of the painting. The author points out that the picture is a typical example of the effort of how the memory of 1848–1849 was attempted to fit in the rule after 1867. The painting depicts a clash between Hungarian and Russian forces, and not a single Imperial and Royal soldier can be seen in it. Furthermore, the study presents the sources that the artists could have turned to to do their painting, but the majority of these sources were not used. The paper reconstructs the order of battle of the Hungarian units and establishes that the painters portrayed a number of people who provably were not present at Nagyszeben. The author assumes that the artists mixed the story of the victorious battle of 11 March 1849 with the defeat of 6 August. This can explain why there are units and people in the picture who were there only at the latter event.

Róbert Hermann

LE PANORAMA BEM–PETŐFI (PANORAMA DE TRANSYLVANIE)

Vagabondage à la frontière de l'histoire de l'art et militaire

Résumé

L'étude examine l'authenticité du panorama peint en 1897–1898 par Jan Styka et ses compagnons sur la prise de Nagyszeben qui eut lieu le 11 mars 1849. Elle présente la série d'événements qui a conduit à la prise de Nagyszeben, la naissance de l'idée du panorama et la création du tableau. Selon l'auteur, l'œuvre est un exemple typique des tentatives d'intégrer les traditions de 1848–1849 dans le système d'après 1867, puisque le tableau représente un affrontement entre les forces hongroises et russes sans nous montrer ne serait-ce qu'un seul soldat de l'armée impériale et royale. L'étude présente les sources que les créateurs auraient pu utiliser pour leur tableau, mais la plupart ne l'ont pas été. Elle reconstitue l'ordre de bataille des unités et constate que de nombreuses personnes figurant sur le panorama ne pouvaient en aucun cas se trouver à Nagyszeben ce jour-là. L'auteur suppose que l'histoire des deux batailles de Nagyszeben – la bataille victorieuse du 11 mars 1849 et celle perdue du 6 août – se confondait lors de la création du tableau, ce qui explique pourquoi des unités et des personnes qui n'ont été présentes que le 6 août sont représentées.

Róbert Hermann

DAS BEM–PETŐFI-RUNDGEMÄLDE (SIEBENBÜRGISCHES RUNDGEMÄLDE)

Streifzug an der Grenze zwischen Kriegs- und Kunstgeschichte

Resumee

Die Studie untersucht die Authentizität des Rundgemäldes, das die Eroberung von Nagyszeben (Hermannstadt) am 11. März 1849 verewigt und zwischen 1897–1898 von Jan Styka und anderen gemalt wurde. Der Beitrag stellt jene Ereignisreihe vor, die zur Eroberung von Nagyszeben führte, und gibt einen Überblick über die Entstehung der Idee des Rundgemäldes, sowie über seine Fertigstellung. Der Verfasser ist der Ansicht, dass das Werk ein typisches Beispiel dafür ist, wie man versuchte, die Traditionen von 1848–49 in das System nach 1867 einzufügen. Das Bild verewigt nämlich einen Zusammenstoß, der sich zwischen den ungarischen und russischen Kräften ereignete, wobei nicht einmal zufällig ein k. k. Soldat auf dem Gemälde zu erkennen ist. Die Studie stellt diejenigen Quellen vor, die von den Künstlern zur Erstellung hätten verwendet werden können, wobei aber die Mehrheit dieser nicht verwendet wurde. Sie rekonstruiert die Kriegsordnung der am Gefecht teilnehmenden ungarischen Verbände und stellt fest, dass die Künstler auch zahlreiche Personen dargestellt haben, die nachweislich nicht in Nagyszeben dabei waren. Der Annahme des Verfassers zufolge vermischte sich bei der Entstehung die Geschichte des siegreichen Gefechts bei Nagyszeben am 11. März 1849 und des zu einem Verlust führenden Gefechts ebenda am 06. August. Dies ist der Grund, weshalb auch Verbände und Personen auf dem Bild zu sehen sind, die lediglich beim Letzteren anwesend waren.

Роберт Херманн

ОБОЗРЕНИЕ ПОСВЯЩЕННОЙ ГЕНЕРАЛУ БЕМУ И ПОЭТУ ПЕТЁФИ
(ТРАНСИЛЬВАНСКОЕ ОБОЗРЕНИЕ)

Прогулка по рубежу военной истории и истории искусств

Резюме

В своей статье автор рассматривает достоверность панорамы, выполненной Яном Стика и его партнерами в 1897–1898 годах, изображающей взятие города Надьсебен в марте 1849 года. Автор показывает ряд событий, которые привели к взятию Надьсебена, рождение идеи создания панорамы и создание самой картины. По мнению исследователя, это произведение является типичным примером того, как традиции 1848–1849 годов пытались приладить в систему после 1867 года. Эта картина увековечивает столкновение (сражение) между венгерскими и русскими войсками, и при этом на нем даже случайно невозможно увидеть солдата императорской королевской армии. Автор статьи показывает те источники, которые создатели панорамы могли использовать при создании своего произведения, однако большинство которых не было использовано. Автор статьи реконструирует боевой порядок венгерских воинских частей, участвовавших в сражении, и делает вывод, что авторы панорамы изобразили на картине немало таких личностей, которые совершенно достоверно не были в Надьсебене. Как предполагает критик, в ходе создания картины размылись и смешались две истории победной битвы при Надьсебене 11 марта 1849 года и поражения при Надьсебене 6 августа 1849 года, и поэтому на картине оказались такие воинские чкасти и личности, которые были на поле битвы лишь в последнем сражении.

BALLA TIBOR

AZ OSZTRÁK–MAGYAR TÁBORNOKI KAR ELITJE A NAGY HÁBORÚBAN

Bevezetés egy lexikonhoz *

*A császári és királyi haderő, valamint a tábornoki kar általános jellemzői
a Nagy Háborúban*

1867-ben a kiegyezés eredményeként létrejött az Osztrák–Magyar Monarchia. A következő évben sor került a haderő reformjára, amely új véderőtörvényekben öltött testet. A dualizmus korszakában a birodalom legfőbb összetartó erejét a szárazföldi csapatokból és a közös haditengerészetből álló fegyveres erő alkotta. A hadügyek egységes irányítását a közös hadügy- és a két honvédelmi miniszter, háború esetén a hadsereg főparancsnoka, a vezérkar főnöke, az uralkodó katonai irodájának főnöke gyakorolta, emellett a haderő egységét a közös hadseregben, a császári–királyi Landwehrben, valamint a k. u. k. hadiflottánál honos német vezényleti és szolgálati nyelv, az egyes fegyvernemek egységes fegyverzete, felszerelése, szabályzatai, jelvényei, rendfokozati jelzései együtt biztosították. Ez alól csupán a Magyarországon nemzeti haderőnek tekintett magyar királyi honvédség magyar, illetve horvát szolgálati nyelve, ruházata és esküjének szövege képezett kivételt. 1914 előtt az osztrák–magyar katonák csak néhány kisebb jelentőségű fegyveres akcióban vehettek részt, így a birodalom hadereje az első világháborúban történetének legnagyobb kihívásával került szembe. 1914 augusztusában, az általános mozgósítás után 3,2 millió fős, hat hadseregbe, valamint 2 csatahajórajt, 1 cirkáló- és 2 torpedóflottillát magába foglaló, mintegy 34 000 fős haditengerészetbe összevont fegyveres erőt névlegesen az uralkodó (I. Ferenc József, majd 1916. novemberétől I. – magyar királyként IV. – Károly), mint legfelsőbb hadúr, ténylegesen pedig kiválóan képzett, egyfajta összbirodalmi szellemet, valamint a Monarchiához és annak uralkodójához fűződő hűséget megtestesítő tábornokok (illetőleg tengernagyok) vezették. Soraikban számos ismert és tehetséges magyar származású is szolgált.

A három fő részre tagolt szárazföldi haderő (a mintegy 450 000 fős békelétszámú, 1,8 milliós hadiállománnyal rendelkező, a birodalom egész területéről kiegészített császári és királyi [közös] hadsereg, a békében 50 000 katonával, továbbá 200 000 fős hadilétszámmal bíró, a történelmi Magyarországról sorozott katonákból álló magyar királyi honvédség és annak osztrák megfelelője, az ugyanekkora létszámot felvonultató császári–királyi Landwehr, valamint a kezdetben csak papíron létező, majd a világháború kirob-

* Jelen tanulmány A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. I. címmel a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára sorozatban megjelenés előtt álló kötetem bevezetésének készült. A mintegy tíz éves külföldi és hazai levéltári kutatómunka eredményeit tükröző lexikon a Monarchia első világháborús tábornoki karából a legmagasabb rangot elért 178 személy (tábornagy, vezérezredes, valamint az ugyanazt a rangfokozatot jelentő gyalogsági, lovassági tábornok, tábornagy) adatait tartalmazza. A Monarchia többi, „csupán” altábornagyi és vezérőrnagyi ranggal bírt császári és királyi tábornokának (kb. 1000 fő) életrajzi adatait később megjelenő kötetekben kívánom közzétenni.

banásakor életre hívott magyar királyi népfelkelés és a regrutáit a lajtántúli tartományokból nyerő osztrák Landsturm) tábornoki kara egységes volt, ez azt jelentette, hogy a két honvédségnek és a népfelkelésnek nem voltak külön tábornokai. A vezérőrnagyi rangot² elért tiszteket császári és királyi tábornokká nevezte ki az uralkodó, a közös hadseregbeli beosztásokból kötetlenül helyezték át őket a magyar vagy az osztrák honvédséghez, és viszont.

A tábornoki kar a birodalom társadalmi struktúrájában mindig is különleges helyet foglalt el. A Monarchia haderejét irányító, elitként nyilvántartott tisztikaron belül is elitnek számított, egy igen összetartó zárt intézményt, egyféle szolid kasztot alkotott, hiszen az első világháború időszakában a dualista állam hivatásos és tartalékos tisztii állományának (évenként változó mértékben) mindössze egy-két százalékát tette ki.

*Az osztrák–magyar tábornoki életrajzok kutatásának célja,
nehézségei és módszertani kérdései*

Az első világháború történetéről az időközben eltelt közel száz év során könyvtárakat megtöltő irodalom látott napvilágot. Az Osztrák–Magyar Monarchia haderejéről, első világháborús szerepléséről, a különböző frontokon lezajlott egyes hadjáratokról és csatákról az utóbbi évtizedekben számos hazai és külföldi szerző tollából jelent meg összefoglaló mű, részletes tanulmány. Ennek ellenére, a korszakból több fontos kutatási részterület még mindig feltáratlan. A dunai birodalom első világháború alatti katonai elitjéről és magas rangú tábornokairól írt modern, tárgyilagos életrajzok hiányával nemcsak a korszak iránt érdeklődő művelt olvasó, de az azzal foglalkozó hadtörténész is állandóan szembesülni kénytelen. A világháború eseményeit tárgyaló szinte valamennyi munkában találkozunk nevükkel, azonban alig tudhatunk meg róluk közelebbit. Eddig sem magyar, sem idegen nyelven nem született olyan monográfia, amely vállalkozott volna a tábornoki kar életpályájának és háborús tevékenységének bemutatására, a szélesebb olvasóközönséggel való megismertetésére. A jelen tanulmánnyal közel egyidejűleg megjelenő kötet ezt a sok évtizedes hiányt csupán részben törleszti, hiszen „mindössze” a legmagasabb rangot elért 178 személy (tábornagy, vezérezredes, valamint az ugyanazt a rangfokozatot jelentő gyalogsági, lovassági tábornok, táborszernagy) adatait tartalmazza. Művem természetesen nem tekinthető végleg lezártnak, a későbbiek során még minden bizonnyal finomításra, az esetleges hiányok pótlására szorul.

Történelmi munkám során fokozatosan érlelődött meg bennem a gondolat, hogy a világháborús császári és királyi tábornokokról egy, a generálisok életútját valamint háborús tevékenységét röviden összefoglaló kézikönyvet, illetve lexikont állítsak össze. Leginkább Szakály Sándor és Bona Gábor művei szolgáltak mintául számomra.³

² Ausztria–Magyarország szárazföldi haderejében az első világháború idején az alábbi tábornoki rendfokozatok léteztek: vezérőrnagy (6-8000 fős dandár élén), altábornagy (15-20 000 fős hadosztály élén), az ugyanazon rangosztályba tartozó gyalogsági tábornok, lovassági tábornok és táborszernagy – utóbbi tüzérségnél és műszakiaknál – (30-40 000 főt számláló hadtest vagy hadsereg élén), vezérezredes – 1915 májusától – (100-200 000 főnyi hadsereg élén.), tábornagy (több százezer fős hadseregcsoport élén). Vö.: *Deák István: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918.* Budapest, 1993. 29. o.

³ *Szakály Sándor: A magyar katonai elit 1938–1945.* Budapest, 1987., illetve *Új: A magyar katonai felső vezetés 1938–1945.* Budapest, 2001., továbbá *Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban.* Budapest, 2000.

A tábornoki életrajzok kutatása során az 1914 augusztusában, illetőleg korábban már tábornoki rangot viselt, továbbá az első világháború négy éve alatt, 1918. december 31-ig ilyen rangot elért személyek kerültek érdeklődésem középpontjába.⁴ Számuk (ideértve a végig, illetve csak egy ideig aktívan szolgálókat, valamint a már korábban nyugdíjazott vagy egészségügyi okokból várakozási illetékkel szabadságolt⁵ és a háború idejére aktíváltakat) összességében közel 1200 fő, a mai hadseregekről alkotott fogalmaink szerint, első pillantásra soknak tűnik. Ha gyors számvetést végzünk, akkor nyomban kiderül, hogy a frontokon szolgáló dandár-, hadosztály-, hadtest-, és hadseregparancsnokok is mind tábornokok voltak, továbbá az osztrák–magyar haderő központi irányító és háttér-szági szerveinél, valamint a különböző szintű törzsekben (mint a közös Hadügy-, és a két Honvédelmi Minisztériumba, a Hadsereg- és a két Honvéd-főparancsnokságra, a testőrségekhez beosztottak, vezérkari főnökök, fegyvernemi és csapatfelügyelők, erőd-, hídfő-, hadtáp-, kiegészítő-, iskola-, hadifogolytábor-, katonai állomás-parancsnokok, katonai bíróságok elnökei, a Monarchia által katonailag megszállt területek főkormányzói stb.) is számosan szolgáltak közülük. A világháború 51 hónapja alatt a birodalom férfinépességéből behívottak – közel kilencmillió katona –, valamint a tisztikar egészségének létszámához⁶ viszonyítva viszont a tábornokok száma kevésnek mondható, hiszen a rájuk háruló hadvezéri, tervező, logisztikai, adminisztratív és egyéb feladatok tőlük telhető legjobb ellátása, megoldása a haderő létezésének és sikeres, zavartalan működésének egyik alapfeltétele volt.

Az első világháborúban szolgált császári és királyi tábornokokról korábban nem készült teljes, mindegyik generálist magába foglaló lajstrom, tehát először is össze kellett állítanom az 1914–1918 között megjelent hivatalos tiszti sematizmusok és levéltári források⁷ alapján egy mindenkit tartalmazó pontos névjegyzéket.

Az osztrák-magyar uralkodó, I. Ferenc József és utóda I. (IV.) Károly mint legfelsőbb hadúr viselték ugyan a tábornagi uniformist, de ők értelemszerűen kívül álltak minden

⁴ Azért nem a világháború befejezésének időpontját, az 1918. november 3-án aláírt padovai fegyverszünet napját tekintem mérvadónak, mivel néhányukat még ezen időpont után léptettek elő hivatalosan, így pár személyt kizártam volna a vizsgálandók köréből.

⁵ A katonai felülvizsgáló bizottság által részleges rokkantaknak nyilvánított tiszteket fél illetménnyel legfeljebb egy évre szabadságolták (várakozási illetékkel szabadságolva). Egy részüket visszahívták aktív szolgálatra vagy kisebb igénybevétellel járó beosztásba.

⁶ 1914 nyarán, a mozgósítás után 60 000 tiszt állt a csapatok élén, 1918. október 1-jén 188 000 tisztje volt a birodalom hadseregének. *Deák*: i. m. 103., 243. o.

⁷ Schematismus für das k. u. k. Heer und für die k. u. k. Kriegsmarine für 1914. Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei. Wien, 1914.; 1916–1918 között: Ranglisten des kaiserlichen und königlichen Heeres 1916–1918. Aus der k. k. Hof- und Staatsdruckerei. Wien, 1916–1918.; Schematismus der k. k. Landwehr und der k. k. Gendarmerie der im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder für 1914. Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei. Wien, 1914.; 1916–1918 között: Ranglisten der k. k. Landwehr und der k. k. Gendarmerie 1916–1918. Aus der k. k. Hof- und Staatsdruckerei. Wien, 1916–1918., A magyar királyi Honvédelmi Minisztérium, honvédség és csendőrség névkönyve 1914 évre. Hivatalos Kiadás. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1914.; 1915–1918 között: A magyar királyi honvédség és csendőrség névkönyve 1915–18 évre. Pallas. Budapest, 1915–1918., *Steiner, Jörg C.*: Schematismus der Generale und Obersten der k. u. k. Armee. Stand: 31. Dezember 1918. Edition S & H. Wien, 1992.; Kriegsarchiv (KA) Wien, Pensionsbuch. Generäle. Band IV–V., *Hubatka, Ludwig Oberstleutnant*: Verzeichnis der Generale und Flaggenofficiere 1911–1918. Wien, 1919., *Pallua-Gall, Julian Hauptmann*: Verzeichnis der Generale und Flaggen-Officiere des k. und k. (k. k.) Heeres und der k. und k. (k. k.) Kriegsmarine 1815–1900. Wien, 1903., *Pallua-Gall, Julian Oberstleutnant*: Verzeichnis der Generale und Flaggenofficiere 1901–1910. Wien, 1919.

rangsorrenden. A világháborúban szövetséges külföldi uralkodókat,⁸ akik csupán kölcsönösségi alapon, tiszteletbeli címként használták a császári és királyi tábornagi rangot, illetve birtokolták különböző k. u. k. ezredek tulajdonosi címét és mutatkoztak Monarchiabeli látogatásokon ilyen egyenruhában, nem tettem vizsgálódásaim célpontjává.

A generálisok közül néhányuk neve pontatlanul szerepel a tiszti névkönyvekben, amelyeket – összehasonlítva a nevek tiszti minősítési lapokon található írásmódjával –, sikerült helyesbítenem. (A tábornokok családi nevének nemzetiségi írásmódját pontosan feltüntették ugyan a közös hadsereg számára kiadott sematizmusokban, de minden keresztnév lefordítottak németre. A magyar honvédség tiszti rangsoraiban ugyanakkor minden keresztnév magyarul vagy magyaros átírással szerepel, kivéve a horvát tiszteket.)⁹

Célszerűnek tűnt egységes szempontrendszer kidolgozása arra vonatkozóan, hogy az egyes tábornokokról a rendelkezésemre álló életrajzi és egyéb tények közül melyeket vegyem fel az elkészítendő adattárba. A mű lexikon részében minden egyes személyről végül a korabeli tiszti minősítési lapok egyes rovatait alapul véve, azonos elnevezésű rovatokat tüntettem fel. A megjegyzés rubrika tartalmazza a velük kapcsolatos egyéb fellelhető információkat, – akinél tudható – az apa és néhány esetben a szintén tábornoki (tengeri) rangot elért fiútestvér(ek)¹⁰ nevét és rangját, a névváltozásokat, a felekezeti hovatartozásban, továbbá a családi állapotban bekövetkezett változásokat (pl., ha valaki elvált vagy többször nősült), a más államok hadseregében teljesített katonai szolgálatra, az öröklött vagy átruházott nemesi címre vagy rangra, az elhalálozás körülményeire, a temetés időpontjára és a pontos nyughelyre vonatkozó adatokat, valamint ott szerepeltetem az általam felhasznált forrásokat és irodalmat. Több szempontot nem tettem vizsgálódásaim tárgyává, így például a nemzetiségi hovatartozást, mivel a Monarchia nemzetek felett álló hadereje e téren hivatalosan közömbös volt, hasonlóképpen a tábornok testvéreinek nevét, számát és foglalkozását, feleségének nevét, családjának anyagi helyzetét, jövedelmi viszonyait sem, amelyeket a korabeli dokumentumokon nem tüntettek fel.¹¹ Nem vizsgáltam a tábornokok világháború alatti részletes ténykedését (pl. az egyes frontokon milyen csatákban vettek részt), mivel az már meghaladta volna a mű kereteit.

Alapvető irányelvnek tekintettem, hogy munkám minél információgazdagabb legyen, minél sokoldalúbb felhasználást tegyen lehetővé. Akikről rendelkezésre állt első világháború előtt vagy alatt, illetőleg később készült fényképfelvétel, magától értetődően he-

⁸ II. Vilmos német császár 1900. 05. 04-én, I. Ferdinánd bolgár cár 1916. 01. 15-én, illetve V. Mohamed török szultán 1918. 05. 19-én kapott osztrák–magyar tábornagi címet. Vö.: KA MKSM 1900 70-5/1, 1916 69-6/7.

⁹ Így például a horvát származású, az Isonzót védő híres tábornagy, „Svetozar Boroević”, a szintén horvát, Bosznia–Hercegovina vezénylő tábornokaként ténykedő vezérezredes, „Stephan Sarkotić von Lovćen”, a magyar származású Csanády Frigyes gyalogsági tábornok „Friedrich Csanády von Békés”, a szintén magyar Hadfy Imre gyalogsági tábornok „Emmerich Hadfy von Livno” alakban szerepelt a tiszti sematizmusban. A honvédségi névkönyvekben pl. Graf Ferdinand Bissingen und Nippenburg címzetes lovassági tábornok neve „gróf Bissingen és Nippenburg Nándor”, Prinz von Hoheit Phillip Sachsen-Coburg und Gotha Herzog zu Sachsen lovassági tábornoké „Ő Fensége herceg Szász-Coburg és Gotha Fülöp, szászországi herceg” formában található meg.

¹⁰ A kőtet lexikon részében szerepel néhány testvérpár, így Adolf és Rudolf Brudermann, Franz és Friedrich Georgi, Arthur és Wladimir Giesl, Johann és Karl Kirchbach auf Lauterbach, Alfred és Rudolf Krauss, Hugo és Otto Meixner, Alfred és Emil Ziegler.

¹¹ A feleség neve néhány esetben szerepel a tiszti házassági óvadék befizetését nyilvántartó kötetekben, illetve egyes ezredek házassági anyakönyveiben vagy a személyes hagyatékokban, azonban ezek az információk csak kevés tábornoknál állnak rendelkezésre.

lyet kapott a műben, hiszen az illetővel való „vizuális találkozás” is fontos információkkal szolgálhat a kötet használója, olvasója számára.

A téma kutatása során az egyik legnagyobb nehézséget a rendelkezésre álló forrásanyag földrajzi szétszórtsága okozta. A dokumentumok legnagyobb része Bécsben, Budapesten és Prágában található. Az első világháborút lezáró Párizs környéki béketárgyalásokon hozott döntés értelmében Ausztria és a Monarchia többi utódállama egymással kétoldalú szerződéseket kötöttek, amelyek következtében tekintélyes mennyiségű levéltári anyag került Csehszlovákiába, Lengyelországba, Romániába, Jugoszláviába, Olaszországba, ahol egy részük az azóta eltelt évtizedek történelmi eseményei következtében megsemmisült vagy eltűnt. Egyes tábornokokról (pl. Ludwig Viktor főherceg, Ernst August, Hannover koronahercege) szinte semmilyen levéltári forrás, alapidokumentum nem maradt fenn, sem Bécsben, sem Budapesten, sem a környező országok levéltáraiban.

Komoly akadályt jelentett, hogy alig, vagy egyáltalán nem követhető a tábornokoknak a Monarchia széthullása utáni sorsa. Elsősorban a későbbi Kisantant országokba vagy még távolabbra kerültek, és ott letelepedettek életútjáról tudunk keveset, míg az Ausztriában vagy Magyarországon maradtak háború utáni sorsa több-kevesebb részletességgel végig kísérhető. Néhány esetben az Ausztria vagy Magyarország területén kívül elhunyt személyek halálozási dátumát nehezen lehetett megállapítani, arra vonatkozóan gyakran több egymásnak ellentmondó adat is fennmaradt. Nehézségekbe ütközött meghatározni a különböző címek és rangok főként 1918 utáni adományozásának pontos dátumát is.

A kutatás folyamán még számos kérdés, illetve dilemma merült fel. Az egyik legnehezebb feladat a tábornokok nemzetiségi hovatartozásának a megállapítása. Főként úgy, ha tudjuk, hogy az egész császári és királyi tiszti és tábornoki karra nemzetekfelettség, a nemzeti identitás hiánya volt jellemző, a haderő pedig közömbös volt ebben a kérdésben. A nemzeti érzület kinyilvánítására pedig a haderőben a tiszti pályafutás semmilyen lehetőséget nem engedélyezett.

A zsidókat példának okáért nem ismerték el önálló etnikai csoportként, rendszerint azt a népcsoportot jelölték meg nemzetiségükként, amelybe leginkább integrálódtak.¹² A dunai birodalom haderejében mintegy 300 000 izraelita katona¹³ és 25 000 tiszt harcolt a világháborúban. Utóbbiak aránya a világháborús hivatásos tisztek között az egy százalékot sem érte el, viszont a tartalékos tisztek húsz százalékát ők adták. A hadseregnek csupán 25 zsidó származású tábornoka volt.¹⁴

Arra a sokakat érdeklő kérdésre példának okáért, hogy ki tekinthető magyarnak a világháborús generálisok közül, korántsem egyértelmű a válasz. A legkézenfekvőbb megoldás, ha a történelmi Magyarország területén születetteket tartjuk annak. Ebbe a kategóriába az általam vizsgált 178 személy több mint egyharmada (66 fő) tartozik.¹⁵ Sajnos nem jelent biztos támpontot a születés helye sem, hiszen ebben a számban már benne

¹² Deák: i. m. 27. o.

¹³ Schmidl, Erwin A.: Juden in der k. (u.) k. Armee 1788–1918. Österreichisches Jüdisches Museum. Eisenstadt, 1989. 84. o.

¹⁴ Deák: i. m. 246. o.

¹⁵ A több mint egyharmados arány (pontosan 37%) meghaladja a tisztikar egészében Magyarországról származó személyek átlagosan egynegyedes arányát.

van számos más nemzetiségű „Tornisterkind”, azaz valamely katonacsalád éppen magyar garnizonokban született fia is. Utóbbira jó néhány példát felhozhatunk: Rudolf Ritter von Brudermann lovassági tábornok apja osztrák császári tábornok volt, anyja viszont magyar nemesi család leánya, ő maga Gyöngyösön született. Ennek ellenére nem volt magyar kötődése, soha nem szolgált magyarországi alakulatokban, és német feleséget választott magának.¹⁶ Kövess Hermann tábornagy, a világháború egyik legsikeresebb hadvezérének apja osztrák nemes és vezérőrnagy, anyja erdélyi szász polgárlány volt. Temesváron született, apja állomáshelyén. Végig a közös hadseregben szolgált, de sokáig magyarországi ezredeknél és beosztásokban, így a világháború előtt három évig a nagyszebeni hadtest parancsnoka. Magyarul nem tudott jól, viszont három fiának magyar neveket adott (Béla, Géza, Jenő). Bécsben halt meg, de Budapesten temették el.

Leszűkítve a számba jöhető körét, magyar nemzetiségűnek valójában azokat tarthatjuk, akik a történelmi Magyarország területén születtek, magyar honosak voltak, amellet még magyarul is tökéletesen beszéltek, nevük is magyar, horvát vagy német hangzású (őket elmagyarosodott bevándorló németeknek, horvátoknak vagy izraelitáknak tekinthetjük), magyar nemesi címet vagy rangot birtokoltak, főként a közös hadsereg magyarországi kiegészítésű és/vagy a magyar királyi honvédség alakulatainál, intézményeinél szolgáltak (ez a világháború idején elhunytak utolsó alkalmazására is vonatkozik), 1918 után Magyarországon éltek nyugdíjas éveiket. Ezen hét fő kritérium közül a legalább hatnak történő megfelelés alapján a tábornoki kar elitjének 14 százaléka (25 fő)¹⁷ tekinthető magyarnak.

A magyar generálisok egyik legismertebb és legjellegzetesebb képviselője uszoki Szurmay Sándor gyalogsági tábornok, akinek magyarságát származásán túl egész tisztikarrierje bizonyítja, hiszen magyar tanintézményekben tanult, honvéd alakulatoknál szolgált, a háború alatt magyar csapatokat vezetett, pályája végén a magyar honvédelmi miniszteri posztot is betöltötte, az 1918-as összeomlás és a forradalmak után Magyarországon élte nyugdíjas éveit, és Budapesten temették el. Az általam magyarnak tekintett tábornokok nevét a kötet lexikon részében magyar írásmóddal tüntettem fel elsőként, azonban mindenütt megadtam zárójelben a név szintén elterjedt német változatát. Minden más esetben az általában használt német vagy más nemzetiségi (pl. szláv) névváltozatot részesítettem előnyben.

A rendelkezésre álló levéltári források

Az első világháborús császári és királyi tábornokok életrajzi adatainak összeállításánál elsősorban a különböző bécsi és budapesti levéltári gyűjteményekből származó forrásokra támaszkodtam.

A generálisok életpályáját kutató történész számára a legalapvetőbb forrás a németül, illetve magyarul vezetett minősítési lap (*Qualifikationsliste*), amelyet az osztrák–magyar

¹⁶ *Hajdu Tibor*: Tisztikar és középosztály 1850–1914. Ferenc József magyar tisztjei. Budapest, 1999. 160. o.

¹⁷ Bacsák Zsigmond, Balás György, Bartheldy István, Braun József, Csanády Frigyes, Festl Lehel, Galgóczy Antal, Hadfy Imre, Hauer Lipót, Hazai Samu, József Ágost főherceg, Kárász Ernő, Kolossváry Dezső, Kornhaber Adolf, Lónyay Albert, Magyar Gyula, Nikić János, Plank Ede, Schay Gusztáv, Schultheisz Emil, Sieglér Konrád, Sorsich Béla, Szurmay Sándor, Tamásy Árpád, Wieber Adorján.

haderőben szolgáló mindegyik tisztról kiállítottak, kis szerencsével ezekből szolgálati és katonai pályafutásuk akár egészen 1918-ig végigkövethető. Ezek a lapok gyakorlatilag minden, az aprólékos k. u. k. katonai bürokrácia számára fontos adatot, értesülést tartalmaznak. A fontosabb információkat az alábbiakban sorolom fel.

A tábornok minősítési lapján feltüntették családi és keresztnévét; ha volt, nemesi előnevét; rendfokozatát; születési idejét és helyét; törvényes lakhelyét; felekezeti hovatartozását és az ebben beállott változást; apja foglalkozását; iskolai végzettségét és képzettségét (ideértve valamennyi iskoláját és szakmai továbbképző tanfolyamát, néha bizonyítványainak másolatait); családi állapotát; ha nős volt, a házassági óvadék mértékét és jellegét; gyermekeinek számát, korát és nemét, valamint azt, hogy a katonai hatóságok gondoskodtak-e már iskoláztatásukról; anyagi körülményeit, beleértve magánjöveteleiket és adósságainak teljes összegét, illetve jellegét. Ezt a tábornok szolgálati pályafutásának teljes leírása követte, beleértve valamennyi előléptetését és áthelyezését, csapatteste (zászlóalj, ezred) állomáshelyének változásait. A dokumentum tartalmazta annak jellemzését, mennyire ismeri a birodalom különböző tartományait; külföldi utazásait; különleges szakképzettségét, hajlamát a zene és a művészetek iránt; a Monarchián belül és kívül használt nyelvekben való jártasságát, nyelvismeretének értékelését. Az anyag magában foglalta a tiszt feljebbvalói által évente készített értékeléseket arról, mennyire képes irányítani alárendeltjeit, jól összefér-e bajtársaival és katonáival, kellő tiszteletet tanúsít-e parancsnokai iránt. Ezenkívül értékelték a vívás, az úszás, a torna, a tánc, a lovaglás, a céllövészet terén elért teljesítményét; személyiségét és jellembeli tulajdonságait; azt, hogy mennyire hajlamos az ivásra és a szerencsejátékokra, valamint általában a tiszt és úriemberi magatartását. Figyelembe vették, alkalmas-e olyan különleges feladatokra, mint a térképezés, az oktatás és a vezérkari munka. Feljegyezték, hogy tagja-e valamilyen tudományos társaságnak; milyen ütemben kellene előléptetni; egészségileg alkalmas-e hadiszolgálatra és magasabb parancsnoki posztok betöltésére. Számításba vették a harcteren tanúsított bátorságát (pl. részt vett-e az 1866-os porosz–osztrák háborúban, az 1869-es dél-dalmáciai Krivošijében kitört lázadás elfojtásában, Bosznia–Hercegovina 1878. évi megszállásában, az 1882-es dél-dalmáciai és hercegovinai felkelés leverésében, vagy megfigyelőként az 1904–1905. évi orosz–japán, illetve az 1912–1913. évi két Balkán-háborúban); felsorolták kapott dicséreteit, valamint az osztrák–magyar, illetve külföldi katonai és civil kitüntetéseit; végül minden fegyelemsértését és megidézését tisztii becsületbíróóság vagy hadbíróóság elé.¹⁸

Ugyanakkor ezek a személyi kartotékok számos kérdést megválaszolatlanul hagynak, a legcsekélyebb utalást sem tartalmazzák például az illető tábornok nemzetiségi hovatartozására, anyanyelvére. Ezen túlmenően további jelentős hiányosságokat is felfedezhetünk, az apa foglalkozásaként sokszor csak nemesember, katonatiszt, polgár, gazda, kereskedő, tisztviselő, iparos megnevezés szerepel. A generális anyjának vagy feleségének nevét, illetve foglalkozását¹⁹ soha nem tüntetik fel. A vagyonára vagy magánjöveteleire történő utalások általában hiányosak. Csak ritkán vezették rá a minősítési lapra a halá-

¹⁸ Lásd a bécsi Kriegsarchiv (KA) és a budapesti Hadtörténelmi Levéltár (HL) általam vizsgált minősítési lapjait, ill. *Deák*: i. m. 33–34. o.

¹⁹ Ennek oka abban keresendő, hogy a XIX. században a nők túlnyomó többsége a kor szokásainak megfelelően nem dolgozott, csak a háztartás ügyeinek irányítása, továbbá a gyermeknevelés feladata hárult rájuk.

lozasi dátumot, az is általában jóval később történt. A tábornok jellemzésekor figyelembe kell venni, hogy a nyelvismeretekre és az egyéb képességek értékelésére vonatkozó minősítésnek „tökéletes”-nek kellett lennie ahhoz, hogy azoknak valóban a birtokában legyen az illető.²⁰

1907 után a hagyományos minősítési lapokat egy rövidebb és kevésbé információgazdag kérdőívvel helyettesítették, majd a világháború idején már egyáltalán nem vezették azokat. Helyettük egy sokkal szűkszavúbb, ún. előjegyzési lapot (*Vormerkblatt für die Qualifikationsbeschreibung*) állítottak össze az érintettekről az előjáró parancsnokok. A lakonikus tömörséggel megfogalmazottak csupán a legfontosabb információkat tartalmazzák az illető tábornokról (név, rang, csapattest, előléptetések, a háború alatt adományozott kitüntetések és dicséretetek, értékelés háborús körülmények közötti használhatóságáról és vezetői képességeiről, alkalmasság magasabb parancsnoki tisztség és bizonyos beosztások betöltésére, szolgálati alkalmazás és beosztás, ütközetekben és hadjáratokban való részvétel, sebesülések, különleges fegyvertények) azt is sokszor hiányosan vagy több éves kihagyásokkal.

A minősítési laphoz hasonló a jóval kisebb alakú fő anyakönyvi lap (*Haupt Grundbuchsblatt*), amelyben a legalapvetőbb személyi adatok mellett a részletes katonai pályafutást, továbbá az előléptetéseket és kitüntetéseket tüntették fel. Ezeket általában a világháború végéig, néhányszor még tovább is vezették, esetenként feljegyezték rájuk a nyugdíjazás vagy a halálozás időpontját.

A következő, igen fontos alapforrást a császári és királyi Hadsereg-Főparancsnokság Sajtóhadiszállása (*Kriegspressequartier*) számára a tábornokok által még az első világháború éveiben saját kézzel írt, katonai pályafutásukat és fontosabb beosztásaikat felvázoló önéletrajzok képezik.²¹

A bécsi Hadilevéltárban és a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban található személyi hagyatékok, kéziratok és tanulmányok is értékes kiegészítésekkel szolgálnak egy-egy életpálya felvázolásához, nem utolsósorban az emberi jellemvonások kidomborításához.²² Különösen a bécsi levéltári hagyatékok között akad néhány igen terjedelmes, amely több tíz vagy akár száz doboznyi anyagot is magába foglal, ilyen pl. Franz Conrad von Hötzendorf vagy Kövess Hermann tábornagyoké.²³

Kisebbségi pontosítások elvégzéséhez, előléptetések, kinevezések, nyugdíjba helyezések, aktiválások pontos dátumának megállapításához nagyon hasznosnak bizonyultak a Kriegsarchivban fellelhető közös Hadügyminisztérium elnöki sorozatának (KM Präsidial-Reihe) valamint az Őfelsége Katonai Irodájának (MKSM) iratanyagai. A nyomtatott hivatalos kiadványok közül az 1914–1922 között a közös hadsereg és a császári-királyi Landwehr, illetve az osztrák szövetségi hadsereg számára hivatalosan megjelentetett német nyelvű *Verordnungsblatt*, valamint a magyar királyi honvédség részére

²⁰ *Deák*: i. m. 34–35. o.

²¹ KA Kriegspressequartier (KPQ) Karton 99–100., Biographien von Generälen.

²² Österreichisches Staatsarchiv, KA Manuskripte, Nachlässe und Depots. A HL. Personalia gyűjteményében többek között Frigyes főherceg, József Ágost főherceg, Szurmay Sándor hagyatéka, a kéziratok, tanulmányok gyűjteményében pedig Szurmay Sándor önéletrajza is megtalálható.

²³ Lásd KA Nachlass Conrad B/1450., illetve Nachlass Kövess B/1000.

kiadott *Rendeleti Közlöny* személyügyi része,²⁴ továbbá a közös hadsereg és a magyar királyi honvédség 1914–1918 között éves rendszerességgel megjelentetett tiszti sematizmusai voltak nélkülözhetetlenek. Az utolsóként kiadott hadseregbeli tiszti névtár adatai azonban az 1918. szeptemberi helyzetet tükrözik. Emiatt rendkívül hiánypótló a Jörg C. Steiner által az 1918. december 31. állapotok alapján összeállított kötet.²⁵

A bécsi Hadilevéltárban található gyászjelentés-gyűjtemény (*Partensammlung*), továbbá az 1919-től az Osztrák Köztársaságban letelepedett tábornokoknak nyugdíjat folyósító szervezet (*Versorgungsamts*) aktáiból az Ausztriában, az Országos Széchényi Könyvtár Plakát és Aprónyomtatvány-Tárában fellelhető gyászjelentés-gyűjtemény segítségével a Magyarországon elhunyt tábornokok kisebb részének halálzási dátuma is megállapítható volt.

A felsoroltakon kívül néhány nélkülözhetetlen levéltári segédlet is elősegítette az anyagban való elmélyedést. Ezek közül elsősorban a Ludwig Hubatka és Julian Pallua-Gall által összeállított három kötet, illetve a nyugdíjas tábornokokat számba vevő kötetek érdemelnek említést.²⁶

A téma historiográfiai áttekintése, a kutatáshoz felhasznált magyar és idegen nyelvű szakirodalom

A Monarchia első világhégés alatti két uralkodójáról, a Habsburg-dinasztia főhercegeiről, Ausztria–Magyarország meghatározó politikusairól sokkal több részletes életrajz és elemzés látott eddig napvilágot, mint a tábornoki karhoz tartozókról. A világháborúban szövetséges német hadvezérekről (pl. Erich von Falkenhayn gyalogsági tábornokról, Paul von Hindenburg tábornagról, Erich Ludendorff gyalogsági tábornokról, August von Mackensen tábornagról) sokkal többet írtak, mint osztrák–magyar kollégáikról.²⁷ A ne-

²⁴ Vö.: Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Personalangelegenheiten. Aus der k. k. Hof und Staatsdruckerei. Wien, 1914–1918. (PVBL); Verordnungsblatt für die k. k. Landwehr. Personalangelegenheiten. Aus der k. k. Hof und Staatsdruckerei. Wien, 1914–1918.; Verordnungsblatt für das Heer. Personalangelegenheiten. 1919–1920., Verordnungsblatt für das Heer und die Landwehr. Personalangelegenheiten. Wien, 1921.; Verordnungsblatt für das Heer, die Kriegsmarine und die Landwehr. Personalangelegenheiten. Aus der Österreichischen Staatsdruckerei. Wien, 1922.; *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára*. Személyes ügyek. Hivatalos kiadás. Pallas Részvénytársaság Nyomdája. Budapest, 1914–1918. (RK), (az 1918/162. számtól:) *Rendeleti Közlöny a magyar hadsereg számára*. Személyes ügyek, (az 1919/37. számtól:) *A Vörös Hadsereg rendeletei*. Személyes ügyek, (az 1919/63. számtól:) *Rendeleti Közlöny a magyar hadsereg számára*. Személyes ügyek, (az 1920/1. számtól:) *Rendeleti Közlöny a Magyar Nemzeti Hadsereg számára*. Személyes ügyek, (az 1921/1. számtól:) *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Nemzeti Hadsereg számára*. Személyes ügyek, (az 1922/2. számtól:) *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára*. Személyes ügyek.

²⁵ Lásd a 6. jegyzetet.

²⁶ *Hubatka, Ludwig Oberstleutnant*: Verzeichnis der Generale und Flaggenofficiere 1911–1918. Wien, 1919.; *Pallua-Gall Julian Hauptmann*: Verzeichnis der Generale und Flaggen-Officiere des k. und k. (k. k.) Heeres und der k. und k. (k. k.) Kriegsmarine 1815–1900. Wien, 1903.; *Pallua-Gall, Julian Oberstleutnant*: Verzeichnis der Generale und Flaggenofficiere 1901–1910. Wien, 1919., KA Wien Pensionsbuch. Generäle. Band IV–V.

²⁷ Néhány mű közülük a teljesség igénye nélkül: *Afflerbach, Holger*: Falkenhayn. Politisches Denken und Handeln im Kaiserreich. R. Oldenbourg Verlag, München, 1994.; *Jung, Jakob*: Max von Gallwitz (1852–1937). General und Politiker. Biblio Verlag, Osnabrück, 1995.; *Niemann, Alfred*: Hindenburg. Ein Lebensbild. Koehler Verlag, Berlin–Leipzig, 1926.; *Nolte, Herbert*: Feldmarschall von Mackensen. Verlag von E. S.

vesebb és ismertebb világháborús tábornokaik életrajzának összefoglalása terén az angolszász, a francia, az olasz, az orosz történettudomány is jelentős eredményekkel büszkélkedhet.²⁸ A témáról a két világháború között, és az azt követő időszakban is csupán részfeldolgozások születtek, főként osztrák, német vagy angolszász, elvértve magyar szerzők tollából.

Az utóbbi két-három évtizedben a Monarchia egykori tábornokai iránt ismét nagyobb az érdeklődés. Német és osztrák történészek, levéltárosok tollából megjelent néhány modern szemléletű és egyben olvasmányos életrajz, így pl. Ernest Bauer két horvát születésű, határőr csapattisztek fiaiból lett tábornokról, Svetozar Boroević tábornagról 1985-ben, Stefan Sarkotić vezérezredesről 1988-ban írt könyve, továbbá Rudolf Jeřábek Oskar Potiorek tábornagról 1991-ben kiadott munkája.²⁹ Ebbe a sorba illeszkedik az angol Lawrence Sondhaus Franz Conrad von Hötzendorf tábornagról 2000-ben napvilágot látott kötete is. Cseh hadtörténészek is készítettek egy rövidebb terjedelmű összefoglalást a cseh(szlovák) származású generálisokról.³⁰ Sajnos kifejezetten magyar nevű és származású tábornokról (mint pl. Csanády Frigyes, Hadfy Imre, Hazai Samu, Szurmay Sándor, Tamásy Árpád) nem született ilyen monográfia, nem utolsó sorban azért, mert a külföldi kollégák nyelvtudás hiányában a magyarországi forrásokat nem is tudták felhasználni műveikhez, pedig ez elkerülhetetlen lenne.

Az 1945 utáni magyar hadtörténetírás nem tekintette feladatának az imperialista világháború tábornoki kara életpályájának vizsgálatát, összefoglaló munkákban is szinte kizárólag negatív előjellel tettek róluk említést.

Mittler und Sohn. Berlin, 1929.; *Rakenius, Gerhard*: Wilhelm Groener als erster Generalquartiermeister. Die Politik der Obersten Heeresleitung 1918–19. Verlag Boldt. Boppard am Rhein, 1977.; *Tschuppik, Karl*: Ludendorff. Die Tragödie des Fachmanns. Verlag Epstein. Wien–Leipzig, 1931.; *Teske, Hermann*: Colmar Freiherr von der Goltz. Ein Kämpfer für den militärischen Fortschritt. Musterschmidt Verlag. Göttingen–Berlin–Frankfurt, 1957.

²⁸ A bőséges irodalomból csak néhány jelentősebb munka emelendő ki: *Bonham-Carter, Victor*: The Strategy of Victory 1914–1918. The Life and Times of the Master Strategist of World War I: Field-Marshal Sir William Robertson. Holt, Rinehart and Winston. New York–Chicago–San Francisco, 1963.; *French, Gerald*: The Life of Field-Marshal Sir John French. London–Toronto, 1931.; *Gardner Bell, William*: Commanding Generals and Chiefs of Staff 1775–1983. Portraits and Biographical Sketches of the United States Army's Senior Officer. Center of Military History United States Army. Washington D. C., 1983.; *Goldhurst, Richard*: Pipe Clay and Drill. John J. Pershing: The Classic American Soldier. Reader's Digest Press. New York, 1977.; *Wheeler, Harold*: The story of Lord Kitchener. Harrap. London, 1916.

Grasset, A.: Le maréchal Franchet d'Espérey. Cres. Paris, 1920.; *Hanotaux, Gabriel*: Joffre. Cres. Paris, 1921.; *Mélot, H.*: La vérité sur la guerre 1914–1918. Joffre-Nivelle. Michel. Paris, 1930.; *Recouly, Raymond*: Le mémorial de Foch. Édition de France. Paris, 1930.

Alberto, Adriano: L'opera di S. E. il generale Pollio e l'esercito. L'amministrazione Della Guerra. Roma, 1923.; Commando del Corpo di Stato Maggiore dell' Esercito (Ed.): Luigi Cadorna. Roma, 1935.; Commando del Corpo di Stato Maggiore dell' Esercito (Ed.): Armando Diaz. Roma, 1935.

Jegorov, Alekszandr Ivanovics: Razgrom Denikina 1919. Goszudarsztvennoe Vojennoe Izdat. Moszkva, 1931.; *Rosztunov, Ivan Ivanovics*: General Bruszilov. Vojenizdat. Moszkva, 1964.

²⁹ *Bauer, Ernest*: Der Löwe vom Isonzo. Feldmarschall Svetozar Boroević de Bojna. Verlag Styria. Graz–Wien–Köln, 1985.; *Üö*: Der letzte Paladin des Reiches. Generaloberst Stefan Freiherr Sarkotić von Lovćen. Verlag Styria. Graz–Wien–Köln, 1988.; *Jeřábek, Rudolf*: Potiorek. General im Schatten von Sarajevo. Verlag Styria. Graz–Wien–Köln, 1991.

³⁰ *Fidler, Jiří–Havel, Petr–Hofman, Petr–Pilát, Vladimír–Romaňák, Andrej–Stehlik, Eduard*: Československá Generalita. Biografie. Armádní Generálové 1918–1938. Historický Ústav Armády České Republiky. Praha, 1995.

A magyar történettudomány jóvoltából az utóbbi években szintén gazdagodott a tábornokokról szóló irodalom. Pollmann Ferenc Tersztyánszky Károly vezérezredestől megjelent monográfiája irányt mutathat a további hasonló művek megírásához. Feltétlenül említést érdemel a Révai Új Lexikona 1996-tól megjelent tizenhét kötetű, valamint a „Magyarország az első világháborúban” címet viselő lexikon, továbbá az Új Magyar Életrajzi Lexikon, amelyekben több, magyar szempontból is fontos tábornok rövid életrajza szerepel szócikként.³¹

A témakört felölelő, főként idegen nyelven megjelent szakirodalom viszonylagosan gazdagnak mondható. A Habsburg-monarchia első világháborús szereplését a mai napig legalaposabban az Edmund Glaise von Horstenau és Rudolf Kiszling által szerkesztett, és az 1930-as években kiadott osztrák vezérkari munka foglalja össze,³² amely a korszakról szóló bármely tanulmány alapjául szolgálhat.

A két világégés között született néhány életrajzi mű, amely többé-kevésbé jól használható a kutatásokhoz. Ide tartozik például Rudolf Peerz Kövess Hermann tábornagról, a Monarchia utolsó hadsereg-főparancsnokáról írt ismeretterjesztő műve, amely egyben egy I. (IV.) Károly tábornokait bemutatni kívánó tervezett sorozat indító kötete volt.³³

A Franz Conrad von Hötzendorf vezérkari főnökről napvilágot látott irodalom is igen kiterjedt. A régebben íródottak közül August Urbanski von Ostrymiecz, valamint Oskar Regele alapos munkái érdemelnek említést, a legújabbak sorából Lawrence Sondhaus tényszerű életrajza emelhető ki.³⁴ Utódáról, Arthur Arz életéről és 1917–1918-as vezérkari főnöki ténykedéséről Oskar Regele jelentetett meg alapos összefoglalót.³⁵

Az idősebb osztrák levéltáros-történész generáció tagjai közül jól ismert a rendkívül termékeny Rudolf Kiszling, aki több életrajzi összefoglaló művet is írt az első világháborúban érdemeket szerzett tábornokokról.³⁶ A magyar nyelvű életrajzi művek közül Gabányi János József Ágost főhercegről írt könyve érdemel említést.³⁷

Jól felhasználható még néhány, a Monarchia legmagasabb katonai kitüntetésével, a Mária Terézia Katonai Rend valamelyik fokozatával jutalmazott és a világháborúban kimagasló fegyvertényt véghezvitt tábornok életrajzának kiegészítéséhez az Oskar von

³¹ *Pollmann Ferenc*: Balszerencse, semmi más? Tersztyánszky Károly cs. és kir. vezérezredestélete és pályafutása. Budapest, 2003.; Révai Új Lexikona. (Főszerkesztő: *Kollega Tarsoly István*.) I–XVIII. k. Szekszárd, 1996–2006.; Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. (Főszerkesztő: *Szijj Jolán*.) Budapest, 2000.; Új Magyar Életrajzi Lexikon. I–VI. k. (Főszerkesztő: *Markó László*.) Budapest, 2001–2007.

³² *Glaise-Horstenau, Edmund und Kiszling, Rudolf*: Österreich–Ungarns letzter Krieg 1914–1918. I–VII. Bände, 1 Registerband, 7 Beilagenbände. Verlag der Militärwissenschaftlichen Mitteilungen. Wien, 1930–1938.

³³ *Peerz, Rudolf*: Feldmarschall Baron Kövess. Verlag der Blätter für den Abteilungsunterricht in Laibach. Wien, 1921.

³⁴ *Urbanski von Ostrymiecz, August*: Conrad von Hötzendorf. Soldat und Mensch. Verlag Moser. Graz–Leipzig–Wien, 1938.; *Regele, Oskar*: Feldmarschall Conrad. Auftrag und Erfüllung. Wien–München, 1955.; *Sondhaus, Lawrence*: Franz Conrad von Hötzendorf: Architect of the Apocalypse. Humanities Press Inc. Boston–Leiden–Cologne, 2000.

³⁵ *Regele, Oskar*: Gericht über Habsburgs Wehrmacht. Letzte Siege und Untergang dem Armeekorpskommando Kaiser Karls I. – Generaloberst Arz von Straussenburg. Verlag Herold. Wien–München, 1968.

³⁶ *Kiszling, Rudolf*: Moritz Freiherr Auffenberg von Komarow. Wien, 1928.; *Uő*: Generaloberst Hermann Freiherr von Kusmanek. Wien, 1934.; *Uő*: Generaloberst Karl Freiherr von Pflanzer-Baltin. Graz, 1971.

³⁷ *Gabányi János*: József főherceg tábornagy. Gutenberg. Budapest, 1931.

Hofmann és Gustav von Hubka által szerkesztett kötet.³⁸ A számos belföldi és külföldi kitüntetés beazonosításánál igen nagy haszonnal forgattam Makai Ágnes és Héri Vera két kitűnő munkáját, valamint a „Rendjelek és kitüntetések történelmünkben” című kötetet.³⁹

A bécsújhelyi katonai akadémiát végzett tisztok adatainak pontosításához, további sorsuk, beosztásaik nyomán követéséhez nyújtottak segítséget Johann Svoboda és Julius Lustig-Prean von Preanfeld munkái,⁴⁰ míg a lovasezredek állandóan változó helyőrségeinek pontos megállapításánál Alphons Wrede összefoglaló művének vonatkozó kötetei tettek jó szolgálatot.⁴¹

Igen alapos és nagyon gazdag, valamint tényeiben megbízható jegyzetapparátussal bír Peter Broucek, az osztrák Hadilevéltár korábbi igazgató-helyettesének Edmund Glaise von Horstenau és Theodor Ritter von Zeynek visszaemlékezéseit közreadó műve.⁴² Emellett Brouceknek az osztrák hadtörténetírás történetét összefoglaló, Kurt Peball-lal közösen írt kötete is megemlíthető, amely néhány jelentősebb írói életművel rendelkező tábornok életrajzát és fontosabb műveinek listáját is tartalmazza.⁴³ Hasznos kiegészítésekkel szolgált több, a Monarchia felbomlásakor Ausztriában letelepedett tábornok 1918 utáni sorsát illetően Wolfgang Doppelbauer munkája.⁴⁴

A javarészt vagy végig a magyar királyi honvédségnél szolgált tábornokok pályafutásának felvázolásához hasznos tárgyi kiegészítések forrása a Berkó István által szerkesztett, a honvédség dualizmuskori történetéről máig legteljesebb összefoglalást adó kötet.⁴⁵

A két világháború között a dualista állam hadseregének egyes, különböző fegyveremekhez (gyalgóság, lovasság, tüzérség) tartozó császári és királyi, továbbá honvédezseregeinek történetét is feldolgozták. Azokban általában szerepelnek az ezred, illetve azon seregtestek (dandár, hadosztály, hadtest, hadsereg) parancsnokainak rövid életrajzai is, amelyek kötelékében az adott csapattest hosszabb-rövidebb ideig harcolt valamelyik fronton.⁴⁶

³⁸ Hofmann, Oskar von–Hubka, Gustav von: Der Militär-Maria Theresien-Orden. Die Auszeichnungen im Weltkrieg 1914–1918. Verlag Militärwissenschaftliche Mitteilungen. Wien, 1944. A Mária Terézia Katonai Rend valamelyik fokozatát (nagy-, parancsnoki és lovagkereszt) elnyert generálisok közé tartozik a teljesség igénye nélkül: Arthur Arz, Svetozar Borojević, Eduard Böhm-Ermolli, Viktor Dankl, József Ágost főherceg, Kövess Hermann, Hermann Kusmanek, Karl Pflanzer-Baltin, Georg Scharicz, Szurmay Sándor és Viktor Weber.

³⁹ Makai Ágnes–Héri Vera: Kitüntetések. Budapest, 1990.; Makai Ágnes–Héri Vera: Kereszt, érem, csillag. Kitüntetések a magyar történelemben. Budapest, 2002.; Vitéz Felszeghy Ferenc, vitéz Rátvay Imre, nemes Petrichevich György, sédemi dr. Ambrózy György (szerk.): Rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Budapest, 1944.

⁴⁰ Svoboda, Johann: Die Theresianische Militär-Akademie zu Wiener-Neustadt und ihre Zöglinge von der Gründung der Anstalt bis auf unsere Tage. Druck und Verlag der k. k. Hof und Staatsdruckerei. Zweiter Band. Wien, 1894., Dritter Band. Wien, 1897.; FML Lustig-Prean, Julius von Preanfeld: Lebensskizzen der von 1870 bis 1918 ausgemusterten „Neustädter”. Band I. Wien, 1939.

⁴¹ Oberstleutnant Alphons Freiherr von Wrede (bearbeitet von): Geschichte der k. und k. Wehrmacht. III. Band I. und 2. Hälfte. Verlag von L. W. Seidel & Sohn. Wien, 1901.

⁴² Broucek, Peter (eingeleitet und herausgegeben von): Ein General im Zwielicht. Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau. Band I. Hermann Böhlau Nachfolger. Wien–Köln–Graz, 1980.; Broucek, Peter (eingeleitet und herausgegeben von): Theodor Ritter von Zeynek: Ein Offizier im Generalstabskorps erinnert sich. Böhlau Verlag. Wien–Köln–Weimar, 2009.

⁴³ Broucek, Peter–Peball, Kurt: Geschichte der österreichischen Militärhistoriographie. Böhlau Verlag. Köln–Weimar–Wien, 2000.

⁴⁴ Doppelbauer, Wolfgang: Zum Elend noch die Schande. Das altösterreichische Offizierskorps am Beginn der Republik. Österreichischer Bundesverlag. Wien, 1988.

⁴⁵ Berkó István (szerk.): A magyar királyi Honvédség története 1868–1918. Kiadja a M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, 1928.

⁴⁶ A gazdag választékból csupán néhány ismertebb, magyar nyelven megjelent ezredtörténetet emelek ki:

Külön műfajt képeznek az egy-egy tábornokokról eltérő színvonalon megírt, nagyobb bécsi könyvtárakban megtalálható kiadatlan doktori disszertációk. Kiemelendő közülük Georg Ludwigstorff két, a Monarchia tábornagyairól és vezérezredeseiről írt, jól használható és színvonalas összefoglaló műve, valamint Alföldi László Mihály és Joachim List munkája.⁴⁷ Az egyes generálisokról írt értekezések közül Josef Ullreich, Elfriede Holub, Willi Drofenik, Signe Klein, Franz Eduard Hoffmann, Helmut Bühner, Hans Eder munkája érdemel említést.⁴⁸

Fontos forrásokot alkotnak a világháborús visszaemlékezések. Ezek megbízhatósága és forrásértéke azonban nemegyszer csekélynek mondható. A legtöbb szerző elfogultan saját háborús szereplését elemzi és domborítja ki viszonylagos részletességgel, gyakran sok tárgyi tévedéssel és hibával. A sikerültebbek és fontosabbak közé tartozik Arthur Arz vezérezredesnek, a Monarchia hadereje utolsó vezérkari főnökének 1924-ben, illetve 1935-ben, Bécsben kiadott két műve.⁴⁹ Franz Conrad von Hötzendorf tábornagy, vezérkari főnök ötkötetes emlékiratait a birodalom utolsó két évtizedéről írt teljes történelmi és dokumentációs tanulmányának tekinthetjük.⁵⁰ Alfred Krauss, a Monarchia egyik legkiválóbb tábornoka és stratégája, visszaemlékezéseiben gyakran jogosan bírálja a Monarchia háborús erőfeszítéseit és egykori tábornoktársait.⁵¹ Fontosak és jól használhatók a birodalom egykori közös hadügyminiszterének, az 1914-ben Komarównál az oroszokra vereséget mérő báró Moritz Auffenberg von Komarów művei is.⁵² Az egyik legnépszerűbb honvédtábornokként jelentős harci sikereket elért Szurmay Sándor, valamint a katonái körében mindig nagy népszerűségnek örvendő József Ágost főherceg magyar nyelvű memoárjai szintén említést érdemelnek.⁵³

Bartha Lajos: A m. kir. „IV. Károly király” volt 1. honvéd gyalogezred története és háborús emlékalbuma. Budapest, 1939.; *Vitéz Doromby József ny. alezredes*: A volt cs. és kir. 38. gyalogezred története és emlékkönyve. Budapest, 1936.; *Radányi József–Baur Frigyes*: A volt cs. és kir. 4. huszárezred története 1902–1919. Budapest, 1929.; *Bialoskurski Ödön–Beró Jenő–Dercsényi Dezső*: A m. kir. 4. honvéd tábóri ágyúezred (később 37. honvéd tábóri tüzérezred) története. Budapest, 1939.

⁴⁷ *Ludwigstorff, Georg*: Die Feldmarschälle der k. u. k. Armee im 1. Weltkrieg und ihre Orden und Auszeichnungen. Diplomarbeit. Wien, 1989.; *Ludwigstorff, Georg*: Die Generalobersten der k. u. k. Armee und ihre Orden und Auszeichnungen. Dissertation. Wien, 1994.; *Alföldi László Mihály*: Die Generale Magyarischer Nationalität im k. u. k. Heer von 1890 bis 1914. Phil. Dissertation. Innsbruck, 1970., *List, Joachim*: Beiträge zur Stellung und Aufgabe der Erzherzoge unter Kaiser Franz Josef I. Dissertation. Wien, 1982.

⁴⁸ *Ullreich, Josef*: Moritz von Auffenberg-Komarow. Leben und Wirken 1911–1918. Wien, 1961.; *Holub, Elfriede*: Fürst Alois Schönburg-Hartenstein. Wien, 1964.; *Drofenik, Willi*: General Alfred Krauss. Wien, 1967.; *Klein, Signe*: Freiherr Sarkotić von Lovćen. Die Zeit seiner Verwaltung in Bosnien–Herzegovina von 1914 bis 1918. Wien, 1969.; *Hoffmann, Franz Eduard*: Feldmarschall Svetozar Boroević von Bojna. Österreich–Ungarns Kriegsfront an den Flüssen Isonzo und Piave. Wien, 1985.; *Bühner, Helmut*: Feldmarschall Hermann Kövess von Kövessháza – letzter Oberkommandant der k. u. k. Armee. Wien, 2000.; *Eder, Hans Ing. Mag.*: Der General der k. u. k. Armee und Geheime Rat Maximilian Csicseric von Bacsány. Dissertation. Wien, 2010.

⁴⁹ *Arz, Arthur*: Zur Geschichte des Grossen Krieges 1914–1918. Rikola Verlag. Wien–Leipzig–München, 1924.; *Uő*: Kampf und Sturz der Kaiserreiche. Verlag Günther. Wien–Leipzig, 1935.

⁵⁰ *Conrad, Franz Feldmarschall*: Aus meiner Dienstzeit 1906–1918. 1–5. Bände. Rikola Verlag. Wien–Berlin–Leipzig–München, 1921–1925.

⁵¹ *Krauss, Alfred*: Die Ursachen unserer Niederlage. Lehmann Verlag. München. 1920.

⁵² *Auffenberg von Komarów, Moritz*: Aus Österreich–Ungarns Teilnahme am Weltkriege. Ullstein Verlag. Berlin, 1920.; *Uő*: Aus Österreichs Höhe und Niedergang. Drei Masken Verlag. München, 1921.

⁵³ *Szurmay Sándor*: A magyar katona a Kárpátokban. Budapest, 1940.; *József Ágost főherceg*: Véres kárpáti virágok. Budapest, 1924. és *Uő*: A világháború amilyenek én láttam. I–VII. k. Budapest, 1926–1934.

Az elmúlt évtizedekben több, főként osztrák vagy német kiadású lexikon is megjelent, amelyek rövid és sokszor igen hiányos szócikkei fenntartásokkal, de felhasználhatók a kutatás során. Ezek sorába tartozik az Osztrák Tudományos Akadémia által 1957-től folyamatosan kiadott „Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950”, amelynek befejezése – jelenleg csupán az S betűnél tart a sorozat – még várat magára. Használható néhány részletesebb életrajz a „Neue Österreichische Biographie 1815–1918” című 22 kötetes, 1923–1987 között megjelent sorozatból. Több német kiadású lexikon ismert osztrák szerzők által írt bővebb szócikke is értékes életrajzi információkat tartalmaz. A Habsburg uralkodócsaládhoz tartozó főhercegekről tudhatunk meg többet Brigitte Hamann kézikönyvéből.⁵⁴

Haszonnal forgathatók a különböző magyar és osztrák nemesi lexikonok is, mindenekeelőtt Kempelen Béla, Gudenus János József és dr. Gerő József, továbbá Karl Döfering, Peter Frank-Döfering és Karl Friedrich Frank munkái.⁵⁵

A két világégés között megjelent katonai szakfolyóiratok, így pl. az 1920–1930 között *Magyar Katonai Közlöny*, majd 1931-től 1944-ig *Magyar Katonai Szemle* néven létezett periodika, az 1929-ig *Militärwissenschaftliche und Technische Mitteilungen*, majd 1930-tól 1944-ig *Militärwissenschaftliche Mitteilungen* címmel kiadott, az 1920–1938 között megjelent *Österreichische Wehrzeitung* lapjain egy-egy ismertebb tábornok elhalálása alkalmával kisebb nekrológokat közöltek, rendszerint neves korabeli szakírók.

Végezetül a korunk történettudományának művelői által is előszeretettel használt világhálón, az interneten is számos külföldi (főként osztrák és angolszász) szerző által közkinccsé tett forrásanyag és rövid életrajz található, amely erős forráskritikával kezelve és összevetve a már rendelkezésre álló adatokkal, szintén felhasználható volt kiegészítésekre a kutatás során.⁵⁶

⁵⁴ Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. (Bearbeitet von Obermayer, Eva; 1991–2001: Redigiert von Csendes, Peter.) Verlag Hermann Böhlau Nachfolger. Graz–Köln, 1957–1973.; Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien, 1973–2010.; Neue Österreichische Biographie 1815–1918. I–VIII. Band. (Geleitet von Bettelheim, Anton.) Wiener Drucke, 1923–1935.; IX–XXII. Band. (Geleitet von Rollett, Edwin.) Amalthea Verlag. Wien–Leipzig–Zürich, 1956–1987.; Biographisches Lexikon zur Geschichte der Böhmischen Länder. Herausgegeben von Heribert Sturm. Band I–III. R. Oldenbourg Verlag. München–Wien, 1979–2000.; Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas. Herausgegeben von Mathias Bernath und Felix von Schroeder. Redaktion Gerda Bartl. Band I–III. R. Oldenbourg Verlag GmbH. München 1974–1978.; Neue Deutsche Biographie. Herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. 1–23. Band. Duncker & Humblot. Berlin, 1953–2007.; Hamann, Brigitte: Die Habsburger. Ein biographisches Lexikon. Verlag Carl Ueberreuter. Wien, 1988.

⁵⁵ Kempelen Béla: Magyar nemes családok. I–XI. k., Pótlék, Függlék. Budapest, 1911.; Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. I–V. k. Budapest, 1990–1999.; Dr. Gerő József: A királyi könyvek. Budapest, 1940.; Döfering, Karl Friedrich von Frank zu: Alt-Österreichisches Adels-Lexikon. I. Band (1823–1918). Im Selbstverlage des Verfassers. Wien, 1928.; Frank-Döfering, Peter: Adels-Lexikon des Österreichischen Kaisertums 1804–1918. Herder. Wien–Freiburg–Basel, 1989.; Frank, Karl Friedrich von: Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen nachtragen zum „Alt-Österreichischen Adels-Lexikon“ 1823–1918. Band 1–5. Selbstverlag. Schloss Senftenegg, 1967–1974.

⁵⁶ Lásd pl. a www.austro-hungarian-army.co.uk weblapot.

A tábormokok életrajzi adataiból levonható következtetések

A kötetben⁵⁷ szereplő életrajzi adatok ismeretében megkísérlem összefoglalni az osztrák–magyar tábormoki kar elitjének történeti-statisztikai, szociológiai szempontú vizsgálatából adódó legfontosabb következtetéseket, törvényszerűségeket. Jelen tanulmány keretei között csupán a leglényegesebb, a figyelemre leginkább számot tartó szempontokat vettem figyelembe. Az elvégzett statisztikai elemzések nem tekinthetők mindenre kiterjedőnek, továbbá eredményeik a tábormoki testület egészére – elsősorban a mintául szolgáló személyek viszonylag csekély száma (178 fő) miatt – semmiképpen sem lehetnek mérvadóak, a további részletes és végleges összefoglaló vizsgálatot csak az összes generálist (mintegy 1200 fő) tartalmazó teljes adatbázis birtokában áll majd módomban elvégezni.

Személyes adatok (név, nemesi előnév, legmagasabb rang)

A könyv lexikon részében az első helyen a generális családi és keresztnéve, valamint – ha rendelkezett ilyennel – nemesi címe vagy rangja és előneve található, általában németül és/vagy magyarul, attól függően, milyen formában és írásmódban találkozunk nevével a forrásokban. A névváltozás előtti eredeti nevet az egyéb megjegyzés rovatban találja az olvasó. A 178 tábormok közül összesen 14 fő változtatta meg eredeti nevét vagy nevének írásmódját.⁵⁸ Az 1918. december 31-én viselt legmagasabb tiszti rangot is itt szerepeltetem.

Születési adatok

A születési hely esetében mindig az illető személy tiszti minősítési vagy anyakönyvi lapján szereplő helységnevet tüntetem fel. Ahol csak lehetséges, a település nevének magyar változatát adom meg, akkor is, ha annak létezik német, szláv, román stb. megfelelője.

A lexikonban szereplő 178 generális születésének időpontja az 1830 és 1874 közötti évekre esik. A legtöbben 1856-ban (18 fő), 1861-ben (17 fő), 1854-ben (16 fő), 1858-ban (15 fő), 1860-ban (14 fő), 1857-ben (13 fő), 1855-ben (12 fő), 1862-ben (10 fő) születtek. A tábormokok több mint a fele (100 ember, az összes általam vizsgált személy 56,17 százaléka) 1850 és 1859 között, 55 fő (30,9%) 1860 és 1866 között, 20 fő 1830 és 1849 között, 1870 után mindössze három Habsburg főherceg látta meg a napvilágot, így a világegés idején túlnyomó többségük (87,07%) ötvenes vagy hatvanas éveiben járt.⁵⁹

⁵⁷ Lásd a 2. jegyzetet.

⁵⁸ Példának okáért Eduard Böhm-Ermolli tábormagy eredeti neve csak Böhm, Lothar Hortstein gyalogsági tábormoké Ornstein, Ernst Hugetz címzetes táborszernagyé Hugjetz, Paul Puhallo vezérezredesé Puhalo, Hazai Samu vezérezredesé Kohn volt.

⁵⁹ Az egyszerűség kedvéért a statisztikákban leggyakrabban szereplő, az általam vizsgált összes generális számának arányában (1-20 főig) megállapított százalékos arányok a továbbiakban a mellékletben található táblázatból követhetők nyomon.

A tábornokok több mint egyharmada (66 fő, 37%) a történelmi Magyarországon, több mint fele, 97 generális (54,5%) – ebből 16 személy Bécsben – az osztrák tartományokban, 15 fő pedig a Monarchián kívüli országokban jött a világra.⁶⁰ A születési hely szerinti megoszlást tekintve Magyarországon belül a legtöbben (15 fő) Erdélyből származnak, az ország déli határain húzódó egykori károlyvárosi, varasdi, báni, szlavón, bánáti határőrvidék területéről 11 fő, ehhez kapcsolódóan Fiuméből és az ország déli megyéiből (Zágráb, Bács, Torontál, Temes, Arad, Krassó) 13 fő, a dél-dunántúli megyékből (Zala, Somogy, Baranya) 5 fő, a felvidéki megyékből (Pozsony, Nyitra, Bars, Gömör) 6 fő, Buda-Pestről⁶¹ 5 fő, Esztergom, Pest és Heves megyéből 5 fő, Szabolcs, Szatmár és Bereg, továbbá Veszprém és Székesfehérvár vármegyékből egyaránt 3-3 fő.

A birodalom osztrák felében a legtöbb tábornok Csehországban (22 fő, 12,35%) – ebből Prágában 6 fő –, Alsó-Ausztriában 17 fő – ebből egyedül Bécsben 15 fő –, Morvaországban 15 fő, Galíciában 8 fő, Dalmáciában 7 fő, Stájerországban 6 fő, Krajnában 5 fő, Karintiában és Sziléziában egyformán 4 fő, a Partvidéken 3 fő, Felső-Ausztriában, Salzburgban és Tirolban egyaránt 2 fő látta meg a napvilágot.⁶²

A külföldi származásúak közül 8 tábornok valamelyik német tartományban, nagyhercegségben, 6 személy az 1866 előtti széttagolt Itáliában, egy pedig Párizsban született.

Halálozási adatok

A generálisok elitjének halálozási dátumainak elemzéséből kiderül, hogy azok évenként nagyjából egyenletesen oszlanak meg az 1915 és 1962 közötti időszakban. A világháború vége előtt 12 fő, 1918 decembere és 1921 vége között viszonylagosan sok, 30 személy (16,85%) hunyt el. 1922 és 1929 között 49 (27,52%), – a háborút követő tíz évben tehát összesen 79 (44,38%) –, 1930 és 1939 között 53 (29,77%), 1940 és 1948 között 29 (16,29%), 1951 és 1962 között 5 fő távozott el egykori bajtársai köréből.⁶³ Elhalálozásuk időpontjában átlagos életkoruk 70-80 év között volt.

A halálozások helyének eloszlását vizsgálva a következő képet kapjuk: Ausztriában összesen 115 személy (64,6%) távozott az élők sorából, a legtöbben Alsó-Ausztriában haltak meg (80 fő, 44,94%) – ebből Bécsben 70 fő (39,32%) –, a stájerországi Grazban 13, Felső-Ausztriában 7, Karintiában és Salzburg tartományban egyaránt 5, a tiroli Innsbruckban 3 fő, továbbá Galíciában még 1918 előtt 2 személy hunyt el.

⁶⁰ A magyarországi születésűek reprezentáltsága viszonylag magasnak mondható a tábornoki kar legfelső rétegében, amelynek 14 százaléka (25 fő) tekinthető etnikailag is magyarnak. Ezt alátámasztják Hajdu Tibor számításai is, melyek szerint a k. u. k. tisztikar mintegy egynegyede került ki Magyarországról, a tisztek 15 százaléka volt magyar. Vö.: *Hajdu*: i. m. 175. o. A Magyarországon született generálisok többsége túlnyomórészt a német (részben szász) nemzetiségűek közül került ki, akiknek zöme katonafiú az erdélyi (Nagyszeben, Brassó, Kolozsvár, Arad) és bánági (Fehértemplom, Temesvár, Nagybecskerek), valamint a nagyobb helyőrségi (Buda-Pest, Debrecen, Pozsony, Sopron) városokból. A határőrvidéki és horvátországi délszlávok aránya is jelentősnek mondható.

⁶¹ A dokumentumokban néhány esetben Budapestet tüntetik fel születési helyként, holott ez nyilvánvalóan helytelen, hiszen az 1873-as egyesítés előtt Buda, Pest és Óbuda különálló településként létezett.

⁶² A birodalom osztrák tartományaiban született későbbi generálisok túlnyomó többsége német, kisebb része cseh nemzetiségű.

⁶³ Néhányan ugyanabban az évben születtek és haltak meg, pl. Ferdinand Bissingen und Nippenburg, Alexander Blénesi, Franz Bockenheimer, Kornhaber Adolf mindnyájan 1856 és 1937, Csanády Frigyes és Ludwig Fabini pedig 1861 és 1937 között élték le az életüket.

A Monarchia utódállamai területén halt meg 28 generális (15,73%), ezen belül a legtöbben (14 fő) Csehszlovákiában, 7 fő a Szerb–Horvát–Szlovén–Királyságban, illetve a későbbi Jugoszláviában, 3-3 fő Romániában, illetőleg Olaszországban, egy fő pedig Lengyelországban. Németországban 7 személy fejezte be életét.

A trianoni Magyarország területén 27 tábornok (15,16%) halálozott el, a legtöbben (23 fő, 12,92%) Budapesten, 4 fő a dunántúli megyékben. Tizenketten a történelmi Magyarországtól elcsatolt területeken – ketten a Felvidéken, öten Horvátországban, ketten a Vajdaságban, hárman pedig Erdélyben – szenderültek jobb létre. Egy generálist még 1918 előtt, az akkori Horvátország területén érte a halál.

A legtöbben a természetes előregedés vagy betegség következtében hunytak el, de tudunk olyanról, aki erőszakos halált halt: Georg Scharicz egy Pozsony elleni légitámadás során vesztette életét 1945-ben.

A világhégés alatt csupán Emil Ziegler halt meg harctéren szerzett betegségben (kole-
ra), mindössze öten⁶⁴ estek hadifogságba, és csak négyen szenvedtek komolyabb sebesülést.⁶⁵ Ez a szám elenyésző volt a dunai birodalom világháború során elszenvedett, mintegy 100 000 fős tiszti veszteségéhez⁶⁶ képest.

Vallás

A tábornokok vallási hovatartozását görcső alá véve, megállapíthatjuk, hogy öt, Ausztria–Magyarországon bevett vallás képviselőit találhatjuk meg a generálisok között.

A birodalom vallási sokszínűsége és megoszlása a legfelsőbb katonai vezetésben kevésbé tükröződött: a tábornoki elit 88,76 százaléka (158 személy) – hasonlóan a tisztikar egészéhez⁶⁷ – a római katolikus vallás követője volt. Felülreprezentáltságuk okát leginkább a római katolikus vallás államvallás mivoltában kereshetjük. A második helyen (13 fő) az evangélikusok, a harmadik helyen (3 fő) a reformátusok álltak, őket 2-2 fővel a görög katolikusok és a görögkeletiek (ortodoxok) követték. Az evangélikusok többen, a többi vallásfelekezet követői pedig a birodalom népességének átlagához képest kevesebben képviseltették magukat a tábornoki kar legfelső rétegében.⁶⁸ A nem katolikus tisztek

⁶⁴ Hermann Kusmanek, Tamásy Árpád és Karl Waitzendorfer Przemyslben orosz, Hugo Martiny és Ignaz Verdross a háború végén olasz fogságba esett.

⁶⁵ Viktor Njegovan 1914 augusztusában az orosz fronton sebesült meg, Csanády Frigyes 1914. november 29-én Kispolánynál súlyos tüdőlövés, Alois Schönburg-Hartensteint 1914 karácsonyán az orosz fronton válllövés, 1918. június 15-én a piavei átkelés során egy repesztől hasi sérülés, Karl Lukast 1914 októberében bal karján az orosz fronton srappeltől elszenvedett sebesülés érte.

⁶⁶ *Deák*: i. m. 244. o.

⁶⁷ A közös hadsereg tisztikara túlnyomó többségében római katolikus volt. A világháború előtti két évtizedben arányuk 86-87%. A katolikus németek után a tisztikar legnagyobb felekezeti csoportja a katolikus szlávoké (cseh, lengyel, horvát, szlovén). A magyar katonatisztek többsége hagyományosan katolikus, a németek és a magyarok kisebbsége protestáns. A görög katolikusok és görögkeletiek kis számban voltak jelen a tisztikarban. 1911-ben a hadsereg hivatásos tisztjeinek 86%-a római katolikus, 7,8%-a evangélikus, 1,8%-a református, 1%-a görög katolikus, 2,7%-a görögkeleti, 0,6%-a izraelita. Vö.: *Hajdu*: i. m. 179–181. o.

⁶⁸ A római katolikusok a birodalom népességének kereken kétharmadát, a görög katolikusok 10,6, a görögkeletiek 8,7, az evangélikusok 3,4, a reformátusok 5,3, a zsidók 4,4%-át alkották az 1910-es népszámlálási adatok szerint.

többsége Magyarországról származott. Az evangélikusok főként az erdélyi szászok sorából, a reformátusok pedig a kelet-magyarországi és erdélyi magyarságból kerültek ki.

Az adatbázisban szereplő 178 generális közül mindössze öten változtatták meg vallásukat.⁶⁹

A Monarchia haderejében 25, eredetileg izraelita származású tábornok szolgált a világháborúban. Ennek a magyarázata abban kereshető, hogy a zsidóság asszimilációja (elsősorban Magyarországon) nagymértékben felgyorsult a XIX. század második felében, s ez általában új vallás, legtöbbször a római katolikus, felvételével járt együtt. Közülük is a legismertebb, a legmagasabb rangot és beosztást elért tiszt Hazai Samu vezérezredes (1910–1917 között magyar honvédelmi miniszter, majd 1917 februárjától az osztrák-magyar fegyveres erő mozgósítási és ellátási főnöke, egyben a vezérkari főnök után a fegyveres erők második legfontosabb tisztje), aki 1876-ban keresztelkedett ki és eredeti nevét – Kohn – ekkor magyarosította. Közismert pilisi Kornhaber Adolf címzetes gyalogsági tábornok neve is, aki a magyar királyi honvédséghez történt áthelyezése és 1896. novemberi őrnagyi előléptetése után vette fel a református vallást,⁷⁰ a háborúban hadosztályparancsnokként, valamint a Honvéd Főparancsnokság adlátusaként vált neve ismertté.

Családi állapot, gyermekek

A tábornokok túlnyomó többsége (esetünkben 148 fő, 83,14%) megnősült és a kor szokásainak megfelelő családi életet élt. 24 fő (13,48%) egész életében nőtlen maradt, 15 pedig élete során valamikor megözvegyült. Az özvegyek közül 8 személy később újra nősült. A generálisok általában ugyanabból a társadalmi rétegből választottak házastársat, amelyből maguk is származtak. A rangon aluli, illetve felüli nősülés nem volt jellemző. Házastársaik többsége középrétegbeli kispolgári, értelmiségi családokból származott. A katonatisztek átlagosan tíz évvel később – sokan csak a nyugdíjazás után – házasodtak, mint a Monarchia férfinépességének más tagjai.⁷¹ Két fő elvált (a válás a

⁶⁹ Hazai Samu és Kornhaber Adolf izraelitáról római katolikus, illetőleg református hitre, Franz Scholz és Karl Scotti római katolikusról evangélikus, Emil Woinovich pedig görögkeletiről római katolikus vallásra tért át.

⁷⁰ *Schmidl*: i. m. 66. o.

⁷¹ A Habsburg-monarchia hadseregében szigorúan korlátozták azoknak a tiszteknek a számát, akiknek engedélyezték a családalapítást. A tisztnek csak olyan nővel köthettek házasságot, akik nem jelentettek megterhelést a kincstár számára, valamint nem veszélyeztették a tisztikar előkelő társadalmi helyzetét és méltóságát. 1750 óta házassági óvadék, más néven kaució (azaz pénz, kamatozó államkötvény, értékpapír, földbirtok vagy más értékes ingatlan) letétbe helyezését követelték meg a kincstárnál, amelynek kamatait folyamatosan fizették a házastársaknak, továbbá annak révén gondoskodhattak a tiszt özvegyéről. Minél alacsonyabb rangú volt egy tiszt, annál magasabb óvadékokat követeltek. Az 1861-ben kiadott szabályozás megemelte a kaució összegét, a harminc éven aluli tiszteknek azt meg kellett kétszerezniük. Ugyanakkor a határőrezredek tisztjeinek a fele megnősülhetett. 1887-ben ismételtelen megemelték az óvadék összegét, viszont a korábrinál több tisztnek engedélyezték a házasságot: a szerezredekben az alakulat tisztjeinek egynegyede, a vezérkarban szolgáló 30 évnél idősebb tisztnek fele megnősülhetett. Az 1907-ben kiadott rendelkezés szerint az ezredek tisztikarának fele házasodhatott, egyúttal azonban megemelték az óvadék összegét is. A hadnagyoknak pl. 60 000 koronát (évi átlagos alapilletményük több mint harmincszorosát), az őrnagyoknak 30 000 koronát (évi alapilletményük ötszörösét) kellett letétbe helyezniük. Az őrnagynál magasabb rangúaktól nem követeltek kauciót. Vö.: *Deák*: i. m. 178–179. o. A házassági óvadékok általában a menyasszony családja tette le, és sikerült elérni, hogy minél több tiszt nősüljön be gazdagabb családba. A testőrségeknél nem volt kaució, csak nősülési tilalom. A honvédségben a házasodást nem nehezítették meg annyira, mint a közös hadseregben. 1887-ben kötelezővé tették a kau-

XIX–XX. század fordulójáig ismeretlen fogalom volt), majd a válás után mindkettő még a háború kitörése előtt újra nősült.⁷² Három generális már meglehetősen idős korban, csak az első világháború után nősült meg.⁷³

A tábornokok gyermekeinek a száma sem érte el a korban szokásos szintet. Közülük 129 személynek (az általam vizsgáltak 72,47 százaléka) született gyermeke házasságából, több mint egynegyedüknek (49 fő, 27,52%) – részben a kései házasságkötések miatt, továbbá ide számítva a nőtlenekeket is – viszont egyáltalán nem. A gyermekkel rendelkezők 86,82%-a (112 fő) 1-4 utódot nevelt. Az öt vagy annál több gyereket nevelők száma már jóval kevesebb, mindössze 17 fő. A kisebb családban található gyermekek száma viszonylag egyenletesen oszlott meg: egy gyermeket nevelt 27 (20,9%), kettőt 40 (31%), hármat 24 (18,6%), négyet 21 fő (16,27%). A nagyobb – általában főhercegi, hercegi, főnemesi – családokban a gyermekszám az alábbi módon alakult: öt gyermeket nevelt 5 generális, hatot, hetet és nyolcat egyaránt három személy, kilencet két fő, tízet pedig egyedül Leopold Salvator főherceg.

A gyermektelenek kivételével az egy családra eső átlagos gyermekszám 2,93, vagyis megközelíti a hármat.

Többen már nyugdíjas korukban nevelték kisgyermeküket. Sokan a vérszerinti utód mellett vagy helyett az ara korábbi házasságból származó gyereket is sajátjukként nevelték fel.

Az apa foglalkozása

A generálisok származását, vagyis az apa foglalkozását vizsgálva választ kapunk arra a kérdésre, hogy a tábornoki kar elitjének tagjai milyen társadalmi csoportokból, rétegekből kerültek ki. A generálisok közül 22 fő (12,35%) tábornok, 33 fő (18,53%) törzstiszt, 20 fő főttiszt fia, tehát megállapítható, hogy esetünkben a tisztikar önreprodukciója magas fokú volt. A három kategóriába tartozó tisztek (együttesen 75 fő, 42,1%) a katonai tisztviselőket, katonáorvosokat (16 fő), valamint az altiszteket (5 fő) is ideszámítva összesen több mint felét, pontosan 53,93%-át (96 személy) adták a leendő tábornokok utánpótlásának. A tiszti- és katonai tisztviselői karon kívül a generálisok elitjének a legfőbb utánpótlási forrása a középrétegekhez tartozó köztisztviselői kar, mintánkban 32 fő (17,97%) – főként adó-, vám-, postai, bányászati, vasúti, bírósági, rendőri, pénzügyi hivatalnokok és alkalmazottak fiai –, valamint viszonylag magas a nem köztisztviselő értelmiségi apától (mérnök, orvos, állatorvos, gyógyszerész, ügyvéd, bírósági elnök, lelkész, művész) származók (20 fő)⁷⁴ aránya is. Hét tábornok apja földbirtokos, kettőé paraszt, egyé uralkodó, háromé arisztokrata főnemes: herceg illetve főherceg.⁷⁵ Polgári foglalkozásúnak

ciót, ami egy 30-40 éves tiszt esetében 40-60 000 korona összeget jelentett, viszont nem korlátozták a nős honvédtisztek számát. Vö.: *Hajdu*: i. m. 245–247., 271. o.

⁷² Ludwig Matuschka és Viktor Weber.

⁷³ Maximilian Csicseric 56 évesen, Karl Scotti 60 éves korában, Joseph Ferdinand Salvator főherceg először 49 évesen, majd válás után 56 évesen másodszor is megnősült.

⁷⁴ Ide tartozott 5 orvos, 1 tengerészkapitány, 1 gyógyszerész, 2 mérnök, 1 rendőrtanácsos, 2 ügyvéd, 1 könyvelő, 1 állatorvos, 2 bírósági elnök, 1 bankár, 1 művész, 1 professzor, 1 lelkész.

⁷⁵ Az osztrák főhercek közül, akinek volt katonai rangja a tábornokok közé soroltam.

tekinthető 17 személy apja, közülük 9 nagypolgár (üzemtulajdonos, bankár, magánzó, nagykereskedő), 8 pedig kispolgárnak (kiskereskedő, kisiparos, magántisztviselő) tartható.

A generálisok elitjének túlnyomó többsége tehát középrétegekből, értelmiségi családokból származott. A tábornoki kar egésze (a közös hadsereg és a honvédség tisztikarához hasonlóan) származását, társadalmi helyzetét és anyagi helyzetét tekintve már a századfordulón középosztályi jellegű volt,⁷⁶ ami a fenti adatok ismeretében később sem változott.

A középosztályi családokban a gyermek(ek) tisztí pályára irányítása általában a társadalmi ranglétrán történő előrelépésnek, a társadalmi felemelkedésnek vagy a már elért szint biztosításának útját jelentette.

A kispolgári, valamint a civil és katonai kistisztviselői rétegből származóknak a tisztí hivatás tényleges társadalmi emelkedést jelentett, és a lehetőséggel jelentős mértékben élni is tudtak.

Kevés volt az olyan tábornok, aki a született vagy a pénzarisztokráciából került volna tisztí pályára. Az ezekben a társadalmi csoportokba tartozó családok tagjainak nem volt szükségük a tisztí kardbojtra, hogy nagyobb társadalmi megbecsültséget szerezzenek.

Iskolák

Az általam vizsgált generálisok több mint kétharmada (122 fő, 68,5%) a katonatiszti pálya szakmai alapjait a fegyveres erő nagy múltú katonai akadémiáin sajátította el. Az 1752-ben felállított, a közös hadsereg számára képező bécsújhelyi Mária Terézia Katonai Akadémiát 81 (45,5%), az 1869-től Bécsben működő Műszaki Katonai Akadémiát⁷⁷ 37 (20,78%), a Mährisch-Weisskirchen-i tüzéradakémiát 4, a főként a honvédség számára képző, 1872-ben létrehozott budapesti Ludovika Akadémiát 6 fő végezte el. A birodalom valamelyik hadapródintézetét 29 (16,29%), hadapródiskolát 36 (20,22%) személy végzett.⁷⁸ A generálisok majd kétharmada (117 fő, 65,73%) később a császári és királyi

⁷⁶ Hajdu: i. m. 191., 286. o.

⁷⁷ A bécsi Műszaki Katonai Akadémia 1869-ben jött létre a Klosterbruckban működő hadmérnök akadémia és a Mährisch-Weisskirchenben található tüzéradakadémia összevonásával.

⁷⁸ A Habsburg-birodalomban az 1852-ben végrehajtott katonai iskolareformok után a főleg az altisztek és az alacsonyabb beosztású köztisztviselők fiainak fenntartott katonai alsónevelő és felsőnevelő intézetekben (8-15 éves kor között), valamint a lényegében katonai középiskolának számító iskolaszázadokban altiszteket képeztek, akik később tisztekké léphettek elő, a hadapródintézetek és a katonai akadémiák a tisztképzéssel foglalkoztak. A Katonai Tanár Intézet, a magasabb tüzér- és hadmérnöki-tanfolyam, továbbá a Hadiiskola a tisztí képzés kiegészítésére és tökéletesítésére, illetve a különleges vezérkari képesítés megszerzésére szolgált. A Sankt Pöltenben 1870-től működő kétéves katonai kollégium – amely a bécsújhelyi katonai akadémia előkészítő iskolája volt –, lépett az ottani hadapródintézet helyébe. A Mährisch-Weisskirchenben működő hároméves katonai műszaki iskolát 1869-ben hozták létre a prágai, olmtüzi, liebenau és krakkói tüzér iskolaszázadokból. Növendékeit a Műszaki Katonai Akadémiára vagy a tüzér hadapródiskolára készítette fel.

Az Adolph von Wurmb ezredes által 1874-ben kidolgozott reform után már tízéves kortól lehetőség nyílt a katonai iskolákban történő tanulásra. A négy évfolyamos, német tanítási nyelvű katonai alreáliskola, majd a három évfolyamos katonai főreáliskola (1898-tól egy honvédségi is létezett Sopronban) elvégzése után a növendékek valamelyik hivatásos tisztképző intézményben: katonai akadémiákon, illetőleg hadapródiskolákon folytatták tanulmányaikat

A közös hadseregnek két katonai akadémiaja volt: a bécsújhelyi Katonai Akadémia és a bécsi Műszaki Katonai Akadémia. A budapesti Ludovika Akadémia a magyar királyi honvédség számára képezett kezdetben hadapródokat, majd 1897-től hadnagyokat. Az akadémikusokat a három éves képzés során sokoldalú és magas

vezérkar szakiskoláját, az 1852-ben felállított bécsi Hadiiskolát is elvégezte.⁷⁹ A katonai szakintézmények közül 18 fő a magasabb műszaki-, 15 a magasabb tüzérfolyamot,⁸⁰ 12 a Katonai Lovaglótanár Intézetet, egy pedig a bécsi Központi Lovasiskolát végezte. 17 későbbi tábornok egész neveltetését a Habsburg-monarchia katonai tanintézteiben kapta, a katonai alsónevelő intézettől (alreáliskolától) a katonai akadémiával bezárólag. Katonai alsónevelő intézetet 12, felsőnevelő intézetet 17, katonai műszaki iskolát 15, tüzér iskolaszázadot hat, utásztestületi iskolát két fő végzett. A Sankt Pölten-i katonai kollégiumba 25 fő (14%) járt, katonai alreáliskolát 8, katonai főreáliskolát 32 (17,97%), határvidéki katonaiskolát vagy ezrediskolát 4 (Stephan Bogat, Lothar Hortstein, Lukas Šnjarić, Michael Tišljar), katonai előkészítő intézetet (tisztii magántanfolyamot) csak három generális (Bacsák Zsigmond, Ferdinand Bissingen und Nippenburg, Lónyay Albert) látogatott. 66-an (37%) folytattak gimnáziumi, 19-en főreáliskolai, tízen főiskolai vagy egyetemi tanulmányokat a hadseregbe lépés előtt. Magántanuló csupán hat személy volt (mindnyájan főhercegek vagy arisztokraták),⁸¹ hadsegédi előkészítő tanfolyamra egy fő járt. Egyéves önkéntes⁸² tanfolyamot heten végeztek, tartalékos tisztii és hivatásos tisztii kiegészítő vizsgát egyformán nyolcan tettek, akiket később aktiváltak.

szintű elméleti képzéssel magasabb beosztások betöltésére is alkalmassá kívánták tenni. A katonai akadémiát végzeteket az uralkodó születésnapján, 20-21 évesen rögtön hadnaggyá (az elégségesre vizsgázottakat csupán tiszthelyettesekké) avatták.

A hadtestek székhelyén működő négyéves gyalogsági hadapródiskolák mellett, egy-egy ilyen intézmény a lovasság, tüzérség és az utászok (műszakiak), 1898-tól a pécsi és nagyváradii Honvédség számára képzett elsősorban jó csapatistizteket. Az ott végzetek általában 18 évesen, hadapród-tiszthelyettesekként kezdték tisztii pályafutásukat, majd egy-kétévi szolgálat után léptették elő őket hadnaggyá.

A hivatásos tisztii pályához vezető harmadik út a tartalékos tisztii rang elnyerésén át vezetett. (Lásd a 82. jegyzetet.)

A tisztiek szakmai továbbképzésére szolgáltak a gyalogsági, a tüzér és az egészségügyi tisztiek számára szervezett gyalogsági lovaglótanfolyamok, a hadsereg lőiskola, 1894-től a hadtest-tisztiiiskola, a központi gyalogsági tanfolyamot 1874-től felváltó törzstisztii tanfolyam. Utóbbi kezdetben pár hónapos, majd 1881-től már egyéves időtartamú volt, minden törzstisztii, azaz őrnagyi előléptetésre aspiráló századosnak el kellett végeznie, majd azt követően (a tisztiek között csak Erzengelprüfung-nak, azaz arkangyal vizsgának nevezett) komoly vizsgát letennie egy magasabb rangú tábormokból, valamint több vezérkari és csapatistizti beosztásban szolgáló törzstisztből álló bizottság előtt.

⁷⁹ A kétéves (1906-tól hároméves) bécsi Hadiiskolába legalább három éves csapatistizti és felvételi vizsga után lehetett bekerülni. 1873-tól évente nyolc, a Ludovika Akadémia felsőbb tisztii tanfolyamát elvégzett honvédtisztii vettek fel oda felvételi vizsga nélkül. Végzés után ők visszatértek a magyar királyii Honvédséghez és ott a császári és királyii vezérkar névleges tagjaiként szolgáltak. A tananyag az akadémiákéra épült. A végzett hallgatókat 2-3 éves próbaidőre beosztották a vezérkarba, és ha bizonyították rátermettségüket, vezérkari tisztii kinevezést kaptak. A vezérkari szolgálatot gyakran félbeszakították, a tisztieket csapatistizti szolgálatra alulkulatokhoz vezényelték, hogy fenntartsák a törzstisztiek és vezérkari tisztiek közöttii kapcsolatot.

⁸⁰ A magasabb tüzér-, illetve műszaki tanfolyam 1900-ig, illetve 1905-ig a Hadiiskolába volt betagolva, az ott végzett tisztiek a tüzér vagy a műszaki törzskarba nyertek felvételt.

⁸¹ Nem mindegyik főherceg végezte magánúton tanulmányait: Joseph Ferdinand a Mährisch-Weiskirchen-i katonai főreáliskolát, a bécsűjhelyii katonai akadémiát, Leopold Salvator a Műszaki Katonai Akadémiát is kijárta, majd mindketten elvégezték a Hadiiskolát.

⁸² A hadseregben 1868-ban, a magyar királyii honvédségben 1883-ban vezették be az egyéves önkéntesii intézményt a középiskolai (főgimnázium, főreáliskola) vagy ezzel egyenrangú végzettséggel rendelkező újoncok számára. Ők három helyett csak egy évet szolgáltak, kiképzésii idejük végén általában hadapród őrmesterré, három év múlva hadapród-tiszthelyettesé, majd tartalékos hadnaggyá léptették elő őket. A tartalékos hadnaggyból többhónapos csapatistizti szolgálat, egy átképző tanfolyam elvégzése, továbbá egy kiegészítő vizsga letétele után hivatásos tisztii válhatott. Hajdu Tibor számításai szerint 1868–1914 között a közös hadsereg hivatásos tisztijeinek kb. 12%-a került ki a tartalékos tisztiek közül, a legtöbb a 1878–1899 közöttii években. Vö.: *Hajdu*: i. m. 308. o.; *Sereinig, Ulf*: Das altösterreichische Offizierskorps 1868–1914. Bildung-Avancement-Sozialstruktur,

A csak hadapródiskolát végzetek közül 12 fő nem végezte el a vezérkari képesítést adó Hadiiskolát, a többiek (24 személy, 13,48%) viszont igen. A valamelyik katonai akadémiáról kikerültek közül hat fő nem végzett később sem Hadiiskolát, sem magasabb műszaki- vagy tüzérfolyamot. A pályájukat egyéves önkéntesként kezdték közül mindenki (hét fő) elvégezte a Hadiiskolát. Johann Friedel és Alexander Krobotin már tiszt korában végzett civil – mindkettő műszaki – felsőfokú tanulmányokat.

A magasabb katonai képzettséget biztosító iskolák elvégzése a tábornoki karba való bekerülés egyik legfontosabb előfeltétele volt. A vezérkari iskolát végzett tiszt katonai pályafutása során végig érezte a magasabb képzettséggel járó előnyöket, így pl. az iskola sikeres befejezése után egy év rangelőnyt kapott, tehát egykori tisztiiskolás társainál egy évvel korábban érte el a következő (főhadnagyi vagy századosi) rangot. Minden későbbi előléptetésnél újabb egy év rangelőnyben részesült, ami összesen 4-5 évet is jelenthetett.

A katonai akadémiát végzetteknek nagy esélyük volt arra, hogy a vezérkarhoz kerüljenek és tábornokként fejezzék be pályájukat. Bár a hadapródiskolák növendékeit főleg csapatszolgálatra képezték ki, közülük is sokan bekerültek a vezérkarba és tábornokok lettek.⁸³

Az akadémiát végzettek előnye persze idővel mérséklődött, ha meg nem is szűnt. Hadapródiskolát végzett pl. Svetozar Borojević, Ludwig Fabini, Alexander Krobotin, Viktor Weber. Utóbbi ráadásul a Hadiiskola elvégzése nélkül lett vezérkari tiszt.

Sokan azonos időszakban folytatták tanulmányaikat, pl. Karl Pflanzer-Baltin és Eduard Böhm-Ermolli, valamint Franz Conrad von Hötzendorf és Franz Schoedler a bécsiújhe-lyi katonai akadémiát, továbbá a bécsi Hadiiskolát is évfolyamtársakként végezték.

Nyelvismeret

Az általam vizsgált tábornokok német nyelvtudása egy folyékony minősítést kapott személy kivételével tökéletes volt. Az osztrák–magyar haderőben vezényleti és szolgálati nyelvként használt német után a legtöbb generális (27 fő, 15,1%) a magyart, 11 személy a franciát, egyaránt 10 a csehét és az olaszt, 9 a horvátot, 3 az oroszot, két-két fő az angolt és a lengyelt, egy-egy pedig a szerbet, a szlovákot, a morvát és a latint sajátította el tökéletesen. Három generális esetében a rendelkezésre álló adatok hiányában nem tudjuk, hogy a németen kívül milyen más nyelvnek volt valamilyen szinten a birtokában. Nyolcan a franciát, 3-3 fő az olaszt és az angolt, kettő az oroszot, egy a magyart, egy pedig a törököt beszélte és használta folyékonyan. Négyen a franciát, ketten az olaszt, egy fő pedig az angolt tudta nagyon jól. A tábornoki elit tagjai a következő arányban kaptak jó minősítést nyelvtudásukra: 51 fő (28,65%) francia, 8 angol, 5 orosz, 3-3 magyar és olasz, egy-egy cseh, szlovák, román, arab és perzsa. Huszonöten (14%) a franciát, tízen az angolt, négyen az oroszot, ketten pedig az olaszt tudták meglehetősen jól. 63 személy (35,39%) a csehét, 46 (25,84%) a magyart, 32 (17,97%) a lengyelt, 19 a horvátot, 14-14 az olaszt és a szlovákot, 8-8 a románt és a szlovént, heten a rutént, öten a szerbet, egy fő pedig a franci-

Wirtschaftliche Verhältnisse. Dissertation. Wien, 1983. 46–47., 72. o. Tartalékos tisztból aktivált többek között Arthur Arz, Lónyay Albert, Schay Gusztáv.

⁸³ Deák: i. m. 116. o.

át a szolgálati igényeknek megfelelően bírta, ami általában csak néhány száz kifejezést jelentett, amelynek segítségével a tiszt már érintkezni tudott katonáival az adott nyelven.

Harminc tábornok (16,85%) a franciát, egyaránt 17 fő a csehet és az olaszt, 15 a magyart, 12 az orosz, 10 az angolt, 9-9 a horvátot és a lengyelt, 8 a szlovákot, 6 a rutént, három a románt, kettő a szlovént, egy a szerbet használta szükségképpen.

A franciát 13 személy, az orosz 4, az angolt és az olaszt két-két, a törököt egy fő elegendő mértékben ismerte. Két-két generális franciául, illetve szlovénül, egy-egy angolul és oroszul tudott keveset. Tizenöten a francia, nyolcan az angol, heten az orosz, hárman a magyar, ketten az olasz, egy-egy fő pedig a horvát, a cseh és a román nyelvből rendelkezett némi tudással.

A tábornokok elitje által elsajátított nyelvek közül a német után a legtöbben a katonaiskolákban kötelezően tanult franciát (160 személy, 89,8%), a magyart (95 fő, 53,37%) és a csehet (92 fő, 51,68%) értették és használták valamilyen szinten. A sorban az olasz (55 fő, 30,9%), az angol (45 személy, 25,28%), a lengyel (41 fő, 23,03%), a horvát és az orosz (egyformán 38 ember, 21,34%), a szlovák (24 fő, 13,48%), a román (13 személy), a szlovén valamint a rutén (egyaránt 12 fő), végül a szerb (7 fő) következett.⁸⁴

A generálisok közül a némettel együtt 67 fő (37,64%) négy, 43 (24,15%) öt, 29 (16,29%) hat, 22 (12,35%) három, 8 személy hét, három⁸⁵ nyolc, kettő⁸⁶ pedig csupán két, Blasius Schemua egyedülként kilenc nyelvet sajátított el legalább kielégítően.

Több mint háromnegyedük, pontosan 78 százalékuk (139 fő) 4-6 nyelven volt képes megértetni magát. Többségük átlagosan két nyelven beszélt és írt tökéletesen, a többi nyelvet vagy tanulmányaik során (pl. a szülői házban, a franciát kötelezően a katonaiskolákban, az orosz, néhányan a kazanyi nyelvtanfolyamon) sajátították el, vagy a közös hadsereg vegyes etnikai összetételű ezredeiben szolgálva kényszerűségből tanulták meg és ezrednyelvként (a valamely ezredben szolgálatot teljesítő legénység legalább húsz százalékának anyanyelve),⁸⁷ alárendeltjeikkel való mindennapos érintke-

⁸⁴ 1870-ben osztrák–magyar tisztek által a németen kívül a leggyakrabban használt második nyelv még az olasz volt, amelyet a századforduló után a cseh váltott fel (leginkább azért, mert a cseh nyelv igen alkalmasnak bizonyult valamennyi szláv származású bakával történő érintkezésben). 1904-re a közös hadseregen belül a tisztek által beszélt nyelvek közül a német és a cseh után a harmadik helyen a magyar, a negyedik a lengyel, az ötödik a szerbhorvát, a hatodik a román állt, az olasz visszaszorult a hetedik helyre.

Az eltérő társadalmi és műveltségi helyzetű tisztek nyelvismerete fegyvernemenként is különbözött. 1870-ben a vezérkar és a lovasság vagyonosabb, műveltebb tisztjei a francia és angol nyelvben igen járatosak voltak, míg a tüzérek, tábori vadászok, a gyalogság tisztjei kevésbé mondhatták el ezt magukról, a határőrök és a vonatszolgálat tisztjei szinte egyáltalán nem. A századforduló után a francia nyelv ismerete visszaesett, az angol nyelv pedig növekedett. Ennek részben az is oka volt, hogy egyre kevesebb volt az arisztokrata és felsőbb közepposztályi származású tiszt száma. Vö.: *Deák*: i. m. 130–133. o.

⁸⁵ József Ágost főherceg, Kövess Hermann és Emil Woinovich.

⁸⁶ Adolf Brudermann és Siegler Konrád.

⁸⁷ 1914-ben a tisztek 90 százaléka kénytelen volt a németen kívül legalább egy más nyelven érintkezni katonáival. Egy felvidéki ezred tisztjeinek pl. a szlovák vagy rutén nyelvet is ismerniük és használniuk kellett. Az elfogadott minimumot a szolgálat igényeinek megfelelő minősítés jelentette. Az ezrednyelv vagy -nyelvek ismeretéről egy bizottság előtt kellett számot adni, amely a tisztnek az alakulatnál való szolgálatkezdésétől számított három éven belül ült össze. Ha megbukott a vizsgán, két év halasztást kapott, de ha akkor is kudarcot vallott, alkalmatlanság címén nem léptették elő. A gyakorlatban a legtöbb tisztről előbb vagy utóbb megállapították, hogy elegendő nyelvi ismerettel rendelkezik, viszont akiknél ez hosszabb időt vett igénybe, értékes éveket vesztek az előléptetés során. Vö.: *Deák*: i. m. 130. o. 1906-tól a korábbi 25 császári és királyi gyalogezred helyett már 37-ben volt magyar az egyik ezrednyelv. Vö.: *Hajdu*: i. m. 119. o.

zésben használták. Ritkaságszámba ment, ha valaki három vagy ennél több nyelvet tökéletesen elsajátított, mint pl. József Ágost főherceg tábornagy,⁸⁸ aki hatnak volt birtokában.

Hazai kitüntetések

A Monarchia kitüntetései⁸⁹ közül a legtöbben a szolgálatban eltöltött idő után járó (általában 25, 30, 40 év), illetve az uralkodói jubileumokra, valamint a hadjáratokban vagy mozgósításban való részvétel okán adományozott,⁹⁰ továbbá a hadi- vagy polgári érdemek után kapható kitüntetéseket birtokolták. Hadi érdemekért leggyakrabban a Katonai Érdemkereszt, az Osztrák Császári Lipót Rend, az Osztrák Császári Vaskorona Rend, a Katonai Érdemérem, az Osztrák Császári Ferenc József Rend különféle fokozatait, a Hadiérmét, a két világháború közötti időszakban a Tiszti Arany Vitézségi Érmét, a Magyar Háborús Emlékérmét kardokkal, sisakkal, illetve az Osztrák Háborús Emlékérmét; polgáriakért a Császári és Királyi Díszjelvény művészetért és tudományért, a Hadikereszt Polgári Érdeméremért, a világháború idején a Vöröskereszt Érdemcsillagát hadidíszítménnyel, a Vöröskereszt Díszjelvényének különböző osztályait kapták meg az arra érdemek. Az Aranygyapjas Rendben csupán 10 fő részesült.⁹¹ A Mária Terézia Katonai Rend, a legrangosabb osztrák–magyar kitüntetés valamelyik fokozatának birtokába mindössze 22-en (12,35%) jutottak.⁹² A legmagasabb rangú magyar polgári kitüntetés, a Magyar Királyi Szent István Rend különböző fokozatait csak 19 generálisnak adományozták. Általában véve minél magasabb rangot és szolgálati beosztást ért el valaki, annál több és magasabb fokozatú, illetve ritkább bel- és külföldi kitüntetés birtokosa volt.⁹³

⁸⁸ A tábornokok egyes nyelvekben való jártasságának mértéke (a „némi” szinttől a „tökéletes”-ig) szolgálati idejük alatt változott. A tiszti minősítési lapokon szereplő, nyelvismeretre vonatkozó bejegyzések különböző évekből származnak (sokszor csak 1907-ig, néhány esetben 1914-ig állnak rendelkezésre), amelyek tanúsága szerint egyesek nyelvtudása fokozatosan megkopott, másoké több (ezred)nyelv elsajátításával bővült.

⁸⁹ Az osztrák–magyar kitüntetések felsorolásánál mindenütt ragaszkodtam a világháború idején általánosan elfogadott (német nyelvterületen máig használt), az eredeti forrásokban, valamint a közös hadsereg tiszti személynévszámban szereplő német rövidítésekhez és elnevezésekhez. Néhány esetben hivatalos német rövidítés híján a magyar megnevezést tüntettem fel. A rovatban szereplő egyes korábban kapott kitüntetésekhez az 1917–1918 folyamán, a hivatalos közlönyökben közzé nem tett, így nem megállapítható dátummal – az uralkodó rendeletei értelmében – utólagosan adományozott hadidíszítmények és kardok is feltüntetésre kerültek. Vö.: PVBL 27/1917. 629. o.; RK 1917/19. 233. o.; PVBL 199/1917. 7609. o.; RK 1917/140. 2637. o.

⁹⁰ A legfontosabbak a Katonai Tiszti Szolgálati Jel I–III. osztálya, a Jubileumi Emlékérem a fegyveres erő számára (1898), az Ezüst Jubileumi Udvari Érem, a Katonai Jubileumi Kereszt (1908), az 1864. évi dán hadjárat emlékérmé, az 1912–13. évi Mozgósítási Kereszt, a Bosznia–Hercegovinai Emlékérem voltak.

⁹¹ Származása okán hét főherceg, továbbá Eduard Paar, Alois Schönburg-Hartenstein, Philipp Sachsen-Coburg und Gotha.

⁹² Nagykeresztet kapott három fő (Franz Conrad von Hötzendorf, Frigyes és Jenő főherceg), parancsnoki keresztet nyolc generális birtokolt (Arthur Arz, Svetozar Boroević, Eduard Böhm-Ermölly, Viktor Dankl, József Ágost főherceg, Kövess Hermann, Karl Pflanzer-Baltin, Alois Schönburg-Hartenstein), lovagkeresztel 11 tábornokot (Michael Appel, Svetotár Boroević, Ernst August herceg, Peter Hofmann, Hermann Kusmanek, József Roth, Georg Scharicz, Szurmay Sándor, Ignaz Trollmann, Viktor Weber, Wenzel Wurm) tüntettek ki. Boroević volt az egyetlen, aki a Mária Terézia Katonai Rendből kettőt is kapott, először a magasabb, 1931-ben pedig utólag az alacsonyabb fokozatot.

⁹³ Az udvari beosztásokban hosszú ideig szolgáló Friedrich Beck-Rzikowsky, Arthur Bölfras, Eduard Paar sok ritka és magas kitüntetést kapott szolgálata jutalmául. A tábornokok közül egyedülként József Ágost fő-

Külföldi kitüntetések

A rendelkezésre álló forrásokban nagyon egyenetlen az adományozott külföldi kitüntetések felsorolása. Az egyes kitüntetések előtt szereplő dátum nem az adományozás, hanem a Monarchia uralkodója általi elfogadás és a viselés engedélyezésének időpontját jelöli.⁹⁴ Az adományozás a legkülönbélebb alkalmakkor és indokkal történhetett, pl. a külföldi uralkodók, államfők, politikusok, katonai delegációk a Monarchiában⁹⁵ vagy az osztrák–magyar uralkodó, trónörökös kíséretében lévő tisztek és tábornokok más országokban tett hivatalos látogatása, a különböző nemzetközi missziókban,⁹⁶ külföldi nyelvtanfolyamon történő részvétel (a generálisok közül öten vettek részt ilyenén), az osztrák–magyar katonai attasék ténykedése más országokban,⁹⁷ a világháború idején pedig a német, bolgár, török szövetségesekkel együtt végrehajtott hadjáratokban való részvétel, mind alkalmat teremtett az arra érdemesek kitüntetésére, amely a Központi Hatalmak országai által viszonyossági alapon történt.

Általánosságban elmondhatjuk, hogy az osztrák–magyar tábornokok pályafutásuk ideje alatt a legtöbben az első világháborúban szövetséges hatalmak (Németország, Bulgária, Törökország) kitüntetésait kapták meg, sokan a szomszédos európai államok (így Oroszország, Olaszország, Románia, Szerbia, Montenegró), kevesebben az egyéb európai országok (pl. Nagy-Britannia, Franciaország, Hollandia, Svédország, Dánia, Spanyolország stb.) rendjeit viselhették. A más kontinensen fekvő államok, úgy mint Japán, Kína, Sziám, Perzsia, Chile kitüntetésait viszonylag kevesen, Brazília, Tunézia, Mexikó, Hawaii ritka kitüntetésait pedig csupán néhányan mondhatták magukénak. Kilencen – hét tábornagy, egy vezérezredes és egy gyalogsági tábornok – az igen rangosnak számító, legmagasabb porosz kitüntetés, a „Pour le Mérite” birtokosai voltak. A főhercegek és néhány arisztokrata ellentétben a hazai kitüntetéseknel tapasztalható gyakorlattal, magasabb társadalmi állásuknál fogva előnyben részesültek a külföldi kitüntetések odaítélésénél.

herceg kapta meg a Károly Csapatkeresztet. Akadt kivétel is: Wenzel Wurm vezérezredes létre kevés és relatíve alacsony fokozatú külföldi kitüntetését kapott pályája során.

⁹⁴ A külföldi kitüntetések és elismerések elnevezése kapcsán számos következtetés szerepel az eredeti forrásokban. Néhány esetben azok értelmezhetetlenek voltak, nem utolsósorban amiatt, hogy az adományozások más-más időszakban történtek, a rendelkezésre álló szakirodalomból pedig nem mindig követhetők nyomon a változások. Mindezek ellenére igyekeztem a maximális pontossággal eljárni.

⁹⁵ Eugen Freiherr von Albori altábornagy 1893-ban a román királyt kísérte a Monarchiában tett látogatása során, ezt követően megkapta a Románia Koronája Rend nagykeresztjét. Ferenc József 1908-as uralkodói jubileuma alkalmával a Monarchiába látogatott a walesi herceg, aki a przemysli erődrendszer megtekintése után a Brit Viktória Rend lovagkeresztjével és mellcsillagjával tüntette ki Hermann von Colard vezérőrnagyot. A német császár Monarchiába érkezése utáni katonai fogadás alkalmával általában a Porosz Koronarend II. osztálya vagy a Porosz Vörös Sas Rend II. osztálya kitüntetését adományozták a díszegység parancsnokának. Idézi: *Miloš Šebor de Wsseboržicz: Alois Podhajský ein Soldat: Lebensgeschichte in Rahmen seiner Zeit.* KA Ms Allg. 270. 108. o.

⁹⁶ Johann Salis-Seewis alezredes, aki 1904–1906 között a macedóniai nemzetközi katonai misszió parancsnoka volt, a török Oszmán Rend II. osztályát kapta érdemeiért, igaz az uralkodói jóváhagyás a viselésére 1909-ig várattott magára.

⁹⁷ Karl Graf von Huyn őrnagyot, mielőtt 1893 őszén elhagyta Bukarestet, a Románia Csillaga Rend parancsnoki keresztjével tüntették ki.

Címek és rangok

Az adományozott címek és rangok rovatban a főnemesi rangok (báró, gróf), a nemesi (von, Edler von, lovag) címek mellett még feltüntetésre kerültek a titkos tanácsosi, kamarási, mérnöki, vitézi, védnöki, ezredtulajdonosi, díszpolgári címek, az osztrák Birodalmi Tanácsban vagy a magyar parlamentben és a pártokban betöltött tisztségek (országgyűlési képviselő, főrendiházi tag, Urak Házának tagja), a különböző bajtársi és tudományos egyesületekben, társaságokban, szövetségekben viselt tagság és funkciók, a felsőoktatási intézmények megszerzett és díszdoktori címe, a külföldi ezredek tulajdonosi, főnöki titulusa, a marsallbot viselési joga, a Mária Terézia Katonai Rend rendi káptalanjában viselt tagság vagy elnöki tisztség, a Lipót Rend kancellári tiszte, a különböző Lovagrendekben betöltött funkciók, a nyugdíjazás vagy a más beosztásba helyezés alkalmával adományozott egyenruha viselési jogosultság, a császári német hadseregben kapott tiszteletbeli rang (pl. Frigyes főherceg porosz királyi tábornagyi rangja), a német Wehrmacht tábornoki uniformisának 1938 utáni viselési joga, az Osztrák, illetve a Magyar Tudományos Akadémia tagsága vagy más betöltött funkciója, a Vitézi Rendben viselt tisztségek, a Német Birodalmi Gyűlés tagsága, a különböző vállalatoknál betöltött igazgatótanácsai és egyéb funkciók.⁹⁸

A rendelkezésre álló adatok ismeretében megállapíthatjuk, hogy a generálisok döntő többsége (141 fő, 79,21%) viselt öröklött vagy a birodalom uralkodója által adományozott osztrák vagy magyar nemesi címet, illetve rangot.⁹⁹ Nyolc tábornok osztrák főherce-

⁹⁸ Nem tartozik a címekhez és rangokhoz, csupán megemlítendő, hogy az altábornagyoknak és a rangban felettük állóknak kijárt a kegyelmes (Exzellenz) megszólítás.

⁹⁹ Az osztrák nemesi címek és rangok a következők: von, Edler von, Ritter von, Freiherr von, Graf von, Fürst (Herzog von). A Fürst elé 1869 óta a Durchlaucht előnevet is használták. Vö.: Binder-Krieglstein, Reinhard: Österreichisches Adelsrecht 1868-1918/19. Peter Lang GmbH. Europäischer Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien. 2000. 29-36., 99. old. Az osztrák állampolgárok az uralkodótól osztrák, a magyarok értelemszerűen magyar nemességet kaptak.

Az 1868–1918 között az osztrák közönséges nemességadományozások több mint háromnegyede (76,3%) esett a katonanemesekre. Ugyanakkor a lovagi címek adományozásánál ez az arány már csak 29,5%, a bárói rangoknál pedig 33,9%. Vö.: Binder-Krieglstein: i. m. 52. o.

1867–1914 között Magyarországon a nemességadományozások negyede esett a tisztikarra. Vö.: Hajdu: i. m. 102. o. 1868 után a tényleges csapatszolgálatban 30 évet szolgált és legalább egy hadjáratban vagy háborúban részt vett személyek jogot formálhattak nemesi pátenstre. A többi tisztnek a nemesség adományozásához 40 évi feddhetetlen szolgálatot kellett igazolnia. Ez azt jelentette, hogy az illető tiszt közel járt a nyugállományba helyezéshez. Vö.: Deák: i. m. 200–201. o. 1859-ben a magas rangú tábornokok 90%-a bírt nemesi címmel, arányuk 1908-ra 41, 1918-ra pedig 25 százalékra csökkent. Uo. 206. o. 1884. 07. 18-ig (amikor is uralkodói rendelettel megszüntették) egyes magas belföldi kintézetek adományozásával automatikusan együtt járt az örökletes nemesség. A Mária Terézia Katonai Rend birtokosai 1895-ig a birodalom mindkét felében (Magyarországon ezen időpont után is) megkapták a lovagi címet, ezt követően Ausztriában már csak a közönséges nemesi címet, viszont jogosultak voltak a bárói rang kérelmezésére. A Magyar Királyi Szent István Rend és az Osztrák Császári Lipót Rend nagykeresztjével kitüntetettek, továbbá az Osztrák Császári Vaskorona Rend I. osztályú lovagjai titkos tanácsosi címet kaptak, a Szent István Rend kiskeresztjével rendelkezőket bárói vagy akár grófi rangra is emelhettek. A Lipót Rend parancsnoki keresztjei és a Vaskorona Rend II. osztályú lovagjai a bárói rangot, a Lipót Rend lovagjai és a Vaskorona Rend III. osztályát bírók lovagi címet kaptak. Vö.: Binder: i. m. 54–59. o.

A nemesi cím használatát igazoló eljáráshoz kötötték, ismert főrangú családok esetében ettől eltekintettek. Többször szabályozták (legutoljára 1916-ban) a tisztek nemesítési eljárását.

A tisztek ingyen kapták nemesi pátenstüket, gyakorlatban legalább 120–150 Ft-ot kellett fizetniük, megvásárolhatták nemesi előnevüket és megtervezhették címerüket. Többen annak a helynek a nevét választották előnévként, ahol születtek (pl. devecei Schultheisz Emil), vagy ahol csatában harcoltak (pl. Moritz Auffenberg, Freiherr von Komarow, Josef Roth, Freiherr von Limanowa-Lapanow), vagy ezredük állomásozott. Az első vi-

gi, három külföldi hercegi, 13 osztrák, három pedig magyar grófi, 34 fő (19,1%) osztrák, 11 magyar bárói ranggal, 17 személy osztrák lovagi, 15 generális osztrák „Edler von”, 30 (16,85%) osztrák, 18 pedig magyar közönséges nemesi címmel rendelkezett. 57-en (32%) osztrák, 25-en (14%) magyar, ketten külföldi nemesi előnévvel bírtak.

Öröklött nemességgel 68 fő (38,2%) büszkélkedhetett, a főnemeseik között 12 osztrák és 3 magyar, a nemesek között 37 (20,78%) osztrák, 13 magyar volt, továbbá hárman bírtak öröklött külföldi hercegi ranggal.

A legtöbben maguk, érdemeikért részesültek nemesítésben. Saját jogán 32 tábornok (17,97%) kapott osztrák, 12 pedig magyar főnemesi, 39 generális (21,91%) osztrák, 17 fő magyar nemességet pályája során.

Az 1920-as években a magyar királyi honvédségben szolgálók vagy Magyarországon élők közül négyen kaptak vitézi címet, József Ágost főherceg pedig a Vitézi Szék főkapitányi tisztét is elnyerte.

A tábornoki elitből 97 fő (54,49%) titkos tanácsosi, 42 (23,59%) császári és királyi ezredtulajdonosi címet kapott (Szurmay Sándor egyedülként a 20. honvéd gyalogezredét), két személy vadászászlóalj tulajdonosa, hét valamely német ezred főnöke, egy spanyol vadászászlóalj főnöke, egy pedig egy orosz gyalogezred tulajdonosa lett. Mérnöki címet 11, császári és királyi kamarásit 10, díszpolgárit 25 (14%), díszdoktorit 12 generális kapott. Az osztrák Urak Házának 19, a Magyar Főrendiháznak 4, az 1927 utáni magyar felsőháznak 5 fő volt tagja örökös vagy élethosszig tartó jogon. A Mária Terézia Katonai Rend kancellári, káptalani elnöki vagy tagsági tisztét összesen 11 személy töltötte be.

Díszdoktori és díszpolgári címek adományozása a tábornokok számára széles körben bevett szokás volt. A kitüntetettnek előbb az uralkodó beleegyezését kellett megszereznie a cím viseléséhez. A titkos tanácsosi címmel nem járt semmilyen hivatal.

Az ezredtulajdonosi kinevezés 1868 óta csak tiszteletbeli méltóságot jelentett. A kinevezett tisztnek különleges alkalmakkor (pl. az uralkodó előtti szemlén, katonai parádén) jogában állt a csapattest ezredesi egyenruháját viselni és annak parancsnokságát átvenni. Az ezred hadrendi száma mellett a tulajdonosa nevét is viselte, de csak akkor, ha már nem volt egy másik elnevezése. A tábornokok közül többen nemcsak monarchiabeli, hanem külföldi, elsősorban szövetséges államok ezredeinek tulajdonosai is voltak.

Az uralkodóval legközelebbi rokonságban álló főhercegek többnyire fiatalon kaptak ezredtulajdonosi címet, néhányan (pl. József Ágost főherceg) csak akkor, amikor ezredesi rangot értek el. A főhercegek közül többen különböző fegyvernemhez tartozó ezredek tulajdonosai is voltak.

Az osztrák–magyar generálisok az első világháború előtti évtizedekben már főként hadtestparancsnoki vagy hasonló magas beosztást elérve részesültek ezredtulajdonosi kinevezésben. A vezénylő tábornokok rendszerint hadtestük területéről kaptak egy ezredet, a lovasságtól vagy tüzérségtől származók általában lovas vagy tüzérezredet. Néhány, a Monarchiában élő német herceg,¹⁰⁰ valamint külföldi uralkodók is gyakran szerepeltek a

lágháború alatt több tábornok ugyanazt a nemesi előnevet kapta, mivel ugyanabban a csatában vettek részt, pl. Szurmay Sándor és Plank Ede egyaránt az uzsoki előnevet használta.

¹⁰⁰ A szövetséges uralkodók közül II. Vilmos a császári és királyi csapattestek közül a 34. gyalogezred, a 7. huszárezred és a 25. tábori tarackos ezred, I. Ferdinánd bolgár cár a 11. huszárezred, a 26. tábori vadászász-

k. u. k. ezredtulajdonosok között. A kinevezést az illető ország részéről hasonló kinevezéssel viszonyították. A világhégés alatt a szövetséges német hadsereg hadvezérei közül azok kaptak ezredtulajdonosi kinevezést, akiknek parancsnoksága alatt osztrák–magyar seregtestek is harcoltak, pl. Hindenburg tábornagy a 69. gyalogezred, Mackensen vezérezredes a 10. közös huszárezred, Falkenhayn gyalogsági tábornok a 81. közös gyalogezred, Woysch tábornagy a 138. gyalogezred tulajdonosságát nyerte el.¹⁰¹ I. (IV.) Károly 1917–1918-ban a hadsereg tábornagyainak marsallbotot adományozott.¹⁰²

Hadjáratok

A birodalom hadserege 1867 és 1914 között élte át fennállásának egyik leghosszabb békeidőszakát, a tiszteknek hosszú évtizedeken át nem volt módjuk a harctéren megmérteni alkalmasságukat, az évente megrendezett hadgyakorlatok pedig alig vagy egyáltalán nem hasonlítottak a korszerű háborús harchelyzetekre. A legtöbb tábornokra jellemző volt a háborús tapasztalatok hiánya, csupán kisebb részük (75 fő, 42,13%) vett részt a Habsburg-monarchia által vívott dinasztikus háborúkban és hadjáratokban, megszálló hadműveletben, azonban közülük is csak 35 személy (19,66%) harcolt ütközetben vagy csatában, a többiek jelen voltak ugyan, de nem szagoltak puskaport. Legtöbben (40 fő, 22,5%) Bosznia–Hercegovina 1878. évi okkupációjának, 19-en az 1882-es dél-dalmáciai és hercegovinai felkelés leverésének voltak részesei. Kilencen az 1866. évi porosz–osztrák, négyen az 1859-es piemonti–francia–osztrák háborúban harcoltak, egy fő az 1848–49-es itáliai és magyarországi hadjáratnak, egy az 1864. évi porosz–osztrák–dán háborúnak, egy a Novipazari Szandzsák 1879-es megszállásának volt résztvevője, három személy megfigyelőként volt jelen a dualizmus időszakában különböző külföldi katonai missziókban.¹⁰³ Nyolcan több háborúban, illetve hadjáratban is részt vettek.¹⁰⁴

Előmenetel

A generálisok előmenetelét és az általuk elért legmagasabb katonai rangok megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy az osztrák–magyar hadsereget irányító tábornokok minél magasabb rangot értek el, számuk annál kevesebb, vagyis a rangok eloszlása egy képzeletbeli piramishoz hasonlítható, amely csúcsától lefelé egyre szélesedik. Az összes

lőalj és a 60. nehéz tábori tüzérezred tulajdonosi címét kapta meg. Ernst August cumberlandi herceg a 42., Philipp Sachsen-Coburg und Gotha herceg az 57. közös gyalogezred tulajdonosa volt.

¹⁰¹ *Vitéz Csaszkcóczy Emil: Ezredtulajdonosok az osztrák–magyar hadseregben. Magyar Katonai Szemle, 1938/7. sz. 231–240. o.*

¹⁰² *Ludwigstorff: i. m. (1989.) 29–31. o.*

¹⁰³ Blasius Schemua az osztrák–magyar katonai misszió tagjaként 1880–1881-ben a kurd felkelés leverésére indított perzsa expedícióban, Wladimir Giesl mint császári és királyi katonai attasé 1897-ben a görög–török háborúban megfigyelőként, Maximilian Csicseric az 1904–1905-ös orosz–japán háborúban az orosz főhadiszálláson hadiattaséként vett részt.

¹⁰⁴ Eugen Albori (1859, 1878), Friedrich Beck-Rzikowsky (1848–49, 1859, 1866, 1878 – ezzel ő a legharcedzettebb), Arthur Bolfras (1859, 1866, 1878), Franz Conrad von Hötzendorf (1878, 1882), Galgóczy Antal (1866, 1878, 1882), Maximilian Orsini und Rosenberg (1864, 1866), Eduard Pucherna (1866, 1878), Alexander Üxküll-Gyllenband (1866, 1878).

általam vizsgált személy kerekén egyharmadát a gyalogsági tábornokok (59 fő, 33,14%) tették ki, őket a címzetes gyalogsági tábornokok követték mintegy feleannyian (27 személy, 15,16%), majd a vezérezredek (25 fő, 14%), a táborszernagyok (19 személy) következtek. A lovassági tábornokok és a címzetes táborszernagyok azonos számban (egyaránt 15 fő) képviseltették magukat, a címzetes lovassági tábornokok és a tábornagyok száma (9-9 ember) szintén megegyezett. A csupán címzetes gyalogsági, lovassági tábornoki és táborszernagyi rangot viselők száma meglehetősen magas, összesen 51 fő (28,65%) volt.

A tábornagyok¹⁰⁵ 43-51 éves korukban érték el a vezérőrnagyi, 61-68 évesen a tábornagyi rangot. A főhercegek természetesen jóval korábban: Frigyes 26, Jenő 30, József Ágost 36 évesen lettek tábornokok, a közülük legfiatalabb József Ágost már 46, Frigyes 58, Jenő viszont csak 63 évesen kapta meg tábornagyi kinevezését.

A vezérezredek a vezérőrnagyi rangot 41-56, a vezérezredest 55-85 évesen (átlagosan 57-61 éves korukban) kapták meg. Három generális a vezérezredesti rangot tulajdonképpen az uralkodó szolgálatban eltöltött hosszú évtizedek honorálásaként kapta: Friedrich Beck-Rzikowsky 85, Arthur Bolfras 77, Eduard Paar 78 évesen részesült ebben a kegyben. E rang esetében is kivételt képeztek a főhercegek, hiszen József Ferdinánd 36 évesen vezérőrnagy, 43 éves korában pedig vezérezredest, Leopold Salvator ugyanakkor 32, illetve 52 éves.

A gyalogsági tábornokok 23-60, a lovassági tábornokok 36-56, a táborszernagyok¹⁰⁶ 44-60, a címzetes gyalogsági tábornokok 45-56, a címzetes lovassági tábornokok 37-55, a címzetes táborszernagyok 45-54 éves korukban érték el a vezérőrnagyi rangot. Gyalogsági tábornokká 42-66, lovassági tábornokká 45-72, táborszernaggyá 54-71, címzetes gyalogsági tábornokká 53-63, címzetes lovassági tábornokká 57-65, címzetes táborszernaggyá pedig 57-64 évesen nevezték ki őket.

A főhercegek ebben a rangosztályban is előnyt élveztek: Lajos Viktor 23 évesen vezérőrnagy, viszont csak 66 évesen gyalogsági tábornok, Peter Ferdinand 36 évesen tábornok, 42 évesen gyalogsági tábornok. Franz Salvator 36 évesen vezérőrnagy, 45 évesen lovassági tábornok.

A fényes és gyors katonai karrier lehetősége a hadseregben csupán az uralkodóház és néhány azzal rokon főhercegi, hercegi család számára volt lehetséges. Ferenc József megkövetelte családtagjaitól és rokonaitól, hogy katonai pályára lépjenek, őket általában gyorsan előléptette a családi hierarchiában elfoglalt helyük és nem tehetségük vagy elért eredményeik alapján. A császár és király úgy vélte, hogy a magas parancsnoki beosztásokhoz szükséges adottságaik veleszületett tulajdonságok. Ez magyarázza, hogy sokan közülük már fiatalon főparancsnoki, főfelügyelői és egyéb magas beosztásokat töltöttek be.¹⁰⁷

A generálisok közül 41-en (23%) közkatonaként kezdték pályafutásukat, 37-en (20,78%) a közös hadseregben, hárman a magyar királyi honvédségben, egy fő pedig a Landwehrben. Heten egyéves önkéntesként kerültek a haderő kötelékébe, akiket később

¹⁰⁵ A k. u. k. hadseregben 1895, Albrecht főherceg halála óta nem használták a tábornagyi rangot, azt 1914. 12. 08-án először Frigyes főherceg kapta meg.

¹⁰⁶ A háború folyamán az utolsó, akit tényleges tábornoki rangba léptettek elő 1918. 11. 01-jén Johann Graf Salis-Seewis táborszernagy volt.

¹⁰⁷ *Deák*: i. m. 208–209. o.

aktiváltak. Utóbbiak a rangsorban általában utolérték azokat a pályatársaikat, akik eleve hivatásos tisztként kezdték szolgálatukat.

Öt tábornokot (közülük három magyart) az utódállamok hadseregeiben is előléptettek, vagy legalábbis megtartották korábbi rangjukat: Eduard Böhm-Ermolli a csehszlovák hadseregben 1928-ban tartalékos hadseregtábornok, majd 1938-ban a német Wehrmacht szolgálaton kívüli vezértábornagya, Maximilian Csicseric 1941-ben horvát vezérezredes, József Ágost 1918 ősztől magyar királyi tábornagya, Kárász Ernő magyar királyi nyugállományú tüzérségi tábornok, Szurmay Sándort pedig 1941-ben magyar királyi vezérezredessé nevezték ki.

Több generális katonai pályafutásában, karrierjében párhuzamosságok figyelhetők meg.¹⁰⁸ A viláégés végére azonos rangot elért tábornokok legfeljebb néhány év eltéréssel léptek elő az egyes rendfokozatokba. A vezérkari képesítést szerzettek gyorsabban haladtak előre a katonai hierarchiában.

Az előléptetések¹⁰⁹ békeidőben általában május és november 1-jével rangsorban történtek. A közös hadseregben a közös hadügyminiszter, a két honvédségnél a honvédelmi miniszter tett javaslatot az uralkodónak. Őrnaggyá azokat a tiszteket rukkoltatták elő, akiket méltónak tartottak arra, hogy pályafutásukat ezredesekként vagy tábornokokként fejezzék be, továbbá sikeresen elvégezték a megfelelő különleges előkészítő tanfolyamot. A tényleges vagy címzetes tábornokok és ezredesek az uralkodó által aláírt parancsot kaptak.¹¹⁰

Hadjáratok vagy a világháború idején természetesen nagy eltérések mutatkoztak, hiszen jó néhányan a fronton vagy a hátszágban szerzett háborús érdemeikért soron kí-

¹⁰⁸ Csak néhány példa: Hugo és Otto Meixner von Zweienstamm ikertestvérek voltak, akiket mindig egyszerre léptettek elő. Otto azonban 1913. 05. 01-jén fél évvel korábban lett gyalogsági tábornok (mindkettőjük legmagasabb rangja), mint testvére. A két 1872-ben született Habsburg főherceg, József Ágost és Joseph Ferdinand előmenetelét összehasonlítva megállapítható, hogy József Ágost már 18 évesen, 1890-ben megkezdte katonai pályafutását, míg Joseph Ferdinand csak két évvel később. Ennek ellenére ezredesi, vezérőrnagyi, altábornagyi előléptetésükre ugyanakkor, lovassági, illetve gyalogsági tábornoki kinevezésükre három, vezérezredesi előléptetésükre nyolc hónap különbséggel (mindkettő Ferdinand javára) ugyanabban az évben került sor, viszont József Ágost még a viláégés utolsó napjaiban tábornaggyá rukkolt elő.

¹⁰⁹ A kötet adattár részében minden esetben a rangfokozatba történt kinevezés, azaz az uralkodói jóváhagyás dátumát szerepeltetem és nem azt az időpontot (általában néhány nappal vagy héttel később, illetőleg előbb), amikor a rangot már ténylegesen viselte az illető.

¹¹⁰ Néhány tiszt előléptetését visszatartották egy évre, ha képzettségük, vezetési gyakorlatuk nem bizonyult elegendőnek, vagy nem tanulták meg az ezrednyelvet, ismét másoknak a jellemét ítélték kiforratlannak. A honvédségnél gyorsabban lehetett előre lépni, pl. az 1890-es években a Ludovikát végzett hadnagyból 9 év alatt lehetett százados, megelőzve a k. u. k. tisztek avanszálásának tempóját. Vö.: *Hajdu*: i. m. 104. o.

A honvédséghez vagy a Landwehrhez történt áthelyezés előnyös volt a tisztek számára, hiszen többnyire vagy azonnal, vagy néhány hónap múlva előléptetéssel járt.

A minimális várakozási idő fegyvernemenként is különbözött, a minimumot a soron kívüli előléptetésnél sem lehetett mellőzni. Egy rangfokozat átugrásáról szó sem lehetett, még háborúban sem. A fegyvernemenkénti eltéréseket jellemezheti, hogy amíg egy gyalogos ezredes átlagéletkora 51,8 év, egy lovassági ezredesé 46,2 év, egy vezérkari ezredesé 45,6 év, egy tüzér ezredesé 55 év. A vonatcsapatoknál még lassúbb volt az előrelépés. Vö.: *Hajdu*: i. m. 217–218. o.

A közös hadseregben és a honvédségnél minden évben megrendezésre került ún. őszi gyakorlatokon a csapatok és a legénység gyakorlatoztatása mellett többek között az előléptetendő tisztek alkalmasságát is kipróbálták a gyakorlatban, amely általában a korábbinál magasabb szervezeti egységek, csapatok vezetését jelentette. Elöljáróik szigorúan véleményezték teljesítményüket, mely befolyásolhatta a magasabb rangba történő előrelépésüket vagy annak elmaradását.

vüli előléptetésben részesültek. Utóbbira, amely csak egy-egy év előnyt adott, nem csupán a harctéren tanúsított hősiesség, hanem a kiváló egyéni tulajdonságok és cselekedetek alapján is sor kerülhetett. A soron kívüli avanszáshoz az értékelő bizottságnak feliratban kellett fordulnia az uralkodóhoz, aki különleges kegyként engedélyezte az ilyen előléptetéseket.¹¹¹

Német mintára 1915-ben vezették be a vezérezredesi rangot a Monarchia hadseregében. Az első, aki azt megkapta, Jenő főherceg volt 1915. 05. 22-én, őt 1915. 06. 23-án Franz Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök követte.

Az arra érdemes tábornokokat aktív szolgálatuk végén betöltött rangjuknál egy rendfokozattal magasabban nyugdíjazták. Ez a címzetes rang azonban nem járt több nyugdíjjal, csak kevéssel nagyobb presztízzsel.

Már 1867-ben meghatározták az egyes rangfokozatokban minimálisan eltöltendő évek számát (ez hadnaggyá történő előléptetésnél 3,5 év, századosná váló előrukkolásnál 4 év, őrnagyi előrelépésnél 4 év, ezredessé avanszáshoz 3 év volt, azaz legalább ennyit kellett szolgálni az előző rangban),¹¹² továbbá megsabták minden rendfokozat számára a felső korhatárt is.

A főhadnagyi rang esetében általában 4-5, a századosinál 4-6, az őrnagynál 6-10, az alezredesinél 3-4, az ezredesinél 3-6 év volt a várakozási idő. Egy csapattiszt, aki összesen egy alkalommal kaphatott egyévi rangelőnyt, mintegy harmincévi szolgálat után érte el az ezredesi rendfokozatot, vezérkari tisztársá ugyanakkor 20-25 évi szolgálat után már vezérkari ezredes lehetett.

Az egyes tábornoki rangokba történő előrelépés várakozási ideje a világháború második esztendejében (1915 szeptemberében) a következőképpen alakult: gyalogsági tábornok 3 év 4 hónap, altábornagy 2 év 10 hónap, vezérőrnagy 3 év 4 hónap, ugyanakkor az ezredesi előléptetésre csak 1 év 10 hónapot kellett várni.¹¹³

A Monarchia haderejében a gyors előléptetés kulcsa, döntő tényezője az iskolai végzettség és a felsőbb fokú továbbképző tanfolyamok elvégzése volt. Akik valamilyen al-és/vagy főreáliskolán, majd ezt követően valamelyik katonai akadémián végeztek, nagyobb esélyük volt a Hadiiskolára, utána pedig a vezérkarba való bejutásra, ahonnan végül a tábornokok kerültek ki. Valamelyik jó iskolába történő felvétel és a tanulmányi eredmény függött a tisztjelölt társadalmi származásától, a szülői ház kulturális légkörétől, a tiszt apjának hivatalos összeköttetéseitől. A tiszt karrier így részben, közvetve és nem kizárólagosan egy társadalmi osztályhoz vagy réteghez tartozás függvénye volt.¹¹⁴ A felekezeti vagy nemzetiségi hovatartozásnak azonban semmiféle szerepe sem volt a tiszt karrier alakulásában.

¹¹¹ *Deák*: i. m. 212. o.

¹¹² *Sereinig*: i. m. 74. o.

¹¹³ Vö.: KA MKSM 1915 69-1/9-1.

¹¹⁴ *Deák*: i. m. 234–236. o.

Beosztás

A generálisok váltakozva töltöttek be vezérkari és gyakorló csapattiszti beosztásokat¹¹⁵ pályájuk során.

Az osztrák–magyar tábornoki kar legmagasabb rangot elért tagjainak közel fele (84 fő, 47,19%) végig aktívan szolgált az első világháború során, elenyésző részük (7 személy) egyáltalán nem. Kevesebb, mint egyötödüket (32 fő, 17,9%) aktiválták és alkalmazták valamilyen beosztásban a világháború alatt még 1914 előtt vagy a háború folyamán bekövetkezett nyugdíjazásból, illetőleg várakozási illetékekkel szabadságolt állományból.

A világháborúban a generálisok több mint fele (95 fő, 53,37%) felváltva szolgált a fronton, illetve a hátszágban. 29 személy (16,29%) végig a fronton harcolt, 48 fő (26,96%) pedig végig a hátszágban látott el különböző beosztásokat.

A leghosszabb ideig – több mint 72 évet – Friedrich Beck-Rzikowsky vezérezredes, rajta kívül pedig Eduard Paar vezérezredes és Alexander Üxküll-Gyllenband lovassági tábornok (mindkettő 61 évet) szolgált egyfolytában.

A tábornokok közül tisztii pályája kezdetén 80 fő (44,94%) a gyalogságnál, 31 (17,41%) a lovasságnál, 27 (15,16%) a műszaki fegyvernemnél, 19-19 a tüzérségnél, illetve a vadászalakulatoknál szolgált. Kettő (Ernst August herceg és Lajos Viktor főherceg) nem szolgáltak ténylegesen a Habsburg-monarchia haderejében.

Pályája során végig a közös hadseregben teljesített szolgálatot 124 generális (69,66%), három fő (Hazai Samu, Nikić János, Szurmay Sándor) mindvégig a magyar királyi honvédségben, Ignaz Verdross pedig a császári-királyi Landwehrben. Tizenhat, nagyrészt magyar származású tábornok a közös hadseregben kezdte szolgálatát, de pályája második felében – általában az 1890-es vagy a századforduló utáni években, részben saját kérésére – áthelyezték a magyar királyi honvédséghez,¹¹⁶ két főt pedig a császári-királyi Landwehrhez. A generálisok közül tízen hosszabb-rövidebb ideig szolgáltak a honvédségnél, illetve a háború alatt valamennyi ideig honvéd csapatvezeteket vezettek. A Landwehrben békeidőben és a világháború során ilyen módon összesen 15 tábornok teljesített szolgálatot. A különböző testőrségeknél 7 személy fejezte be pályafutását.¹¹⁷

A Habsburg főhercegek közül öten a családi hagyományok szerint 14 évesen, kettő idősebb korukban kezdték meg katonatiszti szolgálatukat.¹¹⁸

Az első világháborús tábornoki kar – röviddel ugyan, de – túlélte a Monarchia hadseregének vereségét és a birodalom széthullását. Közel háromnegyedüket (131 fő, 73,59%) a világháború befejezése után, 1918. december 1-jén (46 személy, 25,84%) vagy 1919. ja-

¹¹⁵ A kötet lexikon részében a részletes katonai pályafutás bemutatásakor a valamely beosztásba történt kinevezés dátumát vettem alapul és nem annak tényleges átvételét, a szolgálat tényleges megkezdésének időpontját.

¹¹⁶ Például Hauer Lipót, Kárász Ernő, Kornhaber Adolf, Franz Rohr, Siegler Konrád.

¹¹⁷ Karl Auersperg, Friedrich Beck-Rzikowsky, Viktor Dankl, Josef Gaudernak, Lónyay Albert, Friedrich Sachse, Alexander Üxküll-Gyllenband. A többnyire nemesekből, de mindenesetre jó házból való tiszttekből álló magyar testőrséghez bejutni kitüntetésszámba ment, a szolgálat könnyű és előkelő volt és sokszor a nyugdíjazásig tartott, azonban akit oda helyeztek többnyire abban a rangban fejezte be pályafutását, amelyben odahelyezték. *Hajdu*: i. m. 225–226. o.

¹¹⁸ Eugen, Friedrich, Franz és Leopold Szalvator, valamint Peter Ferdinand 14, József Ágost 18, Joseph Ferdinand 20 éves korában kezdte el szolgálatát.

nuár 1-jén (83 fő 46,62%) helyezték végleg nyugállományba.¹¹⁹ Két generális nyugdíjazása csak 1919. március 1-jén, 38 főé (21,34%) még a háború vége előtt következett be.¹²⁰ Már a világhégés kirobbanása előtt sor került 10, a háború alatt pedig 11 személy nyugdíjazására, akiket később aktiváltak, vagy egyszerűen meghagyták őket korábbi beosztásukban. A nyugdíjak összege a legutolsó elért rangtól függően differenciált volt.¹²¹ A Monarchia 1918 őszi felbomlása után a legtöbb tábornok Ausztriában (127 fő, 71,34%) telepedett le. Az összes általam vizsgált generális több mint fele (93 fő, 52,24%) Bécsben lakott, a nyugdíjas tisztek és tábornokok között kedvelt Grazban 12-en, az Osztrák Köztársaság más településein további 22-en (12,35%) éltek.

A történelmi Magyarország területén 34 generális (19,1%), a későbbi trianoni államterületen 25 (14%), – közülük Budapesten 19 – fő telepedett le. A háború után Csehszlovákiához csatolt Felvidéken 5, a Szerb–Horvát–Szlovén–Királyság részét képező Horvátországban 3, a Romániához tartozó Nagyváradon egy fő élt. Csehszlovákiát (az említett öt felvidéki illetőségű személyen kívül) 4 fő, Olaszországot két fő választotta tartózkodási helyül.

Ausztriában a nyugdíjakat megtagadták azoktól, akik nem tudták igazolni, hogy 1918 előtt az új Osztrák Köztársaság területének állandó lakosai voltak. Többen, így pl. a horvát Svetozar Boroević tábornagy csak tengődtek az új Ausztriában. A délszláv állam megvonta tőle a belépési vízumot, s még a személyi tulajdonát is elkobozta.¹²² Arthur Arz sanyarú sorsán is csak a magyar államtól 1926-tól kapott nyugdíj enyhített valamelyest.

1918 decembere után a vizsgált személyek közül mindössze hatan szolgáltak tovább a Monarchia utódállamainak hadseregeiben, közülük négyen (Balás György, Csanády Frigyes, József Ágost főherceg, Sorsich Béla) a Magyar (Királyi) Nemzeti Hadseregben, illetve a magyar királyi honvédségben,¹²³ ketten (Julius Kaiser és Alfred Rohm) a közös hadügy felszámolásán dolgoztak még néhány hónapig. Alois Schönburg-Hartenstein politikusként szolgált hazája hadseregét: 1933–34-ben osztrák honvédelmi államtitkár, majd honvédelmi miniszter lett.

Ausztria Németország általi, 1938. márciusi anektálása utat nyitott az egykori császári és királyi tisztek második karrierje előtt, akik közül összesen 220 szolgált a Hit-

¹¹⁹ 1918. 12. 01-jén az összes tábornagyot és vezérezredest, továbbá rangra való tekintet nélkül az uralkodóház volt tagjait, 1919. 01. 01-jén pedig a tényleges és címzetes gyalogsági, lovassági és táborszernagyi rangot viselőket nyugdíjazták. Utóbbiak közül néhány aktivált vagy szabadságot állományút már 1918. december 1-jén nyugállományba helyeztek.

¹²⁰ Kilenc személy vagy nem szolgált ténylegesen a hadseregben, vagy nem érte meg a világháború végét és a nyugdíjazást.

¹²¹ A nyugdíj összege megfelelt a tiszttel aktív szolgálata utolsó éve illetményének. A tábornagy nyugdíja 24 000 korona, a vezérezredesé 20 000 korona, a gyalogsági és lovassági tábornoké, valamint a táborszernagyé 16 800–18 000 korona, amelyhez 1100–1200 korona lakhatási pótlék járt. A leszolgált évek számától függően a gyalogsági, lovassági tábornoki és táborszernagyi rangúak esetében a magasabb összegek a legalább 40 évet szolgáltakra vonatkoznak. Vö.: KA Pensionsbuch Generäle Band V. 1–88. o. A nyugdíjak a világháború utáni magas infláció következtében gyorsan veszítettek értékükből.

¹²² *Deák*: i. m. 264. o.

¹²³ Őket, továbbá az alkalmazás nélküli, Magyarországon élő nyugdíjas tábornokokat 1919–1920-ban egy igazoló eljárásnak vetették alá, melynek során számot kellett adniuk az 1918 őszétől 1919 augusztusáig folytatott tevékenységükről. Lásd: *Rendeleti Közlöny a Magyar Hadsereg számára*. Szabályrendeletek. 1919/52. szám. 193–197. o.

lert.¹²⁴ A volt első világháborús tábormokok közül csupán néhányan és csak érintőlegesen kerültek ebbe a „kiváltságos” helyzetbe: pl. Eduard Böhm-Ermolli 1940-től a német Wehrmacht vezértábornagy, Alfred Krauss pedig gyalogsági tábormoki egyenruhájának viselésére volt jogosult, ami inkább csak presztízsértékkel bírt, aktív szolgálatukról hajlott koruk miatt már szó sem lehetett.

Fontosabb írások

A generálisok több mint a felének (98 fő, 55%) a nevéhez nem köthető semmilyen írásmunka, 80 tábormok (44,94%) neve alatt jelent meg valamilyen írásmű, akik kivétel nélkül vezérkari képesítéssel bírtak.¹²⁵ Műveik számát és minőségét tekintve tizenöten jelentős hagyatékot hagytak az utókorra.¹²⁶ A különösen termékeny és hadtörténeti, hadelméleti alpmunkákat is író szerzők közül Franz Conrad von Hötzendorf, Alfred Krauss, Emil Woinovich németül, Hazai Samu és Szurmay Sándor főként magyarul publikáltak. 42-en (23,59%) főleg különböző katonai és más szakfolyóiratokban napvilágot látott cikkek szerzői voltak, 28-an (15,73%) tanítási segédletet írtak,¹²⁷ hárman (Joseph Ferdinand főherceg, Ignaz Korda, Friedrich Novak) egy-egy alakulat vagy csapattest történetét foglalták össze. Kilencen (pl. Arthur Arz, Moritz Auffenberg, Franz Conrad von Hötzendorf, József Ágost főherceg, Ludwig von Fabini, Josef Stürgkh, Szurmay Sándor) a világháború után vetették papírra visszaemlékezéseiket. A bécsi Hadilevéltárban hosszabb ideig szolgálók közül négyen (Peter Hofmann, Hermann Kusmanek, Ludwig Matuschka, Emil Woinovich) egy-egy komolyabb vezérkari összefoglaló munka megírásában vettek részt. Öten csata, illetve harcleírásokat is megjelentettek. Karl Kuk civil irodalmi munkássága is elismerésre méltó. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a főként vezérkari beosztásokban szolgált tábormokok közül többen érezték magukban késztetést hadtudományi és esetenként irodalmi témájú művek vagy cikkek publikálására, világháborús élményeik megörökítésére.

Összefoglalóan kijelenthetjük, hogy az osztrák–magyar szárazföldi haderőt a Nagy Háború folyamán zömében végig aktívan vagy csupán annak egy részében szolgáló, 50-es és 60-as éveikben járó, háborús tapasztalatokkal nem vagy csak alig rendelkező, tényleges tábormoki rangokat viselő, pályájuk során vezérkari és csapattiszti szolgálati tapasztalatokat egyaránt szerzett, mintegy egy heted részben magyarokból álló tábormoki elit irányította, amelynek tagjai főként a világégés utáni két évtizedben hunytak el. A legmagasabb rangot elérte és ezzel együtt a haderő legfontosabb posztjait betöltő generálisoknak jelentős szerepük volt abban, hogy a birodalom soknemzetiségű hadserege végig egységes maradt, általában jól megállta helyét a frontokon – sőt időnként jelentős győzelmek kivívására is képes volt –, s 1918. november elején még akkor is harcolt, amikor a Monarchia államalakulatként már megszűnt létezni.

¹²⁴ *Deák*: i. m. 265. o.

¹²⁵ A tábormokok főbb művei listájának összeállításakor főleg a bécsi és a budapesti nagyobb könyvtárakban, illetőleg a személyes hagyatékokban megtalálható anyagokra támaszkodtam.

¹²⁶ Például Arthur Arz, Moritz Auffenberg, Franz Conrad von Hötzendorf, Hazai Samu, József Ágost főherceg, Alfred Krauss, Kasimir Lütgendorf, Szurmay Sándor, Emil Woinovich.

¹²⁷ Példának okáért Karl Glückmann, Karl Kirchbach, Alexander Krobotin, Kasimir Lütgendorf, Karl Pflanzner-Baltin, Plank Ede, Franz Rohr.

Mellékletek

1.

*A statisztikákban leggyakrabban szereplő,
a 178 generális számának arányában megállapított százalékos arányok*

<i>Személyek száma</i>	<i>Százalékos érték</i>
1	0,56%
2	1,12%
3	1,68%
4	2,24%
5	2,8%
6	3,37%
7	3,93%
8	4,49%
9	5,05%
10	5,61%
11	6,17%
12	6,74%
13	7,3%
14	7,86%
15	8,42%
16	8,98%
17	9,55%
18	10,11%
19	10,67%
20	11,23%

2.

*A Monarchia első világháborús tábornoki karából
legmagasabb rangot elért 178 személy listája
(tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági tábornokok,
lovassági tábornokok, tábornagyok)*

Albori, Eugen Freiherr von, gyalogsági tábornok
Appel, Michael Edler von, gyalogsági tábornok
Arz, Arthur, Freiherr von Straussenburg, vezérezredek
Auersperg, Karl Graf von, lovassági tábornok
Auffenberg, Moritz, Freiherr von Komarów, gyalogsági tábornok
Bacsák Zsigmond, benefai, címzetes lovassági tábornok
Balás György, lissai báró, címzetes tábornagy
Bartheldy István, zsarnóczai, címzetes tábornagy
Beck-Rzikowsky, Friedrich Graf von, vezérezredek
Bellmond, Anton, Edler von Adlerhorst, gyalogsági tábornok
Benda, Adalbert Edler von, tábornagy
Benigni in Müldenbergr, Siegmund Graf von, tábornagy
Bissingen und Nippenburg, Ferdinand, Graf von, címzetes lovassági tábornok
Blénesi, Alexander, tábornagy
Bockenheimer, Franz, Ritter von Bockenheim, tábornagy
Bogat, Stephan, Freiherr von Kostanjevac und Panos, címzetes gyalogsági tábornok
Bolfras, Arthur, Freiherr von Ahnenburg, vezérezredek
Boroević, Svetozar, von Bojna, tábornagy
Böhm-Ermolli, Eduard Freiherr von, tábornagy
Braun, József, címzetes lovassági tábornok
Braun, Rudolf von, tábornagy
Brudermann, Adolf Ritter von, lovassági tábornok
Brudermann, Rudolf Ritter von, lovassági tábornok
Ceipek, Josef Edler von, címzetes tábornagy
Chavanne, Rudolf Edler von, gyalogsági tábornok
Colard, Hermann von, gyalogsági tábornok
Colerus, Emil, von Geldern, gyalogsági tábornok
Conrad, Franz, Graf von Hötzenndorf, tábornagy
Czibulka, Klaudius, Freiherr von Buchland, gyalogsági tábornok
Csanády Frigyes, békési, gyalogsági tábornok
Csicseric, Maximilian, von Bacsány, gyalogsági tábornok

Daniel, Franz Edler von Drinamünde, címzetes tábornagy
Dankl, Viktor, Graf von Krásnik, vezérezredes
Ernst August, Herzog von Cumberland, lovassági tábornok
Eugen, Erzherzog von Österreich, tábornagy
Fabini, Ludwig von, gyalogsági tábornok
Fail-Griessler, Andreas von, gyalogsági tábornok
Fath, Heinrich von gyalogsági tábornok
Festl Lehel, címzetes gyalogsági tábornok
Fox, Vinzenz Freiherr von, gyalogsági tábornok
Frank, Liborius Ritter von, gyalogsági tábornok
Frank, Otto, címzetes tábornagy
Franz Salvator, Erzherzog von Österreich, lovassági tábornok
Friedel, Johann Freiherr von, tábornagy
Friedrich, Erzherzog von Österreich, tábornagy
Galgótzky Antal, gyalogsági tábornok
Gaudernak, Josef, Freiherr von Kis-Demeter, lovassági tábornok
Georgi, Franz von, címzetes gyalogsági tábornok
Georgi, Friedrich Freiherr von, vezérezredes
Gerhauser, Siegmund von, címzetes gyalogsági tábornok
Gerstenberger, Friedrich, Ritter von Reichsegg und Gerstberg, címzetes lovassági tábornok
Giesl, Arthur, Freiherr von Gieslingen, lovassági tábornok
Giesl, Wladimir, Freiherr von Gieslingen, lovassági tábornok
Glückmann, Karl, címzetes tábornagy
Goglia, Ferdinand Ritter von, tábornagy
Goiginger, Heinrich, tábornagy
Guseck, Oskar, Edler von Glankirchen, tábornagy
Habermann, Hugo Edler von, tábornagy
Hadfy Imre, livnói, gyalogsági tábornok
Hauer Lipót, báró, vezérezredes
Hazai Samu, báró, vezérezredes
Henriquez, Johann Ritter von, gyalogsági tábornok
Hess, Rudolf, címzetes gyalogsági tábornok
Hofmann, Peter Freiherr von, gyalogsági tábornok
Hordt, Theodor Freiherr von, gyalogsági tábornok
Horsetzky, Ernst, Edler von Hornthal, gyalogsági tábornok
Hortstein, Lothar Edler von, gyalogsági tábornok
Hugetz, Ernst, címzetes tábornagy
Huyn, Karl Graf von, vezérezredes

Joseph Ferdinand Salvator, Erzherzog von Österreich, vezérezredes
József Ágost osztrák főherceg, magyar királyi herceg, tábornagy
Kaiser, Julius, gyalogsági tábornok
Kaiser, Franz, Edler von Maasfeld, gyalogsági tábornok
Kanik, Franz, gyalogsági tábornok
Kárász Ernő, szigetvári, címzetes tábornagy
Karg, Johann, Freiherr von Bebenburg, címzetes gyalogsági tábornok
Kestřanek, Paul, címzetes gyalogsági tábornok
Kirchbach auf Lauterbach, Johann, Freiherr von, gyalogsági tábornok
Kirchbach auf Lauterbach, Karl, Graf von, vezérezredes
Kletter, Ernst, Edler von Gromnik, gyalogsági tábornok
Koennen-Horák, Ludwig, Edler von Höhenkampf, gyalogsági tábornok
Kolossváry Dezső, kolosvári, lovassági tábornok
Korda, Ignaz Freiherr von, lovassági tábornok
Kornhaber Adolf, pilisi, címzetes gyalogsági tábornok
Kosak, Ferdinand, gyalogsági tábornok
Kövess, Hermann, Freiherr von Kövessháza, tábornagy
Králíček, Rudolf, gyalogsági tábornok
Krauss, Alfred, gyalogsági tábornok
Krauss, Rudolf, gyalogsági tábornok
Krautwald, Josef, Freiherr von Annau, gyalogsági tábornok
Kreysa, Eduard Edler von, gyalogsági tábornok
Křitek, Karl, vezérezredes
Krobotin, Alexander Freiherr von, tábornagy
Kuk, Karl, tábornagy
Kummer, Heinrich, Freiherr von Falkenfehd, lovassági tábornok
Kusmanek, Hermann, von Burgneustädten, vezérezredes
Lehmann, Georg Freiherr von, lovassági tábornok
Leopold Salvator, Erzherzog von Österreich, vezérezredes
Lipošćak, Anton, gyalogsági tábornok
Ljubičić, Stephan Freiherr von, tábornagy
Lónyay Albert, nagylónyai és vásárosnaményi gróf, lovassági tábornok
Ludwig Viktor, Erzherzog von Österreich, gyalogsági tábornok
Lukas, Karl Freiherr von, gyalogsági tábornok
Lütgendorf, Kasimir Freiherr von, gyalogsági tábornok
Madlé, Ottomar, von Lenzbrugg, címzetes gyalogsági tábornok
Magyar Gyula, dömsödi, címzetes tábornagy
Marenzi, Franz, Graf von Tagliuno und Talgate, Markgraf von Val-Oliola,
Freiherr von Marenzfeldt und Scheneck, gyalogsági tábornok

Marterer, Ferdinand Freiherr von, gyalogsági tábornok
Martiny, Hugo, von Malastów, vezérezredes
Mattanovich, Erwin Edler von, címzetes gyalogsági tábornok
Matuschka, Ludwig, címzetes gyalogsági tábornok
Meister, Johann, címzetes tábornagy
Meixner, Hugo, von Zweienstamm, gyalogsági tábornok
Meixner, Otto, von Zweienstamm, gyalogsági tábornok
Nagy, Julius, Freiherr von Töbör-Éthe, címzetes lovassági tábornok
Nastopil, Karl von, címzetes gyalogsági tábornok
Nikić János, címzetes gyalogsági tábornok
Njegovan, Viktor von, címzetes gyalogsági tábornok
Novak, Friedrich, címzetes gyalogsági tábornok
Orsini und Rosenberg, Maximilian Graf, címzetes lovassági tábornok
Paar, Eduard Graf von, vezérezredes
Peter Ferdinand Salvator, Erzherzog von Österreich, gyalogsági tábornok
Pflanzer-Baltin, Karl Freiherr von, vezérezredes
Plank Ede, uzsoki, címzetes tábornagy
Potiorek, Oskar, tábornagy
Pucherna, Eduard, gyalogsági tábornok
Puhallo, Paul, Freiherr von Brlog, vezérezredes
Rhemen zu Barenfeld, Adolf Freiherr von, vezérezredes
Rohm, Alfred, Ritter von Hermannstädten, tábornagy
Rohr, Franz, Freiherr von Denta, tábornagy
Rollinger, Leopold, von Rollegg, tábornagy
Roth, Josef, Freiherr von Limanowa-Lapanów, vezérezredes
Sachse, Friedrich, von Rothenberg, címzetes lovassági tábornok
Sachsen-Coburg und Gotha, Philipp, Herzog zu Sachsen, Prinz von Hoheit,
címzetes lovassági tábornok
Salis-Seewis, Johann Graf von, tábornagy
Sarkotić, Stephan, Freiherr von Lovćen, vezérezredes
Scharicz, Georg, Freiherr von Rény, gyalogsági tábornok
Schay Gusztáv, címzetes gyalogsági tábornok
Schemua, Blasius, gyalogsági tábornok
Schenk, Alfred Edler von, gyalogsági tábornok
Scheuchenstuel, Viktor Graf von, vezérezredes
Scheure, Eugen von, tábornagy
Schleyer, Leopold, Freiherr von Pontemalghera, tábornagy
Schmidt, Albert, von Georgeneck, gyalogsági tábornok
Schoedler, Franz, gyalogsági tábornok

Scholz, Franz, Edler von Benneburg, címzetes tábornagy
Schönburg-Hartenstein, Alois, Fürst Durchlaucht, vezérezredes
Schreitter, Franz, Ritter von Schwarzenfeld, címzetes gyalogsági tábornok
Schreyer, Richard Ritter von, címzetes gyalogsági tábornok
Schultheisz Emil, devecseri, címzetes gyalogsági tábornok
Schwertner, Simon, Ritter von Schwertburg, címzetes gyalogsági tábornok
Scotti, Karl, gyalogsági tábornok
Seibt, Gottfried, Edler von Ringenhardt, címzetes gyalogsági tábornok
Siegler Konrád, eberswaldi, címzetes gyalogsági tábornok
Smekal, Gustav, tábornagy
Šnjarić, Lukas, gyalogsági tábornok
Sorsich Béla, severini, gyalogsági tábornok
Stöger-Steiner, Rudolf, Freiherr von Steinstätten, vezérezredes
Stürgkh, Josef Graf von, címzetes gyalogsági tábornok
Szurmay Sándor, uzsoki báró, gyalogsági tábornok
Tamásy Árpád, fogarasi, tábornagy
Tersztyánszky, Karl, von Nádas, vezérezredes
Tišljár, Michael, Freiherr von Lentulis, címzetes gyalogsági tábornok
Troll, Kamillo, címzetes gyalogsági tábornok
Trollmann, Ignaz, Freiherr von Lovčenberg, gyalogsági tábornok
Tschurtschenthaler, Heinrich, von Helmheim, gyalogsági tábornok
Üxküll-Gyllenband, Alexander Graf von, lovassági tábornok
Verdross, Ignaz, Edler von Drossberg, gyalogsági tábornok
Waitzendorfer, Karl, gyalogsági tábornok
Weber, Viktor, Edler von Webenau, gyalogsági tábornok
Wieber Adorján, címzetes gyalogsági tábornok
Wikullil, Franz Ritter von, címzetes tábornagy
Wittmann, Oskar von, címzetes lovassági tábornok
Woinovich, Emil, Freiherr von Belobreska, címzetes gyalogsági tábornok
Wurm, Wenzel Freiherr von, vezérezredes
Zednik, Viktor, Edler von Zeldegg, címzetes tábornagy
Ziegler, Alfred Ritter von, gyalogsági tábornok
Ziegler, Emil Ritter von, lovassági tábornok

Tibor Balla

THE ELITE OF THE AUSTRO-HUNGARIAN CORPS OF GENERALS IN THE GREAT WAR

(Introduction to a Cyclopaedia)

Summary

In the first part of the study the author writes about the general characteristics of the Imperial and Royal Corps of Generals with the help of the data of the biographical cyclopaedia from this same author, appearing at about the same time with this present study, and giving a survey of the life, military career and deeds during the Great War of the 178 highest-ranking members of the Austro-Hungarian Corps of Generals (of whom 25 were Hungarians). The paper touches upon the difficulties of researching this topic, describes the archival sources, the Hungarian and foreign-language works which the author had used to write his book, giving thus a historiographical summary as well of this field of research.

With the second part of the paper Balla is the first to do a historical-statistical and sociological survey of the generals biographical data, which enables him to give an extensive review concerning the birth, death, nationality, religion, marital status, origin, schooling, language skills, national and international decorations, conferred titles and ranks, participation in campaigns, career, positions of the generals, as well as their writings and their life after World War I. His findings add new viewpoints to the picture of the military elite of the Austro-Hungarian Monarchy.

The study ends with an appendix of the list of names of the cyclopaedia's 178 generals.

Tibor Balla

L'ÉLITE DES OFFICIERS GÉNÉRAUX DE L'AUTRICHE-HONGRIE DANS LA GRANDE GUERRE

(Introduction pour une encyclopédie)

Résumé

Dans la première partie de l'étude, l'auteur présente les caractéristiques générales des officiers généraux impériaux et royaux sur la base des informations de l'encyclopédie à paraître au même moment que le présent article. Cette encyclopédie résume le parcours, la carrière militaire et l'activité pendant la Grande Guerre des 178 officiers généraux – dont 25 Hongrois – les plus haut gradés de l'armée austro-hongroise de la première guerre mondiale. L'auteur parle également des difficultés rencontrées lors de l'étude du sujet, rend compte des sources d'archives utilisées pour la rédaction de l'œuvre, cite les ouvrages édités en hongrois ou en langue étrangère et donne un aperçu de l'historiographie du sujet.

Balla est le premier à entreprendre, dans la deuxième partie de l'étude, l'examen historico-statistique et sociologique des données biographiques des généraux à l'issue duquel il donne une évaluation globale concernant leur naissance, leur décès, leur nationalité, leur religion, leur situation familiale, leur degré d'études, leur connaissance de langue, leurs distinctions nationales et internationales, leurs titres et rangs, leur participation à des campagnes, leur promotion, leurs ouvrages et leur sort après la guerre, ce qui permet d'apporter un nouvel éclairage sur ces généraux et l'élite militaire de la Monarchie.

L'étude se termine par l'annexe qui comprend le nom des 178 généraux traités dans l'ouvrage.

Tibor Balla

ДIE ELITE DES ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN GENERALS KORPS IM GROßEN KRIEG
(Einführung zu einem Lexikon)

Resümee

Der Verfasser stellt im ersten Teil der Studie die allgemeinen Charakteristika des kaiserlichen und königlichen Generalskorps vor, indem er die Daten des unter seinem eigenen Namen ungefähr zeitgleich mit der vorliegenden Arbeit erscheinenden biografischen Lexikons verwendet, das den Lebenslauf, die Militärlaufbahn und die Tätigkeit der 178, in den höchsten Rang aufsteigenden Mitglieder des österreichisch-ungarischen Generalskorps des Ersten Weltkriegs – darunter 25 Ungarn – im Krieg zusammenfasst. Er kommt auf die Schwierigkeiten der Erforschung des Themas zu sprechen, gibt einen Überblick über die zur Verfassung des Bandes verwendeten Quellen, sowie die in ungarischer und Fremdsprache erschienenen Werke und dadurch einen historiografischen Überblick über das von ihm behandelte Themengebiet.

Im zweiten Teil der Studie unternimmt Balla als Erster den Versuch der historisch-statistischen und soziologischen Untersuchung der biografischen Daten der Generäle. Als Folge dieser gibt er eine umfassende Bewertung über die Geburts- und Todesdaten, die Nationalität, das Glaubensbekenntnis, die Familienverhältnisse, Herkunft, den Bildungsabschluss, die Sprachkenntnisse, ungarische und ausländische Auszeichnungen, die ihnen verliehenen Titel und Ränge, die Aufzählung der Feldzüge, an denen sie teilnahmen, ihre Beförderungen, Einteilungen, die von ihnen verfassten Werke, sowie ihr Schicksal nach dem Krieg. Dabei ergänzt er das von ihnen als Militärelite der Monarchie entstandene Bild mit neuen Aspekten.

Die Studie schließt in der Anlage mit der Namensliste der im Band zu findenden 178 Generäle.

Тибор Балла

ЭЛИТА АВСТРО-ВЕНГЕРСКОГО ГЕНЕРАЛИТЕТА В ВЕЛИКОЙ ВОЙНЕ
(Вступительное слово к одному лексикону)

Резюме

В первой половине статьи автор показывает жизненный путь 178 членов австро-венгерского генералитета, достигших в первой мировой войне самого высокого генеральского чина – среди них 25 также венгров, – характеризует их военную карьеру и воинскую деятельность во время мирового пожара. Используя данные биографического лексикона, выходящего из печати приблизительно одновременно с этой статьей, автор описывает общие характерные черты членов генералитета кайзеровской и королевской армии, указывает на трудности исследования данной темы, анализирует архивные источники, использованные во время написания данного тома, а также изданные на венгерском и иностранных языках научные работы, дает историографический обзор исследуемой им темы.

Во второй части работы исследователь Балла впервые дает историко-статистическое и социологическое исследование биографических данных генералов, в результате чего дает всестороннюю оценку данных, касающихся рождения, смертности, национальной принадлежности, религиозности, семейного состояния, происхождения, образования, знания иностранных языков, отечественных и зарубежных наград, присвоенных воинских званий и рангов, участия в военных кампаниях, продвижения по иерархической лестнице, участия в военных кампаниях и сражениях, выдвижения их на должности, написанных ими военно-научных работ, а также касательно их личной судьбы после войны, дополняя новыми аспектами картину, сложившуюся о генералах как о военной элите Монархии.

Статья завершается приложением, приводящим именной список 178 генералов, содержащимся в указанном томе.

MŰHELY

CSIKÁNY TAMÁS

A KOMÁROMI ERŐDRENDSZER KIÉPÍTÉSE 1808-BAN

A komáromi Újvár Madonna-bástyájának homlokzatán áll egy szobor, a „kőszűz”, amelynek kinyújtott jobbjára már nem egyszer letörött. Ennek okán alakulhatott vita arról, hogy vajon mi is lehetett a szobor kezében, tartott vagy mutatott valamit? Mostanában általánossá vált a vélekedés, hogy Mária mindig is koszorút tartott, de azért mégsem zárható ki az a vélekedés sem, hogy fityiszt mutat a várat elfoglalni akaró ellenségnek. A várat 1807-ben meglátogató Ferenc császár fityiszt mutató Madonnát látott, ezt meg is említette beszámolójában. Akkor még ő sem gondolta, hogy Komáromban nemsokára olyan építkezés kezdődik, amelynek eredményeként a szobor valóban joggal gúnyolódhat a várat fenyegető ellenséggel. Azt sem láthatta előre Ferenc, hogy a Madonna, alig negyven évvel később, éppen második utódja katonáinak mutatja a félreérthetetlen jelet.

Komárom évszázadokon keresztül egyike volt a Kárpát-medence legfontosabb hadászati pontjainak. A kedvező, több irányból is jól megközelíthető dunai és vág-dunai átkelelési lehetőség, valamint a hely jó védhetősége egyaránt kiemelték jelentőségét. A mocsaras Csallóköz keleti szeglete biztos menedéket nyújtott a környéken élő vándorló, később kereskedő és hadakozó népeknek. A támadásoktól, erőszakoskodásoktól menedéket keresők a természetes védelemmel rendelkező helyeket mindig próbálták még biztonságosabbá tenni, ezért különböző védelmi létesítményeket, sáncokat, árkokat, a megközelítést akadályozó sövényeket, cölöpkerítéseket és egyéb más, az emberi leleményesség kiapadhatatlan tárházából előkerülő akadályokat igyekeztek létrehozni. Így alakulhatott ki a komáromi erősség is valamikor a népvándorlás korában.¹

A komáromi vár a török hódoltság korában vált kiemelkedően fontos, elsőrangú erősséggé, melynek meghatározó szerepe volt a Habsburg Birodalom védő magyarországi végvárrendszerben. A Balkán felől Budán át Bécsbe vezető, vagyis a legfontosabb hadiút mellett feküdt, egyúttal ellenőrizte a dunai hajóforgalmat, helyet adott a dunai flottának és akadályozta vagy segítette a „partváltást”, vagyis a dunai átkelést. A Bécsben lakó császár és udvara számára létfontosságú volt – a győri várral együtt – a komáromi vár megtartása, hisz elvesztése esetén már semmi nem akadályozhatta a császárváros közvetlen támadását. A vár kiépítésére és folyamatos korszerűsítésére ennek megfelelően – különösen az Udvari Haditanácsnál – mindig kiemelt figyelmet fordítottak.

A XVII. századra kialakult a két fő részből álló váregyüttes. A régebbi, ún. Öregvár jellegzetes „teknősbéka” alaprajzát a mai napig megőrizte. A kelet–nyugati irányban fekvő vár öt bástyával rendelkezett. Ezek közül a két nyugati szabályos, szögletes bástya

¹ A tanulmányt a bécsi Collegium Hungaricum támogatásával sikerült elkészítenem, amelyért ezúton is köszönetemet fejezem ki. Komárom történetére többek között lásd: *Bél Mátyás*: Komárom vármegye. Ford.: Vilimszky László. Csallóközi Kiskönyvtár. Pozsony, 1996.; *Kecskés László*: Komárom az erődök városa. Budapest, 1984.; Gráfel Lajos: *Nec arte, nec Marte. A komáromi erődrendszer*. Komárom, 1999.; *Szamódy Zsolt – Csikány Tamás – Horváth Csaba*: Komárom erődváros. Komárom, 1998.

volt, a többi pedig a terep adottságait kihasználva épült. Az akkor legkorszerűbb elvek szerinti bástyás rendszer biztosította, hogy az ellenség távoltartására a lehető legtöbb löveget lehessen felállítani a vár védműveire, illetve a falak elé kiugró bástyák oldalain elhelyezett ágyúk, a vár előterében, holt-térmentes tűzrendszert hozzanak létre. A sokszög alaprajzú erősségek legfontosabb elemei tehát a bástyák voltak, amelyek kialakítására tervezők nagy figyelmet fordítottak. Igyekeztek a lehető legjobb védelmet nyújtani az oldalazó tüzet lövő lövegeknek, melyek a várfalak közelébe jutott ellenséget a leghatásosabban pusztíthatták. Így jött létre a fülesbástya, ami azt jelentette, hogy a bástyaoldal hátsó, a várfalhoz közelebbi részét hátrébb építették és itt alakították ki – rendszerint süllyesztett – tüzelőállásokat. Az ellenség lövéseivel szemben az itt álló lövegek teljes biztonságban voltak. Egy másik biztonságos megoldásnak bizonyult, ha a bástyaszárnyakat kazamatázták, vagyis a fal mögött olyan termeket hoztak létre, melyekben elfértek a lövegek, dolgozhattak a tűzerek és a megfelelő lőszerkészletnek is volt helye. A lövegek lőrésen keresztül tarthatták tűz alatt saját szektorukat, melyeket úgy jelöltek ki, hogy azok egységes, zárt rendszert alkossanak a vár körül.

A komáromi Öregvárban ezeket a megoldásokat alkalmazták, azonban hogy mikor melyet építettek, melyiket korábban és később, ez témánk szempontjából most másodlagos, így ennek tisztázását másokra bizzuk. Bizonyos, hogy a kőből és téglából épült vár jelentős erőt képviselt, az udvarán álló épületek pedig biztosították az őrség és a szükség esetek elhelyezését és mindennapi életét.

A főkaput a délnyugati bástya mellett a város felé néző irányban helyezték el. Az Öregvárat – a folyók által védtelen oldalon – vizesárok vette körül, amelyen keresztül híd vezetett a főkaputól a város felé. A vizesárok lényegében összekötötte a Dunát és a Vág-Dunát, így a vár szinte bevehetetlen erődszigetként állt a Csallóköz sarkában. A vizesárok külső oldalán a hidat egy föld védmű biztosította. Ugyanezen a területen a várfalakat a vársík (glacis) fedezte az ellenség tűzérének lövedékeitől és zavartalan kilövést biztosított a védőknek. A vár előterét tehát úgy alakították ki, hogy az egy teljesen nyílt – amelyen sem épület sem magas növényzet nem lehetett –, a vár felé enyhén emelkedő terület legyen, hogy legmagasabb pontját a várároktól néhány méterre érje el. Az árok széle és a vársík legmagasabb vonala között a védősereg katonái meghúzódhattak az ellenség lövései elől, ezért nevezték e területet „fedett útnak”. Felmerülhet természetesen az a kérdés is, hogy mit kerestek védők a váron kívül, miért nem bízták magukat az erős falak jótékony és hatásos védelmére? A válasz kézenfekvő, ugyanis a hatékony védelem záloga mindig az aktivitás. A felvonuló ellenséget már zavarni kellett táborépítésben, tüzelőállások, megközelítő árkok kiépítésében, a vár teljes elszigetelésében. A várfaltól a vársík legtávolabbi pontjáig terjedő területen található minden védelmi létesítmény a külső védművek kategóriájába tartozott. A vár védelmi létesítményei és a külső védművek együttese adta a vár védelmi rendszerét.

Az Újvár eredetileg az Öregvár külső védművének készült, ezért – és alakja miatt – koronaműnek is nevezték. Ez a nagy kiterjedésű külső védműtípus a németalföldi várépítéset jellemezte. Ez a földből, téglából, vagy kőből is kialakítható mű kifele néző arcvonala egy koronaformát képezett, ami rendszerint két fél és egy középső, egész bástyából állt. A két félbástya hátranyúló gátban végződött. A koronaművet többnyire árok vette körül, amely előtt szintén fedett utat és vársíkot alakítottak ki. Az árok rendszerint a vár árokrendszerével összeköttetésben volt.

Komárom vára az 1808-as építkezések után

A komáromi koronamű sajátosságaként említhető, hogy területe jóval nagyobb, mint az Öregváré. A későbbiekben Újvárnak elnevezett erősség először földből épült, majd a védelmi arcvonala, vagyis a nyugati irányba néző legfontosabb elemei kő- és téglalaboritást kaptak. Megerősítették ily módon a középső Madonna-bástyát és a mellette levő falszakaszokat (kurtina) egészen a két sarokbástyáig, amelyek lezárták a koronamű északi és déli végét. Innen az Öregvár felé sáncok vezettek, amelyek az Öregvár vizesárkánál egy-egy félbástyában végződtek. Az Újvárat árok vette körül, melybe további külső erődítési elemeket építettek. A nyugati oldalon két földből kialakított háromszög alakú ékmű (ravelin) védte a bástyák közötti falszakaszt, illetve a déli ékmű, a főbejárat – melyet szintén hídon át lehetett megközelíteni – biztosítását is ellátta. Az árokban a két szélső bástya előtt további két félhold alakú gát (demi-lune) szolgálta a védelmet. Az említett ékművek és gátak elsősorban a gyalogság számára nyújtottak fedezéket, illetve lőállást. Ezek tulajdonképpen egyszerű, erődítészeti könyvekben meghatározott profilú földhányások voltak, melyekre feljárókon (sikló) lehetett feljutni, és amelyeken biztonságos tartózkodást a mellvédek tették lehetővé. Az ékműre könnyebb, tehát kisebb ürméretű lövegeket is fel lehetett vontatni, így annak a két arcvonalára merőlegesen a vár előterének tűzrendszerét még hatékonyabbá lehetett tenni. Az ékműben rendszerint lőszertárat is kialakítottak. Innen és a gátokról szükség esetén visszavonuló védők számára, a várfalon menekülőkapukat tartottak készenlétben.

Az Újvár előterében is kialakították a vársíkot, amely egészen Komárom városáig terjedt. Miként az Öregvárban, az Újvárban is több, különböző rendeltetésű épület állt. Több lakóház és kaszárnya, továbbá raktárak, kocsmák, istállók, tömlöc és őrszobák biztosították a török kiűzése után itt állomásozó helyőrség mindennapi életét, kiképzését, szórakozását és, ha szükség volt rá, fegyelmezését.

A török kiűzése után Magyarország és egyúttal a Habsburg Birodalom középső területén álló komáromi vár hadászati szempontból leértékelődött, így ennek fenntartására és fejlesztésére a következő évtizedekben már nem fordítottak nagy figyelmet. Jelentősége még tovább csökkent, miután az 1763-as, majd az 1783-as földrengés is jelentős kárt okozott a falakban és az épületekben. Mindezeknek köszönhetően a birodalmát egyébként is racionalizáló II. József császár Komáromot kitöröltette a várak sorából.

A helytartótanács 1782. október 19-én értesítette a várost, hogy az uralkodó a várat megszünteti és minden olyan épületet, létesítményt, felszerelést és a várhoz tartozó javadalmat, birtokot, amelyet a katonaság nem használ és amelynek nincs más tulajdonosa, elárverezi. Az árverezésre 1784. május 10-én került sor, amikor is az épületek jelentős része elkelt; a megmaradt ingatlanokat végül a város ingyen kapta meg. A kincstár birtokában maradt az Öregvárban a vártemplom, egy élelmiszer raktár, egy kaszárnya épület, egy századparancsnoki lakás, négy kazamataterem, a tömlöc és egy kamarai kocsmá. Az Újvárban szintén a vártemplom, több tiszti és legénységi épület, kórház, raktárállás, mészárszék, kocsmá és kamarai jégverem is.²

A komáromi vár helyzetéről valószínűleg hiteles képet mutat I. Ferenc császár leírása, ami 1807-es látogatása után készült. A császár vagy írónoka a következőket jegyezte fel:

² *Rovács Albin: A komáromi vár leszerelése. Komáromi Lapok, 1901. július 27. sz.*

„A várat a víz egészen körülveszi, a Csallóköz végénél, a Duna két ága között, melyek közül ez egyikbe a Vág fentebb ömlik. A várnak vizes árka van, azon két utat csináltak, hogy a várba lehessen jutni. A várfal részben védképes (Corps de place), részben leomlott. A területet, ugyanúgy házakat, amelyek túl közel állnak a várhoz, kötelezvény ellenében adhatták el. A vár külsőből és belsőből áll, mely utóbbi a Csallóköz csúcsánál van. A külsőben van egy élelmiszer raktár, egy szép nagy pajta 2 szinttel, azután egy pék kemence, liszt és kenyér kamra – mindezek kicsik, azután ágyúk, tarackok és golyók a szabadég alatt fekszenek, azután van egy elhagyott templom, egy Bartolom nevű nemesé,³ amiért a kincstár 200 forintot fizet, melyet neki csak reverzális ellenében kell, hogy átadjanak. A föld szintjén a kriptában ugyanúgy 1. szinten tűzérési javak fekszenek, a 2. szinten Bartolom gabonája, abban egerek tömege, melyek a kincstári zsákokban és értékekben sok kárt tesznek, miáltal tehát illene a templomot megvenni.

A belső várban a legkülső csúcson a Dunánál van egy nagy kazamata rengeteg boltzott járatokkal, ezek tele vannak lövegtalpakkal és tűzérési anyagokkal, egyedül ez nagyrészt dohos és nedves, úgy hogy a lövegtalpak és e félék tönkre fognak menni, ha itt maradnak, vagy nem kaphatnak levegőt, a kincstár nagy kárára.

A múnél, ami alatt a kazamata van, szintén egy nagy kétszintes [pajta] áll, amely földszintjének egy részét hordóabroncsok foglalják el. Ennél az élelmiszerszínénél, a kazamata felett szükségfedeleket helyeztek el, ez alatt tűzérési anyagok vannak. Az élelmiszerpajta éppúgy, mint a kazamaták, földrengéskárt szenvedtek. E mellett van még egy szükség szín a sóhivatalnak és tűzérési anyagoknak, ahogy a trinitárius templomban⁴ is tűzérési fa, ez utóbbi jó és száraz, azután tűzérési anyag egy nagy élelmiszer csűrben a Duna bal partján a vár felső felében, melyre egy állandó híd vezet Komáromtól; ezen utóbbi csűrnél a Duna nagyon betört.

A város kért egy ingyen területet a külső várban még egy tároló hely építésére a tűzérési számára és egyet a hajóhivatal részére.

A vár egyik bástyáján áll egy szobor, mely a kezével egy fűgét mutat annak emlékére, hogy a törökök Komáromot nem tudták bevenni, azután a kazamatában még mélyedések láthatók, melyek börtönökbe vezetnek, ahová embereket falaztak be.”⁵

A vár ezen szomorú helyzete 1807-től azonban gyökeresen megváltozott. Legfőbb oka a nagy francia forradalmat követő hosszú háborús időszakban keresendő, amely nemcsak alapvető társadalmi, politikai változásokat indított el Európában, hanem gyökeresen átalakította a hadművészetet is.

A „francia háborúk” alapvetően változtatták meg, formálták újjá Európa arculatát. A háborúk és békék határokat rajzoltak át, birodalmak, országok tűntek el és születtek újjá. Mindezek következtében felül kellett vizsgálni az egyes országok biztonságával kapcsolatos nézeteket, szabályokat is. Kérdéssé vált, hogy a várak, végvárak, határőrvidékek képesek lesznek-e több évszázados feladatukat ellátni. Hamar bebizonyosodott,

³ Az Újvár templomát Bertalan József vette meg 373 forintért.

⁴ Komárom városában álló templomépületre hivatkozik a császár.

⁵ Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA), Habsburgisch-Lotharingische Familienarchive Hofreisen, Kt. 18. Reise von Pressburg nach Comorn dann über Olmütz und Brünn nach Wien im Jahre 1808. A forráson jelölt évszám a tiszta készítésének idejére vonatkozik, az utazásra az uralkodó sorai szerint 1807-ben került sor. Köszönettel tartozom Fazekas Istvánnak, hogy erre a forrásra felhívta a figyelmemet.

hogyan nem. Eddig a támadó hadsereg legfőbb célja az ellenség várainak elfoglalása volt, így biztosítva egyes területek megszerzését, illetve olyan hadászati fontos pontok, területek birtoklását, melyekben készleteket felhalmozva, lehetőséget teremtettek további manőverekre, hadjáratokra. A szemben álló hadseregek csak ritkán találkoztak. A francia forradalmi hadsereg, majd Napóleon katonái azonban már nem álltak meg a váraknál, hanem akkor fantasztikusnak tűnő menetteljesítményekkel döntő csatára igyekeztek készíteni az ellenséget. A háború célja immár nem az egyes várak elfoglalása volt, hanem az, hogy a szembenálló felet megfossa ellenálló képességének legfontosabb tényezőjétől, a tábori hadseregtől. Csak ezután került sor a várak ostromára, hacsak időközben már békét nem kötöttek. Ez az új hadviselés persze sokkal bonyolultabb volt a fentiek-nél, hisz teljesen más szellemben kellett megszervezni az egyébként is nagyobb létszámú hadseregeket, azok mozgását, vezetését, ellátását, utánpótlását. Eredményessége azonban nyilvánvaló volt, így Napóleon ellenségei is hamar átvették ezen új módszereket, az elv és a gyakorlat síkján egyaránt. Mindez azt is jelentette, hogy teljes egészében újra kellett értelmezni a várak szerepét.

Hadászati szempontból – a háború menetére vonatkozóan – azon várak maradtak meghatározó fontosságúak, amelyek a megváltozott körülményekhez igazodtak, vagyis megkönnyítették, elősegítették a tábori csapatok mozgását, hadműveleteit, biztosították elhelyezésüket, ellátásukat, esetleg felkészülésüket, menedéket nyújtottak visszavonulás esetén, illetve hadászati alappontját képezték egy támadó hadjáratnak. Így a megfelelő adottságokkal rendelkező és alkalmas helyen fekvő várakat kibővítették, átalakították. Nagyobb hadsereg elhelyezésére a várak körül erődvonalat építettek, ezáltal biztosítva a terület, a központi elemek védelmét. Különösen fontossá váltak a hídfőknél kiépült várak, melyek egyrészt biztosították a haderő gyors átkelését a folyókon, másrészt megakadályozták ugyanebben az ellenséget.

A Habsburg-birodalom vezetőinek korán tapasztalniuk kellett, hogy a birodalom védelmével kapcsolatos eddigi elképzeléseik tarthatatlanok. Jean-Victor Moreau francia tábornok csapatai már 1800-ban fenyegették Bécsset, Napóleon császár pedig 1805-ben be is vonult a császárvárosba. A háborút követő megalázó pozsonyi béke a birodalom térképét átrajzolta. Új helyzetet teremtett az 1806-os háború is, amelyben Napóleon először legyőzte porosz, majd a következő év elején az orosz hadsereget. Az 1807. július 8–9-én megkötött tilsiti béke feltételeit Napóleon diktálta. A francia császár törekvése között szerepelt, hogy katonailag ellehetetlenítse Poroszországot és az oroszokkal is elfogadtassa a Varsói Nagyhercegség létét. E háború ismét új helyzetet teremtett az Osztrák Császárság számára, hisz ezután már nemcsak nyugatról és délről, hanem északról és keletről is fenyegetetté vált.

A bécsi hadügyi vezetés 1807 januárjában kísérletet tett arra, hogy újragondolja a birodalom katonai biztonságának kérdését és megpróbálja igazodni a megváltozott feltételekhez. Az erre vonatkozó elképzelés kidolgozására Anton Freiherr Mayer von Heldensfeld⁶ tábornoki ezredes 1807 januárjában kapott megbízást. Mayer ezredes a mindenirányú fenyegetés és az idő rövidsége miatt, a birodalom központi területének erősítését tervezte meg. E tekintetben ő jelölte meg először Komáromot, mint a legfontosabb pontot. Feltételezte, hogy – különösen a tilsiti béke után – Ausztriát egyszerre fe-

⁶ Anton Freiherr Mayer von Heldensfeld (1765–1842), legmagasabb rendfokozata tábornagy.

nyezetik az oroszok és a Sziléziában, valamint a Varsói Nagyhercegség területén állomásozó francia és szövetséges haderő. Mayer szerint azt is fontos szempontként kell figyelembe venni, hogy Komáromot még soha nem foglalták el, ezért itt kell lennie a birodalom „fő hadi gyülekező helyének”. Mayer továbbá javasolta a Duna vonalának megerősítését Komárom és Linz között oly módon, hogy több, sáncokkal védett átkelőhely legyen a folyó mentén. Ezek közül Enns volt Komárom után a második kiemelkedően fontos hely, ahol a Duna-szigeti Spielberg erődjének kiépítését és vele szemben a bal parti Mauthausennél egy hídfő létesítését tartotta szükségesnek. Elgondolása szerint az ellenség fő hadművelési iránya az 1805. évi háborúhoz hasonlóan a birodalom szíve és az udvar székhelye felé mutat, amivel egyúttal birtokba veszi a Dunát is, elvágva így az Ausztria és Csehország közötti összeköttetést, illetve ugyanezt a maga számára biztosítja.⁷

Mayer tervezetét a hadügyi vezetés minden bizonnyal elfogadta, mivel már márciusban megbízták báró Thierry De Vaux altábornagyot, hogy Komáromra vonatkozóan készítse el egy tábori erődítésekkel védett kettős hídfő tervét. A lotharingiai születésű, ötvenkilenc éves De Vaux altábornagy fontos személyisége Komárom újabb kori történelmének, hisz – természetesen emlékiratok, Memoire-ok formájában – az egyik szószólója volt annak, hogy a régi várból egy hatalmas, központi raktárvár legyen.⁸

A normann családban született De Vaux Sedanban végzett mérnök iskolát, 1768-ban a császári-királyi hadsereg kadétja, majd tíz évvel később már főhadnagya. A katonának lehet, hogy szerencse, de élete gyakorlatilag véget nem érő háborúkban telt el. Először a bajor örökösödési háborúban, majd a Balkánon a törökök ellen, később az egymást követő francia háborúkban építette a sáncokat, védett és ostromolt várakat, vezette rohamra katonáit. Többször megsebesült és elnyerte a Mária Terézia Rend lovag és parancsnoki keresztjét is. Végig a mérnökkarnál szolgált, az 1805-ös háborúban már az itáliai hadsereg hadmérnöki igazgatójaként. Egy évvel később az olasz legénységű 45. gyalogezrednek lett a tulajdonosa. A napóleoni háborúk lezárulta után is szorgalmazta a komáromi vár kiépítésének folytatását, erről 1816. július 26-án egy nagy emlékiratot állított össze. Ekkor már tábornagy volt és valóságos titkos tanácsos.⁹

De Vaux altábornagy tehát elkészítette a komáromi vár korszerűsítésének és kibővítésének a tervét, amely a következő években valósággá is vált. Egyelőre azonban, 1807-ben még csupán előkészítő, felmérő munkálatok indulhattak, ezekről azonban nem maradtak se utasítások, se jelentések. A komáromi vár kiépítésére vonatkozó császári intézkedés csak a következő év áprilisában születhetett meg. Az alapintézkedés ugyan nem ismert, de az uralkodó ezzel kapcsolatos elképzeléséről, testvéréhez Károly főherceg generalisszimuszhoz írt, április 26-i levele felvilágosítást nyújt számunkra:

„Kedves Öcsémuram! Egy szilárd hadászati alappont szükségessége államaim közép-pontjában, amely a Duna két partja között az összeköttetést biztosítaná, hadi szertárnak

⁷ *Hortenburg, Joseph Hormayr zu: Das Heer von Innerösterreich unter Befehlen des Erzherzog Johann im Kriege von 1809 in Italien, Tyrol und Ungarn. Leipzig, 1848. 30. o.*

⁸ *Lebensbeschreibung der k. k. österreichischen FZM. Thierry Freih. De Vaux. Österreichische Militärische Zeitschrift (a továbbiakban: ÖMZ), 1822. 3. Bd. 263–264. o.*

⁹ *De Vaux rövid életrajza: Blasek, Heinrich – Rieger, Franz: Beiträge zur Geschichte der k.u.k. Genie-Waffe. Wien, 1898. (A továbbiakban: Blasek – Rieger 1898.) 660–664. o., amely az ÖMZ fent jelzett írása alapján készült.*

helyet adna és a hadsereg számára előre nem látható végesetben támaszpontul szolgálna, rég elismert dolog.

A Monarchia határainak a legutóbbi békével beállott változása egy ilyen gondoskodást még szükségesebbé tesz. Ezért az akaratom, hogy a jelenlegi békés viszonyok, és a remélhető hosszabb nyugalom kihasználtságának arra, hogy Komáromnál, mint minden katonai tekintetben a legalkalmasabb ponton, a lehető legrövidebb időn belül egy erődöt építsenek. Kedveltséged haladéktalanul tegye meg az ahhoz szükséges intézkedéseket, hogy a kellő pénzeszközöket kiutalják, de úgy, hogy mostani parancsomat udvari kamarai elnökömmel közölve, értekezzen [vele]. Ezen erőd építéséhez a lehető legtöbb katonaságot kell felhasználni, és Kedveltséged ezáltal felhatalmaztatik arra, hogy oly létszámú katonai legénységet, amennyit Ön a munka gyorsabb végzéséhez szükségesnek talál, e célból Komáromba vezényeljen.

Egyúttal avégett hozom tudomására döntésemet magyar kancelláriámnak, hogy utasítsa a magyar helytartótanácsot, hogy az ottani főhadparancsnokságnak mindenben, amit e célra igényel, vonakodás nélkül és gyorsan adjon meg minden szükséges támogatást.

Bécs, 1808. április 26-án.

Ferenc, maga kezével”¹⁰

A generalisszimusz, aki, a franciákkal 1801-ben megkötött luneville-i megalázó béke után, majd az 1805-ös vesztes háború és a szintén rendkívül kedvezőtlen pozsonyi béke aláírását követő időszakban a Habsburgok számára megmaradt birodalom biztonságának megteremtésén fáradozott, Mayer ezredes tervezetét minden módon támogatta, annál is inkább, mert az ezredes a szűkebb köréhez tartozott. A generalisszimusz a hadsereg megreformálása mellett a birodalom célszerű megerősítését elengedhetetlenül fontos feladatnak tekintette. Éppen ezért e levél kézhezvétele után azonnal munkához láthatott. Nyilván Károly intézkedése alapján szárnysegédje, gróf Philipp Ferdinand Wilhelm Grünne von Pinchard altábornagy május elején kijelölte azokat az – egyébként magyarországi kiegészítésű – alakulatokat, amelyeknek részt kellett venniük az építkezésen. Grünne altábornagy május 6-án értesítette gróf Erdődy József magyar kancellárt, hogy a Galiciában állomásozó Bianchi-dandár két ezredét, a 60. (Gyulay) és a 39. (Duka) gyalogezredet, valamint Budáról a 48. (Vukassovich) és Nagyváradról a 37. (Weidenfeld) gyalogezredet a várépítkezéshez rendelték. Az ezredek legénységét a Komárom környéki falvakba helyezték el a Dunától délre eső vidéken. A katonák első feladata az erőd építkezés előfeltételeinek megteremtése volt egy barakktábor kialakításával és az ellátás megszervezésével. Ez utóbbihoz Grünne azt kérte a kancellártól, hogy „az ország megfejtetten támogassa” ezt a munkát.¹¹ A szárnysegéd arra is kérte Erdődyt, hogy a helytartótanáccsal egyetértésben nevezzen meg egy alkalmas személyt a királyi biztosi feladatok ellátására és mindenben támogassa az építkezés vezetőjének, Johann Gabriel Chasteler altábornagynak a munkáját. E szerint már korábban is köztudott volt az, amit az uralkodó május 26-i levelében hivatalos formában is közölt Károly főherceggel, hogy a komáromi erődépítkezés vezetésével Chasteler altábornagyot bízta meg: „Mivel az a

¹⁰ Kriegsarchiv, Wien (a továbbiakban: KA) Hofkriegsrath (a továbbiakban: HKR). 1808-G1-207/72 (268. doboz.) Lenkefi Ferenc fordítása.

¹¹ Magyar Országos Levéltár. Magyar Kancelláriai Levéltár, A 39. 4900-1808.

szándékom, hogy komáromi megerősített hely létrehozására javasolt építkezést ne késleltessék a szokásos ügymenetnél oly gyakori akadályozó körülmények, hanem a legnagyobb igyekezettel és a lehető legrövidebb idő alatt befejeződjék, indítatva találtam magam az építkezés vezetésével Chasteler altábornagyot megbízni”¹²

A komáromi vár újjáépítésének megtervezéséhez és a kivitelezés vezetéséhez 1808. május 21-én tehát szinte teljhatalmat kapott Johann Gabriel Marquis von Chasteler de Courcelles altábornagy.

Johann Gabriel Chasteler 1763. január 22-én született a Mons melletti Mailbais kastélyban. Gimnáziumba a metzi erődbe járt, majd tizenhárom évesen kadétként a császári királyi 3. (Lotharingiai Károly herceg) gyalogezredben kezdte meg katonai szolgálatát. Innen a bécsi Hadmérnöki Akadémiára került, ahol 1780-ban fejezte be tanulmányait. Első tiszti beosztásait a hadmérnöki karnál kapta, tevékenykedett Olmützben és Theresienstadtban. Ezt követően korának egyik legkiválóbb hadvezére, Ernst Gideon von Loudon tábornagy alatt szolgált a Török Birodalom elleni háborúban, ahol az 1789. július 21-i focsani csatában nyújtott teljesítményével kiérdemelte az őrnagyi rendfokozatot és a Mária Terézia Rend lovagkeresztjét. Mindeközben Chotym ostrománál egy kartácsgolyó szétzúzta a jobb karját. A háború után alezredesként gárdatiszt lett és császári kamarássá nevezték ki. A Franciaország elleni első koalíciós háború kitörésekor Chasteler alezredest a hadmérnöki karhoz hívták be. Először a namuri kastély helyreállítását vezette, majd részt vett Landrecies sikeres ostromában. Ott volt közben több csatában és ütközetben is, amelyek egyikében, a wattignies-i csatában hat szuronyszúrástól megsebesült. Felépülése után tovább vitézkedett, így 1795-ben Mainz felmentésénél is, aminek köszönhetően az uralkodó előléptette tábornoki ezredessé. Két év múlva márt vezérőrnagyként a tábornoki kar tagjainak sorába lépett.

A második koalíciós háborúban először ismét egy kiváló hadvezér mellett szolgált, az Alexander Vasziljevics Szuvorov tábornagy vezette oszták–orosz hadsereg tábornoki főnöke volt Észak-Itáliában. Az Adda folyón 1799 áprilisában végrehajtott átkelés vezetéseért megkapta a Mária Terézia Rend parancsnoki keresztjét. Ugyanez év nyarán Alessandria ostrománál ismét súlyosan megsebesült, újra egy kartácsgolyótól. A következő évben a szepességi születésű báró Kray Pál tábornagy parancsnoksága alatt dolgozott tábornoki főnökként egészen Kray leváltásig. Ezután egy dandár irányítását bízták rá, amellyel a tiroli szorosok, átjárók védelmét szervezte és vezette igen eredményesen. A háború befejeztével ismét előléptették, immáron altábornaggyá.

A harmadik koalíciós háborúban Chasteler tevékenységi területe Tirol maradt, ahol ismét rendkívül sikeresen vezette csapatait és építette erődítéseit. A reguláris csapatokon kívül a tiroli népet is bevonta a franciák elleni harcba, amiért Napóleon – szokatlan módon – vérdíjat tűzött ki a fejére.¹³ A háború után Chasteler altábornagyot Grazba helyezték hadosztályparancsnoki munkakörbe. Itt érte az újabb megbízatás. Erről a tábornagyként 1825-ben elhunyt hadmérnök tábornok életét méltató nekrológban így emlékezett a szerző: „1808-ban az erődítési ismereteinek megfelelő kitűnő alkalmazást

¹² HHSStA Kabinettsarchiv. Protocolle des Kabinettsarchiv, Bd. 202.

¹³ Chastelerről lásd: ÖMZ I. Bd. Erstes Heft. Wien, 1827. 68–91. o. Nekrológ des kaiserlich-österreichischen Feldzeugmeisters Johann Gabriel Marquis von Chasteler de Courcelles. Továbbá *Bencze László*: Napóleon bécsi hadjárata 1809. Budapest, 2005. 85. o.

kapott. Az osztrák császár az ellenálláshoz készülve elhatározta, hogy Chasteler terve szerint Komáromot helyreállítja egy elsőrangú erőddé. Ezt a nagyszabású munkát Chasteler vezette, egy oda rendelt hadtesttel, korlátlan teljhatalommal, nagy sietséggel, késedelem nélkül, maga választotta mérnöktisztekkel. Gyakorolta elméleti tudását, felhasználta saját és mások tapasztalatát.¹⁴ A vár helyreállítását – mint láttuk – ugyan nem Chasteler tervezte, de valóban kapott az uralkodótól megbízást a komáromi építkezés vezetésére és egyúttal teljhatalmat a gyors és szakszerű munka elősegítésére. Az uralkodói felhatalmazás értelmében Chasteler altábornagynak az építkezés vonatkozásában nem kellett kikérnie sem az uralkodó, sem Károly főherceg véleményét, mindent saját belátása szerint intézhetett. A mellé kinevezett királyi biztos bevonásával és egy általa kiválasztott könyvelő munkájára támaszkodva szállításokra, beszállításokra köthetett szerződéseket, ezeket csak utólag kellett felterjesztenie. A királyi biztos feladata volt a kapcsolattartás a helyi hatóságokkal és ő volt az a személy, aki „gyorsítja a munkákat és elhárítja az akadályokat”.¹⁵ Az építkezéshez szükséges pénzt, a munkások fizetését a magyar hadikassza biztosította.

Az uralkodó Chasteler megbízását és felhatalmazását közölte a magyar kancellárral, Erdődy gróffal is. A kancellárnak az uralkodói is megismételte a Grünne által már megírt kéréseket, immáron utasítás formájában, vagyis hogy érje el a megye és más hatóságok támogatását Chasteler altábornagy törekvéseinek megvalósításában. Az uralkodó ugyan csak közölte Erdődyvel, hogy egy királyi biztost is ki fog nevezni az építkezéshez, aki „a Chasteler márki oldalán áll, meghagyása szerint levelez a nevezett hatóságokkal”. A királyi biztos feladatkörébe tartozott az előre nem látható nehézségek elhárítása, az építkezéshez szükséges feltételek biztosítása, a törvénykezés határozott irányítása, vagyis hogy feladatát a király nevében végezve, elejét vegye minden késlekedésnek.¹⁶

Károly főherceg az uralkodói levelet megelőzően már május 21-én egy hosszú és részletes intézkedést adott ki az építkezés gyors megkezdése érdekében. Ebben a komáromi munkálatokkal kapcsolatban feladatot adott János főhercegnek, a Hadmérnöki Igazgatóság vezetőjének, a magyar és a szomszédos főhadparancsnokságoknak, az Udvari Haditanácsnak, a Hajózási Főhivatalnak, az Udvari Kancelláriának, gróf Wenzel Joseph Colloredo tábornagynak és Chasteler altábornagy számára is.¹⁷

Károly főherceg öccsének, János főhercegnek írt levelében a hadmérnöki kar feladatait határozza meg építkezéssel kapcsolatban. Sürgette egy helyi építési igazgatóság és hivatal felállítását, ezen kívül egy kőbánya nyitását, egy téglagyár beindítását, az ide vezényelt katonai alakulatok számára barakkok és tábori kemence építését, illetve a szükséges szerszámok biztosítását. Károly ezt követően részletezte is az igényeit.

A Chasteler altábornagy támogatására felállítandó igazgatóság és építési hivatal működéséhez biztosítani kellett egy mérnök századost és mellé egy gyalogos tisztet írnonak. Ezen kívül egy számvevőfőnököt és mellé egy segédet, négy írnonkot, egy építésvezetőt, egy kőművest és egy ács mestert. Az építkezéshez Károly nélkülözhetetlenül szük-

¹⁴ ÖMZ 1827. I. Bd. Erstes Heft. Wien, 1827. 86. o.

¹⁵ HHSStA. Kabinetsarchiv. Protocolle des Kabinettsarchiv, Bd. 202. 341.

¹⁶ HHSStA. Kabinetsarchiv. Protocolle des Kabinettsarchiv, Bd. 202. 342.

¹⁷ KA HKR 1808-G-207/72.

ségesnek látott három mérnökkari törzstisztet, hat további törzstisztet és ugyanannyi századost, tizenkét főhadnagyot, két század árkászt, két század aknáaszt, 500 katonát kőművesnek, a megfelelő szerszámokkal és 500 ácsot szintén a szerszámaikkal. „Szükséges a fenti építőszemélyzethez közeli állomásról, teljesen megbízható és használható egyéneket választani” – írta Károly főherceg. A hivatalához Chasteler márki személy szerint kérhetett embereket, aki egyébként azonnal kapott egy számvevő hivatalnokot és két írnokot Bécsből. A szaktudást két aknász és két utász századnak kellett biztosítani, amelyeket egy Lajta-híd építkezésétől vezényeltek Komáromba. A kőműveseket, ácsokat és téglavetőket azon főhadparancsnokságoknak kellett kiválasztaniuk, ahonnan az építőalakulatokat ide vezényelték, vagyis a galíciaiaknak és a budainak. A főherceg e levelében közölte Jánossal azt is, hogy a császár rendeletére a Komáromnál dolgozók felével magasabb fizetést kapnak, mint az Olmütz erődjénél építkezők. A császár engedélye alapján egyébként az építkezés vezetője évi 6000 forint pótdíjat kap, a mérnök, aknász és árkásztisztek ennek kétharmadát, a táborigazgatótól érkezett tábornokok, törzs- és főtiszték, illetve az építő szakemberek ennek felét.

A generalisszimusz rendelkezése szerint az építők beérkezése után a munkálatokat a helyőrség katonái és tisztjei számára barakktábor felépítésével kellett kezdeni. Közben folyt az építőanyagok beszerzése. „A szükséges fa, deszka, zsindely, lécszög és más vas és szerszámok beszerzését”, egy Chasteler altábornagy által teljhatalommal megbízott építő hivatalnok „kézi” vásárlással biztosítja. A további beszerzéseket Károly főherceg a Hadmérnöki Igazgatóságra bízta, amelynek a vásárolt eszközöket, szerszámokat június elején, vízi úton, vagy „előfogattal kettős menettel” kellett Komáromba eljuttatni. A fémeszközök beszerzésében a Tüzérségi Főigazgatóságnak is segítséget kellett nyújtani. A beszerzendő eszközök számának érzékeltetésére, a főherceg számítása szerint, a sáncok építéséhez 10 000 lapátra, 5000 csákányra és annyi vasra volt szükség, amely 10 000 talicskához szükséges. Az építkezéshez szükséges anyag számvetésénél figyelembe vették, hogy az elkészült művek földrengés biztosak legyenek.

A Chasteler altábornagy részére meghatározott feladatot csupán az egyéb rendelkezésekből ismerhetjük, illetve az altábornagy jelentéseiből. Az 1808-as évben elvégzett munkákról készült összefoglaló jelentése szerint a május végén kapott császári parancs a következők feladatok elvégzésére szól: „...a komáromi vár helyreállítására, valamint a Duna jobbpartján és a Vág balpartján hídfő emelésére, mely a hadseregének az összeköttetését ezen folyókon biztosítja...”¹⁸

Chastler altábornagy, fent idézett jelentése szerint, már a parancs kézhezvételének napján elindult Komáromba, hogy a szükséges előkészületek megtegyje és az igényléseket összeírja. Eközben várta az idevezényelt tiszteteket és katonákat, akik azonban csak igen lassan érkeztek meg. Májusban útnak indítottak egy aknászszázadot, báró Chastler százados parancsnoksága alatt Josephstadtból Komáromba, egy másikat pedig Kobler százados vezetésével Theresienstadtból, az almási köfőjtőbe. A előbbi század az Öregvár kazamatáinak építésében vett részt, az utóbbi pedig az építkezéshez szükséges köfőjtésnél

¹⁸ KA HKR 1809-(N)1-6/20. Memoire Über den jetzigen Zustand der Festung Comorn und die Arbeiten, welche im Jahre 809 am derselben zu machen wären. Wien, 1809. február 18. Chasteler altábornagy emlékirata.

fejtett ki igen hasznos tevékenységet.¹⁹ Megérkezett Ratzenböck százados utászszezada is, amely szintén a szakértelmet biztosította.

Június közepén jelentkezettek szolgálattételre a mérnökkari tisztek is. Közülük a rangidős Franz Maurice százados volt, aki még ebben az évben megkapta az őrnagyi előléptetését. Mérnökkari képzettséggel irányította a várépítkezést Ignatz Schütz, Marius Duoda, Anselm Poglayen von Leyenburg, Michael Czihockyi, Josef Kampmüller von Langelhosen, Karl van der Werth, báró Vinzenz Abfaltern százados, Heinrich Hentzi főhadnagy, akinek a neve nem itt vált közismertté a magyarok előtt, Franz Reyl és Josef Beredel főhadnagy, továbbá Emanuel Zitta főhadnagy, aki 1849-ben altábornagyként tapasztalhatta meg, hogy milyen kiváló munkát végeztek Komáromban.

A mérnökkari tiszteknek egy hadtestnek nevezett köteléket kellett irányítaniuk, amely valójában négy gyalogezred, két aknász- és egy utászszezad volt. A gyalogezredek közül elsőként, június közepén megérkezett a Budáról iderendelt 48. (Vukassovich) gyalogezred. A nyugat-dunántúli legénységű ezred 1500 fő újonccal történt kiegészítés után november 1-jéig dolgozott a várépítkezésen.²⁰ Az ezredtörténet szerint már május 2-tól itt dolgoztak, de ez aligha lehetséges. A többi ezred, melyet Komáromba rendeltek csak augusztusban érkezett be, így a munka teljes intenzitással csak szeptemberben kezdődhetett meg. Az ezredek legénységét először a környező falvakban helyezték el.

Az előkészületek során Chasteler márkinak még egy nehéz és kényes kérdést is meg kellett oldania. A várossal egyetértésben az 1784-ben elárverezett épületeket és telkeket vissza kellett vásárolnia a kincstár számára, ezért a tulajdonosokkal meg kellett egyeznie a megfelelő kisajátítási árban. Ezen, igen nehéznek ígérkező feladat támogatására, illetve az építkezés gördülékenységének biztosítása érdekében az altábornagy egy állandó bizottságot hozott létre. A bizottság összetételére a június 1–2-i ülés jegyzőkönyve alapján következtethetünk. Az ülésen az altábornagyon kívül részt vett még báró Josef von Braunecker élelmezési biztos, Johann von Schlossern tábori hadbiztos, báró Gyurtsák kapitány a 4. (Hessen Homburg) huszárezredtől mint szármegyed, Anton von John helytartótanácsi tanácsos és a tartományi biztosság aligazgatója, Csejtey székbíró, Rauch városbíró és Bartalóczy János helytartótanácsi fogalmazó jegyzőkönyvvezetőként.²¹ A két napos megbeszélésen több olyan kérdés is napirendre került, melyben az építkezés vezetője – az uralkodó nevében – az ország és a város támogatását igyekezett megnyerni. A jegyzőkönyv szerint először a tisztek szállásolásának kérdését igyekeztek megoldani. Komáromban ugyanis kevés alkalmas szállást találtak, ezért Chasteler altábornagy „barátságosan” érdeklődött a felől, hogy a „curiális”, nemes emberek udvarházaiban el lehetne-e tiszteket szállásolni. Ugyanis, ahogy ezt a város nagy író szülöttje Jókai Mór olyan szemléletesen megfogalmazta: „ezen a kapun városi hatóságnak be nem szabad tenni a lábát, sem azért, hogy katonát bekvártélyozzon, sem azért, hogy házadót beszédjen, sem, hogy benne akármiféle bírói ítéletet végrehajtani segítsen; mert ez nemesi kúria, városi hatóság, adózástul, bekvártélyozástul ment...”²² Csejtey uram, akit a megye

¹⁹ Blasek – Rieger 1898. 64. o.

²⁰ Alexander Hold: Geschichte des k.k. 48. Linien-Infanterie-Regimentes. Wien, 1875. 328.

²¹ KA HKR 1808-N4-62/28. Protocoll. Der politisch militairischen in Angelegenheit des Comorner – Festungs Bau den 1. und 2. Juny 808 continuative abgehaltenen Comission.

²² Jókai Mór: Politikai divatok (1862–63). Budapest, 1963. 8.o.

alispánja a nemesek képviselőjében küldött a bizottságba, egy listát adott át azon „curialis” házakról, ahová önként befogadnak tiszteket. Ebből kiderül, hogy e kérdés már korábban is felvetődött és amelyet ily módon sikerült is megoldani.

Második napirendi pontként a posta kérdésével kellett foglalkozni, ugyanis Komáromban nem volt postaállomás, a leveleket a Duna túloldalán az újszönyi postán gyűjtötték és továbbították. Mivel a városból postáért csak az érintettek és csak alkalmanként jártak el, Chasteler annak érdekében, hogy az építkezés ideje alatt várható sűrű levelezés ne szenvedjen késedelmet, azt kérte, hogy állandó személyzettel oldják meg a levelek továbbítását. E kérdés megoldására a helytartótanács nevében Anton von John tett ígéretet. A következő kérdésként az altábornagy ugyancsak a helytartótanács közreműködését kérte az építkezés ideje alatt a megfelelő élelmiszerellátás kérdésében. Mindenképpen elejét kívánták venni hiány kialakulásának, illetve az üzérkedésnek és az indokolatlan árdrágításnak.

A következőben a bizottság a kisajátítás módját határozta meg, amely alighanem Chasteler elképzelését tükrözte. E szerint az Öreg- és Újvárbán, illetve a vársíkon álló épületek, kertek és telkek értékét megbecsülik, majd ezt egyeztetik az érintettekkel. Ezután elkészítik a szerződéseket, végül megtörténik az átadás. Az épületeket használható állapotban kellett visszahagyni, azokból faanyagot, ajtókat, kályhákat nem lehetett elvinni, használhatatlanná tenni. A kifizetés két részletben történt, a volt tulajdonos a szerződés aláírásakor megkapta az összeg egyik felét, az ingatlan átadása után pedig, ha az rendben megtörtént, a maradék összeget. Ha valami károkozás történt, akkor büntetést kellett fizetni.

A bizottság elfogadta az uralkodó által jóváhagyott irányelvet is, hogy kisajátításkor figyelembe veszik annak dátumát, amikor az ingatlan a tulajdonos birtokába jutott. Ha ez 1801 előtt történt, akkor az előző szerződésben foglalt érték két, két és félszeresét fizetik ki, ha ez után, akkor ugyanazt az összeget, amennyiért a tulajdonos az ingatlant megvásárolta. Kifizetik a tulajdonosnak azt is, ha beruházott és az ingatlan különösen jó állapotban volt. Mindenesre a kisajátításkor kapott összegnek lehetővé kellett tennie, hogy a volt tulajdonos képes legyen új házat venni vagy bérelni.

A kisajátítás bonyolult, különböző érdekek összeütközésének sorát eredményező folyamata az ügy sürgőssége miatt mégis gyors megegyezéshez vezetett. A bizottság tagjainak június 15-én sikerült aláírnia azt a kimutatást, amely tartalmazza az érintett ingatlanok tulajdonosainak nevét, az eredeti vásárlás idejét és a vételárat, a beruházások összegét, valamint a kisajátítási árat.²³ Chasteler altábornagy a következő napon már a kisajátításhoz szükséges teljes összeg nagyságát jelenthette Károly főhercegnek.²⁴ Eszerint az összeg, amit kárpótlásként a komáromi tulajdonosoknak ki kell fizetni, 132 309 forint és 29 krajcár volt. Egyúttal ezzel az összeggel módosítani is kellett a beruházás költségvetését. Chasteler márkit a gyors megegyezés bizakodóvá tette, még ha érezte is a magyarországi viszonyok sajátos jellegét: „Azon körülmények között, hogy Magyaror-

²³ KA HKR 1808-N4-62/28. Kimutatás. Belső házak és kertek és egyéb telkek, melyek az Öreg- és Újvárbán illetve az Esplenade-on található, és amelyeket az erődműveknek a legmagasabb helyről megparancsolt felújítása miatt, zárolni szükséges és amelyeket a legmagasabb kincstár megvált.

²⁴ KA HKR 1808-N4-62/28. Chasteler altábornagy levele Károly főherceg generalisszimuszának 1808. június 16. Komárom.

szágon a törvények minden tulajdonos független tulajdonjogát elismeri, várható, hogy [a tulajdonos] egészen megtagadja, vagy túlzott követelést tesz, – egyedül a jóakarat, amely itt mindenütt előfordul és amely figyelembe veszi az ország általános biztonságának a célját és amely a tulajdonok átadásával segít támogatni, ez túlesz a várakozásunkon ép-púgy, ahogy azon szerfelett mérsékelt rendelkezés, mely a kiadott javításra vonatkozólag készült.”

Az elkészült lista azonban mégsem bizonyult véglegesnek. Chasteler altábornagynak augusztus 23-án újabb kárpótlási igényről kellett Károly főherceget értesítenie.²⁵ A márki az e napon írt levelében „Martin Bechy nemesember és komáromi polgár” igényét terjesztette fel, akinek ugyanis még az Újvár Madonna-bástyáján volt egy szőlőskertje, amely nem került be az említett jegyzék kiadás rovatába. Bécsy Mártonnak a nevét ugyan ott találjuk a kárpótoltak sorában, mint aki egy házáért és két kertjéért igen jelentős összeget, 6000 forintot kapott, de az említett szőlőskertje és pincéje csak a megjegyzés rovatba került. A komáromi polgár a szerénykedést mellőzve a szőlőséért és „annak tartozékaiért”, nyilván a következő évek várható hasznát is beleszámolva, összesen 10000 forintra tartott igényt. Károly az igényléssel egyetértett és a szeptember 12-én fogalmazott levelében annak kifizetését magasabb jóváhagyástól tette függővé. Végül, még erre a levélre, Rainer főherceg ráírta a kifizetés engedélyezést.²⁶

A kisajátítási ügyeknek azonban még nem volt végre, hisz az építkezés nem csak a vár korábbi területeit érintette, hanem a két kialakítandó hídfő számára is megfelelő területet kellett biztosítani. Chasteler altábornagy ez ügyben szeptember 11-én levélben újól-g megkereste Károly főherceget. A felterjesztésében a szőnyi és az almási uradalom területén élő „alattvalókat” és a magát az uradalmat kívánta kármentesíteni 16 891 forinttal és 15 krajcárral, illetve Zichy Károly grófot szentpéteri uradalmáért, amit 55 753 forintra és 28 krajcárra becsültek. E meglepően magas összeget az altábornagy a következőkkel magyarázta: „A kártalanítási összegek közötti nagy különbség azért van, mert az utóbbi összegben szereplő [ti. melyet Zichynek terveztek kifizetni] kerteket és külön uradalmi gazdasági épületeket, amely az erődítési vonalon belül áll, szükséges átvenni, mert magas áradás esetén a szőnyi és almási uradalmat nem lehet megközelíteni.”²⁷ Ezen túl Chasteler márki még az almásiaknak is kárpótlást akart fizettetni a házaikban keletkezett károk miatt. A várépítkezéshez szükséges követ ugyanis az almási köfajtókból szállították Komáromba, illetve itt készletezték az építőanyagot. Ezért a várépítő parancsnokság kiküldött emberei 7524 forintot és 50 krajcárt számoltak fel.

Chasteler altábornagy felterjesztését Károly főherceg továbbküldte az uralkodónak, nyomtatékosítva a kifizetés szükségességét. „Mivel Chasteler altábornagy, úgyszintén a komáromi várépítkezéshez felállított bizottság tagjai, akik, mint máskor, a telkeket felértékelték, élvezik a bizalmat és Ófelsége, valamint az állam érdeke, lehetőség szerint gondoskodni azokról a szegény alattvalókról, akik a majdani kifizetés során kártalanításban részesülnek, ellenben cs.kir. Udvari Kamara az éppen melléket nyilatkozata szerint

²⁵ KA HKR 1808-N4-62/59. Chasteler altábornagy levele Károly főherceg generalisszimuszának 1808. augusztus 23-án, Komárom.

²⁶ KA HKR 1808-N4-62/59. Károly főherceg levele I. Ferenc császárnak 1808. szeptember 12. Bécs.

²⁷ KA HKR 1808-N4-62/69. Chasteler altábornagy levele Károly főherceg generalisszimuszának 1808. szeptember 12. Komárom.

erre nem talál emlékezni, így szükséges nekem csakis ezen kárpótlási összeg átutalásához Ófelsége legmagasabb engedélyét alázasosan kérnem.”²⁸ A császár még erre a levélre ráírta a döntését, amelynek értelmében engedélyezte a szőnyi és az almási ingatlanok árának kifizetését, azonban a szentpéteri uradalom kártalanításának ügyét felfüggesztette. A császár – jó szokásához híven – ugyanis áttanulmányozta a mellékelt jelentéseket és azokból több visszásságot is megállapított. A komáromi parancsnokság részéről ugyanis csak egy fő vett részt a Zichy-uradalom kártalanítási összegének megállapításában, egy bizonyos Maurice százados. Az uralkodó a kártalanítási kimutatásokat is végignézte és ezekben olyan tételeket is talált, melyet bemondás alapján tüntettek fel, illetve egyéb ellentmondásokat is észrevett. Az ügynek tehát folytatása következett, amit 1808-ban már nem is zártak le.

Közben folyt az Öreg- és Újvár helyreállítása és korszerűsítése, valamint a két hídfő erődjeinek kiépítése. A követ Almásról szállították, a faanyagot a Vág-vidéken szerezték be. Az utóbbi ismét csak központi intézkedést sürgetett, mivel a nagy kereslet jelentősen növelte az árakat, illetve hiány lépett fel. Ennek orvoslására az Udvari Haditanács egy bizonyos Rehm őrnagyot küldött ki, hogy legyen úrrá a nehézségeken és végezze a beszerző munkát.²⁹

A katonák, mérnökkari tisztek irányítása mellett, szakemberek segítségével az év második felében elkezdtek és nagyrészt befejezték az Öreg- és az Újvár helyreállítását, korszerűsítését és a két hídfő erődjeinek, sáncainak felépítését. A munkák során az Öregvárban használhatóvá tették a már meglévő kazamatákat, lakhatóvá a földalatti és földfeletti helyiségeket. Elkészült egy löporraktár (földből) és kialakítottak egy földalatti pékséget is. E munkák néhány földalatti folyosó kivételével elkészültek.³⁰ A cél tehát az volt, hogy minél több olyan helyiséget alakítsanak ki, amelybe készleteket lehet elhelyezni.

Az Újvárban jelentős változások történtek. A nyugati oldalon felújították a várfal már eddig is falazott külső, árok felőli falát (escarpe), a falon körbefutó mellvédet és a középső Madonna-bástya szárnyait kazamatákkal látták el. A két szélső bástyát oly módon alakították át, hogy azokból félbástyákat építettek, melyeknek külső oldaluk, egy összekötő falban folytatódva, az Öregvár árkának külső faláig (contrescarpe) biztosították a védelmet. E falakat is kőburkolattal látták el az előirányzott 8,77 méter (27 láb) magasságig emelve, kivéve az Öregvár árkánál, ahol a szükséges magasságot még nem érték el. Itt viszont, a dunai oldalon egy tüzérségi ütegállást emeltek az említett sánc és az előtte levő tér fedezésére, az északi oldalon pedig a sáncba kazamatákat alakítottak ki. A félbástyák azon szárnyait, melyek a Madonna-bástya felé néznek, oldalazó lövegek számára, kazamatákkal látták el. A koronamű fala mögött, a Madonna-bástya udvarán épült egy bombamentes, 600 mázsa befogadására alkalmas löporraktár, egy bombamentes őrszoba, több kézi löporraktár, illetve kutak, szintén bombamentes boltozattal. Az év végéig elkészült a külső védművek felújítása is, vagyis a kapu előtti ékmű (ravelin) és a korábbi művek átalakításával létrehozott három ék alakú sánc (contregard), viszont a másik ravelinnek a mellvédjét még szélesíteni kellett. Mindezek földmunkák voltak.

²⁸ KA HKR 1808-N4-62/69. Károly főherceg levele I. Ferenc császárhoz, 1808. szeptember 26. Bécs.

²⁹ József nádor iratai. Kiadta: *Domanovszky Sándor*. III. köt. 1807–1809. Budapest, 1935. 191. o.

³⁰ KA HKR 1808 6/20. Chasteler altábornagy már ismertetett emlékirata.

A építkezés során gondoskodni kellett az Öregvár északi oldalán lévő terület védelméről is. Itt korábban nem állt semmilyen védmű, ugyanis ezt a területet a Vág-Duna csak a komáromi vár felépítése után töltötte fel. Itt most, az Öreg- és Újvár csatlakozásától a Vág-Dunáig, majd annak a partján végig az Öregvár keleti „spitz”-bástyájáig egy zárógátat (enveloppe) emeltek. Ez a gát tulajdonképpen egy rőzseköteggel erősített földhányás volt. Az Újvár említett kazamatáiból e gát előterét tűz alatt lehetett tartani, vagyis pásztázni.

Alapvetően fontos feladat volt a De Vaux altábornagy tervezetében szereplő hídfők kiépítése.³¹ A tábornok két teljesen egyforma védmű rendszert tervezett a Duna jobb partjára és a Vág-Duna bal partjára. A tervben szerepelt a hídfők központi épülete, egy bástyás alaprajzú erőd, amelytől jobbra és balra három-három, zárt sokszög alaprajzú kiserőd áll. Ezen elemeket gát köti majd össze, melyeken – a csatlakozásoknál mindenhol – kapuk teszik lehetővé a kitöréseket, az aktív védelmet. Az erődök árkait a folyókból földalatti csatornákon keresztül lehetett volna elárasztani. A tervező gondolt az árvízveszélyre is, amit gátak segítségével igyekezett szabályozni.

A kivitelezés során elkészült erődök és sáncok által közrezárt terület egy olyan tábor lett, ahol a folyóátkelésre készülő, vagy azt befejező csapatok az ellenség támadásától védetten állhatnak, illetve pihenhettek. A munkálatok során megkezdték a központi erődök falazását, kazamatákat építettek, raktárakat, menedékhelyeket alakítottak ki, illetve kutakat ástak és elkészültek a kiserődökkel és az összekötő gátakkal.

A dunai hajóhidat július végére már helyreállították, a Vágon pedig december végére készült el a cölöphíd. A Vág-Dunán túli mocsaras területen történő átjáráshoz cölöputat fektettek le az ún. Hetényi-gátig.

A Chasteler altábornagy vezette féléves munka eredményeként az Osztrák Császárság belsejében, a Duna-mentén, hozzávetőleg félúton Bécs és Buda között kiépült egy olyan erődrendszer, mely képes volt magába fogadni és biztonságosan megőrizni jelentős mennyiségű hadianyagot, élelmiszert. A munkálatok eredményeként kialakult egy kettős hídfőerőd, amely egyrészt képes biztosítani a birodalom haderejének folyóátkelését akár észak–déli irányba vonul, akár a Duna-mentén, másrészt meg tudja akadályozni ugyanebben az ellenséget. Mayer ezredes előrelátását teljes mértékig igazolták az 1809-es háború eseményei. Chasteler altábornagy kiváló munkát végzett, ennek köszönhetően Komárom időben „védelmi állapotba” került, ő pedig megkapta az akkor alapított Lipótkereszt parancsnoki keresztjét.

Az építkezés rendkívül sok pénzébe került a birodalomnak, hisz nem csak az építőanyagra, a munkadíjra kellett nagy összegeket kifizetni, hanem a kisajátításokra és még sok minden másra is. Erről Jókai egyik hőse, Kacsuka főhadnagy, „élelmészési közeg a fortificationál” a következő történetet mesélte, ami ugyan valószínűleg nem az 1808-as esztendőben játszódott, de történhetett volna bármikor: „mikor a múlt évben őfensége Ferdinánd trónörökös meglátogatott bennünket, azt mondá a várkormányzónak: »Én azt hittem, hogy a vár fekete!« – »Miért kellene ennek a várnak feketének lennie, fenség? – »Azért, mert a fortificatio költségvetésében évenként tízezer forint van fölvéve – tintára. Én azt hittem, hogy tintával meszelik a várfalakat!«”³²

³¹ Hadtörténeti Térképtár, G. I. h. 85/83, KA Kartensammlung K7K 204. Komárom 1091.

³² Jókai Mór: Az arany ember. Budapest, 1975. 529–530. o.

A MŰEGYETEM ÖTVENHATOS HŐSI HALOTTJAI

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc ötvenedik évfordulójára nem egy, hanem két budapesti emlékmű is készült: Az egyik a Felvonulási térre, a másik a Műegyetemre, ahol – amint felirata hirdeti – „az 1956-os forradalom bölcsője” volt. A Műegyetem kerítésébe, a központi, „K” épület Duna-parti főbejáratától balra, a kerítésbe épített figuratív kompozíció, Csíkszentmihályi Róbert műve, 1956 október 23-a délutánját és ugyanakkor Delacroix közismert festményét idézi: felemelt fejű fiatalok tömege nyomul ki az utcára egy (szimbolikus) nőalakkal az élen.

Ez az emlékmű az egyik jele annak, hogy a Műegyetem a közgondolkozásban kezdi elfoglalni méltó helyét 1956 történetében. A Műegyetem ötvenhatjának ugyan már a rendszerváltozáskor elkezdték történeti feldolgozását, ezek a széleskörű és alapos kutatások, amelyeket a Műegyetem 1956 Alapítvány megbízásából Pogány Mária végzett,¹ azonban csak később kaptak kellő nyilvánosságot.

A Műegyetem említett főbejáratán belépve, az Aulában, rögtön a jobboldali falon egy emléktábla áll, amire eredetileg a következő feliratot vészték:

„HŐSI HALOTTAINK EMLÉKÉRE,
AKIK 1956-BAN, A FORRADALOMBAN
ÉLETÜKET ÁLDOZTÁK HAZÁNK ÉS
EURÓPA SZABADSÁGÁÉRT

DANNER JÁNOS	BARTÓK JÓZSEF
LAJOS FERENC	HAVAS JÓZSEF
VEDRÁL VILMOS	ALBRECHT MÁRTON

1994

HÁLÁS KEGYELETTTEL A BUDAPESTI MŰSZAKI EGYETEM”

Később a névsor kiegészült még három névvel:

„RÖSSLER JÁNOS PÉCH GÉZA
SZILÁGYI JÓZSEF”

Ezt az emléktáblát koszorúzza meg az egykori résztvevők által alapított „Műegyetem 1956” Alapítvány minden év október 22-én, annak a nagygyűlésnek az emlékére, amely 1956-ban ebben az aulában folyt le, ahol a forradalom megszületett. Az ötvenedik évforduló óta ez az ünnepség a köztársasági elnök részvételével zajlik.

¹ Pogány Mária (szerk.): Amiről kevés szó esett. Adalékok a Budapesti Műszaki Egyetem 1956 októberi eseményeihez. I–IV. k. Budapest, 1992–1996.

Kiknek nevét örökíti meg az emléktábla? Kik ötvenhat műegyetemista hősi halottai?

Sajnos, a tábla felállításának nem maradt fenn dokumentációja, a „Műegyetem 1956” Alapítvány kuratóriumának akkori elnöke sem él már, így utólagos kutatást igényelt az emléktáblán szereplő nevek azonosítása.

A személyek felsorolása a táblán nem követi a betűrendet, sőt az elhalálozás sorrendjét sem. Első pillantásra egy bizonyos esetlegesség látszik a felsorolásban. Annak alapján azonban, amit Pogány Mária 1993. február 19-én ír, hogy (Danner János után) Bartók József a második ismertté vált hősi halott, de „van tudomásunk egy harmadikról is, akinek emléke további kutatást érdemel,”² azt kell hinnünk, hogy a sorrend az ismertté válás időrendjét követi. Pogány Mária interjújának sorrendje ugyanis megegyezik az emléktábla felsorolási sorrendjével. Megismerve azóta az egyes személyek halálozási időpontjait, haladjunk inkább ennek sorrendjében. Kiről többet tudunk, kiről kevesebbet.

BARTÓK JÓZSEF Székesfehérvárott született 1937. április 4-én, Budapesten a VI. Váci u. 71. alatt lakott.³ Édesanyja neve Kajdi Ilona. Szülővárosában végezte el a 18. sz. Gépipari Technikumot. 1955-ben iratkozott be a Villamos Karra.⁴

1956-ban másodéves villamosmérnök-hallgató volt. Október 23-án a Szerb utcában lett volna délután elfoglaltságuk. Helyette elmentek a tüntetésre. Mint öccse elmondja, „a Bem térnél kezdődő demonstrációt követően a lelkes ifjúság egy része az esti órákban a Magyar Rádió elé vonult. Köztük volt a bátyám is. A Rádió épületéből a karhatalmisták a tömeg közé lóttek. Bátyám néhány társával együtt egy, a közelben lévő cipész üzlethelyiségébe igyekezett bemenekülni. Közben érte a halálos lövés. A lövöldözés elcsendesülésével a Trefort utcai kórházba vitték be a társai. Akkor még élt. Az egyik ápolónő felismerte, és megjegyezte: nemcsak fegyvere nem volt, hanem piros–fehér–zöld szalagot is ő adott neki. Mégis tüdő- és szívlövés érte, és aznap éjjel meghalt.”

A Trefort utcai kórház kertjében temették el több társával együtt, majd véglegesen 1956. december 23-án a székesfehérvári református temetőben.⁵

A hivatalos adatok szerint Bródy Sándor u 7. alatt halt meg.⁶ Az egyetemi törzskönyvben semmi nincs arról, hogy miért is nem folytatta tanulmányait.

RÖSSLER JÁNOS Budapesten született 1932. január 15-én. Édesanyja Kiss Mária. Budapesten, az V. Váci u. 63. sz. alatt laktak.⁷ Kalocsán elvégezte a szakérettségis kollégiumot, majd 1952-ben felvették a Villamos Karra.⁸

Ötödéves villamosmérnök hallgató volt. Egyik évfolyamtársa ezt mondja el róla: „Szakérettségivel került az egyetemre, ezt megelőzően ipari tanuló volt. Özvegy édesanyjával kettesben élt a Váci utcának a Dimitrov térhez közel eső szakaszán, egy negyedik emeleti manzárszobában. Nagyon szegények voltak. Az édesanyja segédmunkás-

² Pogány: i. m. II. k. 69.

³ Horváth Miklós – Tulipán Éva: In memoriam 1956. Budapest, 2006. 93. o.

⁴ Budapesti Műszaki és Gazdasági Egyetem levéltára. (A továbbiakban: BME L.) Villamos Kar. Törzskönyvek. Nappali tagozat. 1955/56 kötet, 20. o.

⁵ Bartók Károly levele: Pogány i. m. II. k. 18. o.

⁶ Horváth – Tulipán: i. m. 93. o.

⁷ Uo. 213. o.

⁸ BME L Villamos Kar. Törzskönyvek. Nappali tagozat. 1952/53 kötet, 18. o.

ként dolgozott a Fehérvári úti Kábelgyárban. Az ebből származó kis jövedelem és Rössler János szerény ösztöndíja képezte a megélhetésük alapját. Sokszor jártam náluk, mert rendkívül jó szándékú embert ismertem meg benne. Annak ellenére, hogy ipari tanulóból a párt segítségével, párttagként került szakérettségire és a Műszaki Egyetemre, az akkori társadalom fonákságait hamar felismerte. Ez a felismerés őt oda vezette, hogy azokkal az évfolyamtársaival, akikkel barátságban volt az egyetemen, így többek között velem is, mindig mindenféle olyan információt megosztott, amelyek az akkor divatos módon, először csak a párttagokhoz jutottak el. Tehát a párttaggyűlések után bennünket mindig informált arról, hogy végül is mi az, amire a közeljövőben oda kell figyelniünk. Ezen a réven és a tanulás útján emberileg közel kerültünk egymáshoz. Az egyetemi órák után szinte naponta együtt sétáltunk át a Szabadság hídon a Dimitrov térre. Itt sokszor hazaindulás előtt még hosszan el is beszélgettünk. Ezt követően ő elsétált haza, én pedig a kettes villamossal a Boráros térre utaztam, hogy hazamenjek Pesterzsébetre, ahol az idő tájt a szüleimmel laktam. E séták és beszélgetések során nagyon jó emberi kapcsolat alakult ki közöttünk.

Október 25-én otthon volt, a szobájukban az édesanyjával együtt a Magyar Rádiót hallgatták, amelyben azon a napon is Szepesi György beszélt, és a hivatalos politika álláspontját közvetítette. Az 'ellenforradalmi bandák' leverését emlegette, és a konszolidáció érdekében mindenkit felszólított a munkája felvételére. János édesanyja félt, hogy még azt a jelentéktelen segédmunkási állását is elveszítheti, ha nem tesz eleget a rádió közvetítette hivatalos álláspontnak, hiszen az ő kábelgyári keresete jelentette a közös megélhetésük legfőbb alapját. János az édesanyját féltve, elkísérte a gyárba. Kimentek a Fehérvári útra, és a mama bement a gyárba. A fiú visszafelé jövet benézett az egyetemre. Az egyetemről pedig egy általam nem ismert létszámú csoporttal elment tüntetni. Ennek során került valahogy a Parlament elé. (...) A sortűz során tíznél több golyó érte Rössler János testét. Úgy tudom, hogy a helyszínen elvesztette eszméletét, amely többé nem is tért vissza. Ismereteim szerint a Péterfy utcai kórházban hunyt el három nappal később. Temetői információim szerint 1956. november 16-án hantolták el a Rákoskeresztúri temetőben. A temetőben a sírhelyét sokszor meglátogattam, már 1957-ben is. A 18. parcella I. sorának 11. helyén nyugodott. E sírhely megváltása azonban 25 év után, amikor az édesanyja már nem élt, lejárt. Más rokonról vagy rokoni kapcsolatról nem volt tudomásom. Ennek következtében a temető a lejárt sírhelyet megszüntette és a benne lévő csontokat közös sírba helyezte. A maradványai ma már gyakorlatilag nem azonosíthatók. Tudtommal abban a parcellában, ahol az 56-osok jelképes és nem jelképes sírjai vannak, így a 301-ben sincs számára kijelölt hely. De a neve megtalálható a temető iroda feljegyzései között, mert ott kigyűjtötték azoknak az adatait, akik az akkori események következtében haltak meg és kerültek eltemetésre.”⁹

A kórház naplójában még a következő orvosi feljegyzéseket lehet olvasni:

„Rösler János (A-612) 24 éves egyetemi hallgató.

Október 25-én »a fej lövési sérülése, agyvelőesés és állkapocscsonttörés« diagnózissal vesszük fel a klinikára. A vizsgálat szerint fejlődése van; a fül előtt 2 cm-es behatolási nyílás, ezen át agyszövet esik elő; állandó, igen erős vérzés. Azonnali műtét: Vidonyi, Kós.

⁹ Vörös András-interjú: *Pogány*: i. m. IV. k. 97–100. o.

Az agytörmelékelt eltávolítjuk a löcsatornából, mely a kisagy felé vezet. Vérzéscsillapítás; 500 ml vért kapott. A beteg általános állapota romlik, a légzés leáll, és délután 5 óra 30 perckor bekövetkezik a halál.”¹⁰ Az egyetemi törzskönyvben ennyi áll róla: „Mehalt 1956 őszén.”

DANNER JÁNOS 1929. május 12-én született Szegeden, polgári családban. Szülei korán elváltak. Apjánál maradt, nagyanyja nevelte. Már a középiskolában az átlagost messze meghaladó olvasottságra tett szert. Elsősorban az irodalom, a filozófia, a kultúrtörténet, a zene és a film érdekelték. Ortega és Huizinga műveit olvasta, és megismerkedett a neokatolikus írókkal is. Erősen foglalkoztatta a modern lélektan, elsősorban Jung irányzata. Kedves írói voltak Kosztolányi Dezső és Márai Sándor. Az *Egy polgár vallomásai* főhőse, Garren Péter egy kicsit az ő eszményképe volt. Érzékeny, lírai alkat volt, szívesen olvasott fel, illetve mondott verseket.

1947 márciusában a fakultatív hitoktatás bevezetését rendelték el. Szegeden március 19-én spontán diáktüntetésre került sor. A tüntetésen Danner János, a Klauzál Gimnázium tanulója is részt vett. A rendőrség ezért öt évre rendőri felügyelet alá helyezte. Az igen brutálisan végrehajtott tömegoszlatás hozzájárult Danner János elkötelezettségének további megerősödéséhez. Elkezdett járn pap ismerősei által tartott külön előadásokra is, amelyeket a tomista filozófiáról tartottak, majd lelkigyakorlaton vett részt a jezsuitánál. Meggyőződéses katolikus lett.

1948-ban részt vett az országos centenáriumi tanulmányi versenyben, s ott megyei harmadik helyezést ért el. Érettségi után képességei és hajlandósága szerint bölcsészetre ment volna és helyben, Szegeden, de származása és a rendőri felügyelet miatt erre nem volt esélye. Ezért nem Szegedre, hanem Budapestre, nem egyetemre, csak főiskolára jelentkezett, a kereskedelmire, ahová fel is vették. Nem sokkal később szegedi lelki vezetője, Havass Géza is Budapestre került. Danner János Budapesten is kapcsolatban állt vele.

1950-ben végzett a főiskolán, munkába állt.¹¹ 1953-ban beiratkozott a Műegyetem Építész Kara esti tagozatára. 1956-ban már negyedéves volt. Osztályzatai zömmel jelesek, jók, de előfordulnak közepesek, s egy elégséges is.¹² A pályaválasztásban szerepe lehetett unokatestvérének, Danner Péternek is, aki nyolc éven át próbálkozott felvételizni ugyanerre a karra, s miután nem sikerült, úgy lehetett csak építész, hogy 56-ban kiment az Egyesült Államokba.¹³

1956-ban Bem u. 2. alatt lakott, műszaki szerkesztőként dolgozott valamelyik tervezőintézetnél.¹⁴

Marián István alezredes, a Budapesti Műszaki Egyetem páncélos tanszékének parancsnoka, s az október 22-iki műegyetemi nagygyűlés óta az események egyik vezéralakja, amint 1989-ben elmondta, Danner Jánossal akkor került kapcsolatba, amikor ez 24-én kora reggel a Rádió épületéből – más hallgatókkal együtt – nála telefonon jelent-

¹⁰ Dr. Dubecz Sándor: Sebészeti klinika a tűzvonalban, 1956. 149. o.

¹¹ id. Frivaldszky János: Egy ötvenhatos hősi halott: Danner János. *Távlatok*, 2006. október, 296–308. o. (A továbbiakban: Frivaldszky: Danner.)

¹² BME L Építész Kar. Törzskönyvek. Esti tagozat, 1953/54 kötet, 28. o.

¹³ Frivaldszky: Danner.

¹⁴ Horváth – Tulipán: i. m. 110. o.

kezett. A hallgató nyilván részt vett a tüntetésen, majd ott volt a Rádió elfoglalásánál is. Hogy fegyverrel-e, azt nem tudjuk. Feltehető, hogy a kevés számú fegyver inkább azok kezébe került, akik értettek hozzá. Danner ugyanis nem kapott katonai kiképzést. Az esti évfolyamon nem volt honvédelmi oktatás, a rendes sorkatonai szolgálatról pedig ez a tanulási forma ideiglenes felmentést jelentett.

Dannerrel Marián személyesen 26-án ismerkedett meg. Másnap alakult meg az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság, amelyet Marián megkért, hogy rendeljenek melléje két összekötőt. Danner Jánost és Varga Sándort jelölték erre a feladatra. Danner is, Varga Sándor is magas termetűek lévén, az alacsony Marián alezredes mellett egyúttal testőrök is voltak. Ettől kezdve haláláig jóformán mindig együtt voltak. Személye sokat jelentett intellektuálisan Mariánnak, az értekezleteken – saját szavai szerint – gyakran „súgott” neki határozatok megfogalmazásánál. Mindketten szerették a verseket, amikor éppen nem volt konkrét tennivaló, gyakran idéztek egymásnak verseket, versrészleteket.¹⁵

A forradalmi bizottság tevékenységének egy epizódja személyesen is Danner János nevéhez köthető. Október 30-án az ÁVH Völgy utcai titkos nyomdájából Marián Istvánt két ÁVH-s tiszt előbb telefonon, majd személyesen megkereste, elhatárolódtak az ÁVH tetteitől, együttműködést ajánlottak fel. Marián a diákokkal együtt tárgyalt velük. Kikérdezték a tiszteket, majd védelem alá helyezték őket, nemzetőr igazolványokat adtak nekik.¹⁶ Ennek a Völgy utcai ÁVH-s létesítménynek a védelmét Danner János szervezte meg.¹⁷

Életének utolsó napjáról Majorossy Imre, a Műegyetem sofőrjétől értesültünk:

Danner Jánost a forradalom előtt nem ismerte. Ezekben a napokban azonban többször is fuvarozta különböző helyekre. Egyszer Újpestre is elvitte egy másik fiúval, ahol vagy egy negyedórát beszélgettek a ház kertjében az egyik fiú lányismerősével. Dannert igen rokonszenvesnek találta, sokat beszélgettek irodalomról.

November elsején délután, nem emlékszik már, hogy kit vagy kiket vitt Škodájával a Honvédelmi Minisztériumba. Visszafelé késő este azonban egyedül Danner volt az utasa, mellette, a jobboldali első ülésen ült. Valószínűleg a Bajcsy-Zsilinszky úton indultak el, a Szabadság hídra a Vámház (akkor: Tolbuchin) körútról hajtottak fel. Kocsiján elől a rendszámtábla mellé egy nagy nemzeti színű zászló volt tűzve. Közvilágítás lényegében nem volt. A híd közepén a reflektorfényben hirtelen balról néhány (legfeljebb négy) férfi tűnt fel, akik le akarták állítani. A bőrkabátos, vattakabátos – pufajkás – alakok egyáltalán nem tűntek felkelőknek, nem viseltek nemzetiszínű karszalagot vagy jelvényt sem. Hirtelen a gázba taposott és tovább hajtott. Ekkor vette észre, hogy autó áll előtte keresztbe, ám az emberek és az autó közt hirtelen egerutat tudott nyerni.

Teljes sebességgel száguldott le a hídról, majd, hogy ne legyen lőhető s megtévessze üldözőit, nem a Műegyetem rakpartra fordult rá, ahová igyekezett, nem is a Budafoki, hanem a Bartók Béla útra. Itt a második – a Zenta – utcánál aztán balra kanyarodott, s

¹⁵ Rádai Eszter riportja Marián Istvánnal és dr. Somkuti Gabriellával: Kossuth Rádió, *Vasárnapi Újság* című műsor, 1989. április 30. Hangfelvétel Dr Somkuti Gabriella szívességéből. (A továbbiakban: Marián-interjú.); *Frivaldszky*: Danner.

¹⁶ Marián István vallomása 1957-ben. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. (A továbbiakban: ÁBSZTL.) V-150006. Várad Gyula és tsai., 387–390. o.

¹⁷ Varga Sándor-interjú. Készítette Balás Eszter 1997. június 30-án. 1956-os Intézet Oral History Archivum. (A továbbiakban: OHA.) 678. sz., 51. o.

kiért a Budafoki útra. Megrémülve vette azonban észre, hogy üldözői tudhatták, valójában merre tart, mert a Budafoki úton utolérték, s az ablakon kihajolva revolverből löni kezdték őket. „Lőj már!” – kiáltott Dannerre, akinél géppisztoly volt, s így – a hátsó ablakot betörve – kilőhette volna az üldöző kocsit. Danner azonban nem mozdult, nem is szólt egy szót sem – „váratlan stresszhatás bénította-e meg vagy mert a szűk kocsiban magas termetével nem tudott mozogni a géppisztollyal?”, nem tudja – holott egyfolytában kiabálta neki: „lőj már!”

A rossz felépítésű Škoda biztonságát kockáztató sebességgel fordult balra a Bertalan Lajos utcába, majd ismét balra a Műegyetem rakpartra, s hajtott a központi épület főbejáratáig. A kapu előtt lévő beugróban több személy- és teherautó állt. Ezek előtt elhaladva, eléjük félbalra bekanyarodva állt meg, majd hirtelen kiugrott a kocsiból a – tőle balra eső – kapu irányában, és az egyik autó mögött, kb. öt méterre saját kocsijától a földre vetette magát.

Ekkor érték be őket az üldözők. Megálltak, ketten kiugrottak a kocsiból és a Škodát rövid sorozatokkal szitává lőtték. Danner János már ki sem tudott szállni, ott maradt halva az ülésen. Valószínűleg termete és géppisztolya is akadályozta a kiszállásban. Az épületből kiszűrődő fényben jól látszott, hogy a Pobjedát egy szőke nő vezette. Az őrség fegyverre kapott, a merénylők azonban visszalöttek. Az egyik golyó az egyik nemzetőr egyetemistát lábón találta. A Pobjeda elszáguldott a Gellért tér irányába. Mindez fél egykor történt, tehát már másnap, november 2-án.¹⁸

A Szabadság hídi jelenethez némi személyes kommentár kívánkozik. Én [F. J.], mint utólag rekonstruálni lehetett, kb. száz méterrel haladhattam mögöttük egy Csepel katonai teherautóval, annak fegyveres kocsikísérőjeként, szintén a Műegyetemre. Ha történetesen mi érünk előbb a hídra, s mi lettünk volna a célpont, minket biztos azonnal lekaszálnak, nem tudtunk volna egérutat nyerni egy teherautóval. Ám a pobjedások kifejezetten a HM-ből jövő Škodára vadászhattak, mert tudták, hová tartott, hiszen annak félrevezetés-ként megtett kerülő útja ellenére ők a Budafoki úton várták újbóli feltűnését; amellet szándékosan a híd közepén állították meg őket, hogy el tudják állni az útjukat. A Pobjeda pedig nem sokkal a Škoda előtt érhetett a hídra, ugyanis az nem valószínű, hogy hosszabb ideje ott álltak volna lesben, hiszen bármilyen kicsi is volt a forgalom, nem kockáztathatták meg, hogy mások találjanak rájuk. November elsején az ávósok jobban féltek, mint tőlük a lakosság. Így az a feltevés sem nagyon valószínű, hogy kifejezetten Mariánt várták volna valamilyen – pl. HM-ből származó – információ alapján. Egy ilyen informátornak azt is tudnia kellett volna, hogy az alezredes onnan már több mint négy órával korábban eltávozott.

Ami a merénylet lefolyását illeti: eddig mindenki úgy gondolta,¹⁹ hogy a Škoda a hídról egyenest a rakpartra fordult, és északról közelítette meg a Műegyetem főbejáratát. Ezzel szemben kerülővel az ellenkező oldalról érkezett oda. Tévesek továbbá a több Pobjedáról vagy a rakparton lesben állókról szóló tudósítások is. A menekülő Pobjeda pedig nem az Összekötő híd felé tartott, hanem éppen az ellenkező irányba. Végül: Több rendszám is szóba jött a merényletben szereplő Pobjedát illetően. Ezek közül a CA-056

¹⁸ *Id. Frivaldszky János: Az igazi tanú. Találkozás Majorossy Imrével. A CÉH, XX. (2009.) Nyáreleji szám, 38–40. o.*

¹⁹ Pl. Beke Tibor-interjú. Készítette Ferenczy Erika 1992-ben. OHA, 390. sz. Beke Tibor által korrigálva.

látszik a leginkább hitelt érdemlőnek, ilyen számú autót láttak ugyanis akkor éjjel a Zalka Máté Laktanyából,²⁰ amely éppen a Zenta utca és a Budafoki út sarkán állt, ott, ahol az üldözés egy szakasza lejátszódott. Az is teljesen biztosnak látszik, hogy a merénylők ávósok voltak. A merénylet időpontja viszont jó egy órával később volt az eddig vélelmezett 23:15-höz képest.

Holtteste másnap az aulában volt felravatalozva, nemzetőrök álltak mellette díszőrséget. Ezután édesanyja és – mint Marián 1989-ben elmondja²¹ – menyasszonya jöttek érte, elvitték a halottasházba. (Ez lehetett talán a Majorossy által említett újpesti lány.) Itt unokahúga, Danner Klára tudomása szerint Havass Géza talált rá. A holttestet „már egészen megbarnult. A temetőben koporsója egy nemzetiszínű zászlóval volt letakarva.” – írja neki ő maga, Havass Géza.²² November 15-én Havass Géza „kiszegítő lelkész, tb. pápai káplán” temette el a Farkasréti Temető 30-2. parcella 1. sor 44. sírjába. A halál oka géppisztolylövés, az anyakönyvben ez a megjegyzés áll még: „Hősi halott.”²³

ALBRECHT MÁRTON Budakeszin született 1936. november 3-án. Édesanyja Pitz Mária. Itt laktak először a Széchenyi u. 42. alatt. Édesapja útkövező volt. Szülei az ötödik osztálytól a budapesti Érseki Katolikus Gimnázium általános iskolájába járatják, amelyet az államosításkor II. Rákóczi Ferencről neveztek el. Itt jó eredménnyel érettségizett. 1956-ban másodéves volt a Műegyetem (Építő)mérnöki Karán.²⁴ 1956-ban már Budapesten, a Keleti Károly utca 10. alatt laktak.²⁵

Évfolyamtársai szerint kifejezetten társaságkedvelő fiú volt, verseket írt, rendszeresen járt klasszikus zenét hallgatni sztereó-lemezjátszós programokra.²⁶ Egy volt tankörtársának a Tannhäuser nyitányról mindig ő jut az eszébe, mert a mögötte lévő asztalnál rajzolás közben gyakran ezt dúdolta.²⁷

Édesanyja így emlékezik rá: nagy tudásvágy volt benne, sok könyve volt, tervező mérnöknek készült. Barátaival sokat kirándult, barlangászokodott, színházba járt. Szeretett táncolni, egy lánynak komolyan udvarolt. Vallásos volt, a Keleti Károly utcai templomba jártak.

Október 22-én részt vett a műegyetemi nagygyűlésen, hajnalban ért haza, megmosdott és máris ment vissza az egyetemre. A következő napokban legfeljebb aludni ment haza, olykor nem is aludt otthon.²⁸

Egy jó barátja elmondta, hogy október 23-án a Parlamentig együtt vonultak fel. Amikor azonban egy teherautónyi fiatal onnan a Rádióhoz indult, mint gyakorlott gúlatornász pillanat alatt fent termett köztük. Ott részt vett az ostromban, a Múzeum kertjéből

²⁰ Varga Sándor vallomása: ÁBSZTL V-15007/1 Kiss István és tsai, 189–200. o., 199–200. o.

²¹ Marián-interjú.

²² *Frivaldszky*: Danner.

²³ Budapest Szentimrevárosi Plébánia anyakönyvei. Halotti anyakönyvek, III. 159. o.

²⁴ BME L (Építő)mérnöki Kar. Törzskönyvek. Nappali tagozat. 103/f/57. kötet, 55.001 törzsszám. Magam az általános iskola 7–8. osztályában osztálytárs, a gimnáziumban és az egyetemen évfolyamtárs voltam.

²⁵ *Horváth – Tulipán*: i. m. 86. o.

²⁶ Gábor Nándor okl. mérnök, gimnáziumi osztálytárs, majd évfolyamtárs, jó barát közlése, 2009. május.

²⁷ Erdélyi Zsófia okl. mérnök közlése, 2009. május.

²⁸ Tóth Dezsóné-interjú: *Pogány*: i. m. III. 38., 40. o.

lőtték géppisztollyal a Rádió épületét. Már éjfél után egy ávós csapat érkezett páncélosokkal, körbekerítették, majd a Margit-hídnál lévő ávós központba vitték őket. Itt egy több emelet mélyen lévő teremben álltak körben a fal felé fordulva, amíg az igazoltatáshoz sorra nem kerültek. Reggel az ávósok utasítást kaptak, mire nagy fenyegetőzések közt elengedték őket. „Mélységesen hitt a forradalom győzelmében.”²⁹

Jelentkezett nemzetőrnek. „November 3-án együtt voltunk szolgálatban [ti. velem: F. J.]. Az eseménytelenségben én Rejtő Jenő *Láthatatlan légióját* olvastam, többen céllövést gyakoroltak az alagsori lőtéren, így ő is. Délután éppen a falat támasztottuk körletben (az aula fölötti díszteremben). Albrecht Márton szorosan mellettem, a jobb oldalamon állt. Tőle jobbra, szintén a falhoz támaszkodva guggolva ült közös évfolyamtársunk, neki jó barátja és tankörtársa. Az ő délelőtt használt géppisztolya véletlenül elsült, s a benne maradt egyetlen golyó évfolyamtársunkat szíven találta.”

Négy évfolyamtársa³⁰ kapta fel, s vitte le az elsősegélyhelyre, ahol orvosok teljesítettek szolgálatot. Ott a fibrillációból megállapították, hogy erős belső vérzése van, valószínűleg az aorta sérült meg. Segítség nem volt, ilyenkor a vérátömlesztés sem segít.³¹ Akinek kezében elsült a fegyver, nyugtató injekciót kapott, mert kárt akart magában tenni.

Édesanyja ennyit mond az esetről: „Jött egy golyó, amely a jobb oldalán a bordái között bement, és a bal oldalon kijött. És ez a golyó szétroncsolta a szívét. Rögtön ment orvos, és próbált segíteni rajta, de nem tudott.” Egy katona és egy civil hozták a hírt, „hozták a kabátját és mondták: Albrechtéket keresik. Mi vagyunk – mondtam. Bejöttek. Akkor közölték: ne tessék haragudni, de Marci meghalt. – Én azt hittem, hogy végem van. Kérték: öltözzünk fel és menjünk velük. Kocsival voltak nálunk. Bementünk a Műegyetemre. Addigra már felravatalozták a könyvtárban. Egy lepedőre fektették és nemzetiszínű zászlóval letakarták. Arra vártam, hogy vegyék le a zászlót, hogy ő-e az vagy sem. Hát ő volt. Még meleg volt. De már halott.” Húsz évesen, a születésnapján halt meg, 8-fél 9 tájban.³²

Először a Műegyetem kertjében, a könyvtár mellett temették el. Amikor tavasszal végleges nyugvóhelyére temették, a Farkasréti Temetőben, nem messze Danner János sírjától, az egész tankör jelen volt, az a társuk is, aki a balesetet okozta. Sőt, ő az elhunyt szüleivel egy csoportban állt.³³ Korábban a szülőket nem ismerte, a baleset után édesanyjával együtt kereste fel őket, amint az utcákon közlekedni lehetett, hogy „bocsánatot kérjen”, s nemcsak „őszinte feloldozást” kapott tőlük, hanem megértő magatartásuk segítette számára is feldolgozni a traumát. Ugyanezt tapasztalta a barátaitól és többi évfolyamtársaitól is.³⁴ Egy harmadik jó barát és évfolyamtárs vette feleségül azt a lányt, akinek Albrecht udvarolt.

Az egyetemi törzskönyvben csak az áll róla, hogy a második évre beiratkozott, de ezentúl semmi arról, hogy miért maradtak abba tanulmányai.³⁵ Négy hónappal később temették végleges sírjába. Nyughelye: Farkasrét 30-2. parcella, 2. sor, 33. sír.³⁶

²⁹ Volt évfolyamtársa és jó barátja, Dr. Rézsei Géza okl. mérnök közlése, 2009. május

³⁰ Fogarasi Gyula, Gábor Nándor, Liptai József, Rézsei Géza.

³¹ Dr. Fogarasi Gyula évfolyamtárs közlése, 2009. május

³² Tóth Dezsőné-interjú: *Pogány*: i. m. III. k. 40. o.

³³ „Hogy ezt meg tudták tenni...!” – kommentálja a jelenetet a szemtanú, Erdélyi Zsófia okl. mérnök, tankörtárs, 2009. május.

³⁴ Az illető személyes nyilatkozata nekem (F. J.), 2009. május.

³⁵ BME L (Építő)mérnöki Kar. Törzskönyvek. Nappali tagozat. 1955/56.

LAJOS FERENC 1937. június 26-án született. Édesanyja Goldfarb Ilona. A budapesti Madách Imre Gimnáziumban érettségizett jó eredménnyel. 1955-ben iratkozott be az (Építő)mérnöki Karra.³⁷ Apja neve szintén Lajos Ferenc. Szülei 1946-ban elváltak.³⁸ Volt évfolyamtársai közül kevesen emlékeznek rá, akik igen, azok mint rokonszenves, csendes fiúra [F. J.] Van, aki arra is emlékezik, hogy 1956 nyarán az egy hónapos katonai gyakorlaton, Mezőtúron a kiképző tiszt kifejezetten „szívatta.”³⁹

1956. november 4-én az egyetemen még fegyveres őrszolgálatot teljesített. Haláláról lényegében csak annyit tudunk Pogány Máriától, hogy édesanyja úgy tudta, fiát a Műegyetem pincéjében lötték agyon.⁴⁰ Többet az édesanyától nem lehetett megtudni.⁴¹ Egy visszaemlékezésből az derül ki, hogy bár november 4-én délelőtt a Műegyetemet a nemzetőrség kiürítette, később Móricz Zsigmond körtéri felkelők jártak be oda – köztük műegyetemisták – az ott maradt fegyverekért, meg hogy ott aludjanak. A szovjetek többeket ott értek, illetve másokat oda gyűjtöttek be.⁴²

A törzskönyvében csak annyi áll, hogy beiratkozott a második tanévre. 1957-ben azonban egy sokszorosított lapot ragasztanak be a a dékán, Vásárhelyi Boldizsár aláírásával, hogy a „létszámból törölve”, mert az 1956/57. tanév második félévére már nem iratkozott be.⁴³ Az, hogy azóta sem tudunk semmit további sorsáról,⁴⁴ azt látszik igazolni, hogy a szovjetek valóban agyonlőtték, s egyszerűen a közeli Dunába dobták – talán másokkal együtt.

A Magyar Köztársaság Elnöke 1992. március 14-én Lajos Ferencnek posztumusz „56-os emlékérmét” adományozott.⁴⁵

Ide tartozik még, hogy november második felében a Műegyetem K épületének pincéjében – az 1. sz. (Acélszerkezetű) Hidak Tanszéke alatti folyosó falfülkájében – még két felkelő fiatal haltteste hevert, akik közül azonban egyik sem volt azonos Lajos Ferencel.⁴⁶ Figyelemre méltó az is, hogy e két halotról – sem tanulmányunkban felsoroltakon kívül más műegyetemi halotról – a nyilvántartások ugyanúgy nem tudnak, mint Lajos Ferencről sem,⁴⁷ e két halottat szintén anyakönyvezés nélkül takarították el.

Ők ketten szintén a Műegyetem hősi halottai, ha semmi közelebbi nem is tudunk róluk.

³⁶ Tóth Dezsőné-interjú: *Pogány*: i. m. III. k. 40. o.

³⁷ BME L (Építő)mérnöki Kar. Törzskönyvek. Nappali tagozat. 1955/56.

³⁸ id. Lajos Ferenc levele 1991-ből, Erdélyi Zsófiának. A szerző birtokában.

³⁹ Gábor Nándor okl. mérnök, évfolyamtárs közlése, 2009. május

⁴⁰ Szlávik Ferenc-interjú: *Pogány*: i. m. IV. k. 92. o.

⁴¹ A Pogány Mária-féle interjúkészítések idején az idős édesanya már igen gyenge szellemi állapotban volt. Lásd id. Lajos Ferenc levelét Erdélyi Zsófiának, 1991. október 13. A szerző birtokában.

⁴² Szlávik Ferenc-interjú: *Pogány*: i. m. IV. k. 88–92. o.

⁴³ BME L (Építő)mérnöki Kar. Törzskönyvek. Nappali tagozat. 1955/56. 55.089 törzsszám.

⁴⁴ Az évfolyamtárs és évfolyam-találkozókat szervező Erdélyi Zsófia okl. mérnök körlevelei ellenére. Nem szerepel semmiféle kimutatásban sem.

⁴⁵ *Jövő Mérnöke*, 1992. március 26. 12. o.

⁴⁶ Dr. Fogarasi Gyula okl. mérnök, évfolyamtárs, szemtanú közlése 2009. május.

⁴⁷ *Horváth –Tulipán*: i. m. hiányzó lapszám

HAVAS JÓZSEF⁴⁸ 1929. december. 31-én született, édesanyja Ehrenberger Julianna, 1952-ben végzett jeles eredménnyel a nagykőrösi szakérettségis kollégiumban, majd beiratkozott a Műegyetem Vegyészmérnöki Karára. Itt közepes-jó-jeles eredménnyel vizsgázott. 1956-ban ötödéves volt.⁴⁹ Joggal feltételezhetjük, hogy mint szakérettségis, párttag volt.

A halotti anyakönyv szerint Havas József egyetemista, akinek édesanyja Ehrenberger Julianna és 1929. december. 31-én született, VIII. Leonardo u. 46. alatt – tehát a Corvin közti harcokban –, november 7-én, lőtt sérülésben hunyt el. Lakása XIII. Váci út 133. szám alatt volt.⁵⁰ Az ideiglenesen elhantolt holttestet 1956. december 29-én temették el a Kerepesi Temetőben. Az itteni adatok szerint is lőtt sebben halt meg, 26 évesen, lakcíme itt már VII. Landler u 14.⁵¹ Innen 1982-ben exhumálták az Új Köztemetőbe, a 175/0-15-42 sz. sírba, amelyet azonban 2007-ben nem újítottak meg,⁵² nyilván hozzátartozó híján.

VEDRÁL VILMOS Pozsonyban született, 1930. április 4-én. Édesanyja Misera Nimfa Izabella. Budapesten, a XIV. Gizella út 19. alatt laktak.⁵³ Édesapja műszerész volt, budapesti, édesanyja osztrák volt. Iskoláit Pozsonyban végezte. Érettségije után költöztek Budapestre.⁵⁴ 1949-ben Beiratozott a Műegyetem építész karára, a második évet ösztöndíjjal Gdanskban járta. 1953-ban végzett.⁵⁵ 1956-ban már nem járt az egyetemre.

„Az egyetem elvégzése után a Városépítési Tervező Intézethez került, a Krisztina körútra” – emlékszik róla 1956 tavaszán megismert menyasszonya, akivel éppen október 22-én írtak alá a munkahelyén egy szerződést szolgálati lakás építésére, amit vőlegénye tervezett volna meg. Október 24-én felkereste menyasszonyát, s „azt mondta, ő a fegyveres harcra is kész; csatlakozott a Corvin közli felkelőkhöz. De engem nem akar bajba sodorni, így a nevét sehol ki nem adja. Vegyem tudomásul, ő a Corvin közben harcol, és *Szöke Vili* névvel vesz részt a harcokban. Sokat nem tudtam meg róla a továbbiakban sem. (...) Viszont továbbra is féltettem őt és aggódtam érte. Jármű nem közlekedett. Mégis elhatároztam október 26-án, hogy elmegyek Zuglóba és megkérdezem, mi van vele. El is értem a Gizella útra, ahol lakott. Felértem a lakásba, és láttam őt a fal felé fordulva aludni. Akkor láttam utoljára, és ez a kép van ma is a szemem előtt. Mondták, hogy hajnalban jött haza, és borzasztóan kimerült volt. Nem akartam felkelteni. Így ez az utolsó emlékképem róla.

Elmentem a munkahelyemre. De mivel tudtam, hogy Vili harcol, és szinte megtalálhatatlan, október 27-én úgy döntöttem, elmegyek egy kórházba segíteni.”⁵⁶ Majd édesapjá-

⁴⁸ Korábban Lipták Béla visszaemlékezése alapján azzal a tűzoltóval azonosítottam, akit szerinte a szovjet katonák egyenruhája miatt agyonlőttek. *Frivaldszky János: Ötvenhat műegyetemistái. Ének a lyukas zászlóról. Kráter*, 2006. 154. o. Azóta a forrással szemben kétségeim merültek föl. id. Frivaldszky János: *Ötvenhat lelke. Kairosz*, 2008. 157. o. Majd egyértelműen bebizonyosodott, hogy Lipták írása regényes elbeszélésnek tekintendő, amelyben valós és fikciós elemek keverednek.

⁴⁹ BME L, Vegyészmérnöki Kar. Törzskönyvek. Nappali tagozat. 1952/53, XVII. k. 47. o.

⁵⁰ *Horváth – Tulipán*: i. m. 135. o.

⁵¹ Kerepesi Temető Főkönyve, 1956.

⁵² Új Köztemető nyilvántartása. 2009-ben a sírt még nem számolták fel.

⁵³ *Horváth – Tulipán*: i. m. 248. o.

⁵⁴ Nagyné, Szuchovszky Ilona-interjú: *Pogány*: i. m. III. k. 43–44. o.

⁵⁵ BME L Építész Kar. Törzskönyvek. Nappali tagozat. 1949/50.

⁵⁶ Nagyné, Szuchovszky Ilona-interjú: *Pogány*: i. m. III. k. 43–44 o.

nak, aki orvos volt Romhányban, segített élelmiszert gyűjteni falujukban, a budapestiek részére. Szülei házában november 1-jén megismerkedik a Mindszenty bíborost kiszabadító katonákkal.

November 4-e után újrakezdődtek a harcok. Vedrál Vilmost a szovjet katonák kétszer is elfogták, de mindkét alkalommal megszökött. Társaival együtt a legelszántabb harcosok közé tartoztak, a Corvin köz eleste után az Üllői út 64. számú házba vonultak vissza. E házból, egy Dr. Erpf nevű orvos 340–857-es hívószámú állomásáról adott hírt magáról utoljára. Menyasszonya később erről ezt írja Vedrál Vilmos húgának: „Szerdán, mikor a csata még javában dúlt, beszélünk Vilivel, akkor még jó volt a telefon, csókolt és azt kérte, ha nem kerülne elő, értesítsük a Mamáját és Téged, hogy addig élt. Tűz alatt voltak, ahonnan beszélt. Mert a lövöldözéstől azt sem tudta megkülönböztetni, melyikünkkel beszél. Ragyogó jókedve volt.”⁵⁷

A továbbiakban így emlékezik vissza: „Január első napjaiban felhívott az unokahúgom telefonon, és megkérdezte: van-e Viliről fényképem? Mondtam, hogy van. Kérte: azonnal üljek taxiba, menjek el a munkahelyére, mert van ott valaki, aki valószínűleg tud Viliről. Elkéredzkedtem a munkahelyemről, vittem a fényképet. Amikor megmutattam, a hölgy szomorúan bólintott, és azt mondta: igen, ő volt. Akkor közölték velem, hogy az Üllői út 64-ben⁵⁸ november 8-án éjjel meghalt egy fiatalember. És ez a hölgy felismerte a fényképről, hogy az Vili volt. Az a telefon tehát, amit az előbb említettem, és amiről a barátnőm beszámolt, az Üllői út 64-ből eredt, és a későbbiek során még ki tudtam nyomozni a telefon tulajdonosának a nevét. A hölgy elmesélte: teljesen tűz alatt volt a ház, borzasztóan féltek az emberek. Vili több fiattal együtt a Corvin közből már kiszorult az Üllői útra. Azt is elmesélte, hogy többször mentek vissza munícióért a Corvin közbe, még meg is mutatták az útvonalat, amely az Üllői út mögött vezetett. Ott töltöttek a házban néhány napot. November 8-án éjjel a kapualjba benyomult egy harckocsi. És amikor erre a zajra a fiatalok kijöttek megnézni: mi történik, a tank tüzet nyitott. Vilit abban a pillanatban eltalálta. Úgy találta el az ágyúlövedék, hogy a feje teljesen szétrocsolódott, a testén pedig egy karcolás sem volt. Elmesélték az ott lakó emberek, hogy akkor visszahúzódott a tank. A házban levő gyerekek próbáltak menekülni a környező utcákba. A tank utánuk eredt, rájuk lőtt és még két lányt eltalált. Az egyik, úgy tudom, orvostanhallgató volt, lehet, hogy a másik is. Amikor a tank elhagyta a környéket, a három fiatal eltemették, s azt is megmutatták, melyik fa alá.

Ott voltak mindaddig, amíg decemberben közzé nem tettek egy felhívást: ha bárki tud olyan halotról, aki nem temetőben, hanem kertben vagy közterületen van eltemetve, szóljon, mert azokat exhumálni kell. Miután Vili semmiféle iratot nem vitt magával, mert ő csak a »Szöke Vili« volt, a december végi exhumáláskor azonosítani kellett. Az azonosítatlan halottakat kitétték az Új Köztemetőbe, olyan módon, hogy koporsókban voltak »kiállítva« sorban. A koporsók teteje nem volt leszögezve, leemelhetők voltak. A szélükre rá volt írva néhány adat: férfi vagy nő, körülbelül hány éves, milyen a haja színe, milyen a termete stb. És ennek alapján ott bolyongtak a hozzátartozók és keresték a halottjukat. Én azon nyomban értesítettem a Vili húgát, és vele, valamint egy barátját-

⁵⁷ Pogány: i. m. III. k. 54. o.

⁵⁸ Horváth – Tulipán: i. m. 248. o. szerint a 62. sz. alatt

val, aki szintén a Gizella úton lakott, hárman elmentünk az Új Köztemetőbe. Azt az iszonyú érzést, ahogy az ember szedte le a koporsók tetejét és nézegette: az ő halottja fekszik-e benne vagy sem, elmondani nem lehet. Végül is megtaláltuk. Én természetesen nem néztem meg. A barátja felismerte. Azt azonban tudom, abban a zakóban volt eltemetve, amelyet 56 augusztusában együtt vettünk.”⁵⁹ A Kerepesi temető 21. parcellájának 333. sírjában nyugszik.⁶⁰

Egy *Felkelők a Corvin-közben* aláírású kép 1956. október 30. körül mutat egy, a Szőke Vilihez nagyon hasonló életkorú, hajviseletű, öltözetű, társadalmi helyzetű fiatalembert.⁶¹ A fotót Précsényi Árpád, a BME rektori hivatal vezetője, a *Jövő Mérnöke* című egyetemi lap munkatársa készítette, aki az október 23-i felvonulást is végigfotózta,⁶² s aki Vedral Vilmost még egyetemista korából ismerhette. Figyelemre méltó, hogy ez az egyetlen fotó, amit Précsényi felkelőkről készített, egyúttal közvetlen közletről. A fénykép hasonlít arra az elmosódott fényképre és önarikatúrára, amit Pogány Mária közölt.⁶³

Felvetődik a jogos kérdés, hogy Vedral milyen értelemben volt műegyetemista, ha már három éve végzett? „56-os műegyetemistának” tekintették az egykori résztvevők tágabb értelemben nemcsak a forradalomban részt vett, műegyetemi hallgatói vagy dolgozói jogvisztonnyal rendelkező személyeket, de mindenkit, aki a forradalmi eseményekben hozzájuk csatlakozott. Így készít interjút Pogány Mária az 1956-ban már KÖZTI-ben dolgozó Hofer Miklós építészmérnökkel,⁶⁴ a már a KFKI-ban dolgozó Szlávik Ferenc villamosmérnökkel,⁶⁵ akik a fegyvert fogott műegyetemistákhoz csatlakoztak, de a szintén végzett Szepesi Szaniszlóval is, aki mindössze a felvonuláshoz csatlakozott.⁶⁶ Vedralról azt írja Pogány Mária, hogy bár már végzett, „a Műegyetemen, és az egyetemi diákszállón történeteket mégis figyelemmel kísért. Az egykori Alma Mater diákjainak fellépése hatást gyakorolt rá is.”⁶⁷ A magukat ilyen értelemben „műegyetemistáknak” vallók Marián István és Mécs Imre a *Magyar Nemzetben* 1990-ben megjelent felhívására jelentkeztek, így Vedral Vilmos egykori menyasszonya, Nagyné Szuhovszky Ilona is.⁶⁸ Ezt az „műegyetemista önazonosságot” a „Műegyetem 1956” Alapítvány kuratóriuma ismerte el.

PÉCH GÉZA, eredetileg Eckhardt Géza, 1930. május 7-én született Budapesten. Hároméves korára mindkét szülőjét elvesztette, féltestvére és annak férje fogadta örökbe, így kapja vezetéknevét. A piarista gimnáziumban végzett, cserkészkedett. Állatorvos szeretett volna lenni, de nem vették fel az egyetemre. Segédmunkás lett, majd 1953-ban

⁵⁹ Nagyné, Szuhovszky Ilona-interjú: *Pogány*: i. m. III. k. 43–44 o.

⁶⁰ *Pogány*: i. m. III. k. 54. o.

⁶¹ *Folia Historica*, XXV, 2007. 226. o. 14. kép.

⁶² Uo. 213. o. 1. kép. (Leltári száma: 90.765.)

⁶³ *Pogány*: i. m. III. k. 47. o.

⁶⁴ *Pogány*: i. m. III. k. 3. o.

⁶⁵ *Pogány*: i. m. IV. k. 85. o.

⁶⁶ *Pogány*: i. m. I. k. 31. o.

⁶⁷ *Pogány*: i. m. III. k. 54. o.

⁶⁸ *Pogány*: i. m. III. k. 45. o.

felvették a Budapesti Műszaki Egyetem Gépészmérnöki Kar esti tagozatára,⁶⁹ ahol három évet tudott elvégezni, 1956-ban tanulmányait megszakítva az Ikarus gyárba került üzemmérnöki beosztásba. Időközben megnősült, miután menyasszonya hatására katolikus vallásra tért. Fiuk születése után azonban kapcsolatuk megromlott, és ő egyedül maradt.

Társai kedves mosolyú, nyílt tekintetű, szerényen öntudatos és magától értetődően bátor fiatal férfinak jellemezték. Még október 24-én, a városban járván találkozott egy barátjával, aki az önkéntes mentőszolgálatnak dolgozott. Segített annak elromlott autóját megjavítani, majd részt vett a sebesültek szállításában. Este jelentkezett a Markó utcai mentőszolgálatnál, de elutasították. Október 25-től a Péterfy Sándor Utcai Kórházban azonban már elvállalhatta az esti mentős ügyeletet, és ettől kezdve sebesülteket mentett. Mivel a hivatalos mentőszolgálat nem győzte a rendkívül sok sebesült ellátását, megszervezte, majd fejlesztette a kórházban az önkéntes mentőszolgálatot. A legveszélyesebb feladatokat is hajmeresztő, ugyanakkor megnyugtató ügyességgel teljesítette. Péch Géza az általa szervezett önkéntes mentőkkel október 30-án több sebesültet vitt kórházba a Köztársaság térről.

November 4-én újrakezdi sebesültszállító tevékenységét a Péterfy Sándor utcai Kórháznál. November 6-án azonban mentés közben bal felkarját csontig hatoló lövés érte, ugyanitt látták el a traumatológiai sebészetet. Egy kórházi razzia során, amikor a sebesültek között felkelőket kerestek, a sebesült Péch Gézát is letartóztatták, de november 14-én szabadon engedték. December 21-én hagyta el végleg a kórházat. Péch Géza megtudta, hogy volt felesége külföldre távozott fiával, így szívvel-lélekkel, teljes aktivitásával az ellenállásba vetette bele magát. Részt vett a néma tüntetés szervezésében, javasolta a forradalom hófordulóján gyertyák kitételét az ablakokba, röpcédulákat készített, és azok terjesztésében vett részt. Több találkozón, megbeszélésen vett részt, igyekezett információkat gyűjteni a Szovjetunióba hurcolt fiatalokról és még esetleg ellenálló fegyveres csoportokról, illegális raktáraknak alkalmas helyekről.

Bekapcsolódott a 2. számú Női Klinikán folyó szervezkedésbe. Január 13-án kijutott Ausztriába, megtudta, hogy gyermeke Angliában van. Hazatért Magyarországra, hogy onnan sebesülteket mentessen ki Ausztriába. Egyúttal azt a tájékoztatást hozta, hogy a Nyugat sorsunkra hagyott minket.⁷⁰

Péch Gézát 1957 februárjában társaival együtt letartóztatták. 1957 szeptemberében került sor a Markó utcában Péch Géza és társai perére. A Tutsek-tanács szervezkedés miatt október 4-én életfogytiglanra ítélte. 1958. április 15-én⁷¹ Borbély Jánostól a fellebbviteli tárgyaláson negyedmagával már halálos ítéletet kapott. A másodfokon halálra ítélték sohasem kaptak kegyelmet, fel sem terjesztették őket. Nevelőszülei és testvérei be tudtak menni hozzá az utolsó beszélőre, ahol Géza vigasztalta és erősítette őket. Valami kisebb baj miatt átvitték a rabkórházba, és ott egy rabtárs pap, aki ott betegeskedett, meggyóntatta, feloldozta és – mint egy rabtárs szemtanú elmondja – ellátta az Eucharisztiaival, amit ő a zsebében tartott. Mikor azonban váratlanul levetkőztették, nem tudta azt

⁶⁹ Budapesti Műszaki és Gazdasági Egyetem Gépészmérnöki Kar irattára, Levelező hallgatók törzskönyveinek mutatója.

⁷⁰ Lambrecht Miklós: Péch Géza. In: Halottaink, 1956. I. k. Katalizátor, Budapest, 1989. 189–191. o. Mécs Imre parlamenti felszólalása 2006. február 7-én. http://www.mkogy.hu/naplo98/248/n248_150.htm.

⁷¹ Lásd: www.geocities.com/allamszocializmus/perek2.htm – ellentétben más adatokkal.

magához venni, úgy kellett kinyomozni, hogy ki kapta a ruhát, és tőle kellett visszakeré-
ni.⁷² Április 22-én⁷³ kivégezték a budapesti Gyűjtő Kiszfogház tövében. Utolsó kiáltása ez
volt: „Keresztény, szocialista Magyarországot!”⁷⁴

Nyughelye a 301. parcellában van.

SZILÁGYI JÓZSEF Debrecenben született 1917. április 24-én, s ugyanott, a Református
Főgimnáziumban érettségizett. 1939 őszén szerzett jogi végzettséget a debreceni egye-
temen. 1938-tól a kommunista párt tagja. 1940. decembertől 1944. márciusig illegális
kommunista szervezkedés miatt kisebb megszakítással börtönben volt. 1944. november-
től 1945 tavaszáig debreceni, majd 1947-ig országos rendőrkapitány, de csak közbünté-
nyes ügyekkel foglalkozott. Kinyilvánította, hogy nem hisz Rajk László bűnösségében,
ezért funkcióiból leváltották, ettől kezdve visszavonulva él. 1956. januárban kizárták az
MDP-ből, s az év tavaszán Nagy Imre köréhez csatlakozott.⁷⁵

Szilágyi József vállalati osztályvezetőként dolgozott,⁷⁶ úgy látszik, ezért iratkozott be
– hiányzó műszaki ismereteit pótolandó – 1955-ben a Gépészmérnöki Karra.⁷⁷

Az október 22-iki műegyetemi nagygyűlésen olyan hallgatók is szép számban jelen
voltak, aki munkájuk leteltével az esti előadásokra érkeztek, de azt tapasztalták, hogy
ezek helyett az aulában gyűlés van. Köztük volt Szilágyi József is. Egy visszaemlékező
elmondja: „Az I. emeleti karzaton ott könyökölt, pontosan a szónoki emelvény fölött...
ahol az oszlopok között kőpadok vannak, és ott ült.”⁷⁸ Majd egyszer csak odalépett a
mikrofonhoz, s miután senki nem ismerte, bemutatkozott s elmondta: Nagy Imre szű-
kebb környezetéhez tartozik. Mivel a ország válságos helyzetben van, álljon ki a diákif-
júság is Nagy Imre miniszterelnöksége mellett.⁷⁹ Egy napló szerint: „Nemcsak az estiek,
de az üzemek munkásai nevében is támogatásáról biztosított bennünket. Durva és éles
arcvonású középkorú férfi, kifejezetten forradalmár-típus volt a felszólaló – és amit ezu-
tán mondott, az minden képzeletet felülmúlt. Részletesen előadta a lengyel eseményeket,
amelyeket – mint mondotta – a Kossuth adó eltitkol, vagy tudatosan elferdít. A bejelen-
tést tomboló tapsvihár fogadta. Azután elképesztő nyíltsággal számolt be a szovjet csa-
patmozdulatokról, a lengyel hadsereg összevonásáról, Hruscsovék varsói útjáról és ku-
darcáról, Rokossowski és a többi sztalinista eltávolításáról a politbüroából stb. (...)
A felszólaló azzal fejezte be, hogy most rajtunk van a sor, »most, vagy soha«, ki kell
vívunk függetlenségünket. A tömeg tomboló éljenzéssel válaszolt.”⁸⁰

⁷² Füredy Miklós levele. In: „Műegyetem 1956” Alapítvány iratai.

⁷³ Horváth – Tulipán: i. m. 282. o.

⁷⁴ Lambrecht: i. m.; Mécs Imre felszólalása, lásd a 70. jegyzetet.

⁷⁵ Szilágyi József: Magyar Életrajzi Lexikon. 1000–1990. (A továbbiakban: Szilágyi-cikk.); Szilágyi Sán-
dor: Szilágyi József. In: Halottaink, 1956. I. k. Katalizátor, Budapest, 1989. 201–203 o. (A továbbiakban: Szil-
ágyi 1989.)

⁷⁶ Horváth – Tulipán: i. m. 284. o.

⁷⁷ Budapesti Műszaki és Gazdasági Egyetem Gépészmérnöki Kar irattára, Levelező tagozatos hallgatók
törzskönyvei, névmutató. A törzskönyv az irattárban nem volt megtalálható.

⁷⁸ Beke Tibor-interjú. Készítette Ferenczy Erika 1992-ben. OHA 390. sz. Beke Tibor által korrigálva.

⁷⁹ Pogány: i. m.. I. k. 8–9. o.

⁸⁰ Halzl József naplója. Kézirat. „Műegyetem 1956” Alapítvány iratai.

Egy visszaemlékezésben: „Nagydarab, tekintélyes, mackós, baritonos férfi – ez volt ő – kiállt oda a sok cingár, többé-kevésbé nem túl jól táplált diák után, és nagyon drámaian kezdte a felszólalását. »Amíg önök itt üléseznek, vitatkoznak, olyan fölösleges dolgokról fecsegnek – nem így mondta, de ez volt az utólagos kivonata vagy szándéka a beszédnek –, mint az egyetemi autonómia meg hogy egységes legyen a szervezet, meg hogy hányféle érdekszervezet legyen, ez alatt az idő alatt a szovjet csapatok körülzárták Varsót.« Elmondta, hogy kettős gyűrű van Varsó körül. Az oroszok körülvették tankokkal a várost, az oroszokat pedig körülvették a lengyelek. A lengyelek ugyanazt akarják, amit mi akarunk, és ő azt javasolja, hogy mindenképpen fejezzük ki, hogy egyetértünk a lengyelekkel, egyet akarunk. Tehát hogy valamiféle szolidáris megnyilvánulás legyen.

Nem beszélt sokat, talán négy-öt mondatot mondott, de nagyon kemény, nagyon lázító tartalmú mondatokat, ami a huszoneves társaságnak elég volt ahhoz, hogy mindenki föl akart pattanni és ki akart rohanni. (...) Marián István érdeme volt, hogy fölugrott – katonai egyenruhában, alezredesi váll-lapjaival, összenőtt fekete szemöldökkel –, és nagyon határozottan beleordította a mikrofonba, hogy csönd.”⁸¹

A nagygyűlés ezt követő szakaszában Apró Antalné, egyetemi párttitkár Nagy Imrét telefonon hívja a Műegyetemre, ám ő ezt nem vállalja, mert ellene van mindenféle tüntetésnek. Ekkor Szilágyi József is felhívja ugyanebből a célból, de neki már Nagy Imre kifejezetten „megmossa a fejét.”⁸² Szilágyinak egy szemtanú szerint „arcáról csurgott a verejték, olyan zavarban volt.”⁸³

Október 23-án délelőtt Szilágyi József ismét a Műegyetemre jött, most már Nagy Imre megbízásából.⁸⁴ Lényegében megpróbálja előző napi felszólalásának élet valamiképpen tompítani, kimagyarázni.⁸⁵ Ezzel párhuzamosan Szilágyi József még az éjjel telefonon, majd 23-án délben személyesen is megkereste Kopácsi budapesti rendőrfőkapitányt és rábírta, hogy ne lépjen fel a tüntetők ellen.⁸⁶ Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a tüntetést hosszas huzavona után mégis engedélyezték. Szilágyi és Kopácsi 1949 óta ismerték egymást, sőt, lakószomszédok voltak.⁸⁷

Szilágyi József a műegyetemistákkal vonult fel. Az egyetemisták egy öttagú küldöttsége, köztük a két műegyetemistával, Széll Sándorral és Csáthy Tamással – már 23-án este 22 óra tájban – az ő közvetítésével át tudta adni a műegyetemi követelési pontokat Nagy Imrének.⁸⁸

⁸¹ Erdélyi Tibor-interjú. Készítette Kozák Gyula 1983-ban. OHA 152/1. sz.

⁸² *Gyurkó László*: A bakancsos forradalom. Budapest, 2001. 55. o.

⁸³ Gényi Kálmán DISZ-titkár vallomása, Kopácsi Sándor vizsgálati iratai: Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL), XX-5-h Nagy Imre és tsai pere. 1957/58. 2. doboz, 8. k. 103–104. o.; 2. doboz, 8. k. 103–104. o.

⁸⁴ A Budapesti Műszaki Egyetem valamint az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem szerepe az 1956. októberi–novemberi ellenforradalomban. Stencilezve, többször újrakezdődő lappozázzal. ÁBSZTL V-150384/2–3, 17017–17018. o.

⁸⁵ Kopácsi Sándor vizsgálati iratai: MOL XX-5-h Nagy Imre és tsai pere. 1957/58. 2. doboz, 8. k. 103–104. o.; Marián István vallomása 1957-ben. ÁBSZTL, V-150006. Várad Gyula és tsai., 380–381. o.

⁸⁶ Kopácsi Sándor vizsgálati iratai: MOL XX-5-h Nagy Imre és tsai pere. 1957/58. 2. doboz, 8. k. 103–104. o., 2. doboz, 7. k. 40., 42. o.

⁸⁷ *Kopácsi Sándor*: Életfogytiglan. Tardos Tibor írói közreműködésével. Budapest, 1989. 30., 95. o.

⁸⁸ *Pedroni Emma A.* (szerk.): A Budapesti Műszaki Egyetem és az Építőipari és Közlekedési Műszaki

Október 25-ig a felkelők közt volt,⁸⁹ majd a Budapesti Rendőr-főkapitányságon tartózkodott Kopácsi Sándor főkapitány mellett, aki szintén Nagy Imre köréhez tartozott.⁹⁰ Már úgy látszott – talán Kopácsi javaslatára –, hogy Szilágyi lesz a belügyminiszter, sőt, küldöttséget is indítottak érte, ám végül nem ő, hanem Münnich Ferenc lett a miniszter. Akkor lett Nagy Imre titkárságvezetője.⁹¹ Nagy szerepe volt abban, hogy Nagy Imre a forradalom mellé állt.⁹²

A műegyetemi Forradalmi Bizottság egy tagja, aki maga is találkozott a Parlamentben Nagy Imrével Szilágyi József közreműködésével november első napjaiban, úgy értékeli, hogy „ha volt 56-nak szürke eminenciása, akkor ő volt az. Ha nem is ő játszotta a főszerepet, a történelem ezt igazolni fogja. A megtorlók nem tévedtek, mikor őt végezték ki, az első naptól az utolsóig ő az aktív szervező, éleslátásával, bátorságával és megnyerő egyéniségével.”⁹³

Szilágyi József november 4-én családjával együtt a jugoszláv követségre menekült, amit november 22-én azzal a garanciával hagytak el, hogy nem esik bántódásuk. Ám a szovjetek elfogták, és a romániai Snagovba hurcolták őket. 1957-ben visszazállították Magyarországra. A Nagy Imre-per nyolcadrendű vádlottjaként helyezték vád alá. 1958. februárban nem egyezett bele a nyomozati munka meghosszabbításába, ezért ügyét elközlönítették, április 22-én halálra ítélték, majd április 24-én – születésnapján – kivégezték.⁹⁴ Őrá a többiekénél is nagyobb bosszúszomjjal tekintettek, mert pere során végig igen keményen nyilatkozott.⁹⁵

Nyughelye: díszsírhely az 56-os hősök között, Nagy Imre sírjánál.

*

A kilenc hősi halott jól reprezentálja a forradalom történetét. Bartók a Rádiónál esett el 23-án, Rössler a parlamenti vérengzésnél 25-én, Danner, Albrecht, Lajos a Műegyetemen nemzetőrként, Vedral és Havas a Corvin közben haltak meg, Péch és Szilágyi a megtorlás áldozatai lettek. A személyek együtt hű keresztmetszetét adják a Műegyetem forradalmi ifjúságának is. Van köztük két építész, két építőmérnök, egy vegyész, két gépész, két villamosmérnök. Három nappali másodéves, két nappali ötödéves, két esti tagozatos másodéves, kettő olyan, aki már végzett, illetve félbeszakította tanulmányait. Ami a világnézeti meggyőződést illeti, van köztük három kommunista és három vallásos katolikus. Ha más nem is, ez is jelzi ötvenhat sokat emlegetett nemzeti-társadalmi egységét.

Egyetem 1956. október 22-i nagygyűlése. Dokumentumgyűjtemény. Budapest, 1994. 200. o.; Szirmai Ottó és társai: Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírói Tanácsa T. Nb. XI. 8005/1958–2. Ítélet Szirmai Ottó és társai perében. 27. o.

⁸⁹ *Kopácsi*: i. m. 133. o.

⁹⁰ Szilágyi-cikk; *Szilágyi* 1989.

⁹¹ Deszpot László vallomása, ÁBSZTL V-150007/1. Kiss István és tsai, 84–85. o.

⁹² Szilágyi-cikk; *Szilágyi* 1989.

⁹³ Frendl Ervin visszaemlékezése: *Pogány*: i. m. IV. k. 72–84. o.

⁹⁴ Szilágyi-cikk; *Szilágyi* 1989.

⁹⁵ Pl. Szilágyi József észrevétele a vádiratra: MOL XX-5-h Nagy Imre és tsai pere, 20. doboz, 27. k. 271–278. o.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

KOVÁCS ISTVÁN

EGY EL NEM KÉSZÜLT FESTMÉNY, AMELYNEK FŐHŐSE JAN ALEKSANDER FREDRO LETT VOLNA

Bevezetés Roman Gašiorowski levél-emlékirataihoz

1891. május 14-én a II. Német Birodalomhoz tartozó Poznani Nagyhercegségben fekvő Siemienicében hatvankét éves korában meghalt Jan Aleksander Fredro.¹ Fredro osztrák állampolgár volt, s lányánál tett látogatása során, veje birtokán érte a halál rövid ideig tartó betegség után. Híre megdöbbenetete a galíciai értelmiséget, mivel Jan Aleksander az egyik legismertebb és legnépszerűbb alakja volt az ausztriai lengyel szellemi életnek.

A háttér az elismertséghez maga a Fredro-család teremtette meg, amely évszázadok óta kiváló férfiak sorát adta a lengyel politikai közéletnek, hadtörténelemnek és a kultúrának. Jan Aleksander 1859-ben született fiát egyik XVII. századi ősenek tiszteletére keresztelte el Andrzej Maksymiliannak. Az 1620 körül született Andrzej Maksymilan Fredrót ugyanis, aki parlamenti képviselőként még egy magyar–lengyel határvitát kivizsgáló bizottság tagjaként is tevékenykedett, a lengyel barokk próza jelentős képviselői között tartja számon az irodalomtörténet. Jan Aleksander apja, Aleksander Fredro a XIX. század legkiemelkedőbb lengyel drámaírója volt, akinek darabjait ma is sikeresen játszószínházak a színházak. (Az 1830-as években a győri és a pesti színház is műsorára tűzte a *Dámák és huszárok* című darabját.) Ő egyébként bátyjaival, Sewerynnel és Jan Maksymiliannal együtt Napóleon, majd a Varsói Hercegség zászlai alatt szolgált, remélve, hogy áldozatvállalásuk meghozza a felosztott Lengyelország helyreállítását. Jan Maksymilan nemcsak hadi, hanem irodalmi babérokat is igyekezett aratni, bár jóval halványabb sikerrel, mint öccse, Aleksander.²

Jan Aleksander két vonatkozásban is követte apja példáját. 1848 novemberében Magyarországra szökött és belépett Władysław Tchorznicki őrnagy előbb Eperjesen, majd Pesten, s végül Kassán szerveződő dzsidásszázadába, hogy a közös szabadságért küzdjön. Vele együtt tüntette ki magát 1848. december 11-én Bárcánál, majd 1849. január 22-én a tarcali ütközetben. Az orosz intervenció nyomán július 20-án Turánál, augusztus 9-én pedig a sorsdöntő temesvári csatában. Főhadnagyként vonult Törökországon keresztül a franciaországi emigrációba.³

¹ Jan Aleksander idős korában megnősült apja egyetlen fiaként 1829. november 2-án született. A lexikonok május 15-ét adják meg halálának napjául. Minden bizonnyal tévesen, mert a halotti bizonyítvány az 1891. május 14-ét jelöli halála napjaként. Az „időeltérés” alapja az lehet, hogy halálhírét két nappal később adták hírül a galíciai lapok. Rękopis Biblioteka Narodowa, II. 8442. t. 4. 13. o.

² A felsorolt személyek részletes életrajzát lásd: *Polski Słownik Biograficzny*. Tom. VII. Kraków, 1948–1958. 105–125. o.

³ *Kovács István: A lengyel légió lexikona, 1848–1849*. Budapest, 2007. (A továbbiakban: *Kovács 2007.*) 162–164. o.; *Kovács István: Jan Aleksander Fredro ismeretlen visszaemlékezései a magyarországi Lengyel*

Jan Aleksander szellemi téren is az apja által kitaposott ösvényre lépett. Miután amnesztiával 1857-ben hazatért Galiciába, a gazdálkodás mellett drámaírással is foglalkozott. Nem is eredménytelenül. Egyfelvonásosai nemcsak a galíciai színpadokon arattak sikert, hanem Budapesten is. 1868 decemberében a *Reggeli előtt* és az *Egyetlen leány* című két egyfelvonásos darabját mutatták be, s az előadásokról a *Vasárnapi Újság* is beszámolt.⁴

A hajdani szabadságharcos emlékek mellett színházi sikerei is Magyarországra csábították a kiegészítés után, ahol 1868 és 1875 között többször megfordult. Legszívesebben Malackán időzött, ahol a Schütze és a Koloniczka család vendégeként többnyire vadászattal múlatta idejét. Magyarhoni élményeiről rendszeresen beszámolt családjának.⁵

Jan Aleksander ismertsége és népszerűsége révén be tudta tölteni azt az űrt, amelyet 1876-ban elhunyt apja hagyott maga után: személyében egyszerre képviselte az elmúlt korszak romantikus hőseit és a maga korának politikai, gazdasági, szellemi feladatait egyaránt felvállaló, megoldó gazdálkodó galíciai nemesember ideáltípusát.

Jan Aleksander Fredro halála után nyomban megfogalmazódott ismeretségi körében, miként lehetne neki méltó módon emléket állítani. A feladat Felicjan Szybalski számára kézenfekvő volt. Szybalski légionistaként részt vett a magyar szabadságharcban,⁶ s mivel ő is a 2. dzsidásezredben szolgált, személyesen ismerte Jan Aleksandert. Szybalski amellett, hogy kitűnő gazdálkodó volt, s minőségi növénytermesztése és termés hozama révén híres is, művészetpártolásával és a magyar szabadságharc lengyel emlékezetének ápolásával még inkább kitűnt. 1888-ban a forradalom negyvenedik évfordulóján ő kezdeményezte a magyar szabadságharc légionistái és honvédei arcmásának két emlékalumban történő megörökítését. (Az album egyik példányát Felicjan Szybalski a krakkói Nemzeti Múzeumban, a másik példányt a budapesti Széchényi Könyvtárban szándékozott elhelyezni, s szándékát meg is valósította.) Hogy a szegényebb sorsúak se maradjanak ki az emlékalumból, a fotók költségeinek fedezésére alapítványt hozott létre. Az akció Jan Aleksander Fredro halálakor már javában tartott.

Szybalski több mint száz Galiciában élő egykori légionistával és honvéddel állt kapcsolatban. Legelőször is egykori dzsidás bajtársával, Władysław Brennerrel, akinek húgával, Izabellával kötötte össze életét. (A házasságból nem született gyermek.) A galíciaiakon kívül tudni akart azokról is, akik távolabb, külszországokban laktak, történetesen akár a föld túlsó féltekén is. Mert Władysław Sylwester Kossak, aki hadnagyként az 1. dzsidásezred parancsnokának, Władysław Ponińskinak volt a segédtszjtje, valóban a legtávolabbi földrészen, Ausztráliában élt. Bátyja, Leon Kossak szintén részt vett a magyar szabadságharcban: Bem parancsai alatt Erdélyben szolgált hadnagyként.⁷ Ő ugyan már 1877-ben meghalt, de Szybalski birtokába került egy fényképe. A Kossak-fivérek jelentőségét az emelte a többiek fölé, hogy fivérük, Juliusz Kossak korának leghíresebb lengyel csataképfestője volt. Szybalski jól ismerte őt, s tudta, hogy ő, Juliusz Kossak állíthat legméltóbb emléket Jan Aleksander Fredrónak.

Légió születéséről. In: Hungaro-Polonica. Tanulmányok a magyar–lengyel történelmi és irodalmi kapcsolatok köréből. Emlékkönyv Waclaw Felczak 70. születésnapjára. Szerk.: Kiss Gy. Csaba és Kovács István. Budapest, 1986. 129–135. o.

⁴ *Vasárnapi Újság*, 1868. december 13. 626. o.

⁵ Zakład Zdziałów Rękopiśmiennych. Biblioteka Narodowa, II. 8442. t. 1. 13., 25., 36., 8., 84., 86. o.

⁶ Kovács 2007. 491–492. o.

⁷ Életrajzukat lásd: Kovács 2007. 270–271., 409–411. o.

Az emlék egy róla készült csatakép lehetne, egy olyan harci jelenet, amelynek ő a hőse, ő, Jan Aleksander Fredro áll a harci események középpontjában. Ehhez szemtanúkat kellett keresni. Az album elkészítésének évek óta tartó munkája során a szemtanúk Szybalski rendelkezésére álltak. A leghitelesebb tanút a művészetpártoló „Felicjan úr” Roman Gašiorowskiban vélte fölfedezni, aki a Krakkótól mintegy huszonöt kilométerre lévő Myślenice közelében fekvő Nowa Wieśben gazdálkodott. Minden bizonnyal meggyőződött róla, hogy Gašiorowski kitűnő adomázó. Arra kellett hát kérni, hogy mindazt, amit előszóban előadott magyarországi élményeiről, írja le.

Az 1823-ban született Gašiorowski egy évvel volt fiatalabb Szybalskinál. 1849-ben mindketten a 2. lengyel dzsídásrezdben szolgáltak. Gašiorowski azonban viharosabb előélettel dicsekedhetett. 1846 tavaszán ugyanis azzal a gyanúval, hogy lembergi diák-ként részt vett a galíciai megmozdulásokat előkészítő összeesküvésben, letartóztatták.⁸ Nem tudjuk, elítélték-e, de miután Lemberget és környékét Galícia katonai parancsnoka, Hammerstein tábornok 1848. november 3-án ostrom alá helyezte, Gašiorowski feltehetően Tchorznicki csapatának tagjaként átkelt Magyarországra. Ettől kezdve mindvégig osztozott az előbb gyalogosan küzdő lengyel dzsídásrezdben, majd később osztállyá szervezett 2. dzsídásrezd sorsában. A légióval együtt ő is kimenekült Törökországba, majd a lengyel emigránsok második csoportjával 1851 télutóján áthajózott Angliába, ahol hosszú évekre Manchesterben telepedett le. 1857-ben, ugyanabban az évben, amikor Jan Aleksander Fredro, ő is hazatérési engedélyt kapott. Egy ideig Varsóban élt, majd végleg Galíciában, Myślenice közelében telepedett le.

Itt, Nowa Wieśben vetette papírra Szybalskinak címzett leveleit, észrevételeit és visszaemlékezését. Ha mondatai esetenként egymásba is folynak, színesen, filmszerűen eleveníti fel a Szeged és Temesvár közötti visszavonulás hangulatát és az olvasót is magával ragadó élményeket. Élményszerzésre bőven volt lehetősége, mivel a lengyel légió lovasdandára szinte mindvégig az utóvédben teljesített szolgálatot, s nap mint nap megütközött a visszavonuló honvéddal makacsul üldöző osztrák lovassággal. Hogy a légió dzsídásai a temesvári csatában sem kímélték magukat, arra éppen Gašiorowski levélmemoárja a „tanúságtétel”.

A Szybalski által felébresztett memoárirói becsvágy később sem hunyt ki a szerzőből. Kazimierz Rakowski 1905-ben közzétette R. G.-nek a bárcai összecsapásról írott visszaemlékezését, amelyet egy újság levéltárában talált meg, nem közölt anyagként.⁹ Ez a memoár stílusát tekintve jóval kiforrottabb írónak mutatja be Roman Gašiorowskit, mint az alább közölt visszaemlékezések, levelek. Persze maga az esemény, amelyet felelevenít, nem egy szerencsétlen visszavonulás és a szabadságharc elvesztését is jelentő döntő csata, hanem a lengyel légió leghíresebb tette: a bárcai diadal, amelyért Görgei hadügyminiszter 1849. május 31-én a benne részt vevő mindegyik légionistát kitüntette utólag, a dzsídásosztályt „a hálás magyar nemzet nevében a katonai vitézség harmadik osztályával” feldíszítette.¹⁰

⁸ Staatsarchiv des Innere und der Justiz – P. H. Zt. 5331/1846–39.

⁹ Kazimierz Rakowski: Dwa pamiętniki z roku 1848. Polacy w powstaniu węgierskim 1848 roku. (Potyczka pod Barcą w jesieni 1848.) Warszawa, 1905. 103–119. o. Magyarul lásd: Kovács István: Egy a lengyel a magyarral. A szabadságharc ismeretlen lengyel hősei. *Magyar Napló*, Budapest, 2008. 107–117. o.

¹⁰ *Közlöny*, 1849. június 8.

Władysław Tchorznicki őrnagy és nyolcvannégy embere – néhány honvéddel és nemzetőrrel kiegészülve 1848. december 11-én a bárcai kocsmánál verte vissza a vesztes kassai ütközet nyomán a menekülő magyar hadat üldöző osztrák könnyűlovasszázadot, s ezzel megmentette az északi hadsereg ágyúit.¹¹ Az alezredessé előléptetett Władysław Tchorznicki dzsidásai lovon is ugyanolyan vitézül küzdöttek Szeged feladását követően, mint a bárcai kocsmánál gyalogosan. Ezt bizonyítja Gąsiorowski visszaemlékezés-füzére is, amely ezideig Juliusz Kossak iratai között lappangott a wrocławai Ossilineumban.¹²

Hogy a festő végülis megörökítette-e Jan Aleksander Fredrót a lengyel légió valamely ütközetében, nem tudható. A témával minden bizonnyal foglalkozott. Erre utal a krakkói Nemzeti Múzeumban és a budapesti Széchényi Könyvtárban található Szybalski-album színes belső lapja, amelyen az 1848–1849-es magyar–lengyel fegyverbarátság jelképes jelenetét ő festette meg.¹³

¹¹ Részletesebben lásd: *Kovács István*: „Mindvégig veletek voltunk...” Lengyelek a magyar szabadságharcban. Budapest, 1998. (A továbbiakban: *Kovács* 1998.) 109–127. o.

¹² Wrocław, Osslieneum. Papiery Juliusza Kossaka. 12.752., 12.768.

¹³ Lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. Lengyel album. Fol. Polon. 4.

LENGYEL DZSIDÁSOK A SZABADSÁGHARC VÉGNAPJAIBAN

Egy dzsidás közvitéz visszaemlékezése

Első levél

Górnawieś p. Myślenice, 1891. november 6.

Nagy jó Uram!

Arra a lovassági összecsapásra, amelynek megnevezésére és közelebbi részleteire kíváncsi Uraságod – a temesvári csata végső szakaszában került sor. Az itteni utolsó kardcsapást vagy dzsidadőfést követte Görgei fegyverletétele hüvelyben tartott karddal. Ez jelentette a hadjárat végét.

Az összecsapás délután négy óra körül zajlott le – hogy sütött-e a nap? Nem tudom, de fényes nappal volt; a távoli tereptárgyak éles vonalakkal rajzolódtak ki: 1849. augusztus 9-ét írtak.

Ezt a csatát Bem vezényelte, s miután rádöbbsent, hogy az egész hadseregben nincs egyetlen ágyúgolyó, sőt, a mi (lengyel) gyalogságunk a puszkagolyónak is híjával van, parancsot adott a visszavonulásra.¹⁴ Egyenes irányban hátrálnunk nem lehetett, mert utunkat állta az ellenség által birtokolt Temesvár. Az elvonulás a harcvonal mentén a hadsereg háta mögött – balról a jobbszárny felé ment végbe, mégpedig teljes rendben.

Az ellenség célja az volt, hogy a rendben történő visszavonulást szétbomlassza, és a lőszer nélkül maradt sereget teljesen szétszórja. Ennek megakadályozására ott volt a mi két lovasosztályunk és a Bocskai huszárezred,¹⁵ amely a harcvonal jobbszárnyát alkotta, s most a mi visszavonulásunkat fedezte. Hogy az ellenség az állásunkból kibillentsen, ellenünk küldte a sárga sisakos (legalábbis én ilyenek láttam őket), a gálaöltözetüket illetően vörös hajtókás, fehér köpenyes ulánusokat,¹⁶ akik nem tudom, hányan voltak, mert közülük egy se jött át a folyócska innenső oldalára. Az átkelést lehetővé tevő hidat a mi első dzsidásezredünk egy osztaga védte, a lejjebb fekvő gázló pedig tele volt menekülő ellenséges ulánusokkal. Nehéz volt az átkelés ezen a keskeny folyosón, mivel az elesettekből sánccot lehetett volna emelni, de mert csak arról volt szó, hogy az ellenséget szorítsuk a folyócskán túlra, csupán az ellenállókra csaptunk le. Így a gázló nem lett olyan mélységű színhelye, amilyen egy ilyen szűk hely az ellenségtől hajsoltaknak lehetett volna. Úgy gondolom, mégis hasznos lehet, ha e szcénánál hosszasan elidőzöm, mert úgy érzem, ez volna a legalkalmasabb helyszín és akció, amelyet vászonra lehetne vinni.

Itt örvénylett az egész összecsapás: a díszegyenruhában menekülő sárgasisakosok, akiket a mi fehér és piros csákós dzsidásaink közösen üldöznek, a folyócskán túl sorakozó vértések, amint feltartóztatni készülnek az üldözőket, mert noha a parancs szerint nem kelhettünk át az ellenség üldözésére, és gyülekezőre szólt a trombita, a mieink közül tízegynehányan átviharoztak a gázlón, és szétzilálták az útjukat álló vértesosztály első sorait. Amikor észbe kaptak, visszatértek, de ott hagyták egy földön fekvő sebesültjüket. Miután a mieink visszajöttek, az általuk szétszórt csűrhe tagjai varjakként körözni kezdtek a földről felemelkedni próbálkozó sebesült körül, hogy lekaszabolják.

„Micsoda! Hát hagyjuk, hogy ezek a gazok tort üljenek a mieink fölött?” Fredro hangja volt ez, a 2. ezred 1. századának főhadnagyáé, aki alighanem éppen ekkor ért vissza a folyó túlszárnyáról, s a sebesült az ő szakaszának katonája volt: Ujejski vagy Madejski¹⁷ – már pontosan nem emlékszem.

¹⁴ A csata közben derült ki, hogy Dembiński tábornok a tüzérségi lőszertartalékot már korábban előre küldte Lugos felé, de erről elfelejtette tájékoztatni a parancsnokságot tőle átvevő Bemet.

¹⁵ A Hajdú-kerületben önkéntesekből és újoncokból szervezett 17. huszárezred, amelynek összesen három osztálya (hat százada) szolgált a déli főszeregben.

¹⁶ A dzsidások nyilván a 4. (Császár) dzsidásezredhez tartozhattak, ui. az 1. dzsidásezred a II. hadtestben Komárom előtt, illetve Jellacsics alatt szolgált; a 2. dzsidásezred Temesvárra volt bezárva; a 3. dzsidásezred pedig nem Magyarországon állomásozott.

¹⁷ Madejski, Eustachy Jan (1821–1859) 1848-ban a Lemberg Egyetem légiójában szolgált. A Gąsiorowski által leírt eset során állítólag tizennyolc sebet kapott. 1849. augusztus 17-én III. osztályú érdemjellel tüntette ki Kossuth. A francia hadsereg katonájaként Solferinónál esett el.

Mi nem voltunk annyian a téren, hogy megmérkőzzünk az egész vértessosztállyal, mert többségünk már a trombitaszóval kijelölt gyülekezőhelyen sorakozott, s a szomszédos gyümölcsöskert fái között is megvillant egy sisakos csapat. De mindazok, akik Fredro főhadnagyunk hangját meghallották, száguldva követték őt a gázlón át. A gyülekező népség ismét elinált, és a mieink magukkal hozták a sebesültet. Elismeréssel tartozunk a vértések parancsnokának, hogy a zárt sorokból egy se kelt a kutyapecérek segítségére. Én, más kalandoktól feltartóztatva, csak akkor érkeztem meg futva, amikor a hóna alatt tartott sebesültet már a gázló felé cipelték; tehát nem voltam szemtanúja megmentésének, de biztos, hogy az elbeszéltek szerint történt, mert az, aki a sebesültet bal kezével a hóna alatt tartva támogatta, míg jobbájában a kardját és a gyeplőt markolta, Fredro volt. Mögötte még néhány fehér csákós ulánus lépkedett, hátra-hátranézve, de a sebesült kimentését senki sem zavarta meg. A gázló keményre döngölt mesterséges töltés volt, olyan keskeny, hogy csak egy szekér férhetett el rajta. A tiszta vízsodrason áttetszettek a fehér kövek. A folyócska mindkét oldalán legelő terület el, az átellenes part kissé magasabban emelkedett, de ugyanúgy enyhén a víz felé lejtett, mint az innenső.

Nagyságos Uram, közelebbi részleteket e csatáról a csatolt emlékiratban olvashat, amelyet a pesti kiállítás során írtam, ahol nagy ovációval tisztelegtek a lengyel küldöttség egyetlen légionistája előtt. Mármintha – nota bene – Uraságodnak türelme lesz elolvasni, mert én magam úgy vélem, egy idegen számára nem világos a nehézkesen megírt szöveg. Felhívom rá a figyelmét, hogy a temesvári csata leírása, amennyire én magam érkelem, csak a 10. oldalon kezdődik.

A megboldogult Aleksander úrra vonatkozóan némi helyreigazítással tartozom. A híd és a gázló közötti térséget nem tanya (major), hanem malom uralta, amelyre rátapadt egy kerítéssel övezett gyümölcsöskert. Arra, hogy ezt a helyet a sebesültjével elfoglalt, megboldogult Aleksander úrnál jobban szemügyre tudtam venni, az alábbi történet szolgáljon bizonyítékul.

Az én rajomban (hármójuk közül az egyik a lovakat látta el, a másik az abrakról gondoskodott, harmadik a konyhával foglalatostkodott) az abrakos egy Kościelecki nevű személy volt,¹⁸ bátor, körültekintő, derék katona – azzal a mániájával tűnt ki, hogy kártyalapocskákra lőtt célba, s erre nem kevés töltényt elpazarolt. Ugyanis ahol csak alkalom kínálkozott, kiszögezte a kártyalapokat, lelépte a távolságot, lőtt, és ritkán hibázott. Mondtam neki, hogy a lőszerpocskolás semmire se jó, mert lovaglás közben amúgy se könnyű találni. E kételyemre pont akkor emlékeztetett, amikor a mieink már csaknem teljesen visszahúzódtak a túlpartról, a szétvert balszárny deformálódott, s az egész osztrák vértessosztály a folyócskáig nyomult előre. A harctéren maradt vitézeket – valamenynyien fehér csákós dzsidások voltak – bosszantotta a hősködő kutyapecérekből alakzatot felvett balszárny. Egyre-másra tüzeltek az alakzatra. Kościelecki egyszer csak odaszól nekem: „Lásd csak, hiába lövök-e.” Tizenöt lépést előre ment, célzott, úgy, hogy a célba vett sintér-hős köpenyét magára húzva lova nyakára borult, majd lőtt – de nem talált. Ugyanez ismétlődött meg a másik pisztollyal is, amit kedveszegetten egyenesen a mocsárba hajított. „No, gyere csak – mondom neki. – Majd én megmutatom, mint kell löni úgy, hogy ne vesszen kárba a golyó.”

Eperjesen, amikor a Duklai-hágón át beözönlő oroszok köszöntésére kiküldtek bennünket, két-csővű vadászpuskákat kaptunk. Korzeliński kapitány¹⁹ gúnyt űzött e fegyverből, amit sokan kézbe se vettek. Én azonban megőriztem az ekkor kapott lőfegyvert. A vadászpuskából vagy a kurtályból leadott lövés nem pontosabb, mint a pisztolyé, de messzebb hordó nála. Oldalt állva olyan helyzetet foglalhat el az ember, hogy a sorban álló katona eltakarja a másikat; akkor a lövés felfelé vagy lefelé hordva – vízszintes helyzetben biztos, hogy eltalál valakit. Így hát, hogy a vértésekkel szem-

¹⁸ Kościelecki szakaszvezetőként szolgált a magyarországi lengyel légió 2. dzsidásezredének 2. századában. Törökországba kimenekülve mohamedán hitre tért.

¹⁹ Seweryn Korzeliński (1804 vagy 1805–1876) az 1830–31-es lengyel szabadságharcban Dwernicki tábonrok hadtestének 2. dzsidásezredében szolgált. Miután a hadtest átszorult a Habsburg Birodalom területére, Korzeliński Galíciában telepedett le. Tizenegyed-magával 1849 áprilisában kelt át Magyarországra, ahol kapitányi rangban kinevezték a 2. dzsidásezred 3. századának parancsnokává. Május közepétől egy 60 dzsidásból és esetenként 200 fő gyalogosból álló különítmény élén Palocsa, Szvidnik és Girált térségében cirkálva derítette fel és zavarta meg a határmenti orosz és osztrák erők mozgását. Lásd: *Kovács István*: „A lengyel légió legvitézebb hősei közé tartozott”. Seweryn Korzeliński dzsidás kapitány Magyarországon 1849-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998.) 1. sz. 194–213. o. – Kossuth a törökországi emigrációban önmagáért léptette elő.

ben ilyen löállást találjak, oda kellett mennem a gyümölcsöskerthez, ahonnan a – természetesen leállított – malomkereket pontosan látni lehetett. Egyébként a sebesült számára hevenyészett hordással éppen akkor rohant oda az izzadt molnárlégény.

Ugy emlékszem, hogy Krobicki is elesett²⁰ ebben a viadalban, aki a vörös csákós ulánusoknál volt főhadnagy. A huszárok, akik nem elég, hogy nem szálltak szembe az ulánusokkal, minden további nélkül parádézva a hátunk mögé bújtak a feljűk rohamozva vágató ulánusok láttán. A huszárok csak azt követően kerültek elő, miután a megfutamodó ulánusokat üldözve kaszabolni kellett. Ahhoz, hogy ez bekövetkezzék, az ellenséget előbb nekünk kellett megkergetnünk. Így aztán a huszárok, ahogy megjelentek, dolguk végeztével ugyanolyan észrevétlenül el is tűntek.

Tudom, hogy ily sok apró részletet nem lehet vászonra vinni, de lehet, hogy éppen a legalkalmasabbat nem találja elég világosan bemutathatónak. Ezért befejezésül örömmre szolgál bejelenteni, kész vagyok bármily szükséges tájékoztatásra, még ha oda kellene is mennem, és élőszóval mindenféle szükséges magyarázattal szolgálni. Az utolsó csata összes részleteivel jobban beleivódott az emlékezetembe, mint a korábbiak. A huszárok gyáva, mészáros viselkedése előhívott emlékezetemből egy másik hasonló esetet, amely a tarcali ütközetben játszódott le.²¹ Amikor már mindennek végeztével ácsorogtunk, mit sem tudva arról, ami körülöttünk történik, lóhalálában arcvonalunkhoz érkezik egy osztrák gyalogos segédtiszt, leugrik lováról és villámgyorsan eltűnik soraink között. Mögötte a csalódott huszár, aki a kardjával mutatja, hogy adjuk ki neki a segédtisztet. A lovát átadtuk, de a segédtisztet magunknál tartottuk. Ahogy éles helyzetben az ellenség kerülni igyekezett minket, veszélyhelyzetben nálunk keresett oltalmat.

Nem az én feladatomban, hogy aláhúzzam és kidomborítsam a légió magyarországi haditetteit, amelyek mai szemmel nézve, ha nem is múlták felül, de elérték a hajdani légiók, sőt nemzeti hadak cselekedeteit is.²² Mindent szigorúan számba véve kiderül, hogy a magyarok elsősorban a lengyeleknek köszönhetik első hadjáratuk sikereit. Emiatt ennek honunkra nézve is nagyobb haszna volt, mint az összes korábbi és későbbi erőfeszítéseknek. Az uralkodó rájött, hogy nemcsak a magyarokkal, hanem a lengyelekkel is számolnia kell. Mai szabadságunk ereje is ebben rejlik.²³ Befejezem, mert lehet, hogy feleslegesen ragaszkodom azokhoz a gondolatokhoz, amelyek nem tartoznak a dolgokhoz. Hálásan szorítom baráti kezét – szolgája Roman Gąsiorowski.

Egy dzsidás kalandjai a temesvári csatában

A lovassági összecsapások, a gyalogság elleni fergeteges lovassági támadások, amelyek akkor-tájt még lehetségesek voltak, akárcsak az ágyúütegek ellen indított rohamok, vissza-visszatérő regénytémák mindkét oldalon, függetlenül attól, hogy tartalmukat az igazság vagy az írói fantázia diktálta-e. Mivel e tekintetben nehéz bármi újat is mondani, nem áll szándékomban belebonyolódni egyhangú csataleírásokba. Inkább olyan apró, rendkívüli eseményeket mondok el, amelyeknek tanúja vagy résztvevője voltam.

²⁰ Krobicki, (Aleksander) Wiktor (1816–1849). Az 1846-os galíciai mozgalomban való részvételéért 1847-ben hét évi várfogságra ítélték. 1848 tavaszán az általános amnesztia révén szabadult. 1848 novemberében hadnagy lett a Wysocki őrnagy által szervezett lengyel zászlóaljban. 1849. július 1-jétől kapitány a légió 1. dzsidászrezredében.

²¹ Az 1849. január 22-i ütközetben a Klapka György által vezetett felső-tiszai hadtest győzelmet aratott Schlik tábornok galíciai hadteste fölött. A győzelemben nagy szerepe volt a Bulharyn ezredes és Idzikowski őrnagy által vezetett lengyel századoknak is.

²² A lengyel légió első egységei 1797 nyarán alakultak meg az Észak-Itáliában fogságba esett galíciai sorozású katonákból Bonaparte tábornok támogatásával. Ezt követően a rajnai hadszíntéren is alakultak lengyel légiók. A légionisták létszáma az elkövetkező húsz évben meghaladta a 20 000 főt.

²³ Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés következményeként Galícia is korlátozott autonómiát kapott, s ez a lengyel nemzeti eszme fejlődése számára kivételes lehetőséget biztosított.

1849. augusztus 7-én Temesvárhoz értünk²⁴ és alaposan belakmározunk, mert a Temesvárt ostromgyűrűbe (a vár az egész hadjárat során az ellenség kezén volt) fogó magyar had megosztotta velünk az élelmét. A rendes katonai kosztón kívül olyan ingyencségeket is fogyasztottunk, amelyekhez a magyarok kerülő úton jutottak hozzá. Emlékszem, hogy én például libacombot ettem, de még milyen finomat! Jókedvűen készültünk pitymallatkor lóra szállni, hogy, mint általában tettük, a még ép három furulyát (háromfontos ágyút) kísérve húzódjunk vissza néhány kilométert. Ez addig ment, míg fel nem tűnt a nyomunkban vonuló ellenséges elővéd, amely láttunkra nyomban harci alakzatot vett fel. Nem fordultunk vele szembe, hogy feltartóztassuk, mint amikor ez feltétlenül szükséges volt, úgy istenigazából verekedni se készültünk, mint nemegyszer, ha a hadsereg szerfelett kényelmesen bontott táborát, s emiatt a visszavonulásra szólító parancsot túlságosan későn kaptuk meg. Amikor már készen álltunk az indulásra, elibénk áll a fővezér, Dembiński generális hadsegéde a paranccsal: „Mindkét dzsidasosztály a lovasfélüteggel együtt az elővédbe osztatik be.” Örömteli „Vivát”-tal fogadtuk ezt a meglepetést és máris ügetésbe fogtunk, hogy minél hamarabb a hadsereg élére kerüljünk, és legalább egy napon át fesztelenül poroszkálhassunk. Merthogy az elmúlt öt nap utóvédi szolgálatát pokolian megszenvedtük. Rendszeresen éjjel tizenegykor vonultunk be a táborba, ahol a kiosztott szerény katonakosztónak már csak a hűlt helyét találtuk, így a végén már azt se kérdeztük, hol a táborban kijelölt helyünk, csak azt néztük, hogy minél közelebb kerüljünk a kukoricaföldhöz, ahol az ember tejeskukoricát majszolhat, a ló pedig kukoricaszárát rágcsálhat... Ó, a termékeny Bánság! Ahol a rezedá úgy virágzik, mint a dudva! Az a történelmi legenda vigasztal csak, hogy a hadsereg általában a legtermékenyebb vidéken szenved a legnagyobb szükségét.

Már a Szegednél vívott három napig tartó ütközet során²⁵ is szakaszonként két birka képezte az étkünket, amelyeket golyózápokban a híd alatti kiszikkadt térségben sütöttünk meg azon a részen, ahol áradás esetén a víz egy része a Marosból Szeged alatt a Tiszába folyt. A birkákhoz, amelyeket nem a hadbiztonság jutott nekünk, hanem éhségtől hajtva nekünk kellett őket faszolnunk a tőlünk pár kilométerre legelésző ártatlan nyájból, se só, se kenyér nem jutott. Két embert jelöltünk ki a szakaszból e birkavadászatra, lelkükre kötve, hogy mindegyiküknek egy-egy birkát kell hoznia. A konyhai körülményeknek és a fűszerezésnek megvolt az elkerülhetetlen következménye.

Szegeden ugyan nagy raktárakat töltöttek fel élelemmel, de mivel Görgői nem érkezett meg, mind az ellenségé lett, mert Dembiński – háta mögött a Tiszával – nem merte vállalni a bizonytalan kimenetelű csatát. Emiatt – a lehetséges vereséggel számolva – kénytelen volt időben visszavonulni a folyón túlra, de mivel a keskeny hajóhíd éppen csak a hadsereg átkeléséhez bizonyult elégségesnek, az élelmiszerkészletek kénytelen-kelletlen a helyükön maradtak.

Az éjszakára abamaradt ágyúzás idején nem éppen szakács-mód elkészített birkahús és a lovak elé vetett pár köteg széna dacára is maradéktalanul eleget tettünk az e küzdelemben ránk bízott legfőbb feladatnak, amely a visszavonulás fedezése volt. Ebben előnyünkül szolgált a hadjárat fényesebb szakaszaiban szerzett tekintélyünk. A végeláthatatlan legelőkön húzódó harcvonalon a csatározás, amely általában délután négykor kezdődött végülis 1849. augusztus 3-án késő éjszaka ért véget. Ezekben az időkben valahányszor porfelhő támadt a messze távolban látható és gyorsan felénk közeledő lovasok nyomán, tudtuk, a magyar hadsereg valamelyik egységét megfutamították. Ez ellenállásra serkentett: szorosra zártuk sorainkat olyannyira, hogy a szétszórtan menekülők ne tudjanak szétzilálni és magukkal ragadni bennünket. A menekülők – a megfutamodásukat igazolandó – szívesen teszik ezt. A menekülő huszárosztályok egyike se állt meg, hogy segítsen az üldözők visszaverésében, hanem elviharzott mellettünk, mint a szélvész, és tovatűnt a hátunk mögött. Hányszor, de hányszor harsant fel egy-egy ilyen mögöttünk tovarohanó forgószél nyomán: „Kurtára a gyeplőt, kézbe a fegyvert! Előre! Indulj, indulj!” „Polen, Polen!” – hallatszott a szélvész nyomán kavargó porfelhőkből. A porfelhő megsűrűsödött: saját lovaink dobajgó patái vetettek szelet. Az így kialakult helyzetet akár tudatos lejáratusunknak is tarthattuk volna, mivel Don

²⁴ A Szegedről visszavonuló déli magyar hadsereg augusztus 8-án ért a Temesvári erődtámaszpont ostromgyűrűbe záró honvédhadtesthez.

²⁵ Henryk Dembiński altábornagy, a déli magyar hadsereg parancsnoka augusztus 1-jén és 2-án csekély utóvédharc után feladta Szegedet. Ezt követően augusztus 3-án Újszegednél, majd 5-én Szőregnél vereséget szenvedett Haynau üldöző hadoszlopaitól.

Quijote-i szerep eljátszására kényszerültünk. A megaláztatást azonban keresztényi türelemmel viseltük. Azelőtt is, miként Cervantes hőse, nemegyszer éreztük azt, mintha a szelet és a saját magunk által kavart porgomolyokat üldöznénk hiába. E némileg kényszerű gyakori szerepvállalás azonban javunkra vált, mivel a sűrűn gomolygó porfelhőtől álcázva, nem zaklattak bennünket tovább a gránátok, amelyek az egész vonalon körülöttünk süvítettek, s alig bukkantunk ki a porfelhőből, máris a soraink között robbantak fel. E méltatlan eszközöknek számosan áldozatul estek. Én magam is könnyed rántást éreztem a köpenyemen a derekam körül, és e pillanatban a mellettem vágató ló összecsuclott, de nyomban fölszökkent, majd újra le roskadt, de ismét talpra állt, s némi erőfeszítés után talpon maradt és ment tovább... Igaz, még aznap éjszaka kilehelte párját, noha csak annyit lehetett látni a szeme magasságban, mintha a zablaszíjat késsel átmetszették volna egycolos vágást hagyva alatta a bőrfelületen. A köpenyemen én is találtam hasonló hasítékokat.

Amikor elértük a végpontot, és már nem hullottak ránk gránátok, csupán a győzelmi kiáltások hatottak el hozzánk, a már lenyugvó nap sápadt alkonypirjában csillámló sisakokat pillantottunk meg. Háromfontosaink parancs nélkül előrenyomultak és vaskos gránátok helyett, apró kartácsokat lőttek ki rájuk. A fény kedvezett nekik, hogy jól célozzanak, míg az ellenség már egyáltalán nem látott bennünket és vaktában lőtte ki ránk a kartácsot; szilánkjai verébcapatként röpültek el fölöttünk arrafelé, ahol se hírünk, se hamvunk nem volt.²⁶ Talányosnak tűnhetett fel, hogy míg a mieink háromszor is kilőtték ágyúikat, az ellenségei válaszként csak egyszer dördültek el. Zavarát annak tudata is fokozhatta, hogy a közelükben vagyunk. Úgy gondolhatták, megkergethetjük a csatatéren már tábornok vert sisakosokat, hogy közelről láthassuk a győztes viperákat. Az elstutogott parancs: „Ki az ágyúkra, ki a sisakosokra” – néma sürgönyként áthullámozott sorainkon, s még egyszer hallhattuk: „Polen, Polen”. Ha nem izzuk-hajtuk őket, elvehetjük ágyúikat. Egy ily meglepetésszerű támadásnál, nem maradt volna idejük felmoldozni, s eltűnni a lőszeres talyigákkal. De az idősebbeknek állítólag több sütnivalójuk volt. Így az első lövés mintegy varázsütésre véget vetett a kiáltásoknak, bár rövidesen abbahagytuk az egyenlőtlen lövöldözést is, mert mind az általunk, mind az ellenség által keltett füstgomoly eltakarta a láthatárt, és a lövések vaktában estek, s kár volt a töltésekért. A lőszeres talyigákat ugyanis csak másnap tudják feltölteni, s a töltésekre szükség lehetett és volt is. A Temesvárig tartó visszavonulás ugyanis a szegedi ütközet folytatása volt, s mi folyvást az utóvédet alkottuk. Így akkor a rezes pofákkal folyó utolsó szóváltás után barátsággal elváltunk. Hogy talákoztunk-e újból a későbbiekben, azt csak ők tudhatták, mert azoktól, akik bennünket a porfellegen át megismerhettek, megtudhatták kiféle-miféle szerzetek vagyunk. Mi mindig az első vonalban küzdöttünk, de számunkra a sisakosok és a fehéreköpenyesek egyformák voltak. Köpeny nélkül pedig sohasem mutatkoztak előttünk.

Ágyúlövésnyi távolságból láttuk egymást, mert az ágyúk elleni rohamok se jártak kellő eredménnyel. A fogatok a lőszeres talyigákkal elvágattak, s az ágyúkat sem elvontatni, sem az ellenség felé fordítani nem tudtuk – lőszer híján. Csak a képzeletben létezett volna a muszka ágyúk egykori beszögezése? Az egész hadsereg előrenyomulásától fenyegetetten nem tarthattunk ki az ágyúknál. Az után az egyetlen kísérlet után, amellyel a csata másnapján próbálkoztunk, pontot tetünk az ilyen vállalkozásokra.

Az egyik falunál, ahol az esőáztatta bántási zsiros fekete földtől síkossá taposott úton megnehezült a hadsereg vonulása, miközben az ellenség ágyúlövésnyi közelségbe ért, Dembiński a szemrevételezésből visszatérve tudunkra adta, hogy svalizsérokat látogatása várható. Semmiféle fogadásra nem voltunk felkészülve. A lovaink még jó erőben voltak, mert az út mentén gyakran találtunk kévékbe vagy keresztékbe, mi több, asztagokba rakott zabot, így hát akadt mit enniük. Ráadásul az ellenség szeme láttára még tízegynéhány lovat össze is kell fognunk, mert a leomló zabasztagok látványától megijedtek. (A kecskeméti pusztán a hadsereg összes lovai elszabadultak kötőfékjeikről – az egyik svadronunkéin kívül). Nekünk tejes kukoricán, görögdinnyén vagy sárgadinnyén kívül semmi táplálékos étel nem jutott, így teljesen elhagyott az erőnk. Ahhoz, hogy egy kéve zabot a száz lépésre álló lovához elvigyen az ember, legalább fél órába telt az út ötven kilónyit cipelve.

²⁶ Władysław Benkowski főhadnagy szállt szembe Panyutyin tábornok orosz hadosztályának tizenkét fontos lovasütegével. Az összecsapásról beszámol a „Dwa ustępy bitew pod Segedynem i Temeszwarem.” (Két jelenet a szegedi és temesvári csatákból. „Okręzne”. Jednondniówka, 1885. 2. o.) című visszaemlékezésében. Lásd még: Kovács 1998. 435. o.

Lovon ülve valahogy még mutattunk. Valószínűleg illetően látványunk vezette félre a tábormokot, aki így biztatott: „Nem kell kérlelnem benneteket, hogy illón fogadjátok őket.” De ezredesünknek²⁷ ez már túl sok volt ahhoz, hogy tovább színészkedjék, s felfedte neki siralmas helyzetünket. Erre a tábormok csak azt vetette oda: „Elég bajom van a huszárokkal, most még ti is a gondjaimat szaporítjátok. Küldök nektek gyalogságot a fogadásukra.” Jött is egy csapat honvéd (a mi gyalogságuk, úgy látszik, nem volt kéznél) két hullámban, egyre nagyobb erővel, de az utolsó szakasz még el sem érte az arcvonalat, az első máris szétszóródott, majd megfutott, és magával rántotta a többi egységet is. Csak addig álltak helyt, amíg a félkört alkotva közeledő ellenséges csapatokat és ágyúikat meg nem számlálták. (Tizennégy lovasoszlop jött, tizenhárom félüteggel szabályos tércsőkre tagoltan. A tábormok jóslata nem teljesült – bizonyára a várt vendégek sem voltak jobbak nálunk. Az úton felállt magyar üteg – mert a mi közelhordó ágyúinkat itt nem lehetett bevetni – talán túl hamar sütötte el egyenként az ágyúit, majd a gyalogság mögé zárkózott.

Mindenestre, lehet, hogy véletlenül, nekünk jó szolgálatot tett, mert először is megállította az ellenség vonulását – az nekiállt ágyúit lemozdonyozni – rosszul mérve fel a távolságot. Láthatóan tömör vasgolyókat lőtt ki, mert arra számított, hogy a kemény, de síkos úton megpattanva a lövedékek biztosabban célt érnek, mint célozotlan. Az ellenség ezekből a gellerekből a valóságosnál nagyobb távolságra következtetett. Túlságosan fölemelte hát az ágyúcsöveket, mivel a golyók felpattanására nem számíthatott, ugyanis az út két oldalán elterülő süppedékes mezőn sorakoztunk fel. A golyók elsüvítették fölöttünk, s recsegve-ropogva rombolták a mögöttünk húzódó falu háza-it. Az egyik üteg jól lőtt, de felfedeztük, s kihúzódnak a hatóköréből.

A hadba vonult újonc, különösen, ha állandó veszedelemnek van kitéve, hamar felvértezi magát az öreg katona tapasztalataival. A szürke füstcsóvák előterében gyorsan növekvő fekete pontok repülési irányát ki lehetett találni, s egymástól laza távolságban állva helyet lehetett nekik csinálni a kényelmes becsapódáshoz. Ezt nem lehet megtenni, ha egyszerre sok ágyú összpontosítja egy helyre a tüzet, vagy a golyók oldalról érkeznek. De a harminckilencből itt csak három ágyúra kellett ügyelni, ráadásul velünk szemben sorakozó nehézágyúkról volt szó, amelyek szemmel tartása nem okozott gondot. Így néhány sebesüléssel megúsztuk a dolgot. Igaz, a tábormok nem kevésbé járult hozzá megmenekülésünkhöz, méghozzá homéroszi hőskölteménybe illő fortélyal. Meghagyta, hogy időben halmozzunk fel mindenfajta gyúlékony anyagot a falu előtt, de elég messze tőle, hogy a házakat ne fenyegetse tűzvész. Ezt a sáncot olyan hosszan elnyújtva helyeztük el, hogy szélességében túlnyúlt a falu épületein. Amikor eljött a pillanat, teljes hosszúságában meggyújtatta e sajátos torlaszt. Parancsot kapva a visszavonulásra, csak átugrattunk a tűzvonalon, és máris eltakart bennünket a füst. Az ellenség könnyen kitalálhatta, hogy nem állunk meg ott, ahol a tűzvonalat átugrattuk, s nem is megyünk oda, ahol golyói uralják a terepet. Ennek ellenére egy darabig még a falu háza-it rombolta, anélkül, hogy kárt tudott volna bennünk tenni.²⁸

Az ezredes által elmondottak maradandó hatással lehettek a tábormokra, mert másnap felmentett bennünket a hátvédi szolgálat alól. Huszárok váltottak fel, de már délben drágán megfizettünk érte, hogy a huszárokra bízták a hadsereg fedezését.

Délidőben egy német falunál álltunk meg, s mivel jelen voltunk, nem feledkeztek meg rólunk az élelem kiosztásakor. Húst főzni, bort inni, kenyeret szelni: ez volt akkor a teljesítendő feladat. A lovakat úgy állítottuk sorba, ahogy általában szoktuk, elrendeztük a zabostarisznyákat, szénát vetettünk elébük a földre. Mindkét osztály vagy ezred lovai fejtől álltak egymásnak. Ezen elővigyázatosságunknak köszönhattük, hogy nem gyalog távoztunk onnan, s nem veszünk oda úgy, mint a legyek. Mert, ha a lovakon értünk is valamit, gyalog semmit. Gyalog kellett várnunk a húsrá és a borra. Kiderült, nem tudtuk őket zavartalanul elfogyasztani.

A kirendelt örökön kívül senki sem tartózkodott a lovaknál. Olyan jól el voltunk, hogy nemcsak sanyarú helyzetünkről, hanem a háborúról is megfeledkezünk. Önfeledten jártunk-keltünk a

²⁷ A 2. dzsídásvezred parancsnoka Władysław Tchorznicki (1793–1862) alezredes, egy napóleoni háborúkat megjárt tapasztalt katona volt. A lengyel légió lovasdandárjának élén Władysław Poniński alezredes állt. Gaşiorowski vagy az egyikükre vagy a másikukra gondolt.

²⁸ Erre az eseményre, amelyről Dembiński is beszámol emlékiratában, augusztus 6-án Besenyőnél került sor. *Dembinszki Magyarországon*. A vezér hátrahagyott kézírataiból. Összeállította *Danzer F. Alfonsz*. Budapest, 1874. 366. o.

faluban, beszélgettünk a németekkel, tettük a szépet a kapafogú sváb lányoknak, akik nem győztek kínálgatni, mi meg közjük telepedtünk. Ez akár unalmas mindennapi életképnek is tekinthető. Ugyanolyan, mint az egészség. Kelleme csak abban az emberben tudatosodik, aki elveszítette.

Ekkor ágyú dördült a táborból – egy pillanat múlva robajlás, mégpedig a jól ismert gránátrobbanás hallatszott a táborból. Csak azt lehetett látni, hogy az ajtóknak, ablakoknak, sövénykerítések fölött megjelennek az ulánuscsákók, nadrágszíkok, hol fehérek, hol pirosak, és máris villannak a tábor felé. Ott a lovak mind a sorban úgy torlódtak hosszan egymásra, mint rianás után a jégtáblák. Az öröknek helyén volt az eszük, hogy a sorok végén álltak, s nem hagyták, hogy a szélső lovak elszabaduljanak, mert így a belül állók nem tudták kitepni magukat a bolyból és nyugodtan álldogáltak, a falu déli szegletétől a nyugatiig elnyúló vonalban, párhuzamosan a főutcával, és a két osztály között megfelelő térközt hagyva. A mindenünnen futva érkező ulánusok, fehérek, vörösek, legtöbbször a főutcán közeledtek. Megtudtuk, hogy a gránát pont a két dzsidasosztály két-két vonalban sorakozó lovait elválasztó térköz közepébe csapott le meredeken a magasból, ezért repeszei fölfelé vágódtak, s nem érték el a lovakat.

Az ágyúk dörögnek, a második gránát alighanem a lovak közé csap, holott ők jelentik a megmenekülés esélyét. Minden katonára kétségbeesetten ragadja meg a keze ügyébe eső első lovat, húzza a zablájánál fogva, felpattan rá, mit érdekl, hogy kiére, a lóról lehajolva rántja ki a keze ügyébe eső első földbe szúrt dzsidát, és ahol helyet talál, beáll a sorba. Voltak olyanok is, akik kardjukat kötötték föl a lándzsatartójukba, így akadt, akiknek két kardja volt, míg a másnak egy se. Nyugtalanítóak voltak ezek a nyugat felől, az erdő széléről dörgő ágyúk, de az idősebbeknek nem volt bizodalomuk a körülmények miatt hirtelen létrejött átmeneti alakulathoz. Amikor már mindenki a sorokban állt, elhangzott a parancs: „Bal felől rajokban, ügetve, indulj!” A falutól délre tágas legelő húzódott, mögötte kukoricás. A kukoricás felé vonultunk hát, persze állandóan ágyúgolyóktól fenyegetve. Amikor már megtettünk egy darab utat, föltűntek a köpenyes sisakosok, de valahogy mintha nem akaródzott volna nekik bennünket észrevenni, pedig lassan, rajokban, hosszan elnyúlva vonultunk. Ők más irányt véve vágatva elkerültek bennünket. Aztán mindnyájunkat elnyelt a kukoricás, ahol lándzsástul az ágyúgolyók elől is rejteket találtunk. Egyszeriben gyalogsági sortűzet hallottunk. Az az olasz zászlóalj adta le, amely az osztrák seregben szolgálva segítségére volt a magyaroknak Buda bevételénél, most pedig a sisakosokat készítette meghátrálásra.²⁹ A kukoricás túloldalára kiérve mindnyájan fehér lovon ültünk, mert a lovak fehérek voltak a tajtéktól. Csak most rendeztük és vettük számba igazán sorainkat: nem emlékszem, hányan hiányoztak. Én egy elárvult lovat vezettem. Gazdájának, még mielőtt a kukoricást elértük volna, ágyúgolyó tépte le a fejét. De rögtön akadt új gazdája, aki viszont a lovát veszítette el.

Ettől kezdve parancs nélkül is vállaltuk az utóvédit szolgálókat. Dembiński tábornok is némileg hibás volt, mert elaludt, s a törzskara a szunyókálása alatt rendelte el a további visszavonulást, anélkül, hogy bennünket értesítettek volna. Dembiński felébredvén parancsot adott a menetben lévő hadseregnek, hogy térjen vissza: ez volt az oka a felfordulásnak. Akárhogyis, az utóvéd huszárségeit túl korán vonták be.

Az a hely, ahol táborot vertünk, csak tízegynéhány lépésre volt el a falutól. A falut nem lőtték, s ha lőtték volna is, a golyók az épületeket érték volna, mi pedig a gyümölcsösök takarásában vonultunk. A falut keresztelő úton arrafelé lehetett kijutni, amerre amúgyis mennünk kellett, ráadásul a falu fedezékében. Még a faluba is be kellett volna mennünk a tábornok fedezésére, mert akkor még ott tartózkodott, amikor a lovakhoz futottunk. Nem értem, miért kellett bennünket hosszan elnyúló sorainkkal az ágyúgolyók kénye-kedvének kitenni? Vajon a túlságos gondosság miatt, hogy az el-lenség ne a falut vegye tűz alá? Bizonyára nem lőtték volna a falut, tudván, hogy nekünk nem árt-hatnak, csak a házakban lévő asszonyoknak és gyermekeknek. Vajon azt akarták volna demonst-

²⁹ A 23. Ceccopieri gyalogezred egyik zászlóalja is részt vett Budavár védelmében. A közhiedelem szerint az, hogy mihelyt a rohamozó honvédek „testközébe” értek, megadták magukat, hozzájárult a vár gyors bevételéhez. A fogságba esett olasz katonák egy része beállt a szerveződő olasz légióba, amely a Szeged feladását követő visszavonulás során többször kitüntette magát. Így augusztus 6-án Besenyőnél és két nappal később Csatádnál is, ahol gyalogsági sortűzzel feltartóztatták az üldöző osztrák lovasságot. *Hermann Róbert: Az olasz légió a magyar szabadságharcban.* In: *Orosz István – Pölöskei Ferenc – Dobszay Tamás* (szerk.): *Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon. Tanulmányok Szabad György 70. születésnapjára.* Budapest, 1995. 326. o.

rálni az ellenségnek, hogy ágyútűzben is képesek vagyunk ügetve parádézni? Látszott, hogy nyugodt poroszkálásunkkal tekintélyre tettünk szert a sisakosok előtt, mert nem mertek bennünket zaklatni. Még inkább fokoztuk volna a hatást, ha visszavonulásuknak útját álljuk a gyalogsági sortűz után. Ezt könnyen megtehettük volna, mivel a falun át velük párhuzamosan vonultunk nagy komótosan, némileg ugyan lemaradva tőlük. A sortűz után csak jobbra kellett volna fordulnunk, s a menekülőök közénk és az őket visszaűző gyalogság közé kerülnek. Hogy erre lett volna hely, azt látni lehetett: az ulánusszázad oldalt szétbontakozva, menet közben gyakorolta a lándzsavívást és a manőverezést. Érdekes lett volna az eredmény. Itt azonban idősebb katonáinknak már nem futotta a képzelőerejükből! A hirtelen támadt rend, amelyben vonultunk, egy ilyen manővert lehetővé tett volna, s biztos számítani lehetett arra, hogy a tűztől és az ellenség tekintetétől fedezéket keresve, mindenki időben a saját helyére került volna. Ez nemegyszer előfordult, bár most a századokban több ember volt, így a sorok elrendeződése is nehezebben ment. A turai ütközetig ugyanis a 2. ezred három századból állt, s csak az ott elszenvedett veszteség után osztották szét a 3. századot az első kettő között, s a 2. század fölötti parancsnokságot Korzeliński vette át.³⁰

Honnan származott a magyar tábornokoknak a lengyel légióra vonatkozó elhíresült mondása: „Die Polen marschieren, wie Schweine, aber auf dem Schlatfelde Mütze vor ihnen abnehmen.” (A lengyelek úgy vonulnak mint a disznók, de a csataterén le a kalapot előttük.) Mindenféle katonai rend és fegyelem nélkül vonultunk: a közlegény az ezredes mellett vele beszélgetve bandukolt. Maga az ezredes is nemegyszer odavetette: „Tartsatok mindnyájan a Babám (a kanca, amelyen ült) farával.” S ha ez a katonáinak nehezebbre esett, maga volt, aki lassította a tempót. A tűzér, a dobos, a tiszt a dobon kártyáztak, a gyalogosok az ágyúvontató „hurkáján” ültek és majszolták, amit a zsebükben találtak, a tűzerek összekeveredtek a gyalogosokkal. Itt egy társaság valamiféle szavalatot vagy érdekes történetet hallgat nagy odaadással, ott egy lelkes, a legkülönbözőbb fegyvernemek képviselőiből és tisztjeiből álló kórus – a dzsidások kürtöse a gyalogosok körében, akik a dzsidás kürtjét próbálgatják, a dzsidás gyalogos puskával a vállán battyog, míg a baka a dzsidások között dzsidával a kezében lovagol. Így vonultunk – „wie die Schweine”. De a legelső riadójelre mindenki egy szempillantás alatt a saját előírt helyére került. Ezt persze sem az ellenség szeme előtt, sem a sűrű kukoricásban nem lehetett megtenni, de a falu széles utcáján vonulva, még mielőtt a nyílt mezőre kiértünk, már igen, s a szétszóródott ellenséggel még idegen lovon is meg lehetett volna küzdeni. Ráadásul, mire a kukoricából kiértünk, már majdnem mindenki a saját lován ült.

Nehéz a parancsnok feladata, különösen a menetoszlop parancsnoké. Rendkívüli hidegvérrel, lélekjelenléttel, villámgyors helyzetfelismeréssel és bölcs elővigyázatossággal kell rendelkeznie az embernek, hogy kihasználja a kínálkozó, de egy pillanat alatt el is illanó lehetőséggel. Ha a parancsnokra nehezedő felelősséggel számot vetne az ember, nem volna annyi kapkodó előljáró, és az utolsó felkelést nem kísérte volna annyi csapás, amely mind az ügyefogyott parancsok következményeinek listájára írható.³¹ A könnyelmű törekvés a vezetésre, legyen az bármi miatt is, fakadjon az egyéni becsvágy kielégítéséből, eredendő bűn. Hiszen Magyarországon is volt olyan lengyel gyalogoszászlóalj, amely, noha benne csak hét közlegény szolgált, teljes tiszti karral és törzssel rendelkezett – persze nem a harcteren. Ezt a magyarok – az igazi légió érdemei miatt – láthatóan eltűrték.

Az ókori mondásnak – „ne sutor ultra crepidam!”³² – íme, ez a legfényesebb bizonyítéka! Az, aki nem tollra termett, nem tudja, mit tesz, ha tollat fog a kezébe. A temesvári csatában átélt kalandjaimat akartam elbeszélni, méghozzá azért, mert ott elszenvedett sérüléseim ismét megéreztem, és otthon tartva felidéztek bennem a magyar hadjárat utolsó csatájának körülményeit.

Az emberi természet már olyan, hogy a kemény kalandok, a nehezebben, lassabban átélt idők mélyebben az emlékezetbe ágyazódnak, s jobban tollra kíváncsoznak, mint a fényesebb pillanatok, köny-

³⁰ Az 1849. július 20-án a főváros térségéből visszafordult orosz főszereg jobb oldalának fedezésére kiküldített lovasosztagok ellen vívott ütközetben a lengyel lovasdandár súlyos veszteségeket szenvedett. *Kovács István*: A lengyel légió dzsidásainak részvétele a turai lovasütközetben. In: „Verekedni utolsó emberig”. A turai lovasütközet. 1849. július 20. Szerk.: *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 2009. 132. o.

³¹ Az 1830–31-es lengyel szabadságharc közismerten „ügyefogyott” fővezérei: Dominik Radziwiłł, Jan Skrzynecki és Maciej Rybiński. De annak tekinthető Henryk Dembiński is, aki 1831 augusztusában több mint egy hétig töltötte be ezt a posztot.

³² Varga, maradj a kaptafánál!

nyedebb élmények. A jártasabb, hivatásszerűbb toll jobban ellenállna nekik, de a dzsidához és az ekeszarvhoz szokott kéz bárdolatlanul mozgatja a tollat, s nem tud szándéka szerint uralkodni fölötté.

Akkor, 1849. augusztus 8-án az elővédben vonultunk Temesvár felé a mezőkön át, ahol az éjszakai lakomához az úton dzsidavégre kapott sárga- és görögdinnyét ettünk. Keletnek tartottunk, nyilván azért, hogy elérjük a Temesvárról Aradra vezető utat, mert a Görgeiben – ugyanúgy mint a kápolnai csata idején – csalódott Dembiński, az ő seregével szeretett volna egyesülni.³³ Az egész régi magyar hadsereget ugyanis Görgei vezette. Az ostromagyúk elnyújtott rikoltással időnként megdördültek mögöttünk. A katona azt hihette, hogy az elővédben haladva aznap már semmi dolga nem lesz az ellenséggel, de másként alakultak a dolgok. A Szegedről Temesvárra s onnan Aradra vezető út meglehetősen hegyesszöveget alkot, s fennállott a veszély, hogy az ellenség keresztben átvág mögöttünk és elállja az Aradra vezető utat. Ezért tartózkodtunk az elővédben.

Amikor már vagy négy kilométert megtettünk, beér bennünket a törzskari adjutáns, közli: megérkezett Bem, átvette a hadsereg fölötti parancsnokságot és csatát akar vívni.³⁴ Egyelőre megállította a vonulást, s gyalogságunkat már visszafordította. „Éljen Bem!” – megálltunk és körbenéztünk, különösen észak felé tekintgettünk figyelmesen. Mivel az adjutáns oldalról érkezett és visszafelé nem találkoztunk hadseregünkkel több egységgel, a többiek csak belénk ütközve álltak meg. Ily módon vagy 12 ezren torlódtunk fel meglehetősen összevisszaságban. Egyszer az ostromagyúk felől, másszor észak felől hallottunk dörgést. Bem már szóhoz jutott, várjuk a további parancsait.

„De ezredes úr, ott északra a falun túl nem ökörcsorda bög, ott valamiféle fények villannak”. „No, akkor önkéntesek nézzenek arra el, s tudják meg, mi történik.” Összeverődöttünk nyolcan, hogy kettesével minden irányból egyszerre derítsük fel a falut, mert egy kivehetetlenül mozgó tömeg tűnik el a falun túli térségben, s mire odaérünk, márt bent lesz a faluban.³⁵ A magyar falvak mind két egymásra merőleges főúttal tagolt kereszt formát alkotnak.

Ketten nyugat felől értük el a keresztút torkolatát, de az utcát már ellepte egy osztály dragonos. Különböző irányból próbáljuk befürkészni, de eredménytelenül. A dragonosok úgy állnak, mint a gyermekek által felsorakoztatott ólomkatonák: mozdulatlanul, némán, még egy lóprűszkölés se hallatszik. Annyira megközelítettük őket, hogy még az arcukat is ki tudtuk venni. Úgy éreztük, mintha szemük se rebbenne. Mintha folyton mozogva szellemekbe ütköztünk volna. A faluban is csend honolt, mintha pestisjárvány söpört volna rajta végig. Elfogott a hideglelés, de biztos, hogy nekik se volt melegük: rá lehetett ugyanis látni az ágyúk sokaságától övezett magyar hadra, míg őket láthatóan egyetlen ezred sem követte. A begyűjtött információkból kivilágott, hogy a lovasosztályon kívül egy zászlóaljnyi gyalogság és alighanem egy ágyúüteg tartózkodik a faluban. A süppedékeny mezőkön nem egykönnyen haladtak lovaink. Lassabba fogtuk hát, de a tömegből vékony oszlopok váltak ki és megindultak visszafelé a Temesvár felé vezető úton. Ezért ismét ügetésre fogjuk és beértük a mieinket, akik ugyanarrafelé mentek.

„Ezredes úr! Elég odamennünk és máris leteszik a fegyvert.” „Akarom is én, hogy Bem föbe lövessen. Ismerem őt. Azt parancsolta, hogy irány a csatatér.” Nem volt mit tenni. Különféle, de eredménytelen érvelések után feladtuk. Betagolódtunk a sorokba, és vonultunk a többiekkel.

Az ellenség ilyen könnyen jutott az Aradra vezető út birtokába. A faluban holttá dermedt egységek távozásunk után életre keltek, és elfoglalták azokat az állásokat, amelyeket mi elhagytunk. A csata során ez a helyzet végig előnyükre szolgált.

A lőszerkészlet a visszavonulás során végig elől, messze a hadseregtől haladt, hogy a nehéz társzekerék ne torlaszolja el az utat. Nincs mit csodálkozni azon, hogy az utóvédben sohasem találkoztunk velük. De miután az elővédbe áttentünk, aznap sem láttuk a töltésekkel megrakott, általunk jól ismert szekereket. Vagy már előre mentek Aradra, így elvágta őket tőlünk, vagy egyszerűen nem létezett semmiféle nagyobb lőszertartalék. Ez nagyon is valószínű lehetett, mivel a szegedi löpőgyár három nappal az odaérkezésünk előtt levegőbe röpült.³⁶ Akármint is történt, az,

³³ Dembiński azzal, hogy a kormány őt Aradra szólító utasításával mit sem törődve Temesvár felé vonult el, éppenhogy a Görgeivel való egyesülést hiúsította meg.

³⁴ Bem tábornok augusztus 9-én reggel 9 órakor vett át a déli hadsereg fölött a parancsnokságot.

³⁵ Nem világos, hogy a légionisták által megszállni javasolt település mi volt; a térkép alapján Szentandrás tűnik valószínűnek, bár az nem az aradi úton, hanem attól némileg nyugatra fekszik.

³⁶ A szegedi lőszerraktár augusztus 1-jén repült levegőbe.

hogy Bem Temesvárnál csatát fogadott, nem mondható szerencsés ötletnek, mivel már délután kettő előtt elfogyott a tüzérségi lőszer. Görgei hadserege biztos, hogy jobban el volt látva.³⁷

A mi messzehordó ágyúinknak nem volt annyi lehetőségük a tüzelésre, így délután kettőkor még volt annyi töltésük, hogy a közeledni próbálkozó ellenséges lovasságot visszaüzzék. Amikor éppen az utolsó töltésüket lőtték el, Bem az ágyútűzet hallván odavágtatott, mert azt hitte, lőszerforrás fakadt. Megtudván a dolgok valódi állását, eltávozott, meghagyva nekünk, hogy „ne mozduljunk el a helyünkről”. Mintha nem lett volna magánál, úgy fordult meg a lovon. Bizonyára itt döbbsen rá, hogy a csata elveszett, s elment kiadni a parancsot a visszavonulásra. A visszavonulás a balszárnyon kezdődött,³⁸ és mögöttünk ment végbe, míg mi a jobbszárny legszélén álltunk, mert hátul a harcvonalon fekvő Temesvár az ellenség kezén volt. A visszavonulás rendben zajlott, de az ellenség szét akarta zilálni a magyar hadat, s hogy ezt elérje, át akart rajtunk törni.

A harcvonaltól jobb „csücskén” álltunk, rajtunk kívül csak a Bocskai huszárezred tartózkodott ott. Az ellenség megszállta a velünk átellenben fekvő és felénk lejtő terepet. Mi is magaslaton álltunk, de alacsonyabban, mint az ellenség. Előttünk frissen felszántott földek, amelyek az ellenség felé emelkedtek, így a magasabb terepről jövő golyók nagyobb részt mind odacsapódtak, s nem sok kárt tettek bennünk. A két fölkunkorodó tereprész között, de hozzánk közelebb, szittyós völgyecske húzódott, amelynek közepén kis folyó kanyargott. Odébb balra, inkább a huszárokkal szemben, híd kötötte össze a folyó két partját, azon túl malom emelkedett, aztán gyümölcsöskertek húzódtak, a gyümölcsösön túl keskeny, de keményre döngölt gázló, majd odébb mocsaras terület uralta a tájat.

Négy óra tájban új, kisebb lovasegységek jelentek meg, és nem találván semmi akadályra, lassan közeledtek felénk – egyenesen a hídnak. Ekkor ügetett el arcvonaltól hátrahagyott sorokban a huszárezred, és balra visszakanyarodva mögöttünk sorakozott fel. Amikor éppen elhagyta I. dzsídázrezdünk osztályát, az ellenséges ulánusok már átkeltek a hídon és lassanként felsorakozóban voltak az innenső oldalon. Hogy soraik rendezésében megakadályozzuk őket, a fedezetlen osztály egyből rohamra indult, s mivel ezt vezényszóra és fegyelmezett rendben tette, az egyik szakasz a híd felé vágatott, hogy az erősítéseknek útját állja. Osztályunk vitézei nem a legudvariasabban nógatták a parádézva elvonuló huszárokat, s hol hátrahagyta, hogy egyenként szakadtak ki a sorokból, ahogy a huszárok menete engedte. De az ellenséghez érve megdöbbsentő látvány fogadott. Az ellenséges ulánusok mozdulatlanul tartották fölfele dzsídáikat, s viszonzásul mi is ezt tettük. Mivel a dzsida nem jelentett távolságtartó akadályt, olyan tumultus támadt, hogy a lovak szügyükkel egymást, fejükkel a lovasokat érték. Távolabbról kellett az új fajtájú megütközéshez nekikésszülni, ahol még volt hely, mert nem fejlődve fel kellőképpen, szélétében is meglehetősen szűkösön voltunk. Nem egy odaérkezőt hozott zavarba az ütközet ezen formájának látványa. A lándzsát fölfele tartva vágató vitéz képtelen volt időben lefékezni lendületben lévő lovát és beleütközött az ellenfél lovába. Hátrahökölve egy vonalba került tőszomszéd bajtársával sajátos Janus-arcot alkotva vele. Udvariasan bocsánatot kért tőle, de nem hátrált ki. Ilyen helyzetbe került a Korzeliński kapitány mellett álló Prażmowski dzsídásközlegény is,³⁹ s ez a pozíció később hasznosnak bizonyult. Én a kapitány mögött álltam, mögöttem pedig mások tülekedtek.

„Nicht mit euch, Husaren her” – ismételték a tiszték. Az I. ezred ezredese, Poniński anyanyelvükön intezett beszédet az ellenséges ulánusokhoz.⁴⁰ „Velünk vagy ellenünk” – kérdezte a ka-

³⁷ A szegedi lőszerraktár megsemmisülése ellenére a déli hadsereg jobban el volt látva lőszerrel, mint Görgei feldunai hadserege.

³⁸ A balszárnyat a Kmety-hadosztály alkotta, amely még akkor is előnyomult, amikor a centrum és a jobbszárny már hátrált.

³⁹ Michał Prażmowski, a Kijevi Egyetem egykori diákja mentette ki Korzeliński kapitányt az ellenség szorongató gyűrűjéből. Kossuth ezért tüntette ki augusztus 17-én Órorsován III. osztályú érdemjellel.

⁴⁰ Władysław Poniński (1823–1901), a cs. kir. János főherceg dragonyosezred hadnagya, 1848 tavaszán lépett ki az osztrák hadseregből, s november elején lépett be a Wysocki őrnagy által szervezett lengyel zászlóaljba. Egy hónappal később ő állította fel Aradon az I. dzsídázrezd I. századát. Érdemeiért 1849. július 16-án léptették elő alezredessé. Ő volt az egyetlen lengyel törzstiszt, aki megkapta a II. osztályú érdemjelet is a március 5-i szolnoki győzelemhez hozzájáruló lovasrohamáért és a tavaszi hadjáratban tanúsított vitézségéért. Levelek fiaimnak. Visszaemlékezések a régmúltra című memoárjában így idézi fel a temesvári rohamot: „Harminc-negyven lépéssel ulánusaim előtt vágattam, s amikor az ellenség első sorai közé vágtam, egy pillanatra, amíg a katonáim be nem értek, magam maradtam. Noha a szó szoros értelmében gyűrűbe fogtak a Schwar-

tona. „Nicht mit euch, Husaren her!” Vagy tíz percig tartott e parlamenterkedés, míg végül a bal-szárnyon eldőrdült egy lövés; láthatóan az ellenség részéről, mert oly rövid idő múlva, amennyi a pisztoly előrántásához és elsütéséhez szükséges, egyszerre két lövéssel feleltek. A mi érintett harmasunk közül ketten megbosszulták bajtársukat. Korzeliński kapitány odavágott a vele szemben álló ulánusnak, de a körülményeket figyelembe véve barátságosan, mert pallosával (amely szélesebb és súlyosabb volt az általánosan rendszeresítettnél) széthasíthatta volna a fejét, de csak a hajtókát szabta meg a pengegörbülettel. E fegyvernek is szűk volt a hely. Az osztrák ulánusok gála-egyenruhát viseltek, piros hajtókás kurtkát és lószörsörényes sárga sisakot. A vértések – mint minden sisakos – köpenyt is, akárcsak mi. Az ulánus leengedte a dzsidáját, de mivel az túl hosszú volt, hegyének élével felsértette kapitányunk homlokát, aki gyakorlósapkát hordott. Meglepett, hogy kapitányunk, ahelyett, hogy félreütötte volna a túl puhán tartott dzsidát, balkézről lefelé suhintott a kardjával. Éppen ekkor szúrta meg az oldalán egy tiszt vagy altiszt, aki az első soron átfurakodott. Ez nem került el a kapitány mellett álló két dzsidásunk figyelmét: a támadó egy szempillantás alatt két dzsida sorompójába került, úgy, hogy az egyik a hátát szorította. A két dzsida szorítójában a szerencsétlen harcképtelenné vált. Vissza akart vonulni, de a mögötte lévő dzsida annál inkább szorította, ami bénítóan hatott rá. Ők a dzsidát tartják erősen, a sebesült kapitány vissza akar húzódni – helyet készítenek neki –, de én magam mozdulni sem tudok, mindenfelől a lovamra tapadnak. Történt, ami történt a hadsorokban, amelyek végül is fellazultak, mert ellenfeleink helyet csináltak nekünk. A lándzsák közé szorított ulánus ép bőrrel ellillant, mint a csapdából szabadult róka, mert bár megsebesítette a kapitányt, senki se akart a szorult helyzetben lévön boszszút állni. Csak rangjelzése bánta, amelyet kapkodva varrhatott keresztbe a hajtókájára. Ez azt jelezte, hogy strázsamester volt. Az volt minden bizonnyal, mert a mellette heverő elesett katona strázsamester volt.

Amikor megnyílt előttünk a tér, és üldözésükre indultunk, az első, aki megvillant előttem, tiszt volt, s mintha rám akart volna támadni. Amikor azonban észrevette, hogy egyedül maradt közöttünk, megfordította a lovát és menekülésre fogta. „Mroczkowski, fogd...”⁴¹ – nem tudtam befejezni a mondatot, látván, mi készül. Mert ő ahelyett, hogy helyben megfordította volna a lovát, megállt és jobbra nézett, a tiszt meg balra kommandírozta a lovat. Ha az egy helyben állót ily lendületben éri a vágás, mákgubóként hullhat le a feje, ráadásul az én figyelmetlenségem miatt. Még a lovamat is felsebeztem a sarkantyúmmal, hogy megakadályozzam a dolog illetén alakulását. De megtörtént! Nem tudván a lovamat megállítani, elviharok mellette. S látom, hogy helyén a feje. A dzsidássá lett művésznek csak összefogott göndör haja omlik le hátán a nyeregakaróra. „Ki vágott bottal a tarkómra?” – szólal meg. Hál’ Istennek, a hátára omló sűrű hajzat megmentette az életét! Egy párizsi mesterfodrász se tudná oly egyenletesen levágni a haját, mint az éles lovassági pallos, amely még a bőrt se sérítette meg. Egy pillanat alatt megértettem, mi a haszna a francia vértések sisakját díszítő, hátul leomló lófárokknak, és a régi harcosok által viselt varkocsnak. A művészt azonban annyira rendítette meg csak az ütés, hogy lemaradt. A nyaka aztán iszonyatosan megduzzadt.”

A földön harisnya nagyságú zacskó feküdt. A vastag spárgával kötött bog a megnyílt száján, amelyből ezüstpénzek villannak elő. „Csak nem a tiszt vesztette el.” De nem volt idő arra, hogy egy ilyen apróságért lehajoljon az ember. Zúgás, majd mintha botütés érte volna a bal combomat, de csak a föld döngött mögöttem visszhangosan. (A zúgásáról megismerve) nagy, tizenkét fontos ágyúgolyó csapott le a magasból. Arra nézek, ahonnan jött. A hely, ahonnan reggel eljöttünk, füst-felhőben áll. Onnan ágyúznak bennünket a lehető legnagyobb biztonságban. És jól céloznak.

zenberg-ulánusok, akik annyira hatása alatt voltak annak, hogy lengyel dzsidásokkal ütköztek meg, hogy nem nagyon akaródzott nekik rám támadni. Dzsidaikat kardommal félrecepva rövid, határozott, korholó mondatokkal fejeztem ki afőlötti megdöbbenésem, hogy lengyelek harcolnak lengyelek ellen. Mindez persze pár pillanatig tartott, mert dzsidásaim beértek, s kimentettek a kínos társaság gyűrűjéből.” Listy do moich synów. Wspomnienia z ubiegłych lat. Kraków, 1902. 58. o. – Hozzá kell tennünk, hogy Pominski rosszul tudta a szembenálló dzsidások ezredét, ui. a 2. Schwarzenberg-dzsidásezred nagyobb része (hat század) a temesvári erődben szolgált, s noha a csata során kitortek, a Vécsey vezette V. hadtest lovassága visszaverte őket. A szembenálló dzsidások a 4. (Császár) dzsidásezred katonái voltak.

⁴¹ Maksymilian Mroczkowski Gąsiorowski utalása alapján műkedvelő művész lehetett. A valóságban gazdatiszt volt a galíciai Sanoki kerületben. 1849-ben szakaszvezetőként szolgált a 2. dzsidásezredben. Miután Törökországot elhagyhatta, Angliában, Bradfordban telepedett le, ahol egy gypajúfeldolgozó üzemben dolgozott.

Újabb lövés a távolból, mert kerek füstkoszorú támadt. Fölnéztem, a fényes égbolton egyre növekedő fekete pontocska, mintha egyenesen nekem szállna. Balra ugrattam a lovam és megálltam. Ebben a pillanatban mögöttem lódobogást hallok... Mintha a ló egyenesen a lecsapódó lövedékek vágtatna. Átvetem a dzsidát a bal kezembe és jobбомmal villámgyorsan sikerül megkapnom a vágató ló kantárszárát. A ló félkört ír le, úgyhogy a magamét is megugrattam, hogy ki ne essek a nyeregből. Így egymással szemben álltunk meg. A huszár is alig bírta magát megtartani a nyeregben. Ők csak ahhoz értettek, hogy üldözőbe vegyék az általunk szétvert egységek katonáit. – „Bassza meg...” – de nem bírta befejezni, mert a golyó ebben a pillanatban csapott be néhány lépésnyire előttünk jobbra a földbe, és mindkettőnket göröngyökkel szórt tele. A huszár a szemét kimeresztve elnémul: megbabonázva néz engem, s mire magához tért, én már el is vágattam.

A folyócskán túlról közeledő újabb sisakosok már-már a hídra értek. Ekkor érkezett az innenső hídfő előterébe a mi korábban odarendelt szakaszunk, és visszaüzte őket. Aztán a szakasz egyik része a hídra ügyelt, a másik az ulánusokra. Az előbbi nem engedte a túlnaniakat átkelni, az utóbbi az átjöttüket a hídon visszatérni. Ezek kénytelenek voltak a keskeny gázló felé vágatni, amelyet a gyümölcsösön túl, lentebb szekerek átkelésére alakítottak ki. Ebből következtethetően a sisakosok már előzőleg alaposan felderítették a terepet. Amikor a gázlóhoz értem, éppen akkor vezették a mi oldalunkra két ló között egyik súlyosan sebesült, vértől lucskos bajtársunkat. További üldözéssel csak az ágyútűznek tettük volna ki magunkat. Néhányunk teljesen feleslegesen vágatott át a gázlón. Egyikük súlyos lött sebet kapott, s lefordult a lóról. A többiek a parancsra visszafordultak, de ő ott maradt. Halottnak gondolták volna? A sebesülés és a lóról leesés következménye könnyen eszméletvesztés. Mihelyt visszahúzódtunk egy csapat sisakos csőcselék körbevette a sebesültet, hogy összekaszabolja a földön. A védtelen embernek ily méltatlan kiszolgáltatottsága annyira felháborította a mieinket, hogy ismét, de ezúttal már többen, átvágtattak a gázlón. Az ily nagy hősokeket zacskódurrantással is el lehet ijeszteni, de az fontos volt, hogy mások ne keljenek a segítségükre. Látszik, hogy az egész alakulat olyan hősködőkből állt, mint akik a sebesült körül keringtek, mert senki se kelt a segítségükre. Mi több, akik nem avatkoztak be, látható elégedettséggel szemléltek, hogy közülük néhányan megkapják a magukét, és senki se zavarta meg a sebesült kimentését karmaik közül. Mindezek során sajátos jelenetek is tanúi lehettünk.

Az 1. dzsidásezredben szolgált egy tizenégyéves-forma gyerekeMBER. A dzsidát nem bírta el, így neki való kardot és lovat kapott. Szegényke is átvágtatott a gázlón s egy félrehúzódvá békésen szemlélődő sisakosra támadt. „Tedd le a fegyvert, add meg magad!” – kiáltja mutáló hangon a kis kergebirka. Biztos, ami biztos, néhányunk ügyelt rá, hogy a tagbaszakadt vértés nehogy kárt tegyen a kislóban. De az tisztességes ember volt: a magasból csak ránézett a kislóra, leeresztette pallosát, megfordította lovát és elügetett. „Bravó, bravó!” – visszhangzott távolodtában.

A gázlónál elég nagy számban összegyűltünk, a távolból már gyülekezőt fújt a kürtös. A sisakosok felsorakoztak a folyócskán túl, és mozdulatlanul álltak. Jobb felől felénk vágat egy sárga sisakos. Nyilván a visszavonulásnál nem tudta elérni a gázlót, s odébb keresett magának átkelőt. Miután meggyőződött róla, hogy az ingoványos mezőn lehetetlenség átjutni, visszatért. A szélen állva e szavakkal fordultam hozzá: „Erre most nem tudsz átkelni, testvér. Szállj le a lóról!” Az ulánus a földbe döfte dzsidáját, és amikor kiemelte a lábát a kengyelből – göndör hajú, szeplős fiatalember volt – valami néhányszor megvillant a szemem előtt, s az ulánus amilyen magas volt, olyan hosszan elvágódott. Amikor e szomorú jelenettől elfordítottam a tekintetemet, a három huszár a közrefogott ulánuslóval már nem kis távolságra volt tőlem. Utánuk vettem volna magam, de mások, akik a történetet látták, megelőztek. Igaz, nem érték be őket, de hangosan biztatták az előbbre állókat, akik már engedelmeskedtek a trombitaszónak. Több se kellett nekik, jól eltángálták, talán még meg is sebesítették a gazembereket. Ha az ulánus legalább figyelmeztetett volna, hogy üldözik a huszárak – mert nyilvánvalóan előlük akart közénk vegyülni –, nem éri őt ily alávaló halál.

Az áttámogató sebesült látványától feldühödött katonák sorra elsütögették pisztolyaikat. A sisakosoknak szintén megparancsolták, hogy töltsék meg a tűzfegyverüket. De ahogy ők leeresztik a pallost és megragadják a kurtályt, mi előreszegzett dzsidával megindulunk a gázlón át. Erre ők elengedik a kurtályt, és a pallost kapják kézbe, mire mi visszavonulunk. Így akadályoztuk meg, hogy karabélyukat megtölthessék. Arra pedig láthatóan nem kaptak parancsot, hogy míg egyesek a kurtályt töltik, a többiek pallossal a kézben fedezzék őket. A jelenet többször megismétlődött. A végén a legénykével szemben tanúsított nagylelkű magatartás is eszünkbe jutott. A lövöldözés

apránként abbamaradt, s egyre többen tértek vissza a gyülekezés színhelyére. Amikor már alig néhányan maradtunk a közelükben, s a gázlónál senki, előrúgtat egy vértestisz derék gesztenyepéjén, s egy kisebb kört téve vele egymás után hat lövést ad le a pisztolyával. E háborúban bizonyára ez volt az első revolver, amit használtak. Senkit se sebesített meg, de látszott, hogy inkább azt akarta megmutatni, milyen gyorsan, mintsem hogy milyen pontosan tud löni. Mindnyájan mozdulatlanul bámultuk ezt a cirkuszi mutatványt, mert az egyszer felbomlott sorok, csak a gyülekező színhelyén álltak össze az eredeti rendben. Ha beérte volna ezzel az első fellépéssel, bizonyára megbabonázva és lelkifurdalás nélkül távoztunk volna el. De másodszor is kivált a sorból és jóval előrébb merészkedett. Sajnos akadtak olyanok, akik útját állták és üzőbe véve beérték. Szomorú látványt mutatott, mert a revolvergolyók ellövődése után szinte teljesen fegyvertelen maradt. Igaz, hogy kard függött a csuklóján, de azt nem kapta kézbe, mivel láthatóan sajnálta eldobni a revolvért: túlságosan bízott a ló gyorsaságában.

Most már, hogy belefáradtunk a csatározásba, mindnyájan megjelentünk a gyülekező színhelyén. Nem tettünk meg kétszáz métert, amikor ráakadtunk a legnagyobb kaliberű magyar táborigyúra. Felmozdonyozva állt, ahogy a nagykönyvben meg van írva: a töltőrúd és minden műszer rendben a helyén, még a mérleg is a rúdon függ. Körülötte egyetlen megölt ló sem, egyáltalán semmi, ami arra utalna, hogy elvontatásában gátolták volna, a föld is egyenletes, a legelő keményre döngölt.

„Ezt az ágyút nem engedjük odaveszni.” Akkor még álmunkban se gondoltuk volt, hogy ez volt az utolsó csata. Nem is oly messze, látszott a harcteret rendben elhagyó magyar hadsereg is. Megakadályoztuk az áttörést, amely a szárny felől zavart kelthetett volna a visszavonulásban. Semmi se vetette előre annak az árnyékát, hogy vége a háborúnak. Legsürgetőbb teendőnk az volt, hogy belenézzünk a lőszerestályigába: üres. „Boldogulunk” – szólal meg Kościelski, és átveszi a parancsnokságot. „Valaki hozzon lőszerszámokat.” Hárman segítenek lemozdonyozni és beirányozni az ágyút, a többiek az ágyú előtt vonalban felsorakoznak. Számolunk. A sorban hat hármas volt. „Most pedig elő a tölténytáskákat. Akinek két tölténynél többje van, a felesleget adja át.” Kitaláltuk, min fundálkodik. Mindnyájan szívesen átadtuk a töltényeket, de nem sok volt belőlük. Az ágyú előtt felsorakozókon kívül a többiek a töltések puskaporát az egyik zabostarisznyaába, a golyókat egy másikba szórták, aztán vállzsinórral bekötötték a száját, s máris kész volt a rögtönzött kartácstöltet. De a nagyágyúnak hatalmas szája volt, a zabostarisznya lötyögött benne, kettőt párhuzamosan pedig lehetetlenség volt belenyomkodni. A marhák által meghagyott s letépett fűcsomókat tettük a zabostarisznyák alá. Egy töltőrúddal átütötték előbb a puskaporos, majd a zabostarisznyát. A gyújtólyuknál átszúrtuk a puskaporos-tarisznyát, de utolsó töltényeink puskaporát is át kellett adnunk a szűrőlánc belobbantása céljából.

„Akinek szivarja van, gyűjtsen rá” – szól valaki, merthogy kanóc sem volt. Azonnal átadtak egy parázsló szivart, amely dzsidahegyre tűzve megfelelt kanócnak.

„Most pedig szétválni”; három hármas középről jobbra, három balra húzódott, hogy a baljós ágyúszáj szabad térhez jusson.

Kezdeti megfutamodásukra emlékeztető mozgás támadt a sisakosok soraiban, akik addig mozdulatlanul álltak a folyócskán túl, de nyomban helyreállt a rend. Parancsnokunk célzott. Még emelni kellett a lafettán; aztán a szűrőlyukhoz ér a rögtönzött kanóc.

Váratlan dörrenés, de hosszan elnyúló furcsa ágyúköhécselést vagy sóhajt adott ki a bronz; olyat, mint a mozdony megsokszorozott sühögése. A golyókkal megtöltött tarisznya, még csak nem is szétszagatva, hanem csak kibomolva, megpörkölődve az ágyú előtt néhány lépésre feküdt, a másik szétronnyolva parázslott mellette a gyapjúzsinórokkal együtt.

Harsány nevetés támadt az ellenség soraiban, s mi önkéntelenül visszhangoztuk azt. De a parancsnok nem vesztette el a lélekjelenlétét. Éppen akkor jött meg a hámokért küldött dzsidásunk egy pár lovat is vezetve. Kezében kenyeret tartott, amit idejövet szerzett. „Add csak ide azt a kenyeret, nem eszem meg előled.” Úgy tett, mintha a kenyeret az ágyú torkába tette volna, de valójában a földre ejtette; az egyik gyalogos dzsidás-tüzér energikusan döngöli a töltőrúddal az ágyúba maradt fűcsomókat. „Add csak a kulacsot” Néhányszor tüntetően megforgatta, hogy csillámlásait az ellenség észrevegye és azt higgye, a kartácstöltetet helyezi el. Még egyszer megdöngölte a fűcsomókat. Nem sokkal azután, hogy sikerült befogni a lovakat, megérkezett a lövegmozdony és megállt egy pillanatra. Az ellenség szeme láttára kinyitották a lőszerestályát, s úgy tettek, mintha az üres belsejéből előszedegetnék a töltéseket és leraknák a földre.

„Lőszert hoztak nekik.” A sisakosok csak azt nem értették, hogy ismét eltakarjuk az ágyút, mert már ráakasztották a vontatásra szolgáló lövegmozdonyt. „Hó, hó” – de a lovak még csak meg se moccanhattak. Minél előbb újabb pár lovat kellett keríteni. Nem kellett sokáig várni rájuk, mert a hadsereg nem messze mögöttünk vonult el, s a magyar seregben már régen megszereztük azt az előnyt magunknak, hogy a mi dzsídásunk oly meggyőzően tudott parancsolni, mint a saját tábornokuk, s ez is oka volt annak, hogy a magyar generálisok sanda szemmel néztek ránk. A turai vagy abonyi csatában nyílt tanújelét adták irigységüknek, de „auf dem Schlachtfelde” a legirigyebb szem se talált rajtunk foltot.

Az ágyút elvontattuk az első közelünkben elvonuló üteghez, parancsnokának gondjaira bíztuk, s visszatértünk a mieinkhez. Egy darabig még ugyanazon a helyen várakoztunk, míg az utolsó zászlóalj is el nem vonult. Aztán mi zártuk a visszavonulást, nem sejtve még, hogy utunk innen már idegen földre vezet.

Elhaladunk egy kis erdő mellett. Az erdő felőli emelkedésen huszár ácsorgott és szorgosan fűrészte az elvonulókat. Még elég messze voltam tőle, amikor már belém mélyesztette a tekintetét és követett vele, amíg egy vonalba nem érünk. „Éljen a lengyel!” – üget felém, átnyújt egy nagy fehér cipót, egy darab szalonát és kulacsát fölemelve mutatta, hogy tölt nekem „bor”-t.

Az egész napi böjt után senki se veti meg az ily kívánatos adományt, de azért kíváncsi voltam, miért éppen engem és nem másokat traktál vele. Éppen ezt magyarázta, de nem értettem. Volt közöttünk valaki, aki beszélt egy kicsit magyarul. Hívtam, hogy tolmácsoljon, de ő sem értette, mit is mond pontosan a huszár. „Valamiféle ágyúgolyóról beszél, a megmentéséről”. Ennyi elég volt nekem, hogy tudjam, miről van szó. Ugyanaz a „bassza meg...” huszár volt, akinek a golyó befogta a száját. Jöjjön csak közelebb, hogy hátulról is megnézhessem. Ott szürkélte a hátán a bizonyság, amely foltos volt a fölcsapódó földgöngyöktől.

*

Az élet nehéz körülményei, a mindennapi kenyérkereset gondjai között mind idehaza, mind idegenben kikopik az emlékezetből a dicsőség termékeny mezején életre kelt megannyi hadiesemény. (Dicsőség! De csak messziről az, közelről kevés dicsőséget tapasztal az ember, s nem egy dolog van, amiről – tekintettel az emberi érzelmekre – hallgatni kell.) Az idő és a gondok sokasága megváltoztatta az ember magatartását. Semmi sem maradt, ami Mars történetéből emlékezetre méltó volna. Mindent el is nyelt volna a feledés, ha nincs az a pesti kiállításra szóló meghívás.

A magyarok harminchat év múltán még nem felejtették el a lengyel légió érdemeit. A lengyel küldöttségben egyedül én képviseltem a légiót. Meghajolva kellett fogadnom hálájuk áradatát, a „lengyel honvédek” tiszteletére kirobant örökkévalónak tetsző éljenzést.

A lengyel honvédek tiszteletére rendezett oly hosszan tartó, feledhetetlen ováció, amelyet az emlékezés hatalmas tablóján az utódoknak is szól, az az elismerés, amelyben a lengyel légió a működése során mindvégig része volt. Ehhez társult még az ellenség kiűzése és a magyar had legyőzhetetlenségébe vetett határtalan hit. Mindez együtt annak is az elismerése lehet, hogy a magyarországi lengyel légió – ha ezt mi nem is éreztük – hatalmas erő volt. Sem a katonák száma, sem kiképzettsége – (hiszen harc közben tanultunk meg bánni a fegyverrel) – sem felszereltsége nem volt olyan, hogy elbizakodottá tegye őket; megannyi, s gyakran rendkívüli harci sikereit hol a véletlen szerencsének tulajdonították, hol az ellenség figyelmetlenségének, hol tőlünk független okoknak; de hogy saját erőnknek tudatában legyünk, arra nem volt, ami rádöbbsen. Pedig létezett ez az erő. És hogy miben rejlett?

Először is a légió tagjainak önkéntességében. Míg a reguláris, újoncozott lovasszázadokban jó, ha tízegyhány kiváló katona vett részt tevékenyen az ellenséggel való összecsapásokban, a többi teher, bámész statiszta. Ezzel szemben nálunk mindenki tevékeny szereplő volt. Ez keltett az ellenségben irántunk tiszteletet. Szolnoknál például a vértések fogságba esett ezredese⁴² elhaladván

⁴² Josef Regelsberg von Thunberg alezredes volt annak a Ferenc József dragonyosrezrednek a parancsnoka, amely ellen a Damjanich János tábornok hadosztályában szolgáló lengyel légió 120 főből álló dzsídászszázada 1849. március 5-én Szolnoknál rohamot kezdeményezett. Láttukra jegyezte meg Regelsberg alezredes a tisztjeinek: „Ezek vagy örültek, vagy lengyelek!” Rövid idő múlva sebesülten a rohamozó lengyelek fogságába esett.

fogatán a kis létszámú lengyel svadronunk előtt, amely ezredét szétverte, levette sisakját, s mindaddig a térdén tartotta, amíg el nem hagyta a lengyel arcvonalat, noha a kapitány fel akarta vetetni vele.

Másodszor is: a többségében értelmiségi katonák szétszóródva, az egyes helyzetekben parancs nélkül is meg tudják különböztetni a fontos ügyeket a kevésbé azoktól, amelyek nem igényelnek különös erőfeszítést; meg tudják látni az ellenség gyenge oldalát, cselt tudnak alkalmazni, ki tudják találni s így keresztezni is képesek az ellenség szándékát – egy szóval olyan katonák, akiknél a fej együtt működik a karral.

Vannak a ló- és a fegyverhasználatnak olyan különleges szabályai, amelyeket kényszerhelyzetben kell alkalmazni, de az ellenséggel szembeni fölény fő oka a jelentéktelennek tetsző szervezettségben is kiérezhető.

A táborozás oly egyszerűnek tetsző megszervezése a maga természetes volta miatt szinte figyelemre se érdemes, pedig érezhetően kihatott a harci sikerre is, mivel az egyes katona bátorságát és erejét megháromszorozta.

E szervezetségről már említést tettem az imént: „Kevés szóból is ért az okos.”

Második levél

Kedves Felicjan!

Ha figyelmesebben olvastál volna, most nem tennél fel annyi kérdést, mert:

1.) Tchorznicki akkor, amikor a papírmalom elleni támadásnál lemaradt és késve, akkor csatlakozott hozzánk, amikor az általunk elűzött zászlóalj által kitaposott téren felsorakoztunk, természetesen nem ült lovon, és

2.) „Fredróból – ha a képnek a valósággal egyezően történelminek kell lennie – ne csináljatok szoborszerű hőst. Ő kétségtelenül rokonszenves fickó volt. A rohamra-indulás, hurrázás, lövöldözés idején, mindig az elsők között találtuk, de nem játszotta a hőst.” Rangról, segédtsízi beosztásról akkortájt az idő szorításában szó sem lehetett. A folytonos életveszélyben végrehajtott visszavonulás során fedezni kellett az akkor rendkívül ijedős, csaknem teljes egészében frissen szervezett magyar sereget (mert a régi ezredek nyugaton és délen voltak), fedezni kellett, nehogy csűrhemód szétszóródják. Tehát se beosztást, se rangot mérlegelni nem volt idő, akkor, amikor saját bőrének mentése foglalta le az embert, s a szervezés helyett verekedni kellett. Nyolcvanketten kezdtük meg a visszavonulást – s néhány ember csatlakozott hozzánk; a magyarok elvették saját katonáiktól a puskákat, s azoknak adták, akik a mi sorainkat gyarapították. A tarcali ütközetben már kétszázan voltunk, így egy meglehetősen népes gyalogos századot alkottunk, de hogy a minket kommandírozó Tchorznicki számára segédtsízi gondolkozzunk, az mulatságos lett volna. Az Aradon szervezkedő Wysockival egyébként sem volt összeköttetésünk. Ha Kossak mindenképpen lóra akarja ültetni Tchorznickit, akkor az legyen egy fehér kanca, a Baba, amely, azt hiszem, a sajátja volt, mert vele kelt útra otthonról, s meneteléskor néha azon ült. Harcolni azonban mindvégig gyalog harcolt, mindaddig, amíg az egész század lóra nem ült. Lehet, hogy Fredro is lóháton érkezett Magyarországra, de egynek nehéz lett volna egy gyalogos csapatba lóval beállni. Ami az egyenruhát illeti, a festő mind Tchorznickit, mind Fredrót öltöztette a(z 1848-as) sanoki lovasgárda mundérijába, mert annak feloszlata után a gárdisták nagyobbbrészt uniformisban mentek Magyarországra. De ne feledkezzen meg a köpenyről, mert tél volt.

3.) Korzeliński akkor még nem volt ott. Miután rábeszéltek, akkor hagyta el galíciai otthonát, s Eperjesen megjelenve rögtön a 3. század élére került.

4.) Semmiféle huszárokról és gyalogos magyarról, segédtsízi-ről és magyar vezérlő tábormokról nincs szó. Ez szerfölött nyugtalanított minket, s hozzájárult a győzelem utáni zsörtölődésünkhöz. Mint látszik, az osztrák sereg oldalába ütköztünk, s a magyarokkal nem volt kapcsolatunk. Idzikowski⁴³ a saját, segítségünkre hozott gyalogosszázadát irányította, nem az egész ütközetet.⁴⁴

⁴³ Tadeusz Idzikowski (1793–1858) az 1830–31-es lengyel szabadságharc leverése után századosként vonult emigrációba. 1848 novemberében érkezett Magyarországra, s Kossuth Újházy kormánybiztos ajánlására kinevezte a szervező ló lengyel zászlóalj 4. századának parancsnokává. 1849 januárjában őrnagyként az északi hadseregben felállított 2. lengyel zászlóalj parancsnoka s egy ideig dandárnok is. Márciustól ő szervezi Nánáson a 2. lengyel

A közelünkben ugyanazt teheték, amit mi, de a köd és az állandó „vigyázz”-ok miatt nehéz lett volna rájuk figyelni. A lábhoz tett fegyverű zászlóalj lelkiismeretét aligha terhelte bármi. Úgy emlékszem, mi voltunk, akik rátüzeltek. Hogy emiatt érte-e őket veszteség, nem tudom. Nekünk csak két sebesültünk volt, azok, akik a vértések közeledésére figyelmeztettek bennünket.

Még egyszer visszatérek az említett rangokhoz, segédtsztségekhez, méltóságokhoz, amelyek körül forog az eszed kereke. Ott a bőrünk mentéséről volt szó, nem a tisztségekről. Fredrót érdekeltek a legkevésbé. Bajtársiasságával mindannyiunkat levett a lábunkról. Ilyesfajta tisztséget minden bizonnyal visszautasít, mivel ezt követően el kellett volna hagynia bajtársait. Akkor egyébként a rangokat még régi, kiszolgált katonákkal igyekeztek betölteni. A 3. század törzséhez, 1831-es katonák híján, a Szolnoknál fogságba esett vértéseket osztották, Wysocki strázsamestert⁴⁵ és Tobis altisztet,⁴⁶ két sumákat, akiknek értékét csak Korzeliński ismerte fel. A rangkórság csak az osztrákok kikergetése után ütötte fel a fejét sorainkban, amikor már szabadon szerveződhettünk, és elárastottak bennünket a karrieristák. Wysockinak szép és nyalka segédtsztszei voltak. Tchorznicki azonban még akkor is híján volt adjutánsnak, amikor 2. ezrede már három századból állt. Mert ugyan miféle jelentősége lehetett a segédtsztsztnak. Dembińskinek is Dunajewskit küldték segédtsztsztil.⁴⁷ Fredro biztos, hogy nem akarta elfogadni ezt a kitüntetést, mert származását és érdemeit tekintve ő lett volna e tisztségre a legmegfelelőbb.

A hadjáratot a méltón megszolgált hadnagyi ranggal fejezte be, s a mégoly könnyen osztogatott előléptetést se fogadta el. Szerénység és az arisztokrata allűrök teljes hiánya jellemezte, ellentétben az akkor hozzá hasonló származásúakkal. A művész ne fossza őt meg a rá jellemző jegyekről, mert azzal sérti emlékét. Ha a kép pompája miatt lovakat akar festeni, vigye vászonra a lengyel légionisták négyyszögét rohamozó vértéseket, így lesznek lovak is, de Fredrót akkor is gyalog, puskával a kezében a négyyszög sündisznóállásában örökítse meg.⁴⁸

Szervezz „Randez-Vouz”-t⁴⁹ e kép felvázolása előtt, s elmegyek Krakkóba, ahonnan elmehe-tünk Morawicába. Én nem járok postára a naponta megadott időben, csak ha alkalom kínálkozik rá. Ezért a választ postafordultával írnom lehetetlen, bár már félig-meddig megbarátkoztam a to-lal. Ma „Familien-Fest”-em⁵⁰ van –, ha megfogadod, hogy nem ócsárolod a hurkámát, küldök be-lőle; addig is szívélyes üdvözet attól, aki alig várja, hogy megszorongassa bajtársa kezét:

Roman

1891. november 24-én, kedden.

zászlóalját. Július 1-jétől alezredes. Kossuth augusztus 17-én Óorsován III. osztályú érdemjellel tünteti ki.

⁴⁴ Az 1849. január 22-én vívott tarcali ütközetet, amelyben a lengyelek légionisták kitüntették magukat, gyakorlatilag Jerzy Bulharyn ezredes irányította, akit Kossuth ezért a tettéért nevezett ki 1849. október 23-án a törökországi Viddinben tábornokká. A sűrű ködben Tchorznicki gyalogos dzsidásszázada beleütközött a Vilmos gyalogezred egyik zászlóaljába. A váratlan helyzetben Tchorznicki és Fiedler cs. kir. tábornok között rövid eszmecsere került sor, amelynek az vetett véget, hogy az egyik légionista az osztrák tábornokra sütötte puskáját. Az ezt követő kölcsönös lövöldözés miatt mindkét fél árulással vádolta a másikat. A Tchorznicki mellett segédtsztszi feladatot ellátó Jan Aleksander Fredrót helyzetfelismeréséért és határozottságáért még a csatatéren hadnaggyá nevezte ki a felső-tiszai hadtest parancsnoka, Klapka György ezredes. A korabeli illusztrációk lovon ülve ábrázolják Tchorznickit, s így írnak róla az emlékiratok is.

⁴⁵ A 2. dzsidásezredben két Wysocki szolgált közvitézként. Egyikük keresztnéve Jan volt, a másikuk keresztnévet nem ismerjük.

⁴⁶ Maurycy Tobys valóban az osztrák hadsereg egyik lovasezredében szolgált strázsamesterként, de már jóval a szolnoki csata előtt, vagyis 1848 decemberében Tchorznicki dzsidásszázadának közvitéze, később szakaszvezető a 2. dzsidásezredben.

⁴⁷ Adam Dunajewski az 1. dzsidásezredben szolgált hadnagyként. Az 1. dzsidásezredben szolgáló másik Dunajewski, Wiktor, 1848. december közepén lett hadnagy, s 1849. március közepén főhadnagy.

⁴⁸ A felső-tiszai hadtestben gyalogosan harcoló dzsidásszázad a tarcali ütközetben sündisznóállásokat foglalva el verte vissza a 2. (Sustenau) vértesezred egyik századának Gorizutti őrnagy által vezetett rohamát.

⁴⁹ Találkozót (francia).

⁵⁰ Családi ünnep (német).

VITA

ORMOS ISTVÁN

RÖVID VISZONTVÁLASZ ZIMONYI ISTVÁNNAK*

Érdeklődéssel olvastam Zimonyi Istvánnak két cikkemre adott választát.¹ Meg kell vallanom, érveim nem győztek meg. Félreértések és tévedések mellett írása számos csúsztatást is tartalmaz. A reám szabott terjedelmi korlátok okán itt most csupán néhány kitételére van lehetőségem reagálni.²

Zimonyi felrója nekem, hogy a művének első részében közölt *arabírásos*, azaz arab, perzsa és török nyelvű szövegek kapcsán mintegy minden alap nélkül „új kritikai kiadásokat” emlegetek, jóllehet ez „csak” könyvének a hátán szerepel. Nos, egyértelműen bizonyítható, hogy itt nem csupán „a hátszöveg téves fogalmazásáról” van szó, amint most megpróbálja beállítani.³ Ugyanezt olvassuk ugyanis nagydoktori disszertációjának tézisei között is az első helyen, ami arra utal, hogy a disszertáció benyújtásakor, illetve szövegében azonos könyvének megjelentetésekor ő maga is ezt tartotta kutatásai legfontosabb eredményének: „Ezek az előzmények tették lehetővé, hogy a ÉayhÁnĎ-hagyomány új kritikai kiadását elkészítsük. Első lépésként a hagyományhoz tartozó legfontosabb szerzők kéziratának szövegellenőrzésére volt szükség. (A disszertáció függelékében e kéziratok másolatait közlöm.) Ezekre és a korábbi kritikai kiadásokra építve készítettem el az arabírásos szövegek új kritikai kiadását, amelyeket a korábbi fordításokat és interpretációkat is figyelembe véve fordítottam le.”⁴

Válaszában Zimonyi azt a benyomást igyekszik kelteni, mintha műve két élesen elkülöníthető részből állana: egy alapvető fontosságú *történeti* részből, amely a mű terjedelmének túlnyomó részét teszi ki, s amellyel én írásaimban egyáltalán nem foglalkozom, valamint egy elhanyagolható terjedelmű és fontosságú részből, amely az én kritikai megjegyzéseim kizárólagos tárgyát képezi – Zimonyi nem említi, hogy itt milyen jellegű anyagról van szó, ámde nyilvánvalóan a filológiai elemzésekre gondol. Nos, ez a különbségtétel teljességgel megalapozatlan. A mű alapvetően három részből áll. Az első, rövidebb részt alkotják az arabírásos szövegek új kritikai kiadásai, a mű végén röviden megpróbálja Ibn Ruszta eredeti szövegét helyreállítani, míg a mű középső, terjedelemben legnagyobb részét Ibn Ruszta arab szövegéhez kapcsolódó *filológiai és történeti* kommentárok alkotják. Ezekben Zimonyi mondatról mondatra haladva magyarázza-értelmezi ezt a fontos arab nyelvű forrást. Műve megjelentetésekor, illetve a disszertáció benyújtásakor ezt maga is így látta, hiszen ez áll könyve hátán, és a nagydoktori disszertáció téziseiben is ezt olvashatjuk *második* helyen: „A hagyományhoz tartozó szerzők mondatait beszámoltam és a disszertáció nagy ré-

* A Szerkesztőség a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain folyó vitát jelen írással lezártak tekintik.

¹ *Zimonyi István*: Hamzától a magyar kultúra káros befolyásolásáig. Válasz Ormos István recenziójára. *Hadtörténelmi Közlemények*, 123 (2010). 329–337. o. Az említett két cikk: *Ormos István*: A magyar őstörténet arab forrásainak újabb irodalma. Kmoskó Mihály, Hansgerd Göckenjan és Zimonyi István művei. *Hadtörténelmi Közlemények*, 118 (2005). 733–781. o.; *Uő*: Kiegészítések „A magyar őstörténet arab forrásainak újabb irodalma. Kmoskó Mihály, Hansgerd Göckenjan és Zimonyi István művei” című íráshoz. *Hadtörténelmi Közlemények*, 122 (2009). 1129–1157. o.

² Behatóan foglalkozom Zimonyi ellenvetéseivel „Adalékok a magyar őstörténet arab forrásainak irodalmához. Tüzetes viszontválasz Zimonyi Istvánnak” című írásomban, ami az ELTE BTK Arab Tanszékének honlapján érhető el (www.arabszak.hu). Az írást önálló kiadványként is meg kívánom jelentetni.

³ *Zimonyi*: Hamzától..., 331. o.

⁴ *Zimonyi István*: A ÉayhÁnĎ-hagyomány magyar fejezete. Doktori értekezés tézisei. Szeged, 2003. 4. o. (Kiemelések tőlem. – O. I.)

szét kitevő *filológiai és történeti* kommentárokkal láttam el.⁵ Röviddel később megállapítja: „A *filológiai és történeti* kommentárok adják a munka új tudományos eredményeit.”⁶ Figyeljünk a sorrendre! Ha tehát megfontoljuk, hogy kritikai szövegkiadások elkészítése is a filológia keretébe tartozik, csakúgy, mint egy arab szöveg rekonstruálása – aminek a végeredménye egyébként egy magyar szöveg lett –, akkor meg kell állapítanunk, hogy Zimonyi műve elsősorban filológiai jellegű, s minthogy elsősorban arab nyelvű szövegekkel foglalkozik, így leginkább az arab filológia keretébe tartozik. Zimonyi művében nincsenek olyan történeti fejtegetések, amelyek nem kapcsolódnak szorosan Ibn Ruszta arab szövegéhez; ez egyébként már a mű címéből is egyértelműen következik. Ez a megközelítés teljességgel jogos, a nehézség csak az, hogy ha a szerző nem boldogul a történeti fejtegetések alapjául szolgáló szövegekkel, akkor a következtetései sem fogják megállni helyüket. Egyébként sem fogadható el a történettudomány és a filológia éles elkülönítése, illetőleg szembeállítás. Ezek jelentős mértékben átfedik, segítik, illetve kiegészítik egymást, jóllehet eltér a súlypontjuk: a történettudomány alapvetően forrásokkal dolgozik, szövegekre, a bennük található adatokra alapozza kutatásait, belőlük von le következtetéseket, míg a filológia a szövegekre koncentrálna, midőn megállapításait, értelmezésüket, magyarázatukat tekinti fő feladatának. A történettudománynak természetesen vannak olyan területei, amelyek már nem közvetlenül forrásokkal dolgoznak – példának okáért ilyen a történelemfilozófia –, ámde Zimonyi műve nem ebbe a kategóriába tartozik. Első írásom egy-egy részét, illetve teljes második írásomat Zimonyi azzal a megjegyzéssel intézi el, hogy azok történeti szempontból irrelevánsak. Nos, a figyelmes olvasó számára nyilvánvaló, hogy kizárólag olyan kérdésekkel foglalkozom, amelyeket Zimonyi maga is tárgyalt: ezek elsősorban arab filológiai, kisebb mértékben hozzájuk kapcsolódó történeti problémák.

Amit Zimonyi *Válaszában* Ibn Ruszta cambridge-i kéziratáról ír, az alapvetően csúsztatásnak tekinthető, és kizárólag azt a célt szolgálja, hogy elterelje a figyelmet műve megírása során elkövetett súlyos szakmai hibájáról. Arról tudniillik, hogy az „új kritikai kiadás,” valamint beható filológiai és történeti elemzéseinek elkészítésekor elkerülte a figyelmét, hogy a korábban unikumnak tartott londoni kézirat mellett a szakirodalom 1922 óta tud egy Cambridge-ben őrzött másik kéziratról is. Erről Zimonyi a nagydoktori eljárás során értesült egyik bírálójának véleményéből, s ezt követően – *utólag* – valóban megnézte a kézirat mikrofilmjét. Kiderült, hogy a korábban ismert kézirat egyszerű másolatáról van szó, amely ily módon valóban nem bír fontossággal a szöveg megállapítása során. Ehhez azonban meg kellett nézni a kéziratot! Zimonyinak egyébként hallatlan szerencséje van: előkerülhetett volna akár a korábban ismertnél sokkal jobb, attól eltérő kézirat is, s akkor egész műve teljességgel érvényét veszítette volna.

Zimonyi felrója nekem, hogy „hosszasan bizonygat[om] azt a közismert dolgot, hogy Sarkel körül árokrendszer és sáncok is voltak.”⁷ Valóban hosszán foglalkozom ezzel a kérdéssel, ámde erre azért volt szükség, mert ennek az ismerete nem tükröződik Zimonyi műveiben. Az Ibn Ruszta szövegében található, általában Sarkelre vonatkoztatott híradás megbízhatósága és jelentősége egyébként független attól, hogy az az eredeti, Dzsajháninak tulajdonítható szöveghez tartozik-e, vagy pedig későbbi betoldás valójában.

Megjegyzéseim kapcsán Zimonyi megemlíti: „a német kiadásban ezek jó részét már figyelembe vettem.”⁸ Ha valaki nyomtatásban megjelentet valamit, azt a továbbiakban természetesen bárki felhasználhatja, föltéve, hogy utal erre, illetve feltünteti a forrását. Ámde Zimonyi ezt egyetlen esetben sem tette meg. Módszerét a tudományos életben a *plágium* szóval illetik.

A vita a tudományos élet elengedhetetlen része, s az eltérő nézetek összehasonlítása, „ütköztetése” ismereteink pontosítását, a tudomány előrehaladását segítik. Úgy vélem, Zimonyi válasza aligha járul hozzá ennek a nemes célnak a szolgálatahoz.

⁵ Zimonyi: *A ÉayhÁnÐ-hagyomány...*, 4. o. (Kiemelés tőlem. – O. I.)

⁶ Zimonyi: *A ÉayhÁnÐ-hagyomány...*, 6. o. (Kiemelés tőlem. – O. I.)

⁷ Zimonyi: *Hamzától...*, 336. o.

⁸ Zimonyi: *Hamzától...*, 331. o.

SZEMLE

STANKO ANDRIĆ

KAPISZTRÁN SZENT JÁNOS CSODÁI

(*METEM és a Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Budapest, 2009. 315 o.*)

Mindig izgalmas új megvilágításban szemlélni az ismertnek hitt dolgokat, eseményeket. Így van ez a magyar történelem jelentősebb alakjaival Szent Istvántól a XX. század jeles politikusaig. Érdekes, hogy a magyar történelem által piedesztálra emelt személyek többségére ügyet sem vet a nemzetközi történettudomány, míg az itthon másodvonalbelinek elkönyvelt szereplő milyen elismertségnek örvendhet külföldön. Utóbbiak közé tartozik Kapisztrán János, akit Hunyadi János segítőjeként, a keresztetek harcba hívójaként tart számon a közvélemény, de élete, vagy egyéb tevékenysége nem hozta lázba a hazai olvasóközönséget. Vele kapcsolatban az elmúlt évtizedekben inkább külföldi történészek eredményei inspirálták a hazai kutatókat, és remélhetőleg ilyen hatást gyakorol majd a fiatal horvát filológus-történész Kapisztránról szóló műve is, akinek könyvében rengeteg új adattal és megállapítással találkozunk. Gondoltuk volna például, hogy magyar szentek közül Kapisztrán a „legeredményesebb”, akinek 1456–1526 között ötszáz csodáját jegyezték fel?

Az 1967-ben született Stanko Andrić első sorban nem a történészekről megszokott módszerekkel vizsgálta az obszerváns ferences prédikátor csodáiról készített jegyzőkönyveket. Inkább a filológia és az antropológia módszereivel élt, miközben tökéletesen ismerte és felhasználta a neves történész elődök, Döry Ferenc, Lukacsics Pál és Fügedi Erik eredményeit. A felsorolásból is látszik, Kapisztrán jelentőségének kutatása komoly historiográfiai múltra tekint vissza, és ez még inkább igaz, ha hozzátesszük, hogy Bölcskey Ödön háromkötetes biográfiája már megjelenése pillanatában nemzetközileg elismert munkának számított. Andrić tehát nem „terra incognita” témában tudott újat mondani, így még inkább értékelendő az angol és a horvát nyelven már publikált doktori disszertáció magyar nyelven való megjelentetése.

„A könyv egy késő középkori szent csodáiról szól,” és ennél pontosabban nem is lehetne visszaadni a kötet témáját. A szerző arra kereszte a választ, hogy hogyan és miért alakult ki ilyen rövid idő alatt vallásos tisztelet egy agastyán sírja körül az Oszmán birodalommal határos Újlakon, Európa egyik legtávolabbi területén. A csoda mint jelenség morfológiája és hermeneutikája áll a vizsgálódás középpontjában. Ez fontos, mert így alapvetően más módszerekre van szükség, mint egy ennél egzaktabb társadalom-, gazdaság-, politikatörténeti stb. kérdés megválaszolásához. A keresztény csoda műfaja a késő antikvitásban keletkezett, ezért természetesen a patrisztika ismerete is elengedhetetlen volt a késő középkori jelenség megértéséhez. Mivel a kanonizációs eljárások a XI. századtól pápai fennhatóság alá kerültek, és a XIII. századtól rendkívül megszigorodtak, ezért a skolasztikával foglalkozó kutatások eredményeit is fel kellett használni Kapisztrán 1519-ben kezdődött szenttéavatási procedúrájának kontextualizálásához.

A módszertani sokszínűség ellenére Andrić történeti szintézist alkotott, ezt kitűnően bizonyítja a kötet első három fejezete. Az elsőben a ferences obszervancia, és Kapisztránnak a mozgalomban betöltött szerepét ismerteti. Rámutat, hogy a ferencesek a XV. században reneszánszkat élő kanonizációs törekvések élharcosai voltak. A legfontosabb vezetők, Sienai Bernát, Marchiai Jakab, Alberto Sarteano mellett Kapisztrán számított a fő ideológusnak, aki kidolgozta az oly sikeressé váló, az egyházszakadás alatti reformokban megszülető obszervancia legfontosabb elveit. Lelkipásztorkodás, térítés, tanultság volt a legfontosabb elvárás a rend tagjaival szemben, hatékonyságukat pedig a feltétlen engedelmesség biztosította. A szerző nem mondja ki, de lehetetlen nem észrevenni az obszerváns ferencesek és a száz évvel később megszülető jezsuita kongregáció céljai és módszerei közötti ha-

sonlóságot. A fejezet szépen végigvezeti az olvasót a ferences renden belüli mozgalmak történetén, és érthetően elmagyarázza a mindenkori pápai udvarhoz fűződő viszonyukat is. Ez mindenképp szükséges a késő középkori magyar obszervancia jobb megértéséhez, így indokolt a Kapisztrán csodáiról szóló könyvben való szerepeltetése. Ugyanez igaz a főhős korai életéről szóló adatokra, amelyekből kiderül, hogy rendkívül művelt, sokoldalú, jelentős diplomáciai érzékkel megáldott személlyel van dolgunk. Ő harcolta ki Sienai Bernát kanonizációját és neki köszönhető az obszervancia közép-európai elterjesztése. A kettő közötti kapcsolatot éppen Bernát jelenti, aki közbenjár IV. Jenő pápánál Luxemburgi Zsigmond császárra koronázása érdekében. Ez nagyban hozzájárult, hogy a Magyar Királyság mellett Csehország és ezen belül Olmütz volt az obszervancia egyik fellegvára a XV. század második felében.

Kapisztrán előéletéből azonban nem következik automatikusan, hogy élete utolsó hónapjait a Magyar Királyság déli határainál töltse, és a nyugat végvidékének számító, európai szemnek érdektelen Újlak városában jelölje ki végső nyughelyét. Andrić azonban meggyőzően bizonyítja az idősödő Kapisztrán belső lelki fejlődését, ahogy a vérbeli jogászból miképpen válik egyre fogékonyabbá a misztika iránt. Prédikációiban mind gyakrabban utal az intő jelekre, és már 1454-ben megjövendölte saját sorsát. Így amikor 1456-ban megbízták a keresztes hadjárat vezetésével, benne már egyáltalán nem volt kétely a terv kivitelezhetőségével kapcsolatban.

A nándorfehérvári diadal pontos rekonstruálására nem tér ki a szerző, és mivel az ostrom a téma szempontjából mellékes jelentőségű, így indokolt a szelekció. Ennek ellenére szerepel egy fontos megállapítás, amelynél érdemes egy kicsit elidőzni. Andrić ugyanis megjegyzi, hogy a kortársak csodának érezték a II. Mehmed feletti győzelmet, és leszögezi, bár a szakirodalom nem hangsúlyozza a hadjárat „keresztes” jellegét, kétértelműen annak számít, és a hadba hívott parasztok, kézművesek stb. csikarták ki a fordulatot a sorsdöntő ütközetben. Ha fellapozzuk a használatban levő tankönyveket, mindenhol Hunyadi sikeréről olvashatunk, és a Kapisztrán vezette hadakat többnyire értéktelen tömegként értékelik. Félreértés ne essék, nem kívánok az István vagy Koppány, Kossuth vagy Széchenyi örökzöld kérdések közé újat becsempészni, Hunyadi deheroizálása sem célokom, és Kapisztránnak valójában a

mai ember számára kevés rokonszenves tulajdonsága volt, de mind az ő személye, mind az általa levezényelt keresztes hadjárat nagyobb jelentőségű a késő középkori magyar történelemben, mint ahogy a történelemkönyvekben szerepel.

A kötet második fejezetében Újlakot mutatja be a szerző. Ez a magyar várostörténeti kutatások számára is újdonság, hiszen a Drávától délre fekvő területekkel eddig nem foglalkozott különösebben a hazai történetírás. Pedig még ezekben az évtizedekben is többségében magyarok lakták a várost és a környéket egyaránt. Egyetlen kritikaként azt róhatjuk Andrić szemére, hogy nem alkalmazta az általa is ismert, Kubinyi András által kifejlesztett szempontrendszert, amellyel egzaktabb módon nyílt volna lehetőség a város jellegének meghatározására. Ezen a ponton van lehetőség az eredmények továbbgondolására. A Valkó megyében legnépesebbnek számító, akár 3–4000 főnyi lakossággal is büszkélkedhető Újlak a szerémségi bor forgalmazása miatt vált a térség legjelentősebb településévé, és földesurának Újlaki Miklósnak érdekében állt további fejlesztése. A magyar történelmi tudat sajátossága miatt eleddig kevés figyelem övezte a magyar arisztokrácia egyik legjelesebb családjának, az Újlakiaknak a történetét. Thallóczy Lajost, Fügedi Eriket és Kubinyi Andrást leszámítva alig foglalkoztak Újlaki Miklós pályájával, és ez mindenképpen történetírásunk egyik adósságának tekinthető. Újlaki adta át az obszervánsoknak a városban található rendházat és személyes kapcsolatot ápolt Kapisztránnal, aki jól tudta, hogy kinek a földjét választja nyughelyéül. Az agg szerzetes benne látta azt az embert, aki egyedül lehet Hunyadi méltó utóda, és talán számolt is egy ilyen forgatókönyvvel. De ez még nem lehet egyedüli magyarázat arra, hogy miért Újlakot választotta Kapisztrán. A döntésének okára szellemes és meggyőző választ ad Andrić. Szerinte Kapisztrán azért szemelte ki Újlakot, mert az az eretnekek és a törökök torkában volt, és az obszerváns rend eszménye el is várta a térítőtől, hogy a missziós területükön temetkezzenek. A különböző szerémségi vallási irányzatok tehát fontos motivációnak számítottak, hiszen követői megvetették a csodákat, elítélték a szentek ereklyéinek a tiszteletét, pedig éppen ezek adták az obszerváns karizma lényegét. Sajnos ezekről a pataréus és egyéb erenekségekről ma sincsenek letisztult ismereteink, és a szerző is elismeri, hogy homályosan

lát ebben a kérdésben. Szerencsés lett volna, ha a horvát és angol nyelvű változat megjelenése óta napvilágot látott Galamb György által jegyzett munkák bekerülhettek volna a magyar nyelvű változatban, főleg, hogy az idézett történész éppen Marchiai Jakab prédikációs és inkvizíciós tevékenységéből írta meg doktori disszertációját, amelynek eredményeit fontos lett volna beépíteni a műbe.

A kötet harmadik fejezetének közepétől kezdődik a téma súlypontja, a szentté válás stációinak ábrázolása. Kapisztrán tudta, hogy szent lesz, ezekben a hónapokban joggal bízhatott abban, hogy miképpen ő felkarolta Bernát ügyét, úgy Marchiai Jakab is hathatós támogatója lesz halála után. A beszámolókból kiderül, hogy testét lemosdatták, pedig ez ekkor csak a szentek esetében volt szokás. Nagyon izgalmas, ahogy a különböző életrajzokban szereplő hagiográfiai toposzokat bemutatja a szerző. Ezekben gyakran feltűnik a rendalapító Assisi Szent Ferenczel való hasonlóság, ugyanabban az időben halt meg, neki köszönhető a megtérése stb. Már korán feltűnt a remetemotívum is, pedig nem volt aszkéta és tisztelete inkább a mediterrán modell szerint alakult.

Az első kanonizációs kampány 1456–1463 között zajlott le, és végül sikertelenül zárult. Ebben egyaránt benne volt Juan Carvajal pápai legátus ellenszenvé és II. Piusz pápa óvatossága. Fő érveknek Kapisztrán becsvágya (*vanitas, fama cupiditatis*) számított, hogy nem volt képes a hírnevet elutasítani. Ez inkább szónoki túlzásnak tekinthető, sokkal többet nyomott a latban, hogy a domonkosok és a kanventuálisok is elleneztek az eljárást. 1460-tól Újlaki és Mátyás is a kanonizáció mellé állt, utóbbi ekkor már Kapisztránnak tulajdonította a szabadulást. Ekkor készült az újlaki polgárok első csodafeljegyzése az 1456–1460 közötti esetekről, és emellett további kéziratok is napvilágot láttak. A negyedik fejezet a jegyzőkönyvek egymáshoz való viszonyának ismertetése, és legnagyobb eredménye annak bizonyítása, hogy több párhuzamos munka készült, és ezek nem vezethetők vissza egyetlen archekönyvre. A jeles pártfogók ellenére mind a halála után, mind az 1520-as években indult szenttéavatási eljárás elbukott, és csak az Itáliában feléledő kultusza vezetett eredményre, melynek következtében 1690-ben, éppen a visszafoglaló háborúk csúcspontján megszületett a pozitív elbírálás.

A mű utolsó három fejezete a csodák értékével, szerkezetével, formáival és társadalomtörténeti aspektusaival foglalkozik. Megkülönböztet büntető csodákat, és nagy jelentőséget tulajdonít a prédikáció alatt bekövetkező jelenségeknek. A szent természetfeletti ereje többször nyilvánult meg gyógyításban, ami a középkori mirákulumokban éppúgy szerepel, mint a jezsuita hagiográfiákban. Andrić szépen kimutatja a tisztelet terjedésének fázisait. 1457-ben egy napi járró földön belül maradt, és inkább a magyar etnikum között volt népszerű. Ezért nem ismerünk déli irányú expanziót és a Dél-Magyarország és a Duna-mente lett a csodák törzsterülete. A tanúk között a papság és a nemesség felülreprezentált, ahogy a távolabbról érkező férfiak is. Utóbbi arra bizonyították, hogy a nők nehezebben jutnak el a kegyhelyekre, valamint betegségeiket elviselendőnek és nem gyógyítandónak fogták fel, míg férfiak életére jobban odafigyeltek.

A befejezés egy antropológiai felütés. Alapfelütése, hogy a szentek központjaiban élők nem egészségesebbek, mint mások, ám a halottakhoz szorosabb viszony fűzi őket. Ezért inkább a halálhoz fűződő mentalitástörténetként értelmezhetőek ezek a kutatások. Tény és való, a Szent gyógyító ereje és egy gyógyfürdő reklám ígérete között alig tapasztalható eltérés. Nagy Szent Gergely szerint a gyermekek születése nagyobb csoda a holtak feltámasztásánál, vagy az utódok szaporítása a kenyérszaporításánál, csak a gyakoriság teszi banálissá. A csoda és az azt előidéző Szent antropológiája még e téren is továbbgondolásra vár, egyelőre elégedjünk meg Aline Rousselle meghatározásával, aki szerint „Szent az, akihez az emberek szükségleteikkel fordulnak”.

A kötet végén függelékben Kapisztrán csodáinak a különböző kéziratokban való összehasonlítása és a fogolyszabadító csodák szövegváltozásai találhatók. Ezek könnyen felkelthetik az érdeklődést az egész korpusz áttanulmányozására, amely a késő középkorral foglalkozók kimeríthetetlen forráskincsének számít. Stanko Andrić munkája komoly eredményekkel járul hozzá Pásztor Lajos, Mályusz Elemér és Péter Katalin társadalmi vallásossággal foglalkozó megállapításainak megerősítéséhez, és egyben a nándorfehérvári csata eseményeinek pontosabb megértéséhez is hozzásegíti az olvasót.

Veszprémy László

STEVKA ŠMITRAN

GLI USCOCCHI

Pirati, Ribelli, Guerrieri tra gli Imperi Ottomano e Asburgico e la Repubblica di Venezia

(Venezia, 2008. 111 o).

A XVI. század első harmadában a Balkán félszigetről jelentős számú menekült érkezett az oszmán előrenyomulás következtében jelentős részében elnéptelenedett szlávón és horvát területekre. Szlavóniába a Habsburg hadvezetés privilégiumok fejében vlahokat telepített le és kötelezett katonai szolgálatra, a Dalmát tengerpartra és a vele szomszédos horvát területekre pedig az úgynevezett uszkokok menekültek Bosznia és Hercegovina hegyvidéki területeiről. Egy részüket a Kulpa folyó felső folyásának északi partvidékén fekvő Sichelberg környékén (ma a Szlovén Köztársaság déli része) telepítették le az ottani főhercegi birtokra. Katonai szolgálatuk fejében kiváltságokat (többek között adómentesség, tisztségviselőik szabad választása) kaptak, s kapitányaik a károlyvárosi végvidéki főkapitány alárendeltségébe tartoztak.

A letelepítés azonban – földhiány miatt – mindössze 150 családot érintett. Így az uszkokok döntő részének az éppen akkor szerveződő horvát végvidék váraiban és részben az adriai-tengeri flotta hajóin kellett szolgálatot vállalnia a rendes havi zsold reményében. A tengerpartiakat azonban az akadozó ellátás arra kényszerítette, hogy gyorsan kitanulják a kalózkodás fortélyait, amivel a XVI. század végére komoly politikai bonyodalmakat okoztak. Šmitran a hajókat válogatás nélkül fosztogató uszkokok mintegy 80 éves történetét tárja olvasói elé, nem csupán a történelmi objektívitás szemüvegén keresztül. Ezt nem is várhatjuk el tőle, hiszen e nép tetteit számos legenda, s a délszláv népi kultúrkincs szerves részét képező egyháros hangszerre, a gusléra írt népdal örökítette meg. Így nem csodálkozhatunk, hogy a szerzőnek az uszkokok költészete iránti érdeklődéséből történelmi témájú alkotás született.

Šmitran három részre osztja művét. Egy általános képből indul ki, mely egyben problémafelvetés is. Majd az eredettől és a dalmát tengerpartra való érkezéstől halad az uszkokok fénykorán át egészen hanyatlásukig.

Kik is voltak, honnan származtak és milyen felekezethez tartoztak az uszkokok? Nevük jelentésének magyarázatára két elmélet is ismert. Egyrészt feltételezik, hogy a népnév eredetileg a szláv *uskočiti* szóból származik, amelyet rajtaütésként, vagy lesből való támadásként lehetne magyarra fordítani. Létezik egy másik magyarázat is, amit a szerző is elfogadhatóbbnak tart. Eszerint a szó menekültet jelentett, utalva horvát–dalmát területre érkezésük idején betöltött státuszukra. Az eredeti jelentéstartalomhoz később újabbak, tegyük hozzá pejoratívák tapadtak, mint például a kalóz, rabló, fosztogató, lázadó, hitszegő, zsvány, lator, orgyilkos, számkivetett, semmirekellő, útonálló. Šmitran úgy vélekedik, hogy mindezek a negatív jelzők Velencei Köztársaság propagandájának köszönhetően ragadtak az uszkokok nevéhez. A fogalmak tisztázásával kapcsolatban érdemes kitérnünk még egy problémára. A szerző is többször említést tesz munkájában a hajdukokról vagy hajdutokról, akik Bulgáriától Dalmáciáig az egész Balkán-félszigeten felbukkantak fosztogatva, rabolva és némelykor kalózkodva (a bolgár népköltészet legtöbb műve róluk készült, Hriszto Botev egyik leghíresebb művében Csavdár vajda életét örökítette meg). Az uszkokok és hajdukok közötti szoros kapcsolatot Ivo Senjanin esete példázza a legjobban. A derék hadfi Ivan Vlatković néven született valamikor a XVI. század közepén. Hajduk kapitányként harcolt Boszniában, Hercegovinában, Albániában, részt vett a tizenöt éves háborúban is, Klissza és Petrinja ostromában. Végül az uszkokok közé állt, 1612-ben elfogták és Károlyvárosban kivégezték.

Az Adriai-tenger rettegett tengerészei etnikai hovatartozásukat tekintve igen heterogén népségeket alkottak, ezért is kaphatták egyébként igen általános nevüket. Mint ahogyan már említettem, a legvalószínűbb azt tartják, hogy Bosznia és Hercegovina hegyvidékéről érkeztek első hullámaik. Emellett egyesek feltételezik, hogy a menekültek Dalmáciából, valamint

Szerbiából vándoroltak ide az Oszmán Birodalom hódítása elől. A szerző az 1530-as években a Habsburg Monarchia területére érkezettek számát 100 főben határozza meg, amely véleménye szerint a XVI–XVII. század fordulóján mintegy 2000 fegyverforgatóra emelkedett. Ez azt jelenti, hogy folyamatosan újabb és újabb hullámokban utánpótlást kaptak. Itt elsősorban a Balkán-félszigetről érkezettek, az eddig említettek mellett románokra, albánokra, esetenként fogságba esett törökökre gondolhatunk. Emellett felbukkantak kalandvágyó olaszok, velencei zsoldba fogadott és később dezertált katonák, valamint az sem kizárt, hogy egy-egy rosszul fizetett német gyalogos is az uszkokok között próbált szerencsét.

Felekezeti hovatartozásuk – az etnikaihoz hasonlóan – igen sokszínű képet mutat. Döntő többségük az ortodox rítust követte, de előfordultak közöttük katolikusok, valamint rekatolizált mohamedánok is. A forrásokban muszlim eredetűkre ragadványneveik utalnak: Murad, Turco Marco, Turco Ivan, vagy Gül-baba.

Az uszkokokat nem csupán etnikailag és felekezetiileg tekinthetjük heterogénnek, hanem belső szervezetük is differenciálódott. Élükön a maguk választotta vajdák (vojvoda) álltak. A tisztség apáról fiúra szállt, ám a címre méltóvá kellett válni: kivételes képességekről kellett tanúbizonyságot adni.

A szerző megállapítása szerint az általuk vezetettek három nagy csoportba sorolhatók: „casalini”, „stipendiati”, „venturini”. Az elsőhöz tartozók állandó házzal rendelkeztek Zenggben (a központjukban), ahol hozzátartozóikkal együtt éltek. Következő csoportjukba a „stipendiati”-k, azaz a fizetettek, tehát zsolddal rendelkezők tartoztak, akik között a vajda koruk, illetve bátorságuk szerint osztotta szét az eltartásukra kiutalt pénzt. A harmadik, s egyben legnépesebb csoporthoz az úgynevezett „venturini”-k, azaz a martalócok tartoztak. A zsákmány és ezzel együtt a megélhetés reményében leginkább ők adták a rablóportyákra indult hajók legénységét. Mindezeket tekintetbe véve talán nem tűnik erőltetettnek az uszkokok párhuzamba állítása, rokonítása a XVI–XVII. század más, szintén az Oszmán Birodalom, illetve a Krími Kánság előretörése által életre hívott szabad katonaközösségekkel, mint például a Rzeczpospolita kozákjaival, vagy a Magyar Királyság hajdúival.

A szerző röviden összefoglalja a XVI. század első harmadának geopolitikai helyzetét is. Az uszkokok három európai nagyhatalom határterületének metszéspontjában telepedtek le. Az Oszmán Birodalom balkáni expanziója elől menekülve kerestek maguknak új hazát az elnéptelenedett horvát–dalmát területen. Támadásaik elsősorban az általuk uralt tengerpartok, valamint hajók ellen irányultak. Egy egykorú forrás szerint amikor az uszkokok megközelítettek egy hajót, átkiabáltak: „Ha keresztények vagytok, nem lesz harc! Ha törökök, akkor ragadjátok meg fegyvereiteket!”

A Habsburg Monarchia – mint már említettem – az éppen kiépülő új határvédelmi rendszerébe tagolta be a területére érkezetteket. Akcióikat, ahogyan azt Šmitran is többször kiemeli, az egész XVI. század folyamán támogatták, vagy legalábbis szemet hunytak felettük. Jó együttműködésükre két példát hoznék fel. Egyrészt 1558-ban a Zengg felett magasodó Vratnik-hegyen Hans Lenković horvát-szlavón végvidéki főkapitány parancsára felépítették Nehaj erődjét. Másrészt vajdáikat Grazban többször is fogadták a Habsburg főhercegek (Károly, Miksa és Ferdinánd). Egy-egy magasabb rangú tisztségviselő ugyan maga is kivette a részét a fosztogatásokból, vagy részesült azok hasznából. Emellett Joseph Rabatta fellépését megelőzően az uszkokok, valamint a hozzájuk küldött biztosok és katonai tisztségviselők közötti kapcsolat harmonikusnak alakult, hiszen utóbbiak vagy nem tudták, vagy nem is akarták megakadályozni a velencei panaszokat kiváltó kalóztámadásokat.

Velence és az uszkokok kapcsolatát a Serenissima saját Adria-politikája, valamint a kereskedő köztársaság és az Oszmán Birodalom aktuális viszonya határozta meg. A Signoria fennhatósága az 1529. évi bolognai béke, valamint az 1563. évi friuli szerződés után az Adriai-tenger egészére – az abruzzói partokig és Pugliáig – kiterjedt. Ha háborúban állt az Oszmán Birodalommal (1537–1540 és 1570–1573), akkor szolgálatukba fogadta az uszkokokat és a hajdukokat is, s hősiességükért és hűségükért adományokkal jutalmazta őket. A békekötés után azonban Velence számára terheissé váltak volt szövetségeseik akciói, így igyekezett határozottan fellépni ellenük: a XVI. században az Oszmán Birodalom ellenőrzése alatt tartotta a Mediterráneum nagy területeit, leginkább a keleti részeket, ahol az Ázsiából és Afrikából érkező kereskedelmi útvonalak ta-

lálkozási pontja volt. Ezek alapvető fontossággal bírtak Velence számára, mely e kereskedelmi hálózat meghatározó, kelet és nyugat közötti közvetítő elemének számított. A Signoriának az 1570-es évektől kezdődően komoly konkurenciája is akadt, hiszen angol és holland hajók is megjelentek a Mediterráneumban, melyeknek sikerült kereskedelmi engedélyt kapniuk az Oszmán Birodalomtól. Velence ezért a békefeltételek között vállalta, hogy saját gályáit küldi az oszmán kereskedőhajók védelmére a kalózok (azaz az uszkokok) ellen és a későbbiekben úgy döntött, hogy átrakodja a törökök áruit a saját gályái által kísért bárkába. Erre az intézkedésre sarkallta a kereskedő köztársaságot az is, hogy ha nem a saját gályáit küldi az uszkokok megfékezésére, akkor az Oszmán Birodalom flottát indít az Adriai-tengerre, ezzel megszüntetve vagy erősen korlátozva Velence ottani érdekeit, hatalmát.

Velence nagypolitikai játszmái eredményeként az uszkokok 1573 követően immáron a Signoria felségterületei és hajói ellen is támadásokat intéztek, ami egyre feszültebb tette a viszonyt a viszonyt a kereskedő köztársaság és a Habsburg Monarchia között.

Stevka Šmitran művének harmadik részét az eseménytörténet leírásának szenteli. E ropant érdekes, ám a történelmi valóságot mondákkal, legendákkal átszótt fejezetekből néhány kulcsmomentumot emelnék ki.

Az uszkokok első nagyobb hullámát az 1520-as és 1530-as évek fordulóján Petar Kružić klisszai kapitány fogadta be és telepítette le a várban és környékén. Miután az utolsó dalmáciai erődöt egy oszmán haderő 1537-ben elfoglalta, tovább vándoroltak Zenggbe. A szerző részletesen foglalkozik azzal, ami igazán híressé tette őket, és amivel itt kezdtek el foglalkozni: a kalózkodással. Eszerint a tagolt dalmát tengerpart ideális környezetet nyújtott az uszkokok számára, akik tehetségesen kormányozták 10–13 méter hosszú hajóikat a szűk öblökben. Egy-egy ilyen „lélekvesztőn” 20–30 fő zsúfolódott össze, s 8–10 ember váltotta egymást az evezőknél. Az uszkokok leginkább a viharos tengeren voltak fürgék, ahol könnyedén megszökhetek a velencei flotta ellenőrzési elől.

A hajótest a merülési vonala felett vörösre, alatta pedig, feketére volt festve. A két szín a vért és a halált szimbolizálja. Ezek arra szolgáltak, hogy félelmet keltenek az ellenségben.

Az uszkok vezetők sokat költöttek ruházatra. Magyaros, díszes csattal ellátott hosszú ruhát, szőrmével díszített kucsmát és térdig érő hajóscsizmát viseltek. Ezüsből készült szablamarkolatukba belevésítették nevüket és a saját nemzetségük által használt (kitalált) címet. Emellett rövidcsövű puskát, tört, és baltát, vagy buzogányt hordtak magukkal, olyan fegyvereket, melyek alkalmasak voltak védekezésre, támadásra, rabláshoz, vagy meneküléshez. Az uszkokok napokig, sőt hónapokig hajóztak. Az Adriai-tengert ellenőrző hajók elől barátságatlan, de jól védhető helyeken rejtőztek el. Nem meglepő, hogy a velenceiek között az a mondas járta: „Úgy tűnik, mintha a szél, a tenger és az ördög egyszerre segítené őket.”

A tizenöt éves háború időszakára kalóztámadásaik nyomán Szent Márk köztársasága, valamint a Belső-Ausztriát kormányzó grazi udvar között annyira elmérgesedett a viszony, hogy, egy lehetséges oszmán–velencei összefogástól tartva, az utóbbi is igyekezett megoldást találni. Ezért rendcsinálásra, azaz a renitens uszkokok kitelepítésére és megbüntetésére 1601-ban Joseph Rabattát biztosként Zenggbe küldték. Kegyetlen fellépése, és leginkább az, hogy az elmaradt zsold kifizetéséhez ő sem kapott pénzt, azt eredményezte, hogy 1602 szilveszterén a Juriša Hajdouk nevű vajdájuk elengedését követelő uszkokok betörték szállására és meggyilkolták. A legenda szerint fejét a Nehaj erőd egyik ablakába tették ki. Szívét kitepték, a testét megették (!), asszonyaik a vérét itták meg. 1613-ban hasonló – állítólag rituális – gyilkosság áldozatává vált Cristoforo Venier velencei hajóskapitány is. Az általa vezetett konvojt az uszkokok hat hajóval feltartóztatták. A legénység negyven tagját lemészárolták, a kapitányt Zengg közelébe hurcolták, ahol fejét vették, a testét pedig a tengerbe dobták. A legenda szerint fejét a győzelmi lakomán közszemlére tették, szívét megették és vérébe kenyert mártogattak.

A Szent Márk köztársasága és a Habsburg Monarchia között az uszkokok támadásai miatt visszafordíthatatlanul kiéleződött konfliktus azt eredményezte, hogy 1615 decemberében velencei csapatok hatoltak be az Isonzo völgyébe, s elfoglalták Gradiska várát. A gradiskai vagy uszkok háborút az 1617 augusztusában és szeptemberében lezajlott madridi és párizsi tárgyalások zárták le, melynek eredményeként Zenggben őrséget helyeztek el, míg az

uszkokokat kitelepítették a tengerpartról, s a horvát végvidék különböző területeiről

Stevka Šmitran szenvedélyesen ír a XVI. századi történelem még igen kevésbé feldolgozott eseményeiről. A könyv igazi különlegessége azonban abban rejlik, hogy a szerzőnek szinte személyes kapcsolatot sikerült teremtenie munkája hőseivel. Az uszkokok gyökereinek, népdalainak kutatásával a balkáni szláv népek önmegismerését segíti. A magyar törté-

netírás számára pedig azért lehet fontos a nép kutatása, mivel egyrészt – mint ahogy már említettem – sok szempontból hasonlóan tekinthetjük őket a Magyar Királyság hajdúhoz. Másrészt a tizenöt éves háború időszakában felmerült, hogy az uszkokokat az elnéptelenedett Tiszántúlra telepítik át, ám végül „Bocskai-angyalai” kaptak adományt erre területre.

Bagi Zoltán

SARUSI KISS BÉLA

A TERMÉSZET ÁLTAL MEGERŐSÍTETT VÁR

Murány végvár és uradalma a 16. század második felében

(Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából 1.)

(Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2008. 414 o.)

Sarusi Kiss Béla történész-levéltáros neve nem ismeretlen a magyar kora újkor kutatói előtt. A Szerző ugyanis rendszeresen jelentet meg tanulmányokat az egrri Dobó István Vármúzeum *Studia Agriensia* kötetsorozatában, de gyakorta találkozha(t)tunk Murány történetét taglaló írásaival szakfolyóiratok, mindeneke-lőtt a *Fons* hasábjain is. A szakmai közönség ezért is várta kíváncsian – és valljuk meg, türelmetlenül – a fiatal kutató 2005-ben megvédett doktori disszertációjának megjelenését. Az alábbiakban bemutatásra kerülő nagymonográfia megszületése már csak azért is említésre méltó esemény, mivel a *Disszertációk a Budapest Főváros Levéltárából* címet viselő kiadványsorozat nyitókötetét tarthatjuk kezünkben. Leginkább mégis annak okán kell hangot adnunk örömmünknek, hogy egy komplex, a hódoltság korának gazdaság-, had-, társadalom- és településtörténetét egyaránt gazdagító kötet kerülhet a közgyűjtemények polcaira. A kutatás ugyanis – kevés kivételtől eltekintve – nélkülözni kénytelen a szerzőktől a fentebbi diszciplínák területén egyaránt jártasságot kívánó végvártörténeti feldolgozásokat. Sarusi Kiss Béla monográfiája ezt a hiányt igyekszik pótolni Murány és uradalma XVI. századi történetének bemutatásával. Véleményünket mintegy megelőlegezve állíthatjuk: sikerrel.

„A Márssal társalkodó murányi Vénusz”, azaz Wesselényi Ferenc és Széchy Mária romantikus, Gyöngyösi István előadásában megismert története tette széles körben ismertté a ma Szlovákiában fekvő, „természet által megerősített” hegyi vár nevét. A Gömör megyei erősség – mint azt a birtoklástörténetét annak megépülésétől nyomon követő (szám szerint III.) fejezetből megtudhatjuk – a Tornallyaiak kezén volt a mohácsi csatavesztés idején. A polgárháború időszakában a kiskorú örökös, Tornallyai János gyámja, Basó Mátyás bitorolta a várat egészen annak 1549. évi bevételéig. Habsburg Ferdinánd ugyanis Niklas Graf zu Salm főhadparancsnok vezette – a kötetben értelemszerűen tág teret kapott – hadjárattal kényszerült azt elfoglalni önjelölt kapitányától. A királyi helyőrsége révén immáron végvárrá előlépő Murány ezt követően sem került vissza a jogos örökshöz, hanem az uralkodó nevében a Magyar Kamara vette kezelésébe. A birtokjog tekintetében csak a végvár és uradalmának 1602. évi elzálogosítása hozott változást.

A mintegy fél évszázados kamarai igazgatás magyarázatául a végvár stratégiai helyzete kínálkozik (V. fejezet). Az alsó-magyarországi bányavárosok előterében fekvő erősség és tartománya a nógrádi várak, különösen Fülel este (1554) után a formálódó bányavidéki fő-

kapitányság egyik pillére lett. Ugyanakkor 1566-ig a János Zsigmond-párti, de önálló hatalmi tényezőként fellépő Bebek familiával szemben is a Habsburg uralkodók felvidéki hatalmi bázisát erősítette Murány végvára és tartománya. A Bebek-várak elfoglalásával és különösen Szendrő kiépítésével viszont Murány óhatatlanul hátrébb szorult a végvárak rangsorában. A nógrádi várak 1593–1594. évi visszavételével a végvidéki főkapitányságon belül szükségszerűen bekövetkező újabb átrendezés ugyancsak kedvezőtlenül érintette a hegyi várat. Végso soron ez nyitott utat a kamarai kezelésben lévő végvár és tartománya elzlogosítása előtt.

Murány védelmi rendszerben betöltött szerepének függvénye volt a helyőrség keretlétszáma és összetétele, amint arról főként a VI.1. alfejezetből tájékozódhat az olvasó. A XVI. század második felében – kisebb ingadozásokkal – közel másfélszáz fegyveres szolgált a gazdasági ügyvitelért is felelős kapitány alárendeltségében. A főként gyalogosokból álló, meglehetősen heterogén várőrség magját a fellegrvárban állomásozó mintegy 80 landsknecht alkotta. Zsoldjukat a cseh–morva rendek hozzájárulása mellett egyéb kamarai bevételekből igyekeztek biztosítani. A német katonaság származására, motivációjára, harcértékére vonatkozó (önálló tanulmányban már korábban közzétett) megállapítások a kutatás korábbi, axiómaként kezelt álláspontjának átgondolására készítettek. A vár alatti kastélyban néhány tizedalja magyar és vend (szlovák) nemzetiségű katona is teljesített szolgálatot. Utóbbi különösen értékes adalék a „vitézlő rend” etnikai összetételének majdani, alaposabb vizsgálatához. Tudomást szerezhetünk továbbá az uradalom területén álló Polonka és Sumjác palánkok létezéséről, melyeket mintegy két évtizednyi fennállás után, a Bocskai-felkelés időszakában adhattak fel végleg.

A Recenzens számára a legtöbb nívummal talán a hadianyag-ellátást taglaló VI.2. alfejezet szolgált, amelyben a Szerző meggyőzően bizonyítja Murányban hadszertár létezését. A „cajgházban” a várőrség szükségleteit messze meghaladó mennyiségben tároltak hadianyagot, sőt kuriózumként ágyút is öntöttek. Ennek nyersanyagszükségletét a Besztercebányáról érkező rézszállítmányok, illetve a Gömör-Szepesi-érchegységben kitermelt, a váruradalom huta- és hámorbirtokostól cenzusként beszolgáltatott vas biztosította. A Mu-

rányban készült lövegek elsődlegesen a szomszédos felső-magyarországi végvidéki főkapitányság váraiba, köztük Egerbe kerültek. Az 1560-as években, immár a murányi tapasztalatok birtokában kiépült kassai hadszertár és hadiipari műhely azonban sorvasztólag hatott a murányi fegyvergyártásra. Sarusi Kiss megállapítja, hogy ennek a kézi lőfegyvergyártásban középkori előzményekre is támaszkodó Csetnek közelsége, a szakemberhiány és más tényezők eleve nem kedveztek.

Murány 22 települést, közte két mezővárost és öt vlach (ruszin) falut magában foglaló kiterjedt tartományának bemutatása (VII. fejezet) érthető módon központi helyet foglal el az alapvetően gazdaságtörténeti megközelítéssel élő Szerző munkájában. Sarusi Kiss konklúziója egybecseng Kenyeres István kutatásainak eredményeivel: a murányi uradalom elsődleges feladata a várőrség élelmiszerszükségletének biztosítása volt. A vártartomány azonban csak Gömör megye gabona- és bortizede révén tudott feladatának eleget tenni. Érdekes adalék, hogy az esztergomi érsekséget illető dézsma bérlete a beszedett mennyiség függvénye volt és nem szabott összegért nyerte azt el a területileg illetékes Szepesi Kamara. A begyűjtött élelem alapvetően a német várőrség ellátását szolgálta. Számukra a piaci árnál kedvezőbb, limitált áron kiutalt élelem ellenértékét utólag, zsoldfizetés alkalmával vonták le az illetményükből. A Szerző lényegi megállapítása, hogy a járandóságukat hosszú ideig nélkülözni kényszerülő fegyveresek helyben maradását éppen a rendszeres élelemellátás biztosította.

A katonai és a földesúri jogszolgáltatás területére kalauzol el, illetve Murány reformációban játszott szerepét ismerteti egy-egy (szám szerint a IX. és XI.) rövid terjedelmű fejezet. A kötetet rövid, inkább az új eredményekre összpontosító összegzés zárja, amely a kutatás előtt álló feladatokat is vázolja. A leírtak tömör ismertetésére a német, illetve szlovák nyelvű rezümé vállalkozik.

A Függelékben a murányi katonai és gazdasági tisztviselők archontológiája kapott helyet, de itt találjuk a korabeli mértékek és pénzek jegyzékét, valamint a levéltári források listáját is. A (vég)várról készült XVII–XVIII. századi ábrázolások ugyancsak itt lelhetők fel. Megemlítendő, hogy a kiadványt informatív szövegek: térképek, grafikonok és táblázatok is gazdagítják, de azokról külön jegyzék nem tájékoztat. A bibliográfia a szakmunkák mel-

lett a kiadott forrásokot is magában foglalja. A terjedelmes munka olvasásakor nagy segítséget jelentő, gondosan összeállított, kombinált hely- és névmutató a kötet végén található.

Nyilván nem került el az Olvasó figyelmét, hogy a Recenzens eltért az egyes fejezetek kötetbeli sorrendjük szerinti bemutatásának gyakorlatától. A kiadvánnyal kapcsolatban megfogalmazott legfőbb kritikai észrevételünk ugyanis éppen az egyes fejezetek kialakítására vonatkozik. Jóllehet egy komplexitásra törekvő munka esetében nyilvánvaló módon nem kerülhetők el az ismétlések, az egyes tartalmi egységek között mégis az indokoltnál gyakrabban tapasztalhatunk átfedést. Másrészt a tematikailag szervesen összetartozó gondolati egységek gyakorta több, olykor meglehetősen heterogén fejezetbe tagolódnak. Példának okáért a végvári katonaság keretlétszámának, összetételének, javadalmazásának egymással szoros összefüggő kérdéseiről a IV.2., VI.1. és a X.4. alfejezetekben is olvashatunk. Az uradalom vastermelését és kereskedelmét bemutató, Heckenast Gusztáv monográfiájának inspiráló hatását mutató VII. fejezet – a Recenzens véleménye szerint – a hadszertár és a hadiipari műhelyt bemutató VI.2. fejezettel alkotott volna logikai, tartalmi egységet.

A Recenzens a munka választott évköre kapcsán hiányérzetének kell, hogy hangot adjon. A Szerző Murány XVII. századi történetének bemutatását nem tekintette feladatának, tekintve, hogy „már nem tekinthetjük Murányt a végvárrendszer fontos elemének, legfeljebb harmad-negyedrangú magánvárnak, amelyben szolgálnak ugyan királyi zsoldon tartott kato-

nák, de nem játszik jelentős szerepet a központi katonai szervek elképzeléseiben.” (86. o.) Jóllehet a megállapítással alapvetően jelen sorok írója is egyetért, szükségképpen megjegyzendő, hogy Murány 1602. évi elzálogosítása elsődlegesen a birtokjog (és ezzel összefüggésben a forrásanyag) tekintetében jelent cezúrát. A végvárral ezt követően is számolt a hadvezetés, amit a változó keretlétszámmal jegyzékbe vett helyőrség létezése önmagában is igazol. Különösen, ha tudjuk, hogy a XVII. század első felében mind a végvárak, mind a bennük szolgáló fegyveresek számát radikálisan csökkenteni kényszerült a bécsi udvar. A közismerten elsősorban Buda elvesztését (1541) követő évtizedekre figyelő, így némileg féloldalas végvárrendszer-kutatás számára haszonnal kecsegtető lett volna a „magyar romlás századának” taglalása, de legalábbis egy kitekintés a Széchyek zálogbirtokosságának idejére (1609–1670).

Hangsúlyozni szeretnénk azonban, hogy kritikai észrevételeket elhomályosítják a munka vitathatatlan erényei. Az igényes kiállítású kötet a kutatás által feltett kérdésekre kíván választ találni. Teszi mindezt úgy, hogy az adatgazdagságuk dacára is olvasmányos fejezetek lapjairól nemcsak Murány szűkebb-tágabb környezetének története elevenedik meg, hanem a helyi jelenségek az országos folyamatok részeként nyernek értelmet. Szakirodalmi közhely szerint a jó munka ismérve, hogy belőle nemcsak választ kapunk kérdéseinkre, hanem egyúttal új gondolatokat is ébreszt. Sarusi Kiss Béla könyve pontosan ilyen.

Végh Ferenc

VLADIMIR BRNARDIC

IMPERIAL ARMIES OF THE THIRTY YEARS' WAR (1)

Infantry and Artillery

(Osprey Publishing, Oxford, 2009. 49 o.)

A harmincéves háborút lezáró 1648. évi vesztfáliai béke mérföldkövet jelent az európai egyház-, diplomácia-, politika- és hadtörténelemben. A Münsterben és Osnabrückben több éve folyó tárgyalásokat lezáró, 128 cikkelyből

álló végső szerződés aláírása pillanatában úgy vélték, hogy tartós és sikeres békét sikerül teremteniük a végletekig kimerült és romokban heverő Európa számára, ugyanakkor véglege-

sítették a német széttagolódás több évszázados folyamatának eredményeit.

A harmincéves háborút az állandó császári-királyi hadsereg megteremtésében is igen fontos lépcsőfoknak tekinthetjük. 1619-ben a német-római császárrá választott II. Ferdinánd az udvari zászló (*Hoffahne*) néhány száz katonáját leszámítva semmilyen mezei haderővel sem rendelkezett. Harminc esztendővel később, a háborút lezáró vesztfáliai békét követően az udvar 9 lovas- vagy vértés, 1 dragonyos- és 9 gyalogezredet tartott szolgálatban. E három évtized császári-királyi gyalogságának és tüzéségének szervezetét, fegyverzetét és felszerelését mutatja Vladimir Brnardic munkája.

A szerző először röviden összefoglalja a harmincéves háború menetét és korszakait. A klasszikusan ismert cseh, dán, svéd és francia szakasz mellett a császári-királyi állandó hadsereg kialakulásához vezető, igen hosszú és rögs út fontos állomásaira is kitér. Így e fejezetben foglalkozik a had felállításának pénzügyi hátterével. Megállapítja, hogy a XVI. század végén (gondolom, itt a tizenöt éves háború időszakára gondol) az Udvari Haditanács felismerte, hogy egyrészt jelentős összegeket lehet megtakarítani a katonák fegyverben tartásával, hiszen így nem kell a leköszönésért, a toborzásért és a fegyverzet beszerzéséért újra és újra fizetni. Másrészt stratégiai megfontolásokból is előnyösnek vélték az állandó fegyverben tartást, hiszen így a téli, vagy kora tavaszi időszakban is lehetett támadásokat indítani. Az állandó haderő fenntartása azonban hatalmas költségekkel járt. Az udvar ennek előteremtését egyrészt az Osztrák Örökös Tartományok, valamint a Cseh Királyság rendjeinek évről-évre jelentős megszavazott, jóváhagyott pénz- és természetbeni segélyeiből kívánta megoldani, amelyek a három évtized alatt általánossá és folyamatossá váltak. Másrészt az ennek ellenére is állandó pénzhiánnyal küszködő császári udvar hadivállalkozókat bízott meg azzal, hogy saját pénzükhön csapatokat fogadjanak fel s tartsanak el. Ezek közül a legismertebb és legmeghatározóbb szerepet Albrecht Wenzel Eusebius Waldstein/Wallenstein játszotta. Nem meglepő tehát, hogy Vladimir Brnardic két külön alfejezetet is szánt a szegény csehországi köznemesi család sarjának, akit katonai tehetsége, jó üzleti érzéke és – ne feledjük el, mert ez is nagyon fontos tényező – tekintélyes hozománnyal járó házassága a Habsburg Birodalom egyik legmagasabb rangú katonájává és leg-

gazdagabb hadivállalkozójává emelt. Szervezőképességére és vagyonának nagyságára jellemző, hogy 1625-ben, jórészt saját költségén, 20 000 katonából álló sereget állított fel. Nyolc esztendővel később pedig egy minden addiginál nagyobb, 62 gyalog- és 59 lovasezredet, összesen több mint 100 000 főt számláló haderőt verbuvált. Szolgálatiért cserébe II. Ferdinánd császár és magyar király 1623. szeptember 7-én birodalmi hercegi címet adományozott neki, 1625. június 13-án pedig Friedland hercegévé tette. Az uralkodó ellenségével megbízás nélkül, titokban tárgyaló Wallenstein a csehországi Egerben (ma Cheb) Walter Buttler ír ezredes dragonyosai gyilkolták meg 1634. február 25-én.

A generalissimus halála jelentette a császári-királyi állandó hadsereg kiépítésnek kezdetét. Az udvar ugyanis a „zsoldosüzlet” államosításához kezdett. Két hónappal Wallenstein meggyilkolása után, 1634 áprilisában II. Ferdinánd rendeletet adott ki, miszerint a jövőben egy ezredes sem állíthat ki egy ezrednél többet. Ezzel kezdetét vette az a folyamat, amelynek eredményeként az uralkodó és az ezredesek között addig fennállt szerződéses viszonyt felváltotta a szolgálati viszony.

A hadsereg legfelső vezetésében is jelentős átalakulások történtek. 1634-ben a birodalomban és az örökös tartományokban állomásozó császári-királyi hadak feletti fővezérletet a későbbi III. Ferdinánd császár vette át. Miután 1637-ben trónra lépett, ezt a pozíciót hasonló jogokkal és kötelességekkel, 1639 őszén testvéröccsének, Lipót Vilmos főhercegnek adta át, aki azonban 1642-ben mondott le a tisztségről. Az 1645. évi jankai vereség utáni helyzet újra megkövetelte egy főparancsnok kinevezését a császári hadsereg élére. A Wallenstein szerepléséből fakadó rossz tapasztalatok miatt azonban úgy döntöttek, hogy a tisztség betöltésével az uralkodói család egy tagját bízzák meg, így esett a választás újra Lipót Vilmos főhercegre, Passau, Olmütz, Strassburg és Halberstadt püspökére. Feladatának ellátásához teljhatalmat kapott: korlátlan bírói hatalommal rendelkezett, teljesen független volt az Udvari Haditanácstól, szabadon rendelkezhetett a hadiadókkal és egyéb jövedelmekkel. Szabad kezdet kapott a toborzásban, új ezredet felállításában, azaz, mint legfőbb hadúr, átvette a császár jogait. Mindez olyan hatalmat adott a főherceg-püspök kezébe, amelyet Wallenstein óta senki sem rendelkezett.

A XVII. századra a gyalogság vált a hadjáratokban a csatákat eldöntő fegyvernemmé, amely, az I. Miksa császár által életre hívott *Landsknecht* tradíciót követve, két fő fegyvertípussal vette a fel a harcot: muskétával és pikával. Emellett a császári-királyi haderőben szolgáltak kétkézes pallossal, alabárdal felszereltek, valamint a lövészek is. A szerző külön alfejezetben arra is kitér, hogy a különböző fegyverzetűeknek milyen feladatot kellett el látniuk a harcmezőn.

Vladimir Brnardic megállapítása szerint a császár megbízásából kétfajta csapatot állítottak szolgálatba: a még a középkori hadszervezet továbbéléseként meghatározott kvóta alapján kiállított tartományi egységeket, valamint a hadivállalkozók felfogadta zsoldos ezredeket. Ez utóbbiak felfogadását az uralkodó által kiállított iratok határozták meg. Mind az udvar által megbízott hadivállalkozók, mint az ír Walter Buttler, vagy a skót Walter Leslie és John Gordon, mind pedig zászlók alá állottak különböző nációk tagjai közül kerültek ki. A felfogadott katonák nemzetiségi összetétele is változatos képet mutatott. 1644-ből fennmaradt egy bajor gyalogezred mustrajegyzéke, amely szerint az egységben 534 német és 217 olasz mellett lengyelek, magyarok, horvátok, görögök, dalmátok, franciák, csehek, spanyolok, írek, skótok, valamint 14 török (vagy az Oszmán Birodalom területéről származott) katoná szolgált. Azt, hogy a hadsereget több különféle náció tagjai alkották, nem tekinthetjük egyedül a császári-királyi hadseregére jellemzőnek. Egészen a XIX. századi sorozott haderő megjelenéséig gyakorlatban volt ugyanis, hogy az európai uralkodók akár egész ezredeket is más nemzetek fiaiból fogadtak fel. Általában íreket, skótokat, vagy svájciakat, de az angol királyok, mint hannoveri választófejedelemek például gyakran toboroztattak a Német-római Birodalom területéről, míg a huszárezredek létszámát esetenként a porosz király, vagy az orosz cár is engedélyezett magyarországi toborzással egészítette ki.

A szerző foglalkozik a felállított zsoldos gyalogezredek kiképzésével és fegyelmével, valamint szervezetükkel is. A szervezetről szólva megállapítja, hogy a zászlót (*Fahne*), mint harcászati alegységet, már a harmincéves háború alatt felváltotta a század (*Compagnie*). Az ezredekben belül öt vagy több századból egy-egy zászlóalj (*Bataillon*) szerveztek, amelyek gyakran különböző hadszíntéren szolgáltak, vagy ha

ugyanazon hadsereg kötelékébe is osztották be őket, sokszor akkor is külön-külön seregcsoportban kerültek alkalmazásra.

Szintén röviden összefoglalja az ezred, valamint a század stábjának, törzskarának tagjait és feladataikat. Emellett két, a modern hadtörténetírás számára igen kedvelt témát is megemlít. Egyrészt a kor hadseregeinek mindennapi életébe enged betekintést azáltal, hogy kitér a táborszervezés problémáira. A XVI. században a hadseregek létszámának növekedése, valamint a kézfegyverek és tüzérség lőszer- és eszközigénye egyre nagyobb ellátó- és szállítókapacitás működtetését igényelte. A katonákkal együtt vonuló málhacsapatok a zsoldos seregek tábori életének működéséhez fontos feladatokat láttak el: az élelmiszer beszerzését, a betegek és a sebesültek ápolását, a felszerelések szállítását és karbantartását, sáncok ásását, a lövegek felállítását, valamint a tábor tisztántartását. Ennek a színes, tarka társaságnak jelentős részét nők és gyerekek alkották. A kora újkorban nem számított szokatlan jelenségnek, hogy a zsoldos feleségével, nemegyszer egész családjával együtt vonult a hadjáratokra. Mindez egészen a XIX. században megjelenő általános hadkötelezettségig szokványos volt.

A másik téma, amelyet röviden megemlít, az egyéni katonai karrierek lehetősége. Peter Melander von Holzappelt (1585–1648) hozza fel példaként, aki szegény származása és a kálvinista felekezethez való tartozása ellenére is tábornagyi (*Feldmarschall*) rangot és grófi címet nyert az uralkodótól a császári-királyi hadseregben teljesített szolgálataiért.

A szerző külön fejezetben tér ki a császári-királyi hadsereg taktikájára, amely a XVII. század elején leginkább a Gonzalo Fernandez de Cordoba által először 1534-ben alkalmazott terciókra épült. A svéd vonaltaktika megjelenése azonban arra kényszerítette a bécsi hadvezetést és vezénylő tábornokait, hogy fokozatosan áttérjenek az új harcászati eljárások alkalmazására. Ez természetesen nem azt jelentette, hogy a terciók teljesen eltűntek volna, hiszen 1634-ben Nördlingennél súlyos vereséget mértek a svédekre, s a spanyol hadseregben egészen 1704-ig megmaradtak, mint harcászati egység.

Külön fejezet foglalkozik a császári-királyi gyalogság felszerelésével és fegyverzetével, valamint ruházatával, zászlóival és harctéri jelvényeivel. Sajnos, amennyire részletes ez a rész, annyira elnagyolt a tüzérséggel foglalko-

zó, hiszen mindösszesen másfél oldalon foglalkozik a témával, és szinte csak felsorolja a korszak ágyúfajtáit.

A könyvvel kapcsolatos kifogásaim azonban nem csupán erre korlátozódnak. Első, s a továbbiakkal összefüggő kritikai megjegyzésem a felhasznált irodalomra vonatkozik. Egészen pontosan annak szinte teljes hiányára. A szerző igen szelektíven válogatott, hiszen összesen kilenc munkát sorol fel bibliográfiájában. Tudom, hogy az Osprey kiadó által megjelentetett művek elsődleges célja a tudományos ismeretterjesztés, ám ez nem zárja ki azt, hogy a témával foglalkozó – egyébként igen bőséges – szakirodalom több, meghatározó darabját is beemelje a szerző művébe. Gondolok itt egyebek mellett Alphons von Wrede munkájára, vagy német nyelvterületen a harmincéves háborút különböző nézőpontokból feldolgozó munkák hosszú sorára. Magyar hadtörténetesek munkáit is érdemes lett volna fellapozni a könyv elkészítésekor, ahogy a szintén az oxfordi kiadónál a lengyel szárnyas huszárokról készített művében Richard Brzezinski meg is tette. Másrészt a felhasznált irodalmat áttekintve szembeszökő, hogy egy 2006-ban Stockholmban megjelent kiállítási katalógust leszámítva a nyolc másik felsorolt munka mindegyike 20 évnél idősebb.

A bibliográfia hiányosságai is magyarázhatóak részben azok a tévedések, amelyeket a mű olvasása során felfedeztem. A gyalogságok esetében eleve egyszerűbb lett volna a szerzőnek duplazsoldosokra és tüzfegyverrel

ellátottakra osztani a felfogadottakat, majd ezen belül felsorolni a különböző fegyverekkel felszereltek. Számomra az is kérdéses, hogy a lövészeket miért mesterlövészként (Marksman) fordítja a szerző? A lövészek és a muskétások közötti különbség egyrészt a fegyverükből adódott (utóbbiak löfegyverét – súlya miatt – muskétavillára támasztva kellett célon tartani, míg előbbiek puskája jóval könnyebb volt), másrészt ennek megfelelően zsoldjuk is jelentősen eltért egymástól.

A zsoldos ezredek felfogásával kapcsolatban is szeretném felhívni a figyelmet egy hibára. A szerző ugyanis teljesen egybemossa az *Artikelbriefet* a kapitulációval. Előbbi XVI. század közepétől alapvetően a katonák mindennapi életét szabályozta, a mustrájuk után annak pontjait olvasták fel előttük, majd arra tettek esküt. A kapituláció csak 1598 után vált az Udvari Haditanács által kiállított felfogadási iratok legfontosabbikává, s a jelentőségét még a spanyol örökösödési háború idején is megtartotta.

Összegzésként megállapítható, hogy minden kritikai észrevételem ellenére Vladimir Brnardic munkája jó – bár igen rövid – áttekintést ad a császári-királyi gyalogság és tüzérség szervezetéről a harmincéves háború időszakában. A könyvet a rendkívül sok egykori rajz és festmény mellett Darko Pavlovic illusztrációi teszik még élvezetesebbé.

Bagi Zoltán

DEREK BEALES

JOSEPH II

Against the World, 1780–1790 (Vol. 2.)

(Cambridge University Press, Cambridge, 2009. 733 o.)

1987-ben jelent meg Derek Beales cambridge-i professzor II. József-monográfiájának első kötete *Mária Terézia árnyékában* alcímmel. Az ötszáz oldalas monográfia azzal zárult, hogy a hatalmat átvevő császár anyja halála után immár az egész világgal kerül majd

szembe. A jelen kötet ennek a harcnak a bemutatása és elemzése. Beales kétkötetes műve a legnagyobb és legszélesebb forrásbázisra épülő József-monográfia. A XX. században – a jelentősebbek és jellegetesebbek közül – heten vannak: egy orosz, két angol és öt osztrák: P. Mit-

rofanov (1907 oroszul, 1910 németül), S. K. Padover (1935, 1967² angolul), E. Benedikt (1934), V. Bibl (1944), L. Mikoletzky (1967, 1990²) K. Gutkas (1989) T. C. W. Blanning (1993). A XXI. századot J. Bérenger (2007) monográfiája nyitotta meg, amikor Beales műve már lezárulhatott, mert nem hivatkozik rá. Egyébként csak sajnálhatjuk, hogy Marczali Henrik háromkötetes monográfiájának nem készült rövidebb német vagy angol változata, mert messze jobb, mint Fejtő Ferenc kompilációja, és ma is élő munka, bár főhőse nem annyira József, hanem a magyar nemzet, amelynek fejlődéséhez még az is hozzájárult, amivel ártani akart neki az uralkodó.

Beales monográfiája politikai életrajz, így találta meg a legjobb formát annak bemutatására, hogy a császár közléte és ennek alárendelt magánélete miként fonódott össze, és miként rendelődött alá minden a nagy gépezet, az Állam szolgálatának. Anyja árnyékában – hogy visszautaljunk az első kötetre – reformtevékenységét mérsékelnie kellett, de így is egyik motorja volt annak, ami történt. A katolikus Egyház hatalmát korlátozták, az udvari életet puritánabbá tették, de igazában a haderőfejlesztésben nyílt szabadabb tér számára. Beales szerint a Monarchia hadereje 1918-ig az 1766-tól kibontakozó józsefi reformoknak köszönhetette működőképességét. Ez a hadsereg nem volt olyan ütőképes, mint a porosz, olyat a szomszédok nem is tűrtek volna, hadviselésre és rendtartásra viszont alkalmas volt. Ugyanakkor József – hangsúlyozza a szerző – korántsem volt annyira agresszív, mint eddig vélték, ő mérsékelte Kaunitzot, és nem fordítva, viszont Galícia, Bukovina, a bajor Innenviertel megszerzésében oroszlánszerepet játszott anyja ellenében.

A továbbiakban, fejezetenként haladva, néhány mondatban összefoglaljuk Beales téziseit. Az első némileg meglepő, mert ugyan oly sok vonatkozásban szemben állt anyjával, a vezető tisztségviselőket nem váltotta le. Igaz, többször meghasonlott velük, elsősorban Kaunitzcal, de a haderőszervezésben mindvégig főszerepet játszó Lacyval is, aki belső köréhez tartozott, megtanulva és nem is tagadva, hogy oroszánokkal nem szabad meghitten viselkedni. József családját is fegyelmezte, az udvari életet egyszerűbbé, olcsóbbá, ceremóniamentesebbé tette. Bár mélyen hitt az emberi természetjogi egyenlőségben, magát a Gondviselés, Isten emberének tekintette. Szava volt a tör-

vény. Bár Beales nem állítja, anyagából úgy tűnik, hogy a modern diktátor prototípusa volt. Sokkal keményebben próbált centralizálni, mint a szerződéselméletet elfogadó Nagy Frigyes, aki az arisztokráciát nem próbálta megalázni, míg József politikájában az anti-arisztokratizmus vörös fonálként húzódik végig. Beales műve első kötetében már jelezte, hogy míg például Valjavec József politikájának egészét jozefinizmusként minősítette, ő elsősorban egyház- és művelődéspolitikáját. Egyházszerző tevékenysége „misszionáriusi és fanatikus”. Ezt erősítette a cenzúra radikális enyhítésével, azzal, hogy a szólásszabadságnak minden addiginál nagyobb teret nyitott. Ugyanakkor – bár az utcán egyedül járt-kelt, alattvalóival szívesen érintkezett személyesen – ő maga nem tudott a tömegekhez szólni, udvari ceremóniakon sem beszélt; a katonai parádékon érezte jól magát, mert ott elég volt a formális mondóka előadása.

Külpolitikájában a főellenség, Nagy Frigyes ellen az orosz birodalommal való szövetség vezetése. Még Katalin cárnő fia, Pál nagyherceg sem tudott arról, hogy a két uralkodó kölcsönös segélynyújtási szerződést kötött. A szövetség – Beales szerint – diplomáciai forradalom volt. Ezzel a biztos háttérrel rendelkezve mérte fel a belgiumi és hollandiai helyzetet, majd nézett körül a szintén szövetséges Franciaországban, ahol korábban rendbe hozta a király és húga nemi életét, most pedig elborzadt a francia udvarban honoló káosztól, és anyját követve hűgát arra intette, hogy tartsa magát távol az udvari intrikáktól, hiszen anyja és fia egyaránt érezte, hogy nagy és radikális változások köszönhetnek be.

József uralmának első évében adta ki tolerancia-rendeletét, és az „nemcsak a Monarchia, hanem egész Európa történetére hosszan hatott”. József ezzel szakított azzal a gyakorlattal, amelynek jegyében protestánsok csak Erdélyben kerülhettek kormányhivatalba, és az örökös tartományokból odatelepitették a renitens protestánsokat, igaz, József is 1782-ben a morva testvéreket, miután vagyonuktól megfosztotta, odatoloncolta, ahol – mint mondta – „az ariánusok hasonló hiedelmeket vallanak”. A zsidókkal szembeni tolerancia volt a valóban forradalmi lépés, de ennek is voltak határai, mert az Államtanács több tagjának nagy megrökönyödésére elfogadta, hogy a nem Erdélyben született zsidókat onnan kiűzzék, aztán a kérdést a magyarországi pátens Erdélyre

alkalmazásával oldották meg. Tudjuk, a tolerancia-politika vezetett a híres bécsi pápalátogatáshoz, Beales azonban meggyőzően mutatja be, hogy József sokkal mérsékeltőbb és taktikusabb volt, mint Kaunitz. Felmérte, hogy mit jelenthet a kiközösítés, és alapvető meggyőződése volt az is, hogy a katolikus vallásnak uralkodó vallásnak kell maradnia.

Beales munkájának egyik legfontosabb fejezete József és a parasztek viszonyáról szól. Az uralkodó és tanácsadói meg voltak arról győződve, hogy a mezőgazdaság fejlődésének legjobb útja-módja, ha a földet a tulajdonosa műveli és művelteti meg. Bár megtiltotta, hogy a parasztek kezét csókoljanak a földesúrnak, a társadalmi alávetettséget nem akarta teljességgel felszámolni. Mivel Csehországban a parasztek helyzete rosszabb volt, mint Magyarországon, és a központi hatalom erősebb, először ott törölte el az örökös jobbágyt. Gyakorlatilag a parasztek tulajdonjogát biztosította a rusztikális földre, a robotot pedig meg akarta váltani. „Lehetetlen megállapítani, hogy József reformjai milyen hatással voltak a mezőgazdaság fejlődésére és az élelmiszerellátásra – írja Beales. – De az biztosan elmondható, hogy a hadseregben 1780 körül stabilizálódtak az újonclétszámok.” A császár legtöbb országában a kisparaszti gazdaság lett a norma, legalábbis az élelmiszertermelésben. A változás jelentőségét jól jelzi, hogy József reformjai előtt Galiciából szökdöstek a parasztek a szomszédos lengyel területekre, most fordítva.

Minket alapvetően az erdélyi fejlemények elemzése érdekel. Jelentőségüket minden eddiginél jobban látja Beales: „Erdélyben akut formában egyszerre jelentkeztek szinte mindazok a problémák, amelyekkel Józsefnek különböző tartományaiiban szembe kellett néznie, és ezek valamilyen formában hozzájárultak az 1784-es parasztfelkelés kitöréséhez, amely a legkomolyabb lázadás volt az 1789-es belga felkelés előtt.” Mielőtt tovább ismertetnénk az elemzést, jeleznünk kell, hogy sajnálatos módon a bibliográfiából hiányzik *Elke Josupeit-Neitzel* monográfiája (*Die Reformen Josephs II. in Siebenbürgen*. München, 1986.) A felekezeti és nemzetiségi megoszlásra vonatkozó adatok pontatlanok. A görög-katolikus népesség nem 150 000 fő volt, hanem a négyszázezeret is meghaladta. A zsidók számát jelentősnek mondja Beales, valójában háromezer körül mozgott. A magyarok létszáma jóval 150 000 fölött járt, a németeké pedig 250 000 alatt. Té-

ves az, hogy Erdélyt úgy egyesítette volna Magyarországgal, mint a Bánságot. Csak a két kancelláriát vonta össze, és azt tervezte, hogy a gubernátor helyett vajdát nevez ki. Kérdés, mi lett volna a főhadparancsnokkal, hiszen a vajda a király katonai helytartója volt. Nem derül ki, hogy mi volt az a katonai összeírás, amely Beales szerint a népszámlálás prelúdiuma volt. A homály összefügg azzal, hogy a térképen, megtévesztően, összefüggő területként szerepel az erdélyi határőrvidék. (A Hóman–Szekfü-térképen jól látható, hogy enklávékról van szó.) József erdélyi politikájának egyik legfontosabb célkitűzése összefüggő határőrvidék kialakítása volt, ennek érdekében pedig több tucat olyan falut, amelyek népe földesúri függésben élt vagy jelentős szabadparaszti népességgel rendelkezett, be kellett volna olvasztani a Haditanács által igazgatott és felügyelt határőrvidékekre. Érthető, hogy a Gubernium ezt, ahogy tudta, szabotálta. A rendelkezésre álló anyagot a legalaposabban fel dolgozó D. Prodan szerint a katonai összeírás kérdése még kutatásra szorul. Annyit tudunk, hogy a Haditanács próbaösszeírást rendelt el néhány – a katonai határőrvidéknek átadandó – faluban. Ennek célja a nagy reform előkészítése lett volna: felmérni a katonai igazgatás alá kerülendő helységeket a militarizálendő lakosság vagyonát és azt, hogy mi mindenért kell majd kárpótolni a földesurakat. Az erdélyi főhadparancsnok és a tisztikar tisztában volt azzal, hogy a Gubernium és a birtokos nemesség ellenzi az egészet. A parasztságot viszont lázba hozta, és tömegesen vonultak Gyulaférvárra, ahol a várparancsnok összeírta őket. Ez volt a felkelés prelúdiuma. A felkelést Beales Wat Tyler- és Pugacsov-típusú mozgalomként jellemzi, de érdemes lett volna bemutatni a József-féle program hatását is. A nemesség eltörlése, adó alá vetése – Gheorghe Gorun szerint – jozefinista politikusok hatására válhatott követeléssé, és ugyancsak Gorun szerint a biztostként kiküldött Jankovics úgy vallotta az elfogott felkelőket, hogy ne derüljenek ki az esetleges bécsi kapcsolatok. Az ilyen gyanakvások már ingoványos területre visznek, de eleve ott vagyunk. Beales szerint disconcerting az, hogy az *Erdély története* szerint 120 vádlott felkelő közül harminchetet ítélték halálra, de József a három fővezér kivételével megkegyelmezett nekik, mert az uralkodó maga írta, hogy harminchetet végeztek ki. Az *Erdély története* szerzője azonban vilá-

gosan jelezte, hogy korábban, még a felkelés idején Déván rögtönítelő eljárással 56 felkelőt kivégeztek. Kétségtelen, alaposabban meg kellett volna nézni D. Prodan Horea-monográfiáját, amely szinte napról napra követi a fejleményeket. Az ítéletek azonban nem mindig követhetők, forrásaink jellege miatt sem. A számok útvesztőjében nem nehéz elveszni. Fehér megyében 120 felkelő ellen indult eljárás, 26 halálos ítélet született, de a császár a büntetéseket megváltoztatta, és máshol, Hunyad és Kolozs megyében is ez történt. Arad megye gyorsan cselekedett, amikor három elítéltet kivégeztek, mielőtt a császár felléphetett volna érdekükben. Mindenesetre a gyulafehérvári hóhér 13 kivégzésért és az egyik öngyilkos vezér feldarabolásáért kapta meg a bérét. Prodan szerint a felkelők által legyilkolt nemesek száma 150, a parasztoké, a kivégzésekkel együtt 450. Ezek után túlzottnak tűnik, hogy Beales négyezer nemesi áldozatról tudósít. A tanulság számomra az, hogy a polgárháborús lelki sebek mélyebbek, mint a számokkal megragadható fizikai veszteségek. Mélyen igaza van viszont Bealesnek, amikor Preiss főhadparancsnok habozó magatartását jelzi, és azt, hogy némileg rokonszenvezett a felkelőkkel, miközben nem tudta, milyen magatartást tanúsít majd a császár. Talán alaposabban vizsgálni lehetett volna a katonai vezetők reform-beállítottságát.

Hadik András, a Haditanács akkori elnöke, az 1760-as években nem csak az erdélyi főhadparancsnokság, hanem a kormányzók élén is állt. József reformtörvényeivel sokban egybehangzó helyzetjelentést adott Erdélyről. A katonai vezetők annál is inkább a társadalmi reformok hívei voltak, mert minden földesúri hatalmat visszaszorító intézkedés a haderő korszerűsítését és fejlesztését is szolgálta. Jankovics is elkötelezett jozefinista volt, a nemeségre hátrította a felkelés ódiáját. Bánffy György, amikor gubernátor lett, nyíltan a főhadparancsnokság kétértelmű magatartását, burkoltan pedig a császári politikát tette fő felelőssé. Beales viszont meggyőzően mutatja be, hogy József, bár kegyetlenül leszámolt a felkelés vezetőivel, az események hatására a parasztok sorsán javítani akaró reformpolitikáját meggyorsította.

Közben pedig változatlan hévvel folytatta a katolikus egyházszervezet átalakítását, aminek Beales két fejezetet szentel. Kolostorokat záratott be, és egyetemeket minősített le, hogy az anyagi forrásokat az elemi oktatás átszervezé-

sére fordíthassa. Beales szerint nem fogta fel a kérdés nagyságát. Van Swieten is megsértette az orvosi tanszékek sorsa körüli vitában, de legalább bocsánatot kért: „Ember vagyok, tévedhetek.” Nem engedte azt sem, hogy szobrot állítsanak neki, mert feladatát nem teljesítette. És hogy teljesítse, kieresztette oroszláncarmait. Egyházpolitikájával a német főpapokat Nagy Frigyes felé taszította, pásztorlevelével a hivatalnokokat sértette meg, a magyar nyelvrendeletbe sértő kitételeket helyezett el a nemesség szembeni elszántság érzékeltetésére.

Külpolitikájában viszont óvatosabb volt. Riasztották Katalin cárnő törökellenes tervei, és míg Kaunitz erősen törökellenes vonalat képviselt, József visszafogottabb volt. Viszont Nagy Frigyes halála után Kaunitzcal szemben komolyan játszott az osztrák–porosz szövetség gondolatával. A Fürstenbund a császár ellen fordult, és a Habsburgok tekintélyét a német-római birodalomban az ő politikáját helytelenítő testvérei tekintélye biztosította. Bécs viszont neki köszönheti ragyogását, elsősorban zenei élete, mint erről a legterjedelmesebb és annál izgalmasabb fejezet tudósít, amely mindenkinek ajánlható, aki az *Amadeus* című filmet látta. Szinte ugyanilyen nagy terjedelmet szentel Beales annak, ahogy József Magyarországot, Tirolt, Itáliát és Belgiumot, egyetlen egyformán kormányzott testté akarta tenni. A szerző messzemenően használja Szántay Antal alapvető monográfiáját, ez a munka Hajdu Lajos kutatásaihoz képest tisztázott még számos részletkérdést is, viszont a kiváló jogtörténészre lehetett volna hivatkozni, annál is inkább, mert ő elemezte súlyának megfelelően a Magyar Kancellária Ürményi és Pászthory által összeállított operátumát, amelyben a merev és kíméletlen centralizációval szemben az alkotmányos abszolutizmus reformprogramját dolgozták ki. Az alkotmányos abszolutizmus terminusa Kecskeméti Károly leleményének terméke, jól érzékelteti, hogy a magyar jozefinisták milyen kompromisszumos megoldással akartak a rendi alkotmányosságra építeni, egyben a rendi rendetlenséget az uralkodói hatalommal ellensúlyozni. A terminus a francia történetírásban már kezd meggyökerezni. Beales meggyőzően hangsúlyozza, hogy Magyarország geopolitikai helyzete miatt, és főleg azért, mert a császár azt akarta elérni, hogy a hadsereg fenntartásához jobban járuljon hozzá, „szinte minden magyar kérdés, legalább részben, katonai kérdés volt”. A császár pedig a

katonai erő birtokában el is bízta magát: „Hagyom, hadd duzzogjanak...” - írta öccsének, Lipótnak, aki mélyen elítélte bátyja merev abszolutizmusát, bár maga is félvén a besúgótól, igazában csak titkos írással írt naplójának öntötte ki azt, ami szívét nyomta, ugyanakkor tanulmányozta a magyar alkotmányt, és amikor trónra került az alkotmányos abszolutizmus rendszerét érvényesítette.

Beales némileg revízió alá veszi azokat a nézeteket, amelyek szerinte eltúlozták a szabadkőművesség jelentőségét a felvilágosodás térhódításában. Kétségtelen, érvek és ellenérvek bőségesen állnak rendelkezésre. Például hangsúlyozza, hogy Esterházy kancellár, a lelkes szabadkőműves, a protestánsokat testvérek tekinthette, de foggal és körömmel harcolt két protestáns kerületi biztos kinevezése ellen. Viszont ezzel szemben okkal emlékeztetünk arra, hogy az Ürményi–Pászthory-féle operátum valóságos szabadkőműves hitvallással terjesztette fel, világpolgári magatartást hirdetve. Ez pedig a felekezeti toleranciát is magába foglalja még akkor is, ha a világpolgárságot valló valóban nem volt annak lelkes híve és a katolikus hegemoniáról nem szívesen mondott le. Azzal viszont csak egyet lehet érteni, hogy József politikai megfontolásokból korlátozta a szabadkőműves világ mozgásterét, a magyar elégedetlenség szervezkedését is meg akarta előzni. Pátensével a szabadkőműveseket is megsértette, amikor szertartásaikat szélhámoságnak nevezte. Ez is hitelesíti Beales egyik keserű következtetését: „Általában azt sugalmazzák, hogy ha nem lett volna olyan nehéz ember – gyakran ésszerűtlen, arrogáns, zsarnokoskodó, elhamarkodottan cselekvő, olykor durva – hivatalnokai és alattvalói nem álltak volna úgy ellen a reformjainak, sőt még támogatták is volna azokat.” Viszont azt is láthatjuk, hogy amikor már 40%-os jövedelmi adót akart kivetni és a robot pénzbeli megváltását akarta felgyorsítani, akkor legjobb munkatársai is szembefordultak vele, és ami a leg súlyosabb volt: a parasztek körében is csökkent a népszerűsége.

Az uralkodó sorsát végül háborúi pecsételték meg. A belga tartományok lázadását katonai erővel akarta megtörni. A török háborúban pedig majdnem elvérzett. Alapvetően rossz volt az a taktika, amelynek jegyében a rendkívül hosszú határon hatalmas katonai erőket

vonultatott fel, ahhoz, hogy támadásba lendüljenek és Belgrádot elfoglalják, Lacyt kellett menesztenie, és Laudont kineveznie, akinek már a neve is pánikot váltott ki az ellenfélben. Az osztrák–török háború igazi haszonélvezője Oroszország lett. De mint Beales kimutatja, az elhibázott politikában Kaunitz nagy része volt. És hogy a Monarchia végül is úgy ahogy megálta a helyét a napóleoni háborúkban, annak József hadseregszervező tevékenysége volt az alapja. Igaz, hadvezéri képessége nem sok volt, bár a táborban példamutató módon élt együtt a sereggel, nagy hadvezérként viszont az epilepsziája miatt is sokáig lenézett Károly herceg tűnik majd ki.

A monografikus szövegszervezés logikájából is következik, hogy a mű József emlékééről szól. Az anyag megint csak óriási. Viszont olykor az emlékező szerzők motivációját is jobban meglehetett volna világítani. A híreshírhedt *Manch Hermaeon* valamiféle spontán hála dokumentumaként jelenik meg. Beales nem jelzi a szerzőt és minőségét. Ez Ján Molnár pesti szlovák lelkész és besúgó. Műve Lipót propagandájának is terméke. Nem véletlen, hogy Hajnóczy József kivégzése előtt először nem is kívánt szóba állni a hozzá küldött pappal. Viszont tény, olyan szabadelvűek, mint Bölöni Farkas Sándor vagy Kossuth Lajos is úgy tettek, mintha visszasírnák Józsefet; azt is tették, de nem a valódit, hanem az olyan felvilágosodott reformert, amelyet ők szerettek volna trónon látni. Talán érdemes lett volna megemlíteni a neves bánsági író, Adam Müller-Guttenbrunn 1917-es „államregényét” is. Címe jelzi a tézist: „Joseph der Deutsche”. Ahistorikus módon német nacionalistát farag a császárból, de abban igaza van, hogy a József saját kudarcáról szóló utolsó szavai jelentették a legnagyobb tévedését. Beales monográfiája is ezt bizonyítja fény és árnyék összjátékának gondos megjelenítésével. Mindenkinél meggyőzőbben és részletesebben mutatja be, hogy miért nem érdemelte ki József az utókortól a Nagy jelzőt, ugyanakkor politikája – a jozefinizmus –örökre összefonódott a nevével, és nem az ő bűne, ha olykor visszaélnék vele. Beales műve is bizonyítja, hogy a történelem segíthet eligazodni a mai reformretorikában és annak valóságában.

Miskolczy Ambrus

HERMANN RÓBERT

I. FERENC JÓZSEF ÉS A MEGTORLÁS

(Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2009. 184 o.)

A szerző bécsi kutatásainak eredményeként elkészült kötet egy igen érdekes és teljes részletességgel eddig még nem tisztázott kérdéskört vizsgál: az ifjú császár szerepét és felelősségét az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc utáni megtorlások elrendelésében és végrehajtásában. Hermann Róbert a *Századok* című folyóiratban korábban megjelent kétrészes tanulmányát (I. Ferenc József és a megtorlás I–II. 2007. évi 3. és 5. sz.) egybe-dolgozva és kibővítve, valamint okmánytárral és képi illusztrációkkal kiegészítve adja közre. A Habsburg Történelmi Intézet *Habsburg Történelmi Monográfiák* sorozatában megjelent kötet borítóján az 1849-es nyári hadjárat utolsó, a háború sorsát végleg eldöntő csatájának, az augusztus 9-i temesvári csatának a szerző gyűjteményéből való litografált ábrázolása található.

A kötet bevezetőjében – amely jelentősen bővült az említett *Századok*-tanulmány bevezető soraihoz képest – a szerző részletes leírását adja a téma eddig megjelent szakirodalmának, de kitér az egykorú memoárirodalom elemzésére is. Megállapítja, hogy míg a magyar történetírás 1918-ig illendőségi okokból, valamint a források hozzáférhetlensége miatt, a Monarchia felbomlása után pedig az elmúlt rendszer és uralkodója iránt némi nosztalgiát táplálva, nem domborította ki Ferenc József szerepét a megtorlások elrendelésében, az osztrák történetírás bátrabban szólt az uralkodó felelősségéről. 1945 után a magyar történetírásban is elfogadott tényé vált a császár felelőssége, csak a végül elvetett amnesztia meghíúsulásának oka volt vita tárgya. Ilyen előzmények után a kötet célja – a szerző megfogalmazása szerint – a már ismert és az osztrák Hadilevéltárból most előkerült, eddig ismeretlen dokumentumok alapján rekonstruálni azt a döntési folyamatot, amely 1849. augusztus 20-án a korábbi részleges amnesztia-tervek elvetéséhez vezetett, valamint feltárni azokat az okokat, amelyek révén augusztus

27–31. között a halálos ítéletek előzetes jóváhagyásának előírásából, azok utólagos bejelentési kötelezettsége lett.

Az első két fejezetben a szerző részletesen bemutatja a megtorlás koncepciójának alakulását az orosz intervenció kezdetétől augusztus közepéig, majd foglalkozik az augusztus 15. és 17. között előterjesztett és megtárgyalt részleges amnesztia tervével is. Hermann véleménye szerint annak, hogy ez utóbbi az augusztus 20-i minisztertanácson végül lekerült a napirendről, sőt az osztrák álláspont augusztus 18–20. között hirtelen megkeményedett, egyetlen oka volt: az ifjú Ferenc József fellépése. A szerző arra a következtetésre jut, hogy „a kemény megtorlás politikáját nem annyira az osztrák kormánynak, mint inkább magának az uralkodónak kell tulajdonítanunk”. A következő két fejezet a temesvári csata következményeinek tárgyalása mellett ismerteti a hadifogságba került magyar tisztek megmentése érdekében az oroszok által tett erőfeszítéseket. Tény ugyanakkor, hogy I. Miklós cár határozott formában csak Görgei érdekében lépett fel a császárnál. Egy újabb fejezetben megismerhetjük Ferenc József augusztus 16. és 18. közötti rövid Bad Ischl-i tartózkodásának eseményeit, Sándor orosz trónörökösrel való találkozásának körülményeit, valamint az augusztus 20-i minisztertanács döntését „a magyar felkelőkkel való bánásmódról”. A szerző igyekszik bemutatni az ifjú császárt befolyásoló tényezőket, melyek a felkelőkkel szembeni szigorúbb rendszabályok meghozatalára készítették. Külön-külön fejezetben olvashatunk Haynau 1849. augusztusi, valamint szeptemberi–októberi tevékenységéről, a kezére került magyar foglyokat illető szándékairól, majd az immár császári utasítások birtokában megvalósuló megtorlásról. A kötet talán legfontosabb fejezete a végső döntés meghozatalának körülményeit járja körbe. Az osztrák minisztertanács augusztus 27-i ülésén határozatot hozott a megtorlás alapelveit illetően, ugyanakkor a

meghozott halálos ítéletek végrehajtás előtti felterjesztését írta elő. I. Ferenc József azonban, Haynauhoz küldött augusztus 29-i utasításában már csak a halálos ítéletek végrehajtás utáni felterjesztését írta elő a fővezérnek. Ennek megfelelő határozatot hozott azután az augusztus 31-i minisztertanács is. Mindez azt jelentette, hogy végül Haynau szabad kezet kapott a kivégzések végrehajtására.

A kötet végén a *Századok*ban közölt tanulmányok szövegéhez képest új fejezetként tárgyalja Hermann Róbert a kivégzések 1849. október végi felfüggesztésének kérdését. Az osztrák minisztertanács október 26-i határozatát és az ezzel kapcsolatos uralkodói döntést azonban elfelejtették közölni Haynauval, így ő egészen november végéig abban a hiszemben volt, hogy a halálos ítéletek felfüggesztése saját elhatározásából történt (hiszen október 28-án ő is így döntött!). Amikor ezt Haynau szövegében látta, Schwarzenberg miniszterelnök – ki tudja mi okból? – letagadta a minisztertanácsi határozatot, valamint annak uralkodói jóváhagyásának tényét, és megnyugtatta Haynaut, hogy „a továbbiakban is nyugodtan hagyhatja jóvá olyan személyek halálos ítéleteit, akik köztörvényes vagy speciális gaztettek és rémtettek által váltak ismertté”. Mivel Haynau komolyan vette Schwarzenberg választát, teljes nyugalommal hagyta jóvá Ludwig Hauk halálos íté-

letét 1850. február 8-án. Schwarzenberg ez utóbbit ugyan egy meglehetősen homályos válaszevélben helytelenítette, azonban e levél viszonylag későn érkezett és Haynau sem igyekezett azt az elítélt számára pozitív módon értelmezni, így Hauk lett a szabadságharc utolsó, politikai vétkekért kivégzett vértanúja.

A szerző alapos munkáját egy érdekes epizóddal, Ludwig Leuzendorf hadügyész jutalmazási ügyének, és ezen keresztül a fővezér, a miniszterelnök és a császár gondolkodásmódjának bemutatásával zárja. A kötet végén rövidítésjegyzék, a szöveghez kapcsolódó jegyzetek, majd 17, a témához kapcsolódó irat szövegét tartalmazó okmánytár, és végül képjegyzék található.

A dokumentumválogatás a császár, Schwarzenberg miniszterelnök, Haynau és Bach belügyminiszter leveleit, valamint Pauline Poeltenberg kegyelmi kérvényét tartalmazza, és kiegészítő módon illeszkedik a kötet főszerzőjéhez. A képek – amelyek kivétel nélkül a szerző gyűjteményéből valók és elsősorban a korszak legfontosabb politikusait, hadvezéreit ábrázolják – szintén hasznosan járulnak hozzá az amúgy igen izlées kiállítású kötet tartalmi mondanivalójához. Mind a szakmabelieknek, mind az érdeklődőknek kitűnő olvasmány.

Solymosi József

LUIGI POLO FRIZ

1866. UNA MISSIONE SEGRETA DI LODOVICO FRAPOLLI A BERLINO

L'emigrazione ungherese

Istituto per la Storia del Risorgimento Italiano. Biblioteca Scientifica. Serie II: Fonti, vol. XCV.

(Gangemi Editore, Roma, 2007. 191 o.)

„Miután az olasz nem oly rátartó, mint az angol, s igen könnyen barátkozik idegennel, kevés nap alatt sok ismerőst szereztem, ezek közt különösen érdekelt a lombard Frapolli. (...) Mint minden olasz, pesszimista nézetekkel el volt telve, a kormányt szidta, de azért mégis vele voksolt sokszor, s meg volt győződve, hogy Olaszországnak nem lehet monarchikus jövője” – írta Pulszky Ferenc azokról az idő-

ről, amikor 1860 áprilisában – Kossuth Lajos felkérésére, a Magyar Nemzeti Igazgatóság képviselőjeként – Londonból Torinóba költözött.¹ Lodovico Frapolli (1815–1878) volt az olasz diplomáciának, politikai életnek az a

¹ Pulszky Ferenc: Életem és korom I–II. Budapest, 1958. II. k. 240. o.

szürke eminenciása, akit, Marcello Cerruti² mellett a legszorosabb szálak fűzték a magyar emigráció tagjaihoz. A milánói születésű Frapolli az olasz katonai iskola elvégzése után az osztrák hadseregben szolgált, de ezt rövidesen elhagyva Párizsba költözött, ahol geológiát tanult, majd bányamérnöki diplomát szerzett. Franciaország a második hazája lett, egy szűk négy éves luganói periódust (1849–1853) leszámítva 1842-től egészen 1866-ig ott élt, amikor is – miután másodszor is olasz parlamenti képviselő lett – véglegesen visszaköltözött szülőföldjére. Ifjú korában kapcsolatba került Mazzinival, köztársasági meggyőződése arra az időszakra nyúlik vissza. 1848-ban a milánói Ideiglenes Kormány párizsi követének nevezik ki, 1849-ben pedig először a toszkán kormányt, majd a Római Köztársaságot képviselte a francia fővárosban. A száműzetés Svájcban töltött éveit után visszatért Párizsba, ahol 1859-ig üzleti ügyekkel foglalkozott. A II. olasz függetlenségi háború hírére azonban Itáliába utazott, ahol először Klapkának segített a magyar légió megszervezésében, majd a Piemont-hoz csatlakozni kívánó közép-italiai Modenában lett hadügyminiszter. Részt vett Garibaldi dél-italiai hadjáratában, majd parlamenti képviselővé választották, 1867-ben pedig az olasz szabadjóműves mozgalom nagymestere lett. 1870-ben még elkísérte Garibaldit Franciaországba a poroszok elleni harcokba.

A kötet szerzője, Luigi Polo Friz már mintegy harminc tanulmányt és több könyvet szentelt Frapolli sokrétű tevékenysége bemutatásának. Ezek jó része a szabadjóműves Frapollival foglalkozik, ahogy a vele kapcsolatba kerülő személyek döntő többsége, a magyar emigráció vezetői is, szabadjóművesek voltak, de a jelen kötetnek is van előzménye tanulmányok formájában.³ Frapolli alakja egyáltalán nem érdektelen a magyar emigráció története szempontjából, néhány elszórt adaton kívül magyarul mégsem olvashatunk róla gyakorlatilag semmit. Egyetlen magyar történész-

² Vö.: *Fornaro, Pasquale*: Risorgimento Italiano e Questione Ungherese (1849–1867). Marcello Cerruti e le intese politiche italo-magiare. Rubbettino, Soveria Mannelli, 1995.

³ Luigi Kossuth–Lodovico Frapolli. La crisi austro-svizzera del 1853. In: *Bollettino Storico della Svizzera Italiana*, 1990. – Lodovico Frapolli e l'emigrazione ungherese nel Risorgimento Italiano. *Rassegna Storica Toscana*, XXXIX. (1993.)2. o.

ként Jászay Magda foglalkozott vele, kitűnő tanulmánya fél évszázaddal ezelőtt jelent meg – olaszul.⁴

Az ismertetés tárgyát képező könyvben a Szerző elsődleges célja, hogy részletesen feltárja az ún. III. olasz függetlenségi háború (1866) egyik epizódját: Lodovico Frapolli titkos berlini misszióját. Frapolli feladata az volt, hogy érintkezésbe lépjen a pesti Magyar Nemzeti Bizottság külföldi képviselőjével, Csáky Tivadar gróffal, továbbá Klapka Györggyel, aki magyar légiót szervezett az észak-magyarországi betöréshez, és a helyzetet felmérve megtalálja az olasz segítségnyújtás módját.

A Szerző sorra veszi és röviden bemutatja azokat a magyar emigráns vezetőket, akikkel Frapolli az évtizedek során megismerkedett. Az első magyar Teleki László volt, a forradalmi magyar kormány párizsi képviselője, akivel 1848-ban találkozott a francia fővárosban. Az 1850–60-as években aztán következtek a többiek: Klapka György, Kossuth Lajos, Türr István, Dunyov István, Éber Nándor, Földváry Károly, Krivácsy József, Teleki Sándor, Szarvady Frigyes, Pulszky Ferenc, Csáky Tivadar, Komáromy György és még folytathatnánk a sort. Közeli, hosszan tartó kapcsolata Klapkával és Pulszkyval alakult ki. E seregszemle arra is szolgált a Szerző számára, hogy bemutassa Frapolli kiterjedt magyar kapcsolatait, amelyek indokolták tették, hogy éppen ő kapja meg az 1866. évi berlini megbízatást.

Ezzel el is érkeztünk a kötet érdemi részéhez, az 1866-os események bemutatásához. Részletesen megismerhetjük a két táborra szakadt magyar emigráció újbóli aktivizálódását, Frapolli megbízásának körülményeit. Az események június közepe után gyorsultak fel, amikor a forradalmi mozgalmakkal ellenséges Alfonso La Marmora tábornokot Bettino Ricasoli váltotta az olasz miniszterelnöki székben, aki támogatta a magyarok bevonását az osztrákellenes porosz–olasz szövetségbe. Frapolli július 30-án kapta meg a követutasításokat Emilio Visconti Venosta külügyminisztertől, amikor a háborús felek már fegyverszünetet kötöttek. Mi lehetett a célja egy olasz misszió-

⁴ Ludovico Frapolli e gli emigrati ungheresi nel Risorgimento. *Rassegna Storica del Risorgimento*, XLVII. (1960.) IV. sz. Újraközlése változatlan formában, azonos címmel *Jászay Magda* gyűjteményes kötetében: *Il Risorgimento vissuto dagli ungheresi*. Soveria Mannelli (Catanzaro). Rubbettino, 2000.

nak ebben a helyzetben? Emilio Visconti Venosta egyértelműen fogalmazott: ha a fegyverszünet idején egy magyar felkelés olyan méreteket öltene, amely képes lenne 100–120 000 osztrák katonát lekötni, akkor Olaszország újra felvennie a fegyvert, és csak Magyarországgal együtt tenné le (123. o.). Miután Velencét a szárazföldi custozai (június 24.) és a tengeri lissai (július 20.) vereség ellenére, a porosz győzelemnek (július 3., Sadowa) köszönhetően megkapta, Olaszország Trentino megszerzését tűzte ki célul. A fenti kérdés analógiájára megfogalmazható egy másik is: mi volt Poroszország érdeke a magyar légió további támogatásában a július 21-i porosz-osztrák fegyverszüneti megállapodás után? Frapolli interpretációjában Bismarck eleinte jobb békefeltételek elérése érdekében tartotta fenn a Klapka-légiót, augusztus közepétől pedig, amikor fenyegető közelségűnek gondolta a Franciaország elleni háborút, a magyar légióval sakkban akarta tartani Ausztriát (160. o.).

A végül csak augusztus 8-án Berlinbe érkező Frapolli egy sor dokumentumot írt alá közösen Csákyval, többek között Éber Nándornak és Türr Istvánnak szóló felhatalmazásokat, amelyek alapján a Dunai Fejedelemségekben, illetve Szerbiában tárgyalhatnak. Az ekkor már Belgrádban tartózkodó Türr esetében különösen meglepő ez, mivel ő II. Viktor Emánuel személyes, titkos küldöttjeként működött. Ezek a próbálkozások azonban már mind elkéstek. A nemzetközi helyzet gyorsan változott: Bismarck már nem tartott a francia háborútól, augusztus 24-én aláírták a prágai porosz-osztrák békét, a Klapka-légiót feloszlatták, Türr Istvánt visszarendelték.

A valamivel több mint negyvenoldalas bevezető tanulmányt a mintegy százhusz oldalnyi, összesen 104 – kizárólag francia és olasz nyelvű – dokumentumot tartalmazó okmánytár követi. Polo Friz a santenai Cavour Alapítvány tulajdonában lévő Visconti Venosta-iratokból, a Magyar Országos Levéltár (MOL) Klapka-irataiból és az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött Pulszky-irathagyatékából közöl dokumentumokat, de az okmánytár nagyobb részét (63 levél) a Szerző birtokában lévő Frapolli-iratok teszik ki. Ezek jól kiegészítik azt a levéltári bázist, amelyre Jászay Magda említett tanulmánya épült. A magyar történész ugyanis a MOL Kossuth gyűjteménye mellett főként a római Központi Risorgimento Múzeum anyagát dolgozta fel.

Az egész küldetést meghatározták a követutasítások, érdemes tehát ezek főbb pontjait számba venni. Frapolli feladata a porosz kormány magyar emigrációval kapcsolatos politikájának kipuhatolása: támogatják még a magyar törekvéseket, vagy elhalasztják a kérdést jobb időkre? Támogatás esetén Bismarck milyen eszközökre gondol? Csak a mintegy nyolcezer főnyi magyar hadifoglyot akarja Magyarországra küldeni, vagy porosz csapatok is támogatnák a betörést? Milyen egyezményeket kötöttek, vagy szándékoznak kötni a poroszok a magyarokkal Klapka és Csáky személyén keresztül? Frapolli további feladata Klapka és Csáky tájékoztatása Türr keleti tárgyalásairól és tevékenységéről. „Mindezek a lépések – folytatja józanul a helyzetértékelést Visconti Venosta külügyminiszter – hasznossá válhatnak abban az esetben, amennyiben nem vezetnek célhoz a porosz-osztrák tárgyalások, és újra a fegyverekhez kell nyúlni, ugyanakkor nem nyújtanak elégséges biztosítékot a sikerhez, ha békét köt a két nagy hadviselő fél. Meggondolatlanúság és erkölcstelenség lenne részünkről ezeket a népeket felkelésre bátorítani, amit Ausztria, minden ereje birtokában, hamar vérbe fojtana, és amit olyan szörnyű megtorlások követnének, mint amilyenek 1849-ben voltak. Az óvatosság ebben a helyzetben azt kívánja, hogy függesszünk fel minden olyan lépést, ami nehéz helyzetbe hozhatja ezeket a népeket. Ugyanakkor nem kevésbé tanácsos napirenden tartani a felkelés lehetőségét az első kedvező alkalomra.” Visconti Venosta igen részletesen foglalkozik Frapolli Pestre utazásának lehetőségével. Amennyiben a helyzet ezt lehetővé teszi, Pesten keresse Kauszer Lipót építész, aki elég jól beszél olaszul, franciául és angolul is. Rajta keresztül eljuthat testvéréhez, Istvánhoz, aki szintén építész. Kauszer István⁵ alhadnagyként szolgált a honvédseregben, majd Franciaországban tanult építészetet. 1859-ig Amerikában élt, ekkor Itáliába ment, ahol Garibaldi mellett harcolt a Türr-hadosztályban.

⁵ Az 1830-ban Pesten született, a honvédseregben valójában hadnagyi rangot elérő Kauszer István József 1863-ban főhadnagyként szerelt le az olaszországi magyar légió tüzérségétől. Visszatért Magyarországra, később az Amerikai Egyesült Államok budapesti főkonzulja lett. *Bona Gábor*: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban. Második kötet: H–Q. Budapest, 1998, 186. o.; *Lukács Lajos*: Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei 1860–1867. Budapest, 1986. 435. o.

Később hazatért Magyarországra, ahol szakmáját gyakorolja. A Kauszer-fivérek, írja a külügyminiszter, alaposan tanulmányozták a gerilla harcmodort, és az a – sem Kossuth, sem Klapka által nem osztott – véleményük, hogy Magyarországon a felkelés csak kisebb csoportok akciói révén lehetséges. A fivérekkel történő találkozáskor Frapollinak a következő jelszót kell mondania: *la bella luna* (a szép hold), majd beszámol Türr tárgyalásairól, illetve arról a szándékról, hogy a határ mentén toborzott önkéntesekkel Nagykanizsánál terveznek egy magyarországi betörést. Ezután meghallgatja a fivérek véleményét, és megvitatják az aktuális politikai helyzetet, különösen, hogy milyen a közhangulat Magyarországon. Frapolli döntse el, hogy alkalmas-e a helyzet a pesti utazásra, mindenestre a Kauszer-fivérekéről senkinek se beszéljen, Klapkának és Csákyknak se. Az esetleges magyarországi látogatás során elmehet egészen Belgrádig, hogy találkozzon Türr-rel és Scovassóval, a szárd konzullal. Türrnek beszámolhat a pesti tárgyalásai eredményeiről (122–124. o.).

A Frapollinak küldött levelek feladói között a magyarok közül ott találjuk Teleki Lászlót, Klapka Györgyöt, Kossuth Lajost, Bethlen Gergelyt, Pulszky Ferencet, Krivácsy Józsefet és Csáky Tivadart, míg az olaszok közül Emilio Visconti Venostát kell feltétlenül megemlíteni. Frapollinak éppen ez utóbbihoz, az olasz külügyminiszterhez küldött 1866. július 20-i leveléből érdemesnek tartom kiemelni a Komáromy Györgytől származó információt, aki szerint minden készen áll, és ha kapnak még tíz napot, de talán hat is elég lesz, olyan vihar kerekedik, amelyet még nem látott Európa (121. o.). Ismert: a Klapka-légió augusztus 3-án sikertelen kísérletet hajtott végre a Jablonkai-hágó irányában. A magyar levélírók közül itt csak Krivácsyra térek ki, aki 1866. április 5-én Catanzaróból kereste meg Frapollit. A háborús készülődés hírei hallatán Krivácsy ismét szolgálatba kívánt lépni. A közép-itáliai forradalmi seregben vállalt szerepe miatt nem reménykedik a reguláris hadseregbe való felvételén, de ha Garibaldi nem maradna Caprerán, ő is vele mehetne. Magyar dezertőrökből lehetne formálni egy csapatot, amelynek a megszervezését és vezetését szívesen vállalná. Ha Magyarországon kitérne a felkelés, akkor a magyaroknak össze kellene hangolniuk mozdulataikat az olaszokkal, Krivácsy ez esetben is ajánlkozik „mindenre” (*per*

tutto). (108–109. o.) Krivácsy ezredes neve az 1860-as évek elején a Türr tábornokkal történt összetűzése nyomán vált ismertté, amelynek okai az olaszországi magyar légió megfegyverzése idejére vezethetők vissza. Vitájuk egyre inkább elmérgesedett, amelynek során Krivácsy durva, személyeskedő lejárató kampányt indított Türr ellen. Krivácsyt a Klapka elnöklétével összeülő „becsület ítélő bizottmány” 1862 tavaszán elmarasztalta, de ezzel a vita nem ért véget, sőt a következő évben, röpiratokon keresztül, a szélesebb nyilvánosság elé került. Polo Friz eddig a pontig ismerteti az ügyet, majd ezt írja: „Nem tudjuk, hogy végződött.” (90. o.) Ez a megállapítás azért is érthetetlen a Szerzőtől, mivel az általa közölt levelekben később többször is történik egyértelmű utalás egy perre (95., 96., 102. o.). A végső szót ugyanis – minthogy két olasz alkalmazásban álló tisztről volt szó – a torinói törvényszék mondta ki az 1864. június 27-től július 8-ig tárgyalt perben. A Türr által Krivácsy ellen indított becsületsértési ügyben a bíróság Türr javára döntött: Krivácsyt becsületsértésért és rágalmazásért egyhavi börtönrre és száz líra pénzbüntetésre ítélte, továbbá az ítéletnek két napilapban való közzétételére kötelezte.

A Polo Friz által most közreadott további dokumentumok között a történeti kutatás számára nagy értékkel bír Frapolli naplója (július 24.–augusztus 17.), amelyből nemcsak az olasz diplomácia lépései, annak hátsó mozgatórugói ismerhetők meg alaposabban, hanem a magyar emigránsok, különösen Csáky és Komáromy tárgyalásai, próbálkozásai is pontosabban nyomon követhetők (130–146. o.). Hasonlóképpen értékes az a hosszú és alapos beszámoló, amit Frapolli készített Bettino Riccasoli olasz miniszterelnök számára a berlini útjáról augusztus 19-én. Frapolli a beszámolóhoz csatolta a küldetésével kapcsolatban keletkezett iratokat, köztük a már említett, Éber és Türr számára kiadott felhatalmazásokat, továbbá a Csákyval aláírt egyezményt, amelyben, többek között, szó esik egymillió frank azonnali átutalásáról az olasz kormány részéről Berlinbe a magyar szervezkedés költségeinek fedezésére, valamint az olaszországi magyar légió 25 altisztjének a Klapka-légióhoz való rendelésére (148–160. o.). Ebből azonban, az ismert események miatt, semmi sem valósulhatott meg.

A főszereplők korabeli fényképeivel illusztrált, névmutatóval ellátott kötet, különö-

sen az okmánytárának, azon belül is a Frapolli-iratoknak köszönhetően, hasznos hozzájárulás a magyar emigráció 1866. évi tevékenységének alaposabb megismeréséhez.

Pete László

DR. BALOGH TAMÁS

A „PIROS-FEHÉR-PIROS” A SÁRGA-TENGEREN

A KAISERIN ELISABETH cirkáló története

Hajózástörténeti füzetek – Az Osztrák–Magyar Monarchia Haditengerészete 1.

(Schöck Kft., Szekszárd, 2009. 315 o.)

A „piros-fehér-piros” a Sárga-tengeren? Egy kontinentális jellegű közép-európai (nagy)-hatalom, az Osztrák-Magyar Monarchia haditengerészeti lobogója a világ túlsó felén, Kína és a Koreai-félsziget között elterülő vizeken? Igen. A maritim világtól elszokott mai ember számára a cím egzotikusnak, sőt akár hihetetlennek is tűnhet, hiszen az egykori osztrák-magyar haditengerészethez az Adria világát szokás párosítani. Pedig a cím sorai nem túloznak, sőt! Ugyan hazánknak már egy jó ideje nincs tengeri kijárata, s a régi hajósvilág emlékei jócskán megkoptak, tény, hogy a Magyarországnak helyet adó dualista birodalom hajói a XIX–XX. század fordulójának évtizedeiben a Föld másik oldalára is eljutottak, haditengerészeti zászlaját messzi déltengerek szele lobogtatta, s hajósai, katonái, diplomatái, valamint utazói e tengerjárók fedélzetén – nem túlzás – az egész világot bejárták. A recenzió alá vont könyv e rég letűnt, de emlékezésre nagyon is méltó hajózási kor, s egy „világutazó császári hölgy”, a KAISERIN ELISABETH cirkáló történetét tárja a tengerészeti témák iránt minden ellenkező látszat ellenére is fogékony magyar olvasóközönség elé.

Dr. Balogh Tamás könyve egy most útjára induló sorozat első, s máris figyelemre méltó állomása. Az új könyvsorozat a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) Hajózástörténeti és Hajómodellező Klubja indította el azzal a szándékkal, hogy fórumot biztosítson a klubtagok kutatási eredményeinek, illetve elérhetővé tegye ezeket úgy a szakma, mint a szélesebb közönség számára. Az osztrák-magyar haditengerészetet tárgyaló kötetek megjelentetését a Hadtörténeti Intézet és Múzeum is támogatja.

Sajnálatos módon a hajó-, illetve hajózástörténet – súlyához képest – sokáig méltatlanul

elhanyagolt területe volt a hazai könyvkiadásnak, de jó néhány éve ismét szerves része lett. Ám a korábban keletkezett hiátus pótlása némileg „féloldalasnak” tartható, mert még a tágran értelmezett haditengerészeti témájú művek sorában is viszonylag kisszámú a magyar, illetve az osztrák-magyar vonatkozású szakmunka, ismeretterjesztő könyv, album. E helyzet orvoslása szempontjából kap különös fontosságot a TIT most induló, remélhetőleg gazdag sorozata, és természetesen Balogh Tamás műve. Ahogyan erre Dr. Holló József az előszóban rámutat, ez a hajózástörténeti kiadvány végre igazán a hazai olvasóhoz szól, hiszen magyar szerző tollából kap olyan tengerészeti témát, melynél lépten-nyomon magyar vonatkozással találkozhat.

Balogh a tengerészet világának egyes részterületeivel (például hajóroncs-kutatással) foglalkozó szűkebb szakmai berkeken túl a hajózási, hajótörténeti, haditengerészeti irodalmat forgató olvasótábor előtt sem ismeretlen, hiszen – számos kisebb írás mellett – társszerzője volt egy, a SZENT ISTVÁN csatahajóval foglalkozó munkának, mely 2002-ben látott napvilágot. A KAISERIN ELISABETH cirkálót bemutató első önálló könyve minden tekintetben végiggondolt, kiérlelt, precízen felépített alkotás, s jól láthatóan magán viseli az elmúlt évek kitartó kutatásainak eredményeit. Mindez annak fényében különösen fontos, hogy a szerző nem történész.

A kötetet öröm kézbe venni. Az albumszerű (fekvő B/5) kialakítás egy szépen megépített hajómodellhez hasonlóan „siklik” az ember kezébe. A borító nagyszerűen kiválasztott festménye, a vígan, méltóságteljesen füstöt eregető cirkálóval, a büszkén evező matrózokkal és az égszínké, napsütötte tengerrel pedig – remek entrée gyanánt – máris visszarepíti

olvasóját a hajó korába, melyet eufemisztikusan csak „boldog békeidőknek” neveznek.

A fiatal kutató a témával választott hadihajó történetének teljes és részletes bemutatására vállalkozott. A kötet kialakításánál a pontos szakmaiság mellett fontos szempont volt az olvashatósság és a látványos megjelenés. A kézbe vehető (és veendő) végeredmény egy olyan hajótörténeti monográfia lett, mely helyes arányérzékkel ötvözi az album és a szakmunka fontosabb jellemzőjét. Egyértelműen előnyös, hogy a szövegrészt nagyszámú kép, fotó és egyéb illusztráció kíséri. Ezek az információs többlet mellett igazán élményszerűvé teszik a kiadványt, s a korabeli képeslapok, festmények és rajzok sokszor olyan benyomást keltenek, mintha valamely régi könyv reprint kiadását lapoznánk. Az ily módon „patinás” munka azonban a legfrissebb, részben levéltári kutatás eredményein alapszik. Természetesen összegzésre kerültek a KAISERIN ELISABETH-tel kapcsolatban eddig napvilágot látott írások is. A széles forrásbázisból merítő szerző jelentős mennyiségű, főleg idegen nyelvű könyvészet mellett számos elbeszélő forrást, korabeli naplókat, beszámolókat szolgált meg. A gondosan megírt, részletes, ugyanakkor lendületes és közérthető munka nem pusztán egy tengerészeti egység történetét nyújtja, hanem maga a haditengerészet, tehát egy intézmény működése, illetve élete is megismerhető belőle. Ráadásul Balogh a hajó történetéhez kapcsolódó események összefüggéseit, a történeti „háttérrel” is gondosan bemutatja, sőt, könyve kultúrtörténeti erényekkel is büszkélkedhet.

A tartalomjegyzék összesen tizenhét címből áll, melyből a törzsanyag tizennégy fejezetet tesz ki. Ezek egyenként azonban úgy terjedelmüket, mint részletességüket tekintve különbözőek, ezért, valamint az egyes fejezetek eltérő mértékű összetartozása miatt, a tartalmi rész összesen négy nagy egységbe csoportosítható. Előnyösebb lett volna, ha ez megjelenik a szerkezeti felosztásban, például fő- és alfejezetek formájában.

A tárgyalás első nagy egysége a KAISERIN ELISABETH építésével foglalkozik és a technikai-műszaki kérdések, illetve képességek rövid áttekintését adja. A másodikban Ferenc Ferdinánd trónörökös világgörül utazását követhetjük nyomon, majd a két évtizedes „békeidős” szolgálatot ismerhetjük meg a harmadikban. Az utolsó tematikus rész a cirkáló első világháborús küzdelmét, vagyis a csingtaui né-

met gyarmat védelmi harcaiban betöltött szerepét tárgyalja, kitérve az események, a legénység és a hajóroncsok utóéletére. A munka főszövegét egy forrásközlés zárja a függelékben.

A hajó fejlesztésével, építésével, felszerelésével, vagy a testvérhajók közötti eltérésekkel foglalkozó kezdő fejezetek a fontosabb ismertek közlésére szorítkoznak. A KAISERIN ELISABETH – mely a KAISER FRANZ JOSEF I. hajóosztály második, egyben utolsó tagja lett – tervezését 1886, építését (gerincfektetését) 1888 során kezdték meg. A témával választott hajóegység vizsgálata kapcsán is hamar kitűnnek az osztrák–magyar haditengerészetre általánosan jellemző korlátok, mindezekelőtt a szűkös pénzügyi források problémája. Jól rámutat erre az a tény, hogy ugyan a kezdeti nehézségek után az építés viszonylag gyorsan haladt, a következő fontos munkafázis, a hajó felszerelése az újabb – már-már krónikus – pénzhiány miatt jelentősen lelassult, így az új egység a próbákat követően csak 1892 végén állhatott szolgálatba.

A szerző elsősorban történeti szempontból közelít témájához, így az első, „műszaki” rész lényegre törő kifejtési módja (például a hajó szerkezet és a fegyverzet fontosabb paramétereinek külön táblázatba szerkesztése) egyértelműen előnyös, hiszen olyan téma, melynek tárgya egy haditechnikai eszköz, a szerzőket a technika túlzott részletezésének ingoványos talajára csábíthatja. Fontos kiemelni – túl a már említett képi-vizuális erényeken – egy másik követendő pozitívumot, a kitűnő minőségben, igényesen elkészített szemléltető ábrák, térképek használatát. Ezek, a testvérhajók közötti eltéréseket, a hajó átépítése utáni változásokat mutató grafikák, vagy a hajózási útvonalat jelző térképek nagyban segítik a leírtak megértését, nyomon követését, jelentősen emelve a könyv értékét mind esztétikai értelemben, mind a használhatóság, közérthetőség szempontjából.

A következő, bő ötven oldalas kitévő második fejezet Ferenc Ferdinánd főherceg 1892–1893 során tett világgörül útját mutatja be. Az akkor már – informálisan – a Monarchia trónörökösének számító főherceg világutazása tekintélyes részét a KAISERIN ELISABETH fedélzetén tette meg. Balogh erre, az út hajóhoz kapcsolódó részére koncentrált. Távoli világok felkeresése, vagyis az ún. missziós megbízatás nem tekinthető rendkívülinek, éppen ellenkezőleg, pont ez, egyfajta, tágran értelmezett dip-

lomáciai feladat ellátása volt e hajóosztály létrehozásának fő oka. Ilyen missziós hajói minden magára valamennyit is adó tengeri hatalomnak voltak, a missziós tevékenység pedig a korra jellemző hatalmi magatartásnak számított. Viszont a hajón utazó exkluzív társaság, Ferenc Ferdinánd és szűkebb stábjának jelenléte különleges esemény volt, már csak azért is, mert a tengertől egyébként is irtózó idősebb uralkodó nehezen adta beleegyezését a főherceg világméretű kalandjának tervébe. Így viszont az új hajó első küldetése máris több lett, mint egy „szokásos” missziós feladat, mintegy megelőlegezve ezzel a „LISÁ-nak” becézett cirkáló különleges pályafutását.

A lapokon egy igazi „békebeli” utazás elevenedik meg. Az itthon kevésbé ismert kalandot Balogh lendületes, jó tollú, ugyanakkor precíz és adatgazdag előadásmódja teszi még élvezetesebbé. A történeteket az egykori résztvevők szemével is láthatjuk, köszönhetően a magánfeljegyzésekből, beszámolókból, például Ferenc Ferdinánd – magyarul máig ki nem adott – naplójából közölt nagyszámú részletnek. Mi több, a hajó életébe is bepillantást kapunk. Ebből az egyenlítő-szentelés ünnepségének részletes bemutatása, az osztrák–magyar haditengerészeti múlt egyik egzotikus, egyszerűs mind ritka fejezete érdemel különös figyelmet. És egy tengeri úttal kapcsolatban nem maradhatnak el az anekdoták világába tartozó színes történetek sem. Ezek közül talán az a legérdekesebb, amelyik szerint a császári fogadáson Tokióban, a japán császárné nem érte fel daliás Habsburg vendégét, ezért Ferenc Ferdinánd nem karon fogva vezette partnerét, hanem az a főherceg egyenruhájába „kapaszkodott”, kiváltva ezzel a vendégek – az illemlre tekintettel természetesen visszafojtott – derült-ségét.

A monográfia harmadik nagy egységébe hét fejezet számítható. Ezek a világméretű út befejezése és az első világháború kitörése közötti éveket ölelik fel, melyek a KAISERIN ELISABETH számára igen mozgalmasan teltek. Hazatérés után a hajó a pihenők (többszöri tartalékállományba helyezés) és a rutinfeladatok, például részvétel a rendszeres hadgyakorlatokon vagy reprezentációs-diplomáciai küldetéseken, úgymint a kielői Vilmos Császárszatorna megnyitása (1895), vagy az osztrák–magyar hajók hagyományos őszi levantei útja (örjárata) mellett, valódi „éles” feladatokat is kapott. Első helyen kell megemlíteni azt az

egész birodalom szempontjából is fontos, így történelmi jelentőségűnek nevezhető titkos küldetést, melyet gyarmatszerzési céllal indítottak Kínába 1899-ben. A kísérlet végül eredménytelenül végződött, ám a sikertelenség csak átmenetinek bizonyult. Az 1900-ban bekövetkezett bokszerláadás ugyanis lehetőséget teremtett a leverésében szerepet vállaló hatalmak számára a Kínába történő behatolásra, lényegében egyfajta gyarmatosításra („boxer-protokoll”).

Az 1900-as év fegyveres eseménye nemcsak a Monarchia, hanem a KAISERIN ELISABETH további pályafutása és sorsa szempontjából is döntőnek bizonyult. A felkelés során a kínai vizeken tartózkodó ZENTA cirkáló megerősítésére – más egységek mellett – a „LISÁ-t” indították útnak Polárból, ezzel létrehozva az első osztrák–magyar Kelet-Ázsiai Hajórajt. A lázadás leverését követően a hajórajt ún. állandó állomáshajó-szolgálat formájában folyamatos osztrák–magyar haditengerészeti jelenlétet biztosított a Kína körüli vizeken. E feladat ellátásáról két éves váltásban gondoskodtak a császári és királyi hadihajók, 1904-től a KAISERIN ELISABETH és testvérhajója a KAISER FRANZ JOSEF I. A „LISA” története elválaszthatatlanul összefonódott e távoli térséggel.

Az 1914-ig tartó békeidős periódus másik kiemelkedő eseménye volt a hajó 1906 és 1907 során történt nagyjavítása, valamint a tapasztalatok alapján végrehajtott jelentősebb átalakítása, melyről – ahogyan ehhez a könyv lapjain már hozzászólt – átfogó és közérthető, pontos és részletes képet kap az olvasó. A recenzens e ponton mégis némi hiányérzetének szeretne hangot adni. Éppen a szerző meggyőző széleskörű tájékozottsága miatt sajnálatos, hogy Balogh a hajóval mint harci egységgel kapcsolatos – és egy teljes feldolgozására törekvő munkánál talán jogosan felvethető – egyes kérdésekre nem, vagy nem kellő mértékben tért ki. Elsősorban a hajóosztály katonai szempontú értékelése kelthet valamelyest hiatusérzést, hiszen a KAISERIN ELISABETH elsődlegesen hadihajó volt, akármennyire speciális feladatra szánták is. A felvethető kérdéskör koordinátáit olyan csomópontok jelentik, hogy például e hajókatérgória – a kellően megvilágított missziósfeladatokon túl – hogyan illeszkedett az aktuális haditengerészeti doktrínába, mely rivális, vagy annak tartott flotta hajóit jelölték meg elsődleges ellenfelének, il-

letve mindez hogyan változott az idők múlásával? Fontosnak látom mindezt főképp a hadihajók „evolúciójának” a korra jellemző szé-
dületés fejlődése fényében. Sietek persze le-
szögezni, hogy mindez semmit sem von le a
kiváló munka értékéből.

1913-ban újra a KAISERIN ELISABETH-en
volt a sor, hogy átvegye a távol-keleti állo-
máshajó feladatait, mint később kiderült, utol-
jára... Ez jelenti egyben a feldolgozás utolsó,
negyedik egységének kezdetét. Miután a min-
dent megváltoztató szarajevói merénylet hírért
megkapták, a hajót a térség egyetlen biztonsá-
gosnak ítélt kikötőjébe, a csingtaui német ha-
dítámaszpontra vezényelték. A fontos flottabá-
zis azonban hamarosan a hadiesemények kö-
zéppontjába került, mert Japán a német tá-
maszpont megszerzése mellett döntött. A két
ország között augusztus közepén be is állt a
hadiállapot. Az itt tartózkodó osztrák–magyar
állomáshajó, s rajta keresztül a Monarchia,
melynek a térségben lényegében nem voltak
hatalmi érdekei, ezért nehéz helyzettel nézett
szembe. Hogy a háború elkerülhető legyen Ja-
pánnal, megkezdték az egység leszerelését és
személyzetének semleges területre szállítását
(a cirkáló hazajutására nem volt remény). Úgy
tűnt tehát, Ófelsége Ferenc József hajója ki-
marad a háborúból. Csakhogy néhány nappal ké-
sőbb más döntés született, így végül a
KAISERIN ELISABETH is részt vett Csing-
tau védelmében. Ebben úszó ütegeként segéd-
kezett, néhány kiszereelt lövege pedig a száraz-
földről tüzelve védte a kikötőt.

A világtól elzárt, bekerített német és osztrák–magyar erőknek nem sok esélyük volt az
ostromlók túlerejével szemben. A tarthatatlan-
ná váló helyzetben végül saját legénysége
süllyesztette el a kalandos sorsú hajót, nem
sokkal Csingtau eleste előtt. A súlyos harcok-
ról – ismereteim szerint – ezidáig itt található a
legbővebb magyar nyelvű feldolgozás.

Az olvasó többnyire ahhoz lehet hozzá-
szokva, hogy a hajótörténeti munkák az adott

hajó pályafutása végéig vezetik témájukat, így
a recenzált könyv is lezárulhatna a csingtaui-
öböl fenekére süllyedő KAISERIN ELISA-
BETH soraival. Szerencsére Balogh szakít e
„hagyománnyal”, s több ponton is továbbviszi
elbeszélése fonalát. A továbbiakban a hadifog-
ságba (mely sokak számára 1920-ig tartott) ke-
rült legénység sorsának végigkövetése mellett
a hajóroncsról és a japán SARAHI romboló
megtorpedózásáról is szó esik néhány rövid fe-
jezet erejéig, utóbbiról *Fizetség a „Lisáért”*
címmel. Ezekkel a kisebb kiegészítésekkel a
történet minden szála elvarrásra kerül, valóban
méltó emléket állítva az események egykori
résztevőinek és áldozatainak. A feldolgozás
lezárásként a hajó utolsó kapitánya, Makoviz
Richárd hadifogságban készített részletes je-
lentése olvasható.

Balogh Tamás fontos és maradandó köny-
vet rakott le a hadtörténet könyvespolcára, mely
ugyan a szigorúan vett hadtörténeti szakma ha-
tárain kívülről érkezett, de véleményem szerint
a rigorózus kritikákkal szemben is kiállja a
próbát, sőt követendő erényei vannak, s akár
fel is pezsdítheti e kutatási területet. A számos
kérdést itthon eddig a legrészletesebben fel-
dolgozó könyv teljes és egész, komolyabb hi-
bát a recenzens nem fedezett fel, az itt-ott elő-
forduló kisebb elírások pedig szóra sem ér-
demesek. A műből kitűnik a szerző felké-
szültsége, széleskörű tájékozottsága, hogy
tökéletesen birtokában van témájának, sőt az
ezen túlmutató, általános eseménytörténeti,
vagy éppen színes részletként megjelenő isme-
reteknek is. A munkát, amely minden hajózás-
sal foglalkozó könyv, sőt az első világháború
közelgő kerek évfordulójára – várhatóan –
szép számmal megjelenő haditengerészeti ki-
advány elé is példaként állítható, laikus és
szakértő, érdeklődő vagy kutató egyaránt nagy
haszonnal és élvezettel forgathatja.

Hadfi Örs Tamás

GERMUSKA PÁL

VÖRÖS ARZENÁL

Magyarország részvétele a nemzetközi hadiipari együttműködésben a KGST keretei között

(1956-os Intézet–Argumentum Kiadó, Budapest, 2010. 312 o.)

Örvendetes módon a Magyarország 1945 utáni történetével foglalkozó történetírás manapság reneszánszát éli. A rendszerváltás óta sorra alakulnak és működnek azok a jelenkor-kutató műhelyek, amelyek egyik legfontosabb feladata a levéltárakban fellelhető, 1990 után egyre könnyebben hozzáférhető, igen jelentős mennyiségű forrásanyag segítségével a korszak történetének szakszerű feldolgozása, és az eredmények közzététele. Emellett pályázati forrásból támogatott kutatócsoportok is foglalkoznak a témával. Nem ritka a korszak történetét különböző részdiszciplínák területéről vizsgáló szakemberek egy-egy fontosabb téma feltárására vállalkozó összefogása sem. Egy ilyen együttműködés keretében valósult meg a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum tudományos, valamint az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok anyagi támogatásával az a projekt, ami a Magyar Népköztársaság és a Magyar Néphadsereg a keleti blokk országaival történő és a Varsói Szerződés keretei között megvalósuló katonai és ennek kapcsán politikai–gazdasági együttműködését vizsgálta. A kutatások eredményeként látott napvilágot Germuska Pál kötete, és remélhetőleg a közeljövőben kézbe vehetjük a projekt témavezetőjének, Horváth Miklósnak, a Magyar Néphadsereg Varsói Szerződésbeli tevékenységét bemutató összefoglalóját. E munkák jelentőségét akkor mérhetjük fel igazán, ha figyelembe vesszük, hogy a Magyar Néphadsereg történetére vonatkozóan egy-egy nagyobb korszakot átfogó, a hadseregfejlesztés részleteit levéltári kutatásokon keresztül bemutató korszerű monografikus összefoglaló eddig Okvách Imre munkáján (Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945–1956. [Debrecen], 1998.) kívül nemigen jelent meg.

Germuska Pál a XX. század második felének történetével foglalkozó fiatal történész generáció egyik legtehetségesebb képviselőjeként már több önálló kötet és tanulmány közreadásával bizonyította hozzáértését. E kötet előzményeként is több tanulmányt publikált például a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain. Jelen kötete hat nagyobb fejezetre bontva ismerteti legutóbbi, a magyar hadiipar történetére vonatkozó, több mint öt éves kutatómunkája első eredményeit. A szerző kötetét mintegy bevezetőnek szánja e hatalmas téma alapos feldolgozásához. Ahogy ő maga is fogalmaz: „átlátva az anyag mennyiségét és a tárgyalandók fontosságát, kiderült számomra: egy könyv kereteit szétfeszítené a KGST-együttműködésnek, a hadiipar szervezeti, szerkezeti változásainak és technológiai fejlődésének, valamint a fejlődő országokba irányuló magyar katonai exportszállításoknak az együttes tárgyalása. Jelen kötet tehát, ha úgy vesszük, egy sorozat első darabja, amely felvázolja és értelmezi a blokkon belüli nemzetközi gazdasági kontextust a további elemzésekhez.” Ebben a kötetben Germuska esősorban arra törekszik, hogy a Magyarországon eddig hozzáférhetővé vált dokumentumok segítségével árnyalt képet rajzoljon a KGST-együttműködésről, „egy konkrét ágazaton, a hadiiparon keresztül és főként magyar nézőpontból”.

A kötet forrásai elsősorban azok a szerző által újonnan feltárt levéltári állagok, melyek az elmúlt évtizedben váltak hozzáférhetővé és eddig még jórészt feltáratlanul heverték különböző magyarországi levéltárakban. Mivel az 1995. évi LXV., az államtitokról és a szolgálati titokról szóló törvény előírásai szerint csak az 1980 előtt keletkezett minősített iratok

váltak szabadon kutathatóvá, az 1980. január 1-je után keletkezettek pedig tételes felülvizsgálatuk után lesznek csak hozzáférhetőek, valamint a régint hatályon kívül helyező 2009. évi CLV. törvény 2013. június 30-ig tolta ki a minősített iratok felülvizsgálatának határidejét, a helyzet érdemben nem változott. Germuska ennek megfelelően csak részben férhetett hozzá az 1980 után keletkezett iratokhoz és a hadiipari együttműködés részletes vizsgálatára így csak eddig az időpontig nyílt módja. Az eddig közzétett és hozzáférhető nemzetközi és hazai politika-, gazdaság-, és hadtörténeti szakirodalom feldolgozása mellett a szerző első sorban a Magyar Országos Levéltár, valamint a Hadtörténelmi Levéltár és Irattár különböző fondjaiban végzett kutatásokat. Munkája során az MDP és MSZMP iratok, a Minisztertanács iratai, valamint a Honvédelmi Tanács/Honvédelmi Bizottság iratai mellett az Országos Tervhivatal, különböző minisztériumok és vállalatok, valamint a Magyar Néphadsereg iratanyagait tanulmányozta, és felhasználta a Központi Statisztikai Hivatal egykorú jelentéseit és kiadványait is. A kutatás legfontosabb forrásai azonban a KGST Hadiipari Állandó Bizottsága 1957 és 1979 között hiánytalanul rendelkezésre álló határozatai és jegyzőkönyvei voltak.

A *Bevezetés* után, a kötet első fejezete (*A nemzetközi hadiipari együttműködés csirái*) a KGST 1949. januári létrehozásától kezdve mutatja be a szovjet blokk országai hadiipari kooperációjának kezdeteit egészen a nemzetközi szállítások megindulásáig. Ugyancsak képet kapunk a magyar gyártású haditechnika exportjának kezdeteiről, valamint a KGST Sztálin halála utáni 1954–1955-ös újjászervezéséről. A második fejezet (*Az együttműködési keretek kialakítása*) a keleti blokkon belüli munkamegosztás kialakítását, a hadiipari együttműködés általános alapelveinek rögzítését, a KGST Hadiipari (Együttműködési) Állandó Bizottsága megalakulásának folyamatát (1956 nyara) mutatja be, valamint tárgyalja a KGST működésével kapcsolatban az 1960-as évek elején megfogalmazódó bírálatok, reformtervek kérdését. A harmadik fejezet (*A KGST és a Varsói Szerződés átalakítása*) részletesen tárgyalja a Varsói Szerződés szervezeti korszerűsítésének, a KGST és a VSZ közötti intézményi kapcsolatok létrehozásának kérdéseit, valamint az 1960-as évek elején elkezdődött viták és korszerűsítési kísérletek újabb folyamatait egészen 1969-ig. A negyedik fejezet

(*Közös érdek, nemzeti érdek*) az 1970-es évekre vonatkozóan vizsgálja az együttműködés már-már rutinszerű, de a nemzetek közötti konfliktusokat egyre gyakrabban előhozó folyamatát. Ebben az időszakban jelent meg két fontos probléma: a fejlődő országokkal kibontakozó katonai–hadiipari kapcsolatok, valamint az elektronikai és számítástechnikai fejlődés kérdése. Az ötödik fejezetben (*Széthulló együttműködés – az 1980-as évek főbb folyamatai*) a szerző – immár komoly forráshiánnyal küzdve – a VSZ és KGST-együttműködés utolsó évtizedének folyamatait igyekszik áttekinteni. Germuska kutatásai alapján megállapítható, hogy a kölcsönös egymásra utaltság és a feszülő érdekelletétek jellemezték ezt az időszakot. A hatodik, egyben utolsó fejezet (*Integrált hadiiparok*) mintegy összegzőként az eddig felvázolt együttműködés hosszú évtizedeinek értékelését tárja az olvasó elé. A szerző úgy véli: „a haditechnikai együttműködésnek kiemelt szerepe volt a KGST működésében, talán megkockáztatható az az állítás, hogy az a leghatékonyabban működő részét képezte a szervezetnek”.

A kötet végén egy igen tartalmas *Függelék* található, melyben a szerző kutatási eredményei alapján közzéteszi a KGST HÁB üléseinek helyét és időpontját egészen 1956 és 1983 között, a haditechnikai termékek egyes országokra vonatkozó gyártási specializációit és azok változásait 1958-tól 1985-ig. Germuska – dicséretes módon – az egykori forintértékek átszámításához a mai olvasó számára külön valorizációs táblázatot készített az 1950–1990. évekre. Ezekon kívül külön táblázat szerepel a függelékben a magyar hadiipari termelés és export mennyiségéről 1960 és 1989 között, valamint egy-egy ábra a KGST szervezeti felépítéséről az 1973. évi állapotnak megfelelően, és a hazai haditechnikai termelés szerkezetének változásáról 1963 és 1989 között. Ezután a hivatkozott források, szakirodalom és a kötetben szereplő rövidítések jegyzéke található, majd névmutató és képmelléklet zárják a kötetet. Ez utóbbiról megjegyzendő, hogy rendkívül jól egészíti ki a szöveget, hiszen az egyes fejezetekben előforduló haditechnikai eszközök itt előkereshetők és beazonosíthatók.

Összességében elmondható, hogy Germuska Pál új kötete hiánypótló, rendkívül nagy gondossággal és odafigyeléssel elkészített munka, amely jó szívvel ajánlható minden politika-, gazdaság-, vagy hadtörténésznek, de a nemzet-

közi kapcsolatokat kutató szakember, vagy a közelmúlt története iránt érdeklődő széles olvasóközönség is haszonnal forgathatja.

Solymosi József

M. SZABÓ MIKLÓS

A ZRÍNYI MIKLÓS KATONAI AKADEMIA TÖRTÉNETE 1970–1979.

(Zrínyi Kiadó Budapest, 2010. 278 o.)

A Zrínyi Kiadó gondozásában 2010 tavaszán megjelent Prof. Dr. M. Szabó Miklós ny. altábornagy, akadémikus, egyetemi tanár, a magyar katonai felsőoktatás 1945–1990 közötti időszakát feldolgozó negyedik kötete (az első kötet 2004-ben, a második 2007-ben, a harmadik 2008-ban jelent meg). *A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia 1970–1979 közötti történetét* gazdag levéltári források felhasználásával feldolgozó 278 oldalas kötet hadtörténeti, oktatástörténeti, szervezet- és kortörténeti értékeivel, kronologikus sorrendben, átfogó képet nyújt a hetvenes évek viszonylag nyugodtabb, kiegyensúlyozottabb és konszolidáltabb nemzetközi és hazai viszonyok között működő Magyar Néphadseregéről és a katonai akadémiáról. Az öt fejezetből álló, igen értékes mű jól érzékeli és mutatja be, hogy a Magyar Néphadsereg soha nem tapasztalt korszerűsítési folyamaton ment át a 70-es években, ami hatalmas kihívást, s egyben megterhelést is jelentett a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia vezetéke, tanári, személyi és hallgatói állománya számára. A könyv szerzője ekkor már lelkes és aktív tagja volt az akadémia tanári állományának, s személyes megjegyzéseivel is rámutat, hogy mind a tanári kar, mind a hallgatók minőségi mutatói lényeges fejlődést értek el a korábbi évtizedekhez viszonyítva.

A könyv első fejezetében az olvasó az akadémia tevékenységét befolyásoló kül-, illetve belpolitikai viszonyok gazdag eseményeivel találkozhat. Minden hullámvásuk ellenére a külpolitikai viszonyok lényegesen kiegyensúlyozottabb, békésebb légkört biztosítottak az emberiség számára, mint az előző évtizedek. Az évtized közepére kicsúcsosodó enyhülési folyamat gazdag eseményeinek bemutatására a szerző jól használja *Fischer Ferenc*: A megosztott világ című, táblázatokkal színesített, nagy átfogó monográfiáját. Ebben az időben

megkezdődtek a több évig tartó szovjet–amerikai tárgyalások a stratégiai fegyverek korlátozásáról (SALT). Willy Brandt nyugatnémet kancellár új keleti politikát hirdetett meg. Henry Kissinger amerikai külügyminiszter 1971 nyarán lefolytatott pekingi titkos tárgyalásai eredményeként az európai és ázsiai enyhülés szinkronba került egymással. Az évtized harmadára az amerikai–vietnámi tárgyalások következtében véget ért a több éves háború és a béke helyreállítására a párizsi egyezmény – a magyarokat is érintő – Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottságot működtetett Dél-Vietnamban. Ugyanakkor a közel-keleti helyzetet a „sem béke, sem háború” jellemezte kisebb-nagyobb összecsapásokkal, támadásokkal. Ezek közül kiemelkedett az ún. „18 napos háború”, amelyet arab, majd izraeli sikerek, illetve patthelyzet jellemezett, s a világot megrázó következménye az „olajháború” kirobbanása volt. 1975 nyarán elindult a „helsinki folyamat”, de a következő évben Gerard Ford amerikai elnök a politika szótárából törölte az enyhülés szót, és helyébe a „békét erő által” fogalmat használta. A szovjet–amerikai viszonyban újra lehülés következett be, s a katonai erőviszonyokat 1979-re az „atompatt” kialakulása jellemezte. Mindezek a magyar belpolitikára is hatással voltak. Szabó professzor jól érzékeli, hogy a korábban bevezetett új gazdasági mechanizmus következtében még dinamikusabban fejlődött a magyar gazdaság. 1971–1975 között a nemzeti jövedelem évi átlagos növekedése elérte a 6,3 %-ot. Ekkor terjedt el a „gulyáskommunizmus”, a „friziderszocializmus” kifejezés. Azonban hamarosan érezhetővé vált a „magyar modell” felszámolására irányuló törekvés, miután Moszkvában elfogadták a KGST „komplex” gazdasági programját, amely a szocialista országok gazdasági rendszerének konzerválását szolgálta. Ehhez

hozzájárult az 1973. évi „olajárrobbanás” is, amely néhány év alatt ötszörösére emelte a nyersolaj árát. Több tényező hatására az ország az évtized elejétől – egyre fokozódó ütemben – menthetetlenül eladósodott. A kötetben grafikonok mutatják be a magyar adósságállomány és a nemzeti jövedelem alakulását.

A kötet második fejezete rendkívül precízen, tudományos igényességgel, kronológiai sorrendben mutatja be a Magyar Néphadsereg építésének körülményeit és jellemzőit, a korszerűsítés teljes vertikumát. Ennek megfelelően az 1971–1980-as évekre a közvetlen honvédelmi kiadások részesedését a nemzeti jövedelem 4,5 %-ában rögzítették. A létszámkeretet – az 1970. évi 97 000 katonára és 17 000 polgári alkalmazott figyelembevételével – 1980-ra 110–112 000 katonára és 19–20 000 polgári állományban határozták meg. Igen figyelemreméltó az EFEF ajánlása és a MN építésével és a honvédelmi kiadásokkal kapcsolatos összefüggés bemutatása az ötéves terveknek megfelelően. Jelentős fejlesztést irányoztak elő a védelmi szféra minden területén (25–26. o.).

Az olvasó a különböző szintű hazai és nemzetközi gyakorlatok mellett több helyen nyomon követheti a legfelsőbb párt- és állami szervek hadsereggel kapcsolatos felelősségteljes intézkedéseit is. Csak egy példát illusztrálásképpen: a Politikai Bizottság 1970. július 2-i ülésén megtárgyalta a fegyveres erők és testületek helyzetéről szóló jelentést és határozatba foglalta többek között, hogy a HM vizsgálja felül a tiszti beosztásokat és azokat tíz év alatt csökkentsék 20–25 %-kal és ugyanennyivel emeljék a tiszthelyettesi és polgári állományt. A beosztott tiszti státusz jelentős növelésével 45–47 éves korra legyen elérhető az alezredesi rendfokozat, miközben fenntartandó a kiemelkedő tehetségűek soron kívüli előléptetése. A tiszthelyetteseknél – a zászlósi és törzszászlósi rendfokozatok beiktatásával – legalább 25 évre biztosítson előléptetési lehetőséget. A nyugdíjrendszer átalakítása ösztönző hatású legyen. A nyugdíjjogosultság megállapításának időpontja 20, illetve 25 év elismert munkaviszony legyen. A szolgálati nyugdíj legalacsonyabb mértéke 7%-al legyen magasabb, mint a polgári életben. A szolgálat felső korhatára egységesen 55 év legyen. A káderhelyzet javítása érdekében tíz éven belül a hivatásos állomány bérszínvonala érje el a kohó- és gépipari, vegyipari ágazatokban a hasonló funkciójú és fe-

lelősségű vezető szakemberek jövedelmének szintjét (táblázat a 35. oldalon). További fontos intézkedés volt a HM közvetlen csapatvezetési feladatokról való mentesítése érdekében a hátszázvédelmi alakulatok parancsnokságának felállítása 1973-ig.

A honvédelmi miniszter 1972. június 27-én írta alá a felső katonai szervek szervezeti korszerűsítésére vonatkozó 00015. számú parancsát. Ebből a „Különösen fontos”, a szerző által feldolgozott okmányból az olvasó nyomon követheti azokat a szervezeti és személyi változásokat a felső katonai szervezetekben, amelyek az elkövetkező évek-évtizedek fegyvernemi irányító szerepét töltötték be. Ennek indoklását és szükségességét a miniszter abban látta, hogy a Magyar Néphadsereg az elmúlt 10–12 évben nagyarányú szervezeti fejlesztéssel és korszerűsítéssel ment át, melynek következtében a 60-as évek elején kialakult a Honvédelmi Minisztérium új szervezete, illetve létrejöttek a szárazföldi és a honi légvédelmi csapatok hadművelési vezetői törzsei. Az ezt követő közel egy évtizedben a felső katonai vezetésben nem került sor további jelentős strukturális változásra. Ez mostanra vált időszzerűvé, olyan lépéseket kell tenni, amelyek hosszabb távra megoldást jelentenek (42. o.).

A szervezeti-személyi változások bemutatása mellett Szabó professzor kiemelt figyelmet fordít a honvédelmi miniszter 1973. április 17-én kelt 0010. számú irányelvei alapján a Magyar Néphadsereg káderállományának utánpótlása és felkészítése követelményeire az 1973–1980 közötti időszakban. A 18 oldalas dokumentum szerint néphadseregünk elérte a szövetséges hadseregek színvonalát. A káderállomány felkészítésében és utánpótlásában bekövetkezett minőségi változások eredményeként tisztjeink és tiszthelyetteseink politikai, szakmai és vezetői felkészültsége, gyakorlati jártassága gyarapodott. Az elért eredmények megszilárdítására és továbbfejlesztésére fontos lépéseket kell tenni. A jelenleg 15 700 tiszti státusz 1980-ra 14 800-ra kell csökkenteni. Mivel ebben az időben mintegy 5–6000 fős kiáramlással lehet számolni, így 1980-ig az alapfokú tisztképzés keretében a katonai főiskolákon 3500, míg a Varsói Szerződés tanintézeiteiben és a hazai polgári felsőoktatási intézetekben, illetve a tartalékos tisztek tovább-
szolgáló vagy hivatásos állományba történő átvételével és a tiszthelyettesek tiszti vizsgáztatásával 750–750, összesen 5000 tiszttel kell

biztosítani. A tiszti utánpótlás biztosítására létre kell hozni egy középiskolai katonai kollégiumot, illetve lehetővé kell tenni a középiskolásokkal kötendő ösztöndíjszerződést. Ez időtől kezdve kezdik kiépíteni a Középiskolai Katonai Kollégiumok hálózatát.

A hadsereg fejlesztése, illetve a személyi állományról való gondoskodás terén számos, nagyjelentőségű miniszteri intézkedés látott napvilágot. Többek között ilyen volt az EFE főparancsnoka parancsának bevezetése a rakétacsapatok által a Szovjetunió lőterein éleslövészettel egybekötött harcászati gyakorlatok előkészítése és levezetése. Majd ezt követte az utasítás a légvédelmi rakéta-és repülőegységek együttműködésének megszervezésére a VSZ tagállamainak légvédelmi magasabbegységéinél. Közben a honvédelmi miniszter parancsot adott a Megyei Területvédelmi Parancsnokságok létrehozására. A személyi állomány egészséggondozása érdekében hosszú távra és átfogóan meghatározta az egészségügyi szűrés követelményeit. S igazi miniszteri gesztus volt, amikor a ZMKA felterjesztésére a katonai oktatás-nevelés terén huzamosabb időn át végzett kimagasló tevékenység, a tudományos munkában, a szovjet, a szocialista hadtudomány hazai gyakorlati alkalmazásában nyújtott kimagasló teljesítmény elismerésére *Zrínyi Miklós Emlékgűrűt* alapított. Adományozására első alkalommal 1975. szeptember 29-én került sor, nyolcan kapták meg (az 56. oldalon a szerző név szerint felsorolja őket).

Szabó professzor könyvében számszerűen kimutatja az „új kiképzési rendszerű műszaki csapatok” (építők) népgazdaság megsegítő munkájának eredményeit (72. o.). Majd jelentős teret szentel a 70-es évek közepétől a hadsereg korszerű harci technikával történő átfegyverzésének bemutatására. Ez az az idő, amikor a honvédelmi miniszter parancsban jelentette be 1975-ben a MIG-21BISZ típusú vadászgépek első csoportjának Magyarországra érkezését és ünnepélyes rendszerbe állítását a 31. honi vadászrepülő ezred (Taszár) állományánál. A következő évben intézkedett a KUB légvédelmi rakétakomplexumok szolgálatba állításáról a 7. légvédelmi tüzérezred (Keszthely) állományában. A légvédelmi rakétacsapatok folyamatos korszerűsítésének fontos állomását jelentette 1978-ban az SZ-125M és SZ-75M típusú légvédelmi rakétakomplexumok szolgálatba állítása. A szárazföldi haderőnél pedig ez évben rendszerbe állt az első

T-72-es harckocsi zászlóalj (Tata) és az első BMP gyalogsági harcjárművel felszerelt gépesített zászlóalj (Szombathely). Közben töretlenül folytatódott a magasabb parancsnoki kar felfrissítése és képzése. S az ifjú informatikus generáció megteremtésének érdekében fontos miniszteri döntés született, s 15-en megkezdtek Varsóban, a Lengyel Néphadsereg Katonai Technikai Akadémián hat évig tartó tanulmányukat. Ugyanakkor a magyar hadmérnökök szakmai nagyságát prezentáló esemény következett be. A VSZ EFE főparancsnoka, V. G. Kulikov és a Szovjetunió marsallja és törzsfőnöke, A. I. Gribkov hadseregtábornok jelenlétében 1978 februárjában Dunaújvárosban került sor a magyar hadmérnökök egyik kiváló alkotásának a TS vasúti uszályhíd módszertani bemutatására. Ezért a technikai bravúr-számba menő alkotásér a minisztertanács Állami Díjat adományozott Mazán Pál mk. ezredesnek, Borvácz Béla mk. alezredesnek, Galló László mk. őrnagynak, Kom Ferencnek, a MAHART műszaki igazgatójának és Gyenge Árpádnak, a MÁV vezérigazgatóság osztályvezetőjének. Mintegy 60 szakember különböző szintű kitüntetésben és emléktárgy adományozásban részesült. A következő év tavaszán hazákban került megrendezésre a VSZ „PAJZS-79” többnemzetiségű hadműveleti-harcászati gyakorlata a magyar honvédelmi miniszter vezetésével.

A Magyar Néphadsereg átfogó korszerűsítését bemutató nagy fejezet után a III., IV., V. fejezetben az olvasó 200 oldalon át a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia képzési rendszerének folyamatos korszerűsítésével, a minőségi fejlesztés eredményességével találkozik. Átfogó képet kap arról, hogy a Magyar Néphadsereg soha nem tapasztalt dinamikus fejlesztése hogyan hatott a legmagasabb szintű katonai tanintézet tevékenységére. Az említett fejezetekben jól érzékelhetők azok a felső- és akadémiai szintű rendelkezések, amelyek a felsőfokú tisztképzés korszerűsítését, ezen belül a minőségi, a tudományos igényességű, sokoldalúan művelt tisztikar kifejlesztését szolgálták. A rendkívül sikeres évtized egészében Tóth Lajos (1969–1975) és dr. Lantódi József (1975–1982) vezérőrnagyok irányításával hatalmas ütemű, valódi felsőoktatási reformsorozat zajlott a tanintézetben, amivel megalapozták a következő 15 év további hasonló ütemű akadémiai fejlődését. Jellemző volt mindvégig – az új helyzetekhez igazodva – a minőségi tiszt-

képzés fokozása érdekében a követelmények folyamatos növelése a hallgatókkal és különösen a tanári karral szemben. Ez teljes vertikumában áthatotta a tanulmányi, tudományos munkát, a hallgatók mindennapos életét, valamint a törzs-tanári állomány sokrétű tevékenységét. Ugyanakkor az akadémia egyre növekvő minőségi színvonalát mutatta, hogy 1970 elején egyiptomi katonai légvédelmi szakemberek kezdték meg három és fél hónapos átképző tanfolyamukat. A hazai és külföldi tisztek képzését igen nagymértékben segítették az akadémián szervezett különböző nagyságú és szintű tanfolyamok. A tanári karral szembeni követelmények teljesítésében hatalmas lehetőséget biztosítottak a hazai és külföldi katonai és polgári tanintézetek, az állami nyelvvizsgáló végződéssel végződő nyelvtanfolyamok és az akadémia számtalan továbbképző tanfolyama. Kiemelt feladatot jelentett a törzs-tanári állomány folyamatos felkészítése a legkorszerűbb elvekre és harci technikára. Állandósult a szovjet katonai akadémiák különböző felsőfokú továbbképző tanfolyamain az akadémia vezető tanárainak részvétele. Ez az az időszak, amikor a katonai felsőfokú képzés jelentősmértékben biztosította a korszak katonai elitjének magas színvonalú és felelősségteljes tevékenységét

A Zrínyi Akadémia történetét feldolgozó negyedik kötet rendkívül gazdag adat- és eseménydömpinggel árasztja el azt, aki kezébe veszi ezt a nagy értékű könyvet. A terjedelmi korlátok csak ízelítőt tesznek lehetővé, pedig az akadémia életében évente ismétlődő alapfeladatok is gazdag képet nyújtanak a minőségi fejlődés terén. A folyamatos korszerűsítési igény a tanszékeket is kísérletezésekre készítette. Nagy és újszerű téma volt ekkor a programozott oktatás bevezetéséhez szükséges feltételek megteremtése, a *Módszertani irányelvek az oktató-nevelő munkában* című okmány elkészítése és feldolgozása a nevelés központú oktatás követelményeinek érvényesítésére. Újszerű és ezért kiemelkedő feladat volt vietnami, majd szíriai tisztek továbbképzésének biztosítása, a katonai vezetés és hadkiegészítés tantárgy bevezetése. Ilyen feladatot hajtott végre a Repülő hadművelési–harcászati tanszék is, amikor az egységes repülőtisztképzés feltételeit megteremtette 1975-ben. Jelentős feladatot jelentett a technikus tisztek aka-

démiai felsőfokú képzésének beindítása is, melyet szükségessé tett a különböző speciális haditechnika tömeges beáramlása. S a minőségi követelményeknek megfelelően hamarosan új tanszékek felállítására is sor került: 1975-ben a rádióeszközök elleni harc oktatása céljából a REH tanszék, és a következő évben a katonai vezetés tanszék és a számítógép központ egyesítésével új szervezet, a Rendszerszervezési, Vezetésgépesítési és Automatizálási (REVA) tanszék alakult meg. Sorolni lehetne még a minőségi tisztképzés érdekében tett sokoldalú intézkedéseket. Törvényszerű volt, hogy a felsőfokú tisztképzés terén elért kimagasló eredményeket a kormány magas kitüntetéssel, a Vörös Zászló Renddel ismerte el. S a személyi állománynál kedvező hangulatot váltott ki, amikor a hetenkénti szabad szombat bevezetésre került. Külön intézkedés szabályozta az akadémia személyi állományának szocialista országokba történő magánjellegű utazását. Ebben az időben ez óriási dolog volt. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a hivatásos tisztképzés mellett az akadémia a tartalékos tisztképzésnek is az egyik jelentős bázisa volt. Már hosszabb idő óta a párt-állami és tömegszervezeti vezetők egy és két éves tartalékos tisztképzését végezték a PÁT tanfolyamokon. Sőt, új feladatként jelentkezett a nem kis létszámú tartalékos tolmáctisztek nyelvtudásának felmérése, illetve továbbképzése is. 1977-ben az Országgyűlés Honvédelmi Bizottságának tagjai is részt vehettek a tartalékos tiszti tanfolyamon (229. o.). Az évtized végén újabb miniszteri parancs határozta meg a katonai tanintézetek tanári állományának minőségi összetételének javításával kapcsolatos követelményeket. Az akadémia presztízsét jelentősen növelte, amikor a Magyar Tudományos Akadémia elnöke a honvédelmi miniszter javaslatára dr. Kolozsvári Sándor ezredest, a híradó tanszék vezetőjét kinevezte az MTA Interkozmosz Tanácsa Űrtávközlési Szakbizottsága tagjává. Ez időben még számtalan fontos intézkedés látott napvilágot, amely lépésről-lépésre segítette a reformfolyamatok továbbvitelét a nyolcvanas évek minőségi tisztképzésében, ez azonban már egy újabb-készülő könyv története.

Oroszi Antal

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS
A 2011. ÉVI PERJÉS GÉZA-DÍJ ADOMÁNYOZÁSÁRA

A Magyar Hadi Történetírást Támogató Alapítvány Kuratóriuma,
a korábbi évek gyakorlatának megfelelően,
2011-ben is át kívánja nyújtani

A PERJÉS GÉZA-DÍJAT,

a Balla Gábor szobrászművész által készített emlékérmét
és a díjjal járó publikációs támogatást,

ezért a díj odaítélését elősegítendő, pályázatot hirdet
a történész szakma ismert személyiségei által benyújtandó
ajánlásokra.

Az ajánlások olyan magyar vagy egyetemes hadtörténelemmel foglalkozó
fiatal történészek támogatása érdekében nyújthatók be, akik az ajánlás
benyújtásának pillanatában még nem töltötték be a 40. életévüket,
elérték a PhD fokozatot, és olyan munkássággal, legalább egy monografikus
alkotással már rendelkeznek, ami igazolja tehetségüket.

Kérjük, hogy az ajánlásokhoz mellékeljék a támogatott jelölt szakmai életrajzát,
publikációs listáját, a legjobbnak ítélt tanulmányokat és monográfiákat is.
Indokolt esetben még kéziratban lévő művel is lehet pályázni.

A kuratórium fenntartja magának a jogot, hogy a díjat
csak elvárható színvonalú pályázatok benyújtása esetén adja ki.

Dr. Veszprémy László,
az Alapítvány Kuratóriumának titkára

Határidő 2010. december 24.

Cím:
A Magyar Hadi Történetírást Támogató Alapítvány Kuratóriuma,
Dr. Veszprémy László titkár. 1014 Budapest, Kapisztrán tér 2-4.

TARTALOM

TANULMÁNYOK		
URBÁN ALADÁR	Hadifoglyok Magyarországon 1848 utolsó negyedében	487
FARKAS KATALIN	Perczel Mór és a honvédegyleti mozgalom kibontakozása (1867–1868)	522
HERMANN RÓBERT	A Bem–Petőfi körkép (Erdélyi körkép). Barangolás a had- és művészettörténet határán	562
BALLA TIBOR	Az osztrák–magyar tábornoki kar elitje a Nagy Háborúban. Bevezetés egy lexikonhoz	605
MŰHELY		
CSIKÁNY TAMÁS	A komáromi erődrendszer kiépítése 1808-ban	647
ID. FRIVALDSZKY JÁNOS	A Műegyetem ötvenhatos hősi halottjai	663
FORRÁSKÖZLEMÉNYEK		
KOVÁCS ISTVÁN	Egy el nem készült festmény, amelynek főhőse Jan Aleksander Fredro lett volna	679
VITA		
ORMOS ISTVÁN	Rövid viszontválasz Zimonyi Istvánnak	699
SZEMLE		
STANKO ANDRIĆ	Kapisztrán Szent János csodái (***)	701
STEVKA ŠMITRAN	Gli Uschocchi. Pirati, ribelli, guerrieri tra gli Imperi Ottomano e Asburgico e la Repubblica di Venezia (<i>Bagi Zoltán</i>)	704
SARUSI KISS BÉLA	A természet által megerősített vár. Murány végvár és uradalma a 16. század második felében (<i>Végh Ferenc</i>)	707
VLADIMIR BRNARDIC	Imperial Armies of the Thirty Years' War (1). Infantry and Artillery (<i>Bagi Zoltán</i>)	709
DEREK BEALES	Joseph II. Against the World, 1780–1790. (<i>Miskolczy Ambrus</i>)	712
HERMANN RÓBERT	I. Ferenc József és a megtorlás (<i>Solymosi József</i>)	717
LUIGI POLO FRIZ	1866. Una missione segreta di Lodovico Frapolli a Berlino. L'emigrazione ungherese (<i>Pete László</i>)	718
DR. BALOGH TAMÁS	A „piros–fehér–piros” a Sárga-tengeren. A KAISERIN ELISABETH cirkáló története (<i>Hadfi Őrs Tamás</i>)	722
GERMUSKA PÁL	Vörös arzenál. Magyarország részvétele a nemzetközi hadiipari együttműködésben a KGST keretei között (<i>Solymosi József</i>)	726
M. SZABÓ MIKLÓS	A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1970–1979 (<i>Oroszi Antal</i>)	728

CONTENTS

STUDIES		
ALADÁR URBÁN	Prisoners of War in Hungary in the Last Quarter of 1848	487
KATALIN FARKAS	Mór Perczel and the Development of the Honvéd Societies (1867–1868).....	522
RÓBERT HERMANN	The Bem–Petőfi Cyclorama (Transylvanian Cyclorama). Wandering on the Borderline of Military and Art History	562
TIBOR BALLA	The Elite of the Austro-Hungarian Corps of Generals in the Great War. Introduction to a Cyclopaedia.....	605
WORKSHOP		
TAMÁS CSIKÁNY	The Construction of the Fortification at Komárom in 1808	647
JÁNOS FRIVALDSZKY SEN.	Fallen Heroes of the University of Technology in 1956.....	663
HISTORICAL SOURCES		
ISTVÁN KOVÁCS	A Never Done Painting, and its Would-Have-Been Heroe Jan Aleksander Fredro	679
DISPUTE		
ISTVÁN ORMOS	A Short Response to István Zimonyi.....	699
REVIEW		
STANKO ANDRIĆ	The Miracles of St. John of Capestrano (***)	701
STEVKA ŠMITRAN	Gli Uschocchi. Pirati, ribelli, guerrieri tra gli Imperi Ottomano e Asburgico e la Repubblica di Venezia (<i>Zoltán Bagi</i>)	704
BÉLA SARUSI KISS	Fortress Fortified by Nature. Border Fortress Murány and its Manor in the Second Half of the 16th Century (<i>Ferenc Végh</i>)	707
VLADIMIR BRNARDIC	Imperial Armies of the Thirty Years' War (1). Infantry and Artillery (<i>Zoltán Bagi</i>).....	709
DEREK BEALES	Joseph II. Against the World, 1780–1790. (<i>Ambrus Mikolczy</i>)	712
RÓBERT HERMANN	Francis Joseph I and the Retaliation (<i>József Solymosi</i>).....	717
LUIGI POLO FRIZ	1866. Una missione segreta di Lodovico Frapolli a Berlino. L'emigrazione ungherese (<i>László Pete</i>)	718
TAMÁS BALOGH	The 'Red–White–Red' on the Yellow Sea. The Story of the Cruiser KAISERIN ELISABETH (<i>Örs Tamás Hadfi</i>).....	722
PÁL GERMUSKA	Red Arsenal. Hungary's Participation in the International Cooperation of Munitions Industry within the framework of Comecon (<i>József Solymosi</i>).....	726
MIKLÓS M. SZABÓ	The History of Miklós Zrínyi Military Academy 1970–1979 (<i>Antal Oroszi</i>).....	728

TABLE DES MATIERES

	ÉTUDES	
ALADÁR URBÁN	Prisonniers de guerre en Hongrie au dernier trimestre de 1848	487
KATALIN FARKAS	Mór Perczel et l'essor du mouvement associatif des Honveds (1867–1868).....	522
RÓBERT HERMANN	Le panorama Bem–Petőfi (panorama de Transylvanie). Vagabondage à la frontière de l'histoire de l'art et militaire	562
TIBOR BALLA	L'élite des officiers généraux de l'Autriche-Hongrie dans la Grande Guerre. Introduction pour une encyclopédie.....	605
	ATELIER	
TAMÁS CSIKÁNY	Construction du système de places fortes de Komárom en 1808	647
JÁNOS FRIVALDSZKY SEN.	Les morts pour la Patrie de 1956 de l'Université Technique	663
	PUBLICATIONS DE SOURCE	
ISTVÁN KOVÁCS	Un tableau non réalisé qui aurait eu pour personnage principal Alexandre Fredro.....	679
	DÉBAT	
ISTVÁN ORMOS	Réponse brève à István Zimonyi.....	699
	SZEMLE	
STANKO ANDRIC	Les miracles de Saint Jean de Capestrano (***).....	701
STEVKA ŠMITRAN	Gli Uschocchi. Pirati, ribelli, ruerrieri tra gli Imperi Ottomano e Asburgico e la Repubblica di Venezia (<i>Zoltán Bagi</i>).....	704
BÉLA SARUSI KISS	Une place fortifiée par la nature. Murány, une place forte des confins et son domaine dans la deuxième partie du 16 ^e siècle (<i>Ferenc Végh</i>).....	707
VLADIMIR BRNARDIC	Imperial Armies of the Thirty Years' War (1). Infantry and Artillery (<i>Zoltán Bagi</i>).....	709
DEREK BEALES	Joseph II. Against the World, 1780–1790. (<i>Ambrus Miskolczy</i>)	712
RÓBERT HERMANN	François-Joseph 1 ^{er} et la répression (<i>József Solymosi</i>).....	717
LUIGI POLO FRIZ	1866. Una missione segreta di Lodovico Frapolli a Berlino. L'emigrazione ungherese (<i>László Pete</i>).....	718
TAMÁS BALOGH	Le «rouge-blanc-rouge» sur la Mer Jaune. L'histoire du croiseur KAISERIN ELISABETH (<i>Őrs Tamás Hadfi</i>).....	722
PÁL GERMUSKA	Arsenal rouge. La participation de la Hongrie à la coopération internationale en matière d'industrie militaire dans le cadre du COMECON (<i>József Solymosi</i>).....	726
MIKLÓS M. SZABÓ	L'Histoire de l'Académie militaire Miklós Zrínyi 1970–1979 (<i>Antal Oroszi</i>).....	728

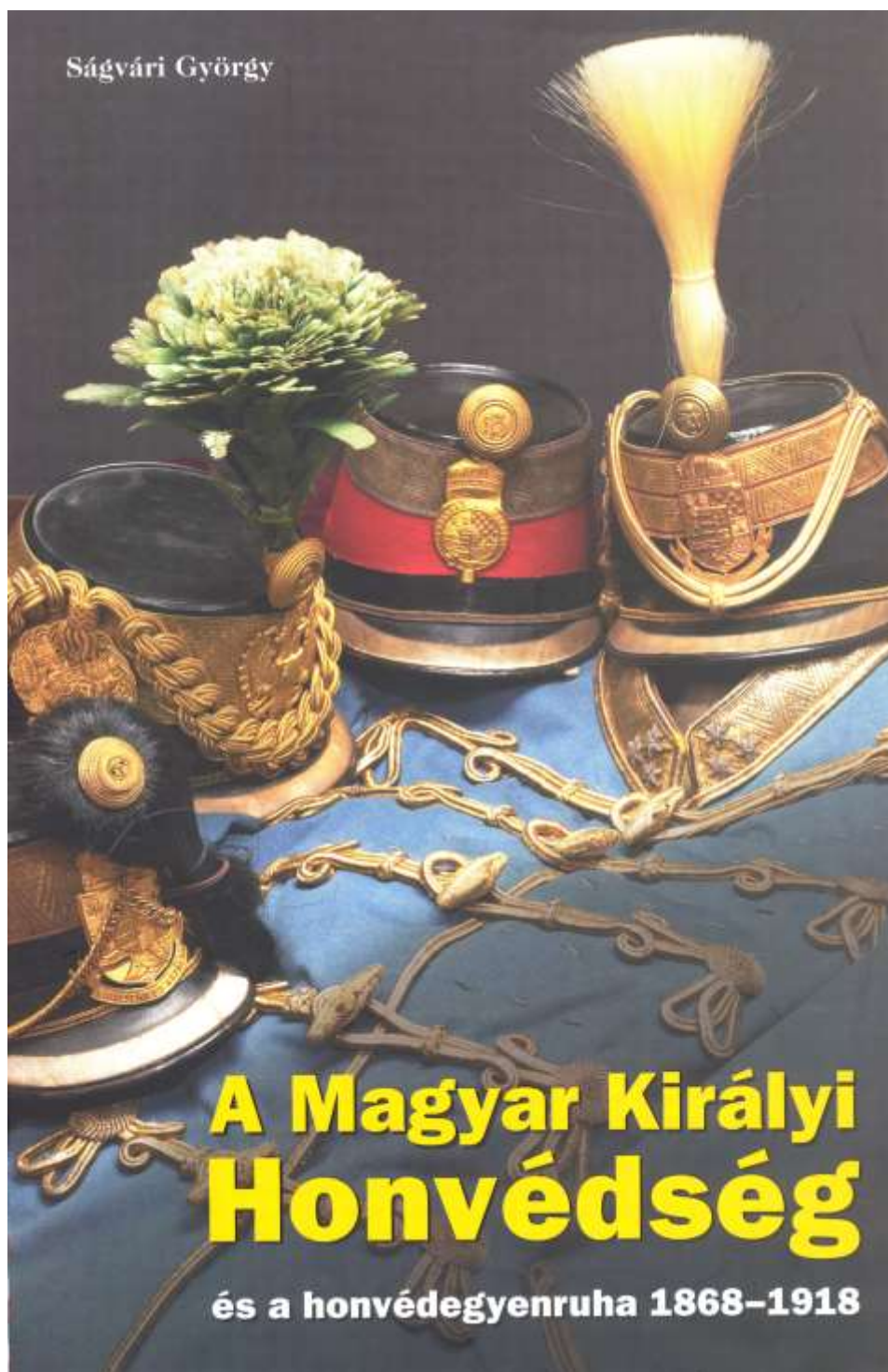
INHALT

STUDIEN		
ALADÁR URBÁN	Kriegsgefangene in Ungarn im letzten Quartal des Jahres 1848	487
KATALIN FARKAS	Mór Perczel und die Entfaltung der Honvéd-Vereinsbewegung (1867–1868).....	522
RÓBERT HERMANN	Das Bem–Petőfi-Rundgemälde (Siebenbürgisches Rundgemälde). Streifzug an der Grenze zwischen Kriegs- und Kunstgeschichte.....	562
TIBOR BALLA	Die Elite des österreichisch-ungarischen Generalskorps im Großen Krieg. Einführung zu einem Lexikon	605
WERKSTATT		
TAMÁS CSIKÁNY	Der Ausbau des Festungssystems von Komárom, 1808.....	647
JÁNOS FRIVALDSZKY SEN.	Die den Heldenot Erlittenen der Technischen Universität Budapest in der Revolution von 1956	663
QUELLENPUBLIKATIONEN		
ISTVÁN KOVÁCS	Ein nicht gemaltes Gemälde, dessen Protagonist Jan Aleksander Fredro gewesen wäre	679
DISKUSSION		
ISTVÁN ORMOS	Kurze Rückantwort an István Zimonyi	699
RUNDSCHAU		
STANKO ANDRIĆ	Die Wunder des Heiligen Johannes Capistranus (***)	701
STEVKA ŠMITRAN	Gli Uschocchi. Pirati, ribelli, guerrieri tra gli Imperi Ottomano e Asburgico e la Repubblica di Venezia (<i>Zoltán Bagi</i>)	704
BÉLA SARUSI KISS	Eine von der Natur gestärkte Burg. Die Grenzfestung Murány und das dazugehörige Landsgut in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts (<i>Ferenc Vég</i>)	707
VLADIMIR BRNARDIC	Imperial Armies of the Thirty Years' War (1). Infantry and Artillery (<i>Zoltán Bagi</i>)	709
DEREK BEALES	Joseph II. Against the World, 1780–1790. (<i>Ambrus Miskolczy</i>)	712
RÓBERT HERMANN	Franz Joseph I. und die Vergeltung (<i>József Solymosi</i>)	717
LUIGI POLO FRIZ	1866. Una missione segreta di Lodovico Frapolli a Berlino. L'emigrazione ungherese (<i>László Pete</i>)	718
TAMÁS BALOGH	„Rot–Weiß–Rot“ im Gelben Meer. Kurze Geschichte des Kleinen Kreuzers KAISERIN ELISABETH (<i>Őrs Tamás Hadfi</i>)	722
PÁL GERMUSKA	Rotes Arsenal. Die Teilnahme Ungarns an der internationalen Kooperation der Rüstungsindustrie im Rahmen des RGW (<i>József Solymosi</i>).....	726
MIKLÓS M. SZABÓ	Die Geschichte der Militärakademie Zrínyi Miklós 1970–1979 (<i>Antal Oroszi</i>)	728

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ		
АЛАДАР УРБАН	Военнопленные в Венгрии в последнем квартале 1848 года	487
КАТАЛИН ФАРКАШ	Мор Перцель и развертывание движения общества гонимых (1867–1868 гг.)	522
РОБЕРТ ХЕРМАНН	Обозрение посвященной генералу Бему и поэту Петёфи (Трансильванское обозрение). Прогулка по рубежу военной истории и истории искусств	562
ТИБОР БАЛЛА	Элита австро-венгерского генералитета в Великой Войне	605
МАСТЕРСКАЯ		
ТАМАШ ЧИКАНЬ	Строительство Комаромской системы крепостей в 1808 г.	647
ЯНОШ ФРИВАЛДСКИ (СТАРШ.)	Студенты Политехнического Университета, павшие смертью храбрых в 1956 году	663
СООБЩЕНИЯ ИСТОЧНИКОВ		
ИШТВАН КОВАЧ	Одна не созданная картина (произведение живописи), главным героем которой был бы Ян Александр Фредро	679
ПОЛЕМИКА		
ИШТВАН ОРМОШ	Короткое возражение Иштвану Зимоньи	699
ОБЗОР		
СТАНКО АНДРИЧ	Чудодействия Святого Иоанна Капистрана (***)	701
СТЕВКА ШМИТРАН	Gli Uschocchi. Pirati, ribelli, guerrieri tra gli Imperi Ottomano e Asburgico e la Repubblica di Venezia (<i>Золтан Баги</i>)	704
БЕЛА ШАРУШИ КИШШ	Крепость, подкреплённая самой природой. Оконечная крепость Мурань и ее господство во второй половине 16-го века (<i>Ференц Вег</i>)	707
ВЛАДИМИР БРНАРДИК	Imperial Armies of the Thirty Years' War (1). Infantry and Artillery (<i>Золтан Баги</i>)	709
ДЕРЕК БЕАЛЕС	Josef II. Against the World, 1780-1790 (<i>Амбруш Мишкольци</i>)	712
РОБЕРТ ХЕРМАНН	Франц Иосиф I и отмщение (<i>Йозеф Шоймоши</i>)	717
ЛУИДЖИ ПОЛО ФРИЦ	1866. Una missione segreta di Lodovico Frapolli a Berlino. L'emigrazione ungherese. (<i>Ласло Пете</i>)	718
ТАМАШ БАЛОГ	„Красный–белый–красный” на Желтом море. История крейсера „КАЙЗЕРИН ЭЛИЗАБЕТ” (<i>Ёри Тамаш Хадфи</i>)	722
ПАЛ ГЕРМУШКА	Красный арсенал. Участие Венгрии в международном военном сотрудничестве в рамках СЭВ (<i>Йозеф Шоймоши</i>)	726
МИКЛОШ М. САБО	История Военной Академии имени Миклоша Зрини 1970–1979. (<i>Антал Ороси</i>)	728

Ságvári György

A Magyar Királyi Honvédség

és a honvédegyenruha 1868–1918